

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КЛІШ АНДРІЙ БОГДАНОВИЧ

УДК 94 (477.83/.86): «XVIII/1914»

ДИСЕРТАЦІЯ
УКРАЇНСЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ХРИСТИЯНСЬКИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ:
ІДЕЙНІ ЗАСАДИ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ПОЛІТИЧНІ
ПРАКТИКИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

—

Спеціальність 07.00.01 – історія України

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Кліш А.Б.

Науковий консультант **Зуляк Іван Степанович**, доктор історичних наук,
професор

Тернопіль – 2020

АНОТАЦІЯ

Кліш А. Б. Український суспільно-християнський рух у Галичині: ідейні засади, організаційна структура та політичні практики (кінець XIX – початок XX ст.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2020.

У дисертації здійснено узагальнюючий аналіз діяльності суспільно-християнського руху в Галичині упродовж кінця XIX – початку XX ст. з урахуванням новітніх досягнень історичної науки; на основі залучених документів визначено його соціальний склад, кількісні показники, показано особливості його громадсько-політичної діяльності.

Український суспільно-християнський рух Галичини виник наприкінці XIX ст. внаслідок структуризації політичного життя краю. Ідеологічною основою суспільно-християнського руху став консерватизм, що сформувався як альтернатива іншим ідейно-політичним течіям, орієнтувався на збереження традиційних духовно-культурних цінностей, захисту та збереження українськості Галичини. Слід зауважити, що галицький консерватизм мав кілька напрямів Традиційний напрям галицького консерватизму базувався на москвофільських та полонофільських настроях частини греко-католицького духовенства. Натомість поміркований консерватизм уособлювався з народно-демократичною (націонал-демократи) та християнсько-демократичною (християнські суспільники) течіями.

З'ясовано, що вивчення українського суспільно-християнського руху в Галичині відбувалося трьома періодами. У першому періоді, який охоплює кінець XIX – першу половину XX ст., з'являються котрі лише дотично торкаються історії становлення суспільно-християнського руху, або ж характеризують окремих його діячів. Серед авторів варто виокремити І. Левицького, К. Левицького, В. Фельдмана, В. Будзиновського. У радянський період задекларована проблематика не висвітлювалася через

ідеологічну тенденційність. На Заході окремі аспекти діяльності представників суспільно-християнського руху розглядалася у працях М. Яремка, П. Феденка, І. Сохоцького. Поступ у дослідженні проблеми спостерігаємо у сучасному періоді, про що свідчать праці українських істориків Т. Антошевського, О. Аркуші, Р. Лехнюка, І. Чорновола та ін. Водночас залишаються нез'ясованими важливі питання, пов'язані з історією українського суспільно-християнського руху, для чого й потрібна узагальнююча комплексна праця.

Проаналізовано значну та різнопланову джерельну базу, яка містить законодавчі документи, діловодну документацію, джерела особового походження, періодику. Використаний у дисертації комплексний підхід до джерел дозволив виокремити партійно-організаційні документи і матеріали, мемуари й особисте листування. До непартійних документів відносяться законодавчі документи, документи місцевих органів влади, публіцистика та джерела особового походження. Усі зазначені джерела достатньо репрезентативні та дозволяють об'єктивно дослідити історію української суспільно-християнського руху в Галичині.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять загальноприйняті в сучасній українській історіографії принципи і методи наукового історичного пошуку. Використано також міждисциплінарні підходи, зокрема політології, етнодемографії, соціально-економічній географії, статистики тощо. Оскільки предметом дослідження є суспільно-політичний рух, то цілком доречним виявилось використання теоретико-методологічних засад партіології. Виокремлено основні дефініції, пов'язані з проблематикою дослідження, як-от: «суспільно-християнський рух», «політичний католицизм», «консерватизм», «релігійний консерватизм», «клерикалізм», «християнська демократія», «християнський соціалізм», «суспільно-політичний рух», «політична партія», «політична організація», «політичний клуб», «інституалізація», «національне питання».

У дисертації з'ясовано, що суспільно-християнський рух у Галичині формувався у складних соціально-економічних та політичних умовах. Зубожіння населення, його політична неграмотність не сприяли розвитку поміркованих політичних доктрин. Складні міжнаціональні та міжконфесійні взаємини сприяли популярності радикальних методів політичної боротьби. Натомість християнські суспільники виступали за мирне співіснування українців та поляків, використовували легальні методи політичної боротьби, підтримували австро-угорську владу, не знаходили підтримки не лише серед селян та робітників, але й серед більшості духовенства.

Упродовж кінця XIX – початку XX ст. внаслідок видання низки папських енциклік в Австро-Угорщині виникли партії з вираженим суспільно-християнським скеруванням. Не стали винятком і українці Галичини. У дисертації зазначається, що найбільш вплинула на виокремлення християнських суспільників з народовського табору т.зв. «нова ера» – спроба українсько-польського порозуміння 1890–1894 рр. за участі австрійського уряду та українських громадських діячів Наддніпрянщини.

Проаналізовано організаційне становлення суспільно-християнського руху в Галичині. Досліджено заснування Католицько-руського народного союзу, «Руської громади», Християнсько-суспільного союзу та їх пресового органу – часопису «Руслан». Зазначено, що у партіях суспільно-християнського скерування домінувало духовенство, яке складно назвати клерикальним, оскільки його ідеологію створювали, переважно представники світської інтелігенції – О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Студинський.

У дисертації зроблено спробу охарактеризувати регіональні особливості суспільно-християнського руху, зокрема діяльність Християнсько-політичного союзу, який виник наприкінці 1897 р. у Станиславові. Друкованим органом якого виступав часопис «Związek Chrześcijański / Християнський союз» за редакцією А. Дещаковського.

З'ясовано, що вище греко-католицьке духовенство на початку XX ст. намагалось покращити життя галицьких українців. Діючи виключно мирними методами, вони ставили за мету заснувати український університет у Львові та реформувати виборче законодавство. Незважаючи на активну протидію польської влади, владикам вдалося домогтися певних поступок українцями. Натомість, католицьке вище духовенство намагалось підтримувати поляків у Галичині.

Досліджено ідейні засади християнських суспільників, які ґрунтувалися на покращенні соціально-економічного, політичного, культурного, освітнього життя галицьких українців. Їм вдалося доволі багато зробити для покращення соціально-економічного стану українського селянства у Галичині кінця XIX – початку XX ст. Проте кардинально змінити ситуацію на користь українського селянства вони не змогли, оскільки у цьому процесі не були зацікавлені місцева польська влада. Культурно-освітні прагнення суспільно-християнської течії мали різноплановий та глибинний характер. О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Студинський та інші діячі внесли посильний внесок до заснування багатьох початкових й середніх навчальних закладів з українською мовою викладання. У питанні заснування українського університету вони були поміркованішими, вказуючи на першочерговість відкриття нових українських кафедр та підготовку молодих українських науковців.

Доведено, що християнські суспільники стали єдиною українською політичною силою Галичини, яка відкрито підтримала Греко-католицьку церкву та християнські принципи у суспільно-політичному житті. Вони ставили собі за мету підтримувати греко-католицьких священників, впроваджувати християнські засади у шкільництві, боротися з соціал-демократами за їх антиклерикальну діяльність. Окрім того представники суспільно-християнського табору активно боролися із москвофільством, до якого належала частина греко-католицького духовенства.

Слід зазначити, що у їх діяльності, депутатських виступах, публікаціях не простежується зловживання, спекуляції термінами «християнський»,

«католицький» тощо. Водночас їх діяльність базувалася на міцному християнському підґрунті та моральних цінностях. Тут відчувається близькість українських християнських суспільників з християнсько-соціальними та християнсько-демократичними рухами Західної Європи.

У дисертації проаналізовано міжпартійні взаємини у Галичині досліджуваного періоду. З'ясовано, що попри схожі ідейні та спільні витoki з народовської течії, між націонал-демократами та християнськими суспільниками точилися гострі дискусії навколо низки питань. Неспроможність їх вирішити спричинило до того, що вони не лише не об'єдналися в одну політичну організацію, але практично завжди критикували один одного. між християнськими суспільниками та москвофілами загострювалися ідеологічні протиріччя. Це, насамперед, стосувалося ставлення щодо греко-католицької церкви та православ'я. Ці дві течії, хоча і вважалися консервативними, обрали для себе протилежні ідеологічні вектори. Якщо представники суспільно-християнської течії були яскравими представниками «західного» напрямку, бажаючи будувати майбутнє українського народу під егідою австро-угорської корони, то москвофіли цей самий народ бачили частиною «руського» етносу. Між християнськими суспільниками та представниками лівих партій загострювалися ідеологічні протиріччя, зокрема щодо ставлення до релігії та визначення її ролі у суспільному житті. Значною мірою вони відтворювали ті процеси, що відбувалися у Західній Європі, де відбувалося утвердження християнсько-демократичного руху на противагу соціал-демократії. Соціалістичні й радикальні ідеї в українському середовищі несли в собі тенденцію секуляризації політичного простору Галичини. Християнські суспільники відстоювали провідну роль Церкви в суспільстві, вихованні молоді та вирішенні соціальних проблем. У Церкві вони хотіли знайти соціальну опору, щоб мати можливість зміцнити власне становище у Галичині. Християнські суспільники у порівнянні з іншими українськими політичними партіями не відкидали співпраці з поляками. Насамперед, через

цю співпрацю вони намагалися добитися певних преференцій для українців. Представники суспільно-християнського руху критикували прояви шовінізму як з українського так і з польського боків. Події початку XX ст., зокрема ріст антиукраїнських тенденцій у польському політичному середовищі, змусили християнських суспільників переглянути погляди на українсько-польські взаємини.

Упродовж кінця XIX – початку XX ст. відбувалися певні зміни щодо ведення політичної боротьби у суспільно-християнському середовищі. Християнські суспільники розуміли свою політичну слабкість та намагалися шукати союзників. І якщо наприкінці XIX ст. таким союзником була польська влада, яка не висувала своїх кандидатів у округах, де намагалися здобути депутатський мандат представники суспільно-християнського табору. Окрім того, польська адміністрація підтримувала їх як протизвагу більш радикально налаштованим українським політикам. На початку XX ст. ситуація кардинально змінилася. Поляки намагалися заручитися підтримкою москвофілів. Натомість християнські суспільники намагалися (правда безуспішно) співпрацювати з найчисельнішою українською партією – НДП. Звичайно це відбилося і на представництві християнських суспільників у галицькому сеймі та Віденському парламенті. Якщо наприкінці XIX ст. вони мали найбільшу репрезентацію серед усіх українських партій, то на початку XX ст. їх репрезентував лише О. Барвінський. Слід зауважити, що християнські суспільники позитивно поставилися до впровадження загального виборчого права, що безумовно сприяло формуванню українського громадянського суспільства в Галичині. Але вони виявилися не готовими до масовості політики і не змогли пристосуватися до нових політичних реалій.

Ключові слова: суспільно-християнський рух, Галичина, міжпартійні взаємини, політична діяльність, організаційні засади, українсько-польські взаємини, культурно-освітня діяльність, національне питання.

RESUME

Klish A. B. Ukrainian Social-Christian Movement of Halychyna: Ideological Foundations, Organizational Structure and Political practice (end of XIX – beginning of XX century).

Thesis for the degree of the Doctor of Sciences in history. Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ivan Franko National University of Lviv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Lviv, 2020.

The work presents a generalized analysis of the activities of the socio-christian movement in Halychyna during the late 19th and early 20th centuries. Taking into account the latest achievements of historical science; on the basis of the documents involved his social composition, quantitative indicators and features of his socio-political activity are determined.

Ukrainian socio-christian Halychyna Movement originated at the end of the 19th century because of the structure of the political life of the region. The ideological basis of the socio-christian movement was conservatism, which was formed as an alternative to other ideological and political trends, focused on the preservation of traditional spiritual and cultural values, protection and preservation of Ukrainian Halychyna. It should be noted that Galician conservatism had several directions. The Traditional direction of Galician conservatism was based on the Muscophilic and Polonophile moods of part of the Greek Catholic clergy. On the other hand, moderate conservatism was embodied with the People's Democratic (National Democrats) and Christian Democrats (Christian socials) trends.

It was found that the study of the Ukrainian socio-christian movement in Galicia took place over three periods. In the first period, which covers the end of the nineteenth and the first half of the twentieth century, appear that touch only on the history of the formation of the socio-christian movement, or characterize its individual figures. Among the authors are I. Levytskiy, K. Levytskyy, V. Feldman, V. Budzynovskyy. In the Soviet period, the declared problems were not covered by ideological tendency. In the West, some aspects of the activities of representatives of the socio-christian movement were considered in the writings of M. Yaremko,

P. Fedenko, and I. Sokhotskyy. The progress in the study of the problem is observed in the modern period, as evidenced by the works of Ukrainian historians T. Antoshevsky, O. Arkusha, R. Lehnyuk, M. Mudryy, I. Chornovol and others. At the same time, important issues related to the history of the Ukrainian socio-christian movement remain unclear and require a complex work.

A significant and diverse source base is analyzed, which contains legislative documents, records, personal sources, periodicals. The complex approach to sources used in the work made it possible to distinguish party-organizational documents and materials, memoirs and personal correspondence. Non-party documents include legislative documents, documents of local authorities, journalism and sources of personal origin. All these sources are quite representative and allow an objective study of the history of the Ukrainian socio-christian movement in Halychyna.

The theoretical and methodological basis of the work is the generally accepted principles and methods of scientific historical search in modern Ukrainian historiography. Interdisciplinary approaches were also used, such as political science, ethno-demography, socio-economic geography, statistics and more. Since the subject of the study is a socio-political movement, it is quite appropriate to use the theoretical and methodological principles of partology. The main definitions related to the problems of the research are distinguished, such as: «socio-christian movement», «political Catholicism», «conservatism», «religious conservatism», «clericalism», «Christian democracy», «Christian socialism», «Socio-political movement», «political party», «political organization», «political club», «institutionalization», «national issue».

It is found in the work that the socio-christian movement in Halychyna was formed under difficult socio-economic and political conditions. The impoverishment of the population and its political illiteracy did not contribute to the development of moderate political doctrines. Complex inter-ethnic and inter-denominational relationships contributed to the popularity of radical methods of political struggle. Instead, Christian society advocated the peaceful coexistence of

Ukrainians and Poles, used legal methods of political struggle, supported the Austro-Hungarian authorities, and found support not only among peasants and workers, but also among most clergy.

During the late 19th and early 20th centuries as a result of the publication of a series of papal encyclicals, parties with a pronounced socio-christian orientation emerged in Austro-Hungary. Galicia's Ukrainians were no exception. In the work it is noted that the most influenced the separation of Christian socialists from the so-called camp. «New era» – an attempt of Ukrainian-Polish understanding of 1890–1894 with the participation of the Austrian government and Ukrainian public figures in the Dnipro region.

The organizational formation of the Socio-christian movement in Galicia is analyzed. The founding of the Catholic-Russ People's Union, the «Russ Community», the Christian-Social Union and their press body, Ruslan, were investigated. It was noted that clergy dominated the parties of socio-christian rule, which is difficult to call clerical, since its ideology was created, mainly by representatives of the secular intelligentsia – A. Barvinskyy, A. Vakhnachyn, K. Studynskyy. The paper attempts to characterize the regional features of the socio-Christian movement, in particular, the activities of the Christian-Political Union, which emerged in late 1897 in Stanislav. Printed by magazine «Związek Chrześcijański / Christian Union», edited by A. Deschakovsky.

It is found that the higher Greek Catholic clergy in the early 20th century tried to improve the lives of Galician Ukrainians. By acting exclusively by peaceful methods, they aimed to establish a Ukrainian university in Lviv and reform electoral law. In spite of the active opposition of the Polish authorities, the rulers managed to make certain concessions to the Ukrainians. Instead, the Catholic clergy tried to support the Poles in Halychyna.

The ideological foundations of Christian socials, which were based on improving the socio-economic, political, cultural, educational life of Galician Ukrainians, were investigated. They managed to do a great deal to improve the socio-economic situation of the Ukrainian peasantry in Galicia in the late 19th –

early 20th centuries. However, they could not fundamentally change the situation for the benefit of the Ukrainian peasantry, as the local Polish authorities were not interested in the process. The cultural and educational aspirations of the Christian current were multifaceted and profound. O. Barvinskyy, A. Vakhnyanyn, K. Studynskyy, and other figures have made a major contribution to the establishment of many primary and secondary schools with the Ukrainian language of teaching. On the foundation of the Ukrainian university, they were more moderate, pointing to the priority of opening new Ukrainian departments and training young Ukrainian scientists.

Proven Christian socialists became the only Ukrainian political force in Galicia who openly supported the Greek Catholic Church and Christian principles in social and political life. They set out to support Greek Catholic priests, introduce Christian foundations in school, and fight the Social Democrats for their anti-clerical activities. In addition, representatives of the Christian socialists camp actively struggled with the Moscow Philosophy, to which part of the Greek Catholic clergy belonged.

It should be noted that their activities, deputies' speeches, publications do not trace abuse, speculation in terms of «Christian», «Catholic» and so on. At the same time, their activities were based on a solid Christian foundation and moral values. Here, there is a sense of closeness of Ukrainian Christian society with the christian-social and christian-democratic movements of Western Europe.

The paper analyzes the inter-party relations in Halychyna of the studied period. It has been found that despite similar ideological and common origins in the people's current, there have been heated discussions on a number of issues between National Democrats and Christian socialists. The inability to solve them caused them to not only unite into one political organization, but almost always criticized each other. Ideological contradictions were exacerbated between Christian socialists and Muscovites. This was the attitude towards the Greek Catholic Church and Orthodoxy. These two currents, although considered conservative, chose for themselves opposite ideological vectors. If the

representatives of the socio-christian current were vivid representatives of the «Western» direction, wishing to build the future of the Ukrainian people under the auspices of the Austro-Hungarian Crown, the Muscophiles saw this same people as part of the «Rus» ethnic group. Ideological contradictions, particularly regarding attitudes to religion and defining its role in public life, were exacerbated between Christian members of society and left-wing parties. To a large extent, they reproduced the processes that took place in Western Europe, where the Christian-Democratic movement opposed the Social-Democracy movement. Socialist and radical ideas in the Ukrainian environment carried the tendency to secularize Galicia's political space. Christian society advocated a leading role for the Church in society, in educating young people and in solving social problems. In the Church they wanted to find social support in order to be able to strengthen their position in Halychyna. Christian society did not reject cooperation with the Poles in comparison with other Ukrainian political parties. Through this cooperation, they sought to achieve certain preferences for Ukrainians. Through this cooperation, they sought to achieve certain preferences for Ukrainians. Representatives of the socio-christian movement criticized the manifestations of chauvinism from both Ukrainian and Polish sides. The events of the early 20th century, such as the rise of anti-Ukrainian tendencies in the Polish political environment, forced Christian socialists to reconsider their views on Ukrainian-Polish relations.

During the late 19th and early 20th centuries. there have been some changes regarding the political struggle in the socio-christian environment. Christian socials understood their political weakness and sought allies. And if in the late nineteenth century. such an ally was the Polish government, which did not nominate its candidates in districts where representatives of the Socio-Christian camp tried to obtain a parliamentary mandate. In addition, the Polish administration supported them as opposed to more radical Ukrainian politicians. In the early twentieth century the situation has changed dramatically. The Poles tried to enlist the support of Muscophiles. Instead, the Christian community tried (unsuccessfully) to

cooperate with the largest Ukrainian party, the NDP. Of course, this was also reflected in the representation of Christian associates in the Galician Seimas and the State Council. If at the end of the 19th century. they had the largest representation among all Ukrainian parties in the early 20th century. they were represented only by O. Barvinskyy. It should be noted that Christian socialists have taken a positive attitude towards the introduction of universal suffrage, which has certainly contributed to the formation of Ukrainian civil society in Halychyna. But they were not ready for the masses of politics and could not adapt to the new political realities.

Key words: social-christian movement, Halychyna, inter-party relations, political activity, organizational foundations, Ukrainian-Polish relations, cultural-educational activity, national issue.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Кліш А. Б. Між політикою та релігією: суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 468 с.

Рец.: Андрій Криськов. Кліш А. Б. Між політикою та релігією: суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 159–160.

Статті у фахових виданнях

2. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 63–68.

3. Кліш А. Формування суспільно-християнського руху в Східній Галичині наприкінці XIX ст. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць.* К.: ВІР УАН, 2011. Випуск 50. С. 37–42.

4. Кліш А. Дослідження українського суспільно-християнського руху кінця XIX – початку XX ст. в сучасній вітчизняній історіографії. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Вип. 6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 390–394.

5. Кліш А. Економічні та освітні аспекти діяльності християнсько-консервативного руху в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Випуск 4. С. 88–98.

6. Кліш А. Освітні аспекти діяльності суспільно-християнського руху в

Східній Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. К., 2011. Т. XXVIII. С. 82–87.

7. Кліш А. Проблеми соціально-економічного розвитку Східної Галичини у діяльності Католицько-руського народного союзу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 2. С. 31–35.

8. Кліш А. Б. Роль представників суспільно-християнського руху в спробах заснування українського університету у Львові (кінець XIX – початок XX ст.). *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 58. С. 98–104.

9. Кліш А. Суспільно-християнський рух у Східній Галичині (20–30-ті рр. XX ст.): сучасна українська історіографія. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харків: Колегіум, 2012. Вип. 46. С. 236–241.

10. Кліш А. Українська християнська організація: структура, форми та методи діяльності (1925–1930 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується ЄВРО-2012. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 323–327.

11. Кліш А. Християнський молодіжний рух Східної Галичини міжвоєнного періоду: сучасна українська історіографія. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 1. С. 262–265.

12. Кліш А. Діяльність Української Католицької Народної Партії (Української Народної Обнови) в Східній Галичині в інтерпретації сучасних українських дослідників. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 10: Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 343–346.

13. Кліш А. Ідейні засади Українського католицького союзу в Східній Галичині (30-ті роки XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 2. С. 83–86.

14. Кліш А. Б. Роль Антона Махніча в становленні хорватського католицького руху. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 71. С. 335–339.

15. Кліш А. Деякі аспекти діяльності «Руської громади» в Східній Галичині на початку XX ст. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 1. С. 99–104.

16. Кліш А. Греко-католицька церква та суспільно-християнські організації у зміцненні кооперативного руху у Східній Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.): сучасна українська історіографія. *Вісник Львівської комерційної академії*. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. Вип. 11. (Серія – Гуманітарні науки). С. 28–31.

17. Кліш А. Станіслав Стояловський та його роль у становленні польського суспільно-християнського руху (кінець XIX – початок XX ст.). *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харків: Колегіум, 2013. Вип. 49. С. 80–87.

18. Кліш А. Програмні засади та ідейні принципи Християнсько-народної партії в Галичині наприкінці XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 1. С. 119–123.

19. Кліш А.Б. Ідейні засади діяльності Християнсько-політичного союзу в Станіславові (за матеріалами часопису «Związek Chrześcijański / Християнський союз», 1897–1898 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. Вип. XXXVII. С. 38–41.

20. Кліш А. Б. Програмні засади та ідейні принципи Католицько-національної партії в Галичині наприкінці XIX ст. *Наука. Релігія*.

Суспільство. 2013. № 4 (56). С. 22–27.

21. Кліш А. Роль католицького віче у Львові (1896 р.) у формування суспільно-християнського руху в Галичині. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. У двох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 172–177.

22. Кліш А. Б. Програмні засади та політична діяльність Польської християнсько-соціальної партії в Галичині. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. XXXVIII. С. 70–74.

23. Кліш А. Організаційні засади та програмні орієнтири Католицько-суспільного союзу в Галичині на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 1. С. 141–146.

24. Кліш А. Польський суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна зарубіжна історіографія. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. Вип. 17. С. 234–243.

25. Кліш А. Фракція «Слов'янський християнсько-народний союз» у Державній раді (кінець XIX – початок XX ст.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 14: Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 123–132.

26. Кліш А. Участь представників суспільно-християнської течії Східної Галичини у парламентських виборах 1900 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч. 2. С. 30–33.

27. Кліш А. Польський суспільно-християнський рух у Галичині: історіографія проблеми (1900–1980-ті рр.). *Український історичний збірник*

Вип. 17. К.: Інститут історії України, 2014. С. 291–297.

28. Кліш А. Парламентська діяльність Анатолія Вахнянина (кін. XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 142–145.

29. Кліш А. Релігія та церква в ідеології та практичній діяльності християнських суспільників у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 97 (6). С. 30–34.

30. Кліш А. Б. Суспільно-політична діяльність вищого греко-католицького духовенства на початку XX ст. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 101 (10). С. 125–130.

31. Кліш А. Національне питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 2. Ч. 1. С. 93–97.

32. Кліш А. Християнсько-суспільний союз: інституалізація та діяльність. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Випуск 47. К., 2015. С. 55–62.

33. Кліш А. Часопис «Руслан» як джерело до вивчення Християнсько-суспільного союзу (1911–1914 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 16. У 2 ч. Ч. 2. С. 196–202.

34. Кліш А. Б. Селянське питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами газети «Руслан»). *Вісник аграрної історії. Науковий журнал*. Випуск 13–14. К., 2015. С. 54–68.

35. Кліш А. Реалізація О. Барвінським ідей українського суспільно-християнського руху наприкінці XIX – на початку XX ст. *Українознавчий альманах*. Випуск 18. К., 2015. С. 160–164.

36. Кліш А. Християнсько-суспільний союз та міжнаціональні взаємини в Галичині. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2015, вип. 44, том 1. Запоріжжя, 2015. С. 111–114.

37. Кліш А. Мовне питання в діяльності християнських суспільників Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 1. С. 49–52.

38. Кліш А. Ставлення християнських суспільників до еміграційних процесів у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 46. Запоріжжя, 2016. С. 92–94.

39. Кліш А., Лехнюк Р. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного напрямку у Державній раді наприкінці XIX – на початку XX ст. (за українськими джерелами). *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 65. 2016. С. 167–177.

40. Кліш А. Заснування Католицького русько-народного союзу в «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 56–59.

41. Кліш А. Українсько-польські відносини в Галичині у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історико-культурні студії*. Випуск 3, Номер 1, Львів, 2016. С. 51–56.

42. Кліш А. Критика соціалістичних та радикальних ідей християнськими суспільниками Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 44–49.

43. Зуляк І., Кліш А. Парламентська діяльність Олександра Барвінського наприкінці XIX – на початку XX ст. (до 170-ї річниці від дня

народження). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 19. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. С. 330–337.

44. Кліш А. Осип Маковей та суспільно-християнський рух в Галичині на початку XX ст. (до 150-ї річниці від дня народження діяча). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С.13–17.

45. Кліш А. Участь Олександра Барвінського у виборчих кампаніях до Галицького сейму 1901 та 1904 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 128–133.

46. Кліш А.Б. Християнські суспільники vs. москвофіли: до історії протистояння. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 127. С. 61–64.

47. Кліш А. Суспільно-християнський рух в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. в сучасній українській історіографії: тенденції та напрямки дослідження. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Вип. 20. 2017. С. 53–62.

48. Кліш А. Кирило Студинський в умовах суспільно-політичних трансформацій у Західній Україні 1939–1941 рр. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2017. Ч. 29. С. 140–147.

49. Кліш А.Б. Джерела особового походження з історії суспільно-християнського руху в Галичині. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 133. С. 18–21.

50. Кліш А. Діяльність Польського народного центру на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 2. С. 16–23.

51. Кліш А. Діалектика взаємин християнських суспільників та націонал-демократів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 38–43.

52. Zulyak, I. & Klish, A. (2019). Anton Krushelnytskyi's participation in the activity of Ukrainian civil institutions in Eastern Halychyna (the first third of the XXth century). *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 10, 74–84. doi: 10.24919/2519-058x.10.159173

53. Zulyak I., Klish A. Social and political orientations of the galician greek catholic higher clergy at the beginning of 20th century. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 1. С. 67–73.

Публікації в іноземних виданнях

54. Кліш А. Б. Участь суспільно-християнської течії у парламентських виборах наприкінці XIX ст. *Rozwój nauk humanistycznych* (Poznań, 27.02.2012 – 29.02 2012). Poznań, 2012. S. 77–80.

55. Клиш А. Б. Особенности формирования общественно-христианского движения в Восточной Галиции в конце XIX в.: между народниками и москвофилами. *Perspektywy rozwoju nauki we współczesnym świecie* (Kraków, 29.03.2012 – 31.03 2012). Kraków, 2012. S. 63–68.

56. Клиш А. Деятельность Станислава Стояловского в становлении польского общественно-христианского и крестьянского движения (конец XIX – начало XX ст.). *Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы*: материалы VIII Междунар. науч. конф., Гомель, 23–24 мая 2013 г. Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого, 2013. С. 239–241.

57. Кліш А. Соціальні питання у діяльності польських клерикальних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach polskich, słowackich*

oraz ukraińskich. T. 2, Kultura-społeczeństwo / pod red. Wacława Wierzbieńca. Jarosław: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. ks. Bronisława Markiewicza, 2014. S. 75–84.

58. Кліш А. Між політикою та релігією: суспільно-політичні рухи в Галичині на початку XX ст. *Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie Euroregionu Karpackiego. Aspekt historyczny, prawny, socjologiczny, filozoficzny i etyczny*. Cz. 1. Jarosław: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. ks. Bronisława Markiewicza, 2015. S. 103–119.

59. Кліш А. Питання розвитку української освіти Галичини в інтерпретації християнських суспільників (кінець XIX – початок XX ст.). *Problemy nowoczesnej edukacji*. Tom V. Czestochowia, 2015. S. 99–109.

60. Klish A. Political activity of the Christian socials in Eastern Galychyna in the late XIX century. *Proceedings of young scientists*. № 14. Baku, 2016. PP. 197–202.

61. Кліш А. Культурно-освітня діяльність українських християнських суспільників у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Kultura i samorządność lokalna. Historia – współczesność – perspektywy*. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2017. S. 27–35.

62. Klish A. Ukrainian-jewish relation ships in Galicia at the turn of the XIX–XX centuries in the coverage of the magazines «Ruslan» and «Związek Chrześcijański». *Proceedings of youngs cientists*. № 15. Baku, 2017. Pp. 128–134.

63. Klish A., Luchakivska I. The jewish question in the acivity of the Ukrainian Christian *Socials* in Galicia (the end of the 19th – the beginning of the 20th cen.). *Z dziejów i kultury Żydów w Galicji*. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018. S. 55–62.

64. Łuchakivska I., Klish A., Zulyak I. Українське szkolnictwo Galicji: przez pryzmat światopoglądowego wymiaru chrześcijańskich społeczników (koniec XIX – początek XX w.). *Historia Ecclesiastica*, X, 1. 2019. Č. 1. S. 118–128.

Статті в інших виданнях, матеріали конференцій:

65. Кліш А. Співпраця К. Студинського з діячами «Просвіти» (кін. XIX – поч. XX ст.). *Матеріали міжнародної конференції «Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування)*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 207–211.
66. Кліш А. Місце суспільно-християнської течії у суспільно-політичному житті Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 106–108.
67. Кліш А. Суспільно-політична діяльність Кирила Студинського (кінець XIX – початок XX ст.). *Місце і роль Волині та Галичини в соціально-економічних, політичних і культурних процесах України*. Зб.наук.праць викладачів. Вип.5. 2011/1012. Кременець, 2012. С. 251–258.
68. Кліш А. Вплив представників суспільно-християнської течії на відкриття української гімназії в Тернополі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 78–79.
69. Кліш А. Кирило Студинський і Тернопілля. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 2. С. 5–8.
70. Кліш А. Католицький конгрес 1900 р. у Загребі – початковий етап суспільно-християнського руху в Хорватії. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 201–202.
71. Кліш А. Лев XIII. *Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл.* Львів: Новий Світ-2000, 2014. С. 368–369.

72. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 141–151.

73. Кліш А., Лучаківська І. Парламентська діяльність Олександра Барвінського (1897–1900 рр.). *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль: «Вектор», 2014. С. 112–114.

74. Кліш А. Б. Поняття соціальної справедливості у папських енцикліках «*Reum Novarum*» та «*Graves de communi*». «Дні науки філософського факультету – 2015», Міжн. наук. конф. (2015; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. Ч. 7. С. 109–111.

75. Кліш А. Енцикліка «*Reum Novarum*» та становлення суспільно-християнського руху в Галичині. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Видавничий відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2015. Книга I. С. 252–261.

76. Кліш А. Церковно-релігійні аспекти діяльності Католицького русько-народного союзу наприкінці XIX – на початку XX ст. *Українська Греко-католицька церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Галицького Андрія Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого)* / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.). Тернопіль-Київ, 2015. С. 29–32.

77. Кліш А. Суспільно-християнський рух у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: архівна спадщина. *Шістнадцяті*

джерелознавчі читання «Архівна наука і освіта в незалежній Україні»: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 24 листопада 2015 р. КНУ / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Спілка архівістів України. Київ, 2015. С. 115–117.

78. Кліш А. Суспільно-політичні орієнтації Митрополита Андрея Шептицького на початку XX ст. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць*. Богослов'я. Вип. 8: до 150-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 18–28.

79. Кліш А. Питання захисту української мови в Галичині у діяльності християнських суспільників наприкінці XIX ст. *Сучасна українська нація: мова, історія, культура*: Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 16 березня 2016 р. з нагоди 15-річчя заснування кафедри українознавства. Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. С. 307–309.

80. Зуляк І., Кліш А. Взаємини християнських суспільників та греко-католицької ієрархії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. С. 126–129.

81. Кліш А. Б. Міжетнічні взаємини у політиці християнських суспільників Галичини (кін. XIX – поч. XX ст.). *Тези III-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти»*. Львів, 2016. С. 58–61.

82. Кліш А. Еміграція галицьких селян наприкінці XIX – на початку XX ст. у інтерпретації християнських суспільників. *Еволюція національного*

світобачення українців на зламі тисячоліть: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 13 квітня 2017 року). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 22–27.

83. Кліш А. Роль християнських суспільників у відкритті українських шкіл в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації»*. Львів, 2017. С. 55–58.

84. Кліш А. Протистояння християнськими суспільниками Галичини соціалістичним ідеям (кінець XIX – початок XX ст.). *Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія та сучасність*: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 11–12 травня 2017 року). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. С. 96–100.

85. Кліш А. Питання українсько-польського порозуміння в Галичині у діяльності О. Барвінського. *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XII Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН, Київ, 19 трав. 2017 р.* / Нац. акад. аграр. наук України; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН; Рада молодих вчених НААН [та ін.]. К.: ТОВ «Центр поліграфії «Компринт», 2017. С. 278–281.

86. Кліш А. Політична діяльність К. Студинського наприкінці XIX – на початку XX ст. *Тернопіль і Тернопільщина в особах, подіях, документах*: Матеріали I-ї Регіональної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 25 квітня 2017 року). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 21–25.

87. Кліш А. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного скерування у Віденському парламенті упродовж 1901–1904 рр. *XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей*. Чернівці, 20–21 жовтня 2017 р. Чернівці: Технодрук, 2017. С. 99–100.

88. Кліш А. Олександр Барвінський і суспільно-християнський рух в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. (до 170-ліття від дня народження діяча). *Матеріали III Міжнародної науково-практичної*

конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до – сьогодення)». Тернопіль: «Вектор», 2017. С. 72–77.

89. Кліш А. Громадсько-політична діяльність Кирила Студинського в умовах суспільних трансформацій кінця XIX – початку XX ст. *Волинь у дослідженнях вчених та краєзнавців*. Кременець, 2017. С. 88–94.

90. Кліш А. Неопубліковані спогади Олександра Барвінського як джерело до вивчення суспільно-християнського руху в Галичині. *IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України) / НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського*. Київ, 2018. С. 83–91.

91. Кліш А. Християнські суспільники та виборча реформа 1907 р. *Проблеми і перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації*. Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 106–111.

92. Зуляк І.С., Кліш А. Б., Ятищук О.В. Селянське питання у політичній діяльності О. Барвінського наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграр. наук – основоположників с.-г. досл. справи в Україні за наук. напрямками, професорів – Богданова Сергія Михайловича (1859–1920), Шиндлера Камілла Гавриловича (1869–1940) та чл.-кор. АН УРСР Тюленєва Миколи Олександровича (1889–1969)*, Київ, 17 трав. 2019 р. / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН [та ін.]. Київ : КОМПРИНТ, 2019. С. 331–334.

93. Кліш А. Функціонування часопису «Руслан» у Львові наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна українська історіографія. *Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти: доп.та повідомл. Міжнар.наук.конф. (Львів, 24–25 жовт. 2019 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника*. Львів, 2019. С. 58–61.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ГКЦ – Греко-Католицька Церква.
- ГРВК – Головний руський виборчий комітет.
- ІЛ. ВР – Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України.
- КНП – Католицько-національна партія.
- КП – Коло польське.
- КРНС – Католицько-руський народний союз.
- КШР – Крайова шкільна рада.
- ВР ЛННБ ім. В. Стефаника – Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника.
- НДП – Національно-демократична партія.
- ПНЦ – Польський народний центр.
- РННВК – Русько-народний незалежний виборчий комітет.
- РНП – Руська народна партія.
- РТП – Руське товариство педагогічне.
- РУРП – Русько-українська радикальна партія.
- УСДП – Українська соціал-демократична партія.
- СП – Селянська партія.
- СХНС – Слов'янський християнсько-народний союз.
- ХСС – Християнсько-суспільний союз.
- ХПС – Християнсько-політичний союз.
- ХНС – Християнсько-національний союз.
- ХСТ – Християнсько-соціальне товариство.
- ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	14
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	28
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	39
1.1. Стан наукової розробки проблеми	39
1.2. Характеристика джерел	68
1.3. Методологічні засади дослідження.....	83
РОЗДІЛ 2. ПОЯВА СУСПІЛЬНО-ХРИСТІЯНСЬКОГО РУХУ	107
2.1. Соціально-економічні, релігійно-конфесійні та політичні особливості регіону.....	107
2.2. Енцикліки «Rerum Novarum» та «Graves de communi» і становлення слов'янських суспільно-християнських рухів у Цислейтанії.....	121
2.3. Вплив «Нової ери» на становлення українського суспільно- християнського руху в Галичині.....	172
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНО- ХРИСТІЯНСЬКОГО РУХУ	211
3.1. Формування українського суспільно-християнського руху	211
3.2. Регіональні особливості суспільно-християнського руху	224
3.3. Створення «Руської громади» та перехід до поміркованої опозиції (1901–1905 рр.).....	233
3.4. Суспільно-політичні орієнтації вищого духовенства	243
3.5. Активізація українського суспільно-християнського руху в Галичині. Християнсько-суспільний союз.....	261
РОЗДІЛ 4. СВІТОГЛЯДНИЙ ВИМІР ХРИСТІЯНСЬКИХ СУСПІЛЬНИКІВ	287
4.1 Національне питання у діяльності партій суспільно-християнського скерування	287
4.2. Зацікавлення соціально-економічними проблемами українців.....	303

4.3. Українська освіта у політичній та публіцистичній діяльності християнських суспільників	325
4.4. Релігія та Церква у діяльності представників суспільно-християнського руху	347
РОЗДІЛ 5. МІЖПАРТІЙНІ ВЗАЄМИНИ.....	360
5.1. Християнські суспільники та націонал-демократи: між співпрацею та конфліктами.....	360
5.2. Москвофіли у світоглядному вимірі представників суспільно- християнської течії.....	369
5.3. Критика соціалістичних та радикальних ідей.....	378
5.4. Польські політичні середовища та християнські суспільники: діалектика взаємин	386
РОЗДІЛ 6. ПАРЛАМЕНТСЬКА ПРАЦЯ.....	394
6.1. Участь християнських суспільників у виборчих кампаніях	394
6.2. Діяльність представників суспільно-християнського руху в Державній Раді.....	419
ВИСНОВКИ	441
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	447
ДОДАТКИ	548

ВСТУП

Актуальність теми. Межа XIX–XX ст. стала часом поширення в Європі нових ідей, швидкої політизації та партійної структуралізації суспільства. Не залишилася осторонь цих процесів і Церква, яка намагалася відновити контроль над політичними процесами. У Європі загалом, та в Галичині зокрема, певної популярності набувають політичні організації та партії, що базували свою діяльність на християнських засадах та підтримували Церкву.

Соціальною базою формування суспільно-християнського руху в Галичині виступало греко-католицьке духовенство, а також активні представники інтелігенції, пріоритетом діяльності яких було соціально-економічне оновлення суспільства на християнських засадах.

У Галичині суспільно-християнський рух почав формуватися всередині XIX ст. У період національних відроджень українців та поляків роль священнослужителів у пропаганді національних ідей була значною.

Однією з важливих проблем історії на межі XIX–XX ст. та історії суспільно-християнського руху Галичини є питання сприйняття цивілізаційних змін цього періоду у середовищі християнських суспільників. Важливі зміни у політичному, економічному, культурному житті, впливали на формування їх світоглядного виміру.

З початку 90-х рр. XIX ст. – до початку Першої світової війни суспільно-християнський рух в Галичині пройшов складний шлях розвитку та формування власної політичної ідеології, заявив про себе як активна політична сила, що діяла у конституційних рамках.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася у рамках наукової проблематики кафедри стародавньої та середньовічної історії «Актуальні проблеми історії, культури, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0111U009915) та кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Актуальні проблеми історії та економіки України XIX–XXI ст.» (номер державної реєстрації 0111U001325).

Мета дослідження – здійснити комплексний системний аналіз діяльності українського суспільно-християнського руху в Галичині наприкінці XIX – 1914 р., а саме: його витоків, особливостей, засобів, механізмів реалізації, впливу на суспільно-політичне та громадсько-культурне життя краю.

Сформульована мета передбачає дослідити:

- ступінь вивчення проблеми в науковій історичній літературі;
- джерела з означеної теми та методологічні засади й відповідний науковий інструментарій праці;
- процес виникнення, формування та еволюцію ідейно-теоретичних і організаційних засад християнських суспільників на тлі соціально-політичних процесів;
- дослідити проблему взаємин українського суспільно-християнського руху в Галичині з аналогічними рухами слов'янських народів Австро-Угорщини;
- еволюцію ставлення представників суспільно-християнського руху до питання співпраці з крайовою владою упродовж досліджуваного періоду;
- політику християнських суспільників у культурно-освітній та економічній сферах;
- діяльність партій суспільно-християнського скерування задля збереження національної самобутності українців Галичини;
- розглянути форми та методи політичної боротьби християнських суспільників за права українців у Галичині;
- просопографічний вимір українського суспільно-християнського руху.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Галичині упродовж кінця XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження становлять особливості ідейно-політичної, організаційної, культурно-просвітньої, соціально-економічної діяльності християнських суспільників, їх взаємини з іншими політичними силами, а також історичні передумови, причини й чинники, що визначали характер і перебіг найважливіших процесів у суспільно-християнському русі, його місце й значення в суспільно-політичному житті Галичини.

Хронологічні межі дослідження. Поширення суспільно-християнських ідей в Галичині припадає на другу половину 90-х рр. XIX ст. Нижня хронологічна межа окреслена 1896 р., коли виник Католицько-руський народний союз (далі – КРНС). Хронологічні межі роботи дещо розширені та містять матеріал з другої половини XIX ст. Це продиктовано насамперед потребою відстеження витоків українського суспільно-християнського руху. Для розуміння процесів, що передували виокремленню християнських суспільників з народовського середовища, аналізуємо процеси, які відбувалися у Галичині та Європі кінця 80 – середини 90-х рр. XIX ст. Зокрема, оприлюднення енцикліки «*Rerum Novarum*», «нову еру» – спробу польсько-українського порозуміння, заснування аналогічних партії в інших слов'янських народів Австро-Угорської монархії тощо. Верхня межа дослідження – 1914 р. – початок Першої світової війни, який припинив діяльність суспільно-християнського руху в Галичині.

Територіальні рамки дослідження охоплюють східну частину коронного краю Королівства Галичини та Володимирії з Великим князівством Краківським і князівствами Освенцима і Затору, котра входила у розглянутий період до складу Австро-Угорщини. Окрім того, у роботі звернено увагу на діяльність християнських суспільників у Державній Раді у Відні, для здійснення порівняльного аналізу з аналогічними рухами у інших слов'янських народів розглянуто землі Богемії, Моравії, Словенії, Хорватії.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що

вперше в українській історичній науці:

– зроблено детальний аналіз історіографічного доробку;

- виявлено, опрацьовано й введено до наукового вжитку значний масив документальних джерел з архівних установ України, Польщі та Австрії, які або зовсім не використовувалися раніше, або ж досліджувалися фрагментарно, що дало можливість дисертанту осмислити політичні, культурно-освітні та економічні процеси в Галичині;
- висвітлено передумови утворення суспільно-християнського руху в Галичині;
- з'ясовано загальні обставини, уточнено хронологію та роль християнських суспільників в українському громадсько-політичному русі наприкінці XIX – на початку XX ст.;
- проаналізовано регіональні особливості суспільно-християнського руху в Галичині;
- простежено форми, методи та засоби політичної боротьби партій суспільно-християнського скерування;
- виявлено специфіку українського суспільно-християнського руху в контексті діяльності аналогічних рухів у Австро-Угорщині;
- висвітлено роль визначних діячів у становленні та діяльності суспільно-християнського руху.

Подальший розвиток отримали:

- теоретико-методологічні засади дослідження, що дало змогу поглибити вивчення суспільно-християнського руху в умовах австро-угорської політичної системи;
- роль вищого духовенства у суспільно-політичному житті Галичини;
- проблеми генези суспільно-християнського руху в умовах укладення « нової ери » та розбіжностей у таборі народовців наприкінці XIX ст.;
- питання про взаємини християнських суспільників з іншими українськими політичними партіями та організаціями.

Уточнено:

- концептуальні підходи християнських суспільників щодо розв'язання національного питання у Галичині;

- питання українсько-польського порозуміння у політиці діячів суспільно-християнського руху;
- вплив зовнішньополітичних чинників на формування державної політики у сфері міжнаціональних відносин;
- механізм реалізації національно-культурної політики на загальнодержавному та регіональному рівнях;
- висновки вітчизняних учених щодо наслідків реалізації польської політики асиміляції у Галичині;
- відомості про суспільно-політичних та громадських діячів, які внесли певний вклад у становлення та розвиток суспільно-християнського руху в зазначений період.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення дисертації та зібраний фактичний матеріал можуть бути використані для вивчення суспільно-політичних рухів та міжнаціональних відносин наприкінці XIX – на початку XX ст., при підготовці узагальнюючих праць з історії України.

Матеріали роботи можуть використовуватися дослідниками для створення цілісної картини громадсько-політичного та культурного життя в Галичині означеного періоду та в науково-педагогічній практиці, зокрема при викладанні курсів новітньої історії України у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані положення та висновки дослідження апробовані під час обговорення на засіданнях кафедри стародавньої та середньовічної історії та кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного імені Володимира Гнатюка (2010–2019 рр.). Окрім того, теоретичні положення та висновки дисертації викладено автором у вітчизняних та зарубіжних наукових часописах, апробовані на 41 міжнародних, 18 всеукраїнських та 1 регіональній наукових конференціях.

Міжнародних: Міжнародній науково-практичній конференції

«Українознавство ХХІ ст.: нові вимоги, проблеми та методологія розвитку» (м. Київ, 21–22 жовтня 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування) (м. Тернопіль, 8–10 грудня 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України» до 140-річчя від дня народження академіка Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, 11–12 травня 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Українознавство та всесвітня історія: теоретико-методологічні засади наукових парадигм» (м. Київ, 25–26 жовтня 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 15–17 квітня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія і освіта: історичний і сучасний контекст взаємовідносин» (м. Тернопіль, 27–28 лютого 2013 р.), VIII Международной научной конференции «Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы» (г. Гомель, 23–24 мая 2013 г.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 25–26 квітня 2013 р.), Міжнародній науковій конференції «Соціально-економічні, політичні, культурні та релігійні питання в польських, словацьких та українських дослідженнях з врахуванням м. Ярослава та його партнерських міст» (м. Ярослав, Польща, 27 червня 2014 р.), Ogólnopolska konferencja naukowa Kultura a samorządność lokalna. Historia – współczesność – perspektywy (m. Kolbuszowa, 14–15 maja 2015 roku), XXV Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 25–28 травня 2015 р.), Międzynarodową konferencję naukową «Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie Euroregionu Karpackiego. Aspekt historyczny, socjologiczny i politologiczny» (m. Jarosław, 26–27 czerwca 2015 r.), Międzynarodowa konferencja naukowa «Problemy nowoczesnej edukacji

potencjał, talent, uzdolnienia/ dysfunkcje, deficyt, niepełnosprawność (m. Częstochowie, 11/12 lipca 2015 r.), I Міжнародній науково-практичній конференції «Документ крізь віки: актуальні питання документознавства та інформаційної діяльності» (м. Львів, 23–24 листопада 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 15-річчя заснування кафедри українознавства «Сучасна українська нація: мова, історія, культура» (м. Львів, 16 березня 2016 р.), XXV Міжнародному славістичному колоквиумі, присвяченому пам'яті слов'янських першопросвітників святих Кирила і Мефодія (м. Львів, 26–27 травня 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Львів, 2–3 червня 2016 р.), II Międzynarodową konferencję naukową «Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie Euroregionu Karpackiego. Aspekt historyczny, socjologiczny i politologiczny» (m. Jarosław, 24 czerwca 2016 r.), International conference «Multiculturalism and destroyed monuments problem in conflict areas – view from Europe to the diversity of thought» (s. Ganja, Azerbaijan 2016 p.), Międzynarodowa konferencja naukowa «Żydzi w Galicji» (m. Boguchwała-Rzeszów, 8–9 czerwca 2017 roku), XI Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 100-річчю Української національної революції (м. Чернівці, 20–21 жовтня 2017 р.), Interdyscyplinarna konferencja naukowa Kraj-obraz niepodległości (m. Kolbuszowa, 24–25 maja 2018 r.), IX Міжнародному конгресі українців (м. Київ, 25–28 червня 2018 р.), Міжнародній науковій конференції «Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти» (м. Львів, 24–25 жовтня 2019 р.), Konferencji naukowej pt. «Mobilność w Galicji 1772–1914» (m. Iwonicz Zdrój, 15–16 października 2019 r.).

Всеукраїнських: III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігійні фактори в контексті суспільних і світоглядних трансформацій» (м. Острог, 24 червня 2011 р.), Науково-практичній конференції «Історико-культурна спадщина: проблеми збереження та популяризації» (м. Львів, 25–

26 квітня 2014 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська греко-католицька церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митрополита Галицького Андрея Шептицького) (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Митрополит Андрей Шептицький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (до 150-річчя від дня народження) (м. Івано-Франківськ, 26 листопада 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська Греко-Католицька Церква у сучасних процесах розвитку українського суспільства» (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття від початку переслідування УГКЦ) (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2016 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Блаженний єпископ Григорій Хомишин в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (до 150-річчя від дня народження) (м. Івано-Франківськ, 30 березня 2017 р.).

Кандидатську дисертацію на тему «Громадсько-політична та наукова та діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.)» захищено у 2008 р. у спеціалізованій вченій раді К 35.051.12 Львівського національного університету імені Івана Франка. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 93 публікаціях, з них 1 монографія, 52 статті у наукових фахових виданнях, 12 – у закордонних наукових збірниках, 28 – матеріали конференцій.

Структура дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, шести розділів, двадцяти одного підрозділу, висновків, списку використаних джерел (1430 позицій) і додатків (4). Основний текст дисертації викладено на 406 с., загальний обсяг роботи – 605 с.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Питання історії суспільно-християнського руху в Галичині й раніше привертало увагу дослідників, однак цілісне і комплексне наукове дослідження відсутнє. Історіографію проблеми можна умовно поділити на вітчизняну та зарубіжну (у тому числі діаспорну), а за хронологією – на праці, опубліковані у досліджуваний період, міжвоєнну, повоєнну та сучасну (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) історіографію. Враховуючи взаємну обізнаність науковців із відповідними публікаціями, розвиток досліджень з історії суспільно-християнського руху Галичини доцільно розглядати як єдиний історіографічний процес, у контексті конкретних умов тієї чи іншої історичної епохи, виділяючи в їх рамках особливості здобутків вітчизняної, зарубіжної, діаспорної історіографічних шкіл або тих чи інших конкретних авторів.

В історіографії виокремлюємо п'ять груп досліджень: перша – праці авторів кінця XIX – першої половини XX ст.; друга – радянська історіографія; третя – роботи представників української діаспори; четверта – праці сучасних українських науковців; п'ята – дослідження іноземних авторів.

Перша група представлена роботами, як присвячені поточним проблемам суспільно-християнського руху належать активним учасникам суспільно-політичного життя Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. Дотичне до українського суспільно-християнського руху дослідження авторства І. Левицького з'явилося на початку XX ст. Автор, систематизувавши інформацію у пресі та деякі надані О. Барвінським матеріали, подав хроніку громадсько-політичної діяльності останнього до

середини 1901 р.¹

Внесок у розробку проблеми зроблено і представниками інших суспільно-політичних напрямків, які теж трактували події, виходячи з власних ідейних переконань і партійно-політичних симпатій. Зокрема, відзначимо роботу В. Фельдмана «Партії та політичні програми в Галичині 1846–1906»², у якій подано короткі свідчення про структуру та програмні засади ПНЦ. Як прихильник демократичного політичного табору, дослідник достатньо критично оцінював діяльність клерикалів. У цій праці охарактеризовано партійне будівництво в Галичині. Проте при детальнішому розгляді дослідження виявилось дещо поверховим. Зокрема, розглядаючи розділ, присвячений польському католицькому табору, відмітимо, що більш-менш детально представлена діяльність та програмні засади Християнсько-народної партії та ПНЦ, натомість практично відсутня інформація про інші клерикальні партії. Окремо автор виділяє українські політичні партії, зокрема КРНС. Слід зазначити, що позиція автора доволі тенденційна і це не сприяє об'єктивності дослідження. Проте, у праці подано певний фактологічний матеріал, необхідний для розуміння політичних процесів у Галичині упродовж початку ХХ ст.

Варто виокремити працю В. Будзиновського «Москвофільство: його причини і теорії», у якій автор охарактеризував політичну діяльність християнських суспільників у протистоянні галицьких москвофілів з народовцями. Досліджуючи причини і теорії виникнення москвофільства, автор зробив висновок, що основним чинником його існування була пропольська політика, ініційована Віднем. Цікавим є той факт, що автор вважав О. Барвінського агентом російської національної ідеї у Галичині. Як доказ В. Будзиновський наводив статтю О. Барвінського «Osterreich Ungarn

¹ Левицький І. Александер Барвінській в історії культурного движенья руского народа на Прикарпатю. Львів, 1901. 118 с.

² Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi, 1846–1906. T. 2. Kraków: Książka, 1907. 371 s.

und die historische Mission Ruslands» («Австрія, Угорщина та історична місія Росії»)¹.

У іншій праці «Австрія чи Польща»² він подав узагальнену оцінку політичної ситуації в Галичини наприкінці ХІХ ст. з погляду сучасника. Ці праці дозволяють визначити роль та місце християнських суспільників у політичному житті галицьких українців.

У 1913 р. опубліковано брошуру відомого галицького громадського діяча З. Скварка «Програми народно-демократичної і радикальної партії»³, у якій охарактеризовано український партійно-політичний спектр Галичини, у тому числі й ХСС.

Цікавою є праця активного діяча суспільно-християнського руху о. Ю. Дзеровича, у якій розглянуто програму РУРП, її походження, критично проаналізовано її антиклерикальну діяльність. Автор основною причиною нечисленності зазначеної партії вважав відсутність сприятливих умов для соціалістичної пропаганди у зв'язку з мізерною кількістю робітничого класу у Східній Галичині та її антиклерикальною партією⁴.

Заслуговує на увагу брошура С. Барана «Наша програма і організація», де проаналізовано програмні та організаційні засади НДП та коротко охарактеризовано українську багатопартійність Галичини. Автору, як представнику націонал-демократів притаманна певна тенденційність, адже коло українських партій він обмежував – НДП, УРП і УСДП. Натомість ХСС вважав «антиукраїнською»⁵.

Певний внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили науковці та громадські діячі міжвоєнного періоду. Серед авторів слід назвати праці К. Левицького, який висвітлив окремі аспекти діяльності КРНС, ХСС,

¹ Будзиновський В. Москвофільство: його причини і теорії (Політична діяльність О. Барвінського). Львів: Накладом автора, /Б. р./ С. 6.

² Будзиновський В. Австрія чи Польща. Львів. Накладом автора, 1903. 122 с. Хлопська політика. Том III.

³ Програми народно-демократичної і радикальної партій / [представив і поясн. З. Скварко]. Коломия: Накладом автора, 1913. 91 с.

⁴ Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів. Львів, 1910. 100 с.

⁵ Баран С. Наша програма і організація. Програма і організація української національно-демократичної (народної) партії. Львів: З друкарні «Діла», 1913. 24 с.

суспільно-християнського руху О. Барвінського, а також митрополита А. Шептицького як депутата сейму¹.

М. Лозинський, характеризуючи суспільно-політичне становище українців наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зазначав, що суспільно-християнська течія була консервативно-клерикальною партією і угодовською щодо польського панування².

Таким чином, праці учасників та сучасників суспільно-християнського руху є важливим джерелом інформації про певні особливості процесів, які відбувалися у політичному житті Галичини означеного періоду. Їх недоліком є не наукове, а публіцистичне подання матеріалу, відсутність повноти відомостей щодо певної проблематики, доволі суб'єктивні висновки, чому також сприяла безпосередня участь авторів у тих процесах, які вони висвітлювали.

Друга група історичних досліджень представлена працями радянських дослідників, які мали, хоча й обмежений, але все ж доступ до архівних джерел. Проте ідеологічна заангажованість не сприяла об'єктивній інтерпретації отриманих результатів. Через це радянська історіографія є для сучасної науки передусім важливим джерелом статистичних даних.

Предметом радянських досліджень стали соціально-економічне становище, політична система, суспільний рух, виступи широкого загалу міста і села, характеристики політичних партій Галичини досліджуваного періоду, адже йшлося про колоніальне становище краю в складі Австро-Угорщини, «викриття» фальсифікацій т. зв. «буржуазно-націоналістичних» дослідників, які нібито зображували Галичину українським П'ємонт, простеження поширення марксистсько-ленінських ідей і розвиток революційного руху, особливо під впливом подій у Росії тощо. Передусім,

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.: На підставі споминів. Львів: з друкарні ОО Василіан у Жовкві, 1926. 736 с. Левицький К. Українські політики. Сільвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914. Львів, 1937. Ч. 1. 139 с.; Львів, 1937. Ч. 2. 108 с.

² Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. [Відень]: [Укр. соціол. ін-т], 1922. С. 10.

тут варто відзначити таких дослідників, як І. Трайнін¹, В. Осечинський² та І. Компанієць³, К. Каковський⁴ та інші.

У праці В. Беляєва та М. Рудницького «Під чужими прапорами»⁵, родині Барвінських присвячено цілий розділ – «Династія шпигунів», у якому О. Барвінського названо «вірним охоронцем інтересів австрійської монархії на сході Галичини».

Висвітлення функціонування Галицького сейму і проблеми виборів за часів Австро-Угорщини, виходячи з марксистсько-ленінської методології, здійснене у працях В. Кульчицького⁶ та Б. Дудикевича⁷.

Помітне місце серед праць радянської історіографії займає монографія С. Макарчука⁸, у якій досліджується соціальний і національний склад населення західноукраїнських земель, розвиток національних відносин і соціально-економічні та політичні важелі національного гніту, а також національний аспект боротьби за демократизацію виборної системи в Галичині тощо. Монографія містить значний фактологічний матеріал. Автор вдало уникав нав'язування різноманітних ярликів, і тому праця має значну наукову цінність у вивченні становища в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Таким чином, особливістю радянських історичних досліджень є значна частка статистичних відомостей у їх публікаціях та спроби аналізу соціально-економічного та політичного становища досліджуваних територій зазначеного періоду. Проте суттєвим недоліком радянської історіографії є

¹Трайнин И. П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и её распад. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1947. 308 с.

²Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Кн.-журн. вид-во, 1954. 186 с.

³Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900–1919 рр.). К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 371 с.

⁴Каковський К. Г. На шляху до Великого Жовтня: страйковий рух в Галичині кінця XIX – початку XX ст. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. 156 с.

⁵Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. Київ: Радянський письменник, 1956. 248 с.

⁶Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – заряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861–1914 рр.). *Питання теорії і практики радянського права*. Випуск 4. Львів, 1958. С. 4–19.

⁷Дудикевич В. Як проходили вибори в Західній Україні за часів Австро-Угорщини та панської Польщі. Львів, Видавництво «Вільна Україна». 1950. 46 с.

⁸Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища шк., 1983. 255 с.

ідеологічна заангажованість авторів, що унеможливлювало будь-який об'єктивний аналіз і, відповідно, здійснення об'єктивних висновків за результатами цих досліджень.

Третя група представлена працями українських дослідників з діаспори. Зокрема, М. Чубатий у своїй праці «Історії Тернополя і Тернопільщини» значну увагу приділив діяльності двом діячам суспільно-християнської течії – О. Барвінському та К. Студинському¹.

Проблемі українського представництва у Державній Раді присвячене дослідження М. Яремка², який, проаналізувавши виборчі закони періоду «конституційної ери», дослідив політичну боротьбу національних фракцій австрійського парламенту.

Істотне наукове значення має узагальнююча праця П. Феденка³, в якій автор характеризує суспільний розвиток Галичини. Аналізуючи тогочасну політичну ситуацію, він у загальних рисах згадує про заснування і діяльність ХСС.

Визначним галицьким суспільно-політичним діячам Галичини окресленого періоду присвячена праця о. І. Сохоцького⁴. Чільне місце у ній присвячено і очільнику християнських суспільників О. Барвінському. Автор, зокрема, зазначив, що «українське шкільництво невпинно розвивалося, було в першій мірі заслугою Барвінського»⁵.

Особливістю публікацій цієї групи є наявність ретроспективи у цих виданнях, оскільки деякі з них публікувалися через багато років після описаних подій. Проте, через відсутність доступу до архівних джерел, їм бракує фактологічного матеріалу для досягнення об'єктивних висновків. Отже, слід констатувати, що праці вказаної групи усе ж є більш

¹ Чубатий М. Історія Тернополя та Тернопільщини. *Шляхами золотого поділля. Регіональний збірник Тернопільщини*. Том І. (2-е видання). Філадельфія, Па: НТШ в ЗСА, 1983. 288 с. С. 17–86.

² Jaremkо M. Der Kampf der galizischen Ukrainer um ihre Vertretung im Wiener – Parlament seit 1848, insbesondere in den Jahren 1905–1907. Diss. Wien, 1944. 236 s.

³ Феденко П. Український рух у ХХ столітті. Лондон: В-во «Наше Слово», 1959. 267 с.

⁴ Сохоцький І. Будівничі новітньої української державності в Галичині: Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1961.

⁵ Там само. С. 107.

публіцистичними, ніж науковими роботами.

Четверту групу історіографії представляють праці сучасних українських дослідників. Зі здобуттям Україною незалежності історики почали здійснювати дослідження вказаної тематики. Цю тему в різноманітних аспектах досліджувала ціла низка українських вчених.

Однією із перших спроб проаналізувати діяльність цієї течії зробив у своїх працях львівський дослідник Т. Антошевський¹. Зокрема, він зазначав, що християнсько-суспільний рух гармонійно влився в палітру українських політичних партій і громадських організацій кінця XIX – початку XX ст. в Галичині. Він мав свої недоліки і свої позитивні аспекти. На думку автора, він не мав значного впливу на галицьке політичне життя, але представляв свою певну течію політичних і суспільних поглядів.

Важливе значення для аналізу ідейно-теоретичних засад консерватизму як ідеології суспільно-християнського руху має праця Ю. Терещенка «Причинки до історії галицького консерватизму»² у якій досліджується генеза консервативних ідей у Галичині, політичні обставини становлення та розвитку зазначеного руху упродовж кінця XIX – початку XX ст.

К. Кондратюк¹ зазначав, що КРНС не відіграв помітної ролі в національно-політичному житті українців Галичини через свою малочисельність, проте став єдиною серед українських партій політичною силою, яка бачила одним з головних своїх завдань захищати Церкву і християнську духовність.

М. Москалюк проаналізував причини становлення, ідейні засади, соціальну базу та структуру християнсько-суспільного руху, простежив еволюцію клерикально-консервативних сил у суспільно-політичному житті Галичини, охарактеризував роль та місце клерикальних структур в

¹ Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.). Львів, 1997. 36 с.

² Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»* / гол. ред. Ю. І. Терещенко. К.: КДЛУ, 2000. Вип. 4. С. 11–68.

українському політичному русі. Зокрема, він зауважував, що на прикладі діяльності КРНС та ХСС відбулася політична еволюція християнських суспільників, в результаті якої вони стали на державно-самостійницькі позиції².

Варто відзначити досить ґрунтовну наукову працю І. Чорновола³, у якій на тлі тогочасної суспільно-політичної ситуації проаналізовано персональний склад «Руського клубу» упродовж 1861–1901 рр., його соціальну структуру та організаційні засади, розкрито виборчі процеси, досліджено діяльність українських депутатів, подано їх реєстр. Тим не менше, незважаючи на ґрунтовність видання, вказана монографічна праця розкриває лише діяльність української фракції у Галицькому сеймі у 1861–1901 рр.

Недостатньо уваги українськими вченими приділено парламентській діяльності християнських суспільників у Державній Раді. А. Кліш та Р. Лехнюк проаналізували їх співпрацю з словенськими, хорватським та чеськими депутатами у межах роботи фракції «Слов'янський християнсько-народний союз». Автори зробили висновок, що з одного боку, консолідація з слов'янським депутатами дала змогу українцям увійти до правлячої коаліції та вирішувати нагальні проблеми Галичини, а з іншого – непорозуміння з урядом та деякими іншими представниками коаліції, насамперед з поляками, робило їх роботу малоефективною, що й призвело врешті-решт до розпуску парламенту⁴.

¹ Кондратюк К. Галицький консерватизм: ідеологія і практика (1896–1939 рр.). *Мандрівець*. Київ: НУКМА, 2003. № 5. С. 3–6.

² Москалюк М. Ф. Український християнсько-суспільний рух у Галичині (1920–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02. «Політичні інститути та процеси». К., 1999. 18 с.; Москалюк М. Ф. Український християнсько-суспільний рух у Галичині: ідеологія, інституалізація, діяльність (кін. XIX – 30-ті рр. XX ст.) [Текст] : монографія / [наук. ред. М. В. Кугутяк]. Івано-Франківськ: ДВНЗ "Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника", 2018. 206 с.

³ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 288 с.

⁴ Кліш А., Лехнюк Р. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного напрямку у Державній раді наприкінці XIX – на початку XX ст. (за українськими джерелами). *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 65. 2016. С. 167–177.

Н. Винник¹ проаналізувала комплекс літератури про КРНС, узагальнений досвід українських істориків, дослідила основні напрямки в історіографії по даній тематиці.

А. Павко вважає, що саме з діяльністю КРНС пов'язана модернізація українського національно-політичного життя в Галичині. Автор трактує КРНС як першу українську класичну консервативну організацію європейського зразка². Автор зазначає, що в статуті союзу, соціальною базою якого були переважно греко-католицькі священники, вказувалося, що його основною метою є піклування «про релігійно-моральні, народні і економічні справи» українського народу в Галичині. Незважаючи на те, що КРНС не мав значного впливу на громадсько-політичне життя у краї, проте його модерна консервативна ідеологія стимулювала політичні дискусії в українському партійному таборі³. Подібні думки висловив І. Райківський, який вважає, що ідеологія КРНС базувалася на платформі західноєвропейського католицького клерикалізму⁴.

Проаналізувавши програму діяльності ХСС А. Павко вважає, що вона в загальному підтримувала вимоги націонал-демократів щодо відкриття українського університету у Львові, запровадження виборчої реформи, протидії москвофілам, поділу Галичини на українську та польську тощо⁵.

С. Гелей у роботі «Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст.»⁶ досліджує причини появи і наслідки діяльності консервативного руху, його ідеологічні засади, вплив на появу «нової ери», роль і місце в українському суспільно-політичному житті XIX ст.

¹ Винник Н. Католицький русько-народний союз в українській історіографії. *Інтелегенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Випуск 11. 2008. Серія: Історія. Одеса: Астропринт, 2008. С. 258–267.

² Павко А. До питання про формування партійно-політичної системи у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Пам'ять століть*. 2000. № 3. С. 142.

³ Павко А.І. Становлення та діяльність політичних партій і організацій в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2001. С. 20.

⁴ Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2000. № 4. С. 33.

⁵ Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. К.: Іван Федоров, 1999. С. 216.

⁶ Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. 124 с.

У монографії І. Райківського досліджується утвердження ідеї національної єдності (соборності) України у контексті формування модерної української національної самосвідомості в Галичині XIX ст., утвердження українофільства серед місцевих русинів крізь призму суперництва національно-політичних орієнтацій. Особлива увага приділена «новій ері» як чиннику модернізації ідеї української національної єдності в кінці XIX – на початку XX ст.¹

Низка праць присвячені визначним діячам суспільно-християнського руху, котрі внесли вагомий внесок у становлення різних сфер українського національного відродження.

Т. Антошевський у статті «Олександр Барвінський і український християнсько-суспільний рух наприкінці XIX – початку XX століть» зазначає, що КРНС та ХСС у міру своїх можливостей вели політично-просвітницьку пропаганду в народі. Автор робить висновок, що О. Барвінський відіграв визначальну роль у християнсько-суспільному русі, який був фактичним лідером КРНС, Руської громади і ХСС².

С. Павлишин на основі виступів О. Барвінського у Державній Раді та сеймі, проаналізувала основні аспекти його парламентської діяльності. Окрім того, вона зробила спробу дослідити взаємини О. Барвінського та І. Франка, обставини виключення очільника християнських суспільників з НТШ³.

Педагогічні погляди О. Барвінського, зокрема його внесок щодо боротьби за українське шкільництво на основі його промов у Галицькому сеймі та Державній Раді проаналізував Б. Гречин⁴.

¹ Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

² Антошевський Т. Олександр Барвінський і український християнсько-суспільний рух наприкінці XIX – початку XX століть. *Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського*. Львів. 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 58.

³ Павлишин С. Олександр Барвінський: «Я жив для свого народу...». Львів: НВТ Академічний експрес, 1997. 148 с.

⁴ Гречин Б. Г. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського: монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 232 с.

І. Чорновол, зазначивши важливу роль О. Барвінського у суспільно-політичних процесах у Галичині, доводить, що однією з найбільших його заслуг стало створення першого українського консервативного угруповання, яке виконувало місію посередника між численнішими та радикальнішими українськими об'єднаннями з одного боку, та урядовими структурами з іншого. Ця їх роль, на думку автора, принесла українцям певні здобутки¹.

О. Аркуша, аналізуючи життя та діяльність О. Барвінського, показала його роль у суспільно-християнському русі. Зокрема, дослідниця окреслює його роль у створенні ХСС у червні 1911 р. Вона зазначала, що ідеологію організації оперта на тезі про те, що вихід із «морального занепаду» народу під впливом партійних агітаторів потрібно шукати на шляху поєднання базових християнських і національних цінностей, а завданням політичної сили є дбати про розвиток усіх сфер життя народу на ґрунті австрійської державності. Більшість членів-засновників належали до української львівської інтелігенції. Структура ХСС, як зазначила О. Аркуша, ще не була партійною: на місцях діяли не первинні осередки, а інститут довірених осіб. Соціальна база ХСС здебільшого зводилася до парафіяльних греко-католицьких священників старшого покоління².

М. Зуляк зазначає, що від початку «нової ери» О. Барвінський проводив політику відмінну від загалу народовців. Він вдався до тактики особистих переговорів з віденським урядом. Його можна назвати одним із перших галицьких політичних лідерів народовців, прихильників поміркованого християнського консерватизму, який відкинув практику захисту інтересів українців промовами й виступами, якої дотримувалася більшість українських депутатів-народовців «нової ери». О. Барвінський

¹ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи. *Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського*. Львів. 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 32–44.

² Аркуша О. Олександр Барвінський. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 18: *Західно-Українська Народна Республіка: До 90-річчя утворення* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2009. С. 62–63.

неодноразово наголошував, що політика без втілення її гасел в життя є не тільки безкорисною, а навіть шкідливою¹.

В. Тельвак у низці публікацій охарактеризував складні взаємини О. Барвінського та М. Грушевського у контексті конфлікту у НТШ 1907–1908 рр. Дослідник проаналізував погляд громадськості на виключення очільника християнських суспільників з цієї наукової інституції². Не можемо погодитися з думкою В. Тельвака, який, досліджуючи культурну політику на східногалицьких землях на початку ХХ ст., відносить О. Барвінського до прихильників «театрального пріоритету національного поступу»³.

Праці О. Гриб⁴ присвячені дослідженню громадсько-просвітницької діяльності О. Барвінського від часу формування його громадянської позиції і до початку політичної кар'єри та аналізу його історіографічної концепції на основі історичних праць. У них з'ясовано роль О. Барвінського у національно-культурному відродженні західноукраїнських земель у 40-х рр. ХІХ – першій чверті ХХ ст., основні віхи його громадсько-просвітницької діяльності на Тернопільщині, проаналізовано вплив ідей провідних істориків Наддніпрянщини на становлення історичних поглядів О. Барвінського.

Т. Батенко, досліджуючи внесок А. Вахнянина в українське національне відродження, зазначав, що галицький консерватизм як політична ідеологія теоретично сформувався на політичній авансцені альтернативою

¹ Зуляк М. «Нова ера» як спроба виділення християнсько-консервативної течії у Східній Галичині. *Перспективи та проблеми наук в умовах глобалізації*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2010. С. 91.

² Тельвак В. Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця ХІХ – першої третини ХХ століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2017. Т. 270: Праці Історично-філософської секції. С. 82–102.

³ Тельвак В. Школа чи театр? Культурна політика на східногалицьких землях на початку ХХ ст. у дискусіях української інтелігенції. *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 23–28.

⁴ Гриб О. І. Громадсько-просвітницька і політична діяльність Олександра Барвінського на Тернопільщині. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Історія*. Тернопіль: В-во ТНПУ, 2005. Вип. 1. С. 163–168; Гриб О. І. Олександр Барвінський в громадсько-просвітницькому русі Західноукраїнських земель кінця ХІХ століття. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Вип. 4. Серія Історія. Одеса: Астропринт, 2006. С. 66–74; Гриб О. І. Внесок Олександра Барвінського в національно-культурне відродження західноукраїнських земель наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. *Українська культура: питання історії, теорії, методики*. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих учених: У 2 ч. Ч. 1. / Упоряд. І. М. Цуркан. Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. С. 6–9; Гриб О. І. Громадсько-просвітницька діяльність та

ідеологічним компонентам (ліберальної, соціалістичної та націоналістичної течій) з їх відмінним способом життя та ведення політичної тактики¹.

Н. Білик на основі значної кількості епістолярних джерел проаналізувала діяльність Б. Лепкого у ХСС. Вартість цієї публікації полягає у тому, що автор дослідила взаємини письменника з очільниками цієї політичної сили, зокрема з О. Барвінським та К. Студинським².

Коротку історичну довідку про діяльність К. Охримовича подав Л. Тимошенко³. Автор подав інформацію про парламентську роботу діяча, роботу на посаді бургомістра Дрогобича. Попри те, не приділено увагу на участі К. Охримовича у партіях суспільно-християнського скерування.

У праці І. Зуляка, на основі епістолярної спадщини проаналізовано взаємини двох визначних діячів суспільно-християнського руху – О. Барвінського та Б. Лепкого⁴. Попри те, автор не ставив собі за мету проаналізувати листи, пов'язані із діяльністю Б. Лепкого у ХСС.

Діяльність О. Маковея у ХСС подано у дисертації В. Проскурняк. Окрім того, вона звернула увагу на сатиричну поему О. Маковея «Ревун», присвячену українським політикам – «провідникам політиканства»⁵.

Чимале значення для утвердження наукового підходу до вивчення християнських суспільників є вивчення особи одного з їх ідейних натхненників, К. Студинського, та його місця у суспільно-політичному житті краю мали праці У. Єдлінської. У розвідках знаходимо конкретний матеріал з питань біографії, наукових інтересів ученого, його журналістської і

історична спадщина Олександра Барвінського: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. Черкаси, 2007. 20 с.

¹ Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження. Львів: Кальварія, Каменярь, 1998. С. 11.

² Білик-Лиса Н. Богдан Лепкий і «Християнсько-суспільний союз». *Високе небо Богдана Лепкого. Спроба антології у публіцистиці, поезії, музиці*. Бережани-Тернопіль: Джура, 2001. С. 97–106.

³ Тимошенко Л. Учитель Івана Франка, бургомістр Дрогобича Ксенофонт Охримович. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 21. Львів, 2012. С. 732–737.

⁴ Зуляк І. Листування Богдана Лепкого з Олександром Барвінським. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2012. № 36. С. 61–65.

⁵ Проскурняк В. П. Суспільно-політична та наукова діяльність Осипа Маковея: автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці: Б.в., 2012. 16 с.

громадсько-суспільної діяльності¹. У них найбільш повно розкрито роль К. Студинського у суспільно-політичному та культурному житті України в кінці XIX – першій половині XX ст. Так, у праці «Кирило Студинський (1868–1941). Життєво-бібліографічний нарис» авторка, на основі опрацьованих архівних матеріалів, окрім власне біографії вченого подає дуже цінні бібліографічні дані та публікує частину його спогадів, а також бібліографія праць К. Студинського, подана М. Морозом. Проте деякі моменти суспільно-політично діяльності вченого розкрито побіжно і в деякій мірі не критично.

У цьому контексті варто відзначити дослідження В. Качкана «Заслужений перед українством»², у якому автор подав інформацію про життя і творчу спадщину вченого, визначивши роль і місце К. Студинського для епохи кінця XIX – початку XX ст.

Громадсько-політичній діяльності станиславівського єпископа Г. Хомишина присвячена праця О. Єгрешія. На думку автора, співпраця Г. Хомишина з християнськими суспільниками зумовлювалася трьома основними причинами: у статуті партія постановила боротися з ворожими Церкві впливами; християнські суспільники прагнули зменшити вплив москвофілів у Галичині; станиславівський владика підтримував галицьких клерикалів у розв'язанні національного питання – пропагувати ідею взаємовигідного співробітництва українців та поляків, домагатися рівноправ'я обох народів у Галичині. Програма згаданої партії відповідала «консервативному духу» єпископа Г. Хомишина³. Автор зазначав, що суспільно-християнський відзначався лояльністю до австрійського уряду та місцевої польської адміністрації, а його ідеологія запозичена у

¹ Єдлінська У. Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського. *Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження: Збірник наукових праць і матеріалів першої наукової сесії НТШ*. Львів, 1992. С. 90–97; Єдлінська У. Кирило Студинський (1868–1941). Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 2006. 309 с.

² Заслужений перед українством: (Вчений Кирило Студинський). Качкан В. *Українське народознавство в іменах*. У 2 ч. К., 1995. – Ч. 2. С. 144–151.

³ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. С. 30.

західноєвропейського католицького клерикалізму¹.

Низка публікацій присвячена вивченню та введенню до наукового обігу джерел з історії суспільно-християнського руху.

У монографії Л. Шологон² проаналізовано джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини середини XIX – початку XX ст., в тому числі й суспільно-християнського. Авторка в загальному проаналізувала опубліковані мемуари О. Барвінського, програми КРНС та ХСС. Попри опрацювання значного масиву джерелознавчого матеріалу, поза увагою дослідниці залишилися рукописна спадщина О. Барвінського, А. Вахнянина, зокрема епістолярій, спогади, записні книжки тощо.

У статті Л. Шологон проаналізовано програмні документи українських політичних партій Галичини кінця XIX – початку XX ст., зокрема КРНС та ХСС, що дозволяють з'ясувати погляди їх очільників на шляхи розв'язання найважливіших проблем національно-культурного розвитку українців краю. Автор зазначила, що незважаючи на те, що українські політики з недовірою ставилися до ХСС, звинувачували християнських суспільників не лише в підтримці вузьких станових інтересів, але й в антидержавній політиці, очільники партії, відмовляючись брати участь у передвиборних кампаніях та закликали голосувати галичан виключно за українських кандидатів³.

Також авторка зробила спробу проаналізувати документи ЦДІАЛ України, які розкривають життя і діяльність К. Студинського. Вона звернула увагу на автобіографічні праці вченого, його спогади, епістолярну спадщину, наукові праці тощо⁴.

¹ Там само. С. 15–16.

² Шологон Л. І. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848–1914 рр.). Монографія. Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2015. 460 с.

³ Шологон Л. Програми політичних партій як джерело з історії українського національно-культурного руху Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2011. Вип. 20. С. 172.

⁴ Шологон Л. І. Джерела про життєвий шлях, громадську та наукову діяльність академіка Кирила Студинського (1869–1941 рр.) у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Вип. 15. Серія Історія. Одеса: Астропринт, 2009. С. 280–292.

О. Аркуша на основі аналізу архівних матеріалів дослідила передумови заснування, ідеологію політичного товариства суспільно-християнського спрямування «Руська громада», що діяло в Галичині на початку ХХ ст. Авторка проаналізувала його статут і програмні документи, функціонування його керівних органів, спроби створення місцевих осередків, організацію виборчих кампаній, відносини з вищою ієрархією ГКЦ¹.

М. Мудрий охарактеризував рукописні матеріали з історії Християнсько-суспільного союзу напередодні Першої світової війни, а також на їх основі показав внутрішню організацію, стан і діяльність цього товариства².

У іншій джерелознавчій публікації М. Мудрий зазначив, що всередині суспільно-християнського табору точилися дискусії щодо українсько-польського порозуміння. Яскравим прикладом цього свідчить конфлікт О. Барвінського з його багаторічним прихильником, заступником у «Руській громаді» Т. Реваковичем. Останній вважав за необхідне досягнення широкої коаліції українських національних сил та відмови від «угодової» політики³.

Однією із провідних тенденцій сучасної історіографії є вивчення історії та джерелознавчий аналіз окремого періодичного видання. Новий етап розбудови незалежної України зумовив пріоритетність вивчення власне українських газет Галичини, серед яких особливе місце займає друкований орган християнських суспільників – часопис «Руслан».

У статті Л. Сніцарчук проаналізовано особливості формування змістових структур пресового органу християнських суспільників – часопису «Руслан», наведено витяги з редакційного епістолярію щодо корпусу журналістських текстів і функціонування газети загалом. Автор

¹ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку ХХ століття: політичне товариство «Руська громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 2004. С. 63–99.

² Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. С. 421–440.

³ Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини ХІХ століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2006. Т. ССІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 708–762.

небезпідставно робить висновок, що для сьогоденішнього читача – дослідника багатогранності української минувшини – газета містить значну кількість історичної інформації і слугує важливим джерелом для вивчення громадсько-політичного, економічного, культурного життя українства Галичини на межі XIX–XX ст. в умовах Австро-Угорської імперії¹.

У статті Р. Лехнюка «Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища КРНС (1896–1901 рр.)»² висвітлено обставини заснування у Львові газети «Руслан», з'ясовано фінансове становище часопису та персональний склад редакції, проаналізовано редакційну політику та публікації в газеті як джерело до історії КРНС та новочасної української консервативної ідеї у Галичині загалом. На шпальтах газети знайшли відображення питання про суспільну роль Церкви, значення нових ідеологій – як універсальних (соціалізму, лібералізму), так і суто галицьких феноменів (передусім русофільства), чимало йшлося про українсько-польські відносини, концепцію «органічної праці» з наголосом на становищі українського селянства й духовенства.

У іншій публікації Р. Лехнюк на основі матеріалів часопису «Руслан» дослідив діяльність митрополита А. Шептицького. Зокрема, він проаналізував теми та змістові лінії, у зв'язку з якими постать митрополита з'являлася на шпальтах газети, розглянув полеміку видавців «Руслана» з іншими галицькими часописами щодо діяльності владики та причини, що спонукали редакцію ставати на його захист. Автор зазначив, що часопис «Руслан», як джерело до вивчення постаті А. Шептицького хоч і не розкриває всіх питань, проте дає змогу поглянути на нього під кутом зору, відмінним від поглядів провідних українських і польських суспільно-політичних середовищ, а матеріали газети не лише доповнюють інформацію щодо

¹ Сніцарчук Л. Газета «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.): змістово-тематична модель видання. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. Випуск 31. Львів, 2008. С. 241–250.

² Лехнюк Р. Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка Тернопіль, 2015. Вип. 1. Ч. 1. С. 156–157.

діяльності митрополита, а й розширюють уявлення про українські консервативні середовища в Галичині на початку ХХ ст.¹.

Проаналізувавши взаємини християнських суспільників з вищими ієрархами ГКЦ і сприйняття останніми ідей світських консерваторів, Р. Лехнюк зазначив на різних підходах до вирішення дилем, що на початку ХХ ст. виникли перед церковними і світськими консервативними середовищами, а також різну їх ефективність. Клерикалізм групи О. Барвінського, на його думку, став однією з причин падіння популярності цієї політичної сили, а жорсткий опір заходам єпископа Г. Хомишина засвідчив неможливість клерикальної політики Церкви в умовах масової політики, що стрімко секуляризувалася².

С. Романюк на основі рукописної спадщини О. Барвінського проаналізувала створення та функціонування часопису «Руслан»³. Авторка справедливо зазначає, що «Уважне вивчення листування осіб, причетних до творення часопису, редакційної документації, звітів, неопублікованих статей з редакторськими примітками та інших автобіографічних матеріалів дозволить науковцям висвітлити багатогранну співпрацю О. Барвінського з «Русланом», а також роль і місце цієї щоденної газети в системі української журналістики»⁴.

Р. Романюк дослідила особливості співпраці О. Маковея з редакцією часопису «Руслан», визначила тематичне спрямування його публікацій у цьому виданні, проаналізувала проблематику виступів публіциста, щодо

¹Лехнюк Р. Постать митрополита Андрея Шептицького у висвітленні газети «Руслан». *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2015. № 8. С. 67.

²Лехнюк Р. «Лише під проводом нашого ВПр. Єпископату може нарід наш двигнути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку ХХ століття. *Історія релігій в Україні*. Львів: Логос, 2016. Кн. 1. С. 483–496.

³Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (1897–1914 рр.) (за рукописною спадщиною О. Барвінського). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 50–57; Романюк С. Олександр Барвінський – публіцист, редактор, видавець / відп. ред. Л. В. Сніцарчук. Л.: [ЛННБУ ім. В. Стефаника], 2009. 376 с.

⁴Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (1897–1914 рр.) (за рукописною спадщиною О. Барвінського). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 56.

національних питань українців¹. Автор зазначила, що значна кількість публікацій О. Маковей на шпальтах часопису «Руслан» свідчать про широку палітру його тематичних зацікавлень, але найбільшими із них були політична, соціальна, літературознавча, художньо-публіцистична тематичні групи.

У статтях Б. Ревери розкрито певні аспекти доброчинної діяльності української інтелігенції Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та досліджено біографічні матеріали, надруковані у часописі «Руслан», як одне з цінних інформативних джерел до конструювання життєписів відомих українських громадсько-політичних, релігійних та культурних діячів².

У працях Ю. Шаповала вперше досліджено видання, що відіграло роль визначального чинника в консолідації українства навколо державницьких ідеалів – першої української щоденної газети «Діло» (1880–1939)³.

Вагомим доробком у вивченні часописів «Діло» та «Галичанин» стали праці К. Курилишина⁴. У них окрім біобібліографічних матеріалів, автор подає коротку історію Галичини зазначеного періоду, висвітлену у цих часописах.

Н. Васьків на основі публікацій у часописі «Руслан», зазначив, що для розв’язання єврейського питання християнські суспільники обрали своїм пріоритетом позбавлення економічної залежності українців від євреїв. Задля

¹ Романюк Р. Осип Маковей і газета «Руслан»: тематико-проблемні особливості публіцистики. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2010. Вип. 2. С. 550–560.

² Ревера Б. Біографічна інформація в корпусі текстів часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2016. Вип. 6. С. 145–155; Ревера Б. Доброчинна діяльність української інтелігенції у Галичині (За матеріалами часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4. С. 239–252.

³ Шаповал Ю. Г. «Діло» (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки. Львів, 1999. 384 с.

⁴ Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2015. Т. 1: 1880–1889 рр. 2015. 639 с.; Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2015. Т. 2: 1890–1894 рр. 2016. 607 с.; Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2015. Т. 3: 1895–1899 рр. 2017. 711 с.; Курилишин К. Часопис «Галичанин» (Львів, 1893–1913 рр.): матеріали до біобібліографістики / Нац. акад. наук України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, Ін-т франкознавства Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобич: Коло, 2013. 698, [1] с.; Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2018. Т. 4: 1901–1904 рр. 2017. 824 с.

цього необхідно було запозичити способи підтримки та взаємодопомоги, які були незмінним атрибутом єврейського суспільства. За таких умов реально було уникнути економічної залежності, незважаючи на те, що євреї змогли накопичити значні матеріальні ресурси. Поряд із цим, на думку автора, християнські суспільники вказували на доцільність бойкоту на відвідини єврейських закладів по селах, а також відмови від участі та підтримки лихварської діяльності євреїв. Це, у свою чергу, повинно було сприяти зменшенню кількості євреїв у Галичині. Поряд із економічною складовою християнські суспільники вказували на необхідності активнішої інтеграції українців в освітній процес, оскільки в перспективі це мало позбавити євреїв можливості за рахунок низького рівня освіченості маніпулювати українцями в Галичині. Християнські суспільники були переконані, що вирішення єврейського питання в Галичині могло розв'язати проблему відсутності політичної злагоди серед українців. Мало того, воно могло стати об'єднавчим чинником українського населення навколо спільної ідеї, виразником якої повинна була стати впливова політична сила, яка буде відстоювати національні інтереси українського народу¹.

Низка праць присвячена вивченню історії ГКЦ зазначеного періоду. Дисертація У. Кошетар присвячена аналізу впливу ГКЦ на процес формування організованого консерватизму в Галичині упродовж 1900–1939 рр. як суспільно-політичного і духовного явища, а також ролі греко-католицької церкви у створенні політичних структур консервативного спрямування. Автор переконливо довела, що ГКЦ відігравала провідну роль у створенні суспільно-політичних структур консервативного напрямку в Галичині в період 1900–1939 рр., що помітно позначилося на їх програмових засадах, напрямках та формах діяльності. Проте, як зазначає авторка, відсутність мережі низових організацій, незначна підтримка програмних

¹Васьків Н. А. Українсько-єврейські відносини у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами часопису «Руслан»). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 91 (12). С. 40–47.

засад галицьким соціумом зумовила невисокий рівень впливу клерикально-консервативних партій на суспільно-політичні процеси у Галичині¹.

Н. Кісь проаналізував проблему формування та еволюції політичної доктрини українських християнських суспільників у Галичині на початку ХХ ст., зокрема в контексті дискусій у середовищі греко-католицького духовенства між орієнталістами й окциденталістами щодо проблеми цивілізаційного вибору. Також він дослідив український суспільно-політичний рух в контексті взаємодії політичних середовищ та ГКЦ. Автор дослідив ставлення християнських суспільників до соціалістичних та радикальних ідей².

На нашу думку, дещо спрощеною та тенденційною є теза В. Тарабан та Н. Білої, що «КРНС не висунули жодного проекту аграрних реформ, оскільки підтримували політику польських шляхетських партій і обмежувалися переважно господарськими порадами селянам»³. Християнські суспільники упродовж кінця ХІХ – початку ХХ ст. піднімали аграрне питання, зокрема були прихильниками заснування кас Райфайзена.

А. Прокіп у розвідці «Участь греко-католицької церкви в розбудові кооперативних інституцій Галичини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.»⁴ розглянув діяльність ГКЦ та духовенства у кооперативній сфері ХІХ – початку ХХ ст., встановив причини участі духовенства у кооперативному русі, наслідки економічної діяльності церкви для загального розвитку західноукраїнського суспільства. Автор зробив висновки, що практично

¹ Кошетар У. П. Роль Української греко-католицької церкви у формуванні галицького консерватизму 1900–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2007. С. 17.

² Кісь Н. Західництво в Галичині початку ХХ століття: клерикальна група – політична доктрина – цивілізаційний вибір. *З історії західноукраїнських земель* / [гол. редколегії М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. Вип. 9. С. 25–38; Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. Львів. 184 с.

³ Кісь Н. Поширення на початку ХХ ст. антиклерикальних ідей в Галичині та Греко-католицька церква. *Історія релігій в Україні*. / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів, 2012. С. 548–558.

⁴ Тарабан В. М., Біла Н. М. Чинники формування національної свідомості та залучення українського селянства Галичини до визвольної боротьби (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 652: Держава та армія. С. 35.

⁵ Прокіп А. В. Участь греко-католицької церкви в розбудові кооперативних інституцій Галичини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2010. Вип. 9. С. 122–129.

завжди ініціаторами економічних перетворень у Галичині виступали греко-католицькі священники, які сприяли розвитку української кооперації, тим самим підносили матеріальний рівень селянства.

І. Рудянин у статті «Участь греко-католицьких священників у кооперативному русі Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.»¹ зазначає, що одним із векторів діяльності ГКЦ була підтримка та фінансування кооперативного руху в Галичині, який зародився у важких суспільно-політичних та економічних умовах та спрямовувався на покращення тогочасних умов існування українського населення. Греко-католицьке духовенство, опинившись на чолі національного відродження, відкривало крамниці, гуртки «Сільського господаря», будувало народні доми. Автор відводить особливу роль у становленні кооперативного руху таким священникам та громадсько-політичним діячам, як С. Качала, Т. Цегельський, Д. Тинякевич, І. Наумович, Т. Войнаровський та ін.

Матеріальне становище греко-католицьких священників, а також забезпечення їх вдів та сиріт в окреслений період проаналізувала Н. Колб².

С. Качараба та М. Рожик³ проаналізували причини, хід та наслідки еміграції українців з Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. Зокрема, вони дослідили еволюцію поглядів на це питання представників українського суспільно-християнського руху впродовж зазначеного періоду.

Проблемам діяльності українців у Державній Раді упродовж 1897–1918 рр. та реформування виборчого законодавства присвячені праці А. Баран⁴.

¹ Рудянин І. П. Участь греко-католицьких священників у кооперативному русі на території Східної Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст. *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки: Збірник наукових праць*. 2010. № 4. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. С. 57–63.

² Колб Н. Матеріальне забезпечення вдів і сиріт греко-католицьких священників у Галичині наприкінці XIX ст. *Історія релігій в Україні*. Львів, 2006. Кн. І. С. 321–331; Колб Н. Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку XX століття (на прикладі львівської архієпархії). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 465–479.

³ Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. Львів, 1995. 124 с.

⁴ Баран А. В. Виборча реформа в Австро-Угорській монархії 1907 р. і роль українських депутатів у її проведенні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць*. 2012. № 3. С. 1–6; Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 –

Поміж інших політичних сил вона незначну увагу приділила депутатам від суспільно-християнської течії.

Діячі суспільно-християнського руху були також активістами різноманітних культурно-освітніх та наукових організацій. У цьому контексті нам цікаві праці М. Алексієвця, І. Зуляка та В. Савенка. У монографії М. Алексієвця та В. Савенка¹ поряд з дослідженням ролі НТШ в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) висвітлюється діяльність у ньому представників суспільно-християнської течії, зокрема О. Барвінського, А. Вахнянина, К. Студинського та інших. У такому ж контексті використали працю М. Алексієвця та І. Зуляка «Діяльність «Просвіти» в національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914)»².

У працях З. Зайцевої³ розкрито проблему національної еліти на межі XIX–XX ст., яка будучи розділеною державними кордонами, усвідомлювала цілісність та унікальність українського народу та відповідно шукала доступні на той час форми й методи окреслення й поглиблення його власної ідентичності. Окремо подано діяльність НТШ та УНТ, активним діячем котрих були і християнські суспільники.

Праці Р. Ковалюка⁴, В. Мудрого⁵ та В. Благого⁶ присвячені питанням українського студентства та проблемі заснування українського університету

теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 229 с.; Баран А.В. Структура (склад) українського представництва в австрійському парламенті (1897–1918 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. №2. 2014. С.11–14.

¹ Алексієвць М., Савенко В. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Тернопіль, 1999. 188 с.

² Алексієвць М., Зуляк І. Діяльність «Просвіти» в національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). Тернопіль, 1999. 184 с.

³ Зайцева З.І. Українських науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кін. XIX – поч. XX ст.). К.: КНЕУ, 2006. 368 с.; Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини XIX – початку XX ст. *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи. Зб. наук. праць*. Київ-Чернівці, 1997. С. 74–75.

⁴ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2001. 420 с.

⁵ Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України. Випуск 1. Львів, 1923. 130 с.; Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. Львів-Нью Йорк, Українознавча бібліотека НТШ, 1999. 194 с.

⁶ Благий В.Б. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Л., 2003. 19 с.

у Львові. У них, зокрема відзначається, що О. Барвінський та К. Студинський не стояли осторонь подій, які відбувалися у житті українських студентів у кінці XIX – на початку XX ст.

Серед питань, які розглядаються у процесі дослідження діяльності християнських суспільників є й ті, що стосуються розвитку національної ідеї та культурно-просвітніх рухів. Про це певною мірою йдеться у працях М. Кугутяка¹, С. Телешуна², О. Сухого³, А. Романюка⁴, В. Чоповського⁵, Ю. Михальського⁶, О. Жерноклеєва⁷, І. Монолатія⁸

Аналіз стану дослідження проблеми суспільно-християнського руху в Галичині свідчить, що, незважаючи на значне зацікавлення цією проблемою, поки що відсутні окремі спеціальні ґрунтовні дослідження з політичної історії українського суспільно-християнського руху в Галичині в означений період.

Різноманітні аспекти політичної історії Австро-Угорщини, зокрема й Галичини кінця XIX – початку XX ст. привертали увагу багатьох сучасних іноземних дослідників, праці яких становлять п'яту групу історіографії.

У 2005 р. вийшла друком ґрунтовна робота швейцарського та австрійського історика, фахівця з історії Східної Європи, зокрема, Галичини, Г. Біндера «Галичани у Відні. Партії. Вибори. Депутати в умовах переходу до

¹ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.). Івано-Франківськ: Чернівецька обласна друкарня, 1993. 199 с.; Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1. Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2002. 536 с.

² Телешун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на поч. XX ст. К., 1996. 129 с.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Львівський національний університет імені І.Франка, 2003. 496 с.; Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). Львів: Каменяр, 1998. 132 с.

⁴ Романюк А. Християнська демократія: стан та розвиток у XX столітті. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2003. Вип. 5. С. 324–333.

⁵ Чоповський В. Будителі національного духу: Діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта» та «Рідна школа» на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – 20–30-ті роки XX ст.). Л., 1993. 64 с.

⁶ Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914). Львів: Каменяр, 2002. 166 с.

⁷ Жерноклеєв О.С. Формування партійної структури польського політикуму в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2012. № 1. С. 12–20.

⁸ Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.

масової політики»¹, у якій розглядаються складні питання партійного будівництва, виборчих перегонів, діяльності депутатських фракцій в Галичині. Зокрема, він проаналізував суспільно-політичну ситуацію в Галичині, виокремив з-поміж інших партій клерикального скерування ХНП, КНП, ПНЦ. Важливим у роботі Г. Біндера є те, що він виділив і українські партії суспільно-християнського скерування. Книга написана на багатому фактичному матеріалі і є однією із найбільш ґрунтовних історичних праць, в якій показані різні аспекти політичної ситуації в Галичині окресленого періоду. Ця праця безумовно наслідуює тенденцію найновіших досліджень щодо історії монархії Габсбургів.

Цікавою, на нашу думку, є теза Г. Біндера, що нові методи та підходи в дослідженні політичних партій не обов'язково пов'язані із пошуком нових джерел, часто досить тільки по-новому прочитати вже відомі документи: програми партій – з погляду їх мови, матеріали партійних з'їздів, символи, пісні та ритуали, газети – з огляду на їх громадську функцію, протоколи засідань – з перспективи звітодавця тощо. Врешті-решт з цього випливає не лише ближча до реальності картина історії і, зокрема, загальна цілісна картина історії галицьких партій, але й розширене та поглиблене розуміння минулої епохи в її регіональних видозмінах. На його думку, формування перших партій нового типу в Галичині на межі 80–90-х рр. XIX ст., хоч і готувалося відповідними процесами на місцевому рівні, в остаточному варіанті значною мірою спровоковано «ззовні», з-поза меж регіону².

Також варто відзначити монографію Дж. В. Бойєра «Культура і політична криза у Відні, 1897–1918»³, у якій автор описав процес здобуття політичної влади віденськими християнськими соціалістами. Попри те, що предметом дослідження автора не були процеси задекларовані нами, згадана

¹Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 29. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft en, 2005. 741 p.

²Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині. URL: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um8/Statti/7-BINDER%20Harald.htm>

³Boyer J. W. Culture and Political Crisis in Vienna. 1897–1918. Chicago; London. 1995.

праця дає загальне уявлення про перспективи суспільно-християнського руху у рамках Цислейтанії. Іншу свою працю Дж. В. Боєр присвятив лідеру віденських християнських соціалістів К. Люегеру¹, значна частина ідей якого була запозичена і О. Барвінським. Автор проаналізував політичну платформу К. Люегера, причини його перемог тощо.

Розглядаючи польсько-українські культурні взаємини на початку ХХ ст., С. Стемпень наголошував на існуванні інтеграційних процесів у ставленні до проблеми слов'янознавства, зокрема, вивчення української проблеми. Прикладом, на думку автора, слугував утворений у 1901 р. Слов'янський клуб, що мав власний друкований орган місячник «Слов'янський світ». Він зазначав: «Особливо близькі контакти з редакцією та згрупованими навколо неї політиками утримувала українська група прихильників угоди з поляками, яскравою постаттю в якій був О. Барвінський. Пропаговану на сторінках місячника програму С. Стемпень визначив як польське слов'янофільство².

Серед польських історичних праць варто виокремити дослідження Г. Бальцера³, Й. Бушка⁴, С. Гродзіські⁵, К. Гжибовські⁶, А. Дзядзя⁷, Я. П'єрацкі⁸, Ч. Партача⁹, Я. Моклака¹⁰, Г. Верещицкі¹, Б. Стоджевської².

¹ Boyer J. W. Karl Lueger (1844–1910): christlichsoziale Politik als Beruf. Wien, 2010. 595 s.

² Стемпень С. Польсько-українські культурні взаємини упродовж віків. *І: Незалежний культурологічний часопис*, 1998. Ч. 12. С. 148–177.

³ Balzer O. History austroju Austrii w zarysie / napisał Oswald Balzer. Wyd. 2., popr. i skrócone. Lwów: Nakładem K.S. Jakubowskiego, 1908. 511 s.

⁴ Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? Warszawa, 1989. 80 s.; Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji. 1905–1914. W-wa: PWN, 1956. 300 s.; Buszko J. Zum Wandel der Gesellschaftsstruktur in Galizien und in der Bukowina. Wien, 1978. 39 s.; Buszko J. Austro-Wegry w latach 1870-1914. Warszawa: Państwowe wydawn. naukowe, 1957. 26 s.; Buszko J. Historia Polski, 1864–1948. Warszawa: PWN, 1980. 550 s.

⁵ Grodziski S. Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998. 240 s.; Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. Źródła. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. 558 s.

⁶ Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Kraków-Wrocław-Warszawa. 1959. 322 s.

⁷ Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza-Obywatel-Prawo. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001. 312 s.

⁸ Pieracki J. Kwestia językowa w sądach i prokuraturach wschodnio-galicyskich. Lwów: Spółka wydawnicza i drukarnia «Polonia», 1911. 177 s.

⁹ Partacz Cz. Od Badeniego do Potoskiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1889–1908. Toruń, 1996. 280 s.

¹⁰ Ukraińskie tradycje parlamentarne / pod red. Jarosława Mokłaka. Kraków: Historia Iagellonica, 2006. 259 s.

Відзначимо також статтю Е. Ламбертса «Політичний і соціальний католицизм в Цислейтанії, 1867–1889»³. Незважаючи на широко заявлену тему, автор концентрував увагу на віденських християнських соціалістах та становленні цього руху в австрійських землях.

Не буде зайвим також приділити увагу монографії чеського дослідника О. Крейчі «Книга про вибори»⁴. Вона виявилася дуже корисною для нашого дослідження, оскільки у ній показана специфіка розвитку виборчої системи з 1848 року і до наших днів. Географічні рамки дослідження охоплюють Західну Європу і слов'янські землі монархії Габсбургів. На тлі загальноєвропейських тенденцій розглядаються еволюція куріальною системи в Габсбурзькій монархії, проблеми загального виборчого права і «виборчої геометрії». Певну цінність являють також статистичні матеріали про результати виборів в Австрії 1907 і 1911 рр.

Слід зауважити, що певні аспекти досліджуваної проблематики можемо прослідкувати у російській історіографії. Зазвичай, російські історики, аналізуючи діяльність московфільського табору, згадують їх політичних опонентів. Ці праці цікаві тим, що автори залучають російські архіви, подекуди недоступні для українських істориків. Зокрема, у праці В. Савченка, базованій на залученні російських архівів, простежується проблема національного розвитку Галичини на початку XX ст. на прикладі діяльності московфільського на українофільського рухів. Автор, на нашу думку, тенденційно зауважив, що московфільство в Галичині спиралося на

¹ Wereszycki H. Pod berlem Habsburgow. Zagadnienia narodowosciowe. Krakow: Wydawnictwo literackie, 1986. 354 s.; Wereszycki H. Historia polityczna Polski 1864–1918. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk-Lodz: zaklad Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo, 1990. 310 s.

² Stoczewska B. Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej Od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej. Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2013. 392 s.

³ Lamberts E. Political and Social Catholicism in Cisleithania, 1867–1889. *The Black International. 1870–1878: the Holy See and militant catholicism in Europe* / Lory, Jacques; Viaene, Vincent; Fiorentino, Carlo M.; ed. by Emiel Lamberts e.a. Leuben. 2002. P. 299–317.

⁴ Krejčí O. Novákniha o volbách. Praha: Professional Publishing, 2006.

давні історичні традиції, натомість українофіли (народовці) проводили «про австрійську антинародну політику»¹.

О. Топільський у кандидатській дисертації проаналізував основні віхи національного відродження галицьких українців у ХІХ – на початку ХХ ст. З-поміж інших політичних сил автор у загальних рисах згадує КРНС, вказуючи на його основних завданнях, успіхах, невдачах тощо².

Монографія М. Клопової присвячена історії національних рухів східнослов'янського населення Галичини у ХІХ – на початку ХХ ст.³. Авторка зазначила, що конкуренція між українофілами та москвофілами, які на межі ХІХ–ХХ ст. консолідувалися в повноцінні національно-політичні рухи, сприяла національній розбудові населення Галичини. Проте зазначена праця є дещо тенденційною. Зокрема, аналізуючи заснування КРНС, вона зазначила, що зближенню москвофілів та українців були пропольські симпатії О. Барвінського.

Для з'ясування особливостей аналогічних суспільно-християнських рухів у інших слов'янських народів Австро-Угорщини проаналізовано праці чеських, словенських та хорватських дослідників. Це, зокрема, публікації Ю. Крісто⁴, С. Матковича⁵, М. Стреча⁶, Б. Радосавлевича⁷, А. Рахтена⁸,

¹ Савченко В. Н. Восточная Галиция накануне Первой мировой войны (этносоциальная ситуация по данным российского Министерства иностранных дел). *Отечественная история*. 2005. № 6. С. 32–41.

² Топильський А. Г. Формирование украинского национального самосознания на территории Галиции во второй половине ХІХ – начале ХХ в.: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Тамбов, 2017. 198 с.

³ Клопова М. Э. Русины, русские, украинцы: Национальные движения восточнославянского населения Галиции в ХІХ – начале ХХ века. М.: «Индрик», 2016. 280 с.

⁴ Krišto J. Hrvatski katolički pokret: (1903. –1945.). Zagreb: Glas Koncila, 2004. 279 s.; Krišto J. Prešućena povijest. Katolička Crkva u hrvatskoj politici 1850–1918. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994. 472 s.

⁵ Matković S. Croatian-slovenian relations in politics, 1848–1914: examples of mutual ties. *Review of Croatian History*, Vol. VI. No.1 April 2011. Pp. 115–132.

⁶ Strecha M. «mi smo hrvati i katolici...»: prvi hrvatski katolički kongres 1900. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga-FF Press-Zavod za hrvatsku povijest, 2008. 431 s.; Strecha M. Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva. *Radovi / Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest* (0353–295X) 34–36 (2003). S. 101–135.

⁷ Radosavljevič B. Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897–1903. *Zgodovinski časopis*. Leto 1994. Letnik 48, št. 3. S. 335–351.

⁸ Rahten A. Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu: slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914. Slovensko panevropsko gibanje. Celje: Založba Panevropa, 2001. 156 s.; Rahten A. Geneza knezoškofove stranke na kranjskem. Vprašanje trojne kandidature na nadomestnih volitvah v državni zbor leta 1896. *Zgodovinski časopis. Historical review*. 2011. Št. 1–2 (143). S. 104–119; Rahten A. «Slovenia docet»: politične vezi med slovenskim in hrvaškim katoliškim gibanjem pred prvo svetovno vojno. *Časopis za družboslovne in humanistične študije*. Maribor, 5 (2005). No. 1–2–3. Pp. 387–400; Rahten A. Savezništva i diobe: razvoj

М. Трапла¹, М. Кучери², П. Марека³.

Дослідженню суспільно-християнських рухів у чеських, хорватських, словенських та словацьких землях присвячені роботи О. Бірюкової⁴, А. Філімонової (Мішіна)⁵, О. Легенькової⁶, І. Малацай⁷. Серед узагальнюючих праць з історії Австро-Угорської монархії відзначимо дослідження Т. Ісламова⁸, Н. Полтавського⁹, Е. Прістера¹⁰, А. Дж. П. Тейлора¹¹ та Е. Цольнера¹².

Таким чином, аналізуючи історіографію досліджуваної проблеми спостерігаємо значне зацікавлення нею дослідників. Вони характеризують різноманітні аспекти діяльності християнських суспільників, їх визначних представників на політичній арені Галичини окресленого періоду, одна досліджувана нами проблема не набула цілісного і системного аналізу в історіографії.

slovenskohrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848. – 1918. Zagreb: Golden marketing: Tehnička knjiga, 2008. 302 s.

¹ Trapl M. Katolické strany do roku 1938. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc, 2000. S. 151–159.

² Kučera M. Český politický katolicismus před první světovou válkou. Martin Kučera. *Český časopis historický* = *The Czech Historical Review*. Praha: Historický ústav AV ČR 98, č. 1. 2000. S. 83–118.

³ Marek P. Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století. Olomouc 2003. 649 s.; Marek P. K problematice založení Katolicko-národní strany v Čechách. In: *Acta Universitatis Palacikianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 30-2001, Sborník prací historických XVIII*, Olomouc 2001, s. 107–121; Marek P. Die tschechischen katholischen politischen Parteien in Böhmen (1890–1914). *Acta UP, FP, Politologica 2*, Olomouc, UP 2003. S. 59–87.

⁴ Бірюкова Е. В. Чешский политический католицизм перед Первой Мировой войной. идейно-организационное становление и парламентская деятельность: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Москва, 2012. 35 с.

⁵ Мишина А. И. Хорватские клерикалы в процессе создания югославянского государства в начале XX в.: автореферат диссертации... (07.00.03...). Москва, 2003. 32 с.; Филимонова А. Первый общехорватский католический конгресс: формирование национально-политической программы хорватов клерикального толка и начало организованного католицизма. *Балканот и Русија: Општо и специфично во историскиот и културниот развој*. Скопје: Институт за национална историја, 2009. С. 55–76.

⁶ Легенькова Е. А. Югославянская идея в контексте словенской национальной политики. Словенско-хорватское сближение (60-е годы XIX в – 1914 г.): диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Москва, 2003. 250 с.

⁷ Малацай І.В. Католицько-клерикальна течія в словацькій національній політиці (кінець XIX – початок XX століть). *Вісник КНУ Шевченка: Сер. Історія*. 2004. Вип. 74–76. С. 19–23.

⁸ Ісламов Т.М. Империя Габсбургов. Становление и развитие (XVI–XIX вв.). *Новая и новейшая история*. 2001. № 2. С. 145–149.

⁹ Полтавский М. История Австрии. Пути государственного и национального развития: в 2 ч. Ч. 2. От революции 1848 г. до революции 1918–1919 гг. М.: РАН, Институт всеобщей истории, 1992. 369 с.

¹⁰ Пристер Е. Краткая история Австрии / пер. с нем. Н.М. Соболевой. М.: Изд-во иностранной литературы, 1952. 509 с.

¹¹ Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918 рр.: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 260 с.

¹² Цольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р. Дубасевич та ін. Львів: Літопис, 2001. 712 с.

1.2. Характеристика джерел

Успішне дослідження будь-яких фактів, процесів чи явищ, виявлення закономірності та особливості їх еволюції значною мірою залежить від доступу до джерел. Відтак і для об'єктивного висвітлення та критичного аналізу діяльності суспільно-християнського руху у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. є необхідним використання широкого комплексу джерел.

Використані джерела доцільно класифікувати не за місцем зберігання або іншими формальними, зовнішніми ознаками, а за їх походженням. Для цього застосуємо схему, запропоновану І. Михальським для джерел з історії політичних партій кінця XIX – початку XX ст.¹. Вона є універсальною, і з урахуванням регіональної специфіки, може використовуватися при аналізі джерел з історії інших партій цього ж періоду.

Пропонована класифікація передбачає поділ усього комплексу джерел на дві групи, що чітко розрізняються за змістом та скерованістю: джерела, що виникли у процесі діяльності партій та організацій суспільно-християнського скерування.

До першої групи відносимо програми партій суспільно-християнського скерування, на основі яких вони діяли у Галичині, їх статuti, протоколи й стенограми з'їздів, конференцій і нарад. З них маємо уявлення про цілі й методи партій, еволюцію організаційних структур, їх функції, перебіг дискусій на партійних з'їздах, їх ухвали.

Документи і матеріали органів державної влади. Це, передусім, стенографічні звіти Державної Ради упродовж 1897–1904 рр.². Вони подають детальну картину ходу парламентських дебатів, що дозволяє простежити позицію християнських суспільників з ключових питань, співвіднести їх ідеологію з політичною практикою. Окрім того, аналіз стенограм

¹ Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. Луганськ: Альма-матер, 2003. С. 9–10.

² Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861–1918 URL: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm>

парламентських засідань свідчить про взаємини з представниками парламентських фракцій і центральним урядом. Безсумнівною перевагою стенографічних звітів як джерела є те, що в якості додатків до дебатів опубліковані тексти законопроектів і прийнятих законів, матеріали комісій, що вносяться поправки. Цей вид документів є незамінним при вивченні практичної політичної діяльності християнських суспільників.

Важливим серед джерел діловодної документації є «Стенографічні протоколи сеймових засідань»¹, до кожного тому якого подаються додатки – законопроекти, проект бюджету, протоколи. У протоколах відображено хід засідань, обговорення основних питань, прийняті рішення тощо. Завдяки цьому джерелу можемо простежити законодавчу діяльність християнських суспільників та їх взаємини з українськими і польськими опонентами.

До матеріалів органів державної влади варто віднести і документи поліції щодо діяльності політичних партій суспільно-християнського скерування² та окремих її діячів³.

У цьому контексті важливим джерелом, що висвітлює становлення та розвиток суспільно-християнського руху в Галичині є промови в австрійському парламенті, різноманітних його комісіях та Галицькому сеймі депутатів О. Барвінського⁴, А. Вахнянина та інших¹.

¹Stenograficzne Sprawozdania z Szóstej Sesji Siódmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10157/edition/28011#info>

²ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 5140. п. 323 6 арк.; Державний архів Львівської області. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 2808. 20 арк.; Державний архів Львівської області. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3260. 14 арк.; Державний архів Львівської області. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3271. 1 арк.

³Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Оп. 842. Спр. 40. 29 л.; Державний архів Львівської області. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 2941. 21 арк.

⁴Промова пос. Ол. Барвінського, виголошена в раді державній в загальній розправі бюджетовій при бюджеті міністерства просвіти д. 17 марця 1902 (Після стенографічних записок). Львів: Накладом Редакції «Руслана», 1902. 19 с.; Промова посла Олександра Барвінського на 2-ім засіданню австрійської делегації в Пешті дня 27 мая 1902 при міністерстві заграничних справ. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1902. 12 с.; Промова посла Олександра Барвінського на засіданню австрійської делегації в Пешті дня 6 червня 1902 р. в розправі над бюджетом міністерства війни. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1902. 16 с.; Промова п. Барвінського виголошена в соймі дня 5-го лютого 1896 р. в генеральній дебаті над бюджетом. Львів: Накладом автора, 1896. 10 с.; Промова посла Барвінського в загальній розправі бюджетовій на 22-ім засіданню краєвого сойму дня 24 марця 1899. Львів: 3 друкарні В. А. Шийковского, 1899. 15 с.; Промова посла Барвінського в загальній розправі над бюджетом в краснім соймі на засіданню дня 12 лютого 1897 р. Львів: Накладом Олександра Барвінського. 3 друкарні В. А. Шийковского, [1897]. 7 с.; Промова посла Барвінського в краснім соймі в розправі над бюджетовою провізориєю дня 30 грудня 1898 р. Львів: Накладом редакції «Руслана». 3 друкарні В. А. Шийковского, 1899. 16 с.; Промова посла Барвінського в краснім Соймі на засіданню з дня 2

Керуючись методом типізації джерел за їх походженням, в окрему підгрупу виділяємо *партійні документи*. Прикладом таких джерел є «Статут політичного товариства під назвою «Католицький Руско-народний союз»², «Статут політичного товариства «Руська громада»³, «Статут «Християнсько-суспільного союзу»⁴. Ці документи дають нам уявлення про організаційні засади суспільно-християнського руху, про те як він розвивався.

Значний внесок у розробку історії суспільно-християнського руху в Галичині вносять *протоколи партійних з'їздів та зборів* виконавчих комітетів. Зазвичай, протоколи з'їздів партій представляють собою детальний звіт про захід, у них дослівно наводяться виступи, а також прийняті резолюції. Прикладами таких джерел можуть служити протоколи засідань політичного товариства «Руська громада», які вів А. Вахнянин⁵, «Статут, протокол зборів та інші документи про заснування та діяльність товариства «Християнсько-суспільний союз» у Львові»⁶ та «Протокол [фрагмент] перших загальних зборів засновників «Християнсько-суспільного союзу»⁷, звіти з загальних зібрань ХСС⁸. Промови делегатів дають уявлення про його риторику та процесі формування програмних засад течії.

Цікавими для вивчення ідейних основ зазначених партій є *брошури*,

мая 1900 р. в загальній розправі бюджетовій. Львів: 3 друкарні В. А. Шийковского, 1900. 25 с.; Промова посла Олександра Барвіньського виголошена дня 19 грудня 1906 на 466-ім засіданню посольської палати в розправі при першій читанню бюджетової провізорії. Львів, 1906. 15 с.; Промова посла Олександра Барвіньського в краєвій соймі дня 29 жовтня 1903 в справі рускої гімназії в Станиславові. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1903. 19 с.; Промова посла Олександра Барвіньського в краєвій соймі при загальній розправі над бюджетом дня 8 липня 1902. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1902. 21 с.; Промова посла Олександра Барвіньського в раді державній в розправі над наглим внесенем о заснуванє руского університету дня 21 жовтня 1902. Львів, накл. ред. «Руслана», 1902. 14 с.; Промова посла Олександра Барвіньського в розправі над програмовою заявою президента міністрів д-ра Кербера в державній раді дня 25 листопада 1903 р. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1903. 14 с.

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. 89 арк.; Там само. Спр. 9. 89 арк.

² Там само. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 170. 4 арк.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 172. 4 арк.

⁴ ЛННБ. ВР. Ф. 11 «Барвінські». Од. зб. 5148. п. 324. 6 арк.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 14. 120 арк.

⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. 62 арк.

⁷ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 5143. п. 323. 3 арк.

⁸ Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1911. Християнсько-суспільний Союз. 2 лист. Львів. б. д. 32 с.; Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1912. Християнсько-суспільний Союз. 3 лист. Львів. б. д. 48 с.; Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу». Львів, 1914. 62 с.

призначені для їх популяризації у галицькому суспільстві¹.

Для вивчення соціальної бази суспільно-християнського руху надзвичайно важливими є списки діячів партій із зазначенням роду занять².

Одним з найцікавіших джерел для вивчення українського суспільно-християнського руху Галичини є *спогади* очевидців та безпосередніх учасників подій, оскільки їх автори намагалися ознайомити своїх сучасників з подіями, свідками або учасниками яких вони були. За мемуарами сьогодні все більше закріплюється назва «Я-документи», оскільки в них дійсність передається через суб'єктивне сприйняття. Автори таких творів через певний проміжок часу поверталися до минулих подій та, зазвичай, наводили додаткові аргументи для пояснення своїх вчинків. Зазначене слід враховувати при роботі з цими джерелами.

Серед них на особливу увагу заслуговують «Спомини з мого життя» О. Барвінського. Зазначені мемуари охоплюють значний період – середину XIX – початок XX ст. У них можемо прослідкувати суспільно-політичну ситуацію в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. На сьогодні опубліковано перші чотири частини спогадів (1854–1894 рр.)³.

Найбільш цікаві для нас мемуари О. Барвінського, що містять інформацію щодо заснування та діяльності КРНС, «Руської громади», їх друкованого органу часопису «Руслан», парламентської діяльності депутатів суспільно-християнського скерування знаходимо у «Споминах з мого життя», які досі не опубліковані та зберігаються в рукописному варіанті в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка⁴.

¹ До Руского Народа. Християнсько-суспільний Союз. 4 лист. Львів, [1913]. 15 с.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 5159 / п. 324 80 арк.; ЛННБ. ВР. Ф. 11 Од. зб. 5160. 13 арк.; ЛННБ. ВР. Ф. 11 Од. зб. 5154. п. 324 8 арк.; ЛННБ. ВР. Ф. 11 Од. зб. 5161. 16 арк.

³ Барвінський О. Спомини з мого життя. Перша часть. (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів в 60-х рр. XIX ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша). Львів: 3 печатні В. А. Шийковського, 1912. 336 с.; Барвінський О. Спомини з могожиття. Друга часть. (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1870–1888 р., з додатком споминів про М. Лисенка). Львів: 3 печатні В. А. Шийковського, 1913. 406 с.; Барвінський О. Спомини з могожиття: у 2 т. / упоряд. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. К.: Стило, 2004–2010. Т. 2. 1120 с.; Барвінський О. Спомини з могожиття: у 2 т. / упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. Т. 1. 528 с.

⁴ ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 33; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 34; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 35; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 36; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 37; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 38; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 39; ІЛ. ВР. Ф.

У них відтворено історичний шлях, пройдений християнськими суспільниками наприкінці XIX – на початку XX ст. Автор доволі об'єктивно показав складний процес створення перших українських консервативних організацій Галичини, їх теоретичну й організаційно-практичну діяльність, взаємозв'язки з іншими партіями.

Зокрема, О. Барвінський вказував причини створення КРНС, подавав його статут, основні тези виступів на «довірочних» зборах товариства, показав ставлення інших політичних сил до нової партії. У неопублікованих мемуарах знаходимо цікаві відомості щодо ведення передвиборчих кампаній християнських суспільників, їх парламентської діяльності у Державній Раді та Галицькому сеймі. Окрім того, посилюють наукову вартість «Споминів» вирізки з періодики, уривки з епістолярію, що дозволяє прослідкувати певні події та суспільно-політичні явища.

Важливість інформації, яка міститься в мемуарах О. Барвінського високо оцінювали сучасники. Зокрема, В. Липинський у листі до очільника християнських суспільників від 4 січня 1924 р. зазначав: «З правдивою насолодою перечитую знов Ваші «Спомини», знаходячи в них той ідеалізм і ту справжню національну культуру, яких так бракує нашій сучасній «наддніпрянській» інтелігенції. Коли-б ці прикмети були у нашої інтелігенції, як же инакше пішли-б події останніх часів! Наші державотворчі – переважно помосковлені або спольщені верстви – мали-б від кого для своєї української праці політичної цей ідеалізм національний і культуру національну перейняти. А так, знаходили вони тільки «патріотичну» опозицію супроти себе з боку людей, позбавлених ідеалізму до національної культури, а спекулюючих виключно на різних, найгіршого сорту, матеріялістичних, партійних теоріях. Це одна з головних причин упадку

135, од. зб. 40; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 41; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 42; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 43; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 44; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 45; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 46; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 47; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 48; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 49; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 50; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 51; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 52.

Гетьманства, а з ним і нашої Держави»¹.

Натомість, доволі критично поставився до цих мемуарів М. Євшан, який у публікації «З історії галицького колтунства» негативно оцінив і мемуари і власне постать мемуариста².

Безумовно, можна погодитися з І. Чорноволом, що неопубліковані мемуари О. Барвінського, у порівнянні з «Історією політичної думки галицьких українців» К. Левицького, значно змістовніші та колоритніші³. Оскільки усі партії суспільно-християнського скерування практично були організаціями однієї особи – О. Барвінського, тому його мемуарна спадщина надзвичайно важлива для розуміння функціонування цієї політичної сили.

Доволі багато О. Барвінський приділив уваги передвиборчій боротьбі кандидатів від суспільно-християнських партій. Політичні опоненти часто використовували проти них «брудні» технології. Зокрема, стандартним звинуваченням москвофілів, радикалів та опозиційних народовців, була підтримка О. Барвінського та його однодумців з боку польської адміністрації Галичини з метою здобуття депутатських мандатів. Події початку ХХ ст., зокрема польсько-москвофільська консолідація, довели абсурдність цих тверджень.

Публікація та наукове опрацювання неопублікованої мемуарної спадщини О. Барвінського надасть можливість зрозуміти складні політичні перипетії не лише Галичини та України, але й Австрії, Боснії, Німеччини, Польщі, Угорщини, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії.

Менш інформативними щодо діяльності християнських суспільників є спогади інших їх лідерів – А. Вахнянина⁴ та К. Студинського⁵. Попри те, вони дозволяють розкрити внутрішній світ цих громадських діячів,

¹ Повне зібрання творів, архів, студії / В. К. Липинський; голов. ред. Я. Пеленський; Східноєвроп. дослід. ін-т ім. В. К. Липинського (США), Ін-т європ. дослідж. НАН України. К.: Смолоскип, 2003. Т. 1: Листування. (А–Ж) / ред. Р. Залуцький, Х. Пеленська. [Б. м.]: [б.в.], 2003. С. 178.

² Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н. Шумило. К., 1998. С. 460–466.

³ Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності. *Олександр Барвінський. Спогади з мого життя*. Ч. 1 і 2. Київ, 2004. С. 33.

⁴ Вахнянин А. Спогади з життя. Львів, 1908. 138 с.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 112. 172 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 135, од. зб. 3017.

виокремити причини їх політичної орієнтації.

Цікавими є спогади М. Бобжинського¹, у яких автор виступає вже не як дослідник, а як учасник описуваних подій. Робота дає можливість зрозуміти суспільно-політичних процесів, що відбувалися у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. з позицій сучасника цього періоду.

Певні свідчення про діяльність християнських суспільників знаходимо у спогадах їх політичних опонентів². Зокрема, спогади С. Єфремова відображають важливі сторінки українського суспільно-політичного життя українців кінця XIX – початку XX ст.³. Попри те, що християнських суспільників він безпосередньо не згадує, автор подав характеристику деяких з них, зокрема, О. Барвінського. Назагал він критично оцінював діяльність українських християнських суспільників, через їх ставлення до Церкви та українсько-польського порозуміння.

Незважаючи на те, що мемуари є доволі суб'єктивними, проте дають можливість з'ясувати історичні обставини виникнення партій, збагнути їх ідеологічні постулати, реконструювати реальний перебіг політичних подій у Галичині на межі XIX–XX ст.

Для з'ясування фактів з життя визначних діячів суспільно-християнського руху, оцінки подій, важливі *автобіографії*, які містять такі відомості, яких немає в інших джерелах. Можемо виокремити автобіографії К. Студинського⁴, О. Маковея⁵.

Для дослідження повсякденного життя представників суспільно-християнського руху важливу роль відіграють *записні книжки та щоденники*. Тут варто виокремити записні книжки О. Барвінського⁶,

¹ Bobrzynski M. Z Moich pamietnikow. Wroclaw–Krakow, 1957. 404 s.

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.: на підставі споминів. Львів: З друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. 736 с.; Олесницький Є. Сторінки з мого життя: у 2 ч. Ч. II. (1890–1897). Львів: Накладом видавничої спілки «Діло», 1935. 122 с.

³ Єфремов С. О. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / [упор., вст. ст.: Ігор Гирич]. Київ: Темпора, 2011. 792 с.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 3. 96 арк.

⁵ ІЛ. ВР. Ф. 59. Оп. 1. Од.зб. 10. 16 арк.

⁶ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 4083 / п. 232, арк. 19 зв. – 21

К. Студинського¹, щоденники Т. Грушкевича². У щоденниках К. Студинського знаходимо чимало цікавої інформації щодо його діяльності у КШР та конфліктів з націонал-демократами³.

Особливе значення для сучасного дослідження з історії суспільно-християнського руху має *епістолярій*, який дає змогу дослідити внутріпартійні й особисті взаємини, містить яскраві характеристики й самохарактеристики авторів, відомості про їх політичну й організаційну діяльність. Листи містять таку інформацію, яку не спроможні зафіксувати інші джерелознавчі матеріали чи документи. Епістолярна спадщина розкриває внутрішній світ, глибину душевних переживань. Усе це допомагає подати цілісний образ автора. За визначенням Н. Лисенко, листи – це, зазвичай, результат імпровізації, тож вони зберігають, насамперед, емоційну напругу¹.

У цьому контексті, надзвичайно інформативним і цінним є особистий фонд Барвінських (ф. 11), створений у ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. О. Барвінський так оцінював це зібрання матеріалів: «...є се збірка заподадливо громаджена протягом більш як півстоліття моєю родиною, що містить багату переписку з визначнішими наддніпрянцями, галицькими й буковинськими діячами та й чужими ученими, політиками й дипломатами, а крім того, багато рукописних літературних творів. З цим архівом злучена також багата бібліотека, з рідкими також нині недосяжними унікатами, образами, фотографіями, аплянтами, мапами, книгами і т. п., збирана пок. архипресвітером Мартином Барвінським, моїм вітцем, братами, мною і моїми синами, а такий знавець, як др. І. Свенціцький висловився, що на неї «нема ціни». Все те призначив я окремим заповітом в порозумінню з моїми спадкоємцями для Національного Музея у Львові і значну частину вже передав в його посідання. Жадібний науки дослідник найде в нашім

¹ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 143. 42 арк.; ЦДІАЛ України. Ф. 410. Оп. 1. Спр. 110. 104 арк.

²ЛННБ. ВР. Ф. 41. Спр. 121/ п. 14.

³ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 145.

родинним архіві й бібліотеці багаті й підставові засоби для слов'яно- й українознавства, історії, етнографії, філології, правознавства, а багата збірка переписки і рукописей подасть не одному чимало цінного і незнаного матеріалу для нашої національно-політичної й культурної історії».²

У цьому фонді зберігається величезний масив епістолярію О. Барвінського, частина якого дає уявлення про становлення та діяльність партій та організацій суспільно-християнського скерування. Це, зокрема, листи, Я. Гординського³, о. Є. Гузара⁴, Б. Лепкого⁵, О. Маковця⁶, Т. Реваковича⁷, К. Студинського⁸, І. Чапельського⁹. Цікавими з точки зору передвиборчих кампаній О. Барвінського є листи М. Герасимовича¹⁰ та В. Левицького¹¹.

Розбіжності у політичних поглядах між християнськими суспільниками і національними демократами та спроби порозуміння між ними прослідковуємо у листах Ю. Романчука¹², Є. Олесницького¹³, М. Грушевського¹⁴ до О. Барвінського.

Історію взаємин діячів суспільно-християнського руху і вищих ієрархів ГКЦ зберігають листи до О. Барвінського митрополита А. Шептицького¹⁵, єпископів К. Чеховича¹⁶ та Г. Хомишина¹⁷ та інших. Вибраний епістолярій Перемишльського єпископа К. Чеховича опубліковано окремою збіркою¹⁸.

¹ Лисенко Н. За рядками листування О. Олеся та О. Ольжича. *Наукові читання*. 1998: Праці молодих учених. К., 1999. С. 121

² Чорновол. Видатні... С. 226.

³ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 973 / п. 77. 22 арк.

⁴ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 1041 / п. 78. 117 арк.

⁵ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 1659. Спр. 1667 / п. 323.

⁶ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 1801 / п. 118. 69 арк.; Спр. 1802 / п. 118., 58 арк.; Спр. 1803 / п. 118. 39 арк.

⁷ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2201 / п. 135. 51 арк.

⁸ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2483 / п. 149. 99 арк.; Спр. 2484 / п. 149. 80 арк.

⁹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2720 / п. 163. 65 арк.

¹⁰ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 886 / п. 70. 53 арк.; Спр. 887 / п. 70. 71 арк.; Спр. 888 / п. 70. 49 арк.

¹¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 1619 / п. 108. 48 арк.

¹² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2242 / п. 137. 52 арк.

¹³ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2012 / п. 127. 71 арк.

¹⁴ ЛННБ. ВР. Ф. 11, Спр. 1026, п. 77. 94 арк.

¹⁵ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2785 / п. 166. 80 арк.

¹⁶ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2736 / п. 160. 107 арк.

¹⁷ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2665 / п. 160. 107 арк.

¹⁸ Czechowicz K. Korespondencja grecko-katolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914. Przemyśl, 1998.

У особовому фонді К. Студинського, що містить 552 справи, зосереджено особисті документи; матеріали службової та суспільно-політичної діяльності. Зокрема, про роботу на посаді охоронця пам'ятників старовини, діяльність виконавчого комітету для привітання митрополита А. Шептицького, комісії із заснування українського університету в Львові, членство в НТШ; наукові праці про життєвий і творчий шлях Т. Шевченка, М. Грушевського, П. Куліша, І. Франка. Як зазначила львівська дослідниця У. Єдлінська: «Архів К. Студинського є зразком авторського впорядкування цієї ділянки особистої спадщини вченого. Цей архів становить збірку синхронних документальних матеріалів конкретного відтинку історії і свідченням участі в житті певної суспільної верстви населення»¹. У цьому фонді зберігається майже 6 тисяч листів, з яких 710 відібрано для публікації в збірнику².

Варто виокремити листи К. Студинського до Я. Гординського³, С. Томашівського⁴, Ю. Романчука⁵ та ін.

У рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Шевченка містяться листи К. Студинського до І. Франка⁶, О. Маковея⁷ та С. Єфремова⁸.

Відзначимо також працю «Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого»⁹, яку автор-упорядник В. Качкан присвятив висвітленню життєвого та творчого шляху одного із очільників українського

¹ Єдлінська У. Кирило Студинський (1868–1941)... – С. 131.

² У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О.В.Гайова, У.Я.Єдлінська, Г.І.Сварник. К.: Наукова думка, 1993. 768 с.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 384. Оп. 1. Спр. 52. 59 арк.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 368. Спр. 146. 26 арк.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 382. Спр. 3. 1 арк.

⁶ ІЛ. ВР. Ф. 3. Спр. 1634. арк. 359–360.; ІЛ. ВР. Ф. 3. Спр. 2060. арк. 1–2.

⁷ ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2141. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2144. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2146. 1 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2149. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2150. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2155. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2156. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2157. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2158. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2159. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2160. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2161. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2162. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2163. 1 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2164. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2165. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2165. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2173. 1 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2177. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2179. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2181. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2184. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2188. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2191. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2198. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2202. 2 арк.; ІЛ. ВР. Ф. 59. Од. зб. 2203. 2 арк.

⁸ ІЛ. ВР. Ф. 120. Од. зб. 418. 2 арк.

⁹ Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і коментарів В. Качкан. Львів, 2001. 920 с.

суспільно-християнського руху Б. Лепкого через листування з відомими письменниками, вченими, громадсько-культурними і освітніми діячами упродовж 1895–1939 рр. Досить цінним для нашого дослідження є листи до О. Барвінського, К. Студинського та інших.

Серед документів особового фонду А. Шептицького у ЦДІАЛ України слід виокремити епістолярну спадщину. Зокрема, з листів О. Барвінського дізнаємося про очікування християнськими суспільниками щодо діяльності А. Шептицького на митрополичій посаді¹. Листи єпископів Г. Хомишина² та К. Чеховича³ дають змогу з'ясувати погляди владик на різноманітні суспільно-політичні процеси в Галичині та світі.

Окремо слід виокремити листи О. Барвінського до А. Вахнянина⁴ та К. Студинського⁵, які знаходяться у особових фондах цих діячів у ЦДІАЛ України. У них можемо прослідкувати «внутрішню кухню» суспільно-християнського середовища, яка не відображена у пресі та офіційних документах.

Листи до відомого діяча суспільно-християнського руху Т. Реваковича зберігаються у його особовому архіві. Тут, зокрема, зберігаються листи від О. Барвінського⁶, М. Герасимовича, Д. Гладиловича⁷.

Заслуговують уваги листи К. Студинського до відомого дослідника вітчизняної історії, культури та літератури І. Огієнка, що зберігаються у відділі стародруків та рукописів публічної бібліотеки у Варшаві⁸.

Повнішому і глибшому розкриттю теми сприяє вивчення взаємин визначних діячів суспільно-християнського руху із зарубіжними колегами. Зокрема, у відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки у Кракові знаходяться листи К. Студинського до очільника краківських консерваторів

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 214. 254 арк.

² ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 291. 69 арк.; Спр. 292. 76 арк.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 300. 91 арк.; Спр. 301. 133 арк.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 32. 106 арк.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 236. 71 арк.

⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 664 Оп. 1. Спр. 9. 21 арк.

⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 664 «Ревакович Тит». Оп. 1. Спр. 13. 11 арк.

⁸ Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy. Dział Starych Druków i Rękopisów. № 2470.

В. Коритовського¹, географа та картографа Є. Ромера², історика та консервативного політика М. Бобжинського³, листування стосовно утворення українського університету з Й. Лосем⁴.

Таким чином, мемуари, спогади, щоденники, епістолярій провідних діячів суспільно-християнського руху (О. Барвінського, К. Студинського, А. Вахнянина, О. Маковей та інших), незважаючи на їх суб'єктивність, дозволяють прослідкувати за виробленням та прийняттям рішень, що мали важливе значення для активізації зазначеного руху серед українців Галичини.

Важливим джерелом для вивчення діяльності ПНЦ є матеріали члена фракції В. Козловського, що зберігаються у фонді політика ВР ЛННБ ім. В. Стефаника⁵. Зокрема, тут містяться листи різних адресатів до секретаріату та програма Католицько-національної партії⁶. Також у фонді містяться цікаві матеріали щодо реформування виборчої системи краю, зокрема, внесок у зазначений процес лідера ПНЦ Л. Пастора⁷.

Суперечки між християнськими демократами і НДП можемо прослідкувати у двох брошурах – анонімного публіциста з часопису «Діло» «Наші християнські суспільники»⁸ із звинуваченнями на адресу О. Барвінського, К. Студинського та О. Маковей та їх відповідь – «В обороні правди і честі»⁹.

Слід зазначити, що політичні опоненти доволі часто тоді використовували «чорні» технології. Зокрема, у брошурі Я. Веселовського і М. Лозинського, виданій у 1910 р., одним із можливих організаторів вбивства

¹ Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. II. K. 508–511.

² Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. 10383 III. Bruliony i kopie listów Eugeniusza Romera z lat 1905–1954. T. 18: 1927. k. 25.; Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. 10341 III. Korespondencja Eugeniusza Romera z lat 1901–1954. T. 62: 1924. k. 119.

³ Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. 8084 III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego. k. 302–303.; Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. 8090 III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego. k. 508–513.

⁴ Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. 7570 IV. Materiały dotyczące komisji organizacyjnej Uniwersytetu o j. wykładowym ruskim (ukraińskim) Listy do J. Łosia: k. 53, 65–66, 69–72, 82–85; Bruliony listów J. Łosia k. 81.

⁵ ЛННБ. ВР. Ф. 59 (Teki Kozlowskiego).

⁶ Там само. Тека 388.

⁷ Там само. Тека 426.

⁸ Наші християнські суспільники. Львів: Накладом редакції «Діла», 1910. 77 с.

⁹ Барвінський О., Маковей О. Студинський К. В обороні правди і честі. Львів, 1911. 99 с.

згадується К. Студинського. Останній вважав, що цей донос написаний кимось з його «приятелів», і про нього він дізнався із згаданої брошури і ніяких проблем щодо нього не мав і був переконаний, що убивство не повинно бути засобом у боротьбі проти ворогів українства¹.

Поема О. Маковей «Ревун» є сатиристичним твором, де гостро критикувалися тогочасні українські політики².

Серед брошур варто виокремити передруковану з «Oesterreichische Rundschau» (1 травня 1912 р.) у часописі «Руслан» та окремо накладом автора праця О. Барвінського «Значінє українсько-руского народу для Австро-Угорщини»¹.

Періодика є важливим комплексом матеріалів для вивчення суспільної думки і соціально-політичної складової життя суспільства, оскільки на її сторінках у живій формі відбиваються події, ідеї та долі. При цьому варто пам'ятати, що текст статті, що потрапила на шпальти газет і журналів, формують думки читача, «розходяться» у натовпі, часто доповнюючи влучними зауваженнями читачів та стають надбанням широкого загалу. При подібному механізмі впровадження ідей у суспільну свідомість газетні та журнальні тексти певним чином втрачають авторство, а читач часто приймає висловлювані думки за свої. Тому не буде перебільшенням сказати, що за редакційними статтями можна судити про настрої певної частини суспільства.

Для вивчення історії розвитку українського суспільно-християнського руху в Галичині кінця XIX – початку XX ст. особливо репрезентативною є щоденна газета «Руслан», що виходила упродовж 1897–1914 рр. Це видання було трибуною, з якої зверталися до народу лідери зазначеного руху, ототожнювані з О. Барвінським.

Інше тогочасне періодичне видання суспільно-християнського

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 11–17.

² Маковей О. Ревун. *Маковей О. Твори*: в 2 т. К.: Дніпро, 1990. Т. 1: поетичні твори. Повісті / Авт. передм. Ф. П. Погребенник; Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич. С. 268–330.

скерування – часопис «Правда» – дало змогу відтворити початкову, організаційну стадію КРНС. У цьому контексті варто згадати першу україномовну офіційну газету – «Народну часопись».

Практично єдиним джерелом з історії Християнсько-політичного союзу в Станиславові був часопис «Związek Chrześcijański / Християнський союз», що виходив упродовж 1897–1898 рр. На його шпальтах знаходимо цікаву інформацію щодо ідейних основ партії, її з'їздів, ставлення до національного питання.

Важливим джерелом для вивчення українського суспільно-християнського руху є друковані органи його ідейних противників, насамперед націонал-демократів – часопис «Діло», москвофілів – «Галичанин», радикалів – «Громадський голос». Завдяки цим виданням можемо простежити ідеологічні дискусії щодо створення та функціонування партій суспільно-християнського скерування у Галичині.

Отже, основну групу джерел для дослідження суспільно-християнського руху в Галичині кінця XIX – початку XX ст. складають архівні документи, переважна більшість яких уводиться до наукового вжитку вперше. Водночас використано періодику, опубліковані документи й матеріали, спогади, теоретичні праці політичних діячів, періодичні, публіцистично-полемічні та довідкові видання. Загалом джерельна база є достатньою для вивчення і комплексного розкриття основних аспектів досліджуваної проблеми.

Джерельна база дає змогу виділити як окрему дослідницьку проблему діяльність суспільно-християнського руху в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. Висвітлення цієї проблеми у фаховій літературі є частковим. Тому детальна наукова розробка проблеми потребує комплексного аналітичного дослідження. Основою для його проведення стали архівні матеріали. У процесі роботи в архівосховищах виявлено, систематизовано й

¹Барвіньський О. Значінє українсько-руского народу для Австро-Угорщини. Львів: Накладом автора, 1912. 24 с.

проведено критичний відбір джерел. Принцип опори на історичні джерела став одним із основних у виборі методів дослідження.

Власне створення такої цілісної динамічної картини становлення та діяльності партій суспільно-християнського скерування у Галичині вимагає цілого комплексу методичних та методологічних підходів, тобто окреслення теоретико-методологічних засад дослідження.

1.3. Методологічні засади дослідження

Для повного та об'єктивного вивчення функціонування суспільно-християнського руху в Галичині кінця XIX – початку XX ст. передусім потрібно окреслити методологічні засади, концепції, котрі сприяли б найповнішому розкритті проблематики, визначити методи дослідження під якими розуміємо вибір шляху для вирішення конкретного наукового завдання – з'ясування особливостей функціонування українського суспільно-християнського руху та його ролі у галицькому політикумі.

Метод є пізнавальним засобом, який приводить дослідника до бажаного результату. Він є результатом колективного досвіду науковців у пізнанні об'єктивної реальності. Спеціальною частиною теорії у будь-якій науці, що присвячена обґрунтуванню змісту та доцільності застосування певних методів у визначеній сфері пізнання, є методологія. У науковому розумінні методологія історії – це сукупність методів та способів дослідження, що застосовуються в процесі пізнання. Вона зосереджена, в основному, на прикладній роботі історика¹.

У сучасній українській історичній науці методологія історії найкраще викладена у працях Л. Зашкільняка² та Н. Яковенко³. Їх теоретичні узагальнення стали основою для написання цього дослідження.

Методологія дозволяє досліднику рухатися від джерел до наукових історичних знань. Л. Зашкільняк окреслив концептуальне завдання на сучасному етапі української історичної науки, зазначивши, що досліднику потрібно вибудувати певну систему понять, категорій та принципів, які мають допомогти йому свідомо рухатися від джерел до наукових історичних знань, розуміти їх роль та значення у суспільстві. Методологія історії передбачає виокремлення та теоретичне осмислення найважливіших

¹ Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. С. 32.

² Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОИМІО, 1996. 96 с.; Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 1999. 227 с.

³ Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 376 с.

положень історичного пізнання: об'єкту та предмету дослідження; суб'єкту пізнання (дослідника), методів та логіки його дослідницької діяльності у процесі створення історичних знань; історичних знань, їх структури, адекватності щодо реальності, соціальної значимості¹.

Міжгалузевий характер роботи, поєднання у ній політичного, релігійного, культурного, соціально-економічного аспектів зумовило комплементарний підхід до вибору методів дослідження. При аналізі кожного з головних структурних компонентів національної політики використали як універсальні – загальнонаукові, так і спеціальні методи, здатні врахувати специфіку кожного компонента та забезпечити його повне розкриття. Обираючи методи дослідження, брали до уваги їх відповідність таким критеріям: ефективність – здатність у кожному конкретному випадку забезпечити отримання потрібного результату; надійність – здатність за допомогою методу отримати максимально ймовірну інформацію, яка дасть можливість об'єктивно розкрити історичну сутність досліджуваних подій, явищ та процесів, визначити їх природу, характер і зміст, дати їм неупереджену оцінку; економічність – можливість методу досягати бажаних результатів при найменших витратах часу та засобів.

І. Колесник виділила сучасні підходи до стилю історичного мислення, що на відміну від класичного, зорієнтованого на пізнання, націлює істориків на розуміння минулого: «Світоглядно-ідеологічним підґрунтям стилю/парадигми виступає картина світу. Взаємодія стилю мислення й наукової картини світу опосередкована фундаментальними теоріями та системою духовно-інтелектуальних цінностей конкретної епохи»².

Для комплексного розуміння проблем з історії суспільно-християнського руху в Галичині необхідно застосувати загальнонаукові, етнополітологічні та історичні методи. Вагомого значення набувають методи суміжних наук, зокрема політології, соціології, етнології, історіографії,

¹ Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності... С. 7.

² Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ: Генеза, 2000. С. 141.

джерелознавства тощо. Водночас, аналіз проблем з історії суспільно-християнського руху потребував використання теорії пізнання та дотримання основних принципів із застосуванням відповідних методів дослідження. Основою такого способу пізнання є досягнення сучасної політології, надбання вітчизняної та зарубіжної історіографії, достовірні джерела дослідження¹.

Дослідження суспільно-християнського руху в основному опиралося на загальнонаукові методи історії. Серед них особливу роль відіграють історичний і логічний. Їх цінність полягає у розкритті руху і зміні об'єкту переважно у просторі (логічний) і часі (історичний). На думку Л. Зашкільняка, ці методи «зобов'язують дослідника підходити з великою увагою до категорій історичних часу і простору, котрі є визначальними при спробах пояснення і розуміння будь-яких явищ минулого»². За таких умов постала потреба залучення принципу історизму³, що передбачає врахування соціального, політичного, релігійного, культурного контекстів з огляду на їх роль у житті суспільства. Суть цього методу сформулював Я. Дашкевич: «Справжню історичну науку уявляю собі як об'єктивну наукову дисципліну, яка при всьому нашому толерантному ставленні до плюралізму думок, не може бути нагромадженням плюралістичного різнобою з тої причини, що історична правда може бути одна-єдина»⁴. Натомість Н. Яковенко зазначила, що історія як наука – «пізнавальна дисципліна, здобуває знання шляхом критичного аналізу свідчень, якими оперує, відтак – за означенням, не може передбачати результатів цього аналізу»⁵. Відтак, кожен факт необхідно аналізувати у процесі свого виникнення, становлення, зміни і розвитку. За допомогою принципу історизму вдалося проаналізувати вплив суспільно-християнського руху на українсько-польські взаємини в Галичині наприкінці

¹ Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. С. 8.

² Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. С. 69.

³ Вперше цей термін вжив відомий італійський істрик першої половини XVIII ст. Джамбатіста Віко

⁴ Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейсько-українських відносин (XVI – початок XX ст.). *Сучасність*. 1992. Ч. 8. С. 49.

⁵ Яковенко Н. Одна Клію, дві історії. *Критика*. 2002. №12. С. 12.

XIX – початку XX ст.

Згідно з визначенням російського вченого І. Біска – «історизм – принцип мислення і дослідження, що передбачає розгляд всіх предметів і явищ у їх розвитку, або в їх історії, тобто з'ясування того, як вони виникли, змінювалися і стали нинішніми; основні вимоги принципу історизму – розглядати явища конкретно-історично, уявляти собі ці події тепер так, як вони виглядали тоді, і завдяки цьому виключати модернізацію, тобто осучаснення минулого»¹.

На думку В. Сарбея, принцип історизму велить зробити огляд панівних течій та окремих наукових текстів у тісному зв'язку із сучасними їм історичними, суспільно-політичними умовами, дискурсивними практиками, досягненнями попередніх періодів історичної науки².

Важливого значення у дослідженні суспільно-християнського руху набув принцип об'єктивності. Він передбачає неупереджений науковий підхід до дійсності, її пізнання та практичного перетворення. Принцип об'єктивності означає вивчення закономірностей розвитку історичних процесів у сукупності фактів і подій, які за своєю сутністю є суперечливими, багатогранними, позитивними, негативними, типовими, нетиповими. На його основі прагнули відтворити цілісну картину політичних взаємин у Галичині на межі XIX–XX ст.

Натомість французький вчений А. Про зазначав, що: «... історія, яка претендує на об'єктивність і прагне до неї, ніколи не може її досягти. <...> ... У строгому сенсі, об'єктивність в історії ... неможлива»¹.

Слід зазначити, що дослідник не зможе досягти абсолютної істинності наукового знання, оскільки цьому стають на заваді історичні джерела з наявною у них суб'єктивною стороною, а кожне наступне дослідження може внести певні корективи в наявні теоретичні узагальнення. Проте, дослідник

¹ Биск И. Я. Методология истории: курс лекций. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2007. 236 с.

² Сарбей В. Принцип историзма в историографических исследованиях. *Историографический сборник. Межвузовский сборник*. Вып. 13. Некоторые вопросы истории исторической науки / Ред. кол.: Дербов Л. А. (отв. ред.) и др. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. С. 3–4.

повинен прагнути до досягнення відносної істинності наукового знання, яка містить у собі частинку абсолютної істини. Її наявність у дослідженні визначається так званими мінімальними критеріями науковості роботи: проблемністю, предметністю, системністю, обґрунтованістю та здатністю пройти інтерсуб'єктивну перевірку².

Ми намагалися мінімізувати можливі викривлення у тлумаченні джерел, а також розширити можливості пізнання наявної у них інформації шляхом застосування різноманітних наукових методів і методологічних прийомів. Саме це було нашою метою на теоретичному етапі пізнання.

Для того, щоб факти перетворити у теоретичне дослідження, використали декілька груп методів, а саме: філософські (діалектичний підхід до природи та суспільства, аналіз, синтез, індукція, дедукція), загальнонаукові (логічний, абстрагування), спеціально-наукові (порівняльно-історичний, типологічний, статистичний, діахронний, комплексного аналізу) та конкретно-наукові методи, вдалися до застосування методологічних підходів, які побутують в історії та різних суміжних з нею наукових дисциплінах.

Такі методи, як аналіз, синтез, індукція та дедукція та метод абстрагування допомагали у перетворенні історичних фактів у теоретичні узагальнення та сприяли верифікації останніх. На основі одиничних фактів формулювалися гіпотези, які згодом перевірялися новим фактажем.

У процесі відбору і формування джерел дослідження, історіографічного аналізу використано метод систематизації. Таким чином, вдалося узагальнити результати вибірки з метою отримання комплексних знань щодо суспільно-християнського руху зазначеного періоду. Водночас, поряд із методом систематизації конструктивним виявилось залучення методів класифікації та типології. З їх допомогою вдалося виокремити та згрупувати політичні організації суспільно-християнського скерування Галичини.

¹ Про Л. Дванадцять уроков по истории: Пер. с фр. М., 2000. С. 301.

² Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. С. 75.

Водночас дослідження суспільно-християнського руху у Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. опиралося як на загальнонаукові, так і на спеціальні історичні та джерелознавчі методи дослідження процесів, явищ і подій минулого, а також джерела аналізу й узагальнення, статистичні та ілюстративні, історико-порівняльні та хронологічні, логічні і типологічні, критичні та евристичні, сциєнтичні, комплексно-аналітичні методи.

Аналізуючи політику монархії Габсбургів у вирішенні українського питання використали конкретно-історичний підхід, з допомогою якого вдалося простежити етапи здобуття українцями прав громадян держави, а також визначити особливості їх розвитку наприкінці XIX – початку XX ст.

Генетичний та біографічний методи дозволили охарактеризувати українських та польських політичних діячів суспільно-християнського скерування в індивідуальній неповторності. У побудові структури роботи використано проблемно-хронологічний підхід.

Кількісно-статистичний метод дозволив провести аналіз значних обсягів статистичних даних, пов'язаних із демографічним розвитком Галичини. Водночас, цей метод сприяв аналізу участі та впливу представників суспільно-християнського руху на громадсько-політичне життя краю.

Застосування методу синтезу дозволило об'єднати окремі інформаційні матеріали в рамках наукової гіпотези, а також узагальнити отримані дані з історії суспільно-християнського руху Галичини.

У процесі дослідження основних етапів розвитку суспільно-християнського руху в Галичині використовували хронологічний метод. Завдяки цьому, вдалося детальніше зупинитися на особливостях українсько-польських взаємин на галицьких землях¹.

За допомогою структурно-функціонального методу значну увагу зосереджено на політичній складовій суспільно-християнського руху, а також українсько-польських взаєминах на зламі століть.

Вагомого значення для побудови цілісної картини історичних подій за участю суспільно-християнського руху та політичного впливу на них з боку влади набуває метод ретроспективи і перспективи.

Надбання зарубіжної історіографії та різних шкіл з вивчення історії суспільно-християнського руху на зламі XIX–XX ст. узагальнено на основі принципу наукового плюралізму. З його допомогою вдалося змінити застарілі методи на нові плюралістичні підходи, які використовують дослідники працюючи у світовому інтелектуальному просторі².

Нарративний етап є завершальним в історичному пізнанні. Його суть полягає в описі за допомогою висловлювань, тобто в об'єктивізації науково-історичних знань дослідника. Для наративу використовуються такі засоби, як мова, класифікаційні поняття та альтернативні судження³.

Важливим методом наукового пізнання стала класифікація, що застосовується до стабільних або функціонуючих систем і підсистем. Класифікація, на думку А. Ракітова, здійснюється шляхом поділу сукупності об'єктів або явищ на якісні класи на основі притаманних їм спільних суттєвих фіксованих ознак. Передбачається, що останні є об'єктивними і їх вибір зумовлюється дослідницькими завданнями⁴.

У праці застосовано системний підхід через сукупність принципів системності, внутрішніх зв'язків і складових історичних явищ та процесів. Ключовим поняттям тут є система – такий комплекс компонентів, взаємодія яких обумовлює появу нових інтегративних якостей, не притаманних окремим елементам системи¹. Такою системою в праці постає український суспільно-християнський рух, що мав свою внутрішню структуру, функції та навколишнє середовище. Для реалізації цього підходу використовуються методи структурно-функціонального аналізу.

¹ Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. С. 13.

² Там само. С. 14.

³ Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. С. 79.

⁴ Ракитов А. И. Историческое познание. Системно-гносеологический подход. Москва: Политиздат, 1982. С. 95.

Для характеристики внутрішньої структури руху використано здобутки партології, виокремивши базові структурні елементи. Функції розглядаються як спосіб життєдіяльності системи та її компонентів². Можна диференціювати такі ролі суспільно-християнського руху: ідеологічну – формування політичних цілей та завдань; виборчу – сукупність форм діяльності для досягнення успіху на виборах; функція зв'язку та керівництва – забезпечення комунікації та проводу з базовими структурами системи, а через них – з певними соціальними групами. Середовищем системи суспільно-християнського руху стали соціальні структури суспільства – елементи політичної системи (державні установи, партії та організації), економіка та соціальні групи, серед яких він існував.

Цінними виявилися прийоми історичної компаративістики, які дали можливість з'ясувати загальні та специфічні риси суспільно-християнських партій і організацій. Об'єктом порівняння стали ідеології суспільно-християнських рухів слов'янських народів Австро-Угорської монархії. Зокрема, аналіз історичних джерел та наукової літератури уможливив порівняння ставлення різних суспільно-християнських партій до національного питання, вирішення соціально-економічних проблем тощо.

За допомогою методу структурно-діахронного аналізу з'ясовано сутнісно-часові зміни у суспільно-християнському середовищі, що у поєднанні з прийомами структурно-функціонального аналізу сприяло встановленню її сутнісно-просторової природи. Водночас застосовувався метод періодизації: у роботі проаналізовано діяльність християнських суспільників та їх вплив на суспільно-політичні процеси Галичини упродовж кінця XIX – початку XX ст. Структурними елементами цього руху стали політичні партії: КРНС (1896–1901 рр.), «Руська Громада» (1901–1907 рр.) та ХСС (191–1914 рр.).

¹ Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / отв. ред. А. О. Чубарьян. Москва: Аквилон, 2014. С. 454–455.

² Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів: Тріада плюс, 2004. С. 233–263.

У роботі використано напрацювання біографістики – спеціальної історичної дисципліни, що розробляє теоретичні, методичні, історіографічні та джерелознавчі проблеми біографії як жанру історіє писання¹. На сьогодні популярною є т.зв. «нова біографічна історія» («індивідуальна» або «персональна історія»), що «досліджує одне життя». Ця тенденція є відображенням антропологічного повороту в історичній науці.

Методологічні засади біографістики, вивчаючи формування світогляду, розвиток внутрішнього світу, науковці через життя й діяльність особи на різних хронологічних відтинках досліджують історичний соціум, у якому вона діє та котрий творить². Слід зауважити, що для розробки такого типу біографій важливе значення мають історичні джерела особового походження – мемуари, автобіографії, щоденники, листи.

У контексті біографістики у роботі апробовано засоби вирішення співвідношення та поєднання мікро- та макроаналізу. Антропологічний поворот, увага до конкретного індивідууму зумовили необхідність з'ясування питань щодо самоідентифікації людини, особистого інтересу, цілепокладання та персонального раціонального вибору за певних історичних обставин³.

Використовуючи теоретичні підходи біографістики, проаналізовано епізоди з життя та діяльності очільників суспільно-християнського руху О. Барвінського, А. Вахнянина, К. Студинського, О. Маковця Поєднання

¹ Алексієвєць М. Українська історична біографістика: досягнення та перспективи її розвитку в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме*. 2005. Ч. 1. С. 6–10; Алексієвєць М. Українська історична біографістика у світлі сучасних викликів національно-державного будівництва. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2008. Вип. 2: Українська історична біографістика: забуте і невідоме, ч. 2. С. 5–8; История через личность. *Историческая биография сегодня* / под ред. Л. П. Репиной; 2-е изд. Москва: Квадрига, 2010 720 с.; Мухин О. Н. Перспективы развития исторической биографии в свете применения междисциплинарного подхода. *«Стены и мосты» – II: междисциплинарные и полидисциплинарные исследования в истории: материалы Международной научной конференции*, Москва, Рос. гос. гум. ун-т, 13–14 июня 2013 г. / Г. Г. Ершова (отв. ред.), М. М. Кром, Б. Н. Миронов, И. М. Савельев, В. А. Шкуратов, Е. А. Долгова. Москва: Академический Проект, 2014. С. 193–200; Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Изд-во ЛКИ, 2009. С. 285–304; Попик В. І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 122–136.

² Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Изд-во ЛКИ, 2009. С. 285–286.

³ Репина Л. П., В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова История исторического знания. Москва: Дрофа, 2004. С. 264–265.

мікроісторичного аналізу через персональну біографію з макроаналізом українського суспільно-християнського руху Галичини кінця XIX – початку XX ст. сприяло багатовимірній реконструкції цього складного суспільно-політичного феномену.

Важливими для написання праці стали методи просопографії – жанру досліджень, який передбачає вивчення масових джерел з метою створення на основі їх статистичного аналізу інформації динамічних «колективних біографій» певних соціальних груп, за можливості уважне ставлення і вивчення біографій окремих індивідумів, складових певної соціальної групи¹. На думку, Н. Яковенко, просопографія є своєрідним компромісом між «індивідуалізованою» та «соціологізованою» історіями². І. Старовойтенко зазначає, що просопографія – це «якісно новий тип історико-біографічного дослідження особистості, відтворення на основі джерел її багатогранного соціально-психологічного портрету, який повинен відобразити у відомому діячеві певної галузі «живу» людину у сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських даних, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать»³. Просопографічний метод застосовується до малих груп людей – професійних, політичних, соціальних, етнічних тощо, які перебували у тісному зв'язку між собою⁴. У роботі використано просопографічний метод дослідження з метою аналізу суспільно-християнського середовища, для чого встановлено персональний склад та проаналізовано біографії його очільників.

У праці використано міждисциплінарні підходи, зокрема теоретико-методологічні засади партології. Для цього проаналізовано праці українських

¹ Юмашева Ю. Ю. Историография просопографии. *Известия Уральского государственного университета. Гуманитарные науки.* 2005. № 39. С. 95–127. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/24050/1/iurg-2005-39-09.pdf>

² Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. С. 248–249.

³ Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* 2006. С. 6–13. URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2006_13_1_6

⁴ Юмашева Ю. Ю. Историография просопографии...; Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. С. 248–249.

та зарубіжних учених, зокрема М. Дюверже¹, М. Острогорського², А. Романюка та Ю. Шведа³, М. Примуша⁴. Розглянуто питання діалектику взаємин різних політичних партій у досліджуваний період.

Застосовано мікропідхід, який сприяв розгляду діяльності певної партії з визначеними параметрами в просторі та часі. Цінним для нас є напрацювання партологів щодо проблеми інфраструктури політичних партій. Зокрема, М. Дюверже зазначав, що кожна політична партія має свою структуру, яка майже не схожа на структури інших. Він охарактеризував структурні елементи партії, як комітет, секція, осередок тощо⁵.

Також він обґрунтував поняття «член партії» та причетності громадян до партійної структури, насамперед в умовах функціонування демократичних політичних систем. Виокремлені ним критерії приналежності до когорти активістів, симпатизантів та виборців політичних партій⁶ створили підґрунтя для з'ясування питання про чисельність суспільно-християнських партій та організацій.

У дослідженні політичних партій важливе місце посідає проблема партійного лідерства. У досліджуваних суб'єктах партійно-політичного життя (КРНС, «Руська громада», ХСС) вона відсутня – боротьби за лідерство у цих політичних організаціях ніколи не було, оскільки єдиним лідером з беззаперечним авторитетом залишався О.Барвінський. Дослідники розглядають партійного лідера як авторитетну у партійному середовищі людину, обрану керувати партією та здатну об'єднати її членів та громадян

¹ Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2002. 560 с. (Серия «Концепции»)

² Острогорский М. Я. Демократия и политические партии / отв. ред., автор вступ. ст. и коментар. А. Н. Медушевский. Москва: РОССПЭН, 1997. 640 с. (История политической мысли)

³ Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів: ЦПД «Астролябія», 2005. 366 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів: Тріада плюс, 2004. 528 с.

⁴ Примуш М.В. Політичні партії: історія та теорія. Навч. Посібн. К., 2008. 416 с.

⁵ Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2002. С. 59–84.

⁶ Там само. С. 114–165.

зادля досягнення спільної мети та найефективніше репрезентувати інтереси конкретної соціальної групи¹.

Для аналізу проблематики партійного лідерства застосовувався системно-функціональний підхід, що сприяв цілісному розгляну проблеми. Серед функцій, що покладалися на партійних провідників виокремлюють: планування – бачення короткострокових та перспективних цілей та завдань розвитку партії; організаційна – завдання побудови партійної структури; кадрова – добір, підготовка та виховання партійних кадрів; координаційна – забезпечення узгодження в діяльності партійних структур; контролююча – забезпечення партійним лідером контролю за виконанням рішень партійних з'їздів, конференцій тощо; комунікативна – забезпечення зв'язку громадян із владою; боротьба за владу, контроль над нею або використання її; ідеологічна – розробка партійної ідеології, політичного курсу².

У контексті дослідження неабиякий інтерес викликає інтерпретація дослідниками понять, що складають основу категоріального апарату методології роботи, а саме «суспільно-християнський рух», «політичний католицизм», «клерикалізм», «християнська демократія», «християнський соціалізм», «політична партія», «політична організація», «політичний клуб», «інституціоналізація».

Під *суспільно-християнським рухом* розуміємо політичні партії та організації, які у своїй діяльності притримувалися постулатів Церкви, зокрема папських енциклік. Окрім цього до нього відносимо політичну діяльність вищих церковних ієрархів, оскільки їх дії у значній мірі впливали на суспільно-політичне життя українців Галичини.

На сучасному етапі розвитку зарубіжної історіографії особливої популярності набув термін *політичний католицизм*, який зазнав різноманітних інтерпретацій в ході свого розвитку. Деякі дослідники, такі, як

¹ Морарь М. В. Партійне лідерство як об'єкт наукового пізнання. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка* / відп. ред. А. Є. Конверський. Київ: КНУ, 2011 Вип. 103: Філософія. Політологія. 2011. С. 36.

² Там само.

Р. Морзеу, уособлювали його з Німецькою центристською партією, заснованою в 1870 році¹, інші, такі, як К. Буххайм та Х. Майєр, розуміли його як захист клерикальних інтересів або як визвольний рух Церкви проти домагання держави на сфери життя, які перебувають раніше під контролем релігії². Зазначений термін застосовують для означення клерикального руху як західні так і російські вчені.

Дуже важливим аспектом теоретичної розробки цієї теми є методологічні засади поняття *консерватизм* (фр. *conservatisme*, від лат. «*conservo*» – «охороняю», «зберігаю») – визначення ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, що спираються на ідею традиції та спадкоємності в соціальному та культурному житті. Для консерватизму характерні прихильність до існуючих та установлених соціальних систем і норм, «скептичне» сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного органічного, максимально повільного розвитку. Ідеологічно консерватизм протистоїть як лібералізму, так і соціалізму. Вперше термін «консерватизм» вжив у 1891 році французький політик Франсуа-Рене де Шатобріан. На думку, М.Чернавського: «Консерватизм ідейно формувався як реакція на лібералізм, та за своїм принциповим станом є антиподом лібералізму ... тільки на шляхах ідейного протидії лібералізму консерватизм зможе виступити як самостійна й цілісна філософська та соціально-політична течія суспільної думки»³. У західній політиці консерватизмом часто називають школу мислення, започатковану Е. Берком, Л. де Бональдом та іншими мислителями.

Власне ідейні засади українського суспільно-християнського руху Галичини сформувалися під впливом ідеології консерватизму. В умовах тривалого періоду бездержавності український консерватизм виявився у

¹Morsey R., Matthias E. Die Deutsche Zentrumspartei. *Das Ende der Parteien 1933*. Düsseldorf: Droste, 1960. S. 283.

²Buchheim K. Grundlagen und Anfänge des politischen Katholizismus. *Frankfurter*. Frankfurt a/M: Verlag Mauer, 1947. Hefte 2. S. 1225.

³Чернавский М. Ю. К проблеме возникновения идеологий либерализма и консерватизма. *Гуманитарные науки: проблемы и решения*. Вып. V. СПб.: Изд-во «Нестор», 2007. С. 67–78.

збереженні національної ідентичності, мови та культури. На думку Н. Козак, до основних цінностей української консервативної ідеології варто віднести націю як природне середовище існування кожного індивіда, державу як органічну форму існування нації, національно-культурні традиції, релігію, морально-етичні норми, закон, державний авторитет, приватну власність, ієрархічно структуроване суспільство, національну еліту тощо¹. Проаналізувавши структуру українського консерватизму Галичини початку ХХ ст., авторка виділила три напрями: поміркований, традиційний та радикальний. До поміркованого вона віднесла національно-демократичну (окремі середовища НДП, Союзу Визволення України, Українська Національна Рада) та християнсько-демократичну (в т.ч. ХСС) гілки. Дослідниця зазначила, що християнсько-демократичні партії опиралися на засади гармонійного розвитку українського народу у дусі християнської етики та моралі, піднесення ролі релігії в житті суспільства тощо². Лідер християнських суспільників у консерватизмі виділяв відчуття міри, оскільки «світ обертає ся якомсь природним ладом і не перекидає ся з одної крайности в в другу»³. Завданнями українських консерваторів було дотримання принципів народної рівноправності, що проявлялася у збереженні своєї національної ідентичності, розбудові власної освіти, захисті мови тощо⁴.

Одним із різновидів консерватизму є *релігійний консерватизм*. Релігійні консерватори намагаються застосувати у політиці ідеологічні вчення, а часом і вплинути на закони. Релігійний консерватизм часто перебуває в конфлікті із тим сучасним культурним середовищем, в якому живуть віруючі. Нерідко релігійні консерватори закликають до повернення до першооснов і засуджують реалії сучасного життя, вбачаючи в ньому корупцію, гріховність та єресь.

¹ Козак Н. А. Український консерватизм: історія і сучасність: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2001. С. 10.

² Там само. С. 8.

³ Консерватизм і умірковане. *Руслан*. Ч. 173. 4 (17) серпня 1909. С. 1.

⁴ Там само. С. 2.

Важливе значення для висвітлення порушеної проблеми має *клерикалізм* (від лат. «clericalis» – церковний) – активна соціально-політична церковна позиція щодо посилення релігійного впливу на всі сфери суспільного життя, з одного боку, а з другого – втручання держави у церковне життя. Історично він сформувався в умовах зміцнення влади християнської церкви. У католицизмі клерикалізм проявив себе через намагання римської курії підпорядкувати собі світську владу у Західній Європі. Особлива його активність проявилася з XIX ст., коли на арені політичного життя з'явилася соціалістична ідеологія з її відкрито ворожим ставленням до релігії та церкви. Аби зберегти своє провідне місце в суспільному житті, клерикали, не обмежуючись церковними структурами, почали створювати свої політичні партії, молодіжні, жіночі профспілкові організації тощо. У XX ст. з'являються й набувають розвитку так звані політичні теології, які з різних позицій («лівих», «правих», «поміrkованих») прагнули дати політичний вимір віри, життя церкви і віруючих. Слід зауважити, християнські суспільники у поняття «клерикалізм» вкладали позитивний зміст. Зокрема, вони зазначали, що: ««Клерикалом» п'янують отже кожного, що вірить у вічність, в Бога. Клерикалом є всякий, що бажає держати ся релігії, що не хоче стерпіти ніякого нарушення релігії, ніякого глузвання з віри, ніякого богохульства. Отже, всяке християнське переконанє, всякий християнський звичай є «клерикальний». Хто боронить сьвятости подружа, християнської школи, християнських звичаїв, сего п'янують ... «клерикалом»¹.

Останнім часом у науці набуло поширення поняття т. зв. «*позитивного клерикалізму*» для характеристики конструктивної ролі тих чи інших церковних кіл у вирішенні нагальних й актуальних політичних завдань. Позитивний політичний вибір конкретних церков і віруючих є основою для політичного діалогу віруючих і невіруючих, релігійних і нерелігійних

¹ «Клерикал – клерикалізм». *Руслан*. Ч. 221. 3 (16) жовтня) 1909. С. 1.

інститутів, визначає принципи політики партій і рухів щодо релігії і церкви, політики церков і релігійних рухів у питаннях суспільно-політичного життя¹.

На думку Т. Антошевського, українська християнсько-консервативна течія у Галичині на межі XIX–XX ст. та її організації були не клерикальними інституціями, а політичною силою християнсько-демократичного спрямування, скерованою на будівництво українських суспільних відносин на християнських засадах².

На нашу ж думку, у всіх політичних силах суспільно-християнського скерування присутні елементи клерикалізму. Проте вони не були домінуючими.

Християнська демократія має давню передісторію. У Європі поняття «християнська демократія» вперше виникає під час Великої Французької революції і проходить з того часу значний шлях у своєму розвитку³.

Християнська демократія серед усіх цінностей консерватизму в найбільшій мірі прихильна до традиційних християнських надбань. Її соціальна та ідеологічна база ґрунтується на віросповіданні. Християнські демократи, розуміючи важливість ціннісного консерватизму, схвалюють всеохоплююче державне регулювання. Вони прихильні до принципів органічності суспільства навіть в економічній сфері. Однак при цьому християнські демократи не є антагоністично налаштованими щодо ліберального консерватизму¹.

Християнська політична доктрина передбачає такі основні засади:
а) свобода окремої, створеної Богом особистості, яка у співпраці з іншими людьми здатна домогтися духовного та матеріального розвитку;
б) солідарність окремих особистостей, які спільними зусиллями здатні

¹ Черній А. Клерикалізм. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/728.html>

² Антошевський Т. Клерикалізм чи християнська демократія? URL: <http://tarasios.livejournal.com/2659.html>

³ Купрій Т.Г. Особистість і держава: взаємовідносини з точки зору християнської демократії Німеччини. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.: Мартинюк М.Т. Умань: РВЦ «Софія», 2008. Ч. 5. URL: <http://textarchive.ru/c-1365599-pall.html>.

досягнути суспільного блага; відповідно і суспільство розглядається як органічна цілісність, що має власну внутрішню ієрархію (родину, локальну спільноту, народ, державу, міжнародну спільноту, за умов, що людська спільнота поєднана між собою зв'язками суспільного солідаризму); в) моральність, яка передбачає абсолютне значення засад моралі і особливо необхідність оцінки політичних дій з позицій християнської моралі; г) родина як найважливіший елемент суспільства, тому й саме суспільство розглядається як – родина родин; д) приватна власність, зокрема власність родини, як гарантія свободи й незалежності особи; е) справедливість, яка передбачає децентралізацію влади при умові одночасного заперечення ідей етатизму; держава при цьому повинна сприяти створенню для кожної особистості умов для її гармонійного розвитку, надавати можливість співпраці з іншими особистостями, групами й суспільством взагалі.

Домінуючою тезою щодо визначення оптимального шляху з метою побудови політичної, економічної й соціально-демократичної держави є парламентаризм у поєднанні з субсидіаризмом. Одночасно християнська політична доктрина перебуває в опозиції щодо ліберального індивідуалізму й соціалістичного колективізму. Загальним лейтмотивом є визнання тези, що людина, завдячуючи власній вільній волі, є творцем історії. В історичному розвитку духовний елемент має абсолютні переваги над матеріальними детермінантами.

Християнський соціалізм – численні течії у християнстві, що обґрунтовують соціалістичну ідеологію і практику положеннями євангельського вчення. Виник безпосередньо під впливом революційних подій 30–40-х рр. XIX ст. у Франції як різновид «феодалного соціалізму» на противагу «науковому соціалізму» та соціалістичному робітничому руху. Його прихильники вважали революцію нормальним явищем суспільного життя та намагалися довести, що вона створила умови для розвитку таких

¹ Перевезій В. Лібералізм, консерватизм та християнська демократія: взаємодія чи взаємопроникнення (теоретичний та практичний аспекти). *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2004.

соціальних цінностей, які присутні у самому християнстві. Як зазначав К. Маркс: «Християнський соціалізм – це лише свята вода, якою піп кропить злобу аристократа»¹.

У Австро-Угорщині в 1896 р. виникла політична партія під назвою «Християнсько-соціальна робітнича партія» на чолі з К. Люгером, яка мала різко виражений антисемітський характер, соціальні елементи слабо представлені у програмі, виявилися цілком відсутніми на практиці, коли в руки цієї партії перейшла влада в міському управлінні Відня і в нижньоавстрійському ландтазі. Вона переслідувала народних вчителів та інших муніципальних службовців за думки, зменшила шкільний бюджет, збільшила витрати на спорудження церков, нічого не зробила ні для покращення становища робітників і нижчих міських службовців, ні для міського благоустрою.

Слід зазначити, що ідеї християнського соціалізму характерні для таких польських політичних угруповань Галичини як Християнсько-народна партія під керівництвом о. С. Стояловського та ПХСП.

Політичне життя в сучасному суспільстві не можливе без *партій*, які надають йому динаміки, оскільки є ареною змагання політичних курсів, ідей, що виражають інтереси різних соціальних груп. Суспільно значущий результат діяльності політичних партій ймовірний за умови, якщо вони мають реальну вагу в суспільстві та можливість вільно конкурувати між собою за доступ до державної влади. Політичні партії – не тільки важливий елемент політичної системи, а й один із основних компонентів громадянського суспільства.

Іспанський дослідник Л. С. Саністебан визначив партії – як стабільні ієрархічні організації, що складаються з осіб, що сповідують однакові політичні переконання, які спільно працюють над досягненням своїх цілей, що мають ідеальний (модель суспільства) або матеріальний (різного роду

особисті вигоди) характер. Основні цілі партій так чи інакше пов'язані із здійсненням влади в політичних системах. Діяльність партій направлена на завоювання вищої влади в політичних системах, на участь в її здійсненні, а в деяких випадках – на її скинення².

У вітчизняних і зарубіжних дослідників немає єдиного погляду на визначення політичних партій. Найвідоміші кілька трактувань політичних партій. В основу електорального трактування покладено зв'язок партій з виборчим процесом. Згідно із визначенням Дж. Сарторі партія визначається як політична група, що бере активну участь у виборах і має завдяки цьому можливість проводити своїх кандидатів у державні установи³. Основою структурного трактування партії є особливості побудови останньої, чинники тривалості та безперервності її існування. Один з представників цього напрямку М. Дюверже трактує партії, як об'єднання людей, що має особливу структуру⁴.

Прихильники функціонального підходу розглядають партії з огляду на їх функціональні особливості, місце та роль у політичній системі. Як зазначав К. Лоусена, «партії – це організації індивідів, які намагаються продовжити шляхом виборів або поза ними повноваження від народу чи його частини для її спеціальних представників, щоб здійснити політичну владу даних урядових установ, стверджуючи, що вона проводиться від імені цього народу»¹.

Класовий підхід підкреслює уявлення про політичну та ідеологічну організацію певного класу, що не лише репрезентує і захищає інтереси цього класу, а й становить його частину. На думку Є. Вятра, партії є особливою інституціоналізованою формою політичних рухів. Для них характерні по-перше високий рівень організації, по-друге – намагання реалізувати свою

¹Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии . *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения.* 2-е изд. Т. 4. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 419–459.

²Санистебан Л.С. Основы политической науки. Перевод с испан. В.Л. Заболотного. М.: Наука, 1992. С. 70.

³Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. Vol.1. N.Y., 1976. S. 64.

⁴Дюверже М. Политические партии / Перевод с франц. М.: Академический проект, 2000. 558 с.

мету шляхом боротьби за владу, програмне не обмежуючись лише впливом на спосіб її здійснення².

А. Романюк виділив три індикатори, які на його погляд є визначальними системоутворюючими щодо партій: 1) наявність організації, 2) тяжіння до влади та 3) ідеологічний характер. Поряд із цим політичну партію він визначав як організацію, що об'єднує у своїх рядах певну сукупність членів, структуровану по горизонталі та вертикалі і є довготривалим, а не тимчасовим об'єднанням³.

Для Галичини кінця XIX – початку XX ст. побутувало два поняття – «stronnictwo» («сторонництво») та «partia» («партія»). Перше ототожнювалося з ідейно-політичним угрупованням, без будь-якої прив'язки до стійкої організаційної структури, а друге – з «модерною» організованою масовою партією. На думку Г. Біндера, використання різних понять (stronnictwo / сторонництво та partia / партія) слід розглядати як джерело, що дає змогу зробити висновки щодо мовно-культурного підґрунтя та політичних намірів мовця: звернення до того чи іншого терміна виражає специфічну само-інтерпретацію і конкретний образ, що мала засвоїти громадськість⁴.

Поряд з партіями важливу роль у соціумі відіграють *суспільно-політичні рухи*. На думку І. Гомзи, суспільно-політичний рух – це один з різновидів колективної поведінки, організаційна форма діяльності колективних акторів, що скерована на характер соціальної структури суспільства, політичні інститути, які її регулюють, чи культурні шаблони соціальної взаємодії¹. Суспільно-політичні рухи зародилися в XIX ст. з метою вирішення конкретних суспільних проблем. В. Зубар визначив такі стадії їх становлення: передумови виникнення руху (формуються на тлі

¹Lawson K. The Comparative Study of Political Parties. N. Y., 1976. 397 s.

²Вятр Е. Социология политических отношений. Москва: Наука, 1979. С. 314.

³Романюк А., Шведа Ю., Шумельда О. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій і світовий досвід та Україна. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 132 с.

⁴Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині. URL: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um8/Statti/7-BINDER%20Harald.htm>

суспільного незадоволення існуючим станом справ та бажанням його змінити); об'єднання індивідуальних політичних прагнень в колективні вимоги; реалізація заявленої мети; припинення діяльності руху, коли проблема вирішена або виявилася нездійсненною².

Суспільно-політичні рухи можна типологізувати за ідеологією, способом і методом діяльності, соціальною складовою тощо. Від партій суспільно-політичні рухи відрізняються тим, що вони не є носіями єдиної ідеології, а їх ідейно-політична організація набагато ширша. Слід зазначити, що у історії суспільно-християнського руху Галичини, відомі політичні угруповання, які ідентифікувалися з конкретною особою, зокрема «барвінчуки» та «стояловчики». Політична група такого типу, на думку Г. Біндера, визначала своє існування не через окрему особу, а через легалізовану громадськістю організацію, проте опонентам було важливо, використавши для її словесного окреслення персоналію, маргіналізувати для громадськості цю групу до рівня політичної секти³.

Проте далеко не про всі політичні сили Галичини кінця XIX – початку XX ст. можемо говорити як про партії. На нашу думку, частина з них були політичними організаціями. Згідно із визначенням Ю. Шайгородського, *політична організація* – це добровільне об'єднання громадян, створене на засадах спільної діяльності з метою реалізації політичних цілей. Основною функцією таких організацій є захист політичних інтересів певних соціальних груп чи суспільства в цілому. Політичні організації, як правило, мають фіксоване членство, певну структуру. Діяльність регулюється відповідними нормативними актами. Для досягнення мети використовуються різноманітні засоби політичної діяльності (агітаційно-пропагандистські, інформаційно-комунікаційні, ідеологічні, організаційні, психологічні тощо)⁴. Слід

¹ Гомза І. Суспільно-політичні рухи: посібник. Київ, 2007. С. 16.

² Зубар В. Роль сучасних суспільно-політичних рухів у розвитку української державності. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 26. 2014. С. 67–68.

³ Біндер Г. Перспективи дослідження історії....

⁴ Шайгородський Ю. Ж. Організація політична. *Соціологія політики: Енцикл. словник* / Авт.-упоряд.: В. А. Полторак, О. В. Петров, А. В. Толстоухов. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. С. 271.

зазначити, що зазначені ознаки характерні для низки організацій суспільно-християнського скерування, зокрема «Руській громаді».

Під *політичним клубом* розуміємо суспільну організацію, добровільно об'єднаної групи людей, пов'язаних політичними інтересами, реалізацією конкретних проєктів та досягнення певних цілей.

Інституціолізація – це перетворення будь-якого політичного явища (зокрема політичного руху) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівнів влади і іншими ознаками організації.

Національне питання – це сукупність проблем, пов'язаних із ліквідацією національно-етнічного утиску, гноблення, диктату, зі встановленням рівноправних відносин між усіма етносами і створення необхідних умов для їх вільного й усебічного розвитку¹. Найбільш гостра форма прояву національного питання – міжнаціональні конфлікти. Причинами їх виникнення можуть слугувати різні чинники – історичні, територіальні, соціально-економічні, етнодемографічні, а також державно-правові. Останні виявляються у відсутності фактичної рівності політичного статусу різних народів у межах однієї держави. Державно-правові чинники були одними із основних факторів напруження у міжнаціональних взаєминах у монархії Габсбургів. Відсутність комплексного підходу до розв'язання національного питання у Галичині стала однією із причин внутрішньо- та зовнішньополітичної нестабільності монархії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Під терміном *національний рух* окреслено історичний процес зростання національної самосвідомості серед членів етнічної спільноти, які об'єднувалися задля втілення спільної ідеї, ставили вимоги щодо реалізації

¹ Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. С. 574.

політичних, культурних і економічних прав спільноти, формували образи її майбутнього.

Термінологія і засади цитування. Під поняттям «Галичина» у роботі розуміється східна частина австрійської провінції «Королівство Галичини і Володимирії (Лодомерії) з Великим князівством Краківським, князівствами Освенцімським і Заторським», де кількісно переважало українське населення. Поряд із традиційним для XIX ст. етнонімом «русини» (відповідно «руський») у роботі вживається сучасна назва – «українці» («український»). У праці використовуємо самоназву представників суспільно-християнського руху – християнські суспільники. У цитатах з преси та архівних матеріалів досліджуваного часу збережено стилістику і правопис оригіналів.

Таким чином, в українській та зарубіжній історіографії існує декілька дефініцій, що ототожнюються з суспільно-християнським рухом – політичний католицизм, християнський соціалізм, християнська демократія тощо. Усі вони тією чи іншою мірою відображали політичні партії та організації, котрі у своїх програмних документах та діяльності дотримувалися християнських постулатів. Окрім того, у Галичині окресленого періоду християнські суспільники ще не сформували партій сучасного типу. Середовища суспільно-християнського скерування були малочисельними та не могли істотно впливати на галицький політикум, будучи швидше політичними клубами ніж партіями. Лише ХСС намагався побудувати чітку партійну структуру та місцеві осередки.

У процесі дослідження намагалися дотримуватися сучасних методологічних принципів та поєднувати різні методи історичного пізнання, щоб забезпечити належний науковий рівень розкриття теми. Для цього використано інструментарій, притаманний не лише історичній науці, а й політології, етнодемографії, соціально-економічній географії, статистиці тощо. Проаналізована методологія стала підґрунтям для відтворення складних суспільно-політичних, культурних, релігійних процесів в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. Використані методи та принципи дали

змогу дослідити основні проблемні питання, зазначені у вступі, визначити особливості явищ та процесів, відтворити хронологію подій, висунути власні гіпотези, зробити необхідні узагальнення та висновки.

РОЗДІЛ 2

ПОЯВА СУСПІЛЬНО-ХРИСТИЯНСЬКОГО РУХУ

2.1. Соціально-економічні, релігійно-конфесійні та політичні особливості регіону

Суспільно-християнський рух у Європі та Галичині розвивався на тлі складних соціально-економічних, політичних та релігійно-конфесійних трансформацій. Зокрема, у європейських країнах відбувався процес накопичення капіталу, збільшення виробництва, що спонукало шукати нові ринки збуту товарів. Австро-Угорська монархія фактично поділилася на промислові та сільськогосподарські регіони. Галичина належала до останніх. Зокрема, згідно зі статистичними даними, співвідношення кількості населення та фабрик у Австро-Угорщини – Східна Галичина, маючи 28,7 % населення Австрії, володіла лише 5 % загальної кількості фабрик¹.

Остання третина XIX ст. – це період завершення промислового перевороту. У Галичині на початку XX ст. налічувалося понад 1 тис. фабрик, на яких працювало 20–100 і більше працівників, більше 43 тис. дрібних промислових підприємств, на яких працювало декілька працівників². Це призвело до зростання міст. Якщо у 1880 р. в Галичині було 18 міст з кількістю мешканців понад 10 тис. осіб, то в 1900 р. – 26³.

Однією із небагатьох рентабельних галузей промисловості регіону була нафтовидобувна. Так, у 1914 р. у Галичині видобувалося близько 5 % світового видобутку нафти⁴.

Слід зазначити, що розвитку промисловості у Галичині чинили опір великі землевласники. Це можемо прослідкувати за виділенням незначних коштів на розвиток промисловості з крайового бюджету. У 1901 р. на сільське господарство виділено 1118870 ринських, а на промисловість лише

¹ Zaleski W. (Saryusz) Dzieje prze Wyslę w Galicji 1804–1929. Krakow, 1930. S. 11.

² Österreichische Statistik, Band 75, Heft 11, Wien, 1905. S. 1–3.

³ Podręcznik statystyki Galicji, tom IX, cz.1. Lwów, 1913. S. 21.

⁴ Субтельний О. Україна. Історія. Київ: «Либідь», 1991. С. 276.

261 645¹.

Основною галуззю економіки Галичини було сільське господарство. Українці становили близько 80 % сільського населення Галичини². Промовистим було співвідношення між сільським і міським населенням, що прийнято вважати визначальним при розгляді процесів модернізації. У середині XIX ст., згідно із даними Б. Янищина, у Східній Галичині на 3,5 тис. сіл припадало 56 міст і 138 містечок. Відповідно абсолютна більшість населення (близько 85 %) проживала у селах. Понад 90 % українців мешкало у селах, натомість у містах за кількістю вони перебували здебільшого на третьому місці (після євреїв і поляків)³.

Внаслідок реформи 1848 р. селянина звільнили від особистої залежності від поміщика, проте зобов'язувався сплатити викуп, який у Східній Галичині становив майже 46,5 млн ринських⁴. Це, безумовно, не могло позитивно відобразитися на розвитку селянських господарств у нових капіталістичних умовах⁵. Згідно із законом 1848 р., сервітути (громадські володіння: ліси, пасовища, луки тощо, якими селяни користувалися спільно із паном) залишалися недоторканими, проти чого майже одностайно виступили поміщики. Місцеві та крайові комісії, що створювалися для розв'язання цієї проблеми, діяли в інтересах великих землевласників, внаслідок чого основна площа сервітутів була ними захоплена. Згідно із підрахунками, до 1896 р. галицькі селяни втратили більше 3,5 тис. моргів угідь, окрім 15 млн золотих ринських, витрачених на судові процеси у сервітутних справах⁶. Намагання селян домогтися справедливості у судовому

¹ Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. Львів, 1995. С. 8.

² Будзиновський В. Хлопська посілість. Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1901. С. 4.

³ Янишин Б.М. Соціально-демографічні зміни у містах Східної Галичини (XIX – початок XX ст.): основні риси, стан та перспективи дослідження. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 2016. Випуск 25. С. 137.

⁴ Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. Київ, 1981. С. 18.

⁵ Качараба Ст., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини... С. 7.

⁶ Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. К.: Видавництво «Вища школа», 1970. С. 254.

порядку, зазвичай, зазнавали невдачі. З 32 тис. судових процесів у Галичині у 30 тис. перемогу здобували поміщики¹.

Найкращі угіддя належали великим землевласникам, передусім полякам, євреям та німцям. 1500 польських магнатів володіли 5300 фільварками². Потоцькі, Замойські, Сангушки, Любомирські, Яблонські та інші мали вирішальний вплив на місцеву та центральну владу. Власники маєтків, зазвичай, не займалися веденням господарства, а здавали його в оренду. Значна кількість маєтків переходило у власність євреїв (володіли 9 % земель) та австрійських німців (барони Лібіг, Гірш, графи Шамбор, Стадіон, Шафгоче та інші)³.

Малоземелля селянських господарств провокувало їх нерентабельність. Так, згідно зі статистичними даними, 6,5 % селян володіли менш як півгектарами землі, 12,6 % – в межах 1 га, 23,5 % – 2 га, 17,2 % – 5 га. Натомість великі землевласники мали у користуванні 100 га – 0,2 %, до 50 га – 0,7 %, до 20 га – 8,7 %⁴. 25–30 % селян взагалі не мали земельного наділу (халупники, комірники, загородники)⁵. У 1893 р. число карликових господарств в Галичині (до 2-х моргів⁶ поля) у порівнянні з 1867 р. зросло на 250 %, число бідняцьких господарств (2–5 моргів) – на 154 %, які мали 10 моргів – на 76 %, середняцьких господарств (10–20 моргів) зменшилося на 34 %, а заможних (100 моргів і більше) зросло на 122,5 %⁷). У Станіславівському, Коломийському, Гусятинському повітах карликові господарства розміром менше 1 га становили 60 %⁸). Слід зазначити, що густота населення Галичини (93 особи на 1 км²) була найвищою серед аграрних районів Європи⁹. Внаслідок цього, близько 80 % селянських

¹ Див.: Субтельний О. Україна. Історія. С. 274.

² Енциклопедія Українознавства. Париж-Нью-Йорк, 1970. Т.6. С.2260.

³ Там само.

⁴ Вуїак F. Galicja. T. I. Lwów, 1918. S. 45.

⁵ Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. С. 71–72.

⁶ 1 морг = 0,56 га

⁷ Будзиновський В. Хлопська посілість. Львів, 1901. С. 25.

⁸ Рубинштейн Е. И. Крушение Австро-Венгерской монархии. М., 1963. С. 18.

⁹ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. С.88–89.

господарств були нерентабельними¹.

У галицьких містах практично неможливо було знайти роботу, оскільки більшість підприємств були малопотужними на яких працювало в середньому 10–30 працівників².

Неможливість утримувати сім'ю змушувала селян шукати інші джерела заробітку. Вони за мізерну заробітну плату працювали у великих землевласників³. Упродовж 1890–1900 рр. з Галичини емігрувало близько 134 тис. осіб, а у 1900–1910 рр. – 254 тис. Серед них було 212 тис. українців (7 % українського населення Галичини)⁴. На початку XX ст. у Східній Галичині 75 % українських селян змушені шукати додаткові заробітки, а у 1902 р. їх було 335 645 осіб⁵.

Ще одним зобов'язанням селян був примусовий викуп ними пропінатії – монопольного права поміщиків вимовляти та продавати горілку). За це селяни заплатили поміщикам 66 млн золотих ринських⁶.

Така ситуація призводила до зубожіння населення та породжувала економічну відсталість краю.

Сприяла економічному зубожінню селян їх безграмотність та відсутність громадської організації, яка б відстоювала і захищала їх інтереси. У селах не було читалень, проте було безліч шинків та корчм: «Шинок-корчма вибилася на головну установу села. Корчми стояли в селі й за селом, на роздоріжжі, під лісом, біля млина й обов'язково недалеко церкви. Довго не мали села шкіл, не всі мали церкву, але не було села без корчми»⁷. У 1876 р. в Галичині діяло 23264 шинки, таким чином один шинок припадав на 233

¹ Каплистий М. Умови життя і праці українського хлібороба на західноукраїнських землях. *Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944*. Нью-Йорк, 1970. С. 114.

² Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: книжково-журнальне видавництво, 1954. С. 98.

³ Субтельний О. Україна. Історія... С. 274.

⁴ Statistisches monatsschrift, herausgegeben von der K.K. Statistischen Zentralkommision, Wien, 1911. S. 349.

⁵ Качараба Ст., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини... С. 9.

⁶ Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. С. 13.

⁷ Косачевская Е. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. Львов: ЛГУ, 1965. С. 21.

мешканців¹.

Поділ населення за групами професійної зайнятості за національною ознакою, свідчить, що у сільському господарстві і лісництві українське населення становило 77,2 % від усього населення, зайнятого у цій галузі; у промисловості – 17,5 %, в торгівлі – 5 %, на транспорті 14,9 %, в державній службі разом зі священниками трохи більше 20 %, й осіб вільних професій – 8,4 %².

Серед австрійських земель Галичина займала перше місце за простором та за кількістю населення. В. Воблій, порівнюючи Галичину з російськими губерніями, зазначав, що за простором вона дорівнювала майже Київській і Подільській губерніям, а за кількістю населення дещо навіть переважала їх³.

Характеризуючи соціально-економічне становище Галичини, Н. Полонська-Василенко зазначала: «Шляхетство підірвало своє значення в Польській державі взаємною боротьбою окремих родів, міське населення занепало одночасно з занепадом торгівлі і промисловості. Селянство зuboжило під гнітом кріпацтва. Хліборобство мало екстенсивний характер. Ремісництво ледве животіло»⁴. На основі аналізу статистичних даних В.Фельдман зазначав: «Галичина – то найубогіший край Австро-Угорщини. Чехія – заможніша від Галичини в 4 рази, а Нижня Австрія – в 12 раз»⁵.

Варто зауважити, що визначити чисельність народів, які проживали в Галичині доволі важко, передусім через особливості статичної інформації у Австро-Угорщині. Вона базувалася на національній приналежності не за рідною, а за розмовною мовою людини. У цій статистиці не бралася до уваги мова євреїв (ідиш), відповідно вони приписувалися до інших національностей. Таким чином, зменшувалася кількість українців на користь

¹ Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. С. 22.

² Адалкін С. Аграрні відносини на Західній Україні (1919–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1951. С. 6.

³ Воблій В. Производителные силы Галиции: Статистико-экономический очерк. К. 1915. С. 9.

⁴ Полонська-Василенко Наталя. Історія України, Т.2. К.: «Либідь», 1992. С. 325.

⁵ Stan ekonomiczny Galicyi. Cyfry i fakta zestawione przez Wilhelma Feldmana. Lwów, 1900. S. 31.

інших національностей, передусім поляків¹. Як згадував В. Барвінський, що «не обійшлося і без того, щоби то в селі у якого дворака, чи в місті у якого сердутового Лемішки, переводженого в Лемішковського, а заражного підпанковатою цивілізацією наших міст і містечок, не обізвалась панська амбіція і слаба струнка величайна, особливо коли до того ще і від конскрібента міг почути таку ж теорію, що ось то порядний чоловік мусить стидатися говорити «простим» язиком»². О. Мазурок наводить приклад підтасовки цих даних засвідчує факт, що свідчить про фальшування щодо етнічної приналежності жителів Львова – у 1890 р. у місті польську мову вживало 81,6% від кількості всіх мешканців міста, а українську – 7,1%; у 1900 р. відповідно 75,5% і 9,5%. Проте згідно з даними, що характеризували релігійну структуру мешканців, частка римо-католиків у Львові в 1890 р. складала 52,6%, а греко-католиків – 17,1%; у 1900 р. відповідно 51,7% і 18,3%³.

Ефективнішою є етнічна ідентифікація галичан за їх віросповіданням. Згідно з нею, греко-католики ідентифікуються з українцями, іудеї – з євреями, а римо-католики – з поляками⁴. Проте і вона не є досконалою, оскільки значна частина українців Галичини була римо-католиками. Згідно з даними Т. Домбковського, близько 500 тис. римських католиків Галичини розмовляло українською мовою¹.

Галичина вирізнялася складною етносоціальною структурою населення. На початок XX ст. українці становили тут близько 63 %, решта – поляки, євреї, німці та інші. Проте упродовж XIX ст. – початку XX ст., через масову трудову еміграцію, важке соціально-економічне становище та високу смертність, цілеспрямовану денаціоналізацію та колонізацію земель

¹ Франко І. Число русинів в Австрії. *Зібрання творів*: У 50 т. К., 1985. Т. 44. Кн. 2. С. 519–520; Кордуба М. Розвій українського населення в Галичині за останні 100 літ. *Світ*. 1926. № 13–14. С. 5–6.

² Барвінський В. Досліди з поля статистики. Львів, 1901. С. 9.

³ Мазурок О. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848–1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти. Том 1: Етносоціальний розвиток міст. Монографія. Ужгород: Карпатська Вежа, 2012. С. 172.

⁴ Історичні передумови возз'єднання українських земель / Ф. І. Стеблій, Я. Д. Ісаєвич, С. А. Макаруч [et al.]; відп. ред. Ф. І. Стеблій. К.: Наукова думка, 1989. С. 306.

представниками інших національностей, тут відбувається зменшення частки українського населення². Згідно з даними статистики, упродовж ХІХ ст. все населення Галичини зросло удвічі, то вага польського збільшилася втричі. Це збільшення відбувалося в основному за рахунок міст. Упродовж 1880–1910 рр. усе населення зросло в 1,3 рази, у той же час міське у 1,5 рази³. Тому утворилися значні відмінності в національній структурі населення міст та сіл.

Згідно з переписом 1900 р. у Галичині проживало 4735477 осіб, у т. ч. 1074753 римо-католики (22,4 %), 3005916 греко-католиків (63,5 %), 613264 юдеї (12,9 %) та 41745 осіб інших релігійних вірувань (0,9 %)⁴.

Поляків у Галичині проживало близько 1,1 млн (22,7 %) населення. Вони проживали доволі рівномірно – у всіх повітах, не маючи ніде абсолютної більшості. Тільки у прикордонному Ярославському повіті поляки складали 48,5 %, у Львівському – 39,4 %. Більше третини вони складали у 6 повітах, у 16 повітах – 20–30 %, у 18 повітах – 10–20 %, у двох – 5–10 % і в чотирьох – менше 5 %⁵. Поляки проживали у одних населених пунктах з українцями та представниками інших національностей. У сільських общинах Галичини проживало близько 800 тис. римо-католиків (21 % сільського населення).

В основному поляки проживали у містах та поміщицьких маєтках. У галицьких містах поляки складали більше третини населення, переважаючи українців. Зокрема, у 58 містах і містечках із кількістю жителів понад 5 тис. у 1900 р. римо-католиків налічувалося 33 %, греко-католиків – 27 %, іудеїв – 39 %, а у семи більших містах (понад 20 тис. мешканців) – відповідно 44, 19 і

¹ Там само.

² Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921 і 1931 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. Вип. 35–36. С.286–295.

³ Мазурок О.С. Про соціальну структуру та національний склад промислового населення міст на Західноукраїнських землях в епоху імперіалізму. *Український історичний журнал*. 1988. №10. С. 95.

⁴ Макаруч С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. Львів: «Вища школа» 1983. С. 49.

⁵ Там само. С. 38.

36 %¹. У Львові на 1910 р. проживало 101,3 тис. римо-католиків, 56,8 тис. іудеїв та 34,5 тис. греко-католиків.

Згідно зі статистичними даними на 1900 р., у поміщицьких маєтках мешкало 196 тис. осіб. – 81 тис. римо-католиків (42 %) та 65 тис. греко-католиків (33 %)². Така значна кількість поляків у поміщицьких маєтках пояснюється тим, що у їх руках перебувала переважна частина великої земельної власності. Більше 40 % усієї землі Галичини належало поміщикам, в основному полякам. Зокрема, у 12 повітах Тернопільщини в 1914–1915 рр. було 715 поміщицьких маєтків, з яких 552 належали полякам, 139 – євреям та 36 – українцям³.

Цілком природно, що система формування, організації та функціонування державної виконавчої влади, представницьких органів та самоврядування в Галичині скеровувалася на збереження домінуючого становища поляків⁴. Зазвичай, з числа польських аристократів призначався галицький намісник, вони були на чолі повітових рад та староств. Виборча система при високих майновому та віковому цензах фактично позбавляла виборчого права переважну більшість населення Галичини, забезпечуючи більшість у Галицькому сеймі для поляків, а до 1907 р. – і серед галицьких депутатів австрійського парламенту. На 1906 р. Серед 159 депутатів Галицького сейму було 81 великий землевласник. Станом на 1911 р. польська мала 85 % мандатів, а українська репрезентація у Галицькому сеймі становила лише 15 %⁵.

Несправедливим було становище українців і в культурно-освітній сфері. Зокрема, у 1900/1901 н. р. переважну більшість у середніх школах складали поляки (римо-католики) – 61,3 %, в той час як українці (греко-католики) – лише 18,4 %. Поляки становили більше 50 % студентів

¹ Жерноклеєв О. Національні секції... С. 62.

² Bujak F. Galicya. Lwów–Warszawa, 1908. T. 1. Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. S. 74–75.

³ Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения... С. 44.

⁴ Яремчук В. Українці в політичній системі Австро-Угорщини (друга пол. XIX – поч. XX ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. К., 2002. Вип. 18. С. 28–50.

⁵ Цегельський Л. Довкола виборчої реформи до галицького сейму. *ЛНВ*. 1911. Т. 56. Кн. 12. С. 594.

Львівського університету та 78 % студентів вищої політехнічної школи (українці відповідно 30 і 8,9 %). В 1905/1906 навчальному році у Львівському університеті навчалося 1907 поляків (64,7 %) та 774 українців (24,4 %), а у політехніці 998 поляків (84 %) і 69 українців (5,8 %)¹.

Однією з найбільших проблем Галичини кінця XIX – початку XX ст. була масова неписьменність населення. Згідно з даними А. Хмелінської у 1880 р. в краї було 83 % таких, що не уміли ні читати, ні писати. У 1890 р. цей відсоток зменшився до 55, а у 1900 р. – до 28 %². Натомість у східній частині Галичини становище було ще гіршим. Зокрема, у 1890 р. неписьменних українців було 74 %. У цей час були такі повіти, де важко було знайти освічену людину. До таких належали Борщівський, Ліський, Богородчанський, Турківський повіти. В останньому – з 62 тис. населення – 60 тис. були неписьменними³.

З 392 періодичних видань, що виходили у Галичині на 1910 р., 312 були польськомовними⁴. 86 % накладів припадало на польську періодику⁵.

Слід зауважити, що євреї відігравали значну роль в економічному й суспільно-політичному житті Галичини, будучи третьою за чисельністю (619 тис. осіб станом на 1900 р.) етнічною групою після поляків і українців⁶. У жодному з повітів краю на 1900 р. вони не складали менше 5 % населення. У 13 повітах їх частка становила 5–10 %, у 31 повіті – 10–15 %, у чотирьох – 15–20 %, у Львові – понад 25 %. Євреї становили 23 % мешканців поміщицьких маєтків, проживаючи практично у кожному селі. Проте в основному вони проживали у містах – 36–39 % населення⁷. 71 % усіх євреїв Галичини складали міські жителі.

² Chmielinska A. Oświata i praca społeczna w Galicyi. Warszawa, 1914. S. 16.

³ Кошелева Н. В. Українське шкільництво і освітня політика крайової адміністрації та сейму в Галичині (1890–1914 pp.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2002. С. 54.

⁴ Podręcznik statystyki Galicyi. T. IX. Cz. 1. S. 110–111, 125, 134.

⁵ Мацєжинський В.Л. Розвиток преси у Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Галичина*. 2004. № 10. С. 102.

⁶ Bujak F. Galicya, Lwów–Warszawa, 1908. T. 1. Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. S. 70.

⁷ Ibidem, s. 101.

Позиції єврейської меншини в економіці визначалися не лише тим, що вони складали значну частину буржуазії, власників промислових підприємств, банкірів, але й постійно зростаючою земельною власністю. Скажімо, у 1890 р. їм належало понад 13 % поміщицьких земель Галичини, а у окремих повітах (Стрийському, Долинському) – більше половини. Крім того, вони становили майже половину усіх орендарів поміщицьких маєтків¹. Тому єврейське питання доволі гостро стояло у політиці як польських, так і українських партій.

Процес формування української нації наприкінці XIX – на початку XX ст., на думку І. Лисяка-Рудницького, став на новий етап, характерною ознакою якого стало створення політичної нації. На цьому етапі на сході та заході України формувалися партійно-політичні системи, розгорталася боротьба українців за свої національні та політичні права, проходила переорієнтація від автономістичних ідей до ідеї незалежної української держави².

Варто виокремити п'ять основних українських політичних партій Галичини зазначеного періоду: РУРП, УСДП, РНП та, власне, КРНС та інші політичні організації під проводом О. Барвінського («Руська громада», ХСС). На думку В. Верстюка, межею кінцевого переходу українського руху на політичні рейки стало заснування НДП. Саме тоді завершився процес формування структури українського політичного табору, де соціал-демократи та радикали зайняли роль лівого крила. Найпотужнішою була правоцентристська НДП, а праве крило ототожнювалося з двома консервативними середовищами – москвофілами та християнськими суспільниками.

Першою українською політичною партією європейського зразка була РУРП, заснована 5 жовтня 1890 р. Серед її засновників слід виокремити

¹ Компанієць І. І., Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900–1919 роки), К.: Вид-во АН УРСР, 1960. С. 32.

² Кугутяк М. Історія української націонал-демократії. Т. 1. С. 9.

І. Франка, М. Павлика, С. Даниловича, В. Охримовича, Т. Окуневського, О. Терлецького, К. Трильовського, Р. Яросевича, В. Будзиновського.

У програмі партії основна увага зосереджувалася на соціальних питаннях, зокрема, переходу до соціалістичного ладу. Також одним із постулатів радикалів була ідея автономізму, згідно з якою передбачався культурний та національний розвиток усіх провінцій монархії. Партія виступала за «відродження Русинів у всіх частинах руської землі», маючи на увазі українців Галичини, Буковини та Наддніпрянщини¹.

У доповненні до програми РУРП, прийнятому на IV з'їзді в 1895 р. зазначалося: «Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячись на всі впливаючі з сього консеквенції – так на полі політичним, економічним і культурним, – заявляє русько-українська партія радикальна, що здійснення усіх її ідеалів соціалістичних можливе при повній самостійності політичній русько-українського народу і повнім, необмеженим праві його: рішати самому у всіх справах його дотикаючих. Зокрема, в Австрії стремить вона до утворення окремої руської політичної території з руських частей Галичини і Буковини з якнайширшою автономією»².

У внутрішньопартійній полеміці у радикальному середовищі вперше в українському національному русі висунуто та аргументовано ідею соборності та політичної самостійності України, що знайшло своє відображення у праці Ю. Бачинського «Ukraina irredenta» (1895 р.).

Попри доволі розгалужену мережу РУРП не могла конкурувати на виборах в Галичині. Це можемо пояснити її соціалістичною ідеологією та антиклерикалізмом. Проти радикалів відкрито виступало духовенство, яке ще мало значний вплив на українських селян. Окрім того соціалістичні ідеї не знайшли належної підтримки в українському суспільстві через малочисельність пролетаріату.

¹ Баран А. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. С. 85–86.

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів, 1926. С. 284.

Після розколу в 1899 р. радикальний рух переживав спад¹. Лише після того як у РУРП на лідируючі позиції вийшли нові лідери, зокрема, адвокати Л. Бачинський та І. Макух, розпочалося зміцнення позицій партії. Попри те, радикали не могли конкурувати з НДП, відіграючи роль «системної» опозиції, а у принципових питаннях співпрацювали з іншими українськими державницькими силами.

У 1899 р. частина діячів РУРП, зокрема, С. Вітик, М. Ганкевич, Ю. Бачинський, відокремилися та створили УСДП, проголосивши своїм основним завданням побудову соціалістичного суспільства за допомогою легальних методів боротьби.

Розвиток соціал-демократичного руху в Галичині зумовлювався об'єктивними соціально-економічними та політичними причинами та перебував під ідейним впливом європейського соціал-демократизму. Упродовж кінця ХІХ – початку ХХ ст. у Галичині зростає роль міст як осередків промисловості, торгівлі та культури. Політика ставала доступною для широких верств суспільства. Це створило сприятливі умови для виникнення та діяльності українського соціал-демократичного руху.

У 1900 р. засновано партійну газету «Воля», у першому номері якої зазначалося одне з основних завдань соціал-демократів: «боротьба на смерть із царизмом, аж до знищення його і збудування на його руїнах вільних самостійних республік поневолених націй». Основною метою УСДП було щоб «з'єднаний та вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів як рівноправний член».

Попри малочисельність УСДП, її лідери мали значний вплив у галицькому політикумі. Окрім того, її діячі відігравали провідну роль у профспілковому русі.

У 1899 р. у Львові за участі М. Грушевського, Ю. Романчука, І. Франка, В. Охримовича, К. Левицького, Є. Левицького засновано НДП. У

¹ Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців. *Літературно-науковий вісник*. 1905. Т. 29. С. 35.

програмі партії наголошувалося на тому, що галицькі українці є частиною українського народу, а кінцевою метою «народних змагань є досягнення того, щоби цілий український народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм, в яким би загаль народ на свою загальну користь орудував всіма своїми справами культурними, економічними і політичними»¹.

На першому партійному з'їзді у 1900 р. НДП проголошувалася соборність України, «де б усі частини нашої нації об'єдналися в одну новочасну культурну державу», і національну незалежність України. У програмі-мінімум ставилося завдання домогтися автономії краю в межах Австрії.

У відозві Народного комітету НДП до народу від 5 січня 1900 р. зазначалося, що: «...Ідеалом нашим повинна бути незалежна Русь-Україна, в якій би всі частини нашої нації з'єдналися в одну новочасну культурну державу... Та поки осягнемо сей наш ідеал... мусимо на ґрунті теперішніх відносин і в рамках австрійської держави і змагати до витворення окремої національної провінції зі своєю окремою адміністрацією і своїм національним Соймом...?»¹.

НДП була ліберальною партією, що прагнула уникати соціальних протиріч. Своєю поміркованістю і народовською тактикою ця партія завоювала прихильність більшої частини українського населення Галичини. Під її впливом знаходилися «Просвіта», «Сільський господар» та інші організації та установи.

Значне місце у тогочасному галицькому політикумі займали москвофіли, представлені РНП. Вони, як і християнські суспільники, були консерваторами, проте з орієнтацією на царську Росію. РНП відстоювала національну єдність українців та росіян, підтримувала російську мову. У соціально-економічній сфері представники цієї політичної сили декларували

¹ Там само. С. 87–88.

прагнення покращити життя бідних верств населення шляхом поділу великих землеволодінь, дешевого кредитування та зменшення податків.

Очевидно, що суспільно-християнський рух у Галичині формувався у складних соціально-економічних та політичних умовах. Зубожіння населення, його політична неграмотність не сприяли розвитку поміркованих політичних доктрин. Складні міжнаціональні та міжконфесійні взаємини сприяли популярності радикальних методів політичної боротьби. Натомість християнські суспільники виступали за мирне співжиття українців та поляків, послуговувалися лише легальними методами політичної боротьби, всіляко підтримували австро-угорську владу, не знаходили підтримки не лише серед селян та робітників, але й серед більшості духовенства.

¹ Стрельбицька С. М. Громадсько-політична та науково-публіцистична діяльність Миколи Ганкевича (1867–1931 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Львів, 2015. С. 43–44.

2.2 Енцикліки «Rerum Novarum» та «Graves de communi» і становлення слов'янських суспільно-християнських рухів у Цислейтанії

Важливим чинником у політичному зорганізуванні католиків став вихід енцикліки Папи Лева XIII «Rerum Novarum» у 1891 р., у якій категорично заперечувався соціалістичний шлях розвитку суспільства. Як альтернативну соціалізму модель, він запропонував використовувати соціальну політику, яку мали б створювати церква, держава та профспілки. Лев XIII поділяв права та обов'язки кожної складової нової, проголошеної Ватиканом, соціальної політики. Церква – носій ідеї любові до ближнього – домагалася згуртування суспільства та поліпшення матеріального становища його членів. Держава дбала про добробут усіх громадян. Робітничий клас мав право вільно створювати професійні спілки, які могли б захистити інтереси трудящих. Ідеї, закладені у енцикліці, були підтримані католиками та дали їм нові орієнтири в суспільно-політичному житті.

Найважливіше значення належить енцикліці «Rerum Novarum»¹, присвяченій становищу робітничого класу. Вона стала суттєвим кроком до створення того, що надалі назвали «соціальною доктриною», «соціальним вченням», «повчальною настановою» Церкви щодо соціальних явищ, що дозволяє їй «дослідити соціальні реалії, висловлювати про них свою думку і направляти до вірного рішення породжуваних ними проблем»¹. Це тим більш актуально, враховуючи популярність іншої думки про роль Церкви, яка передбачала, що віра стосується не земного життя, а порятунку «на небесах» і ніяк не висвітлює, не скеровує земного існування. Після проголошення «Rerum novarum» стала зміцнюватися точка зору, що поширення соціальної доктрини входить у християнську догматику Церкви, оскільки вона має позитивні наслідки для життя суспільства і об'єднує повсякденну працю та

¹ Leo XIII. Rerum Novarum. 15.05.1891. *Vatican: the Holy See*. URL: http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum-_en.html

боротьбу за справедливість із свідоцтвом про Ісуса Христа. Окрім того, це вчення мало стати джерелом єдності перед загрозою конфліктів, що виникали у соціально-економічній сфері.

У енцикліці «*Rescriptum*» Папа Лев XIII звернув увагу суспільства на особливості розвитку капіталізму наприкінці XIX ст. Так, після скасування цехів, роз'єднані робітники виявилися абсолютно не захищені від дій власників, лихварства (яке неодноразово засуджувалося Церквою) та жорстокості конкуренції. Ситуація ускладнювалася тим, що суспільні інституції та закони відрізнялися від християнських цінностей. У результаті цього склалася ситуація, коли незначна кількість багатих осіб відносилося до безлічі бідних дещо краще, ніж при умовах рабства (§ 3). Ще однією проблемою стала поява агітаторів, які спотворювали ситуацію та підштовхували народ до заколоту і насильницького скасування приватної власності (§ 2). Цей шлях в енцикліці однозначно заперечувався, оскільки внаслідок цього першими постраждали б робітники. Окрім того, це визнавалося несправедливим, оскільки це було б пограбуванням законних власників, додавало б державі непотрібні функції та «засмутило» б суспільне життя. Також це суперечило б природному праву, що припускало, що люди, як розумні істоти можуть самостійно подбати про себе, користуючись даними Богом земними благами не тільки у короткотривалій, але й у довготривалій перспективі (§ 5–11). Наявність власності забезпечує незалежність сім'ї та дає право державі втручатися у її справи лише тоді, коли вона потребує допомоги, а також є умовою для вільного розвитку особистості та її творчих здібностей. Здатність до творчої трудової діяльності, до якої людина покликана, була однією з принципових відмінностей її від тварини. Одночасно праця мала двоїстий характер, позаяк вона була не лише шляхом до гуманізації людини, а й тією сферою, у якій

¹ Ioannes Paulus II. Centesimus Annus. 5. 01.05.1991. *Vatican: the Holy See*. URL: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus_en.html.

міститься значна частина гуманістичних проблем та несправедливості¹.

Нагадуючи слова Біблії «проклята земля за тебе; зі скорботою будеш їсти від неї всі дні свого життя» (Бут 3:17), енцикліка розвінчує брехню, що стверджувала протилежне та обіцяла звільнення від праці – помилкові обіцянки неминуче посилювали зло, яке важче буде винести. Як альтернативу революційним перетворенням інституту приватної власності та суспільства у цілому енцикліка запропонувала низку шляхів перетворення, зазначивши значення у нових умовах держави, власників і профспілок найманих робітників².

Особливо значна роль при цьому відводилася Церкві, яка проповідувала Євангельське вчення, що може зменшити жорстокість боротьби. За Церквою визнавалася як роль наставника так й інституту, який має проявити діяльну любов до ближнього, покращити становище робітників, спираючись на низку створених для цього установ, закликаючи усі верстви населення до співпраці, звертаючись за допомогою до закону та держави (§ 16–19). Відповідно, у суспільстві мали у повній мірі бути забезпечені права працівників на виконання релігійних обов’язків, сімейне життя, справедливую заробітну плату, дотримання умов праці і відпочинку тощо.

Розуміючи під поняттям «держава» не форму правління певного народу, а правління, що узгоджується зі здоровим глуздом, з природним законом та приписами Божественної мудрості, енцикліка підкреслювала обов’язок її керівництва дбати, щоб закони, установи, управління вели до суспільного і особистого блага. Таким чином, для здійснення принципів справедливості за урядом визнавався першочерговий обов’язок відстоювати інтереси бідніших громадян, які, збільшуючи своєю працею добробут суспільства, могли б користуватися створюваними ними благами (§ 32–37)³.

¹ Енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (Rerum Novarum). URL: http://sd.net.ua/2010/01/11/rerum_novarum.html

² Там само.

³ Там само.

Особливе місце в соціальній структурі визнавалося за профспілками, право на створення яких походило від суспільної природи людини. Відповідно, основною їх метою мало стати як вдосконалення людини, так і допомогу їй у реалізації конкретних завдань. При цьому їх завданням мало стати прагнення до взаєморозуміння та співпраці між робітниками і роботодавцями (§ 48–52)¹.

Як підтвердження раціональності висловлюваних ідей, енцикліка нагадувала оновлення християнами стародавнього громадянського суспільства. Єдиним способом зцілення сучасного суспільства було повернення до християнства. Про те, наскільки складною була тодішня ситуація, можна судити за наступними словами: «Коли суспільство гине, є лише одна порада бажаючим врятувати його – звернутися до тих принципів, які були у його основі» (§ 27)².

Слід зазначити, що багато актуальних соціально-економічних питань у енцикліці не знайшли свого відображення. Це призвело і до досить повільного її поширення у перші десятиліття. Зокрема, у ній не відображено проблеми селян, що складали значну частину населення, проблеми національно-визвольних рухів, що були для низки народів актуальнішими, ніж проблеми у індустріальній сфері. Однозначно заявлено, що капіталізм періоду індустріального суспільства далекий від ідеальної соціальної системи та вимагає значних перетворень.

У енцикліці проголошено нову соціальну доктрину Церкви, а для її реалізації засновано суспільний рух. У зв'язку з різними ідеологічними напрямками, виникло декілька трактувань цієї енцикліки. Рух також мав різні назви: «Народний християнський рух», «Християнський соціалізм», «Соціальне християнство», «Християнська демократія». Останній варіант став офіційним у енцикліці «*Graves de communi*».

У зазначеній енцикліці окреслювалася різниця між соціал-демократією

¹ Там само.

² Там само.

та християнською демократією. Соціал-демократи, згідно із папським посланням, заперечували все надлюдське та боролися за задоволення лише матеріальних потреб, вели боротьбу за народовладдя, за зрівняння усіх людей, у тому числі у володінні власністю, аж до скасування приватної власності, перетворенні її на суспільну. Натомість, християнські демократи, на думку Лева XIII, мали спиратися на християнські засади, передусім, боротися за спасіння людської душі. Він звернув увагу на поняття справедливості, непорушності приватної власності, захищав природність суспільних станів та характер державного устрою, наданого Богом.

Енцикліка «*Rerum Novarum*» стала основним ідеологічним джерелом суспільно-християнського руху. У ній нові орієнтири суспільного розвитку з традиційними цінностями християнської етики визначалися основним соціальним принципом. Вона втілювала нову суспільну концепцію, що слугувала більш сучасною теоретичною основою для протидії соціалістичному руху. Якщо раніше церква вважала майнову різницю природною, тому її завдання обмежувалося лише доброчинністю. Ця позиція виявилася невідповідною духу часу. Політичний католицизм та християнська демократія тісно пов'язані між собою, намагалися реформувати суспільство, проте різними підходами. Християнські демократи домагалися свободи, що відносилася основ християнства і реалізовувалася в умовах політичної демократії, проте не сподівалися на перетворення суспільства шляхом соціальної політики держави, а надіялися, що церква сама стане двигуном відновленого суспільства¹. Енцикліка «*Rerum Novarum*» визнала право робітників на професійні об'єднання, брала до уваги існування класів і наявність протиріч між ними, остаточне вирішення соціальних проблем шляхом реформ суспільного становища робітників, без ескалації політичної боротьби. Вирішальну роль мали відігравати держава та церква. Перед католицькою церквою наприкінці XIX ст. постало два завдання:

пом'якшення соціальної ситуації і протидія соціалістичному вченню, що знаходило підтримку серед верств найбільшого населення країн Європи. «*Rerum Novarum*» розглядалася як найважливіший документ католицизму нового часу та підґрунття основних ідей партій суспільно-християнського скерування Європи, зокрема Галичини.

Водночас у енцикліці «*Graves de communi*» зазначалося, що християнську демократію слід розуміти, як добродійну роботу серед населення, а не як політичну діяльність, оскільки Божі заповіді стоять вище суспільних устроїв та партійної боротьби і не залежать від державної форми правління. Понтифік вважав, що громадянину варто дотримуватися заповідей при кожному державному устрої, як це робить Церква щодо різних держав. Проте спроби зробити рух аполітичним виявилися марними, і згодом Ватикан погодився, щоб християнська демократія набула політичного характеру.

У енцикліці «*Graves de communi*» зазначалося, що усі люди рівні перед Богом та між собою за своєю природою, тому щастя одним не можна отримати за рахунок інших. Християнська демократія підтримувала лояльність до влади, особливо духовної.

Важливе місце у посланні відведено робітничому питанню. Зокрема, робітнику гарантовано можливість жити за рахунок своєї роботи та виконувати морально-релігійні обов'язки для досягнення небесного спасіння. Папа відкинув судження щодо тотожності соціального та економічного питань. Він зазначав, що соціальне питання більше пов'язане з мораллю та релігійністю суспільства, отже має регламентуватися згідно із релігійними нормами. У енцикліці «*Graves de communi*» зазначається, що ніякі матеріальні блага не принесуть користі, якщо людина відвернулася від Бога. Тому Лев XIII закликав католиків брати активну участь у християнських економічних організаціях.

¹ Хорнер Ф. Консервативные и христианско-демократические партии в Европе: история, програматика, структуры (пер. с нем.). *Политические партии и движения. Христианско-демократическое движение в*

Основною формою діяльності у енцикліці визнається доброчинність: «Ніхто з людей не є настільки заможним щоби нічого не потребував; ніхто не є настільки убогим, щоб не міг бути іншому в чомусь корисним; є це вже вроджене у людях, що одні одних з довірою про допомогу просять і взаємно її собі радо надають»¹. Прагнення людей покращувати добробут бідніших верств населення повністю співпадало з бажанням Церкви.

Звертаючись до політичної, економічної та інтелектуальної еліт, Лев XIII закликав їх сприяти загальному благу. Плюралізм думок не мав порушувати єдності волі, а права індивідуальних організацій й активістів не мали розколювати єдність руху. Папа просив донести до людей низку принципів, зокрема утримуватися від бунтарських дій, не зазіхати на права інших, поважати владу, добросовісно виконувати свою роботу, цінувати сімейне життя, дотримуватися релігійних обрядів тощо. Насамкінець понтифік зазначав на необхідності нагляду з боку вищого духовенства за усіма індивідуальними та колективними проєктами у межах руху.

Виходячи із основних положень зазначених енциклік, в Європі зароджується суспільно-християнський рух.

Словенських клерикалів очолював адвокат І. Шуштершіч. Окреме крило Католицької національної партії утворили християнські соціалісти на чолі з професором люблінської семінарії Я. Креком. Фактично у словенських католиків існувало два лідери. У словенській історіографії склалася думка про консерватизм прибічників І. Шуштершіча і про більшу демократичність послідовників Я. Крека. проте цю концепцію зараз спростовують деякі дослідники². З початку XX ст. побутувала думка про те, що світоглядні позиції Я. Крека наближалися до ідей словенських лібералів та були далекі від концепцій голови Католицької національної партії, який «... з запалом

Европе. Реф. сб. М., 1994. С. 30.

¹ Graves de communi re encyclical of Pope Leo XIII on christian democracy. URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18011901_graves-de-communi-re.html

² Наприклад, Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič. *Zgodovinski časopis*. № 50. 1996. S. 369–382.; Grdina I. Nekaj opazk o Sušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis*. № 53. 1999. S. 351–365.

захищав політичну безпомилковість Риму і безумовний світський авторитет єпископату»¹. Саме Я.Крек був натхненником соціальної програми Католицької національної партії. Він вважав, що від злиднів і розорення дрібного виробника може врятувати лише кооперація, для організації якої він багато зробив. Зокрема, до 1910 р. ним та його соратниками організовано в словенських землях до 560 кооперативів-задруг, що об'єднували дрібних та середніх власників². Проте, на нашу думку, не слід характеризувати діяльність Я. Крека як виключно позитивну, а І. Шуштершіча – як негативну. І. Шуштершіч був обачним політиком, який діяв у залежності від складної внутрішньополітичної ситуації. Лідер словенських клерикалів на різних етапах вимагав демократичні принципи перебудови суспільства. Так, він пропагував розширення виборчого права під час общинних виборів у Люблянці на деякі категорії жіночого населення. У лютому 1914 р. І. Шуштершіч на засіданні фракції місцевої ради виступав за необхідність уніфікації заробітної плати учителів жіночої та чоловічої статі, проти чого активно виступав Я. Крек зі своїми прихильниками. У результаті чого І. Шуштершіч залишився у меншості³.

Хоча в історіографії не існує всебічного дослідження проблеми хорвато-словенського клерикального міжпартійного союзу, це питання все ж таки отримало відображення у деяких роботах хорватських і словенських істориків. Зокрема, хорватська дослідниця М. Гросс вважала, що суть хорвато-словенського католицького союзу зводилася до того, що політично слабший суспільно-християнський рух у Хорватії шукав опору в сильнішому клерикальному словенському русі⁴.

Прихильники Я. Крека з 1892 р. прагнули до встановлення тісніших

¹ Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič... S. 370.

² Gestrin F., Melik V. Slovenska zgodovina... S.200.

³ Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič... S.372.

⁴ Šidak J., Gross M., Karaman I., Šepić D. Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914. Zagreb: Školska knjiga, 1968. S. 273–279, 287–288.

взаємин із хорватськими «правашами»¹. З часу утворення клерикальної партії у ній помітний спорадичний південнослов'янський рух. Пропозиція щодо співпраці з хорватами і проголошення ідеї хорватського державного права як основи для вирішення словенського національного питання прозвучали на перших словенських католицьких зборах наприкінці серпня 1892 р. У тексті резолюції зборів проголошувався тісний союз католиків «різних австрійських народів» (не лише слов'ян, але й німців).

У 1896 р. німецька Християнська соціальна партія приєдналася до німецьких націоналістів під час голосування щодо питання про словенські паралельні класи у гімназіях штірійського міста Цельє², що стало поштовхом до розриву словенських католиків з німецькими християнськими соціалістами. Після 1897 р. коли останні виступили проти мовних законів Бадені, словенська клерикальна партія звернула свої погляди на Хорватію як на можливу політичну союзницю. Цю скерованість підтримало у словенців прийняття німецькими лібералами та консерваторами спільної програми. Поступово відбувалося зближення хорватської Партії права (партія М. Старчевіча) та Католицької національної партії¹.

На з'їзді «правашів» у Трсаті в 1898 р. були присутні 3 представники словенського клерикального руху: Я. Крек, А. Калан і Я. Брейц. В угоді, підписаній між «правашами» та словенськими клерикалами, зазначалося на наступних принципах їх об'єднання: християнство, хорватське державне право та створення економічних організацій для народу. При цьому наголошувалося, що програма об'єднаної Словенії була невід'ємною частиною концепції хорватського історичного права.

16 червня 1909 р. у Державній Раді християнський соціаліст Міклас заявив, що «... жодним чином не може трапитися так, щодо автономної хорватської держави приєднуються так само Крайна, Примор'я, південна

¹ Pleterski J. Jugoslovanski problem pri Vseslovenski Ljudski stranki. *Naucni skup u povodu 50-godisnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranje Jugoslovenske drzave*. Zagreb, 1969. S. 121 ... s.123.

² Pleterski J. Jugoslovanski problem pri Vseslovenski Ljudski stranki... S.121.

Штирія тощо»². Я. Крек відкинув можливість співпраці з німецькими християнськими соціалістами, мотивуючи це «зрадою» останніх»³.

У 1909 р. «Слов'янський союз» проводив у парламенті політику обструкції дій уряду Р. Біннерта. У цей період І. Шуштершіч звернувся за допомогою до Франца Фердинанда. Престолонаслідник натомість просив І. Шуштершіча послабити боротьбу з урядом. Це дало останньому привід 25 липня 1909 р. надіслати Францу Фердинанду меморандум щодо організації триалістичної держави з урахуванням австрійських південних слов'ян. Престолонаслідник, однак, лише підтвердив факт отримання меморандуму, вказавши, що «читав його з великим зацікавленням»⁴.

Початком суспільно-християнського руху в Хорватії можна вважати Перший католицький конгрес у Загребі, що проходив 3–5 вересня 1900 р. На ньому були присутні більшість хорватських архієпископів та єпископів, зокрема Й. Ю. Штросмаєр, Г. Посілович та інші. Зі світської інтелігенції на зборах були присутні Т. Стічіклас, Ф. Врбанич. Головував на зборах граф М. Кульмер⁵.

У програмі конгресу передбачався розгляд низки питань, зокрема: взаємин між церквою та державою, католицької освіти, преси тощо. У його ході визначалися ключові напрямки діяльності Католицької церкви. По-перше, формування духовного образу хорватських студентів з метою виховання нового типу клерикальної інтелігенції. Так, Загребський університет, відповідно до енцикліки Лева XIII «Aeterni Patris» прагнули перетворити на «столицю християнської думки», де засновано католицький союз, який об'єднував студентів-католиків і низка студентських товариств релігійно-освітнього характеру.

¹ Pleterski J. *Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejevi vlade (1879–1893)*. Pleterski J. *Studije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor, 1981. S. 36.

² Cvirn J. Celjski nemci in jugoslovansko vprašanje pred prvo vojno. *Zgodovinski casopis*. 1990, 44. 4. S. 553.

³ Ude L. Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903–1914. *Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat*. Beograd. 1967. S.890.

⁴ Ibid.

⁵ Кліш А. Католицький конгрес 1900 р. у Загребі – початковий етап суспільно-християнського руху... С. 201.

По-друге, проблема взаємин держави і Церкви вирішувалася у напрямку набуття церквою більшого «суверенітету і незалежності від держави». Пріоритетом для віруючих ставилися недержавні, а церковні постанови.

По-третє, підтверджено універсальний характер Католицької Церкви для усіх народів і держав світу, її незалежність від географічних та часових рамок, а поняття «хорватської нації» передусім пов'язувалося навіть не з державою, а з певною «культурною спільністю», нерозривно пов'язаною з Католицькою церквою, тому хорвати не мали вимагати створення церкви, незалежної від Ватикану.

Після закінчення Загребського конгресу на хорватських землях відзначається виникнення «організованого католицизму»: відповідно до європейської моделі одночасно став розвиватися хорватський католицький рух¹.

Одним із визначних діячів хорватського суспільно-християнського руху був А. Махніч. Він взяв участь у Першому хорватському католицькому конгресі у Загребі в 1900 р., проте не брав участі в дискусіях та дебатах. Для нього оголошені резолюції були «...просто красивими побажаннями, котрі у тих умовах не могли бути виконані»².

Єпископ детально вивчив ситуацію щодо розвитку хорватської літератури та журналістики. Він був переконаний, що протидіяти ворожій та антирелігійній пресі можна лише за допомогою «хорошої католицької» та прагнув, щоб вона охопила «науку та філософію, апологетику і художню літературу, соціологію та національну економіку, благочестиві та розважальні книги, журналістику та політку, все що може зацікавити людину та вплинути на її думки та дії»³. Католицька преса, на його думку, була найрадикальнішою підтримкою проти дехристиянізації суспільного життя.

¹Там само. С. 201–202.

²Bozanić A. Biskup Mahnić. Pastir i javni djelatnik u Hrvata Zagreb-Krk, 1991. S. 101–102; Vitković S. Crkva i kultura u Hrvata na prijelazu iz 19. u 20. Stoljeće. *Bogoslovska smotra*. 1985. Br. 1–2. S. 449.

³Perović B. *Hrvatski katolički pokret*. Moje uspomene. Roma, 1976. S. 71.

Після прибуття в Крка він заснував власну типографію «Kurykta», де друкували значну частину католицької літератури та преси.

Під час однієї з нарад А. Махніч запропонував молодому священнику І. Бутковічу видавати журнал на кшталт словенського «Римського католика». Коли той, у силу певних обставин відмовився, єпископ передав редагування нового часопису А. Алфіревичу. Внаслідок чого засновано щоквартальний християнський часопис «Хорватська стража», який видавався упродовж 1903–1918 рр. під редакцією А. Алфіревіча (1903–1906 рр., 1914–1918 рр.). Окрім А. Махніча та А. Алфіревіча дописувачами журналу були боснійський єзуїт М. Хорман, професор, письменник і священник єпархії Сень Ф. Бінічкі, францисканський священник і професор філософії Етеровіч. Завдяки йому, як зазначав І. Радіч, єпископ «розробив та організував хорватський католицький рух»¹.

Слід зазначити, що роль «Хорватської стражі» не зводилася лише до «захисту віри», часопис спробував поглибити та оновити зміст релігії, особливо для хорватської інтелігенції, яку А. Махніч вважав найвпливовішою соціальною групою.

Заснування «Хорватської стражі» стало основою для утворення хорватського католицького руху, а його ширші завдання викладені єпископом А. Махнічем на аудієнції з Папою Пієм Х 14 липня 1904 р. Зокрема, це були: захист релігії та права церкви; трансформація суспільного життя за християнськими принципами, боротьба за права, політичні свободи та самосвідомість хорватського народу, створення та поширення соціальної організації, досягнення ідеалів християнської демократії². Папа позитивно оцінив цю програму та роботу єпископа Крк.

А. Махніч усвідомив важливість освіти у духовному відродженні народу. Він організовував та приділяв особливу увагу молоді, зазначивши, що доля країни та її історичного розвитку вирішується в школах та

¹Radić I. Doktor Antun Mahnić, biskup krčki. Zagreb, 1940. S. 73.

²Bozanić A. Biskup Mahnić. Pastir i javni... S. 105.

університетах¹.

Маючи досвід роботи з словенськими студентами, А. Махніч зразу ж після прибуття у Крк, зібрав навколо себе молодих священників, з якими обговорював життя та діяльність студентів, їх потреби, релігійні вірування та допомогу у їх формуванні. Він також визнавав, що старше покоління не здатне до революційних перетворень щодо впливу церкви на суспільно-політичне життя.

Незабаром І. Бутковіч спільно з Л. Мараковичем, одним з найвідоміших літературних критиків першої половини ХХ ст., у Відні заснували католицьке академічне товариство «Хорватія» («Hrvatska»). До його комітету входили: о. І. Бутковіч, К. Дочкал, М. Мараковіч, який був секретарем, скарбником, архіваріусом та бібліотекарем.

Таким чином, закладено основу для утворення широкого хорватського католицького руху. Невелика група із шести членів нового товариства перетворилася незабаром на осередок молодих ентузіастів, які усі свої фізичні та розумові здібності присвятили служінню Богу та хорватському народу².

Новий рух під керівництвом А. Махніча здобув значну популярність серед студентів та інтелігенції. Єпископ був християнським філософом та хотів, щоб філософські ідеї Аристотеля та Фоми Аквінського перейшли у хорватське культурне становище. Він був безкомпромісним у своїх християнських принципах, виступав проти раціоналізму та лібералізму. Попри те, А. Махніч ніколи не ображав своїх супротивників, які у свою чергу поважали його, як людину чесну та безкорисливу³. Єпископ хотів, щоб молодь, майбутні лідери нації, жили за християнськими принципами, «для Бога та Хорватії»¹. Будучи талановитим оратором, літературним критиком, письменником та організатором католицьких видань, він легко знайшов

¹Radić I. Doktor Antun Mahnić... S. 80.

²Vitković S. Nastanak i razvoj Hrvatskoga katoličkoga pokreta. URL: http://www.ivanmerz.hr/knjige_o/Simpozij_1996/simpozij-vitkovic.htm.

³Radić I. Doktor Antun Mahnić... S. 98.

спільну мову з молоддю.

А. Махніч визначив три риси лідера, який би міг отримати перемогу християнських принципів у суспільному житті: добра освіта, знання теології та філософії, аскетичний спосіб життя. Він вважав, що у демократичному суспільстві, яке тільки запроваджувалося, релігійні сили зможуть відіграти вирішальну роль у житті нації та держави².

Утворення молодіжної католицької організації у Відні викликало значний резонанс у Хорватії. Вирішено створити академічне католицьке товариство у Загребі. Воно створено у 1907 р. під назвою «Домагой». Назву «Домагой» товариству дав о. Фран Бінічкі. Ця назва була символічною. Хорватський князь Домагой – представник славної епохи величі Хорватії. З релігійної точки зору ім'я Домагой було важливим для хорватів, оскільки символізувало розрив з візантійською традицією та перехід до католицької. Згадане товариство хотіло поширити християнські принципи в усі сфери суспільного життя, особливо у сім'ю та школу³.

Особлива увага приділялася реалізації соціальної справедливості, яка стала одним з основних принципів католицького руху в Хорватії. Зокрема, «Домагой» розвивав свою діяльність не лише у релігійній, але й у соціальній та економічній сферах. У становлення та розвиток товариства свій вклад внесли багато визначних учених, письменників, викладачів та священників. Серед них варто відзначити Р. Еккерта та П. Рогуля, які присяглися не створювати сімей, щоб повністю «присвятити себе Богу та Хорватії». Також слід згадати про інших визначних представників «Домагою», які внесли вагомий вклад у хорватське національне відродження: юристи С. Маркулін (1885–1940 рр.) та М. Матуліч (1896–1937 рр.), письменники П. Гргек (1890–1962 рр.) та М. Уєвіч (1901–1967 рр.), літературний критик Л. Мараківіч (1887–1959 рр.), композитор Й. Андріч (1894–1967 рр.), поет Д. Любіч (1903–

¹Ibid...S. 102.

²Ibid...S. 180–181.

³ Девізом його членів було «Бог, народ і соціальна справедливість»

1933 pp.), соціолог Ю. Шчетілец (1898–1939 pp.) та інші¹.

Після утворення «Домагою» інтенсивно організовувалися студенти у провінції. Механізм утворення філій товариств був таким: член загребського «Домагою» входив в контакт з учнями певної середньої школи іншого міста чи деякі учні інших шкіл проводили розмову з місцевим парафіяльним священником, і після цього утворювався філіал «Домагою». Священник був необхідною та дієвою особою, який займався духовним вихованням молоді².

Упродовж наступних шкільних канікул проведено п'ять засідань у Дьяково, Загребі, Пулі, Трієсті, Спліті, Травніку. У 1908 р. на конгресі у Спліті за участі 800 студентів (з яких 60 – гості зі Словенії) прийнято рішення про утворення у 1909 р. студентського католицького союзу. На думку А. Махніча, союз мав охопити всі верстви католиків: робітників, селян, учених, викладачів, письменників. Він запропонував студентам утворювати молодіжні товариства у селах. А. Махніч пропонував організовувати сільську молодь за допомогою спорту, співу та музики.

На зборах цих організацій проводилися бесіди на важливі теми, особливо ті, що стосувалися ставлення релігії до науки, літератури, політичних та соціальних подій тощо. Кращі студентські роботи публікувалися у часописі «Промінь»¹.

Робота єпископа А. Махніча залишила значний слід у національно-культурному відродженні хорватів. Він організував молодь, яка стала основою хорватського католицького руху. Як зазначив І. Перовіч: «єпископ Махніч ознаменував собою ціле явище в історії хорватських земель, особливу для розвитку католицького руху в Словенії та Хорватії, він захистив Словенію від лібералізму в той час коли він набрав силу в Австрії, він першим став пробуджувати дух Хорватії і відділив католиків від лібералізму», «самою великою втіхою для Махніча мало бути усвідомлення

¹Vitković S. Nastanak i razvoj Hrvatskoga katoličkoga pokreta...

²Филимонова А. Хорватское католическое движение и Католическая акция (1900–1941) в контексте геостратегических проектов Ватикана. URL: http://ruskline.ru/analitika/2010/12/10/horvatskoe_katolicheskoe_dvizhenie_ikatolicheskaya_aksiya_19001941_v_kontekste_geostrategicheskikh_proektov_vatikana/

того, що у Хорватії сильно розвинутий католицький рух, який з малого кола студентів-католиків став значною організацією, яка охоплювала всі сфери духовної та матеріально культури»¹.

Становлення суспільно-християнського руху в чеських землях відноситься до початку 90-х рр. XIX ст., коли він пройшов перший етап партійного будівництва. Тоді ж закріплені програмні засади руху, намітилися основні тенденції, що зберігалися у його діяльності до початку Першої світової війни. У програмах чеських католицьких партій у цей час сформулювався принцип соціального партнерства, співпраці усіх прошарків населення, та окреслені дії щодо підвищення добробуту селян, робітників та ремісників, зокрема впровадження страхування від хвороби та старості, принципу кооперації у сільському господарстві та ремеслі, робітничих комітетів на фабриках, кас взаємодопомоги тощо.

Національно-католицька (консервативна) та християнсько-соціальні течії руху притримувалися аналогічних програмних засад. Розбіжності між ними полягали у тому, що християнські соціалісти більше звертали увагу на проблеми працюючих, а національні католики акцентували увагу на правах чеських земель та на національному питанні.

Організаційна розрізненість між моравськими та богемськими представниками суспільно-християнського руху скерувала їх різними шляхами розвитку: у Моравії значного впливу набула так звана «подвійна партія» національних католиків та християнських соціалістів, тоді як у Богемії проходив процес структурного та ідейного розмежування та боротьба всередині руху.

У Богемії партійне будівництво відбувалося нерівномірно: християнські соціалісти сформулювали ідею триступеневої партійної структури, що складалися з місцевих, районних та крайових органів. Основні питання вирішувала земська партійна конференція, а діяльність партії

¹Vitković S. Nastanak i razvoj Hrvatskoga katoličkoga pokreta...

регулював земський виконавчий комітет. Ця організаційна схема закріплювалася програмою 1898 р. Національно-католицька партія приділяла цій проблемі менше уваги та безпосередньо спиралася на дієцезні католицькі союзи.

У Моравії і Сілезії організаційну роботу на місцях взяли на себе християнські соціалісти, які підпорядковувалися вказівкам національно-католицької фракції.

До початку XX ст. у Богемії і Моравії сформувалася еліта католицького політичного руху. У Моравії до неї входили архієпископ А. Стоян, священник Я. Шрамек, М. Грубан та інші. У Чехії ситуація була дещо складнішою. Група Горський-Їроушек-Шкрдле була «центром тяжіння» християнсько-соціальних сил, проте на межі століть у неї з'явилися активні опоненти – Е. Длоугі-Покорни та В. Мислівець. Всередині руху відбувалася боротьба за вплив в рядах партійної еліти, оскільки саме відсутність згоди на рівні партійного керівництва зумовила труднощі, з якими зіткнувся чеський суспільно-християнський рух на початку XX ст.

Загальне виборче право, введене у австрійській частині Габсбурзької монархії у 1907 р., внесло істотні корективи у політичне життя чеських земель. На тлі його активної пропаганди, що проводилася младочехами, соціал-демократами, національними соціалістами, реалістами та іншими, виділяється позиція католицьких політиків, які не виступали за таку форму народного волевиявлення.

Чеські католицькі політики, декларуючи прихильність принципу соціальної співпраці та виступаючи на захист трудящих верств, побоювалися професіоналізації політичної сфери. У їх баченні ідеальною формою вираження волі громадян було т.зв. «виборче право за інтересами», тобто пропорційне представництво у парламенті основних верств трудящих. У 1907 р. богемські та моравські клерикали прийняли рішення взяти участь у

¹ Perović B. Hrvatski katolički pokret. Moje uspomene. Roma, 1976. S. 45; Филимонова А. Хорватское католическое движение и Католическая акция (1900–1941)...

виборах. Підготовкою до виборів у Моравії займалася «подвійна партія» християнських соціалістів і національних католиків. У Чехії до цього часу суспільно-християнський рух подолав роздробленість і у 1906 р. усі існуючі католицькі течії утворили Партію католицького народу.

Виборча кампанія представників чеського суспільно-християнського руху проходила під гаслами захисту сформованого соціального порядку – тобто збереження ролі церкви у освіті та сімейному житті, боротьбі з ліберальними тенденціями у законодавстві та економіці. Лібералізм у їх інтерпретації розглядався як система, що передбачала вигоду фабрикантів та спекулянтів, залишаючи працівників напризволяще. Соціал-демократичне вчення, породжене лібералізмом, також, на думку представників суспільно-християнського руху, було неповноцінним за своєю суттю, і лише християнський соціалізм, що передбачав об'єднання суспільства і турботу про нужденних, міг стати порятунком для громадян. Слід зазначити на світському характері передвиборчої агітації суспільно-християнських політиків – у промовах та статтях вони звертали увагу на соціально-економічні проблеми суспільства, вирішення яких бачили у соціальному консенсусі. Характерною особливістю клерикальної пропаганди став антисемітизм, який скеровував агресивні настрої у суспільстві у нове русло. Ця агітація увінчалася успіхом: від Богемії обрано 7 депутатів, а від Моравії – 10¹.

Прагнули працювати в парламенті на благо народу, чеські клерикали, з одного боку, були обмежені власною нечисленністю, з іншого – ідеалістичними уявленнями про політику. Бажаючи зміцнити власне становище, вони встановили зв'язки зі словенськими і хорватськими католицькими депутатами у Державній Раді та утворили «Слов'янський союз», існування якого припинилося одночасно з розпуском парламенту в 1911 р. Перешкодою для об'єднання австрійського та чеського суспільно-

християнського рухів стало національне питання. Австрійські католицькі політики хотіли прийняти чехів під своє крило у якості молодшого партнера, то останні чинили опір такій «інтернаціоналізації», вважаючи себе єдиною силою у Чеських землях, яка здатна зберегти патріотизм і захищати права чехів. Союз з австрійськими християнськими соціалістами, які не були готовими визнати чехів рівноправними партнерами, у цю ідеологію не вписувався.

Упродовж 1906–1911 рр. стало зрозуміло, що у сфері партійного будівництва моравський і богемський досвід сильно відрізняється. Якщо моравські клерикали зміцнювали власні внутрішні структури, то у Чеському королівстві ситуація була складнішою. Партія католицького народу в 1906 р. об'єднала усі католицькі фракції та течії, проте невдовзі опинилася на межі розколу. Позначалося неоднозначне ставлення самого чеського суспільства до суспільно-християнської ідеології, відсутність у партії жорсткої дисципліни та одіозного лідера. Окрім того, до 1910 р. зазнала змін соціальна база партії: сільський суспільно-християнський рух розширився та зажадав для себе пропорційного представництва. Оскільки керівництво цим рухом у сільській місцевості знаходилося в руках В. Мислівца, ці вимоги, по суті, означали початок внутрішньопартійної боротьби за перерозподіл влади, кинуто виклик «старим» християнським соціалістам Горському і Їроушеку, що в 1910–1911 рр. вилилося у «очищення» партії та її переформатування у Чеську християнсько-соціальну партію².

Вперше перемігши на виборах 1907 р., чеські католицькі політики зуміли накопичити певний досвід парламентської діяльності. На наступних виборах 1911 р. богемські та моравські католики також розраховували на гідне представництво в Державній Раді, проте утворений антиклерикальний

¹ Бирюкова Е. В. Чешский политический католицизм перед Первой Мировой войной. идейно-организационное становление и парламентская деятельность: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Москва, 2012. 35 с.

² Бирюкова Е. В. Чешский политический католицизм перед Первой Мировой войной. идейно-организационное становление и парламентская деятельность: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Москва, 2012. 35 с.

блок не дозволив їм зберегти колишні позиції. У парламент обрано лише 7 депутатів суспільно-християнського скерування від Моравії.

Стиль передвиборної агітації чеських католицьких політиків у 1911 р. не зазнав серйозних змін. Богемські та моравські клерикали знову зробили ставку на консерватизм населення, лякаючи його новими віяннями на кшталт відділення освіти від церкви, розлучення і цивільного шлюбу, звинувачуючи у всьому євреїв.

Моравські клерикали у парламенті оголосили, що борються з надмірностями урядової політики, з германізацією чеських земель, за їх державне право, проте підтримали закони щодо бюджету та мобілізації, пояснивши це небезпекою розпуску Державної Ради. І це не дивно, адже парламент вважався найбільш дієвим інструментом у боротьбі з централізаторською політикою, яка особливо проявилася у передвоєнні роки.

У сфері партійного будівництва у богемському суспільно-християнському таборі напередодні Першої світової війни спостерігалися кризові тенденції. У 1911 р. він знову розколовся. Результати виборів поглибили протиріччя між окремими католицькими партіями та їх лідерами. Дотримуючись вже сформованої загальної програмної платформи і не вносячи в неї принципових змін, християнські суспільники розмежувалися через особисті неприязні взаємини та відсутність внутрішньої дисципліни. Відокремлення консервативної та народної фракцій від Християнсько-соціальної партії Чеського королівства нагадувало очищення партії від опозиційних елементів і настроїв. Спроби пошуку нових форм об'єднання привели О.Рожанека до думки створити консервативну партію, виключивши будь-який прояв конфесійної приналежності у політиці. Проте ця ідея не отримала широкої підтримки і залишилася лише на рівні експерименту.

У останні роки існування монархії Габсбургів католицький табір Богемії відчував вплив кризових тенденцій, у Моравії ж ситуація була сприятливішою, навіть незважаючи на конфлікт між Й. Шамаліком і Я. Шрамеком. Саме моравські суспільно-християнські депутати взяли на себе

відповідальність за клерикальну політику в останньому австрійському парламенті, що вказує на ефективність партії та довіру до неї виборців. Суперечки між національними католиками і християнськими соціалістами, викликані пропозицією ввести крайові секретаріати з оплачуваними посадами, не привезли до розмежування партій, а лише сприяли остаточному оформленню у 1912 р. чіткої структури управління, що складалася з місцевих, районних та крайових органів¹.

У першій половині 90-х рр. XIX ст. у Галичині утворилося кілька польських політичних рухів. До цього часу у галицькому політикумі домінували консерватори, як західногалицькі так і східногалицькі, а також демократи, підтримувані, передусім, інтелігенцією та дрібною буржуазією. Ця система була вигідною для правлячих кіл Галичини. Виникнення політичних рухів, орієнтованих на нижчі верстви населення – селян, ремісників та робітників, стало важливим чинником у вирішенні важливих соціальних питань. Саме у цей період виникають партії соціалістичного, селянського та суспільно-християнського скерування.

Серед останніх варто звернути увагу на ХНП. Її діяльність тісно пов'язана з роботою засновника та багатолітнього лідера о. С. Стояловського. Не даремно представників партії дуже часто називали «стояловчики». Його постать була досить суперечливою. З одного боку, низка учених, таких як Ч. Стржевський, відзначають його як одного з найвизначніших представників польського суспільно-християнського руху². З іншого – низка істориків, зокрема О. Войціцький, зазначали, що діяльність принесла більше шкоди аніж добра для польського народу та церкви³. Відповідно і діяльність ХНП упродовж усього періоду її існування була неоднозначною.

Ключовим аспектом в інституалізації польського суспільно-

¹ Там же.

² Strzeszewski C. *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865–1918. Historia katolicyzmu społecznego w Polsce*. Warszawa 1981. S. 164.

³ Wójcicki A. «Rerum Novarum» w Polsce. *Prqd.* 1921. Nr. 5. S. 98.

християнського руху стали вибори до сейму 1895 р., напередодні яких лідер СП Я. Стапінський звернувся до С. Стояловського (який на той час перебував в ув'язненні) з пропозицією про співпрацю. С. Стояловський погодився з умовою, що згадане об'єднання базуватиметься на християнських принципах¹.

Вибори 1895 р. були успішними для СП. Проте союз між нею та С. Стояловським виявився недовготривалим. Формальним приводом до розриву стала полеміка між С. Стояловським та лідерами СП, що велася щодо формулювання назви партії. Він наполягав, щоб у ній був присутній термін «християнський». Натомість на з'їзді у Тарнові 8 грудня 1895 р. більшість членів партії підтримали Я. Стапінського і Б. Вислоуха та затвердили назву «Селянська партія» («Stronnictwo Ludowe»).

Після цього С. Стояловський заснував власну партію – ХНП. 5 січня 1896 р. прийнята її програма, що проголошувала новостворену організацію своєрідною клерикально-селянською партією, висуваючи достатньо радикальні вимоги, близькі до соціалістів – ліквідацію станів, запровадження усіх демократичних свобод².

Її основне завдання зводилася до того, щоб повернути «законом Христовим» його справжнє значення у житті суспільства, а визначення «народна» означало, що йтиметься в основному про усунення в існуючому законодавстві несправедливості щодо широкого загалу. Програма проголошувала демократичні принципи рівності (оскільки «всі ми діти одного Отця»), боротьбу за незалежність Церкви, яка не може бути «в наймах у держави»³. Окрім того партія виступала за розширення повноважень місцевих громад, шляхом надання їм законодавчих, виконавчих та судових функцій.

¹ Listy ks. Stanisława Stojalowskiego do Jana Stapińskiego z lat 1894–1896. *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*. Nr 4. 1962. S. 215–240.

² Майка Ю. Социальное учение Католической Церкви. URL: http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/social_learn/page10.htm

³ Strzeszewski C. Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865–1918. *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce*. Warszawa 1981. S. 166.

Специфікою партії С. Стояловського, у порівнянні з іншими аналогічними європейськими утвореннями, такими, як Християнсько-соціальна партія К. Люгера, було те, що вона зосередила свою діяльність у селах. Цьому є логічне пояснення, оскільки Галичина на кінець XIX ст. значно поступалася іншим регіонам імперії щодо промислового розвитку, а переважна більшість населення була задіяна в аграрному секторі. Партія орієнтувалася на селянський електорат у боротьбі проти свавілля дворянства, чиновників, католицької ієрархії та євреїв. С. Стояловського звинувачували у тому, що він використовував антисемітизм як політичний інструмент проти своїх конкурентів¹. На ці звинувачення він відповів у одному із виступів у парламенті, зазначивши, що його партія не сповідувала расової чи конфесійної ненависті, а боролася проти капіталізму та згубного впливу євреїв на населення Галичини. Також С. Стояловський відмітив, що у краї проживає значна кількість бідних пригноблених євреїв, на захист яких стала його партія².

У програмі партії важливе місце посідали соціальні питання. Зокрема, вона включала пункт, що «праця є обов'язком кожної людини, джерелом усіх багатств і ніхто не може бути позбавленим її плодів»³.

Партія задекларувала захист прав сім'ї. Саме сім'я, згідно з програмою ХНП, була основою суспільства. Держава та влада, на думку С. Стояловського, мали б існувати для сім'ї та громади, а не навпаки.

У програмі партії висунена низка політичних вимог. Зокрема, введення загального, прямого та таємного голосування, передача виборчих функцій спеціальним комісіям та надання громадянам обиратися в усі державні установи, повага до свободи особистості, гарантії свободи преси та організації зібрань⁴. Партія перебувала на позиціях здобуття незалежності

¹ Unowsky D. Peasant Political Mobilization and the 1898 anti-Jewish Riots in Western Galicia. *European History Quarterly*. 2010. 40(3). S. 418.

² Staudacher A. L. Der Bauernagitator Stanisław Stojalowski. Priester, Journalist und Abgeordneter zum Österreichischen Reichsrat. *Römische Historische Mitteilungen*. 25 (1983). S. 197.

³ Programa Stronnictwa Chrześcijańsko-ludowego. *Wieniec Polski*. Nr. 4. luty 1896; Nr. 5, 6. marzec 1896.

⁴ Ibid...

Польщі, проте не революційними методами, а шляхом просвітницької діяльності у масах. З цією метою ХНП вимагала забезпечення безкоштовної освіти та надання ширшої автономії для навчальних закладів¹.

Надзвичайно радикальними були пункти програми, що стосувалися економічних питань. Зокрема, вони вимагали поступового реформування права власності та спадку, а також вільного доступу до багатств природи (полювання та риболовлі). Також ХНП закликала до розробки нового трудового законодавства із забезпеченням права на працю, її захист, запровадження 8-годинного робочого дня, справедливої її оплати, шляхом законодавчого регулювання мінімальної заробітної праці, введення соціального страхування на випадок хвороби чи виробничої травми, гарантії існування профспілок та робітничих товариств².

У програмі партії пропагувалося скорочення видатків на армію та озброєння, скасування військової повинності, а зекономлені кошти скерувати на покращення національної економіки, розвитку промисловості тощо³.

У програму партії включалися вимоги щодо захисту ремісників. Розглянувши питання розвитку великої промисловості, як прогресивне явище, вважалося, що це може негативно вплинути на становище дрібних ремісників. С. Стояловський вважав, що мали право існувати лише ті великі підприємства, що забезпечували зайнятість населення та виготовляли недорого та якісну продукцію, а не ті, що працювали лише заради мільйонних прибутків їх власників⁴.

У програмі ХНП висувалася ідея рівноправ'я поляків та українців, навіть зазначалося право останніх на власну державу. Проте було відсутнє чітке бачення перспективних форм цієї держави⁵.

Слід зазначити, що у програмі партії задекларовані також утопічні

¹ Ibid...

² Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce... S. 46.

³ Program Stronnictwa Chrześcijańsko-ludowego. *Wieniec Polski*. Nr. 4, luty 1896; Nr. 5, 6, marzec 1896.

⁴ Ibid...

⁵ Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce... S. 46.

вимоги, такі, як виборність духовенства та безкоштовність судових послуг¹.

Радикальні зміни суспільного та церковного ладу, запропоновані ХНП не задовольняли духовну та світську владу. 5 серпня 1896 р. її лідера відлучили від церкви за звинуваченням у руйнуванні віри, підбурюванні проти духовної та світської влади, непідкоренню наказам вищого духовенства.

23 грудня поточного року С. Стояловського притягнули до кримінальної відповідальності за підбурювання проти релігії та богохульство. Його арешт пов'язувався з майбутніми виборами до Державної Ради в 1897 р. Таким чином, галицька влада на чолі з графом К. Бадені намагалася усунути конкурента, який користувався популярністю у сільській місцевості. 11 січня 1897 р. С. Стояловського звільнили з ув'язнення, проте особистої участі у виборчих перегонах він не мав права брати.

Напередодні виборчої кампанії 1897 р. ХНП уклала угоду про співпрацю із соціал-демократами. Згідно цієї угоди, ХНП зосереджувала свою увагу в селах, а соціал-демократи – у містах².

Співпраця з соціал-демократами базувалася на критиці політичної, економічної та церковної еліти Галичини, підтримки заходів щодо поліпшення життя селян. На початку січня 1897 р. С. Стояловський писав лідеру галицьких соціал-демократів І. Дашинському, що «тільки Євангелія відділяє його від соціал-демократичної партії»¹.

Соціал-демократи сподівалися, що популярність священника серед селянства допоможе їм закріпитися у сільській місцевості. У результаті цього альянсу, партія С. Стояловського отримала 6 мандатів у рейхсраті, більше ніж дві інші селянські партії разом.

Проте коаліція між ХНП та соціал-демократами протривала недовго. С. Стояловський, був глибоко віруючою людиною, прагнув до зближення з

¹ Program Stronnictwa Chrześcijańsko-ludowego. *Wieniec Polski*. Nr. 4. luty 1896; Nr. 5, 6. marzec 1896.

² Buchen T. Learning from Vienna Means Learning to Win: the Cracovian Christian Socials and the 'Antisemitic Turn' of 1896. *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, n. 3 July 2012. URL: www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=302

вищою церковною владою та хотів скасування анафеми щодо нього.

З цією метою 18 липня 1897 р. він поїхав до Риму, де зустрівся із Папою римським Левом XIII та отримав його благословення. Анафему скасували, а С. Стояловський пообіцяв не піддавати сумніву владу Церкви у сфері освіти та управління.

За ініціативи ХНП 12 грудня 1897 р. скликано слов'янський з'їзд. Участь в якому, окрім польських делегатів, взяли представники Чехії, Моравії та Далмації. Учасники з'їзду зазначали, що виступають не проти усіх німців, а лише проти тих, які «засліплені шовінізмом», а також пропагували рівність усіх народів, які проживали на території Австро-Угорської імперії. Зокрема, у резолюції з'їзду зазначалося, щоб «суворо дотримувалися закони, щодо рівноправності усіх національностей у державі»².

Вплив ХНП на сільське населення залишався значним. Зокрема, на довиборах до Державної Ради 3 лютого 1898 р. у районі Ланьцут, зі значною перевагою (415 із 439 голосів) переміг їх лідер. Кандидат від СП отримав лише 23 голоси³.

Програму партії лідери ХНП намагалися реалізувати мирним шляхом, зокрема роботою у парламенті. Вони асоціювали себе як представники народу. Так, С. Стояловський перші виступи у Державній Раді розпочинав польською мовою, з пошани до своєї батьківщини⁴.

Важко дати однозначну оцінку діяльності ХНП упродовж зазначеного періоду. Без сумніву вона могла конкурувати з іншими угрупованнями, зокрема з людовцями. Однією із причин цього були радикальні погляди її лідера С. Стояловського щодо соціальних питань. Проте, починаючи з середини першого десятиліття XX ст. ситуація для ХНП значно погіршилася. Внаслідок з центристами партія змінила свою політику щодо соціальних питань на лояльнішу, що також негативно вплинуло на рейтинг партії. У

¹ Daszyński I. Pamiętniki. Tom I. Warszawa: Książka i Wiedza, 1957. S. 25.

² Więć słowiański. *Gazeta narodowa*. 1897. Nr 346. S. 2.

³ Prawda i słuszność – prędzej chy później zwycięża. *Postęp*. 11 lutego 1898. Nr. 33. S. 1.

⁴ Pierwsza mowa. *Głos Narodu*. 1898. Nr. 80. S. 1.

результаті коаліції людовців та консерваторів ХНП поступово втратила свій вплив у регіоні. Також варто зазначити на ще одній причині слабкості стояловчиків – їм не вдалося добитися рівномірної підтримки на усій території Західної Галичини, а лише у місцевості, що межувала із Сілезією (бяльський, хржановський, живецький та ватовіцький райони), а також поблизу Жешува та Ярослава. У зменшенні популярності ХНП значну роль відіграли конфлікти всередині партії, що її супроводжували упродовж усього існування. Процес занепаду партії набув надзвичайно широких форм після укладання коаліції між людовцями та консерваторами. Фальшування на виборах позбавило ХНП навіть мінімальних шансів на утримання депутатських мандатів, що поклало кінець самостійності партії.

Початком політичного зорганізування польського суспільно-християнського руху в Галичині, як вже зазначалося, можна вважати католицьке віче у Львові 1 листопада 1896 р. Зокрема, на ньому створено політичну організацію «Єдність» («Jednosc»), яка у 1897 р. налічувала 105 членів, а у 1898 р. – 450. Одночасно з нею, у січні 1897 р., утворено товариство «Дружба» («Przyjazn»). Ці дві організації об'єднували спільний виділ та президія. Зазначені організації утворювалися у більшості міст Галичини.

Часто до цих організацій прилучалися і українці. Зокрема, 2 січня 1898 р. у Тернополі о. В. Ченч та о. В. Громницький, римо-католицькі та греко-католицькі парохі, зібрали в залі магістрату віруючих робітників – поляків і українців. Вони запропонували створити об'єднання робітників «Przyjazn». Присутні в залі соціалісти заперотестували, ледве не дійшло до бійки. Через 10 років об'єднання налічувало 205 членів та 38 симпатиків. Це була найбільш впливова робітнича організація¹.

Варто зазначити і на проведенні так званих «соціальних курсів» у Кракові упродовж 30 червня – 2 липня 1897 р. У них взяло участь понад 200

¹ Дуда І. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина І. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. 296 с.

делегатів, в тому числі 20 священників. Особливу увагу на курсах приділено робітничому та селянському питанням. У 1897 р. у Львові утворено ХНС, що переслідував політичні та соціальні цілі. Очолював його професор «Львівської політехніки» М. Тулле, а пресовим органом був часопис «Ruch katolicki» під редакцією Ю. Теодоровича¹.

У червні 1897 р. з ініціативи журналіста і видавця Я. Гумовського у Кракові створено «Антисемітський союз» з метою «протиставлення єврейському визиску, проти переслідування поляків-християн євреями, антипольських позицій євреїв»². Після кількох місяців самостійної діяльності він вступив до складу ефемерного ХСТ, створеного у Кракові 2 липня 1897 р. Статут цього товариства підкреслював, що основною метою організації є поширення ідеї християнства у суспільному житті, шляхом охорони і поширенням духовних і матеріальних прав християнського населення. Її реалізація передбачалася через скликання зібрань, на яких обговорювалися політичні, економічні і національні проблеми, подання петицій до органів державної влади, активна участь у виборах, що полягала у «підтримці відповідних кандидатів», а також створення та фінансування християнської преси. ХНС та ХСТ були спробою моделювання суспільно-християнського руху з Відню, очолюваного К. Люгером.

Друкованим органом ХСТ був часопис «Antysemita», основною метою котрого було передовсім проведення антисемітської кампанії, що прослідковувалося у кожному номері часопису. Останній випуск видання, вийшов 6 грудня 1897 р., його читачі в основному відійшли до нового часопису – «Hasło», що симпатизував ХНП С. Стояловського, а щодо євреїв займав досить обережну і виважену позицію³. Видавцями часопису «Antysemita» були І. Дудек, Я. Гумовські, а відповідальними редакторами – Я. Кварцяний та Б. Носковські.

¹ Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi... S. 249.

² Śliwa M. «Grzmot» i «Antysemita»: czasopisma antyżydowskie w Krakowie w latach 1896–1898. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. 1993. 32/2. S. 42.

³ Ibid...s. 44

Основною причиною усіх проблем поляків редактори цього часопису вбачали у діяльності євреїв. Фальш та лицемірство, як зазначалося у часописі, були найціннішими для євреїв принципами поведінки. Доводилося, що вони винні у всьому злі, що загрожувало полякам. А більшість із них були ініціаторами нищення польського господарства – промисловості та землеробства, деморалізації усіх польських верств, особливо, селян та робітників, через їх споювання та підбурювання проти поміщиків, промисловців та Церкви, падіння моралі поляків через поширення західноєвропейських культурних та звичаєвих прикладів тощо. Зазначалося, що євреї поставили собі за мету занапастити польський народ та підпорядкувати власним інтересам. Цю мету, на думку редакторів «Antysemita» євреї реалізовували у економічній, політичній, культурній, моральній та звичаєвій сферах суспільного життя, не перебираючи методами: «Визиск, лихварство, шахрайство так характеризують жида, як пазурі тигра»¹.

На галицькому конгресі товариства католицьких робітників «Przyjazn» у червні 1898 р. запропоновано створення КНП². З цією метою утворено спеціальну комісію для вироблення програми майбутньої партії. До її складу увійшли о. Лабай, Ф. Конечни, В. Черкавські, А. Строжинські і Палашінські. На конгресі прийняті основні принципи, на яких повинна ґрунтуватися програма партії³.

Основною причиною створення партії було бажання консолідації «ширших і здоровіших» верств суспільства навколо суспільно-християнської доктрини, об'єднання католицьких угруповань в єдину робітничо-католицьку партію⁴. Тезами які мали об'єднувати католиків були: захист католицизму на польських землях, підтримка соціальних ідей папи Льва XIII, турбота за

¹Czym jedla nas Żydzi? *Antysemita*. Nr 8. 4.XI.1897. S. 1.

²Projekt programu polityczno-społecznego organizującego się stronnictwa «katolicko-narodowego». *Grzmot*. 1898. № 26–25, T. VI. S. 1–2.

³Wiece robotników katolickich. *Dodatek nadzwyczajny do Nru 147 «Głosu Narodu»*. 1 lipca 1898. S. 5.

⁴Stronnictwo Katolicko-narodowe. *Prawda*. 1898. № 33 25, T. XI. S. 3.

національні інтереси і захист християн від економічного гніту євреїв¹.

Через місяць після конгресу опубліковано проєкт програми КНП, винесений на обговорення². Ідеологія партії базувалася на соціальній доктрині Церкви, викладеній у енцикліках папи Лева XIII. У програмі підкреслено право польського народу на незалежність, засудження соціального гніту, національне виховання. Детальніші вимоги, про які йдеться у постулатах, це: справедливий розподіл робочих місць шляхом запровадження прогресивного податку, обмеження діяльності центральних законодавчих органів у тих питань, що стосувалися усіх коронних земель. Інші питання запропоновано залишити у компетенції законодавчої та національної адміністрацій³.

Діяльність партії базувалася на наступних принципах: релігія була основою соціальних взаємин, християнська етика мала діяти як в особистому так і у суспільному житті; патріотизм вважався умовою розвитку суспільства; проголошувалася національна рівність, зверхність одного народу над іншими вважалось протиправною; рівність усіх верств населення; особлива увага приділялася робітничому та селянському питанням; визнання свободи совісті та віросповідання⁴. Зокрема, вони виступили за заміну ліберального законодавства, введеного у 1868 р. та 1874 р.^{*}, законами, побудованими на католицьких принципах⁵.

Представники КНП пропагували введення у школах навчання та виховання на релігійних засадах та покращення матеріального становища учителів. Також вони виступили проти поділу суспільства, запропонованого лібералами, а також класової боротьби – ідейної основи соціалізму.

¹Pierwsze poufne sebranie Stronnictwa Katolicko-narodowego w Krakowie. *Prawda*. 1898. № 34–35, Т. XII. S. 5–6.

²Program stonnictwa katolicko-narodowego. *Głos Narodu*. 29 lipca 1898. № 172. S. 1–2.

³Stronnictwo Katolicko-Narodowe. *Echo Przemyskie*. 28 lipca 1898. S. 2.

⁴Wiece robotnikow katolickich. *Dodatek nadzwyczajny do Nru 147 «Głosu Narodu»*. 1 lipca 1898. S. 5.

^{*} З прийняттям т.зв. «релігійних законів» 1868 р. (про шлюб, школу та міжконфесійні відносини) австрійські ліберали нейтралізували дію основних статей Конкордату 1855 р. і частково скасували його. Остаточне врегулювання відносин церкви і держави настало з прийняттям законів 1874 р. та зміцнило світський характер Австро-Угорської монархії.

⁵Wiece robotnikow katolickich. *Dodatek nadzwyczajny do Nru 147 «Głosu Narodu»*. 1 lipca 1898. S. 5.

Натомість клерикальні лідери запропонували формування суспільства на основі класової та професійної організації.

У політичній сфері партія вимагала якнайбільшого розширення прав та повноважень місцевого самоврядування за рахунок обмеження функцій центральної влади. Представники КНП вимагали уведення загального таємного голосування, проте одночасно виступали за його поступове впровадження у відповідності до зростання освіченості населення. Від польської парламентської репрезентації вимагалось врахування справедливих вимог різноманітних прошарків населення, особливо щодо релігійних питань¹.

Важливими у програмі партії були соціальні питання. Вони вимагали для робітників на законодавчому рівні затвердження обов'язкового вихідного – неділі, католицьких свят².

Представники КНП вимагали запровадження жорстких заходів проти лихварства в усіх сферах, заснованих на експлуатації чужої праці. Клерикали виступили за рівномірний розподіл податків, шляхом збільшення оподаткування великих власників та зменшення або звільнення від оподаткування незаможних верств, що мало забезпечити належні умови життя та розвитку для всіх працюючих членів суспільства³.

З метою боротьби з безробіттям пропонувалось створення в усіх містах бюро праці. Для забезпечення населення дешевим та якісним житлом пропонувалось створення та підтримка спеціальних будівельних кооперативів. Також представники КНП вимагали введення державної монополії на алкоголь⁴.

Вони вважали за необхідне прийняти конкретні заходи проти розорення селян. Вони пропонували обмежити законом вільний розподіл землі між спадкоємцями і «розповзання» земельної власності, закликали

¹ Ibid...

² Program stonnictwa katolicko-narodowego. *Głos Narodu*. 29 lipca 1898. № 172. S. 1–2.

³ Pierwsze poufne sebranie Stronnictwa Katolicko-narodowego. *Prawda*. № 35. 15.XII 1898. S. 5.

⁴ Ibid.

сільське населення до загальної кооперації. Захист селянства полягав у забезпеченні доступних кредитів, списання частини боргів та розширення системи страхування на селі¹.

На випадок природних катастроф пропонувалося створення земельних страхових фондів, а також запровадження страхування у випадку хвороби та старості. Представники КНП вимагали державної підтримки сільського господарства, шляхом забезпечення доставки продукції, відповідного облаштування залізничних тарифів та заборони біржових торгів.

Окрім того, певне місце посідало й робітниче питання. Зокрема, вони висловлювалися за таку оплату праці, щоб робітник пристойно утримував себе та сім'ю, засуджували ліберальний принцип попиту і пропозиції при встановленні оплати праці, пропонуючи, щоб рівень зарплати, умов та часу роботи мала визначати комісія, що складалася б з представників роботодавця та робітників.

Пропонувалося введення пенсійного страхування, а також у разі вимушеного безробіття. Соціальні гарантії мали розповсюджуватися і на родину померлого робітники, зокрема на вдову та сиріт. Представники КНП вимагали суворого нагляду за виконанням трудового законодавства органами виконавчої влади².

23 листопада 1898 р. офіційно створено КНП. Головою партії обрано представника робітників Б. Строжинські, котрий обґрунтував її утворення необхідністю єдності, у час, коли робітники живуть у злиднях¹. До віділу КНП окрім її голови увійшли Б. Віхеркевіч, С. Старовейські, В. Завадські.

Філії партії засновувалися практично вусіх великих містах Галичини – Кракові, Львові, Тарнові, Ярославі, Перемишлі. Їх особливістю була територіальна автономність діяльності, що уможливлювала вільний вибір засобів, співпраця з іншими політичними партіями та підпорядкування спільній виконавчій комісії. Пресовим органом КНП був часопис «Grzmot»,

¹Ibid.

²Ibid.

що розпочав виходити у Львові 15 січня 1896 р., тричі на місяць під ред. Ф. Лінка як «католицький робітничий часопис». Проте у зв'язку із виборчою кампанією до Державної Ради його редакцію перенесено до Кракова, де він виходив упродовж наступних двох років. Спочатку його редагував Ю. Лігенза, як «орган католицьких робітників», а згодом Є. Красковскі – як «робітничий журнал», орган крайового союзу католицько-робітничих товариств у Галичині. Згодом його редагував очільник КНП А. Строжинські. Також КНП підтримували «Echo Przemyskie» та «Gazeta Stanisławowska»². Про приєднання до партії заявляли католицькі робітничі організації³.

У Львові КНП створено 29 червня 1899 р. До її лав записалося 367 осіб. Головою партії став Л. Ридигер. На думку Ч. Лехіцкі, львівська група КНП, на відміну від краківської, більше орієнтувалася на німецьку партію «Centrum», ніж на Християнсько-соціальну партію К. Люгера⁴. «Centrum» отримала популярність як партія, що об'єднувала усі верстви німецького суспільства, створена як відповідь на «культуркампф», на ліберальний економічний і політичний курс, на домінування протестантських еліт у імперії. Політично вона мобілізувала католиків. Партія «Centrum» користувалася успіхом, багато в чому обумовленим підтримкою католицьких парафій, союзів та часописів. У багатьох регіонах «Centrum» був партією селян, в той час як в інших – серед його виборців переважали ремісники, дрібні торговці або робітники-католики¹.

Найімовірніше, що утворення КНП патрунував творець і організатор товариства «Przyjaźń» о. Я. Бадені, який раптово помер 5 січня 1899 р. Його смерть стала ударом для польського суспільно-християнського руху в Галичині, оскільки він безпідставно вважався «батьком католицького руху». Він, один із небагатьох священників оцінив важливість соціальних

¹ Założenie stonnictwa katolickiego. *Głos Narodu*. 24 listopada 1898. № 269. S. 5.

² Odezwa. *Grzmot*. 3.XII.1898. № 49. S. 1; Zgromadzenie ludowe. *Czas*. 15.XII.1898. № 286. S. 1.

³ W.Z.L. Stronictwa Polityczne w Galicji w przededniu wyborow. Krakow, Anczyc, 1900. S. 70–72.

⁴ Lechicki Cz. Z dziejow prasy galicyjskiej na przełomie dwóch wiekow: («Ruch Katolicki» – «Przedświt»). *Studia Historyczne*. 1971. № 14/2. S. 174.

питань та значення повсякденної роботи для їх вирішення².

КНП не лише декларувала програмні принципи та ідейні засади, але й намагалася в тогочасних виборчих процесах з метою реалізації своїх ідей у практичному житті.

У виборах до міської ради Кракова 28 лютого 1899 р. виборчий список КНП отримав підтримку 421 міщан із 6081 голосуючих. Це стало приводом для клопотання партії до влади щодо реформування виборчого статуту Кракова. Йшлося про надання робітникам права обиратися до міської ради. Хоча влада прийняла цю резолюцію до розгляду, проте вона не знайшла підтримки у міській раді. КНП схвалила рішення відправити делегацію до сейму з метою визнання за робітниками 20 мандатів, поділених між дільницями³. Проте і ця вимога не знайшла підтримки у влади.

Підтримував партію часопис «Ruch Katolicki», котрий невдовзі 2 лютого 1901 р. припинив існування. Неформальним його наступником став «Przedświt», перший номер якого вийшов 17 лютого 1900 р.

Слід зазначити, що новостворену партію не підтримали інші політичні сили Галичини, зокрема демократи, соціалісти, людовці, представники партії С. Стояловського, а особливо консерватори. На думку консерваторів, КНП не була «з'єднаною із суспільством, здіймала хаос в політиці»⁴. Вони заявили, що будуть співпрацювати з нею у соціальній сфері за умови, що це об'єднання розвиватиметься в «істинно католицькому дусі, а не на тлі фальшивого лібералізму і експериментів псевдохристиянської соціології»⁵.

Партію підтримала вища церковна ієрархія, зокрема вірмено-католицький архієпископ Ю. Теодорович.

До виборів, які відбулися 1900 р. партія вступила під гаслом захисту католицької релігії та Вітчизни, одночасно висуваючи вимоги, продиктовані

¹Урбан В. Консервативные партии Германии в 1871–1890 гг.: пример разнообразия немецкого консерватизма. URL: <http://textarchive.ru/c-2600612.html>.

²Lechicki Cz. Z dziejow prasy galicyjskiej na przełomie dwóch wiekow.... S. 170.

³Zgromadzenie katolicko-narodowe. *Głos Narodu*. 28 marca 1898. № 72. S. 1.

⁴Z ruchu ludowego. *Czas*. 11.I.1899. № 8. S. 1–2.

⁵Ruch Katolicki. *Czas*. 18.XII.1899. № 289. S. 1.

поточними потребами. Передвиборча програма партії містила вимоги релігійного, культурного, національно-політичного та соціально-економічного характеру. У ній йшлося про надання загального виборчого права, необхідності державної підтримки розвитку шкіл, базованих на релігійних принципах, підтримку розвитку дрібного підприємництва тощо. Ці вимоги не відрізняються від програмних¹.

У лютому 1901 р. перестав виходити часопис «Ruch Katolicki». Виконавчий комітет партії перестав функціонувати, КНП перестала існувати.

Таким чином, незважаючи на недовгий термін існування КНП зуміла задекларувати католицькі принципи у суспільно-політичному житті Галичини.

Наприкінці листопада 1901 р. утворено нову партію під назвою «Центр», основу якого склали депутати Державної Ради: Л. Пастор, М. Жигулінський, Т. Влазовський, Я. Потоцький, Т. Шаєр, А. Бомба, А. Вілк, М. Фіак, Я. Поточек, Я. Войтига, Ф. Опидо. Усього було 11 депутатів. Присутнім був також С. Стояловський. Під час установчого засідання головував Л. Пастор. У його заяві йшлося про те, що приєднання чотирьох депутатів від селян і християнських соціалістів дозволило реалізувати ідею об'єднання². Також зазначалися переваги, отримані в результаті консолідації політичних сил, близьких ідейно та програмно.

Зазначена консолідація розпочалася в процесі переговорів між представниками трьох клерикальних партій: Католицько-народної, Католицько-національної, Християнсько-народної. Ці переговори відбулися 8 червня 1901 р., після того як депутати ХНП увійшли до Кола Польського¹.

На з'їзді ХНП у Тарнові 17 листопада 1901 р. ухвалено рішення про те, що депутати від партії у парламенті можуть співпрацювати з представниками католицько-національної течії на засадах власної програми та самостійності. Таким чином, 30 листопада 1901 р. утворено єдину парламентську фракцію у

¹Wybory. *Prawda*. 20.X. 1900. № 16. S. 1–2.

²Nowe stronnictwo. *Głos narodu*. Nr 281. 7 grudnia 1901. S. 1–2.

Колі Польському під назвою «Центр». С. Стояловський підкреслював, що утворення єдиної фракції та спільні дії у парламенті та Колі Польському мало велике значення, оскільки завдяки об'єднанню збільшувався вплив представників суспільно-християнського руху в Галичині².

Проте представникам клерикальних течій не вдалося знайти порозуміння у Галицькому сеймі, через опір лідера «людовців» Я. Стапінського. Згоди вдалося досягти лише у 1905 році. Фракція «Центр» прийняла резолюцію, що представляла її програмну платформу. Постанову підписали депутати Державної Ради та Галицького сейму, зазначивши, що лише через об'єднання можна досягти реальних позитивних результатів. Тому вони, підтримуючи програми своїх партій, об'єдналися для спільної роботи на користь суспільства³.

За основу діяльності взято енцикліки папи Лева XIII «*Rerum novarum*» (15 травня 1891 р.) та «*Graves de communi*» (18 січня 1901 р.).

Депутати визначили метою своєї діяльності розширення виборчого права; покращення системи самоврядування зниження оподаткування; усунення порушень та зловживань влади, підтримки на законодавчому рівні селян, ремісників та робітників.

Таким чином, не порушуючи формальної єдності польського кола, створено групу «Центр», а у сеймі – Християнське народне об'єднання. Завданням їх діяльності стали: спільна просвітницька робота, вивчення потреб і побажань народу, боротьби антихристиянськими проявами в громадському житті. Заяву про входження до відповідних об'єднань підписали депутати Державної Ради, а також обранці до сейму С. Стояловський, А. Шпондер та В. Сколишевський⁴.

Хоча це була угода між депутатами при збереженні самостійності окремих партій, у подальшому проводилася робота щодо їх об'єднання.

¹ Ibid. S. 2.

² Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce... S. 89.

³ Ibid.

⁴ Nowe stronnictwo. *Głos narodu*. Nr 281. 7 grudnia 1901. S. 2.

Зокрема, у грудні 1905 р. досягнуто згоди щодо взаємодії декількох часописів («Prawda», «Postęp», «Związek Chłopski», «Wieńec-Pszczółka», «Kurier Dąbrowski». Редактори цих видань зобов'язалися підтримувати політику формування «Центру», не публікувати нічого, що суперечило б його програмі та утриматися від взаємних звинувачень¹. Пресова угода стала важливим досягненням у консолідації польських клерикальних партій в Галичині.

У політичних відносинах між партіями існувала можливість співпраці і свобода власної думки, а висновки і резолюції, що стосувалися «Центру» ухвалювалися більшістю депутатів². В об'єднання входили наступні угруповання: Католицько-національна партія (А. Весолінський), ХНП (С. Стояловський), Католицько-народна партія (С. Поточек), краківські католики (В. Черкавський), т. зв. «незалежні» (Л. Пастор, А. Шпондер)³.

На початку березня 1906 р. опубліковано програму та оприлюднено керівництво організації. Головою партії обрано Л. Пастора. До склад виконавчого комітету увійшли: С. Спіс (голова), В. Черкавський (заступник голови), М. Кендзьола (секретар), А. Баупре, Ф. Крамарчик, М. Росторовський, В. Сколишевський, С. Стояловський, Я. Войтига (члени)⁴.

У загальній частині програми зазначалося, що партія виступала під назвою «Польський народний центр», а основою її платформи визначалися засади національної та християнської демократії⁵. Завданнями партії проголошувалися захист релігії, національності, сім'ї та приватної власності. Пріоритетом залишався захист селян, ремісників та робітників, які найбільше потребували допомоги. «ПНЦ передбачався як частинка великого народу, не

¹ «Centrum ludowe». *Postęp*. 30 grudnia 1905. Nr 30. S. 1.

² Kudłaszyk A. *Katolicka myśl społeczno-polityczna w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*. Wrocław: Politechnika Wrocławskiej, 1980. S. 238.

³ Feldman W. *Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi...* S. 255.

⁴ Program centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr. 118. 9 marca 1906. S. 1–2; Główny cel Polskiego Centrum ludowego. *Wieniec-Pszczółka*. 1906. Nr. 36. S. 584.

⁵ Binder H. *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. P. 96–97.

відмовлявся від природних та історичних прав поляків та зобов'язувався захищати їх усіма можливими засобами»¹.

Партія вимагала свободи Католицької церкви у моральній та соціальній роботі, її внутрішній організації, а духовенство визнавали рівноправною верствою населення у світському житті. Також партія виступала за недоторканність приватної власності з вимогою її реформування. Визнавалося право на працю, що була найважливішим обов'язком громадянина. Відповідно, праця як розумова, так і фізична заслуговувала на пошану та гідну винагороду².

Щодо політичних вимог, то ПНЦ виступав за введення загального, таємного і прямого голосування на виборах до законодавчих органів з урахуванням інтересів поляків, розширення автономії та відповідальності намісника перед сеймом, реформування адміністрації, лібералізацію пресового законодавства та впровадження національної шкільної освіти й суспільного виховання, запровадження польської мови в усіх організаціях та установах Галичини, захист національних прав поляків у Сілезії та Буковині. Усе законодавство мало базуватися на християнських принципах. Також ПНЦ висував низку вимог щодо реформування податкового законодавства, з метою більш справедливого розподілу прибутків та видатків³.

Ідея розширення автономії Галичини була предметом обговорення у колах ПНЦ. Зокрема, виконавчий комітет партії вирішив підтримати питання щодо особливого становища Галичини, а С. Стояловський навіть надав цьому закону пріоритет перед виборчою реформою. Проте депутати фракції з тактичних міркувань залишили зал засідань під час голосування у парламенті. Це викликало критику інших політичних сил, зокрема консерваторів⁴. Такими діями ПНЦ намагався продемонструвати власну політику і підкреслити незалежність від впливу консерваторів.

¹ Program centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr. 118. 9 marca 1906. S. 1–2.

² Polskie «Centrum Ludowe» czyli Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji. Program... S. 8.

³ Program centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr. 118. 9 marca 1906. – S. 1–2

⁴ Pierwsze występy pol. centum ludowego. *Gazeta Narodowa*. Nr 74. 6 kwietnia 1906. S. 1.

Належна увага у програмі партії приділялася проблемам широкого загалу в усіх сферах виробництва – промисловості, торгівлі, ремеслі та сільському господарстві. Зокрема, ПНЦ пропонував ухвалення законів щодо «здорової» парцеляції земель та запобігання спекуляцій щодо неї, проведення у сеймі закону про професійні сільськогосподарські спілки, скорочення заборгованості селян шляхом спрощення оплати іпотечних кредитів за допомогою державних фінансових установ; введення примусового страхування від наслідків пожеж, удосконалення законів щодо мисливства та доріг, що були несприятливими для селян¹.

Щодо «робітничого питання», то ПНЦ вимагав на законодавчому рівні реформувати соціальний захист робітничої верстви. Зокрема, пропонувалося запровадження пенсійного страхування, удосконалення страхування через хвороби та нещасні випадки. Також представники партії вимагали покращення умов і оплати праці, обмеження праці вночі, роботи жінок та дітей².

ПНЦ висував вимогу захисту ремісників у зв'язку з конкуренцією з великими підприємствами, реформування ремісничих профспілок з метою захисту робітників-християн, наголошував на необхідності підтримки вітчизняної промисловості тощо³.

Програма ПНЦ, що об'єднав різноманітні католицькі напрямки, частково відрізнялася від програми С. Стояловського 1896–1897 рр. Тут варто наголосити на «національному принципі», який ПНЦ взяла за основу. Втім щодо трактувань цього принципу існують деякі суперечності, оскільки С. Стояловський пропагував об'єднання розділених польських земель під владою російського царя. Відповідно, Галичина також повинна була увійти до складу Російської імперії⁴.

¹ Polskie «Centrum Ludowe» czyli Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji. Program... S. 12.

² Ibid. S. 12–13.

³ Ibid. S. 13.

⁴ Stochel-Nabielska T. Das polnische Parteienspektrum in Galizien... P. 103–104..

Програма ПНЦ ґрунтувалася на засадах соціально-національної солідарності. На думку одного з ініціаторів та ідейних натхненників Центру, В. Черкавського, у партії поєдналися народна ідея з християнською етикою, і це якнайкраще відповідало менталітету поляків¹. Натомість консерватор Є. Мошинський вважав, що програма ПНЦ заснована на «егоїзмі народу, який прагне задовільнити свої амбіції за рахунок інших прошарків населення»².

Таким чином, основною метою програми ПНЦ був захист віри, національності, родини, приватної власності, прагнення до суспільної гармонії, захист інтересів працюючої верстви населення.

20 листопада 1906 р. у Кракові відбулися закриті збори ПНЦ за участю близько 80 осіб з числа інтелігенції та молоді. С. Стояловський у виступі зазначав, що основою новоутвореної організації була ХНП³. Проте він звернув увагу на необхідність об'єднання суспільно-християнського руху, зазначивши, що: «консерватизм можна перемогти лише силою єдності, створивши Польський Народний Центр». Інша теза, що впливала з його доповіді та мала вагоме практичне значення, полягала у самостійності здійснення власної політичної лінії: «віру, ми беремо з Риму, але політику робимо у себе вдома»¹. З цього випливає, що С. Стояловський покладав значні надії на ПНЦ.

Нагальною потребою у політичному житті Австро-Угорщини початку ХХ ст. стало виборче реформування. ПНЦ підтримував загальне, пряме і таємне голосування. Проте щодо принципу рівності погляди різнилися. Зокрема, частина представників партії виступала за надання двох голосів власникам великих господарств та одруженим чоловікам. ПНЦ підготував власну пропозицію щодо реформування виборчого законодавства, згідно з якою зберігалися курії, збільшувалася кількість мандатів на четвертій курії та

¹ Przegląd Powszechny. 1906. T. XCII. S. 310–337.

² Moszyński J. Chrześcijańskie odrodzenie a program Polskiego Centrum Ludowego założonego w Krakowie. Warszawa, 1907. S. 4, 10, 15.

³ Zebrańie poufne Polskiego Centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr 496. 22 listopada 1906. S. 1–2.

надання 24 мандатів у п'ятій. Оскільки цей проєкт не набрав потрібної кількості голосів у Галицькому сеймі, його зміст змінено у відповідності до пропозицій парламентської більшості².

Під тиском загальнонародної боротьби за демократизацію політичної системи в Австро-Угорщині, а також в умовах загострення внутрішніх суперечностей консервативні кола імперії змушені були піти на реформування виборчої системи. У грудні 1906 р. проєкт нового виборчого закону затверджено Державною Радою.

Перші загальні рівні вибори стали перевіркою на міцність для багатьох партій, і, в першу чергу, для партій католицького скерування.

У 18 виборчих округах Галичини висунуто близько 300 кандидатів. На з'їзді ПНЦ, де поміж іншими, виступили В. Черкавський та С. Стояловський, ухвалено передвиборчу програму та визначено кандидатів на вибори у сільських та двох міських (Ясло-Горлиці, Бяла-Живець-Освенцім-Андрихув-Вадовіце) округах³. Передвиборна платформа ПНЦ була подана у «Відозві до виборців Польського Центру»⁴ й базувалася на партійній програмі та закликала громадян до участі у виборах. ПНЦ йшла на вибори під гаслом «За віру та Вітчизну»⁵.

У результаті виборів ПНЦ отримав 14 мандатів. Депутатами стали священники С. Стояловський, Шпондер, С. Ганусяк, М. Жигулінський, А. Копичинський, К. Пжеждоко, З. Меський, селяни Т. Шаєр, М. Фіак, С. Поточек, Л. Добінья, С. Стохандель, Павлюшкевич – із сільських округів та Л. Пастор і М. Луцкевич – з міських (останній був п'ятнадцятим депутатом, як позапартійний, близький до ПНЦ). С. Стояловський переміг у бохенській окрузі представника національно-демократичної течії Байка⁶.

¹ Zebranie poufne Polskiego Centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr 497. 23 listopada 1906. S. 3.

² Centrum a reforma wyborcza. *Głos narodu*. Nr 130. 19 marca 1907. S. 1–2.

³ Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce... S. 92.

⁴ Odezwa do wyborców. *Głos narodu*. Nr 207. 11 kwietnia 1907. S. 11–12.

⁵ Zjazd delegatów Polskiego Centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr 154. 6 kwietnia 1907. S. 1–2.

⁶ Dawne i nowe kolo polskie. *Głos narodu*. Nr 246. 4 czerwca 1907. S. 1.

Отримання у таких умовах 14 депутатських мандатів вважалося успіхом ПНЦ, адже за його представників проголосувало близько 150 тис. виборців¹. Це свідчило про те, що програма ПНЦ була конкурентноздатною з іншими, навіть за відсутності коштів та монолітного керівництва. Залишалися сподівання на реорганізацію партії та її подальше зростання.

Проте результат виборів для ПНЦ не став реалізацією максимального потенціалу. Адже, ще напередодні виборів, 5 квітня 1907 р., С. Стояловський наголошував на недоліках передвиборчої кампанії партії. Він зазначав, що ПНЦ вступив до передвиборчої боротьби із запізненням та без належної підготовки, була відсутня внутрішня згуртованість, що практично паралізувало роботу в деяких округах. Ще однією проблемою було те, що лише частина духовенства підтримали ПНЦ. Інші священники підтримали консерваторів, націонал-демократів, а, в окремих випадках, і людовців Я. Стапінського. Вирішальну роль у результаті виборів зіграла християнсько-народна група С. Стояловського, представники якої перемогли у найбільш проблемних західних районах висуванців соціал-демократичної та селянської партії².

У Державній Раді представники ПНЦ та австрійської Християнсько-соціальної партії виступили із низкою пропозицій щодо реформування системи страхування на випадки хвороб, нещасних випадків, старості, непрацездатності чи відсутності роботи; запровадження 8-годинного робочого дня на підприємствах гірничодобувної промисловості і в 10-годинного – на інших промислових підприємствах; скорочення терміну військової служби з 3 до 2 років; встановлення обґрунтованих пільг при проходженні військової підготовки¹.

Таким чином, попри нетривалість існування, ПНЦ зробив певний внесок у розвиток польського суспільно-християнського руху в Галичині. Приділивши першочергову увагу соціальному питанню, представники партії

¹ Na przełomie 1907/8. *Postęp*. 1908. R. 4. Nr 1. S. 1.

² Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce... S. 93.

розробили детальний проєкт захисту робітничо-селянських верств, який, однак, сучасникам в умовах ліберального законодавства і модернізації суспільства здавався консервативним. Відмова від принципу класової боротьби, протиставлення існуючої соціально-економічної структури та пролетаризації населення, опора на релігійну мораль справляли враження страху перед змінами і навіть політичної недалекоглядності. Однак основні положення самого проєкту дозволяють характеризувати його як соціально-реформаторський і максимально наближений до реальності початку ХХ ст.

У 1908 р. в Галичині з'явилася ідея утворення нової партії на християнсько-соціальних засадах. Причинами появи такої ідеї був розпад ПНЦ, успіх австрійської Християнсько-демократичної партії під керівництвом К. Люгера².

Окрім того у Західній Галичині відбувався поступ християнського профспілкового руху, зокрема існували такі об'єднання, як «Професійний союз християнських робітників», «Союз католицьких кравців», «Перша споживча спілка членів католицьких товариств»³. Для захисту своїх політичних прав потрібно було зорганізовуватися у партію.

«Głos Narodu», критично оцінюючи політичну ситуацію в Галичині, висловлював переконання необхідності створення нової національної партії на суспільно-християнських засадах⁴.

З цією метою утворено Християнсько-соціальний союз з тимчасовим комітетом для затвердження статуту, розробки програми та проведення організаційних заходів щодо утворення нової партії. 27 жовтня 1908 р. відбулися збори в Робітничому будинку за участю близько 300 осіб різних верств населення⁵, а 10 листопада відбулися загальні збори, на яких оголошено про утворення ПХСП («Polskie Stronnictwo chrześcijańsko-

¹Z Rady państwa. *Głos narodu*. Nr 286. 28 czerwca 1907. S. 5–6.

²Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce... S. 103.

³Polskie stronnictwo chrześcijańsko-socjalne. *Postęp*. 31 października 1908. S. 1.

⁴Potrzeba nowego stronnictwa. *Głos Narodu*. Nr 459. 11 października 1908. S. 1.

⁵Polskie stronnictwo chrześcijańsko-socjalne. *Postęp*. 31 października 1908. S. 1.

socyalne»)¹. Головою партії обрано М. Домбровського, а до її керівництва увійшли А. Беупре, Л. Добіньє, С. Ханусяк, Я. Мачковський, К. Пжеждоко, В. Вайда, С. Згурняк і В. Станкевич. На чолі комітету стояв Ю. Богданік². Штаб-квартирою партії був Краків.

Основні засадничі принципи діяльності партії, викладено у її програмі³. У ній відзначалося, що існуючі партії в Галичині не виконали завдань, поставлених у їх програмах, щоб отримати владу йшли на різноманітні компроміси, які часто перечили їх програмним постулатам, через підтримку певних верств населення, зростання класової боротьби та розколу у польському суспільстві. Тому ПХСП ставило за мету захист інтересів поляків, гарантуючи їх права через роботу над підвищенням морального та економічного благополуччя на християнських та національних засадах. Реалізація цієї мети повинна призвести до ширшої автономії у Австро-Угорській монархії, а в подальшому відновлення незалежності польської держави.

Програма ПХСП, заснована на християнських засадах, які повинні бути основою суспільного ладу, виступала за скасування привілеїв. Приватна власність, згідно із програмою партії, вважалася невід'ємним правом людини та була недоторканною, проте обмежена принципами справедливості та поглядами національного і суспільного блага. Джерелом благополуччя вважалася праця, що складала основу справедливої заробітної плати. Партія виступала за скасування привілеїв капіталістів, щоб забезпечити рівноправність з ними робітників. Родині, яка вважалася основною не лише суспільного, але й національного ладу, повинні були забезпечені умови та засоби для життя¹. Християнські соціалісти вважали, що потрібно протидіяти будь-яким виявам насильства щодо поляків, тому найважливішим обов'язком національної духовної культури була просвітницька діяльність серед

¹Ibid...

²U progmu nowej pracy. *Postęp*. 21 listopada 1908. S. 1.

³Program Polskiego Stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego z siedzibą w Krakowie. Kraków: Nakł. Polsk. Stronnictwa chrześc.-socjalnego, 1908. 78 s.

широкого загалу.

Щодо політичних вимог, то визнавалися основні демократичні принципи – свободи і рівності. Підтримка балансу між цими правами людини, згідно з програмою ПХСП, можлива лише у дусі істинного християнства. Релігія, як регулятор людських взаємин, як зазначалося у програмі, мала б визначати права та обов'язки у суспільстві. Партія закликала усі суспільні сили, що стояли на християнських засадах до співпраці. Також виокремлювалася вимога незалежності Церкви від держави, а духовенство не могло користуватися політичними чи економічними привілеями, натомість визнавалася його місія щодо церковно-релігійного життя².

У політичних питаннях партія визнавала принцип повної громадянської рівності щодо політичних прав і обов'язків. У відповідності з цим принципом ПХСП вимагала рівного, загального, таємного і прямого виборчого права для всіх громадян, яким виповнилося 24 рік. Партія виступала за солідарність з Колом Польським як необхідну умову національного відродження.

Щодо національних питань, то основною метою визнавалося відновлення незалежності Польщі у межах до її першого поділу. Перш, ніж ця мета буде досягнута – партія вимагала розширення місцевого самоврядування, надання автономій для різних частин держави, перетворення монархії на федерацію, забезпечення свободи слова, зборів та об'єднань. Необхідною умовою відродження вважалося усвідомлення та об'єднання усіх верств суспільства навколо національної ідеї. У рамках Австро-Угорської монархії партія прагнула співпраці передусім зі слов'янськими народами. Щодо українців, то ПХСП визнала їх національні права, а мета діяльності партії полягала у спільній роботі над відродженням

¹Ibid... s. 13–14.

²Ibid...s. 17–18.

обох історично пов'язаних народів¹.

Мабуть, особливо варто наголосити на ставленні християнських соціалістів до євреїв. На тлі достатньо толерантного ставлення до інших націй, їх антисемітизм був яскравим винятком. Декларуючи, що вони захищають інтереси усього суспільства в цілому, лідери ПХСП таким чином втрачали необхідну в передвиборчій боротьбі одиницю – образ ворога, винуватця усіх бід. У цьому відношенні євреї стали для них виходом із ситуації. Образ єврея – ворога католика підтримувався в католицькій пропаганді ще й тим фактом, що багато євреїв перебували у соціал-демократичній партії, яку клерикали вважали противницею прогресу і благополуччя, істинної моралі. Майже третя частина програми ПХСП присвячувалася єврейському питанню. Зазначалося, що єврейське населення, яке налічувало у Галичині близько 1 млн осіб та 5,5 млн – на землях колишньої Речі Посполитої, відрізнялося релігією, звичаями та мовою, було «чужим та негативним елементом у польському національному організмі, а через свій сепаратизм протистояло інтересам усього польського народу»².

Автори програми намагалися показати реальну діяльність євреїв у всіх сферах життя польського суспільства. Щоправда, партія виступала проти расової чи релігійної ненависті, поважала його національні почуття, вважаючи євреїв «гостем у нашому домі». Таким чином, не заперечуючи права єврейського народу на політичний та соціальний розвиток, ПХСП підтримувала польські національні інтереси. Партія першою запропонувала суспільству чітку програму вирішення єврейського питання, керуючись не расовими або релігійними, а лише польськими національними інтересами. Таким чином, партія визнавала євреїв «іноземним народом» та закликала не надавати їм політичних та економічних прав¹.

Основним елементом освіти, згідно з програмою ПХСП, була школа, що мала функціонувати на християнських принципах, патріотизмі й потребах

¹Program Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego. *Postęp*. 14 listopada 1908. S. 1.

²Program Polskiego Stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego z siedzibą w Krakowie... s. 18–20.

практичного життя. Партія вимагала обов'язкової та безкоштовної шкільної освіти. Аналогічно потрібно було розвивати середню, професійну та вищу освіту, якою мала опікуватися виключно місцева влада.

Щодо економічних проблем, то представники ПХСП виступали за повну зайнятість населення, а також націоналізацію приватних підприємств, що приносять шкоду загальному благу. Передусім, це стосується комунікаційних і видобуткових підприємств. Партія вимагала податкового реформування шляхом заміни непрямих податків прогресивним оподаткуванням прибутків громадян, майна та спадщини, при звільненні від податку певного прожиткового мінімуму. ПХСП висловлювалася за надання дешевого кредиту, контроль держави над банками і біржами, заборону створення картелів, першочергову підтримку вітчизняного товаровиробника, зменшення видатків на армію та скорочення військової служби до двох років².

Партія прагнула прирівняти усіх працюючих перед законом, незважаючи на характер їх роботи з метою усунення класової та соціальної нерівності. Замість «класової боротьби» планувалося привести до спільної згоди усі прошарки населення «для процвітання і благополуччя усього народу». Для цього вона висувала конкретні вимоги. Зарплата робітника, згідно з програмою, повинна бути такою, щоб вистачило на утримання родини. При цьому слід на законодавчому рівні визначити мінімальну заробітну плату й гарантувати працівнику участь у розподіленні прибутків підприємства.

Партія вимагала регулювання робочого часу, який у промисловості не повинен перевищувати 10 годин, а на підприємствах з важкою та небезпечною працею – 8 годин в день. Понаднормова робота не повинна перевищувати двох годин на день та подвійно винагороджуватися. Робота у нічний час дозволялася лише на тих підприємствах, у яких перерва

¹Ibid...s. 18–23, 50–75

²Program Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego. *Postęp*. 14 listopada 1908. S. 1–2.

неможлива з технічних причин. Заборонялася робота у вихідні і святкові дні, за винятком підприємств з нічної працею, для яких вихідний переносився на інший день тижня¹.

У програмі була вимога особливого захисту праці жінок та неповнолітніх. Жінкам пропонувалося заборонити роботу вночі та на шахтах. Заміжні жінки не могли працювати на заводах, а діти до 14 років – у промисловості, до 18 років – на шахтах. Години професійного навчання молоді пропонували включати годин роботи.

Програма вимагала обов'язкового страхування у випадках хвороби, інвалідності, старості, безробіття, забезпечення вдів і сиріт робітників, розширення сфери діяльності промислових інспекторів та судів щодо умов та оплати праці, а також запровадження державних агентств зайнятості. Також передбачалися захист емігрантів, боротьба з алкоголізмом, тютюнопалінням та жебрацтвом².

Щодо сільськогосподарських постулатів, то партія акцентувала увагу на потребі професійної освіти, організацію кредитування, створення парцеляційних компаній з метою припинення спекуляції у цій сфері, регулювання річок та гірських потоків, меліорації та дренажу полів, скасування посередницької торгівлі, організації сільськогосподарських гуртків, примусове страхування від пожеж та інших катаклізмів, пенсійне забезпечення селян¹.

Що стосується ремісничих питань, то партія надавала великого значення розвитку дрібної промисловості і ремесел, як основи для розвитку та розквіту міст і їх захисту від конкуренції великої промисловості та торгівлі. Для досягнення цієї мети передбачалося сприяти і забезпечувати ремісників вищою освітою, створювати професійні товариства та союзи на національно-релігійній основі та надавати їм широку автономію, державну допомогу щодо кредитування виробничих об'єднань, заборони «мандрівної»

¹Program Polskiego Stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego z siedzibą w Krakowie... S. 38.

²Ibid...s. 25–26.

торгівлі, справедливого оподаткування, страхування у випадках старості чи втрати працездатності ремісників та дрібних промисловців².

Щодо торгівельних справ, то висувалися вимоги зосередження торгівлі лише поляками, захисту від експлуатації та конкуренції великого торгового капіталу та збільшення кількості незалежних торговців³.

У програмі передбачено також захист чиновників як важливої частини польської інтелігенції, яких мало захистити введення єдиної службової прагматики, що гарантувало б свободу переконань⁴.

Реконструювати діяльність партії щодо упровадження в життя своїх програмних засад упродовж 1908–1910 рр. можемо із публікацій у тогочасній пресі. Щоб донести свої програмні засади до широкого загалу партія використовувала зібрання та періодичну пресу. Зокрема, упродовж 1908–1910 рр. відбулося близько ста зібрань у різноманітних містах та містечках Галичини та Сілезії (Андрихуві, Львові, Заторі, Макуві, Коросні, Явожно, Гдуві) (У часописі «Postę» навіть започатковано рубрику «Z naszych zgrupowań» («З наших зібрань»). Організовувалися партійні осередки і в селах. Так у Брежському повіті утворено «Селянський союз»⁵.

Для популяризації своєї діяльності ПХСП активно використовувала друковані видання. Накладом партії виходили часописи «Postę», «Głos Narodu», місячник «W obronie prawdy», «Mysł robotnicza». Окрім того видано «Польський християнсько-соціальний календар», «Політичну програму партії» тощо⁶.

Слід зазначити, що політичні умови були сприятливими для розвитку партії. Відбулася криза правлячих консерваторів, яку показали вибори до Державної Ради, а владу в Галичині їм вдалося втримати лише завдяки

¹Ibid...s. 33–35.

²Ibid...s. 35–37.

³Ibid...s. 40.

⁴Ibid...s. 42–43.

⁵Zjazd Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego. *Postę*. 21 maja 1910. Nr. 21. S. 1.

⁶Ibid.

застарілій виборчій системі¹. Значні труднощі переживали ліберали, які, пристосовуючись до перемін у польському суспільстві, переглянули програму та перетворилися у загальнопольську партію².

Зразком для наслідування ПХСП вважала успіх австрійських клерикалів та аналогічних рухів у Європі. Проте партія не могла розраховувати на коаліцію з ХНП С. Стояловського, оскільки останній зблизився з націонал-демократами та у червні 1909 р. у Державній Раді утворив з ними Національно-народний союз. Відсутність харизматичного лідера, на кшталт К. Люгера чи С. Стояловського, який міг би повести за собою народні маси, була однією з причин слабкості та малопопулярності ПХСП упродовж усього її існування. Тому партія робила ставку на підтримку молоді³.

Саме за сприяння ПХСП розпочалося формування польського католицького молодіжного руху з метою протистояння лібералізму, який все більш поширювався з європейських країн на територію Галичини та поступово витісняв з суспільного життя римо-католицьку віру та її цінності.

21 листопада 1908 р. відбулося офіційне заснування молодіжного товариства «Polonia» під гаслом «Tibi Christe et Patriae» («Ти, Христос і Країна»). Головою оргкомітету обрано студента правничого факультету, співробітника часопису «Głos Narodu» Я. Матяшіка, а першим головою – члена ПХСП Я. Пухалку. Статут визначав завдання товариства: поширення католицько-національних переконань серед його членів; плекання християнських звичаїв і підвищення рівня культури; захист католицизму і польськості в суспільному академічному житті; знайомство з суспільно-християнським рухом в країні та за кордоном тощо⁴.

Попри нетривалий період існування та локальний характер діяльності, функціонувала практично лише у Західній Галичині, ПХСП внесла певний

¹Ferment w stronnictwach. *Głos Narodu*. Nr 6. 6 stycznia 1909. S. 1.

²Bankructwo liberalnej demokracji. *Głos Narodu*. Nr 13. 13. stycznia 1909. S. 1.

³Czego nam w Galicji najbardziej potrzeba. *Głos Narodu*. Nr 36. 5 luty 1909. S. 1–2.

⁴Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce... S. 110.

вклад у розвиток польського суспільно-християнського руху Галичини початку XX ст. Характерною особливістю згаданого політичного угруповання стала підтримка християнського молодіжного руху, що спричинило до значного розвитку християнської демократії у міжвоєнний період.

Таким чином, упродовж кінця XIX – початку XX ст. внаслідок видання низки папських енциклік у Австро-Угорщині виникли партії з яскраво вираженим суспільно-християнським скеруванням. Не стали винятком і слов'янські народи. У чехів, хорватів, словенців, поляків, словаків виникають політичні партії та угруповання, які у своїх програмах на перший план висувають захист традиційних християнських цінностей. Ці політичні сили мали різну соціальну базу, чисельність та вплив на суспільне життя, різні форми та методи боротьби.

2.3 Вплив «Нової ери» на становлення українського суспільно-християнського руху в Галичині

Револуція 1848 р. сприяла піднесенню політичної активності. Однак українці Галичини швидко переконалися у тому, що Відень опирається на поляків. І це з точки державної політики було логічним, оскільки польські діячі після поразки повстання 1863 р. перейшли до колаборативної політики. Це, в свою чергу, відкинуло частину української інтелігенції в краю від австрофільської орієнтації й дало поштовх до утворення москвофільської течії.

Багато з її діячів зробили значний внесок для національно-культурного піднесення українців Галичини. Однак виступ 1866 р. одного з їх лідерів, о.Івана Наумовича, в Галицькому сеймі про етнічну єдність українців Галичини з російською нацією відкрито вказав на антинаціональну скерованість москвофільської течії. Процес О. Грабар 1882 р. виявив ще й їх антидержавну діяльність, що спричинило остаточний перехід ще народовців від літературно-просвітньої до політичної діяльності.

Першим прихильником ідей консерватизму в східногалицьких народовських колах варто вважати о. С. Качалу, політична платформа якого, на думку К. Левицького, схилялася до народовства, проте її можна назвати відмінною від них¹.

С. Качала перебував на соборницьких позиціях національної програми українців 1848 р. й відрізнявся від народовців своєю громадською активністю. У 1866 р. під час звіту комісії КШР він переконував польських діячів у необхідності й важливості навчання та виховання молоді рідною мовою. У 1873 р. його обрано до Державної Ради у польському окрузі Тарнув-Бохня, оскільки у Східній Галичині його погляди гостро критикувалися москвофільськими діячами.

¹ Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. Львів, 1936. Т. 1. С. 39.

С. Качала відстоював помірковану програму федералізації держави із збереженням автономних прав окремих народів. Ця програма передбачала справедливий та рівноправний підхід до всіх націй, на противагу монополізації влади в краях окремими націями¹. У 1878 р. в Галицькому сеймі С. Качала підняв питання дешевого кредитування селян та боротьби з лихварством. Неодноразово він захищав східногалицьких українців щодо польських звинувачень у нелояльності до держави. Особливо це стосувалося подій після згаданого процесу 1882 р. На початок 80-х рр. XIX ст. завдяки таким своїм виступам С. Качала став популярним серед української народовської молоді².

Упродовж останньої третини XIX ст. відбувалася модернізація польського й українського національних рухів. На основі засвоєння європейських ідеологій створювалися власні доктрини національного і соціального визволення. Якщо загальний розвиток польських модерних течій характеризувався лівим скеруванням, то українських – правим.

Після провалу москвофілів на виборах 1879 р. до Державної Ради стала все більш виразною безперспективність їх претензій на лідерство у Галичині. Народовці скористалися кризою москвофільства, очолили «Руську Раду» та змінили її політичну орієнтацію. Ініціатором акції був О. Барвінський. Він уклав дві відозви: до народу і до віділу «Руської Ради», у яких йшлося про поразку на виборах та деморалізацію народних сил. На його думку, основною причиною занепаду було те, що «русини роздробилися на партії і ослабли, а поділ на партії лише тоді не шкідливий, наколи всі партії не спускають з ока добра народу, а кожда з них, хоч різними дорогами і різними способами стремить до спільної цілі»³.

Відозву позитивно сприйняли народовці та частина москвофілів, у тому числі й І. Наумович. Для О. Барвінського це був потужний виступ на

¹ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. Стрий: «Щедрик», 2007. С. 130.

² Левицький К. Українські політики... С. 40–42.

³ Барвінський О. Спомини з мого життя. Друга частина. Львів, 1913. С. 86–87.

українському політичному олімпі Галичини. О. Барвінський вважав, що народовці повинні ізолювати москвофілів від впливу на свідомість українців.

Москвофільський орган «Слово» запропонував народовцям угоду-єднання, що насправді означала їх капітуляцію перед москвофілами¹. На таку пропозицію гостро відреагував С. Качала, звинувативши лідерів москвофілів у поширенні розбрату серед галицьких українців².

27 листопада 1879 р. Ю. Романчук на зборах «Руської Ради» розкритикував політичну акцію москвофілів, зазначивши, що у такій формі спільна робота народовців з ними неможлива, і що останнім потрібно розпочинати роботу на чисто «народніх основах»³. Реакція «Руської Ради» викликала піднесення серед народовців й скерувала їх до самостійної політичної акції. В. Барвінський у листі до О. Барвінського зазначав, що це позитивний момент, оскільки тепер народовці нарешті усвідомлюють наскільки далекі від інтересів народу москвофіли⁴.

Водночас В. Барвінський спільно з Д. Гладилевичем вирішили видавати народний часопис, назву якого запропонував О. Барвінський – на противагу москвофільському «Слову» – народовське «Діло». Скептично до нового видання поставився редактор «Батьківщини» Ю. Романчук, вважаючи, що воно складе йому конкуренцію, що призведе до втрати передплатників.

Поява у 1880 р. часопису «Діло» безумовно стала переломним моментом в українському суспільстві Галичини, а В. Барвінський, за висловом Є. Олесницького, став «фактичним провідником тодішньої української громади і вона дивилася на нього як на такого та покладала на нього великі надії»⁵. Його програма спільної праці на національних засадах усіх українців в усіх напрямках суспільного життя мала під собою реальний

¹ Оть редакції. *Слово*. 18 листопада 1879. С. 2.

² По процесѣ. *Дѣло*. 5 серпня 1882.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя... С. 151–152.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. Друга частина. Львів, 1913. С. 92–94.

⁵ Олесницький Є. Сторінки з мого життя... С. 175.

грунт. Є. Олесницький називав В. Барвінського «творцем дійсно переломової доби в нашій народній житті»¹.

В. Барвінський, виходячи з принципів християнського консерватизму, зосередив свою увагу на конкретних справах. 30 листопада 1880 р. він організував всенародне українське віче у Львові, на якому піднімалися важливі й актуальні економічні і політичні питання. Символічно, що віче проходило у день, коли виповнилося сторіччя зі вступу на престол Йосифа II, з яким пов'язувалося українське національне відродження у Галичині кінця XVIII ст. Віче перетворилося у всенародну маніфестацію й значною мірою спричинило активізацію народного руху.

Процес О. Грабар 1882 р. викликав значне пригнічення в українських колах Галичини. За сприяння поляків стало відомо про антидержавну діяльність москвофілів, що викликало розчарування й відхід від них частини т.зв. «твердих старорусинів». В. Барвінський одним із перших відреагував на цю подію. У циклі статей «По процесі» він закликав «боляка витягти і виполоти» та «починати від основ і на основах чисто національних»².

Початково у «Ділі» введено близький для москвофілів етимологічний правопис. На думку, І. Лисяк-Рудницького, це призвело до того, що після 1882 р. до народовського табору приєдналася значна кількість москвофільського духовенства, внаслідок чого «Діло» стало більш клерикально-консервативним часописом³.

У цей час для народовців склалися найсприятливіші умови щодо ліквідації москвофільства у Галичині як явища. Проте цей момент утрачено. Старше покоління народовців, за винятком С. Качали, який пропагував ідею самостійної політичної акції⁴, виступали проти заснування окремої партії.

¹ Там само. С. 158.

² По процесѣ. *Дѣло*. 5 серпня 1882; По процесѣ. *Дѣло*. 9 серпня 1882; По процесѣ. *Дѣло*. 12 серпня 1882; По процесѣ. *Дѣло*. 2 вересня 1882.

³ Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Історичні есе. Київ: «Основи», 1994. Т. І. С. 431.

⁴ Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 271. 1 (14) грудня 1900. С. 3.

Вони стали на захист москвофільських лідерів. В. Барвінського змусили припинити публікації в «Ділі» викривальних статей проти москвофілів. Можливо, що вони боялися допустити до лідерства молодь (В. і О. Барвінських, М. Січинського, Д. Гладилевича). Варто зауважити, що не всі молодші народовці виступали проти москвофілів. Зокрема, Ю. Романчук, вплив якого зріс серед народовців після смерті В. Барвінського у 1883 р., розпочав поступову політику зближення з москвофільськими діячами. У 1885 р. на виборах до Державної Ради вони утворили спільний блок.

У 1886 р. на порядок денний ради міста Львова поставлено важливе питання щодо надання народовцям Народного Дому, який був у підпорядкуванні москвофілі. І з польського боку була попередня згода на це, однак на вимогу О. Огоновського питання так і не було позитивно вирішене. На його думку, українці мали б цю проблему вирішити самостійно, без урядового втручання¹.

Натомість події 1882 р. завдали потужного удару впливу москвофільської ідеї на ГКЦ. У 50–60-х рр. XIX ст. серед галицького греко-католицького духовенства був поширеним рух за «очищення» східного літургійного обряду від латинських елементів, що набрав масового характеру за сприяння митрополита С. Литвиновича. Саме за нього духовний центр галицького москвофільства мав найміцніші позиції на Святоюрській горі у Львові.

Митрополит С. Сембратович не був активним у політичних питаннях. Натомість його більше цікавили суспільні питання. У 1876 р. він видав пастирське послання «Про велику гідність людини», де запропонував низку заходів щодо політичного, економічного та морально-освітнього покращення ситуації у Галичині.

Це викликало занепокоєння і спротив польських дідичів та євреїв-корчмарів, які почали звинувачувати митрополита у підтримці антидержавної й антикатолицької діяльності москвофілів. За ініціативи князя

А. Сапєги створено комісію зі збору матеріалів, що б компрометували митрополита. А. Сапєга особисто їздив до Папи Лева XIII щодо наведення порядку в ГКЦ². Це принесло певні результати. Під час перебування С. Сембратовича у Ватикані, Папа чітко дав йому зрозуміти, що більше довіряє польській комісії, ніж митрополиту³.

С. Сембратович брав участь у народовських товариствах, видавав народною мовою часопис «Руський Сіон». Безсумнівно, що народовці покладали на нього великі надії. Проте проавстрійська політика митрополита не сприймалася більшістю народовців й була непопулярною серед широкого загалу українців.

С. Сембратович був прихильником створення суспільно-християнської партії. З цією ж метою у 1885 р. розпочав видавати часопис «Мир», що не мав значної популярності та великої кількості передплатників⁴. Його політична позиція гостро критикувалася радикальним крилом народовців. Зокрема, часопис «Зеркало», редагований Є. Олесницьким, неодноразово критикував митрополита, про що пізніше він згадував у спогадах⁵. Підтримку та захист С. Сембратович знайшов серед групи прихильників християнського консерватизму народовців на чолі з О. Барвінським.

Отже, ідеї християнського консерватизму знайшли своє відображення у протистоянні між народовцями й москвофілами, що свідчило про розмежування як народовського, так і москвофільського руху. Важливе місце у становленні християнського консерватизму відводилося С. Качалі, братам В. і О. Барвінським та іншим. Проте, більшість народовців були в опозиції до крайової й центральної влади, вороже настроєні щодо поляків.

Натомість помірковані народовці враховували польський вплив та усвідомлювали залежність розв'язання українських проблем від цього

¹ Олесницький Є. Сторінки з мого життя... С. 200–202.

² Kieniewicz St. Adam Sapieha. Lwow, 1939. S. 375–378.

³ Гаюк В. Галицькі митрополити. Львів, 1992. С. 65–66.

⁴ Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. Львів, 1936. Т. 1. С. 47–49.

⁵ Олесницький Є. Сторінки з мого життя... С. 97.

фактору. Тому вони не хотіли провокувати міжнаціонального загострення, а схилялися до мирних методів вирішення назрілих проблем.

Іншою характерною рисою християнського консерватизму в цей час була яскраво виражена орієнтація на власні сили, що лише з 80-х рр. XIX ст. набула значної ваги у Галичині. Власне лише з цього часу можна вести мову про єдину й завершену форму народовського руху з чітко окресленими вимогами як політичного, так і культурницького скерування.

Основними ініціаторами акції були В. Антонович і О. Кониський. Після Емського указу 1876 р. і вбивства царя Олександра II громадівці опинилися у вельми складній ситуації. У Російській імперії не було жодних умов для розвитку організованого українського національно-культурного життя. Вихід з цього становища вони вбачали у перенесенні центру українства з Києва до Львова.

Натомість, перешкодою для цього служило загострення міжнаціональних стосунків. Тому вирішення польсько-українського конфлікту вважалось нагальною необхідністю. В. Антонович «сподівався більшої користі для української справи в Галичині од порозуміння з поляками, ніж од безоглядної боротьби з урядом і верховодячими польськими кругами, в союзі навіть з москвофілами»¹. Проти порозуміння з поляками виступали народівці, що були проти примирення польських та українських політичних кіл в Галичині².

В. Антонович мав вплив на польські наукові та політичні кола в Росії, що з початку 80-х рр. XIX ст. також схилялися до українсько-польського порозуміння³. Через них він й О. Кониський нав'язали контакти з польською шляхтою у Галичині для підтримки згаданого проєкту. З 1885 р. до нього залучили О. Барвінського. На початку липня 1885 р. В. Антонович побував у

¹ Дорошенко Д. Володимир Антонович. Прага, 1942. С. 72.

² Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. С. 68–69.

³ Дорошенко Д. Володимир Антонович. Прага, 1942. С. 76.

Львові, де в розмові з українськими народовськими діячами запропонував видавати для українців в Росії додаток до газети «Батьківщина»¹.

У серпні 1885 р. О. Барвінський перебував у Києві, де за підтримки В. Антоновича, укладено проєкт спільного видання «Руської історичної бібліотеки», до якої б увійшли кращі літературно-історичні твори. В. Антонович запропонував вживати в новому виданні термін «Україна-Русь» на противагу Московщині-Росії. З 1886 р. вказана бібліотека почала публікуватися у Тернополі, де мешкав О. Барвінський.

Слід зазначити, що суспільно-політична діяльність О. Барвінського вже на початку 90-х рр. XIX ст. помічена не лише на території Галичини. На неї звернули увагу владні структури Російської імперії. Як свідчать матеріали канцелярії Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора, згідно з рішенням міністра внутрішніх справ Російської імперії заборонено австрійським підданам І. Белею, Ю. Романчуку, Д. Гладиловичу, К. та В. Левицьким, О. Барвінському, О. Огоновському, І. Франку і М. Павлику в'їзд в Росію за їх ворожу щодо Росії, діяльність². Це рішення адресовувалося генерал-губернатору з грифом «таємно». Усіх названих діячів повідомлено про заборону в'їзду на територію Російської імперії. Це свідчить, що активна праця О. Барвінського і його соратників не лише привернула увагу російських чиновників, а викликала тривогу щодо поширення цих ідей на Наддніпрянську Україну¹.

Зовнішню політику монархії Габсбургів від 1870-х рр. визначали зростання суперечностей із Російською імперією та зближення з Німеччиною. Створення Троїстого союзу, формування франко-російського блоку ставили під сумнів узгоджену політику Росії, Німеччини та Австро-Угорщини щодо польського питання. Австро-німецьке зближення посилювало зацікавлення правлячих кіл та громадськості Російської імперії до українського населення Галичини, активізувало заходи щодо підтримки

¹ Там само. С.72.

² ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 842. Спр. 40. Арк. 16.

москвофільства. Можливість використати українське питання проти Росії та Польщі в 1880-х рр. обговорювалася в правлячих колах Німеччини, занепокоєних зміцненням поляків у Галичині².

Зважаючи на такі обставини, австрійська влада наприкінці 80-х рр. XIX ст. цікавилися становищем українців, демонструвала готовність підтримувати їх національно-культурний розвиток взамін на лояльність та задля цього була готова виступити посередником у нормалізації українсько-польських взаємин. Укладання міжнародної угоди в Галичині відповідало й внутрішньополітичним інтересам Відня, адже зміцнілі національні рухи розхитували цілісність держави та вимагали дедалі більшої уваги. Одночасно з польсько-українським зближенням уряд готував чесько-німецьку угоду³. Інтересові з боку влади Австро-Угорщини до українського питання відповідали такі ж імпульси з боку лідерів народовської течії. У конкурентній боротьбі зі старорусинами та москвофілами народовці на початку 80-х рр. XX ст. домоглися рівноправної участі в політичному житті провінції.

У 1882 р. між народовцями та москвофілами укладено угоду, згідно з якою передбачалися узгоджені дії в політичному житті Галичини та зняття гостроти дискусій щодо національної ідентичності. Вона дала змогу народовцям здобути депутатські мандати та активізувати парламентську діяльність, проте згодом почала гальмувати розвиток народовського руху, давала приводи до звинувачень усіх галицьких українців у проросійських симпатіях та не задовольняла діячів Наддніпрянщини. У другій половині 80-х рр. XIX ст. у Києві сформувалася група українських діячів, зокрема В. Антонович, О. Кониський, які наполягали на тісніших контактах з галицькими народовцями та виступали проти їх зближення з москвофілами,

¹ Там само. Арк. 18.

² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 96.

³ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1926. Ч. 1. С. 190–210.

мотивуючи це загальноукраїнськими інтересами¹.

Натомість, поляки протидіяли прямим контактам австрійської влади з українцями, побоюючись, що втручання Відня призведе до втрати домінування в Галичині. Вони намагалися завчасно порозумітися з українцями. Ключовою фігурою у переговорах з польського боку був князь А. Сапега. Як активний учасник польського визвольного руху, він не міг розраховувати на політичну кар'єру і в другій половині 80-х рр. XIX ст. зосередився на переговорах з українцями. На вирішальних етапах до них залучалися краківські консерватори. Переговори супроводжувалися геополітичною риторикою, що включала широке трактування загальноукраїнського питання як чинника європейської політики і передбачала стратегічний польсько-український союз задля спільного протистояння імперіалістичній політиці Росії та Німеччини.

Для остаточного полагодження питання щодо участі в акції порозуміння запрошено галицького намісника К. Бадені. Він і маршалок Галицького сейму на початку 1890 р. заявили про свою прихильність до українців у Галичині². Таким чином, австрійська влада також була зацікавлена в українсько-польському порозумінні.

Основну підготовку в народовських колах щодо порозуміння провадив сам О. Барвінський через газету «Правда»³. Окрім того, він намагався переконати народовських депутатів Галицького сейму, що у спільній сеймовій акції з москвофілами вони ніколи не здобудуть жодної користі для українців, пропонував звернутися до розробленої ще В. Барвінським у 1882 р. народної програми органічної праці¹.

Важливу роль у підготовці ґрунту для угоди відіграв К. Телішевський. Від початку роботи Галицького сейму 1890 р. він неодноразово зустрічався з намісником й повідомляв про них голову «Руського клубу» Ю. Романчука.

¹ Там само. С. 240.

² Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. С. 70.

³ Значінне Русинів для Австрії. *Правда*. 1889. Вересень. С. 169–172; Сучасне становище Русинів і Поляків. *Правда*. 1890. Січень. С. 1–5.

Про зміну політики народовців свідчила нарада 24 листопада 1890 р. у намісника Галичини графа К. Бадені, який імовірно, був ініціатором зустрічі². Спочатку К. Бадені мав слабе уявлення щодо українських проблем. Проте згодом його ставлення до української справи змінилося. Цьому сприяло зацікавлення вищих урядових сфер цим питанням та спілкування з братом Станіславом, який мав репутацію українофіла. К. Бадені, усвідомлював, що Відень цікавився українським питанням, схильний піти на поступки українцям, вважаючи, що так позбавить москвофілів політичного впливу в провінції³. На початках він намагався контактувати з О. Барвінським, а згодом з К. Телішевським. Упродовж 1890 р. вони зустрічалися чотири рази. У жовтні 1890 р. К. Телішевський порозумівся з О. Барвінським⁴.

Про події, що безпосередньо передували проголошенню «нової ери» згадував К. Левицький: «Коли отся справа стала звісною з всяких натяків і розмов довірочних, тоді прийшов до мене професор Олександр Барвінський і заявив, що президія «Народної ради» є запрошена на конференцію до намісника графа Баденього, на вечер 24 падолиста 1890, де має бути довершене порозумінне і намісник має нам предложити важні концесії політичні, а до прийняття тої угоди є одиноким компетентним наше політичне товариство. Я вірив і не вірив тим оптимістичним висказам проф. Олександра Барвінського тай не мав охоти іти до намісника, не одержавши від нього особного запрошення, але на твердий висказ проф. Барвінського, що се справа дуже серйозна і мене там конечно треба як секретаря «Народної ради», я рішив ся піти вечором до намісника. Та коли я прийшов до вступної кімнати в намісництві, застав я там проф. д-ра Олександра Огоновського, проф. Олександра Барвінського та послів сеймових: о. Корнила

¹ Теперішнє становище русинів-народовців. *Правда*. 1890. Жовтень. С. 135–136.

² Kulczycki L. Uгода polsko-ruska. Lwów, 1912. S. 34.

³ Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice, 1988. S. 35.

⁴ Вахнянин А. Материяли до Політики русинів під час так званої «нової ери». *Руслан*. Ч. 178. 2 (15) серпня 1908. С. 1.

Мандичевського і Константина Телішевського, а трохи пізніше прийшов митрополит Сильвестер Сембратович і тоді запросив нас намісник граф Бадені до конференції»¹.

К. Бадені зазначав на потребі в «партії» таких українців, які будуть розвивати свою народність у згоді з політикою монархії². Він не приховував, що це не лише його особиста думка, а узгоджена з віденською владою. Цей факт підтверджувався візитом міністра у справах Галичини Ф. Залеського до Львова на початку листопада. Міністр зустрічався з польськими депутатами та К. Телішевським. Найімовірніше у переговорах йшлося про українсько-польську угоду³.

1 листопада 1890 р. на зборах «Народної торгівлі» інформація про прихильність крайової влади до українських питань стала доступна широкому загалу. К. Телішевський запропонував розірвати взаємини з москвофілами та відмовитися від опозиції щодо поляків⁴.

З іншого боку, на народовців мав вплив митрополит С. Сембратович, погодивши з намісником К. Бадені попередні умови й організував з ним зустріч представників народовського табору. Присутнім на ній С. Сембратовичу, О. Барвінському, О. Огоновському, К. Левицькому, К. Мандичевському і К. Телішевському К. Бадені заявив, що «уряд може підпирати тільки таких русинів, котрі ясно зазначать своє становище, котрі хочуть розвивати свою народність в Австрії як таку в напрямку згідною з ідеєю державною, котрі рішуче отрясуться і увільняться од всього, що розвоєві руської народності на основі чисто австрійській перешкоджає, і котрі будуть іти разом з князями своєї Церкви»¹.

25 листопада 1890 р. Ю. Романчук виступив під час дебатів над крайовим бюджетом з промовою, у якій окреслив нову програму галицьких

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1926. Ч. 1. С. 236–237.

² Там само. С. 237.

³ Jazuga W. Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. S. 170–171.

⁴ Вахнянин Н. Руска справа в роках 1891–1894. Львів, 1895. С. 5–6.

українців щодо визнання самостійності української нації та мови, відмінної від польської, вірності монархії Габсбургів і ГКЦ, поміркованого лібералізму, розвитку селянства й міщанства². На його думку, покращення становища українців було важливою прерогативою влади, що мала б прагнути не обмежити права поляків, а забезпечити справедливе ставлення до українців³. На завершення, Ю. Романчук звернувся до правлячих польських кіл: «Хочете згоди, – то ми до згоди все готові; а если хочете конче борби, ми подоймемо борбу. О ласку просити не будемо, борби не страхаємо ся, згоду приймемо радо»⁴.

Ця доповідь отримала резонанс в українському середовищі, оскільки Ю. Романчук публічно задекларував готовність до угоди з поляками: «Одъ правительства Русь Галицка домагаєсь державы зъ одной стороны а краю зъ другою. Справедливость правительства супротивъ Русиновъ конечна зъ огляду на велику вагу Галицкои Руси для Австріи подъ взглядомъ атнографічнымъ, а толеранція Поляковъ конечна зъ огляду на добро краю и на всесторонный его поступъ, котрого при нынѣшнмъ огорченю Русиновъ и при що-разъ зростаючомъ антагонізмъ обохъ народностей бути не може. Впрочемъ голова русского клюбу давъ Полякамъ до выбору: Хотите згоды – приймаємо єи; не хочете – мы борбы не лякаємось!»⁵.

Відповіддю на заяву Ю. Романчука стало схвалення польським депутатом С. Мадейським його промови, озвучене 26 листопада 1890 р.⁶.

Зближення польських та українських політиків відбулося в другій половині 80-х рр. XIX ст. і завершилося укладенням у 1890 р. польсько-

¹ Левицький І. Е. Александер Барвінській... С. 35.

² Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji szystego peryodu Sejmu Krajowego Krylestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ksikstwem Krakowskiem z roku 1890. Od 14. Października do 29. Listopada 1890. Posiedzenie 1–29. [b. m., b. d.]. S. 1058.

³ Бесіда пос. Романчука, виголошена при генеральній дебаті бюджетової дня 25 н. ст. падолиста 1890 р. Дѣло. 30 падолиста 1890. С. 2.

⁴ Там само.

⁵ Новини. Дѣло. 14 (26) падолиста 1890. С. 4.

⁶ Jazuga W. Michał Bobrzyński... S. 179.

української угоди, яка за тодішньою традицією отримала назву «нова ера»¹. Цим поняттям окреслюють не так конкретні політичні домовленості, що офіційно не були озвучені, як попередній кількарічний переговорний процес та спроби реалізації угоди, під знаком яких у Галичині минули 1890-ті рр. «Нова ера» стала наслідком не лише внутрішнього розвитку українсько-польських взаємин у Галичині та українського національного руху, а й зовнішньополітичних обставин, в яких опинилася Австро-Угорська монархія.

Хоча вона була нетривалою за часом (1890–1894 рр.), проте мала далекосяжні наслідки. Вона сприяла інтенсивному політичному структуруванню українських сил в Галичині. Попри те, політика «нової ери» сприяла поступовому загостренню відносин між новими польськими і українськими політичними течіями, що незабаром перетворилися у супротивників, оскільки еволюціонували у напрямку до інтегрального націоналізму².

Одразу після цих сеймових подій у народовській пресі розпочалася компанія підтримки Ю. Романчука. «Діло» назвало виступ Ю. Романчука поверненням до програми Головної Руської Ради 1848 р., єдино можливим шляхом вирішення національної проблеми. У інших публікаціях проголошення «нової ери» охарактеризовано як найвизначнішу подію в житті галицьких українців за останні сорок років³.

Підтримала угоду і «Народна Рада». У привітанні на ім'я Ю. Романчука, підписаному головою «Народної Ради» О. Огоновським і секретарем К. Левицьким, наголошувалося на тому, що попередня політика спільних дій з москвофілами була шкідливою для народовців. Програма 1890 р. поставила на порядок денний краю українське питання, як це вже було у

¹ Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х років XIX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1997. Вип. 3–4. С. 129–131.

² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 207.

³ Програма Романчука. *Дѣло*. 5 грудня 1890. С. 3.

1848 р.: «Тільки під таким прапором, Русь галицька може і повинна побідити!»¹.

Митрополит С. Сембратович одразу після виступу Ю. Романчука зазначав: «Отверто, совісно і сердечно заявляю, що програми тої тримався і буде тримати ся руский нарід. Й хто єї не прийме, той не має місця на нашій Галицькій Руси»². Заява митрополита, з одного боку, була викликана намаганням відірвати народів від співпраці з москвофілами та боротьбою з російською антидержавною і антикатолицькою пропагандою, з іншого – зберегти для ГКЦ вплив на галицьких українців.

С. Сембратович мав підстави тривожитися за майбутню участь церковної ієрархії у житті українців. Вплив радикальних ідей з Європи та Росії, перередусім завдяки М. Драгоманову, приніс паростки войовничого антиклерикалізму в Галичину. М. Драгоманов звертав увагу своїх послідовників у Галичині, що греко-католицьке духовенство має значний вплив, тому є найбільш небезпечним для поширення соціалістичних ідей³.

З метою послаблення її ролі, він пропонував поширювати у Галичині сектанство. М. Грушевський наголошував на тому, що цей проєкт нагадував йому утворення таємної масонської організації⁴. М. Драгоманов неодноразово переконував М. Павлика у необхідності створення нової, раціоналістичної віри, пропагуванні баптизму, лише для того, щоб відірвати «мужика від попа»⁵.

Виступ митрополита С. Сембратовича у 1890 р. здобув схвалення серед мирян та духовенства краю. У першому числі «Львівсько-Архиепархіального Вістника» за 1891 р. у пастирському листі до кліру й усіх вірних митрополит

¹ Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 261. 18 падолиста (1 грудня). 1900. С. 1.

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів, 1926. С. 240.

³ Драгоманов М. Вибране. Київ, 1991. С. 314.

⁴ Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925. С. 158–159.

⁵ Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. *Записки НТШ* / Під ред. О. Купчинського. Львів, 1991. С. 87.

подав своє бачення становища духовенства й народу в Галичині, застерігаючи перед «ложними пророками»¹.

Зближення народовського табору та вищого греко-католицького духовенства сприяло обопільному зміцненню. У грудні 1890 р. проголошено спільну відозву – «Русини Галицької Землі», текст якої уклав О. Барвінський. Ця відозва перегукувалася з програмою Головної Руської Ради 1848 р. У ній підіймалося питання соборності усіх українців. Усі негаразди пояснювалися наслідком відходу політичних лідерів українців від програми 1848 р. Вихід з ситуації, що склалася, вбачали в об'єднанні усіх сил на християнських та національних засадах².

Проте українсько-польське порозуміння не набрало форми детально прописаної угоди, а зводилося до пропозицій, що подавав К. Телішевський графу К. Бадені. У них йшлося про утравізм усіх учительських семінарій, відкриття ще однієї української гімназії у Галичині та кафедри історії України у Львівському університеті, забезпечення українській мові рівноправності з польською та німецькою, українську репрезентацію у законодавчих органах, представництво у Міністерстві освіти, повернення українських чиновників, скерованих з метою полонізації у далекі області³. Окрім того, до них додалися чотири пункти, запропоновані Ю. Романчуком, зокрема створення паралельних українських класів у трьох гімназіях, оголошення української мови другою мовою викладання у Львівському університеті, поділ КШР на українську і польську секції, призначення українців окружними шкільними інспекторами, усунення москвофілів з вищих посад церковної ієрархії. Найбільш повний варіант пропозицій викладено Ю. Романчуком на сесії «Народної Ради»⁴.

Отже, «нова ера» отримала схвальну оцінку українського населення Галичини. Більше того, вона значно активізувала народні маси й давала шанс

¹ Львовско-Архієпархіальні Вѣдомости. Львів, 1891. Ч. 1. С. 32.

² Русини Галицької Землі! Дѣло. 9 грудня 1890. С. 1.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 125.

⁴ Там само. С. 128.

для політичного зростання народів. Зацікавлення «ною ерою» було і за межами Галичини. Урядові віденські газети писали про те, що угода сприятиме національному розвитку українців, відповідно з цього буде користь й для держави¹.

Визначальною стала промова намісника К. Бадені, який засвідчив, що українці будуть мати можливість для розвитку власної народності, якщо вона буде розвиватися у згоді з державною ідеєю Австро-Угорської імперії².

Про переговори уряду з українцями першою повідомила віденська газета «Neue Freue Presse». Більшість народів сприйняла «нову еру» з прихильністю. Збори «Народної Ради», що відбувалися у грудні 1890 р., підтримали позицію Ю. Романчука³, про що свідчать дописи в українських часописах⁴. Натомість з критикою ідей, висловлених Ю. Романчуком, виступили москвофіли, проти яких скеровувалася угода, і радикали, які були проти порозуміння українців з польськими консервативними партіями. Москвофільський часопис «Червона Русь» гостро виступив проти політики компромісів з владою, закинувши прихильникам угоди «зраду інтересів народних». РУРП різко розкритикувала угоду та всі подальші кроки новоерівців⁵. Їх друкований орган, газета «Народ», описуючи ситуацію навколо угоди, зазначав, що до деяких радикалів підходили з неофіційними розмовами урядовці, які пропонували допомогу взамін на підтримку уряду й приєднання російських українців до Австрії. Проте радикали не пішли на жодні компроміси.

Наддніпрянські українські діячі вбачали у «новій ері» вирішальний крок до перетворення Галичини, за словами В. Антоновича, в український «П'ємонт». М. Січинський доповнив програму Ю. Романчука, заявивши у

¹ Десятилітє «ноюї ери». *Руслан*. Ч. 261. 18 падолиста (1 грудня). 1900. С. 1.

² Jazuga W. Michał Bobrzyński... S. 179.

³ Другі загальні збори «Народної Ради» у Львові. *Правда*. 1891. Випуск 1. Січень. С. 54–63.

⁴ Починки до нової доби в національно-політичній життю галицьких русинів. *Правда*. 1890. Груд. С. 270–290.

⁵ Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ віку. *Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка* / [упоряд. Д. Павличко]. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 372.

сеймі, що бажанням українців у Галичині є, щоб в «Австрійській Русі утворився центр українського життя, до якого б тяжіла українська душа, де б вона не була»¹.

У польській пресі неодноразово висловлювалися думки, що українцям не варто вірити, а намісника попереджали, щоб він поспішав із проголошенням прихильності до українців. Польський історик Л. Кульчицький, зазначав, що «мотиви, котрі склонили обидві сторони до угоди, були поважні і заслуговуючі на визнання. Проте кожна зі сторін, окрім деяких узгоджених пунктів, мала свої бажання і надії, котрі взаємно не гармонізувалися між собою»².

Крайова влада прагнула послабити український рух. Більшість польських депутатів Галицького сейму вважали, що українці повинні зупинитися на здобутому. Певну роль в поширенні таких думок відіграв намісник краю граф К. Бадені, що був безпосередньо зацікавлений у політиці порозуміння у Галичині, здобуваючи тим самим для себе визнання Відні.

Це підтверджував і В. Фельдман, наголошуючи на тому, що граф К. Бадені і його прибічники не прагнули допустити українців до політичної влади у Галичині. Для них «нова ера» була своєрідною ширмою перед віденським урядом¹.

Варто зазначити, що жодна зі сторін не змогла повністю скористатися політикою «нової ери». Поляки не усвідомлювали процесу зростання потреб східногалицьких українців і пов'язаної з ним радикалізації суспільства. Знову ж значна частина українських діячів, особливо молодше покоління, не погоджувалася на помірковану політику.

Кінцем «новоєрівської» політики прийнято вважати збори «Народної ради» у травні 1894 р., коли абсолютна більшість присутніх проголосувала за «принципiальну» політику Ю. Романчука, який відмовився від угодовства, виступив «супроти уряду» та шукав порозуміння з москвофілами.

¹ Вахнянин Н. Русини і руска справа. Львів, 1894. С. 3.

² Kulczycki L. Uгода Polsko-Ruska. Lwów, 1912. S. 35.

Політика «нової ери» викликала зіткнення контрверсійних політичних позицій у галицькому суспільстві, кинула його у вир тривалих дискусій і зрештою призвела до суттєвих змін в українському політичному спектрі Галичини. Найбільш радикальна частина народовців уже у 1890 р. утворила русько-українську радикальну партію (1890 р.), яка розглядала «нову еру» як непотрібний народу компроміс з польською шляхтою і гостро критикувала його. У 1891 р. проти угоди виступила група народовців на чолі з К. Телішевським, що супроводжувалася тенденцією до відновлення єдності з москвофілами. У 1894 р. Більшість народовців на чолі з Ю. Романчуком перейшла до опозиції. Меншість на чолі з О. Барвінським продовжувала дотримуватися угоди з поляками. Це означало кінець політики «нової ери»

Власне це й послужило причиною розколу у народовському середовищі. Більшість народовців на чолі з Ю. Романчуком відійшли від компромісної політики. О. Барвінський й А. Вахнянин із меншою групою послідовників надалі намагалися дотримуватися угоди. Для них «нова ера» була початком нового напрямку в польсько-українських взаєминах у Галичині, а її здобутки трактувалися як крок до подальших порозумінь з поляками. Також з « новою ерою » пов'язувалися надії на остаточний розгром москвофілів. І певною мірою їх сподівання були виправдані.

Фактично до повного розколу народовців і москвофілів призвела преса обох таборів. Москвофільська «Червона Русь» критикувала не лише народовців, але і своїх депутатів за пасивність у Галицькому сеймі й потурання народовцям Ю. Романчука. Не стояли осторонь й народовські видання. Зокрема, «Діло» писало про те, що подальша співпраця з москвофілами була безперспективною, оскільки влада підтримувала лише тих українців, що стояли на національних позиціях, а не москвофілів, які орієнтувалися на Росію².

¹ Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji: 1846–1906. Kraków, 1907. S. 339.

² Обличеніе разоблаченій. *Дѣло*. 4 грудня 1890. С. 2.

Ю. Романчук у взаєминах з колишніми союзниками – москвофілами, називав «нову еру» лише політичною спробою і тактичним маневром з боку народовців. З часом, розчарувавшись у «новій ері», він у часописі «Діло» у статті під назвою «По сеймі» заявляв про можливу співпрацю народовців з москвофілами у Галицькому сеймі, однак сумнівався щодо практичності такого кроку у відношенні до народовської партії¹.

У кінці XIX ст. відхід Ю. Романчука від поміркованої політики став очевидним. Неоднаразово у Галицькому сеймі він заявляє про те, що незважаючи на певні здобутки, влада не змінила свого ставлення до українців у Галичині. Ю. Романчук підкреслював, доки ставлення влади не зміниться, доти українці будуть в опозиції до неї. Заяви Ю. Романчука не були підтримані частиною народовців на чолі з О. Барвінським й А. Вахнянином, які вважали політику угод і компромісів з Галицьким намісництвом і віденськими урядовими колами найбільш оптимальною й корисною для національного розвитку українців Галичини.

Втрата владної підтримки була однією з причин краху угоди. Позиція влади, зокрема, К. Бадені, не допускала можливості політичного домінування українців у Галичині, що б привело до втрати мандатів польською шляхтою.

Серед першочергових заходів, що не вдалося реалізувати, була спроба народовців перебрати від москвофілів контроль над «Народним домом» у Львові та заснування кількох українських кафедр у Львівському університеті. У зв'язку з «ною ерою» розглядають також перебіг Львівського собору ГКЦ у 1891 р., де відкинули спроби латинізації східного обряду. Окрім того, «нова ера» спричинила важливі зміни в українській парламентській політиці. Збільшилася чисельність українських депутатів, зі складу парламентського представництва на певний час усунено москвофілів. У 1891 р. К. Мандичевський, першим з українців увійшов до австро-угорських

¹ По сеймі // Дѣло. 15 грудня 1892. С. 3.

спільних делегацій (з 1893 р. входив О. Барвінський)¹.

«Нова ера» започаткувала 10-річний період гострих ідейно-політичних дискусій, що на зламі XIX–XX ст. втілювалося в утворення українських політичних партій європейського взірця з включенням до партійних програм положення про українську державність та спричинило падіння популярності москвофілів.

Угода дала поштовх до активізації у 90-х рр. XIX ст. «Просвіти», заснування у 1891 р. страхового товариства «Дністер», реорганізації літературного Товариства ім. Т. Шевченка у наукову інституцію. Українські культурні товариства та періодичні видання отримували незначні дотації з крайового бюджету. 11 квітня 1894 р. М. Грушевського призначено професором кафедри загальної історії з особливим поглядом на історію Східної Європи з українською мовою викладання, утвореної у Львівському університеті.

З кінця 1890 р. розпочала виходити офіційна газета українською мовою «Народна часопись». Зменшилася кількість випадків конфіскації української преси цензурою. Важливим успіхом стало введення, на підставі розпорядження міністерства віросповідань і освіти від 25 листопада 1892 р., у школах фонетичного правопису. У 1891 р. рішення щодо використання в україномовному діловодстві фонетичного правопису ухвалено крайовим віділом Галицького сейму. У 1892 р. створено три українські школи при учительських семінаріях у Львові, Станіславові й Тернополі та двомовну, із перевагою української мови, вчительську семінарію у Самборі, засновано українську гімназію в Коломиї.

Є.Олесницький справедливо зауважив про важливе значення «підтримки акції Митрополитом С. Сембратовичем, оскільки раніше Греко-католицька церква уникала конкретних висловлювань щодо національної

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1926. Ч. 1. С. 183.

ідентичності галицьких українців...»¹.

Найважливішим здобутком «нової ери», на думку І. Райківського, було запровадження в галицькі й буковинські школи фонетичного правопису. Неполітичне мовно-правописне питання відіграло особливу роль в утвердженні модерної української національної свідомості в Галичині, найбільше посприяло вихованню серед молоді почуття одноцілості й соборності України².

Дискусії довкола «нової ери» породили обговорення моральних категорій – про відповідальність у політиці, національну солідарність, межі дозволеного у міжнаціональній боротьбі тощо. Їх обговорення сприяло залученню до національного руху широких верств українського населення.

Від початку «нової ери» О. Барвінський проводив політику відмінну від загалу народовців. Він вдався до тактики особистих переговорів з віденською владою. Його можна назвати одним з перших галицьких політичних лідерів народовців, прихильників поміркованого християнського консерватизму, який відкинув практику захисту інтересів українців промовами й виступами, якої дотримувалася більшість українських депутатів-народовців «нової ери». О. Барвінський неодноразово наголошував, що політика без втілення її гасел в життя є не тільки безкорисною, а навіть шкідливою.

У лютому 1894 р. за підтримки митрополита С. Сембратовича і ГРВК О. Барвінського обрано депутатом Галицького сейму від Бродівського повіту. Слід зазначити, що на виборах він переміг І. Должицького та М. Павлика³. Проте О. Барвінський вступив до «Руського сеймового клубу» лише у 1895 р. через суперечності у самій фракції⁴. Фактично, робота фракції в цей час була

¹ Олесницький С. Сторінки з мого життя / Упор.: М.М.Мудрий, Б.О.Савчик; авт. вст. ст. О.Г.Аркуша; авт. прим. та комент. М.М.Мудрий. Львів, 2011. С.360.

² Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. С. 756–757.

³ Павлик М. Моя бродська Одиссея. Спомини з виборів 1894 р. Коломия, 1894.

⁴ Огляд політичний. *Правда*. 30 січня 1895. С. 68.

паралізована безперервним протистоянням опозиційних народовців і москвофілів¹.

Після розколу у народовському таборі більшість у фракції «Руський клуб» залишилася за прихильниками польсько-українського порозуміння на чолі з О. Барвінським. Ю. Романчук і К. Телішевський практично не брали участі у її діяльності, більше працюючи у провінції, спільно з москвофілами і радикалами проводили всенародні повітові віча, на котрих підтримували політику Ю. Романчука. 22 травня 1894 р. на фракційному зібранні К. Телішевський ще раз спробував переконати депутатів у необхідності опозиційної діяльності щодо центральної та крайової влади. Проте, він у цьому не знайшов підтримки та оголосив про вихід з фракції².

Слід сказати, що представники «нового курсу» доволі успішно співпрацювали з центральною владою. Зокрема, О. Барвінський зумів здобути наукові стипендії для продовження навчання М. Колессі, К. Студинському, С. Дністрянському та І. Винницькому, субвенцію для семінару з історії України для М. Грушевського. Окрім того «Руський клуб» на прохання С. Смаль-Стоцького та М. Василька став на захист українців Буковини перед румунізацією через освіту і православну церкву³.

На жаль, Ю. Романчук фактично ігнорував роботу у бюджетній комісії парламенту, через що гальмувалося прийняття важливих для українців рішень, узгоджених з центральною владою, зокрема, щодо утравістичної учительської семінарії і при ній української школи вправ у Сокалі, школи вправ при самбірській семінарії, повного утравізму вчительських жіночих семінарій у Львові і Перемишлі, відокремлення українських паралельних класів при перемишльській гімназії в окрему гімназію, обов'язкове знання української мови державними чиновниками у Східній Галичині тощо. У зв'язку з цим 24 жовтня «Руський клуб» звернувся до Ю. Романчука та

¹ Левицький І.Е. Александер Барвінський в історії... С. 37.

² ЦДІАЛ України. Ф.818. Оп.1. Спр.10. Арк.45–46.

³ Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 277. 9(22) грудня. 1900. С. 1.

К. Телішевського з проханням зректися своїх мандатів у парламентських комісіях, які вони отримали як члени фракції¹.

У відповідь на це звернення 30 жовтня 1894 р. у «Ділі» опубліковано статтю Ю. Романчука, де ставилося під сумнів існування української фракції².

16 листопада 1894 р. на засіданні «Руського клубу» відбулася зміна його керівництва. Головою фракції обрано о. К. Мандичевського, заступником – О. Барвінського, а секретарем – А. Вахнянина. Також розглядали питання виборчої реформи. О. Барвінський зазначив, що фракція мала вимагати безпосереднє, таємне голосування до кожної курії³.

11 грудня 1894 р. узгоджено попередні вимоги української фракції щодо виборчої реформи: розширення виборчого права на всіх громадян-чоловіків; створення робітничої курії; пряме виборче право для робітників. Проте остаточного рішення у цій справі ще не прийнято⁴.

6 лютого 1895 р. О. Барвінський виголосив промову щодо значення рідної мови для національного розвитку та покращення міжнаціональних взаємин у Австро-Угорській монархії. Окрім того, він показав власне бачення подальшого розвитку українсько-польських взаємин у Галичині: «Польська суспільність повинна все мати на тямці, що тільки спокійна культурна праця і успішний розвой обидвох народностей в Галичині можуть і мусять вплинути на долю і будучність остальних частин як польського так і руського народа, що тут в Галичині єсть точка Архимеда, з котрої може успішно подвигнути Русин свою, а Поляк свою народность...»⁵. Таким чином, він вкотре заявив про намір його прихильників відстоювати виключно мирні методи владнання міжнаціонального конфлікту, що стримував соціально-економічний і культурно-освітній поступ Галичини.

¹ Вахнянин Н. Руска справа въ рокахъ 1891–1894. С. 86.

² Чи Клюб руский існує? *Дѣло*. 30 жовтня 1894. С. 1.

³ ЦДІАЛ України. Ф.818. Оп.1. Спр.10. Арк.51–55.

⁴ Там само. Арк. 57–58.

⁵ Левицький І.Е. Александер Барвінський в історії... С. 40.

Таку позицію прихильників «нового курсу» позитивно сприйняла правляча крайова адміністрація. Зокрема, граф С. Бадені у промові 6 лютого 1895 р. зазначав: «Ми готові узгляднити всі справедливі бажання русинів і не сумніваюсь, що то може статись без якої-небудь кривди польського народу, скоро будемо мати до того нагоду. Нехай лише такі голоси, як посла Барвінського дадуться почути частіше, нехай то буде виразом руського народу, а порозуміння настане легко на кождім полі»¹.

Така заява намісника викликала значне обурення серед українського політикуму. Опозиційна преса постійно повторювала ці слова задля відображення крайових суспільних відносин та для критики прихильників «нового курсу»².

У листопаді 1894 р. припинив існування ГВРК, а його функції перейшли «Народній Раді». Проти цього виступили прихильники «нового курсу», оскільки вони втрачали вплив на виборчий процес. О. Барвінський заявив про вихід з «Народної Ради»³. Таким чином, склалися передумови для окремої участі поміркованих і опозиційних народовців у виборчій кампанії.

23 січня 1895 р. прихильники О. Барвінського спільно з представниками ГКЦ відновили діяльність ГРВК, до якого увійшли 5 обраних членів (О. Барвінський, А. Вахнянин, Д. Савчак, К. Охримович, К. Гаморак), 4 представника від ординаріатів (священники О. Бачинський, Л. Туркевич, О. Торонський, І. Чапельський) та 7 кооптованих членів. Очолив ГРВК О. Барвінський⁴.

Програма оновленого ГРВК оприлюднена у двох відозвах до виборців, укладених у січні та вересні 1895 р. Загалом, вона практично не відрізнялася від програми «нової ери». Прихильники «нового курсу» зазначали, що мають намір відстоювати політичний, культурний і економічний розвиток народу, а

¹ Там само.

² Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. С. 82.

³ Там само. С. 83.

⁴ Левицький І. Е. Александер Барвінський в історії... С. 37.

основне – селянства. ГРВК закликав всіх українських патріотів підтримати його програму¹.

Якщо розбіжності прихильників О. Барвінського з москвофілами та радикалами були закономірними та базувалися на ідеологічній несумісності, то протистояння між двома групами народовців викликане передусім тактичними розходженнями та різницею у пошуку союзників.

Прихильники «нового курсу» намагалися вести переговори з поляками, що не знаходило підтримки серед широкого загалу українського населення, а опозиційні народовці шукали союзників серед москвофілів.

На початку 1895 р. опозиційні народовці утворили РННВК. Він, не сформувавши власної виборчої програми, більше уваги приділяв критиці позицій опонентів з ГРВК, РУРП та москвофілів. Внаслідок цього напередодні виборів 1895 р. українці були розпорошені між чотирма виборчим комітетами, що не сприяло успіху.

У зв'язку з конкуренцією з боку людовців у західній частині Галичини, краківські консерватори вирішили компенсувати кількість мандатів у східній. У таких умовах ще більше загострилася боротьба за депутатські мандати. ГРВК виставив 22 кандидати, проти 13 з яких поставили контркандидатів інші українські комітети. 8 кандидатів ГРВК вважалися спільними з РННВК. Останній виставив 24 кандидатури, 12 з котрих спільно з москвофілами. Останні поставили всього 25 кандидатів, з них 12 – підтримували тільки вони самі. Радикали ставили кандидатів на протигагу ГРВК. Польський Центральний комітет під керівництвом станчиків висунув кандидатів у 35 із 47 східногалицьких повітів¹.

Внаслідок виборів, які відбулися в умовах масових зловживань та репресій з боку крайової влади, українці вибороли 14 мандатів, з яких 7 – ГРВК (О. Барвінський, А. Вахнянин, Л. Винничук, К. Гаморак, К. Мандичевський, К. Охримович, Д. Савчак), 4 спільні кандидати ГРВК і

¹ Русини! *Народна часопись*. 26 лютого 1895; Відозва Головного руського комітету виборчого. *Народна часопись*. 24 вересня 1895. С. 1.

РННВК (Т. Заячківський, М. Кульчицький, В. Небиловець, Т. Окуневський), 2 – кандидати від радикальних повітових комітетів (селяни Т. Новаковський і Д. Остапчук) і 1 спільний від ГРВК і Польського центрального комітету (М. Каратницький)².

Результатом виборів були незадоволені усі українські політичні сили. Не зважаючи на активну передвиборчу кампанію не увійшли до парламенту лідери опозиційних народовців Ю. Романчук та Є. Олесницький. «Народна Рада» оцінювала вибори як вкрай негативні, влада звинувачувалася у нагнітанні міжнаціонального конфлікту в Галичині, проте найбільше звинувачень висловлено прихильникам «нового курсу»³.

Натомість прихильники О. Барвінського, незважаючи на те, що здобули серед українців найбільшу кількість депутатських мандатів, були незадоволені ходом та результатом виборів, констатуючи факт, що польська сторона «справу полагодження руського питання відсунула хиба на довший час»⁴.

О. Аркуша, підсумовуючи результати виборів, зазначила, що вони зумовили зміни в розташуванні українських політичних сил у Галичині, а нова українська репрезентація в сеймі не відображала цього. Консолідація опозиційних партій була наслідком поразки «нової ери» і невдачі на виборах¹.

На першому засіданні сейму 28 грудня 1895 р. О. Барвінський розкритикував Польський центральний комітет за несправедливе ставлення до українських кандидатів. Він високо оцінив іменування митрополита С. Сембратовича кардиналом як ознаку визнання рівноправності українського народу та Церкви в Австро-Угорщині та Європі. О. Барвінський зазначив, що: «Руські послы уважають залагодження руської справи на основі повної рівноправности за справу пильну і далеко сягаючу для інтересів

¹ Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр... С. 117–118.

² Там само. С. 118–119.

³ По виборахъ. *Дѣло*. 30 вересня, 2 жовтня 1895. С. 1.

⁴ По виборах. *Правда*. 15 жовтня 1895. С. 597.

держави, а особливо краю, бо лиш тим способом може бути переведене мирне уложення відносин межи обома краєвими народностями, котрих сили мусять звернутися до економічного піднесення краю і охорони нашого селянства перед економічною руїною»².

Він підкреслив, що затягування вирішення національного питання гальмує вирішення актуальних соціально-економічних завдань у Галичині, а національна політика поляків загрожує мирному функціонуванню сейму.

23 жовтня 1895 р. відбулося засідання української фракції Державної Ради. На ньому обговорювали програмову промову нового президента міністрів та екснамісника Галичини К. Бадені. А. Вахнянин запропонував при першій нагоді необхідно заявити, що Руський клуб є незалежним від інших депутатських фракцій у парламенті та у своїй діяльності керується виключно інтересами українського народу. О. Барвінський визнав, що при виборах допущено значну кількість зловживань з боку польської шляхти та місцевої адміністрації. К. Охримович наголосив на тому, що потрібно нейтрально поставитися до новопризначеного очільника уряду, а А. Підляшецький, заявив, що новому уряду потрібно представити українські вимоги, а особисто К. Бадені вказати, що його методи на виборах були неприпустимими³.

24 жовтня 1895 р. від імені фракції О. Барвінський звернувся до нового уряду з пропозицією пояснити яким чином він має намір вирішувати українську проблему, від чого буде залежати яку позицію Руський клуб займе щодо нього⁴.

29 жовтня 1895 р. відбулося чергове засідання української фракції, де розглядалися питання кризи селянського господарювання та масової еміграції. А. Вахнянин виступив щодо організації хліборобських спілок, зазначивши, що поляки не підтримають їх утворення⁵.

¹ Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр... С. 132–134.

² Левицький І.Е. Александер Барвінський в історії... С. 41.

³ ЦДІАЛ України. Ф.818. Оп.1. Спр.10. Арк.58–59.

⁴ Павлишин Ст. Олександр Барвінський. С. 98–99.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф.818. Оп.1. Спр.10. Арк. 60-62.

У травні 1895 р. завершила роботу урядова комісія щодо масової еміграції галицьких селян до Бразилії (т.зв. «Перша бразильська гарячка»), яка підтвердила, що основною причиною еміграції стала бідність селянства. А. Вахнянин наголошував, що серед галицьких селян було бажання покращити своє економічне становище, що при можливості третина з них шукала б кращого життя за кордоном¹.

25 листопада 1895 р. на засіданні сейму А. Вахнянин, О. Барвінський та інші українські депутати внесли подання щодо затримання і арештів повітовими старостами українських селян, які агітували за еміграцією. Вони протестували проти поверхневого ставлення і пояснення причин еміграції².

11 грудня 1895 р. А. Вахнянин виступив щодо проблеми еміграції галицьких селян. Він зазначив, що якщо терміново не провести реформу податкової системи, то в Галичині настане демографічна криза. Окрім того, А. Вахнянин вказував, що влада мала допомогти розвиватися хліборобським спілкам для «оживлення» сільського господарства³.

23 січня 1896 р. О. Барвінський подав до Галицького сейму дві пропозиції щодо обов'язкового вивчення української і польської мов у всіх середніх школах Галичини та налагодження курсів української мови для державних чиновників, щоб полегшити їм роботу в східній частині краю⁴.

5 лютого 1896 р. О. Барвінський виступив у сеймі та виокремив питання кризи селянського господарства й масової еміграції. Він зазначив, що однією з причин виїзду селян з Галичини була пасивність, надмірну бюрократичність, а деколи й шкідливість діяльності повітової влади. Тому він запропонував Крайовому віділу перевірити діяльність повітових і громадських адміністрацій. З іншої боку, О. Барвінський вказував, що Крайовий віділ міг би допомогти біднішим селянам, організувавши для них різноманітні громадські роботи, наприклад, на будівництві та ремонті доріг,

¹ Там само. Спр.9. Арк.44.

² Там само. Арк.16–19.

³ Там само. Спр.12. Арк.13–16.

⁴ Павлишин Ст. Олександр Барвінський... С. 83.

регуляції річок, меліорації ґрунтів тощо. Також він зазначав, що малоземельність була однією з причин еміграції та радив провести парцеляцію заборгованих панських угідь. Також О. Барвінський зупинився на культурно-освітніх вимогах українців, які мали враховуватися у крайовому бюджеті¹. Депутат неодноразово зазначав, що потрібно ввести пільги для сільського населення, яке «наслідком своєї непорядности сходить на халупника, зарібника, або заманюване буйними обіцянками несумлінних агентів позбуває ся решти свого добутку і йде в світ за очі, щоби стати бразилійським невільником або трупом своїм послужити до погною тамошної землі»².

На початку 1896 р. у парламенті знову піднесли питання реформування виборчої системи. Уряд К. Бадені запропонував на обговорення власний проєкт реформи, що передбачав створення V курії³. О. Барвінський заявив, що хоча законопроєкт не відповідав потребам українського народу, проте його підтримає, оскільки урядовий проєкт є певним поступом та першою спробою задоволення широких мас у їх політичних правах¹.

Однією із форм донесення гасел Церкви до широкого загалу були католицькі віче, що відбувалися в усіх католицьких державах Європи. Такі зібрання відбувалися і в слов'янських народів монархії Габсбургів. Вони відбувалися у словенських, хорватських, чеських, словацьких землях.

На вічах обговорювалися проблеми формування образу майбутнього католицького товариства, пропонувалися конкретні проєкти соціально-економічних реформ та культурні програми. Суспільно-християнський рух в Галичині виник на тій же історичній хвилі, що й інші католицькі рухи у Європі, що боролися із проблемами «ззовні» – проти «помилوک» раціоналізму, натуралістичної та матеріалістичної філософії, модернізму і

¹ Промова п. Барвінського виголошена в соймі дня 5-го лютого 1896 р. в генеральній дебаті над бюджетом. Львів: Накладом автора, б.р.

² Промова посла Барвінського в загальній розправі над бюджетом в красівім соймі на засіданю дня 12 лютого 1897 р. *Правда*. 1897. Ч. 6. С. 94.

³ Батенко Т. До історії формувань виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ої половини XIX ст. Спроба аналізу. *Республіканець*. 1994. №3–4 (травень–серпень). С. 36.

лібералізму, тобто в культурно-історичному плані означали боротьбу проти усіх тенденцій, що трактували Католицьку церкву, як перешкоду для прогресивного розвитку людства. Ліберальним течіям, на думку засновників руху, не вдалося провести справжнє національне визволення і створити культурну автономію, що відповідало б вимогам часу. Більш того, не виконавши основного завдання, ці течії зробили наступ на Церкву і віру.

Не стали винятком і галицькі землі. Упродовж 5–6 липня 1893 р. у Кракові у залі «Сокола» відбулося католицьке віче. Головуючим обрано А. Гарайського, його заступниками – Б. Августиновича та о. А. Белецького. Роботу віча поділено на 8 секцій. Від ГКЦ виступив митрополит С. Сембратович. Він зазначив, що українці позитивно сприйняли скликання цього віча. Здійснивши екскурс в історію ГКЦ, відзначав, що вона перебувала в кризі. Митрополит закликав поляків та українців, попри політичні розбіжності, у питанні релігії залишатися єдиними².

Окрім того, він закликав розмежовувати церковно-обрядові та політичні справи з метою укріплення в Галичині католицького вчення: «Необхідно пізнати наші стремління і потреби... І хоч би між русинами і поляками були розголоси в політичних справах, то в області віри не повинно бути розголосів і в тій області повинні обидва народи подати собі руки, а то вийде в нашу спільну користь»³.

4 липня С. Сембратович виголосив промову українською мовою, яка розцінювалася як реакція на віденську демонстрацію⁴. Він, знівелював «твердження російської преси та її прихильників, що перехід на православ'я це ніщо інше, як лише возз'єднання або получение з давньою церквою», історичною брехнею¹, зазначивши на значенні Церкви для національної ідентифікації галицьких українців. Слід зазначити, у польській пресі

¹ Павлишин Ст. Олександр Барвінський... С. 100.

² Віче католиків у Львові. *Дѣло*. 1896. Ч. 143; Вѣче католицке въ Краковѣ. *Народна часопись*. Ч. 142. 27 червня (9 липня 1893). С. 1–2; Вѣче католицке въ Краковѣ. *Народна часопись*. Ч. 143. 29 червня (11 липня 1893). С. 1–2.

³ Краківське католицьке вѣчѣ. *Галичанин*. 1893. Ч. 141. С. 2.

⁴ Вѣче католицке у Краковѣ. *Дѣло*. 1893. Ч. 140. С. 1–2.

зазначалося, що митрополит бачив «...благо українсько-руського народу не у схизмі, не в штунді, не в нігілізмі, а в католицькій церкві...», що «...може охоронити руську національну індивідуальність»².

Слід зазначити, що під час проведення Краківського віча 1893 р. С. Сембратович спілкувався з о. А. Стояном, одним із очільників чеського суспільно-християнського руху та ініціатором створення у Велеграді «Апостоляту святих Кирила і Мефодія», покликаною поширювати ідеї екуменізму серед слов'янських народів³. Саме під впливом о. А. Стояна галицький митрополит 14 липня 1894 р. затвердив для Львівської архієпархії статуту згаданого вище об'єднання⁴. На нашу думку, це підштовхнуло митрополита до створення у майбутньому української клерикальної партії.

о. Бартошевський у доповіді «Сучасна школа, її хиби та способи направи» зазначив, що церква ніколи не зречеться на користь держави впливу на школу. Школи, на думку доповідача, повинні формуватися за релігійним принципом. Обов'язком церкви було дбати, щоб до школи не потрапляли шкідливі впливи. Для цього потрібно боротися, щоб усі школи в Галичині були «віроісповідними». Доповідач запропонував низку побажань: заснування греко-католицьких інтернатів при учительських семінаріях із вивченням української мови; усунення «хибних» педагогічних підручників у вчительських семінаріях та заміна їх на посібники, написані у «у дусі католицької церкви».

У секції «дневникарства та письменства» ухвалено: у часописах більше уваги приділяти церковно-релігійним питанням, зокрема утворити інформаційну агенцію для подачі новин із Ватикану; на противагу соціалістичним та радикальним часописам, засновувати та підтримувати

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 167. Оп. 2. Спр. ЛВЦ-2851, п. 85. Арк. 43зв.

² Отголоски католического вѣча. *Галичанин*. 1893. Ч. 144. С. 2.

³ Баб'як А., о. Велеградські конгреси в 1907–1936 роках: контекст зародження, перебіг подій та участь в них Греко-католицької церкви. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/32933/.

⁴ Zięba A. Sembratowicz Sylwester. *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa-Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, 1995. Т. XXXVI/2, Zesz. 149. S. 215.

пресу на католицьких принципах¹.

У секції шкільництва задекларовано наступні прагнення: діти повинні ходити в школи, в залежності від її віросповідання. На віче вимагали внести зміни до закону 1868 р.; ввести шкільні підручники, заснованих на релігійній науці; повернути іспит з релігії при maturі. Причому зазначалося, що учні мали добровільно вивчати теологічні предмети, а не під тиском катехитів.

Віче виступило за утворення католицького наукового товариства, з метою відродження науки у католицькому дусі, використання у середніх школах підручників із всесвітньої історії, складених за католицькими принципами.

Католицьке віче задекларувало потребу викладання в університетах для майбутніх учителів християнської філософії, котра б охоплювала окрім критики, також метафізику та етику.

На віче піднімалося питання підтримки польських емігрантів, зокрема висловлено побажання заснування чоловічих та жіночих монастирів у місцях компактного проживання поляків закордоном, підтримка їх різноманітною літературою.

Віче постановило засновувати католицькі читальні у всіх містах Галичини, особливо у її культурних та релігійних центрах – Львові та Кракові.

У зв'язку зі святкуванням 300-ліття Берестейської унії проведення другого католицького віча у Львові перенесено з 1895 р. на липень 1896 р.².

У ньому взяло участь близько 2 тис. осіб, у тому числі церковна та політична еліта Галичини.

На ньому були присутніми кардинал С. Сембратович, архієпископи С. Моравський та І. Ісакович, єпископи Я. Пузина та Ю. Вебер, архіпресвітер греко-католицької капітули К. Чехович, граф С. Бадені, голова «Кола

¹ Дальши резолюції вѣча католицкого. *Народна часопись*. Ч. 144. 30 червня (12 липня 1893). С. 1–2.

² Archiwum Państwowe w Przemyślu. Zespół 142. Archiwum Grekokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu Sygn. 488. Jubileusz papieża Leona XIII (1892–1897 rr.), 121 s.; Sygn. 489. Jubileusz 300-lecia unii z Rzymem (1895–1896 rr.), 22 s.; Віче католицьке у Львові. *Душпастир*. 1896. Ч. 19. С. 106–108.

польського» Ф. Залеський, польські суспільно-політичні В. Коритовський, В. Дідушицький, С. Тарновський, князь Любомирський, А. Горайський та інші¹.

Основними питаннями, що обговорювалися віче були «всі суцї недостатки в положенні цілої суспільності», «соціально-економічні справи», щоб «усунути, що несправедливе і зарадити біді, як показує наука християнська»².

Проведене віче викликало значний резонанс у Галичині та за її межами. Зокрема, проведення католицького віча підтримав Папа Римський Лев XIII про що сповістив у телеграмі, яку зачитав А. Сапега: «Свѣят. Отець витає віче католиків Поляків і Русинів веселим і сердечним умом а вирази поклону і любови зволив прийняти як наймиліше, за що дякуючи після заслуги заявляє разом особливу прихильність обом народностям; уділяє всім апостольського благословення, в тім чого сам Бог зволив ласкаво пощастити і дати вам на наш пожиток, щоби то сповнило ся при нашій неутомимій праці»³.

Вітальні телеграми його учасникам надіслали: імператор Австро-Угорської монархії Франц Йосиф I (Відень), С. Смолка (Краків), о. Ліховські (Познань), др. Віхеркевіч (Краків), барон Діпаулі (Відень), бургомістр Делятина, товариство «Gwiazda» (Перемишль), Рада товариства св. Вінцента і Павла (Краків), польська читальня та редакція часопису «Gazeta Polska» (Чернівці) та інші⁴.

Також проведення віче привітали представники суспільно-християнського руху. Зокрема, президія католицького віче у Зальцбурзі, Ф. Лобкович, Ю. Пожер, о. А. Ліхтенштейн, о. А. Карлон, лідер угорської католицької партії Ф. Зічі, католицька асоціація робітників (Краків) та інші¹.

У результаті голосування головуючим обрано князя А. Сапегу, а заступниками – І. Шараневича та князя Щ. Козебродського. А. Сапега

¹ Віче католицьке. *Народна часопись*. Ч. 143. 27 червня (9 липня) 1896. С. 1–2.

² Відозва. *Вісник Станіславівської єпархії*. 1896. Ч. VI. С. 42–43.

³ Віче католицьке. *Народна часопись*. Ч. 145. 29 червня (11 липня) 1896. С. 1–2.

⁴ II. Wiece katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr 155. S. 1–3.

зазначав, що віче об'єднало представників римо-католицької та греко-католицької конфесій, поляків та українців. Він висловив надію, що ця традиція буде підтримуватися і надалі. З українського боку цю ідею підтримав І. Шараневич.

Головуючий призначив секретарів віча, якими стали князь А. Любомирський, К. Студинський, А. Жултовський та о. І. Волосянський². Оскільки віче проходило під егідою святкування 300-річчя укладення Берестейської унії і значна частина доповідей пов'язувалася з цієї подією. Кардинал С. Сембратович відзначив, що Берестейська унія зблизила українців із західною культурою, слов'янськими народами, «стала для русинів заборолом їх народности». Проте, він наголошував на тому, щоб поляки поважали греко-католицький обряд: «Хто покидає обряд ослабляє свв. Унію і завдає болючу рану народови рускому, котрий зжив ся з тим обрядом і цілою душою привик до сего»³. Він також наголосив на значущості ГКЦ церкви для запобігання підвищенню інтенсивності російських впливів: «...то бережім також свято Унії Церковної, бо лиш на тій підставі будемо могли разом, як сини св. Церкви кат. Русини і Поляки трудитись для спільного добра і поборювати ворога нам спільного»⁴.

Підтримав С. Сембратовича архієпископ С. Моравський, зазначивши, що Берестейська унія є основою для спільної праці українців та поляків, особливо у час небезпеки для католицької віри з боку ліберальних та соціалістичних ідей⁵. К. Сарницький зачитав доповідь з історії Берестейської унії та діяльності єпископа К. Терлецького. Доповідач, порівнюючи становище Церкви у Галичині та Наддніпрянській Україні, зазначав, що «Нині жите в унії стоїть далеко висше як православію в Росії. Не брак і там

¹ Ibid.

² Віче католицке. *Народна часопись*. Ч. 143. 27 червня (9 липня) 1896. С. 1–2.

³ Там само. С. 2.

⁴ Бесіда Єго Еминенції Кардинала Сембратовича на першому засіданні кат. Віча у Львові дня 7 липня 1896. *Душпастир*. 1896. Ч. 14–15. С. 350.

⁵ II. Wiece katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr 156. S. 2.

красних церков та величавого обряду, але брак животворячого духа, бо все вкриває ледова мертвота»¹.

І. Шараневич виголосив промову щодо морального та матеріального становища українського народу до та після прийняття Берестейської унії. Прийняття якої розглядалося також і з наукової точки зору. Зокрема, у доповідях К. Студинського щодо характеристики та генези твору І. Потія «Унія» та «В справі дослідів над історією унії церковної», після чого ухвалено рішення у потребі збору в Галичині та за кордоном матеріалів, пов'язаних з історією Берестейської унії, зокрема щодо літературної та просвітницької діяльності І. Потія².

На віче обговорювалися наболілі проблеми міжконфесійного життя у Галичині. Зокрема, о. Яцковський зазначав, що між українцями та поляками часто присутній антагонізм, що проявляється у суспільно-політичному житті, діяльності товариств тощо. Доповідач закликав до українсько-польського порозуміння для вирішення нагальних проблем Галичини.

Селянин Скварга, згадавши про спільну боротьбу українців та поляків з турками та татарами, порівняв її із новим ворогом християнської віри – соціал-демократією. Доповідач висловив надію на те, що спільними зусиллями буде подолано і цю небезпеку³.

Одним із важелів впливу на суспільство організатори віча вбачали у заснуванні католицьких періодичних видань. І. Волосянський виступав із доповіддю про українські видання та часописи, висловив думку, чому не можуть розвиватися видавництва. У дискусії брали участь А. Вахнянин, С. Лепкий, О. Барвінський, К. Студинський. Зокрема, О. Барвінський виступив проти впливу москвофільства на українські видавництва, оскільки це «нищить сили народу»⁴. На основі цього обговорення ухвалено рішення

¹ П. Wiece katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr 156. S. 1–3.

² Віче католицьке. *Народна часопись*. 2 (14) липня 1896. Ч. 146. С. 1–2.

³ П. Wiece katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr 156. S. 2.

⁴ Віче католицьке. *Народна часопись*. Ч. 146. 2 (14) липня 1896. С. 1–2.

щодо заснування українського католицького часопису та сільських католицьких читалень.

А. Вахнянин доповідав щодо селянської еміграції та запропонував такі резолюції: щоб крайова влада слідувала за недобросовісними агентами; прийняття еміграційного закону, що мав урегулювати взаємини емігрантів; щоб крайова та державна влада опікувалася емігрантами, як під час еміграції, так і на новому місці проживання¹.

Слід зазначити, що попри рекомендаційний характер, прийнятих на віче резолюцій, вони мали певне практичне значення. Зокрема, учасниками віче О. Барвінським, А. Вахняниним, К. Студинським утворено першу українську партію клерикального скерування – КРНС з пресовим органом часописом «Руслан». Наслідком проведення віче можна вважати і політичне оформлення польського суспільно-християнського руху.

Традиційно негативно на таку подію відреагували радикали. У їх часописі «Громада», який видавався К. Трильовським у Коломиї, зазначалося: «Се радують та веселять ся пани та єзуїти та вірні їх приверженці: Митрополит чи пан кардинал, та великі патріоти: наш пресловутий Барвіньський, грубошкурий Вахнянин, єго многонадійний зять, політичний лірник др. Студинський, адвокат моторний др. Федак, і професор Шараневич»².

Отже, через проведення католицького віче, Церква намагалася винести існуючі суспільні проблеми на ширше обговорення і по мірі можливості вирішити їх відповідно до християнської принципів, щоб тим самим перешкодити поширенню соціалістичної пропаганди. Однак, незважаючи на їх важливе значення, ці заходи були малоефективними, проте вони заклали підґрунтя для утворення та функціонування численних політичних партій та організацій клерикального скерування.

¹ Там само.

² Що писали про унію церковну уніятський священник Стефан Качала та посол Барвіньський ? (Написав З. А. Бор ... ский). *Громада*. 1896. Ч. 2. За липень. С. 25–26.

Влітку 1896 р. на противагу антиклерикалізму радикалів у Львові пройшло католицьке віче, організоване Церквою, на якому осуджено антирелігійну діяльність радикалів і антикатолицьку скерованість москвофілів. О. Барвінський дорікнув деяким священникам-народовцям, що вони занадто «кокетують» з москвофілами. На цьому ж вічу прийнято ухвалу щодо необхідності окремої партії для захисту інтересів греко-католицької Церкви і всіх її вірних¹.

Ще одним поштовхом для створення власної партії стало виключення А. Вахнянина з «Народної ради» з формулюванням «за проурядову, а тому антинародну діяльність»¹. Внаслідок зазначених подій 14 жовтня вирішено створити політичну організацію під назвою «Католицький русько-народний Союз».

Таким чином, у останній третині ХІХ ст. у суспільно-політичному житті галицьких українців проходив процес формування політичних рухів, партій та боротьби за лідерство серед широкого загалу. Вихід у світ часопису «Діло» означав конкретну заявку низки молодих народовців на чолі з В. Барвінським на провідні позиції у національному житті. Процес О. Грабар 1882 р. суттєво похитнув позиції москвофілів. Проте керівництво народовців було не готове перебрати на себе політичний провід та допомогло відродитися москвофільській партії, що спричинило до виділення у народовському таборі групи молодих політиків, які стояли на чітко виражених національних позиціях і декларували програму «органічної праці». Лідерами цього напрямку були о. С. Качала, брати В. та О. Барвінські, Д. Гладилович. «Нова ера» дала можливість для реалізації цих поглядів. Крах «нової ери» фактично означав розкол у народовському таборі. Прихильники О. Барвінського уклали т.зв. «новий курс» – мирну угоду з правлячими польськими колами. А група Ю. Романчука консолідувалася з москвофілами та радикалами.

¹ ЦДІАЛ України. Ф.818. Оп.1. Спр.9. Арк.21.

У цей час спостерігаємо поступове зближення прихильників О. Барвінського та митрополита С. Сембратович. Сформований ними спільний виборчий комітет при підтримці влади здобув найбільше депутатських мандатів серед українських партій, що викликало ще більший розкол між опозиційними і угодовими народовцями. Опозиційні народовці пішли на союз з москвофілами, а консервативніше крило спільно з групою священників створили КРНС. Таким чином, у 80-х рр. XIX ст. в народовському таборі викристалізувалася суспільно-християнська течія, що у 1896 р. створила власну партію.

¹ Księga pamiątkowa Wiecu Katolickiego w Krakowie: odbytego w dniach 4, 5 i 6 lipca 1893 r. Kraków 1893. S. 79.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНО-ХРИСТІЯНСЬКОГО РУХУ

3.1. Формування українського суспільно-християнського руху

Зі створенням КРНС український суспільно-християнський рух у Галичині вийшла на якісно новий рівень розвитку. Митрополит С. Сембратович мав намір створити клерикальну організацію, однак лідерам суспільно-християнської течії вдалося його переконати відмовитися від цієї ідеї. Натомість, О. Барвінський запросив до створення КРНС групу світської інтелігенції.

У основу своєї діяльності християнські суспільники поклали ідеологію «органічної праці», що орієнтувалася на західноєвропейські цивілізаційні зразки, сім'ю, церкву, раціоналізм, приватну власність, національну солідарність¹. На думку О. Аркуші, прихильники цієї програми «мали стати координуючим центром роботи, що дедалі глибше сягала б у глиб суспільства, творячи одноцільний організм, у якому вищість людини визначалася б лише вищістю її духу та праці. Неважко помітити, що українська концепція «органічної праці» відповідала вимогам часу, який визначався переломом суспільної психології, світоглядним домінуванням позитивізму»².

Слід зазначити, що прихильники О. Барвінського напередодні заснування нового політичного угруповання декілька разів намагалися порозумітися з т.зв. «опозиційними» народовцями для «можливої спільної роботи для народу»¹. Проте консенсусу знайти не вдалося.

Аналізуючи взаємини в українському політикумі Галичини у другій половині 1896 р. О. Барвінський зазначав, що опозиційні народовці, уклавши союз з москвофілами, порушили основну умову угоди 1890 р.: «Признавання

¹ Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. Ч. 41. 11 (23) жовтня 1896. С. 1.

² Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997. С.12.

самостійності своєї народності і свого языка й особлива дбалість о свій язык і свою народність». Радикальна партія виступила окремо та не хотіла об'єднуватися з іншими українськими політичними угрупованнями, а народівці які притримувалися угоди 1890 р. утворили КРНС².

Як показав час він був абсолютно правий: «Я не злякався і тероризму та остракізму, не покинув народного прапора і події перед світовою війною і підчас та після неї стали доказом, що москвофільство, з котрим опозиція робила консолідацію, було і є найбільшим ворогом укр.народу, та єго самостійного розвитку і поступу»³.

Однією з причин заснування нового політичного угруповання, на думку В. Коцовського, було те, що жодна з існуючих партій не проводила роботи щодо вирішення нагальних проблем українців: «Від 1890-го р. минуло 6 літ, а за весь той час для позитивної політичної діяльності не зроблено у нас нічого. Ніхто навіть не веде якої небуть евіденції наших, хоч би найважнійших справ, вони залягають або – полишені на чужу ласку, бо до сего сили одиниць за слабі й діяльність їх поневолі ограничає ся тісним кругом. Крім того має діяльність одиниць і сю недогоду, що противникам дає нагоду мішати сі одиниці з самою народною справою. А преці-ж основа діяльності сих одиниць лишає ся правдива і непохитна навіть тоди, коли-б сі одиниці при одній чи другій нагоді справді в чім пхибили. Замість стояти на сій основі і використати єї – настав у нас час повного розладу й непорозуміння: у нас приходить до опозиційного єднання з людьми антинародними, зовсім без огляду на то, кому то таке єднанняє одинокую користь принести може і мусить? Чей же не народови, а ствердити се є обовязком так само, як глядати почину до позитивної діяльності на народній основі»⁴.

Слід зазначити, що для нової політичної течії важливою була

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од. зб. 32. Арк. 527.

² Там само. Арк. 567.

³ Там само. Арк.. 547.

⁴ Там само. Арк. 540.

підтримка греко-католицької ієрархії. Ще напередодні утворення КРНС, у 1895 р., в очільників ГКЦ виникла ідея заснувати клерикальну партію¹. Утворення КРНС у 1896 р. знайшло підтримку серед греко-католицьких ієрархів, зокрема у митрополита С. Сембратовича, який благословив його діяльність².

Попри те, КРНС не був популярним у середовищі священників³. З метою популяризації новоутвореної партії 10 грудня 1896 р. С. Сембратович скликав збори духовенства.

Представник митрополита С. Сембратовича о. І. Бачинський, зазначив, що духовенство не може підтримувати ні москвофілів, ні народовців, котрі тяжіють до радикалізму. Тому ієрархія закликала підтримати політичну силу О. Барвінського як таку, що хоче «вести політичну діяльність разом з духовенством подъпроводомъ найвысшого пастыря духовного». Окрім того, пропонувалося провести майбутню виборчу кампанію під керівництвом митрополита⁴.

Проте більшість священників не підтримали ідеї створення клерикальної партії⁵. Він закликав поборювати антицерковні тенденції певних політичних сил на чолі з світською інтелігенцією⁶. Позицію опонентів щодо заснування КРНС на цих зборах висловив парох с. Закомар'я Золочівського повіту о. Д. Танячкевич. Він зазначив, що духовенство вважає новостворену партію пропольською силою, що використовує марку католицької лише заради прикриття своєї суті й залучення якнайбільшої кількості священників⁷.

¹ Руска праса і партія «клерикальна». *Душпастир*. 11 лютого 1895.

² «Католицкій руско-народный союзъ». *Галичанинъ*. 1896. Ч. 224; Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. Ч. 41. 11 (23) жовтня 1896; Статут політичного товариства під назвою «Католицкий руско-народный Союзъ». *Правда*. Ч. 41. 11 (23) жовтня 1896; Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 8. 11 (23) жовтня 1897. С. 1.

³ По зборахъ Делегатовъ Духовенства у Львовѣ 10. н. ст. грудня 1896. *Прапоръ*. 1897. Ч. 1. С. 31–32; Зъѣздъ руского духовенства. *Дѣло*. Ч. 269. 29 падолиста (11 грудня) 1896. С. 2.

⁴ Послѣдны вѣсти. *Дѣло*. Ч. 268. 28 падолиста (10 грудня) 1896.

⁵ Про недавній зїздъ відпоручниківъ деканальнихъ. *Руслан*. Ч. 5. 8 (20) січня 1897. С. 3.

⁶ Промова Єго Еміненції Кард. Митр. Дра Сильвестра Сембратовича виголошена дня 10-го гр. 1896 при відкритті зборів відпоручниківъ духовенства. *Руслан*. Ч. 1. 1 (13) січня 1897. С. 1.

⁷ Пастушенко Т. Греко-католицький парафіяльний священник кінця XIX ст.: між релігійним покликанням та політикою. *«Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку»*

З метою висловлення своєї позиції учасники зборів обрали комісію у складі 15 осіб – по п'ять представників з кожної єпархії. Результатом її роботи стала «Резолюція делегатів русько-католицького Духовенства всіх трьох Єпархій в Галичині», у якій зазначалося, що створення КРНС не принесе користі ні Церкві, ні її взаєминам із громадськістю. Окрім того, у документі зазначалося, що католицьке духовенство й так являє собою ієрархічний організований союз; утворення товариства для захисту католицизму не має підстав у провінції, де католицизм і без того займає провідні позиції, натомість загрожує втягненням Церкви в політику, що може спричинити напруги у взаєминах між духовенством і народом. Збори одноголосно схвалили резолюцію й подали її до відома митрополита¹.

Упродовж свого існування КРНС так і не знайшов належної підтримки серед парафіяльних священників. Участь у його створенні С. Сембратовича стала останньою спробою митрополита утвердити Церкву як впливового фігуранта у політичному житті Галичини. Його наступник Ю. Сас-Куїловський виступив як категоричний противник участі духовенства у політичному житті, наголошуючи на обов'язку зосередитися на релігійній діяльності². Символом його особистої позиції стали слова: «Волю змовити одно «Отче наш» за добро церкви і народу, ніж мішатися до справ, котрі мені не по нутру»³.

Про створення КРНС стало відомо при папському престолі. Папа Лев XIII цікавився діяльністю КРНС у представника ГКЦ при Ватикані о. Василя Левицького¹.

Цікавим було ставлення до новоутвореної партії українців Буковини, які у своїй більшості були православними. Попри те що КРНС виразно

українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. С. 66–71.

¹ Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне... С. 145.

² Колб Н. Митрополит Юліан Сас-Куїловський: шлях зі Станіслава до Львова. *Lwow: miasto, społeczeństwo, kultura*. 2005. Tom V. С. 176, 180–181.

³ Приїзд митроп. Куїловського. *Дѣло*. Ч. 186. 20 серпня 1899.

асоціювався з ГКЦ, буковинці привітали його створення. Свою позицію вони висловили у часописі «Буковина» «Ми, буков[инські] Русини, займаємо супроти того нового товариства політичного у Львові таке становище: Товариство се виразно зазначає у своїм статуті, що має дбати про руський нарід в Галичині; колиж так, то жоден православний Русин не має права дорікати сему галицькому товариству за его католицьку основу. Ціль же «Катол[кицько-] Русь[кого] нар[одного] Союзу» така, що проти неї ніякий розумний Русин нічого не може мати, для того о скілько катол. Характер Союзу не буде лягати в сфери інтересів правосл[авної] Церкви (а сего зовсім неможна побоюватися), о скілько Союз може бути певний нашої симпатії. Так само радо привиталиб ми реальну роботу львівської («Народ[ної] Ради», колиб вона до якої розумної роботи була спосібна, як радо повитаємо реальну роботу сего Союзу, коли він розвинеся і знекає прихильників. Буковинські Русини мають так багато спільного ґрунту з галиц[ькими] Русинами, що всякі заходи тих для скріплення сили народу можуть лише тішити нас і додавати нам віри в нашу роботу. А в тих спільних змаганнях нам так само потрібна і корисна робота уніята як в православного чоловіка»².

Натомість О. Маковей у листі до О. Барвінського від 11 жовтня 1896 р. зазначав, що потрібно зробити для новоутвореної партії щоб здобути підтримку буковинців: «Колиб я мав що на сїм довірочнім зборі сказати, то сказав би се, щоби товариство, яке повстане на таким твердо-католицьким ґрунті, не дивувало ся, що «Буковина» і буковинські Русини на таким становищі стати ніяк не можуть. Ми чи хочемо чи не хочемо, а з огляду на інтерес бук[овинських] Русинів, мусимо стати «понад церквами», а навіть в потребі бути православними. Треба, аби та галицька клерикальна партія, яка організує ся, вміла наше положенє зрозуміти»¹.

Опозиційні народовці на чолі з Ю. Романчуком, Є. Олесницьким, К. Левицьким у вересні-грудні 1896 р. уклали з москвофілами політичний

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 17.

² ІЛ. ВР. Од.зб. 32. Арк. 543.

союз – так звану «консолідацію» – заради спільної участі у виборах до парламенту у 1897 р.. «Діло» вказувало, що ініціатором консолідації виступило згадане зібрання, хоча було відомо, що консолідація готувалася ще з 1893–1894 рр. КРНС відразу став в опозицію до консолідації, чим самоізолювався в українському політичному просторі й викликав хвилю гострої критики. «Діло», «Галичанин» та інша опозиційна преса розглядала КРНС і його лідерів як національних зрадників, що продалися полякам. Цьому явищу певною мірою сприяли й польські чинники на чолі з графом К. Бадені, що відверто визнавали О. Барвінського єдиною українською політичною силою, з якою вони готові співпрацювати².

26 грудня 1895 р. і 22 вересня 1896 р. відбулися довірочні наради нового політичного товариства. Причиною створення товариства називалася відсутність організації, що стояла б на народній основі та спиралася на «новоєрівську» декларацію 1890 р. На нараді 14 жовтня 1896 р. були присутніми 56 осіб, а ще 30 надіслали привітання учасникам і перепрошення за відсутність. До організаційного комітету обрали 10 осіб і 5 помічників: І. Чапельський, крилошани Б. Пюрко, М. Подолинський, І. Гробельський, М. Світенький, С. Юрик (префект духовної семінарії у Львові), Т. Барановський, нотар В. Левицький, В. Коцовський, О. Барвінський, помічниками були: співробітник архикатедр у Львові О. Ваньо, викладачі семінарій у Львові І. Бічай і В. Тисовський, викладачі гімназії у Львові Т. Грушкевич й І. Огоновський¹. На думку засновників товариства, «Народна Рада» відійшла від «Народної програми», доказом чого став передвиборчий союз з москвофілами 1897 р.

Зasadничі принципи та завдання новоутвореної партії можна прослідкувати із виступу її очільника О. Барвінського: «А коли інші народи славянські давно вже полагодили національне питанє, довели маси народні до повної національної свідомости і забирають ся тепер до рішення у себе

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 1801 / п. 118. Арк. 26–26зв.

² Наші наміри. *Руслан*. Ч. 16. 21 січня (2 лютого) 1897. С. 1.

великих проблем суспільних; ми ще доси не можемо вийти з сеї національної блуканини, не встигли ще освідомити народних мас, щоб не давали збивати ся з простого шляху народного, щоби дорожили своєю рідною мовою і народністю, щоби щиро і вірно стояли при руско-кат[олицькій] Церкві і не давали послуху всякими баламутствами і підшептами. В нашій хаті, хоч вже 60 літ минає від почину нашого відродження національного, немає ще ладу, нема певних і непохитних підвалин і се причина того національного рокладу і розсторю в нашій суспільности, тої блуканини, того хаосу, се причини слабого поступу і розвою національного. А тимчасом заглядають до нашої хати зовсім нові справи і питання, які допомагають ся з всею силою порішення»².

Згідно зі статутом КРНС мав: «1) розбуджувати і піддержувати свідомість народну, ширити пізнанє і почутє прав горожанських, поучувати про горожанські права взагалі як і про законні способи оборони в случаях нарушеня або перепони в свободнім виконуваню сих прав. 2) ширити почутє справедливости, взаїмної помочи і потреби стоваришень яко найважнійших способів до піднесеня добробуту і усуненя визиску. 3) дбати о зменшенє публичних тягарів. 4) дбати о переведенє в законодавстві справедливого розкладу податків і тягарів публичних. 5) дбати о улекшенє набування, побільшування, упорядкованя і взагалі піднесеня селянських і міщанських господарств, ремесла і промислу»³.

Досягти цього планувалося піднесенням освітнього рівня суспільства, його правової свідомості, проведенням віч і зборів щодо поточних політичних і економічних питань. Окремим параграфом у статуті йшлося про створення і поширення часопису⁴.

Членом КРНС міг бути кожен повнолітній українець, який був громадянином Австро-Угорщини. Членів партії приймав та виключав виділ

¹ Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. Ч. 41. 11 (23) жовтня 1896.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Од. зб. 32. Арк. 528.

³ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од. зб. 32. Арк. 534.

⁴ Там само.

2/3 голосів. Члени зобов'язувалися сплачувати партійні внески у розмірі 2 корон (селяни – 1 корону)¹.

Виділ КРНС, згідно зі статутом, складався з 10 членів, обраних на загальних зборах абсолютною більшістю голосів та 5 заступників. Виділ обирав зі свого складу голову товариства, його заступників, секретаря, касира та бібліотекаря. Саме виділ мав займатися усіма справами товариства, відповідно до статуту та ухвал загальних зборів, зокрема: скликати збори, з'їзди та віча, виконувати їх ухвали; розпоряджатися майном КРНС; приймати та виключати членів; вести протоколи засідань; контролювати редакційну політику офіційного друкованого органу партії².

Виділ скликався головою партії або його заступником щонайменше раз на два тижні. Ухвали виділу приймалися абсолютною більшістю голосів. Загальні збори скликалися виділом раз на рік. Виділ зобов'язувався скликати надзвичайні збори КРНС на вимогу щонайменше 30 його членів³.

До повноважень загальних зборів входило: приймати до відома звіт виділу та оцінювати його діяльність за рік; обирати виділ та заступників, а також контрольну комісію, що складалася з трьох осіб; давати рекомендації виділу щодо вирішення важливих справ; обговорювати важливі суспільно-політичні, просвітні та економічні питання й ухвалювати відповідні рішення; вносити зміни до статуту або ж розпускати партію. Для прийняття важливих рішень потрібна була присутність щонайменше 30 членів КРНС, що свідчить про його малочисельність. На випадок розпуску КРНС, його майно, згідно зі статутом, переходило у власність Наукового товариства імені Шевченка⁴.

Слід зазначити, що статут новоутвореного товариства жваво обговорювався його членами. Зокрема, о. І. Гробельський у листі до О. Барвінського зазначав: «Я днесь дістав Статут «Католицького руско народного Союза» але не гнівайте ся, я ним не збудовав ся. В сим статуті

¹ Там само. Арк. 534–535.

² Там само. Арк. 535.

³ Там само. Арк. 53.

⁴ Там само. Арк. 537.

нема і згадки о народній програмі. Чому се? У §4 «Союза» сказано: Членом товариства може бути кождий Русин... тим самим і кацап і радикал і ліберал» з табору опозиційного, щоби потому ... киринити. Чи мало досвѣду на Товаристві Шевченка? не сказано навіть що сей «Союз» є лишень на Галичину, а прецінь Статут є «Grund Gesetz» повинен бути яський і повний, бож і кацапи і радикали «рускости» не відпекують ся. Сей §4 повинен так звучати: Членом товариства може бути: Кождий Галицкий Русин признающий ся до Кат. церкви і узнающий самостійність руско-українського (малоруского) народу та єго окремішність від російского і польского. Чому сего не зроблено в самим засновку?...»¹.

Також у статуті йшлося про створення та поширення часопису. Проблема становлення та збереження власного друкованого органу у розглянутий період стояла перед християнськими суспільниками вельми жорстко. Періодика була основним інструментом політичної пропаганди, і тому їх лідерам необхідно було спертися на досить авторитетне видання, у той же час доступне широким народним масам в фінансовому та інтелектуальному аспектах.

У результаті чого засновано часопис «Руслан», перше випуск якого вийшов друком 1 січня 1897 р. О. Барвінський пропонував назвати нове видання – «Руслан», іменем, яке «взяв собі пок[ійний] Маркіян, щоби трудитися для руського народу в Галичині»².

У «Споминах з мого життя» О. Барвінський визначив основну мету заснування часопису: «Будити й поглиблювати серед нашої суспільности національну свідомість, охоту до народньої організації і праці на всіх царинах нашого життя, давати певні і докладні інформації про всякі справи а тим самим простувати баламуцтва так щедро розсівані ворожими нашої українській ідеї часописами»¹. Першочерговим завданням, на думку О. Барвінського, було подання низки програмних статей, за якими читач мав

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 1015. п. 76. Арк. 58–58зв.

² ВР ІЛ. Ф. 135. Од. зб. 33. Арк. 589.

скласти уявлення щодо мети, напрямів, основних функцій видання, а також зрозуміти потребу створення й самого КРНС, статутні завдання й прагнення «сего товариства і тим способом промостити єму дорогу в руській суспільности»². Завдяки організаторським здібностям О. Барвінського до праці в часописі залучалися відомі галицькі громадсько-політичні діячі, письменники, представники науково-педагогічної інтелігенції.

Слід зауважити, що часопис був доволі популярним виданням серед українців Галичини. За підрахунками О. Жерноклеєва, у «Руслана» було 2 тис. передплатників. Для порівняння: «Діло» тоді виходило накладом 1,8 тис. прим., «Галичанинъ» – 1,3 тис.³.

Попри те, слід зазначити, що О. Маковей у 1899 р. доволі скептично ставився щодо фактичних редакторів «Руслана»: «Часопись Руслан мала торік двох редакторів: спершу ним був священник-катехит, що в самий найкрасший час до роботи в редакції мусів учить дітей у школі. Потім... бувший директор руського театру в Галичині», про якого автор висловився не зовсім толерантно⁴.

КРНС чи не єдина українська партія Галичини, що підтримала політику «нової ери», яка передбачала тісну співпрацю з владою. У цьому контексті О. Барвінський наводить частину промови на згаданих зборах відомого громадського, культурного, економічного та політичного діяча, педагога, письменника, критика, директора Перемиської державної гімназії Г. Цеглинського. Зокрема, аналізуючи наслідки «нової ери», він відзначав, що кожна партія «шукає контакту з правительством, а в міру розросту своєї сили бажає стати правительственным (значить мати участь в кермуванні державою)»⁵. Окрім того, О. Барвінський у мемуарах проводить історичні паралелі кінця XIX ст. та 20-х рр. XX ст. Зокрема, характеризуючи те, що до

¹ Там само. Арк. 610.

² Там само. Арк. 588.

³ Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. С. 265.

⁴ Маковей О. З життя і письменства. *Літературно-Науковий Вістник*. 1899. Т. 6. Кн. 4. С. 38–53.

⁵ ВР ІЛ. Ф. 135. Од. зб. 33. Арк. 541–542.

складу президії католицького віча у Львові 1896 р. увійшли українці, О. Барвінський зазначив: «Се було можливо за Австрії, а в новітній Польщі не допускають укр. мови в прилюднім життю. Тодішня польська шляхта змагала, хоч не все щиро до порозуміння з Русинами, але відтак все польські загорільці захопили провід у свої руки і довели до такого гноблення, яке стає прямо безмежним»¹.

Партія на чолі з О. Барвінським намагалася не афішувати своєї лояльності до крайової влади, обмежуючись заявами вірності Габсбургам. Проте постійні закиди з боку польських кіл про намір співпрацювати виключно з КРНС, призвели до того, що його лідери змушені були відмовитися від політичної діяльності на користь участі у парламентській діяльності з метою захисту соціально-економічних та культурно-освітніх прав українців Галичини.

Заснування КРНС викликало ідеологічні дискусії у східногалицькому політикумі. «Діло», «Галичанин» та інша опозиційна преса розглядала КРНС та його лідерів як національних зрадників. Значна частина «Споминів» присвячена спростуванню цих звинувачень. Окрім того, виділ «Народної ради» виключив із її членів осіб, зокрема о. М. Світенького, які підтримали створення КРНС з формулюванням за «злученє з людьми, що «ноторично нехтують програму, компромітують перед сьвітом демократичну, свободолобиву та поступову ідею руско-українску або за своє протинародне поведенє зістали виключені з Народної Ради»².

В. Коцовський, якого також виключили зі складу «Народної ради», проаналізувавши політичну ситуацію, зробив висновок, що «...переведенє якого небудь порозуміння з теперішньою управою «Нар. Ради», а тим менше переведенє такого порозуміння на загальних зборах, при прийнятї у нас тепер на жаль способі дискусії, сталося прямо неможливим»¹.

Поступово відбувається зближення А. Шептицького з лідерами

¹ ІЛ. ВР. Од. зб. 32. Арк. 399.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Од. зб. 32. Арк. 545–546.

суспільно-християнської течії, він втягується у роботу контрольованих ними громадських організацій, налагоджується постійне листування між єпископом і О. Барвінським, у гостях у якого А. Шептицький неодноразово бував. Незадоволені правлінням А.Шептицького були москвофіли, оскільки він не йшов на відкритий конфлікт, чітко окреслив свою українську національну ідентичність, що суперечило їх ідеології.

Християнські суспільники покладали значні надії на А. Шептицького, вважали, що він зможе знешкодити антиунійні змагання москвофілів. Тим не менше на початку він також змушений був зважати на їх вплив. Подальше знайомство єпископа зі східногалицькими москвофілами дало можливість зрозуміти справжні їх цілі, і тоді А. Шептицький цілковито з ними пориває².

У такому твердженні є певна логіка. А. Шептицький не міг відразу відмовитися від підтримки значної частини кліру, який сповідував москвофільські погляди. Москвофіли-священники вбачали у молодому владиці польський наступ на церкву, тому й чинили йому різні перепони. Зрештою, український національний табір не відрізнявся від них у ставленні до особи єпископа. Орган суспільно-християнської течії постійно інформував про діяльність молодого владики. «Руслан» писав про те, що станіславівський єпископ А. Шептицький проводив візитацію найбільш віддалених гірських сіл, у багатьох з яких священники-москвофіли занедбали свої пастирські обов'язки тощо.

Лідери християнських суспільників покладали на молодого митрополита надію, що він позитивно вплине на галицько-українські відносини, очолить не тільки релігійно-церковне життя у Галичині, але й національно-політичне, піднесе роль духовенства у суспільстві, сприяла наверненню до церкви світської інтелігенції¹. Суспільно-християнська течія шукала в особі нового митрополита А. Шептицького підтримки.

¹ Там само. Арк. 551.

²Кедрин І. У межах зацікавлення. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Бібліотека Українознавства НТШ, 1986. С. 505.

Для розуміння подальшого розвитку українського суспільно-християнського руху в Галичині варто подати короткі біографи діячів з якими він асоціювався (див. дод. В).

Назагал, у суспільно-християнському середовищі домінувало духовенство, а формальним лідером КРНС був крилошанин о. І. Чапельський. Це логічно з точки зору назв партій, підтримки вищого греко-католицького духовенства (особливо митрополита С. Сембратовича та єпископа Г. Хомишина). Проте не можемо назвати це середовище клерикальним, оскільки його ідеологію створювали, переважно, представники світської інтелігенції – О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Студинський. Слід зазначити, що роль усіх названих діячів була різною в історії суспільно-християнського руху, переважно не ключовою. Проте, участь у діяльності КРНС, «Руської громади» та ХСС дає змогу краще зрозуміти їх погляди на різноманітні аспекти суспільно-політичного життя Галичини зазначеного періоду.

Суспільно-християнська течія, не зважаючи на несприятливі зовнішні обставини, намагалася зміцнитися зсередини. 4 жовтня 1901 р. відбулося зібрання, на якому ставилося питання розширення впливу. «Руслан» опублікував звернення до української інтелігенції із закликом до об'єднання з метою захисту інтересів українців у Галичині, однак ці заклики не змогли дати серйозних результатів, оскільки суспільно-християнська течія поступово втрачала свій вплив.

¹ Новий митрополит Галицький. *Руслан*. Ч. 248. 2(15) падолиста 1900. С. 1; Новий владика. *Руслан*. Ч. 252. 7(20 падолиста) 1900. С. 1–2.

3.2 Регіональні особливості суспільно-християнського руху

Наприкінці 1897 р. у Станіславові виникла організація, що мала яскраво виражений утравістичний характер – ХПС. Його друкованим органом був часопис «Związek Chrześcijański / Християнський союз» під редакцією А. Дешаковського¹.

Слід зазначити, що католицька пропаганда на шпальтах зазначеного часопису носила цілком світський характер. Молитва, сповідь, церковні таїнства, безперечно, вважалися необхідними, проте у статтях часопису, звернених до віруючих, наголос робився не на особистій вірі у Бога, спасіння душі й підготовку до загробного життя, а на те, як поводитися у земному житті, щоб досягнути благополуччя та поваги. При цьому часто ідеалізувалися соціальні устрої Середньовіччя, періоду найвищої могутності Церкви, передусім це стосувалося становища ремісничих цехів та єврейської общини.

Зазначена організація мала багато спільного із аналогічними утвореннями, які функціонували в інших слов'янських народів Австро-Угорської імперії. Відповідно представники ХПС не заперечували своєї приналежності до загальнодержавного католицького руху, проте наголошували на певних регіональних особливостях².

Основні ідейні засади ХПС закладено на партійному з'їзді, проведеному 3 жовтня 1897 р.³. На ньому прийнято програму, яка мала об'єднати розроблених представників європейського суспільно-християнського руху кінця XIX ст., підтверджувала вірність австрійській короні, національне рівноправ'я та засуджувала ліберальні принципи в економіці та політиці¹.

Будь-які прояви лібералізму розцінювалися католицькими політиками

¹Odwydawnictwa. *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 12. 3 października 1897. S. 1.

²Program «Związku chrześcijańskiego». *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 13. 10 października 1897. S. 2–3.

³Rezolucya. *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 13. 10 października 1897. S. 1.

як перепона для повноцінного соціально-економічного розвитку, як негативні прояви, вигідні лише для соціал-демократів. Зокрема, у часописі зазначалося, що гасло лібералізму «Свобода, рівність і незалежність» здобуло значне поширення серед народних мас, проте не було практично реалізоване. Навпаки – значна частина робітників та селян через ліберальні ідеї, на думку представників ХПС, знаходилася за межею бідності. «Мільйони робітників та селян залишилися без даху над головою та шукали щастя поза межами батьківщини – зазначалося в часописі. – Внаслідок бідності приходив моральний занепад – корупція, шахрайство, розбещеність наскрізь пронизали суспільне життя»².

Обмеження монополістичних тенденцій, введення прогресивного податку на прибутки та їх поступове зниження, дешеві кредити – мали б захистити працюючих від розорення, а поділ шкіл за конфесійним принципом та збереження сімейних релігійних традицій, сприяло б запобіганню занепаду моральності.

Основна мета ХПС полягала у протистоянні бідності та моральній деградації шляхом практичного виконання християнського вчення. Для її досягнення вони закликали до політичної активності священників та мирян, обрання влади, яка б проводила політику, що ґрунтувалася на християнських принципах.

Для досягнення цієї мети, на думку представників ХПС, потрібно було б реформувати усі сфери суспільного та приватного життя. Зокрема це стосувалося церкви, школи та сім'ї. Метою існування цих соціальних інституцій клерикали проголошували виховання у дусі релігійності та патріотизму.

ХПС виступав за відокремлення Церкви від держави. З іншого боку, держава у свою чергу мала б активно підтримувати її. Інші ж нехристиянські релігії також могли бути визнані на державному рівні, якщо вони не

¹Ibid.

²Po wiecu. *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 13. 10 października 1897. S. 1.

заперечували християнської етики та милосердя¹. Метою шкільної освіти, згідно з програмою ХПС, було не лише отримання учнями знань, але й уміння налагоджувати взаємини з Богом, державою та суспільством. Ця мета могла б бути досягнута лише за тісної співпраці у сфері виховання молоді між освітніми та релігійними установами.

Важливим чинником релігійного виховання молоді вважалася сім'я, адже першу освіту дитина отримувала у її середовищі. Сім'я у свідомість дитини мала закладати ті духовні цінності, які б згодом розвивала школа. Лише шлюб, освячений церквою, на думку представників ХПС, зможе забезпечити виховання дитини у християнському дусі. Берегинею домашнього вогнища була жінка². Вважалося, що держава мала б вжити заходів, щоб жінки не працювали на фабриках, заводах та інших підприємствах, а чоловіки могли самостійно забезпечити сім'ю усім необхідним. Усі ці інституції представники ХПС вважали взаємопов'язаними, тому вели активну боротьбу проти спрощення процедури розлучення та відокремлення школи від Церкви.

Необхідною умовою процвітання держави вони вважали справедливую політику, базовану на християнських принципах поваги до рівноправ'я націй та прав людини, яка б забезпечувала підвищення морального рівня та матеріального благополуччя населення. Оптимальною формою правління представники ХПС вважали спадкову монархію на конституційних засадах³.

Для досягнення своєї мети, ХПС пропонував здійснити низку реформ, які б покращили життя суспільства. Вони стосувалися певних прошарків суспільства. Представників ХПС турбували не лише ідеї «вільної школи» та громадянського шлюбу – вони виступали проти лібералізму в економіці, свободи виробництва та торгівлі, пропонуючи ввести ремісничу кооперацію

¹ Program «Związku chrześcijańskiego». *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 14. 17 października 1897. S. 2.

² Ibid.

³ Ibid. S. 3.

на зразок цехів зі своїми статутом, санкціями та іспитами¹.

Важливою верствою вважалися селяни, котрі становили переважну більшість населення Галичини. У програмі партії передбачалося неподільність та недоторканість селянських земель, систематична парцеляція (поділ земельної ділянки на менші частини (парцели)) поміщицьких земель, захист муніципального майна, створення недорогих та довготермінових іпотек, скасування лихварства як комерційного посередництва, реформування закону про полювання, заснування фахових та господарських шкіл тощо².

Представники ХПС виступали за відокремлення ремісництва від фабричного виробництва, за захист ремісників від конкуренції з великими підприємствами. Зокрема, у програмі партії навіть зазначалися товари, які заборонялися б виготовляти фабрикам: одяг, нижня білизна, рукавички, парасольки, щітки, меблі тощо³.

Доказом компетентності ремісника мав слугувати іспит, який він складав. Ремісник, запідозрений у брудній конкуренції, міг згідно з рішенням свого цеху тимчасово позбавлений можливості виготовляти товар⁴.

Згідно з програмою ХПС, торгівцем могла бути лише та особа, яка довела на практиці свою компетентність та моральну бездоганність. Торгівець ніс особисту відповідальність за походження товару, його якість, ціну та вагу. Будь-які зловживання у цій сфері прирівнювалися до шахрайства. Заборонялися виїзна торгівля та торгівля у кредит, а також брудна конкуренція.

Важливим у програмі партії було робітниче питання. Зокрема, зазначалося, що праця як засіб для існування була вродженим правом людини і загальним обов'язком громадянина держави. Закон повинен

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

захищати працю від монополізації та експлуатації¹.

Відповідний поділ праці та скорочення робочого часу було необхідним для морального розвитку людства. ХПС вимагав впровадження 8-годинного робочого дня, заборони працювати у вихідні та святкові дні, скасування праці вночі (за винятком особливих випадків, зокрема, на залізниці). Заборонялася дитяча праця та, по можливості, скорочувалася жіноча².

Оплата праці не мала б залежати від попиту та пропозиції, оскільки людина не була товаром, проте мала невід'ємне право на справедливую заробітну плату, щоб жити чесно та забезпечувати свою сім'ю усім необхідним.

Для цього роботодавці та профспілки мали б узгодити розмір мінімальної заробітної плати, зниження якої було б заборонено. У разі, коли сторони не могли б домовитися щодо цього, рішення мала приймати держава³.

Права та обов'язки робітника повинні були включені до відповідних законів, затверджених владою. За дотриманням цих правил мають слідувати інспектори, делеговані державою та самими працівниками. Звільнення робітника могло відбутися лише у випадках, передбачених законодавством.

Окремим законопроектом передбачалося забезпечення робітника та його родини у випадках хвороби, непрацездатності та виходу на пенсію. У програмі партії передбачалося регулювання діяльності чиновницького апарату. Зокрема, зазначалося, що державними, крайовими та гмінними чиновниками могли бути лише християни⁴. Щоб врегулювати права та обов'язки чиновників, їх матеріального існування потрібно було створити службову прагматику, нормалізацію правил щодо оплати праці з урахуванням стажу, спеціальних заслуг та здібностей, скасування таємних кваліфікаційних списків, запровадження дисциплінарних комісій та так

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid. № 19. 21 listopada 1897. S. 2.

званих «судів честі», запровадження конкретуального статуту для суміжних чиновницьких професій, регулювання зарплат службовців з урахуванням прожиткового мінімуму, скорочення обов'язкових років служби для тих чиновників, праця яких вимагала інтенсивного використання фізичних чи інтелектуальних сил¹.

Слід зазначити, що програма партії жваво обговорювалася на з'їзді, що свідчить про його демократичний характер. В обговоренні активну участь прийняли й українці. Зокрема, першим виступив українською мовою о. Є. Бариш. Він визнав доцільність програми партії, проте зазначав, що потрібно більше уваги приділити робітникам та селянам, зауваживши, що 78 % населення краю було неписьменним, натомість усі тютюнові магазини, корчми, які призводили до моральної деградації народу, знаходилися в руках євреїв. Він закликав владу не давати дозволу на відкриття нових таких «установ»².

Попри те, як зазначив о. Є. Бариш, щоб «вирватися з принизливого єврейського рабства», потрібне, передусім, повне порозуміння між поляками та українцями. Підтримав о. Є. Бариша наступний виступаючий – Остафінський. Зокрема, він зазначав, що хоча із запізненням, але утворення християнської організації було доцільним, адже її «прагнення впливають з найблагородніших спонукань, захисту віри, закону, національних ідеалів, і ця боротьба йде під знаком хреста, а де хрест там і перемога»³.

Від селян на з'їзді українською мовою виступав колишній депутат сейму, відомий громадсько-політичний та культурно-просвітницький діяч о. Й. Гурик. Його промова, побудована на критиці тодішніх українсько-польських взаємин, засудженні лихварства та соціалізму, викликала жваві оплески у залі¹. Слід зазначити, що не усі учасники з'їзду підтримали програму та діяльність ХПС, що, на нашу думку, свідчить як про

¹ Ibid.

² Sprawozdanie z wiecu chrześcijańskiego. *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 13. 10 października 1897. S. 1–2.

³ Ibid.

демократичний характер зборів так і окремі розбіжності. Зокрема, один із делегатів, розкритикував програму партії, назвав її «запліснявілою», звинуватив у підтримці капіталізму, відмові у праві жінкам на роботу, поверненні ненависті до євреїв тощо.

Лідер місцевої робітничої партії виголосив промову про доцільність введення безкоштовної освіти. Суворій критиці діяльність ХПС піддав депутат місцевої ради о. Ейсельт, промову якого активно підтримали соціалісти². Особливо потрібно звернути увагу на ставлення представників ХПС до єврейського питання. На тлі достатньо позитивного відношення до інших націй, їх антисемітизм був яскравим винятком. Декларуючи, що вони захищають інтереси усього суспільства, лідери католицького табору втрачали необхідний у передвиборчій боротьбі компонент – образ ворога, винуватця усіх бід. І таким ворогом стало єврейство, яке, з одного боку, не розділяло релігійних почуттів католиків, а з іншого – значна кількість євреїв була у складі ідейних противників ХПС – соціал-демократичної партії.

Представники ХПС зазначали, що виступали проти лихварства та шахрайства євреїв, що не було ознакою ненависті до них, оскільки це заборонялося християнською релігією. Євреїв звинувачували у тому, що тисячі селян завдяки їх діяльності були позбавлені засобів для існування та змушені емігрувати за океан. Прикладом, який ілюструє єврейські зловживання, часопис наводить слова одного з львівських професорів про щорічні переходи селянських господарств у власність євреїв і через 70 років не залишиться жодного українського селянського господарства¹.

Усі перераховані проблеми пропонувалося вирішувати не революційними методами, а шляхом щоденної праці на благо суспільства. Їх соціальна програма базувалася на тому, щоб забезпечити належний рівень життя, нагадати громаді про вічні цінності і захистити від спокус, що були у капіталістичному суспільстві з його ідеєю всезагального споживання.

¹ Ibid.

² Ibid.

Зокрема, наводиться приклад покійного М. Ковбасюка, котрий довгий час був депутатом сейму та Державної Ради у Відні. Упродовж життя завдяки ощадливості придбав 60 моргів землі та вважався багатою людиною. Проте розділив землю між дітьми і таким чином розпорошив своє багатство².

Один з авторів часопису наголошував на негативному впливі корчм та крамниць, які переважно були у власності євреїв та закликав християн засновувати власні: «тамъ школа всякихъ обманьствъ, крадежи, зъ оттамъ забійства и розбійства, а также всѣвыборовѣв манипуляціи и интриги. Будь шинкаремъ въ корчмѣхъ христіянинъ, мужикъ, обфшлобыся безъ многихъ грѣхѣвъ и нещастя межи людьми»³. Далі автор навів приклад чеських земель, де у кожній корчмі було по 2–3 народні часописи, відсутня горілка, а лише пиво та різноманітна їжа⁴.

Також він закликав селянські громади орендувати у дідичів землю, стаки, лани, оскільки: «Жидъ посесоръ крутить хлопами, громадянами не сто, але тысяча разы горше, якъ дѣдичъ-христіянинъ... Якъ нашъ народъ взяв ся до мудрой и працевитой та промысловой господарки, то за колька лѣтъ иначе булобы межи нашимъ и съ нашимъ народомъ»⁵. У іншій статті розкритиковано українську інтелігенцію, зазначено, що вона «сто разы гѣрше якъ зъ мужиками... въ тѣмъ гулу мѣсткомъ губится и своими дѣлами и грошми попирає чужину, враждебно настроєну до руского народа и до всего що руске»⁶.

Представники ХПС виступали за співпрацю між українцями та поляками Галичини, засуджували шовінізм з обох боків. Автор статті «Скажѣмъ собі разъ цѣлу правду в очи!» застерігав поляків, що їх перевага у політичному житті є ситуативною. Він зазначав, що якщо «такъ дальше пійде, якъ теперъ, то за якихъ двадцять-трийцять лѣтъ займуть їхъ місце пейсаті Іойлики,

¹ Проч з пявками люду! *Związek Chrześcijański / Християньский союз*. № 18. 17 listopada 1897. S. 1–2.

² Народна економія. *Związek Chrześcijański / Християньский союз*. № 12. 3 października 1897. S. 2.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid. № 13. 10 października 1897. S. 2.

Абрумки та інші представителі «обрізаного *obywatelstwa*»¹. У часописі пропагувалося культурне зближення обох народів. Зокрема, на його шпальтах поляків закликали відвідати виставу «Ой не ходи Грицю та й на вечорниці» українського театру під керівництвом п. Підвищоцької².

Слід зауважити, що заснування ХПС засудили засновники КРНС. Зокрема, вони зазначали на антисемітизмі новоутвореної партії³. Спроби заснування суспільно-християнських партій були також у Перемишлі. На початку 1898 р. у часописі «Прапор» запропоновано створити мережу повітових суспільно-християнських осередків, підзвітних єдиному центру⁴. На чолі цих осередків мали бути найздібніші священники. Найбільше уваги мали приділяти освітній діяльності, а найменше – політичній. Передбачалося, що ці осередки будуть об'єднані у Святоволодимирське християнсько-суспільне братство⁵, а згодом його реорганізували у Християнсько-суспільну партію⁶. Однак цей проєкт не реалізовано⁷.

Таким чином, на шпальтах часопису «*Związek Chrześcijański / Християньский союз*» упродовж 1897–1898 рр. пропагувалися ідеї ХПС – клерикальної партії, організованої на засадах християнської соціальної доктрини, прийнятої наприкінці XIX ст. Представники ХПС виступали за покращення життя простих громадян – селян, робітників, ремісників, торгівців та дрібних чиновників. Основою, на якій мала б ґрунтуватися справжня моральність виступали сім'я, школа та Церква. Вони були прихильниками українсько-польського порозуміння. Єврейське питання не було мотивоване націоналістичними чи расовими почуттями, а швидше економічною конкуренцією, релігійними забобонами та політичною пропагандою.

¹ Скажім собі раз цілу правду в очи! *Związek Chrześcijański / Християньский союз*. № 11. 26 września 1897. S. 2.

² *Nadochod...* *Związek Chrześcijański / Християньский союз*. № 11. 26 września 1897. S. 3.

³ Антисемітизм в Галичині. *Руслан*. Ч. 155. 11 (23) липня 1897. С. 1–2.

⁴ Клирь – народови въ 1898 р. *Прапоръ*. 1898. Ч. 1. За сѣчень. С. 1–8.

⁵ Організація повѣтова Клиру. *Прапоръ*. 1898. Ч. 2 и 3. За лютыи и мартъ. С. 57–66.

⁶ Публіцистичне дѣйствовање «Прапора». *Прапоръ*. 1900. Ч. 1. За сѣчень. С. 9–10.

⁷ Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне...

3.3 Створення «Руської громади» та перехід до поміркованої опозиції (1901–1905 рр.)

Напередодні чергових виборів до Галицького сейму прихильники О. Барвінського вирішили заснувати нове політичне утворення. Для цього проведено підготовчу роботу щодо створення політичного товариства «Руська громада», яку вів спеціальний підкомітет. 14 лютого 1901 р. Є. Гузар у листі до О. Барвінського зазначав на складнощах з якими стикнувся зазначений підкомітет. Він зокрема зазначив, що значна частина колишніх членів КРНС в силу різних обставин відмовилася підтримати новоутворену організацію. Окрім того Є. Гузар робив висновок, що не потрібно за будь-яку ціну збільшувати кількість членів товариства: «Але поки виступимо на арену публичну, хочемо найти свідомих ціли і характерних і охочих до діла людей. Най таких буде малесенький гурток, то скорше буде мож щось зробити, як з більшим числом ледачих»¹.

Поштовхом для заснування політичної організації став виступ А. Коса у Державній Раді проти О. Барвінського на початку 1901 р., який стверджував, що останній не користувався підтримкою жодного галицького українця. Жодна з політичних сил не стала на захист О. Барвінського, а його прихильники не були зорганізовані у партійній організації.

25 березня 1901 р. відбулися збори на котрих утворено політичне товариство «Руська громада». На цих зборах висловлено підтримку О. Барвінському та його соратникам у парламенті та сеймі.

18 червня 1901 р. Галицьке намісництво прийняло статут «Руської громади», який багато в чому повторював основні тези діяльності КРНС. Зокрема принцип національної самобутності українців та бажання працювати на релігійно-моральних засадах.

Статут окреслював основні цілі новоутвореного товариства, а саме: дбати про всебічний розвиток українського народу на морально-релігійних

засадах; на основі законів та конституції Австро-Угорської імперії охороняти національні та політичні права та свободи українців Галичини; допомагати у веденні господарства селянам та міщанам.

Членом «Руської громади» міг бути кожен українець – громадянин Австро-Угорщини, який досяг повноліття. Члени товариства зобов'язані були брати активну участь в діяльності «Руської громади» та сплачувати членські внески – 2 крони щорічно (селяни та міщани – по 1). Керівний орган товариства – виділ – обирався загальними зборами та складався з десяти членів та п'яти їх заступників. Зі свого складу він обирав голову, заступника, секретаря, касира та бібліотекаря. Загальні збори визначали стратегію діяльності товариства, обговорювали кандидатури на прийняття його в члени. У разі розпуску товариства, усе його майно переходило б у власність НТШ².

29 червня відбулися перші загальні збори новоутвореної організації, на яких затверджено її керівництво у складі О. Барвінського – голова, Т. Реваковича – заступник голови, Є. Гузара – секретаря, І. Верхратського – скарбника, В. Лукича-Левицького – бібліотекаря³.

Головуючий на зборах Т. Ревакович аргументував потребу утворення нового товариства неможливістю порозумітися з москвофілами через їх заперечення української окремішності, радикалами – через їх антицерковне налаштування, з націонал-демократами через їх союз москвофілами та «опановавши «Народну Раду» – недопускають до нарад у ній нас Русинів-Реалістів, дарма, що ми причинились до засновання і удержання сего товариства»⁴.

Окрім того з доповідями виступили О. Барвінський («Про теперішнє політичне положення Русинів в краю і державі»), де охарактеризував політичну ситуацію у Галичині та окреслив перспективи діяльності

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 1041 / п. 78, арк. 76–77 зв.

² ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 172. Арк. 1–4.

³ «Руска Громада». Дѣло. 29 червня 1901.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 664, оп. 1, спр. 3, арк. 25–30.

організації та А. Вахнянин («Про національно-языкову квестію»).

Політичні сили народовського скерування негативно сприйняли утворення нового об'єднання. Зокрема, у газеті «Діло» називали створення «Руської громади» «похороном КРНС»¹. Причиною появи нової політичної організації пов'язувався з вересневими виборами до Галицького сейму та бажанням створити окремий «угодовський» виборчий комітет².

Причинами, які спонукали до утворення нового політичного товариства, були як внутрішні так і зовнішні. З одного боку – наближення парламентських виборів, а з іншого – видана папою Левом XIII енцикліка, присвячена християнській демократії*. Часопис «Руслан» схвально оцінив намагання папи, зазначивши, що християнська демократія передбачала дотримання законів та поваги до влади³. Власне «Руська громада» і мала втілювати у життя згадані норми в українському середовищі Галичини.

Слід зазначити, що у політичній площині, у порівнянні з КРНС, «Руська громада» перебувала на позиціях поміркованої опозиційності. Зокрема, у часописі «Руслан» критикувалася діяльність польської влади, яка дуже часто сприяла міжнаціональній ворожнечі⁴. Це спонукало до пошуку радикальніших методів відстоювання своїх інтересів.

Зміна позиції християнських суспільників пов'язана з політикою правлячих польських кіл, які вважали, що вже зробили для українців Галичини багато корисного. Проте ці зміни не означали, що вони збираються переходити у крайню опозицію. Загалом, політична ситуація у Галичині характеризувалася тим, що українські націонал-демократи знову зближувалися з москвофілами, що відштовхувало від них християнських суспільників. Польські правлячі кола вже не збирались підтримувати

¹ «Руска Громада», нове політичне товариство... *Діло*. Ч. 134. 16 (29) червня 1901. С. 3.

² Там само; Загальні збори «Рускої Громади»... *Діло*. Ч. 136. 19 червня (2 липня) 1901. С. 3.

* Йдеться про: *Graves de Communi Re* (з лат. – Про небезпеки для суспільства) – енцикліка папи римського Лева XIII від 18 січня 1901 р. про християнську демократію. Папа римський намагався внести корективи в ідеологію руху, підкреслюючи його неpolітичний характер. Але ці спроби виявилися невдалими, і як наслідок Ватикан погодився, щоб християнська демократія стала політичним рухом.

³ Нова енцикліка Папи Лева XIII. *Руслан*. Ч. 13. 17 (30) січня 1901. С. 1.

⁴ Політика цькування. *Руслан*. Ч. 131. 12 (25) червня 1901. С. 1–2.

О. Барвінського. Його прихильники усвідомлювали цю зміну в польській політиці. Польська преса розпочала небувалий наступ на українство¹.

Особливо це протистояння спостерігалось у парламенті. Так, запекла дискусія розгорілася довкола законопроекту щодо «рентових осель», проти якого виступав О. Барвінський та інші українські депутати. Цей законопроект, незважаючи на відсутність земельних наділів у Східній Галичині, дозволяв переселяти сюди людей з інших території Австро-Угорщини та сусідніх держав, зокрема, з Російської імперії, що сприяло колонізації Галичини. Українці ж були усунуті від цих процесів, оскільки не були представлені у рентовій комісії².

О. Барвінський різко засудив цей законопроект, зазначивши його суперечливий та антиукраїнський характер. Проте 8 липня 1901 р., незважаючи на протести українців, цей закон прийняли. Напередодні, 7 липня 1901 р. на засіданні віділу товариства «Руська громада» у складі О. Барвінського, Т. Заячківського, І. Верхрацького, о. Є. Гузара, В. Левицького ухвалено рішення, щоб депутати від цієї організації порозумілися з рештою українських парламентарів, щодо оголошення декларації, що «руські послы опуцають дальші соймові наради, позаяк і мінімальні їх жаданя для добра руського народу всі сторонництва польські нехтують і їм відмовляють»¹.

Внаслідок цього українські депутати покинули приміщення парламенту. О. Барвінський виступив з декларацією, у якій зазначалося, що «Від 1883 року виступають руські послы соймові з домаганнями поступенного заспокоювання культурно-національних, економічних та політичних потреб руського народу. Домагання їх на тому полі були завсігди мінімальні і обмежувалися до найконечніших і найбільше пекучих потреб». І в останній сесії побажання депутатів не вийшли за межу, бо 1790 українських учнів у Станиславові потребують своєї гімназії. Та й інші звернення та

¹ В рішаючій хвилі. *Руслан*. Ч. 189. 22 серпня (4 вересня) 1901. С. 1.

² Рентові оселі і часова неподільність ґрунтів. *Руслан*. Ч. 142. 24 червня (7 липня) 1901. С. 1.

запити залишилися без відповіді. Останньою краплею стало голосування за рентовий закон. Тому українські послы більше не можуть брати участі у роботі сейму і залишають його².

Сецесія 1901 р., на думку О. Аркуші, стала першою політичною акцією, яку підтримало керівництво «Руської громади». Сам факт, що декларацію про сецесію від імені українців виголосив О. Барвінський, мав продемонструвати розрив з політикою угодовства та підготувати товариство до передвиборчого порозуміння з націонал-демократами³.

Факт своєрідного демаршу українських депутатів спричинив широкий резонанс у галицькому суспільстві. Зокрема, К. Левицький зазначав, що «наслідком солідарної сецесії всіх наших послів соймових зарівнявся бодай тактично той широкий провал між послами опозиційними та угодовими, а в народі відчулось деяку полегшу та підйом духа»⁴.

Часопис «Діло», аналізуючи цю ситуацію, робив висновок, що «важне за те значення має факт, що до демонстрації причинилися також угодові послы. П. Барвінський, котрого опортуністична тактика була впливом тої віри, що в угодовій дорозі буде мож для руского народу здобути щось більше, як беззглядною і крайньою опозицією, і котрого тактику провідники польської більшости все подавали за доказ, що можливі до сповнення рускі бажання сповняються в угодовій дорозі, дав доказ, що ніяка угода з тими панамы не можлива, що они не увзглядняють навіть наймінімальніших просвітних постулятів народу руского, таких жадань, котрі без спеціального жадання повинні були бути сповнені правительством з уряду, з його власної ініціативи»¹.

Часопис «Руслан» пояснював такий вчинок українських депутатів відсутністю компромісу з боку поляків. Християнські суспільники зазначали, що сецесія «не була ані несподіванкою, ані візантійством, ані маневром

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 93. Спр. 10 / п. 1. Арк. 38 зв.

² Левицький І. Александер Барвінскій в історії культурного движения... С. 70.

³ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух... С. 76.

⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 р... С. 350.

обчисленим на ефект, але актом конечности. Коли дехто думає, що се маневр пердвиборчий, то дуже помиляє ся, а так само і ті, що висловили, мовби з тими послами спільна робота була неможлива. Їх поступованє було до крайности терпеливе і уступчиве, але не найде ся ніякий посол і в будуччині, котрий посмів би на таке маловаженє пекучих і оправданих потреб руского народа бути байдужим»². Проте ця сецесія не означала, що українські депутати відмовляться від співпраці з польською більшістю у майбутньому³.

Складна ситуація не дала жодної користі О. Барвінському та його однодумцям. Крайова влада поширювала думки про те, що О. Барвінський нав'язував контакти з радикалами. Ці думки поширювала й москвофільська преса⁴.

Під впливом сецесії О. Барвінський визнавав потребу заснування окремого українського університету, намагався пояснити корисність цього і для українсько-польських взаємин, оскільки здорова наукова конкуренція двох університетських установ сприяла б освітньому піднесенню Галичини. Позиція О. Барвінського полягала у тому, що, безумовно, такий університет потрібен, однак його утворення мало б відбуватися поетапно. Християнські суспільники не поділяли тактики деяких лідерів тогочасних політичних партій щодо негайного утворення університету. Зокрема, О. Барвінський був переконаний у тому, що питання утворення українського університету не повинно вирішуватися на народних вічах й студентських зборах, а мало стати зваженою дією, починаючи від підготовки кваліфікованих національних кадрів й утворення українських кафедр.

21 жовтня 1902 р. він виступив у Державній Раді та поклав вину за сецесію на польських шовіністичних політиків, котрі зневажливими викликами лише давали українським радикалам аргументи для конфронтації

¹ Сецесія и абстиненція рускихъ пословъ. *Дѣло*. 9 липня 1901. С. 1.

² Руска довго терпимість вичерпана. *Руслан*. Ч. 144. 27 червня (10 липня) 1901. С. 1.

³ Причинок до початкової історії випадку виходу руских послів з галицького сойму. *Руслан*. Ч. 165. 22 липня (4 серпня). С. 1–2.

⁴ Голоси преси. *Руслан*. Ч. 193. 26 серпня (8 вересня) 1901. С. 1.

з поляками¹.

Парламентські вибори 1901 р. стали тим «лакмусовим папірцем» діяльності суспільно-християнської течії на початку ХХ ст. Політичне значення виборів до сейму для «Руської громади» було в тому, щоб задекларувати зміну своєї тактики. Упродовж передвиборчої кампанії прихильники О. Барвінського неодноразово зазначали на підтримці «сецесії» українських парламентарів².

Через тиск з боку радикально налаштованих політичних сил, відмовився брати участь у виборах один з провідних представників суспільно-християнської течії А. Вахнянин. На його вибір вплинула низка причин. Перша – це стан здоров'я. Інша – не сприйняття східногалицьким селянством поміркованих ідей християнських суспільників. Зокрема, це можемо прослідкувати у словах селянина І. Драгана, адресованих А. Вахнянину під час його депутатського звіту: «Просим вас просто: не кандидуйте більше, бо я заявляю тут іменем селян нашого повіту, що хоч би нам прийшлося гинути від штиків, ми станемо проти вашого вибору»³. Варто зауважити, що це питання розглядалося у родинному колі А. Вахнянина. Зокрема, це прослідковуємо у листі його сина: «Думаю можемо обійтися без всяких посольств, що розстроюють нерви і викликають лише звірські напасти зі сторони різних кацапів і сконсолідованих»¹.

Після цього по-суті єдиним реальним кандидатом у депутати до Галицького сейму від «Руської громади» залишився О. Барвінський, який балотувався на Бродівщині. Напередодні виборів там активізувалося місцеве москвофільське політичне товариство «Селянська рада». Москвофіли намагалися порозумітися з поляками, особливо з Т. Ценським, що проживав у маєтку Пеняки у Бродівському повіті. Натомість НДП не висунула О. Барвінського у цьому окрузі, а лише зазначили, що він «єсть єдиним

¹ Промова посла Ол. Барвінського в державній раді в розправі над нашим внесенням о засновання руського університету дня 21 жовтня 1902 р. Львів. С. 12–14.

² Новинки. *Руслан*. Ч. 144. 27 червня (10 липня) 1901. С. 1.

³ Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908)... С. 122–123.

поважним руським кандидатом в Брідщині» а всі інші кандидатури «опереткові»².

Часопис «Руслан» неодноразово зазначав на міжнаціональній конфронтації під час виборів «ніколи ще сї спори не принимали такої принципіяльно національної цїхи», «ніколи не виступали ще Поляки з такою безглядністю против всего, що руске»³, «представляє ся вся руска суспільність без ріжницї гайдамацкою ордою, яку треба стерти з лица землі»⁴.

До парламенту обрано лише 13 українських депутатів, серед яких християнських суспільників представляв лише О. Барвінський. Попри поразку на парламентських виборах, християнські суспільники не відступили від ідеї створення політичної партії. Зокрема, 4 жовтня 1901 р., на чергових зборах керівництва «Руської громади» ставилося питання про намір створення такої партії, яка мала б за мету об'єднання українських національних політичних сил та рішуче виступати проти москвофілів¹.

20 січня (2 лютого) 1903 р. у Львові відбулися загальні збори «Руської громади». На них розглядалися два питання – О. Барвінський доповідав про політичне становище українців Галичини та позицію українських депутатів у Державній Раді та Л. Лопатинський доповідав про «програму народної роботи».

О. Барвінський наголосив на недоцільність безоглядної опозиції українців та намагався применшити факт перших успіхів націонал-демократів на шляху консолідації зусиль українських політиків з масовими виступами: «[... на яке небудь поле нашого народного життя глянути, яким небудь змаганням нашим приглянути ся, всюди зустрічаємо ся або з невдачами, або з безуспішними поривами і змаганнями... Досвід иньших народів в Австрії учить, що справді опозицією можна добити ся своїх прав,

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 52.

² Рух виборчий. *Дѣло*. Ч. 174 і 175. 4 (17) серпня 1901. С. 1.

³ Куди се іде? *Руслан*. Ч. 186. 18 (31) серпня 1901. С. 1.

⁴ В рішаючій хвилі. *Руслан*. Ч. 189. 22 серпня (4 вересня) 1901. С. 1.

але тоді, коли та опозиція має силу, коли опозиція має за собою численні маси незалежних і свідомих верств народу ... Слабші народи не можуть іти сею дорогою»².

Збори в цілому схвалили тактику прихильників товариства у Державній Раді³. Слід зазначити, якщо у Галицькому сеймі прихильники О. Барвінського належали до української фракції під керівництвом Є. Олесницького, то у Державній Раді представники «Руської громади» належали до СХНС. Порозуміння з націонал-демократами передбачало їх та вступ до «Руського клубу» під керівництвом Ю. Романчука. Це питання неодноразово обговорювалося віділом «Руської громади» восени 1901 р. Враховуючи беспорядність та малочисельність української фракції Державної Ради ухвалено рішення, що представники «Руської громади» залишаться у СХНС та запропоновано іншим депутатам приєднатися до них. Одночасно віділ товариства схвалив ведення в Галицькому сеймі опозиційної політики¹.

«Руській громаді» не вдалося створити значної кількості місцевих осередків. Зазвичай партійні організації засновувалися у повітах, де була реальна можливість провести власного кандидата. У випадку з «Руською радою» це були Бродівський та Кам'янка-Струмилівський повіт, що утворювали єдиний виборчий округ до Державної Ради. Депутатом Державної Ради у 1900 р. та Галицького сейму у 1901 р. з цього округу обрано О. Барвінського.

Напередодні виборів 1900 р. прихильниками О. Барвінського у цих повітах засновано виборчий комітет, який об'єднував незначну кількість священників Бродівського і Кам'янка-Струмилівського повітів. Серед найактивніших діячів слід назвати о. М. Левицького та о. М. Герасимовича. Слід зазначити, що прихильники О. Барвінського стикнулися з низкою

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 74.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 5387, арк. 1, 7–9.

³ Збори мужів довіря політичного товариства «Руска громада». *Руслан*. Ч. 17. 22 січня (4 лютого) 1903. С. 1.

організаційних перепон щодо діяльності осередків, оскільки через різні причини багато хто «з священників було дуже мало по нашій стороні, а декотрі навіть в посьлідній хвили нас опустили»².

На це було кілька причин. По перше, у цих повітах дедалі більшої популярності набували москвофіли, що зорганізувалися у «Селянській раді». По друге, націонал-демократи розширювали власну організаційну мережу, подекуди залучаючи до неї колишніх прихильників О. Барвінського.

Врешті-решт О. Барвінський та інші українські депутати вийшли з «Слов'янського центру» та увійшли до «Руського клубу». Хоча очільник «Руської громади» не бачив у цьому перспективи: «На бажанє пп. Василька, Стоцкого і Пігуляка зробив я се із моїми товаришами, та дав доказ, що умію бути солідарним, хоч наперед був переконаний, що з сего не вийде ніякий хосен»³

Таким чином, упродовж 1901–1905 рр., незважаючи на незначну політичну вагу, політичне товариство «Руська громада» впливала на суспільне життя Галичини, передусім завдяки діяльності його провідних діячів, зокрема О. Барвінського.

¹ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 74–76; ЛННБ. ФР. Ф. 11. Од.зб. 4083/п. 232. Арк. 19 зв.-21.

²ЛННБ. ФР. Ф. 11. Од.зб. 885 / п. 70, Арк. 47.

³В обороні правди... С. 63

3.4. Суспільно-політичні орієнтації вищого духовенства

На початку XX ст. перед галицькими українцями постала низка важливих питань, які потребували негайного вирішення. Це, передусім, питання заснування українського університету, реформування виборчого законодавства до Державної Ради та Галицького сейму та соціальної консолідації. Єпископат не залишився осторонь цих проблем.

На початку XX ст. у Галичині відбувалися кризові явища, спричинені економічними проблемами, загостренням політичної боротьби, високими податками, низькою освіченістю населення. Це призводило до посилення між класових конфліктів¹. ГКЦ намагалася послабити соціальну напругу². Її соціальна доктрина скеровувалася на захист найбідніших прошарків населення шляхом забезпечення їм гарантованого права на працю та її гідної оплати³. А. Шептицький виступав за демократизацію суспільства. Зокрема, у його праці зазначалося: «демократичний рух, що в цілій Європі під стяг оборони убогих і скривджених покликує всіх благородних, не єсть для церкви чужим ... бо і дух Євангеліє єсть духом щиро і широко демократичним»⁴.

Зазначені питання знаходили підтримку у широкого загалу. Так, І. Франко у «Літературно-науковому віснику» опублікував рецензію на послання митрополита п. з. «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», де відзначив її новаторство, оскільки попередники А. Шептицького видавали такі звернення шаблонною, запліснявілою лексикою, а це – написане живою народною мовою, на конкретних прикладах, «річ, – як зазначав І. Франко, – нечувана у наших церковних достойників...». Проте І. Франко доповнив та поглибив послання А. Шептицького, критикував, особливо трактування

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 р... С. 369–371.

² Шептицький А. О квестії соціальній. Жовква, 1904. С. 7.

³ Там само. С. 20–23.

⁴ Параняк П. Р. Проблеми політичної толерантності в ідеях митрополита Андрея Шептицького. URL: <https://int-konf.org/ru/2014/suchasna-nauka-v-merezhi-internet-27-02-1-03-2014-r/717-paranyak-p-r-problemi-politichnoji-tolerantnosti-v-ideyakh-mitropolita-andreya-sheptitskogo>

проблем приватної власності, сім'ї та соціальної справедливості¹.

Греко-католицький єпископат виступав виключно за законні методи політичної боротьби. Під час селянського страйку 1902 р. А. Шептицький звернувся до кліру Львівської архієпархії з проханням утримувати селян від насильницьких дій². Вище греко-католицьке духовенство у спеціальному пастирському посланні засудило вбивство українським студентом М. Січинським галицького намісника А. Потоцького 12 квітня 1908 р.³. Наголошувалося на тому, що не можливо досягти вагомих політичних результатів шляхом екстремізму, заперечуючи християнські цінності. У посланні зазначалося, що будь-який злочин у політичній площині «шкодить справі народній, бо понижає чесноту любові вітчизни, підкопує моральні підвалини народної роботи, – згіршенем псує людей, псує їх совість, псує їх душу»⁴. Це послання мало продемонструвати солідарність священників у духовних справах, виконання християнських законів та обов'язок стримувати парафіян від радикальних методів боротьби⁵.

А. Шептицький закликав галичан до солідарності, а ГКЦ мала допомагати у вирішенні господарських питань, організації християнських крамниць, кооперативних установ тощо⁶. Соціальна доктрина ГКЦ мала забезпечувати добробут населення.

А. Шептицький звертався до різних прошарків галицького суспільства.

¹ Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. *Літературно-науковий вісник*. 1904. Т. 28, кн. 10. С. 1–23.

² 1902 р., липня 28, Львів. – Розпорядження митр. Андрея Шептицького до духовенства Львівської Архієпархії з вимогою утримувати селян від насильницьких дій під час загального страйку. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання*. Кн. 2: Листування. Львів: Місіонер, 1999. С. 576.

³ Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст. Проблема польсько-українських стосунків. Львів, 2000. С. 74–75.

⁴ Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу з приводу вбивства ц.-к. Намісника А.Потоцького з долученою інструкцією до духовенства. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи та матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність* / Под. ред. А. Кравчука. Л.: Місіонер, 1998. Т. 2. Кн. 1. С. 427.

⁵ Кошетар У. П. Роль Української греко-католицької церкви у формуванні галицького консерватизму 1900–1939 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2007. С. 82–83.

⁶ Пастирське послання Станіславівського єп. Андрея Шептицького до вірних Християнська Робота. 1899 р., серпня 2, Станіславів. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи та матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність* / Под. ред. А. Кравчука. Л.: Місіонер, 1998. Т. 2. Кн. 1. С. 6.

Заможних закликав до ощадності та допомоги біднішим, як матеріально так і порадами. Натомість незаможним надавав моральну підтримку, зазначаючи на необхідності усвідомлення тимчасовості земного буття¹.

Значну увагу в соціальній доктрині ГКЦ приділялося інтелігенції. А. Шептицький поділяв її на три групи: перша спільно з Церквою займалася просвітництвом серед народу; друга, маючи віру, байдуже ставилася до практичного виконання Божих заповідей та церковних канонів; третя дотримувалася атеїстичних поглядів². Підготувавши для кожної з цих груп поради, А. Шептицький намагався розробити основу для консолідації українського суспільства.

Він зазначав, що духовенство своєю самопожертвою та працею для українського народу мало стати прикладом патріотизму. Окрім того, А. Шептицький закликав їх не створювати значної кількості політичних партій, оскільки це спричинило б до розколу та знищення нації³.

Участь у суспільно-політичному житті, на думку владик, вимагала виключення ненависті, помсти, несправедливого використання авторитету. Натомість використання християнських засад щодо політичних опонентів надасть можливість українцям захищати власні права та свідомо обирати депутатів⁴.

Слід зазначити, що зазначені пастирські послання позитивно сприйнялися у галицькій суспільності та покращили політичне становище Митрополита. Зокрема, відомий письменник А. Чайковський у листі до А. Шептицького від 30 травня 1901 р. зазначав, що «...листами сими з'єднали собі Високопреосвященний руский народ, котрий Вашу номінацію, як і кожний факт загального значення, прийняв недовірливо... Ваші листи мусіли розвіяти ті сумніви і спричинити для Вас щиру симпатію. Такі

¹ Там само. С. 9.

² Там само. С. 12.

³ Там само. С. 12.

⁴ Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу О виборах до парламенту 1907 р., січень, Львів. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи та матеріали*

патріотичні заяви Владики в листах пастирських успокоюють і будять довіре, а се підстава до порозуміння і дальшої праці»¹.

Слід зазначити, що парафіяльне духовенство було неоднорідним у своїх політичних поглядах. Частина священників підтримувало народовську течію, інші – москвофільську, а були й такі, яким були близькі соціалістичні та радикальні ідеї.

Це, на думку вищого греко-католицького духовенства, шкодило не лише Церкві, але й національній ідеї. Єпископи намагалися об'єднати священників навколо спільної мети. Зокрема, у спільному посланні «О солідарності», вони відзначали, що солідарність священників на християнських засадах сприятиме авторитету Церкви у суспільстві².

У наступному єпископському посланні «Про солідарність у громадському житті» акцентовано увагу на участі духовенства у суспільно-політичному житті. Зокрема, зазначалося, що «тут не може бути і бесіди о політиці»³. Також у посланні чітко розмежовуються громадянські та душпастирські обов'язки священника, зазначається, що він лише за межами Церкви може брати участь у суспільно-політичному житті та категорично забороняється нав'язувати власні політичні переконання у проповідях та під час сповідей⁴.

На знак підтримки української освіти у 1901 р. А. Шептицький ухвалив рішення щодо закриття львівської семінарії та за власні кошти скерував студентів-богословів навчатися за кордон⁵. Ця подія стала першим

1899–1944. *Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність* / Под. ред. А. Кравчука. Л.: Місіонер, 1998. Т. 2. Кн. 1. С. 406.

¹ 1901 р., травня 30, Бережани. – Лист письменника Чайковського Андрія до митр. Андрея Шептицького про оцінку інтелігенцією Пастирських послань митрополита до народу та про потребу перекладу Святого письма. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування*. Львів: Місіонер, 1999. С. 572.

² Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до духовенства О Солідарности. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування*. Львів: Місіонер, 1999. С. 338–339.

³ Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до духовенства про солідарність у громадському житті. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування*. Львів: Місіонер, 1999. С. 349.

⁴ Там само. С. 349–350.

⁵ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848–1914... С. 368.

політичним виступом митрополита.

У 1902 р. українські депутати внесли подання щодо заснування української гімназії у Станіславові. А. Шептицький підтримав цю ідею, проте польська більшість не позитивно не вирішила цього питання. Вище греко-католицьке духовенство підтримало сецесію українських депутатів¹.

Проти заснування українського університету у Львові виступали польські викладачі, студенти та влада. Згідно зі спогадами М. Бобжинського, поляки вимагали надати Львівському університету виключно польського характеру, а їх фракція у Державній Раді прийняла постанову, що заблокувала відкриття двох нових українських кафедр. Також припинялися габілітації українських доцентів через погляди польської молоді².

28 червня 1910 р. А. Шептицький виступив у Державній Раді з вимогою відкриття українського університету, зазначивши: «Задоволення всіх культурних потреб націй, що належать до зв'язку монархії, має для них велику важливість, однак воно є ще важливіше для самої монархії в її цілості так, що той, хто заступається в того роду справі,... виступає як громадянин, який турбується добром Австрії»³. Окрім того у зверненні наголошувалося на тому, що «що нарід з кількістю три і пів мільона – отже займає четверте місце серед націй імперії, нарід, що його національний і культурний розвиток вимагає річно цілих рядів священників, учителів середніх шкіл, урядовців суддів та інших академічно освічених фахівців, не може довгий час обійтися без університету й мусить відчувати це, як пекучу потребу, щоб такий університет був заснований»⁴.

Врешті-решт цісар у 1913 р. видав декрет, згідно з яким український університет у Львові мав відкритися 1 вересня 1916 р. Це рішення набуло

¹ Білас Я. Парламентська діяльність митрополита А.Шептицького. *Українське релігієзнавство*. 2002. № 23. С. 67.

² Bobrzynski M. Z Moich pamietnikow. – Wroclaw-Krakow, 1957. S. 308, 309.

³ 1910 р., червня 28, Відень. – Промова митр. Андрея Шептицького в австрійській Палаті Панів про потребу українського університету у Львові. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування*. Львів, 1999. С. 590.

⁴ Там само. С. 588.

значного міжнародного резонансу. Російський посол у Відні висловив протест щодо прийняття цього декрету, як «неприятного акту проти Росії»¹.

Важливою для утвердження прав галицьких українців стала боротьба за реформування виборчої системи, що дозволило б їм до законодавчих органів влади більшу кількість своїх представників. Адже куріальна система виборів у значно обмежувала українську репрезентацію у Державній Раді, українські депутати не могли впливати на політичну ситуацію в імперії загалом і місцеве законодавство та організаційну діяльність зокрема, тим більше, що постійно відчували спротив численнішої польської репрезентації.

Не стало остронь цього процесу і вище греко-католицьке духовенство. Зокрема, вирішено, що митрополит та єпископи візьмуть участь у делегації, що мала зустрітися з імператором та урядовцями у Відні з метою справедливого розподілу депутатських мандатів у парламенті².

22 січня 1906 р. А. Шептицький як очільник делегації виголосив промову, аргументуючи право галицьких українців на рівні з іншими народами імперії виборчі права. До складу делегації увійшли також єпископи Г. Хомишин та К. Чехович. Вони, на тлі революції 1905 р. у Російській імперії, намагалися показати українців законослухняними громадянами. Імператор Франц-Йосиф запевнив делегацію у лояльності до українців.

На підтримку вимог цієї делегації Народна Рада 2 лютого 1906 р. скликала віче у Лювові, участь у якому взяло близько 50 тисяч українців, переважно селян. Це свідчить про високу політичну активність населення³.

Християнські суспільники підтримали архиєрейське послання щодо виборчої реформи, зазначивши, що воно є «не лише важним історичним пам'ятником, але zarazом тою праведною зв'яз дою, котра єдино мож правим

¹ Ленчик В. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький патріот і державний діяч. *Метрополія Нью-Йорку служі Божому Андреєві у п'ятидесятиріччя його смерті* / [Зредагував Микола Голів]. Нью-Йорк, 1996. С. 57.

² Протокол Конференції єпископату дня 11-го січня 1906 в Перемишлі. *Конференції Архиєреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937)*. Львів, 1997. С. 15.

³ Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. С. 53, 59.

путем довести наш нарід до осягнення бажаної і на основі основних законів державних належної Русинам повної рівноправности»¹.

Це сприяло утвердженню закону про запровадження загального виборчого права під час виборів до Державної Ради, прийнятого 27 січня 1907 р., який в цілому задовольняв українців. У травні 1907 р. відбулися перші вибори на основі загального виборчого права, за результатами яких українці отримали 27 мандатів до Державної Ради. Членами палати панів у Відні на правах вірилістів* стали митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин і К. Чехович².

Актуальним залишалося реформування виборчого законодавства до Галицького сейму. Сеймові вибори 1908 р. супроводжувалися значними зловживаннями. Українські депутати вдалися до обструкції, що на певний час паралізувало парламентську роботу у 1909–1910 рр.

2 лютого 1910 р. під головуванням А. Шептицького та за участі К. Чеховича та Г. Хомишина відбулася спільна нарада українських парламентарів Галичини та Буковини. На ній ухвалено програму дій українських політиків, згідно з якою проголошувалася необхідність національно-територіальної автономії Східної Галичини та Північної Буковини. Пріоритетними завданнями визнавалися реформа шкільної освіти, протидія москвофільській пропаганді, розширення участі українців у владних інституціях³.

Реформування виборчого законодавства до Галицького сейму стало предметом розгляду конференцій греко-католицьких єпископів у 1911 та 1913 років. У спільному посланні «О виборчій реформі» вони закликали «обдумати таке сформульоване виборчих прав, такий поділ мандатів чи

¹ В єдності сила! *Руслан*. Ч. 27. 12 (25) січня 1906. С. 1.

* отримали депутатський мандат не шляхом вибору, а через свій статус у суспільстві

² Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного... С. 22.

³ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848–1914... С. 536.

округів, щоби по змозі було виключене і перекупство»¹.

Проте, попри домагання вищого греко-католицького духовенства, українських парламентарів у 1913 р. проєкт реформування виборчого законодавства до Галицького сейму зазнав краху. Однією із причин цього стала, за словами М. Бобжинського, глибока ненависть польського архиєпископа до греко-католицьких владик².

Справа реформування виборчої системи знову загострилася на межі 1913–1914 рр. Посередниками у розв’язанні спірних питань між українцями та поляками були А. Шептицький та К. Чехович, яких очільник австрійського уряду Штюрк неодноразово запрошував до Відня. У січні 1914 р. А. Шептицький виголосив промову на польській та українській мовах, у якій запропонував компромісний проєкт. 28 січня 1914 р. підписано документ, згідно з яким поляки погодилися на негайне відкриття українського університету, а згодом ухвалити зміни до виборчого законодавства. Вирішальну роль у досягненні порозуміння відіграв А. Шептицький³.

Греко-католицький єпископат високо оцінював значення парламентаризму та напередодні виборів звертався до віруючих, наголошуючи на пріоритеті християнського морального критерію при виборі депутатів. Зокрема, у посланні «О виборах до парляменту» наголошувалося на тому, що хорошим представником народу стане людина, яка буде одночасно патріотом та християнином: «Патріот, котрий не єсть християнином, єсть злим патріотом... Русин не віруючий, безбожний шкодить народові і міг би... зробити нам і встид перед цілим християнським світом, і страту, і шкоду не до обчислення»⁴.

Також зазначалося, що атеїстична риторика й войовнича передвиборча

¹ 1913 р., травня 29, Львів. – Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. Єпископів до духовенства й вірних О виборчій реформі. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 1.* Львів, 1999. С. 434.

² Bobrzynski M. Z Moich pamietnikow. Wroclaw–Krakow, 1957. S. 369–370

³ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848–1914... С. 652, 685–689

⁴ Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу О виборах до парляменту. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи та матеріали 1899–1944. Церква і*

агітація соціалістів та радикалів не сприяли суспільній консолідації. Одночасно заборонялася передвиборча політична агітація священником у межах Церкви¹.

Парламент розглядав важливі питання суспільно-політичного життя. Владики наводили приклад обговорення у законодавчому органі проблеми запровадження цивільних розлучень, т.зв. «вільної» школи на противагу християнській. Вони, на прикладі Франції, доводять, що такі нововведення призвели до того, що «молодіж вмирає дико, що люди так виховані не суть вже християнами, не мають ніякої релігії, ніякої віри, ніякої совісті»².

Виходячи з важливості парламентської діяльності, єпископи вважали за необхідне сформулювати певні вимоги до кандидатів у депутати, якими мали бути національно-свідомі українці, патріоти, практикуючі греко-католики. Єпископат вважав, що громадяни мали самостійно пропонувати кандидатів, а вже під час виборів приймати рішення спільно з священниками. Радикали та соціалісти, на думку владик, проводили передвиборчу агітацію за допомогою атеїстичної літератури, пропагуванні віронетерпимості та алкоголізму, поширенні думок, що греко-католицьке духовенство не відстоювало інтереси народу.

Натомість А. Шептицький та єпископи зазначали, що практично усі крамниці, каси ощадності, читальні засновані за безпосередньої участі священнослужителів³. Участь в суспільно-політичному житті, на думку владик, вимагала виключення ненависті, помсти, несправедливого використання авторитету. Натомість запровадження християнських засад щодо політичних опонентів надасть можливість галицьким українцям захищати свої права та свідомо відноситися до обрання депутатів⁴.

Частина греко-католицьких священників виступила проти більшості

суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність / Под. ред. А. Кравчука. Л.: Місіонер, 1998. Т. 2. Кн. 1. С.407.

¹ Там само. С.409–410.

² Там само. С. 406.

³ Там само. С. 409.

⁴ Там само. С. 406.

духовенства з іншою політичною орієнтацією¹.

Деякі священнослужителі фінансувала часописи, що пропагували соціалістичні ідеї. На думку вищого греко-католицького духовенства, це свідчило про партійну заангажованість, нехтування церковної єдності та душпастирської роботи священниками². У посланні засуджувалися ті священники, що покликання змінили на партійну політичну діяльність. Зазначалося, що духовенство залишало світським лідерам політичний провід.

Вище духовенство вбачало греко-католицизм єдиним шляхом для консолідації українства, а священник повинен створювати такі умови, за якими українці мали стати свідомими греко-католиками, як у приватному, так і суспільно-політичному житті³. Водночас, А. Шептицький не вважав за потрібне засновувати окрему клерикальну партію, що могло б розглядатися протизаконою існуючим політичним силам.

Єпископи закликали реалізовувати суспільно-політичні права згідно зі християнськими засадами. Священники мали вчити парафіян свідомо відноситися до голосування, не спокушатися фінансовою винагородою та голосувати лише за українських кандидатів. Водночас, нанесену депутатом шкоду Церкві чи українському народу відповідальність мала ділитися між обраним кандидатом, його виборцями та душпастирем⁴.

Греко-католицькі єпископи доволі сильно впливали на тогочасну суспільно-політичну ситуацію в краї. Так, у листі К. Чеховича до А. Шептицького від 19 листопада 1913 р. обговорювалася інформація щодо підготовки українських партій до виборів, яку черемиський єпископ отримав від К. Левицького. Також у листі зазначалося, що партії мали порозумітися

¹ Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до духовенства про їхню участь у суспільно-політичному житті. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи та матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність* / Під ред. А. Кравчука. Л.: Місіонер, 1998. Т. 2. Кн. 1. С. 411.

² Там само. С. 412.

³ Там само. С. 419.

⁴ Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до духовенства про вибори до парламенту 1911 р., травня 10, Львів. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи та матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність* / Під ред. А. Кравчука. Л.: Місіонер, 1998. Т. 2. Кн. 1. С. 431–432.

щодо реформ виборчого законодавства, яке регулювало співвідношення українців та поляків у Галицькому сеймі¹.

Врешті-решт, 14 лютого 1914 р. Галицький сейм затвердив нове виборче законодавство, згідно з яким українцям надавалося 27,5 % місць у сеймі, що становило 62 депутатські мандати із 288. у Трьох куріях зберігався принцип куріальності, проте у сільській місцевості передбачалося проведення загальних, рівних, безпосередніх та таємних виборів, що давало можливість для українців у перспективі добитися політичної автономії. Незаперечною у прийнятті цього закону була заслуга А. Шептицького².

К. Левицький, оцінюючи роль А. Шептицького у реформуванні виборчого законодавства, зазначав: «Митрополит граф Шептицький вступив був на владичий престол в часі заострення відносин між Українцями і Поляками в краю, та хоча безпосередно не займався політикою, та почував у собі післанництво до наближення обох народів. Колиж прийшла нагода стати миротворцем, він радо піднявся сего завдання як священник і український громадянин...»³. Надзвичайно активною була політична позиція римо-католицького єпископату Галичини. На початку ХХ ст. у Галичині відбулися значні соціальні потрясіння: придушення робітничих демонстрацій у Львові, селянські страйки 1902 р. тощо. Церква не могла залишитися осторонь зазначених подій. Єпископ Ю. Більчевський провів зустрічі з представниками духовенства та світської інтелігенції з метою утворення католицької організації за німецьким зразком. У цих зустрічах прийняли участь архієпископ львівський Вірменської католицької церкви Ю. Теодорович, редактор часопису «Gazeta koscielna» А. Пехнік, голова католицької читальні М. Тулєс, представник католицького товариства «Скала» І. Корженевський, відомі діячі клерикального скерування Т. і

¹ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II: Церква і суспільне питання; Кн.2: Листування / За ред. А. Кравчук. Львів: Місіонер, 1999. С. 604.

² Білас Я. Парламентська діяльність митрополита А.Шептицького... С. 73.

³ Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. С. 25.

В. Пілати¹.

Ю. Більчевський у пастирських посланнях пропагував християнську демократію, яка повинна була змінити існуючі соціальні взаємини. Папа Лев XIII у енцикліках протиставляв християнську демократію соціал-демократизму. Це було важливим кроком у прагненні церкви вирішити наболілі соціальні питання. Цей рух отримав також назву «народна християнська акція». Термін «народна християнська акція» ввів Папа Пій X. Ю. Більчевський вважав, що християнська демократія – це діяльність на відновлення рівноваги у суспільстві на засадах християнської справедливості. Згідно з енциклікою Лева XIII «*Graves de communi*» («Про небезпеки для суспільства») від 18 січня 1901 р., християнська демократія мала протидіяти соціалізму та не ставити перед собою політичної мети². Принципи християнської демократії не збігалися з поглядами поміркованих демократів, оскільки ті визнавали верховенство нижчих верств населення над вищими.

Розвиток суспільно-християнського руху не міг відбуватися без існування централізованої організації, яка мала б координувати його діяльність. У березні 1904 р. за ініціативи львівського архієпископа Ю. Більчевського створено КСС³. Метою партії була праця над покращенням соціальних взаємин у Галичині на християнських засадах. КСС, на думку Ю. Більчевського, повинен ґрунтуватися на принципах та досвіді католицького «*Volksverein*», який упродовж декількох років у Німеччині організував близько 400 тис. католиків, тим самим започаткувавши активні дії церкви у суспільно-політичному житті⁴. Обрано керівництво союзу:

¹ Grzybek G. Zadania Związku Katolicko-Społecznego w nauczaniu pasterskim arcybiskupa Józefa Bilczewskiego. *Akcja: Pismo Akcji Katolickiej Diecezji Bielsko-Żywieckiej*. 2001. Nr 4 (54). S. 15–19.

² Bilczewski J. W sprawie społecznej – list pasterski do duchowieństwa i wiernych. URL: <http://www.dystrybucjonizm.pl/sw-jozef-bilczewski-w-sprawie-spolecznej-list-pasterski-do-duchowieństwa-i-wiernych/>

³ Pechnik A. Praca społeczna w Galicji. *Ruch Chrześcijańsko-Społeczny*. № 9. 1.II.1905. S. 209.

⁴ Kursy społeczne we Lwowie. *Ruch Chrześcijańsko-Społeczny*. Nr. 18. 15.VI.1906. S. 410.

депутат Т. Ченський – голова, М. Тулле, М. Ростворовський та о. А. Весолінський – заступники¹.

КСС заявив про свою аполітичність та об'єднував у собі усі верстви суспільства. Окрім декларування релігійних завдань КСС мав також соціальні (утворення робітничих, селянських та ремісничих об'єднань), освітні (заснування католицьких часописів та читалень), економічні (підтримка «кас Райфайзена», сільськогосподарських гуртків, національної промисловості тощо)².

Утворення цього союзу викликало жваву зацікавленість серед польського політикуму Галичини. Доволі негативно до КСС ставилися «людовці». У своєму пресовому органі «Przyjaciół Ludu» вони неодноразово критикували новоутворену організацію³. У статті «Нова партія» зазначалося, що попри заявлену аполітичність, КСС створений для «утримання народу в залежності від станчиків»⁴.

Основними завданнями КСС було зміцнення католицьких принципів у суспільному, родинному та особистому житті, а також у вихованні молоді; покращення суспільних взаємин у дусі християнської справедливості; захисті національних прав, інтересів тощо⁵.

Для досягнення мети КСС планував здійснити низку заходів, зокрема підтримка будівництва церков у селах та викладання катехізису для дітей у позаурочний час; підтримка реколекцій; боротьба з пияцтвом, розкішшю, картярством та лихварством; поширення часописів та книг, написаних з релігійної точки зору; створення читалень, бурс, притулків, лікарень, будинків для бідних, а також виховних та виправних закладів для дітей із

¹ Związek Katolicko-Społeczny. *Głos narodu*. Nr 146. 27.V.1904. S. 1–2.

² Pelczar J. S. List pasterski na Wielki Post R. 1906. O obowiązkach katolików w naszych czasach i o potrzebie organizacji katolickiej (Do odczytania z ambon w niedzielę Starozapustną 11 lutego 1906) / bp Józef Sebastian Pelczar. Przemyśl, 1906. URL: http://www.ultramontes.pl/pelczar_na_wielki_post_1906.htm

³ Ibid.; Nowe stronnictwo. *Przyjaciół Ludu*. № 22. 29.V.1904. S. 1–2; Obłudnicy niedzielna. *Przyjaciół Ludu*. № 50. 11.XII.1904. S. 1–2; Polska. *Przyjaciół Ludu*. № 22. 29.V.1904. S. 9–10; Wyszło szydło. *Przyjaciół Ludu*. № 27. 3.VII.1904. S. 1.

⁴ Nowe stronnictwo. *Przyjaciół Ludu*. № 22. 29.V.1904. S. 1–2.

⁵ Bilczewski J. O potrzebie ofiarności. List pasterski do Duchowieństwa i wiernych – 2 lutego 1906. *Listy pasterskie i Mowy okolicznościowe*. Mikołów-Warszawa: Nakładem Księgarni Karola Miarki, 1908. S. 366.

неблагополучних родин; турбота про сиріт та знедолених; підтримка емігрантів, які шукали роботу за кордоном.

Членом КСС, згідно зі статутом, міг стати кожен католик, незалежно від статі та соціального становища. Його обов'язком було жити та працювати згідно з правилами католицької віри та у національному дусі; сплачувати щорічні членські внески. Усі члени КСС мали право голосу на зібраннях своєї парафії¹. КСС складався із парафіяльних філій, на чолі яких стояли парафіяльні ради. До їх складу входили місцеві священники, керівники католицьких товариств тощо. Парафіяльна рада більшістю голосів обирала голову, його заступника, секретаря та скарбника. Збори кожної філії повинні були збирати принаймні чотири рази на рік під керівництвом голови або його заступника.

На чолі КСС стала єпархіальна рада, яка обиралася що три роки. На ній обирали головуючого та його заступників на період зібрання, а усі рішення ухвалювалися більшістю голосів за наявності хоча б третини членів ради². Основним виконавчим органом КСС, згідно зі статутом, був єпархіальний комітет. До його функцій входило: допомога у організації церковнопарафіяльних зібрань, контроль над їх діяльністю тощо. При ліквідації КСС, його майно передавалося регіональним осередкам та призначалося на доброчинність.

На думку, Ю. Більчевського, КСС мав підтримувати суспільно-християнський рух у Галичині³. У КСС запрошувалися усі католики, щоб утворити сильну організацію із осередками у кожному місті та селі Галичини. Союз не мав конкурувати із існуючими соціальними католицькими товариствами, а навпаки допомагати у їх діяльності, зокрема у закладанні та підтримці дешевих їдалень, народних читалень, «кас

¹ Ibid.

² Bilczewski J. Instrukcja dla PW. Duchowieństwa w sprawie organizacji Związków katolicko-społecznych. *Listy pasterskie i Mowy okolicznościowe*. Mikołów-Warszawa: Nakładem Księgarni Karola Miarki, 1908. S. 371.

³ Z katolickiego ruchu społecznego. *Przegląd powszechny*. 1905. T. LXXXV. S. 454–456.

Райфайзена», сільськогосподарських гуртків, юридичних консультацій тощо. Робота КСС мала виконуватися передусім мирянами¹.

Ю. Більчевський виділив три основні блоки завдань КСС: релігійні – захист та поширення католицьких принципів у особистому, родинному та суспільному житті; патріотичні – поширення національної освіти; соціальні – оздоровлення суспільних взаємин усіх прошарків населення.

Він закликав до заснування осередків КСС, наголошуючи на необхідності призначення відповідальних осіб та фінансового забезпечення.

Ю. Більчевський подав також основні обов'язки членів КСС: жити у відповідності із вченням Церкви, поширення ідей християнської справедливості, сприяння діяльності та розвитку КСС за допомогою «добрих справ» у парафії та статутні внески². У пастирських посланнях Ю. Більчевський та Ю. Пельчар закликали у своїх єпархіях вступати до КСС. Проте упродовж 1904–1905 рр. кількість його членів була незначною³. У зв'язку з цим вирішено реорганізувати структуру КСС. Замість організації, що охоплювала усю Галичину, створювалися товариства на місцях. Кожна парафія утворювала локальне товариство на чолі із парафіяльною радою, що делегувала представників до єпархіальної ради – керівного органу єпархіального союзу⁴. Така децентралізація мала певний ефект.

У таких умовах провідну роль у становленні КСС мали відігравати місцеві парохії. Для них Ю. Більчевський опублікував детальну інструкцію діяльності, згідно з якою священник під час проповіді зачитував «Пастирський лист на Великий Піст про необхідність самопожертви» щодо соціальних питань та необхідності утворення католицької організації⁵. Настоятель запрошував вибраних людей, які підтримували вчення Церкви, до

¹ Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego ... S. 365.

² Ibid. S. 365–366.

³ Pechnik A. Praca społeczna w Galicji. *Ruch Chrześcijańsko-Społeczny*. № 9. 1.II.1905. S. 209; Z katolickiego ruchu społecznego. *Przegląd powszechny*. 1905. T. LXXXV. S. 283–286; IV Konferencja księży dzikanów Przemyślu. *Kronika Diecezji Przemyśkiej*. 18.IX. 1905. S. 306.

⁴ Kursy społeczne we Lwowie. *Ruch Chrześcijańsko-Społeczny*. Nr. 18. 15.VI.1906. S. 410–412.

⁵ Krętosz J. Inicjatywy duszpasterskie arcybiskupów lwowskich obrządku łacińskiego (1900–1939). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2003. T. 36. Z. 1. S. 208–209.

парафіяльного будинку, вручав статут КСС та пояснював спосіб закладення його осередку. У містах, через небезпеку зустрічі з соціалістами, Ю. Більчевський рекомендував запрошувати листовно. Загальна кількість парафіяльної ради складала 24 особи. До її складу мали входити місцевий священник та активісти парафіяльних католицьких об'єднань. Решту членів обирали більшістю голосів за погодженням зі священником. У деяких парафіях кількість членів ради могла бути меншою, а настоятель мав залучити до неї місцевого покровителя церкви або її засновника, учителя народної школи, мера міста або війта гміни. Рада мала репрезентувати усі верстви населення та гмін, що входили до складу парафії¹.

До обов'язків парафіяльної ради відносилися проведення регулярних зібрань (принаймні 4 рази на рік), а основним її завданням була підтримка настоятеля у його душпастирській праці, особливо у благодійних та соціальних акціях. Рада спільно з настоятелем реалізовували християнську соціальну акцію². Кожен осередок союзу потребував приміщення для проведення зібрань, лекцій тощо. Окрім того мали відбуватися католицькі віча для запобігання антирелігійній агітації. Особливої популярності КСС набув у Перемишльській єпархії, до якої входило близько 300 парафій.

У 1906 р. Ю. Пельчаром видано «Пастирське послання на Великий піст 1906 р. Про обов'язки католиків в наші часи і про потребу католицької організації»³. У кінці послання опубліковано статут КСС, згідно з яким, центром товариства був Перемишль, а діяльність розповсюджувалася на усю Перемишльську єпархію⁴. Статутні вимоги нічим не відрізнялися, які раніше виклав Ю. Більчевський, проте КСС прийняв чіткі політичні ознаки і у 1906 р. взяв участь в виборах. КСС у Перемишльській єпархії у 1911 р.

¹ Bilczewski J. Instrukcja dla PW. Duchowieństwa... S. 371–372.

² Ibid. S. 372.

³ Pelczar J. S. List pasterski na Wielki Post R. 1906. O obowiązkach katolików w naszych czasach i o potrzebie organizacji katolickiej (Do odczytania z ambon w niedzielę Starozapustną 11 lutego 1906). Przemyśl, 1906. URL: http://www.ultramontes.pl/pelczar_na_wielki_post_1906.htm.

⁴ Ibid.

нараховував 150 тис. членів¹, тут закладено 101 читальні та 93 сільськогосподарських гуртків.

Єпископ Ю. Пельчар значну увагу приділяв українському питанню, апелюючи до спільності історичної традиції, наголошував на святості унії, заслугах поляків у прилученні «Руси» до західноєвропейської цивілізації. На його думку українці відштовхнули поляків, будуючи політичну програму на антипольських гаслах. Ю. Пельчар наголошував, що і українці, і поляки повинні зрозуміти, що ненависть не можна закладати в основу програми. За його твердженням, лише співпраця з поляками відкривала для українців історичну перспективу, оскільки панруська версія означала національне самогубство, а прагнення до самостійності української республіки – утопію: «Польський народ і Русь – подружжя, створене Божою волею і працею століть. Розлучення між ними неможливе, сепарація зашкодить обом сторонам, більше Русинам»².

Натомість у Львові до 1912 р. КСС не був популярним, практично не маючи парафіяльних осередків. З метою популяризації організації Ю. Більчевський вирішив реорганізувати організацію, затверджено новий статут³. До оновленого організаційного комітету увійшли: о. П. Сапега (голова), ректор семінарії Ю. Гавожевський та С. Х. Бадені (заступники), а також о. А. Шукальський (секретар). У складі виконавчого відділу між іншими були оо. С. Шидельський та А. Весолінський. Оновлено також секретаріат КСС і він став ключовим елементом в успіху акції. Секретар А. Шукальський курував утворення та розвиток парафіяльних осередків. Окрім того при секретаріаті утворено юридичну службу¹. КСС допомагав діяльності «кас Райфайзена» та сільськогосподарських гуртків. З метою популяризації діяльності КСС, секретаріат публікував у галицькій та

¹ Z działalności Związku Katolicko-Społecznego w Przemyślu. *Echo Przemyskie*. Nr. 7. 22.I.1911. S. 1–2.

² Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1902/1903. S. 2478–2481.

³ Dębowska M. Akcja społeczna w archidiecezji lwowskiej za rządów arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (1901–1923). *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne: organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*. T. 61. Lublin, 1992. S. 312–323.

закордонній пресі замітки, а також налагоджував взаємини із аналогічними організаціями Австро-Угорської монархії. Працю секретаріату фінансував зі своїх прибутків Ю. Більчевський². Для залучення додаткових коштів о. А. Шукальський заснував торговий відділ секретаріату, який розповсюджував, передусім, церковні предмети. Для покращення діяльності КСС Ю. Більчевський профінансував спорудження окремого приміщення – Католицького дому, урочисте відкриття якого відбулося 29 січня 1911 р. У ньому, окрім секретаріату КСС, розміщувалася редакція часопису «Gazeta Niezalezna»³. Діяльність КСС перервав початок Першої світової війни.

КСС відіграв важливу роль у становленні польського суспільно-християнського руху в Галичині. Попри те, що офіційно КСС був аполітичною організацією, його вплив (особливо у Перемишльській єпархії) був значним. Таким чином, вище греко-католицьке духовенство на початку ХХ ст. намагалося покращити життя галицьких українців. Діючи виключно мирними методами святі отці ставили за мету заснувати український університет у Львові та реформувати виборче законодавство. Варто зауважити, що не зважаючи на активну протидію польської влади краю, владикам вдалося домогтися певних поступок українцями.

Натомість, католицьке вище духовенство намагалося всіляко підтримувати поляків у краї. Дуже часто ця підтримка трактувалася українським політикумом як шовіністична.

¹ Tarnawski M. Arcybiskup Józef Bilczewski: Krótki rys życia i prac. Lwow: Nakł. Tow. «Bib-ka religijna», 1924. S. 163.

² Ibid... s. 160–166.

³ Szydelski S. Chrześcijański ruch robotniczy w dawnym województwie lwowskim (1898–1939). *ChS*. № 16. 1984. Z. 12. S. 4–5.

3.5. Активізація українського суспільно-християнського руху в Галичині. Християнсько-суспільний союз

Напередодні парламентських виборів 1911 р. О. Барвінський вирішив реанімувати політичну організацію суспільно-християнського скерування, яка отримала назву «Християнсько-суспільний союз».

Новоутворена партія була поміркованою у методах та поглядах, проповідувала вірнопідданість австрійській короні та розглядала Відень як гаранта поступу галицьких українців. На відміну від своїх попередників, КРНС та «Руської громади», ХСС мала більше ознак, характерних для політичної партії. Структура партії була централізованою та гнучкою, що дозволяло здійснювати ефективне управління¹. ХСС мав чіткішу організаційну структуру та фіксоване членство, місцеві організації, арбітражний суд, секції за професійним, становим і іншим чинниками. На 1911 р. керівництво ХСС обчислювало чисельність своєї партії 300–500 членами, яка поступово зростала².

Напередодні скликання установчих зборів проведено доволі значну підготовчу та організаційну роботу. О. Барвінський звернувся до повітового судді Р. Ковневича з проханням укладання статуту майбутньої партії на основі програми австрійської християнсько-суспільної партії К. Люгера. Проте створення партії довелося відкласти. О. Барвінський пояснював це тим, що не бажав «вносити розлам» в український рух напередодні парламентських виборів³.

Б. Лепкий у листі до О. Барвінського аргументував доцільність створення ХСС таким чином: «Думаю, що у нас мають бути такі партії, які є в державі, до котрої ми належимо. А що в державі є Християнсько-Суспільна партія, то і в нашій народі вона мусіла повстати. Се повинні би провідники

¹ Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху... С. 27–28.

² Перші загальні збори «Християнсько-суспільного Союзу». *Руслан*. 2 липня (19 червня) 1911. С. 2.

³ Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу... С. 423.

иньших таборів зрозуміти і гамувати ся в борбі...»¹.

10 червня 1911 р. підписано проєкт статуту партії, який винесено на обговорення установчих зборів. 11 червня з'явилася відозва із викладом основних ідейних засад організації. Слід зазначити, що автором цього документу був О. Маковей, а О. Барвінський зробив редакційні поправки та коментарі². У «Відозві» зазначалося: «Від основної думки про самостійність нашого народу ніколи не відступимо і вдаватися в спілки з іншими, ненаціональними партіями ніколи не будемо»³.

Членами-засновниками ХСС були О. Барвінський, публіцист К. Кахникевич, повітовий суддя Р. Ковневич, гімназійний викладач І. Кокорудз, викладач VII львівської гімназії о. В. Лициняк, викладач Академічної гімназії у Львові Є. Макарушка, викладач учительської жіночої гімназії О. Маковей, радник крайового суду Й. Романович, професор Львівського університету К. Студинський, викладач учительської чоловічої гімназії В. Тисовський⁴.

29 червня 1911 р. відбулися перші загальні збори ХСС у яких прийняло участь близько 70 делегатів, переважно педагогів та священників. До керівництва партії увійшли О. Барвінський (президент), Й. Романович (віцепрезидент), Р. Цеглинський, О. Сушко, о. В. Лициняк, В. Тисовський, Ф. Щепкович та о. Ю. Дзерович¹. На цих зборах основна увага зверталася на релігійно-просвітницькій діяльності партії серед населення та налагодження тісніших взаємин з іншими українськими політичними об'єднаннями.

Статут ХСС складався з 15 параграфів, де зазначалася мета партії та шляхи її досягнення, права та обов'язки членів, порядок обрання та комплектування керівних органів, діяльність місцевих осередків. ХСС ставив за мету «практичну діяльність християнства в суспільнім напрямі з підмогою береження та пособлювання духових і материяльних справ

¹ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 1659. Арк. 60.

²ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 4616. Арк. 1.

³ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 5153. Арк. 1.

⁴Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу... С. 423–424.

християнського горожанства»². Це планувалося досягнути виключно мирними методами, зокрема проведенням зборів, де обговорювалися б політичні, суспільні, та економічні питання, організацією наукових та популярних лекцій; підготовки різноманітних петицій та резолюцій, участі у виборах до представницьких органів влади різних рівнів, створенні та підтримці т.зв. «пожиточних підприємств», зокрема християнських часописів. Членами ХСС могли бути повнолітні чоловіки-християни з австрійським підданством.

Місцеві осередки очолювали т.зв. «відпоручники», які мали представляти інтереси партії у взаєминах з іншими політичними силами, залучати нових членів до ХСС, зміцнювати його фінансову базу за допомогою збирання щорічних внесків у межах округа, організовувати просвітню роботу в релігійному дусі, поширювати серед населення відповідні видання та інформаційні матеріали, сприяти діяльності ХСС у окрузі³.

Проте через брак осіб, здатних займатися зазначеною роботою, виникало чимало проблем щодо організації місцевих партійних осередків. Прихильниками ХСС, зазвичай, було старше покоління духовенства та учительство. Подекуди деякі члени ХСС відмовлялися бути «відпоручниками» через свою зайнятість чи поважний вік⁴.

Попри те, упродовж 1911–1914 рр. у провінційних містах та містечках відбувається процес утворення осередків ХСС. Зокрема, про це зазначав О. Маковей у листі до О. Барвінського: «Небавом дістанете звідси нових членів – і ми тут зберемося та зазначимо й своє становище... Досі тут, не було нашої організації. І її треба створити, а на то треба часу. Я сим по зможу займуся...»¹.

Слід зазначити, що зразком для наслідування для лідерів новоутвореної

¹ Перші загальні збори «Христ. Сусп. Союза». *Руслан*. 2 липня (19 червня) 1911. С. 2.

² Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу... С. 425.

³ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 5154. п. 324. 8 арк.

⁴ Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу... С. 426.

партії стали німецький, чеський та словенський суспільно-християнські рухи. Зокрема, у одній із публікацій, зазначалося, що внаслідок несприятливих історичних обставин, в українського народу не сформувалося чіткого та усвідомленого почуття державності, яке мало б стати стрижнем національної політики. Об'єднавчим чинником, який мав забезпечити народну самостійність, вони вважали ГКЦ. Лідери ХСС у боротьбі за національні права керувалися виключно законними методами: «Треба однак тямити, що народна діяльність не повинна починати ся і кінчити ся лише боротьбою, котра стільки абсорбує наших сил але годить ся також звернути бачність на позитивну і реальну народну роботу для народно-господарского, просвітнього і культурного розвитку широких верств нашої суспільности. І тут взірцем може послужити нам реальна робота на християнсько-суспільних основах Німців, Чехів, а навіть нечисленного народу – Словінців»².

Утворення ХСС призвело до нових ідеологічних дискусій в Галичині напередодні Першої світової війни. Націонал-демократи, радикали, москвофіли виступили не лише проти ідей, які пропагувалися на сторінках «Руслана», а й вважали недоцільним існування такої партії, вважаючи її «заразою і отруєнням крові нашого національного організму», а отже робили висновок, що їй треба запобігти і сприяти її занепаду³. Політичні опоненти звинуватили лідерів ХСС у зраді національних інтересів. У одній із публікацій зазначалося, що ХСС відколовся від «національно-демократичного стороництва» та виступив проти нього⁴. Також автор порівняв її створення з «новою ерою» та зробив висновок, що зазначена партія несе роз'єднання з Наддніпрянщиною, оскільки в основу своєї програми ставила кастовість та ультрамонізм, а у політиці була крайньо реакційною, не сприяла приєднанню України (Наддніпрянщини)⁵.

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 1803. Арк. 140.

² Ідм вперед. *Руслан*. Ч. 1. 1 січня (19 грудня). 1911 (1910). С. 1.

³ З християнсько-суспільного багна. *Діло*. 1911. Ч. 283. С. 3.

⁴ Наші християнські суспільники. Львів: Накладом редакції «Діла», 1910. С. 4.

⁵ Там само. С. 68.

7 грудня 1911 р. відбулася нарада духовенства Львівської, Перемиської і Станіславської дієцезій. Участь у ній взяло понад 400 українських священників. о. Т. Войнаровський зазначив, що в державі загострилися національні відносини й втягнуто в цю боротьбу українське духовенство. Якщо воно не займе чіткої позиції, то це, безумовно, підірве його авторитет у народі й матиме погані наслідки для церкви¹.

Т. Савойка зазначив, що серед священства проявлялося невдоволення через антицерковну агітацію радикалів, а націонал-демократична преса ображала релігійні почуття українців. ХСС, на його думку, проголошуючи привабливі для багатьох прагнення оборони Церкви і духовенства, переманила б до своїх лав загал українських священників і тим самим дозволила б використати себе для українсько-польської псевдоугоди на умовах, вигідних для поляків. Т. Савойка наголосив, що створення нової партії сприяло розколу в українському суспільстві. На загал, він запропонував прийняти резолюцію, у якій збори закликали духовенство не вступати у ХСС. Резолюцію прийнято одногосно².

Проти створення нової партії виступили і колишні прихильники О. Барвінського. Зокрема, Т. Ревакович у листі до К. Чеховича від 3 липня 1911 р. зазначав: «Барвінський зле робить, що творить нову партію. Тим лиш ослабить наш нарід. Бувби далеко ліпше зробив, якби 1907 р. до національно демократичного сторонництва зближився і на програму н[аціонально] д[емократичного] українського сторонництва згодив ся. Тоді его шанси в н[аціонально] д[емократичним] укр[аїнським] сторонництві високо стояли і ради були би его послом вибрали. Але він не хотів. Волів служити політиці, що на руку була ворогам нашим, а нашому народови на шкоду. Та понеж ніхто з н[аціонально] д[емократичного] українського сторонництва протів гр[еко]кат[олицької] рідної церкви не виступає. І «Діло» і «Свобода» і «Народне слово» і ми всі разом і кождий з нас осібно, ми всі горячо стоім за

¹ Довірочні збори руського духовенства. *Нива*. Ч. 24. 1911. С. 737.

² Довірочні збори руського духовенства. *Нива*. Ч. 24. 1911. С. 744, 747

правами рідної нашої церкви і нашого духовенства патріотичного. Шкода, що Барв[інський] іде самопас. Він полишить ся з своїми 10 генералами без армії. А шкода го, бо він pracowитий чоловік і будь щобудь українське серце має»¹.

Натомість О. Барвінський, відповідаючи на такі закиди, зазначав, що ХСС має бути «організацією реальної, позитивної праці для народно-політичного, культурного, господарського і релігійно-морального двигнення руского народа»². С. Єфремов у публікації «На старий шлях» у часописі «Рада» намагався проаналізувати політичні взаємини в Галичині та місце у них ХСС. Він, зокрема, зазначав, що наслідком утворення «клерикальної» стане розкол в українському політикумі. Хоча ХСС неодноразово зазначав, що не виступатиме з гострою критикою УНДП³. У полеміку з С. Єфремовим вступив О. Маковей, який у статті «Старий і новий шлях» зазначив: «Єго замітки різняться корисно тим від інших, що писані спокійніше, без притирки і без лайки. Видко, хоче автор зрозуміти нову появу і придивляється їй з таким засобом відомостей, який має про наші відносини і взагалі про культурне життя...»¹.

Відгуки у пресі свідчать про певну боязнь політичних опонентів перед новоутвореною партією. Це прослідковується і у виступі Є. Олесницького на вічі у Стрию. Він, зокрема, зазначив: «Партию християнсько-суспільну мусимо уважати нині за незвичайно шкідливу і всіми силами протиділяти її згубній і шкідливій діяльності. Фірма християнська у неї, се овеча шкіра, в яку убирає ся вовк йдучи в овече стадо. Она має закрити діла і наміри зовсім нехристиянські. Духовенство наше в особах своїх найчільніших представників відцурало ся сеї «християнської партії» і осудило її – зазначивши виразно, що стоїть непохитно при нашій організації. Можна надіятися, що нарід український в Галичині на стільки сьвідомий нині є і

¹Czechowicz K. Korespondencja grecko-katolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914. Przemyśl, 1998. S. 114.

²В обороні... С. 83.

³Старий і новий шлях. *Руслан*. Ч. 159 21 (8) липця 1911. С. 1–2.

політично зрілий, що навіть на виборах посередних не допустить до того, щоби члени християнсько-суспільної партії ввійшли в місце послів українських і скріпили політику польську в Галичині»².

Назагал представники націонал-демократичного крила українського політикуму критично ставилися до ХСС упродовж усього часу його існування. Зокрема, Л. Цегельський, аналізуючи збори ХСС у 1913 р. зазначав: «Про зїзд укр. християнских суспільників згори можна було сказати, що нічого живого та свіжого він не проявить. Крім безкритичного та сліпого ультрамоністства і рівно безкритичної та сліпої лояльності супроти всякого австрійського режиму, нічого своєрідного та оригінального, нічого, що було би висловом якихсь окремих суспільно культурних течій в українській суспільності в Галичині, зїзд сей не виявив. Поза ворожнечею до всяких «ізмів», та поза сліпим повторюванем фраз про «масонство» і «зжидоватіле вільнодумство» ніякої культурної програми, ніяких суспільних постулатів, ніякого політичного дороговказу! Повної бездумности сего зїзду не могли очевидно заступити ані безнастанні славословя двірському радникови Барвінському (він-же альфа і омега партії, котрої решта бездушні креатури здебільша зависимі від п. Барвінського, як від члена Ради шкільної краюї, гімназіяльні учителі та катехити), ані безпрограмне і всяких глибших, політичних мотивів і провідних думок лишене, а виключно до персоналіїв зводжене «нищенє» всіх «инакомислящих» ані розсипані на всі можливі адреси в Римі і Відні заяви «вірности, преданости, синівської любови»³.

Про те, що утворення ХСС не було «видумкою» О. Барвінського, а потреба партії, що базувалася б на суспільно-християнських засадах, була ще задовго до 1911 р. свідчать статтю о. О. Волянського «В справі християнсько-

¹ Там само. С. 1.

² Чи годилося ся? *Руслан*. Ч. 284 24 (11) грудня 1911. С. 2.

³ Цегельський Л. Місяць зїздів та резолюцій. *Літературно-Науковий Вістник* (за лютий 1913. р.). С. 887–888

соціальної партії» опубліковану у часописі «Нива» у 1907 р.¹

Слід зазначити, що програма діяльності ХСС в цілому підтримувала вимоги націонал-демократів щодо запровадження виборчої реформи, відкриття українського університету у Львові, поділу Галичини на українську та польську частини, протидії москвофілам тощо².

Б. Лепкий у листі до О. Барвінського наголошував на тому, що «Прецінь ріжниці наших програмів мінімальні, більше на способах, котрі ведуть до ціли, чим на самій ціли засновані. То, що одні признають церкву, як складову частину народнього життя, а другі хочуть її геть усунути – то є всюди, а прецінь люди не воюють за се так грізно. У других народів, приміром у Поляків, єсть ще гірша плутанина, бо там колідують з собою інтереси великої і малої власности, більшого і дубного капіталу, фабричного і домашнього промислу, колідують інтереси верств посідаючих з трьох держав, котрі той стан посідання раді б задержати, а прецінь боротьба внутрішня є у них, коли не слабша – то спокійніша і більш культурна»³.

Проте представники ХСС вступили у полеміку з націонал-демократами щодо доцільності існування богословського факультету у майбутньому українському університеті¹. Критикуючи публікацію «На ковзкій дорозі» у часописі «Діло» християнські суспільники відзначали важливість духовенства для національного відродження. Зокрема, вони зазначали: «Адже не треба забувати, що стан сьвященичий золотими буквами записав ся в історії нашого народного відродження, котрий зберіг від загибели нашу руско-католич. віру, а з нею і народність, дав нам будителя галицької України незабутнього Маркіяна. Сьвященики, се люди з університетськими студиями, се люди образовані а в слід за тим до народної праці укваліфіковані. Аджеж стан сьвященичий дає нам багато визначних народних тружеників, котрих

¹ Ще одна замітка про «Християнсько-суспільний союз». *Руслан*. Ч. 162 25 (12) липця 1911. С. 2.

² Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець XIX століття – лютий 1917 р. / ред.: Б. І. Андрусишин. К., 1999. С. 216.

³ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 1659. Арк. 57.

успішну діяльність для народу признають всі партії...»².

Натомість у відозві від 11 червня 1911 р. наголошувалося на національній самостійності в рамках австрійської держави. Основні завдання новоутвореної партії полягали у пробудженні національної свідомості, культивуванні християнських цінностей, захисті ГКЦ, пробудженні у широкого загалу інтересу до політичного життя в межах Австро-Угорської монархії, турботі про економічний добробут населення. Християнські суспільники зазначали: «Знають о тім всі добре, що коли в народі є згода, коли дбає о своє добро, о свої права, шанує о свою мову, держить ся своєї сьвятої Церкви і віри і гуртує ся коло неї, як пчоли коло матки, тоді є сильний і ніхто не відважить ся наставити на его права і добро, бо весь нарід повстане як оден муж і оборонить ся»³. Прикладом такої єдності та взаємопідтримки прихильники О. Барвінського, як не дивно, бачили у єврейській спільноті: «Найкращий примір маємо на жидах, що живуть між нами. Они не мають свого краю, своєї держави, розсіялись по цілім світі, а що кріпко держать ся своєї віри, живуть з собою в згоді, тож запанували всюди. Сталась кривда жидам в Росії, то за ними упімнуть ся жиди поселені по всіх державах, та шлють їм поміч. Видадуть їх провідники приказ, то певно всі виповнять сей приказ. Жид з жидом посварить ся, але не хай католик зачіпить жида, то ті, що посварили ся, і другі сейчас повстануть проти католика і добре дадуть ся йому в знаки»¹.

ХСС намагався пом'якшити українсько-польські взаємини в Галичині: «На справу нашого відношення до Поляків дивимо ся не лише з нашого національного, але християнського і державного становища. Уважаємо себе народом рівноправним і ніякої висшости та опікуньства над собою не признаємо. Сьвідомі того, що для осягнення всяких старань, розуміємо ще наше відношенє до Поляків так, що і християнська справедливість і державна

¹Чи богословський виділ не має справді культурного і наукового значіння. *Руслан*. Ч. 30. 8 лютого (26 січня) 1913. С. 1–2.

²Ще кілька заміток про організаційну роботу між народом. *Руслан*. Ч. 37. 12 лютого 1913. С. 2.

³ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 5132. Арк. 1.

конечність вимагає передовсім від Поляків, як від сильніших, щоби вони шукали способів, як поладити наші міжнародні спірні справи»². Стосовно ж росіян та пропаганди православної віри, яку поширювала Русско-народна партія в Галичині, то тут збори ХСС постановили, що вони «протестують рішучо проти сеї роботи і постановляють всіма силами її поборювати»³.

Лідери ХСС вважали, що державницькі інтереси українців Галичини потрібно розглядати крізь призму австрійської державності. Очевидно, вбачаючи в титульному етносі Цислейтанії – австро-німцях – міцну опору нації-держави та приклад для наслідування у політичному житті українцями, партійні діячі ХСС у відозві від 14 жовтня 1911 р. Зазначалося, що: ««ХСС» хоче бути школою для суспільної і народної політики Русинів на христ[иянській] основі. Ми Русини маємо чого жалуватися на суспільні відносини, на перепони і труднощі в наших змаганнях до національн[о]-політ[ичного], просвітно-культурного і госп[одарського] розвитку і поступу, ми не можемо добитися рівноправності, ми на многих областях нашого церк[овного] і нар[одного] життя упосліджені в порівнянню з іншими народами австрійської держави. ...Ми хочемо релігійного] мира»⁴. Це свідчило про ймовірність досягнення у майбутньому діалогу між етноконфесійними групами, передусім християнськими.

На відміну від інших тогочасних українських партій, ХСС не включав до своїх програмних засад тезу щодо будівництва у майбутньому незалежної української держави, наголосивши на необхідності становлення національної свідомості та економічного зміцнення народу, щоб відігравати вагому роль між Австрією та Росією. Як зазначалося у відозві: «Кожний нарід потребує сильної і добре упорядкованої держави, але й кожда держава потребує просвіченого і прихильного для себе народу. Ми свідомі, що мимо всяких

¹ Там само.

² Перші загальні збори «Христ. Сусп. Союза». *Руслан*. 2 липня (19 червня) 1911. С. 2; ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 5153. Арк. 1–2.

³ Християнсько-суспільний Союз. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові 26 грудня 1911 р. Львів, 1912. С. 23.

⁴ Родимці! *Руслан*. Ч. 231. 18 (5) жовтня 1911. С. 1.

перепон у розвитку нашого народу, які походять не лише з міжнародних відносин і занедбань державних і краєвих властей, але і з немочи та малої свідомости нашого власного народу, ми таки найкрасші обставини для дальшого розвитку маємо у нашій Австрійській державі, а не поза її межами. Ми свідомі також, що нарід такий як наш в Галичині, без численної своєї інтелігенції, без певного у всіх верствах національного почуття, слабкий економічно, так довго не може і не буде мати хісна хоч би і з найліпших державних порядків, поки сам не доросте до уживання признаних єму прав, поки в основних справах, як у національній, не перестане блукати так, як доси блукає, і буде знати, яка єго мета. Ми маємо дбати про се, щоби наш нарід зрозумів своє положенє і своє відношенє до держави і другого боку, щоби також держава не ставила перепон нашому розвиткови. Доля і будучина нашої держави у великій мірі залежить від нас, яко від народу, що жиє на межі з Росією і може в потребі відіграти важливу ролю в історії обох держав»¹.

Проте це не означало, що представники ХСС не бачили доцільності у майбутньому отримання Україною незалежності. Зокрема, Б. Лепкий у листі до О. Барвінського зазначав: «...всі наші партії, крім московських, стремлять до одної цілі – до самостійної України. Тільки не всім той ідеал однако близький і не всі до нього йдуть по тих самих дорогах. Для одних вона «завтра» – для других «колись». Але як будемо дальше так жерти ся – то для всіх готова вийти «ніколи»².

Слід зазначити, що ХСС не був багато чисельною партією. Згідно із «Поазбучним списком П[анів] Т[оваришів] членів «Християнсько-суспільного союзу» на 1912 р. до його лав належало 257 осіб¹. На загал, згідно з підрахунками М. Мудрого, найчисельнішими соціальними групами партії були греко-католицькі священники (160 осіб, що становило 62,3 %) та педагоги (57 осіб – 22 %). Лише 7 осіб від загальної кількості членів ХСС

¹ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 5153. п. 324. 6 арк.

²ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 1659. Арк. 60.

становили селяни². Притому не ставилася мета зробити ХСС масовою партією. Зокрема, на думку Р. Ковальова 300 добре організованих членів ХСС зроблять більше ніж тисячі агітаторів³.

Перетворення ХСС на масову партію, на думку С. Телешуна, не могло статися з двох причин: заважала одіозна фігура лідера – О. Барвінського – ініціатора «польсько-української угоди» та завдяки якісному складу її учасників, що здебільшого походили з українського чиновництва⁴.

Щодо співпраці з іншими політичними партіями християнські суспільники заявляли, що «[...] вдаватися в спілки з іншими, ненаціональними партіями ніколи не будемо»⁵.

Створення ХСС телеграмами підтримали митрополит А. Шептицький, єпископи К. Чехович та Г. Хомишин. Натомість самі ж представники ХСС досить скептично ставилися до такої підтримки ієрархів. Зокрема, І. Гробельський зазначав: «Чехович відноситься цілком індифферентно до «Союзу» а Митрополить є таки противний Християнському «Союзови» і я не бачу іншої причини котра би спиняла розвиток Християнсько-суспільного Союзу»⁶.

Єпископ Г. Хомишин у листі до О. Барвінського зазначав: «Всіма силами пру до організації суспільно-християнської... на основах Христових двигнути народ руський... Хотяй сиплять великі погрози терору будь-то явними способами, будь-то укритими, однак при Божій помочі не трачу відваги. Найвищий вже час стати протав отчайдушних проводирів, котрі нарід наш в пропасть тягнут»⁷.

На підтвердження цих слів у серпні 1911 р. за сприяння станіславівського єпископа утворено Русько-католицький комітет, метою

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 5159. п. 324. 8 арк.

² Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу... С. 432.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 15.

⁴ Телешун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття. К.: [б.в.], 1996. С. 38.

⁵ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 5153. Арк. 4а.

⁶ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од. зб. 5208.

⁷ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 2665/п.160. Арк. 44 .

якого була популяризація ідей ХСС у Галичині. 8 серпня 1911 р. розіслано «Поклик до русько-католицького духовенства» Станіславської єпархії, у якому священники запрошувалися на спільну нараду. 10 жовтня 1911р. у Станіславі відбулося віче з участі близько 200 священників, на якому закликало духовенство та вірних вступати в дійсні члени ХСС. Зокрема, серед них були присутніми представники Станіславівської єпархії І. Гордієвський, Г. Олесницький, О. Фацієвич¹. Також у резолюціях віча зазначалося, що оскільки націонал-демократичні часописи під виглядом загального поступу, особистої свободи та свободи совісті розповсюджують релігійний індивідуалізм, періодично «оскорбляючи» релігійні почуття галичан, закликалося не передплачувати «Діла» та іншу пресу національно-демократичного скерування. Єдиним часописом, який стояв на католицьких засадах визнавався «Руслан»².

Натомість націонал-демократи відправили делегацію до Митрополита, що свідчило не лише про повагу до нього, але й страх втратити духовенство. Після віча у Станіславі, аналогічне відбулося у Львові духовенства національно-демократичного скерування, на якому засуджено заснування ХСС³.

На думку О. Єгрешія, співпраця Г. Хомишина з християнськими суспільниками зумовлювалася трьома основними причинами: у статуті партія постановила боротися з ворожими католицькій Церкві впливами; християнські суспільники прагнули зменшити вплив москвофілів у Галичині; станіславівський владика підтримував галицьких клерикалів у розв'язанні національного питання – пропагувати ідею взаємовигідного співробітництва українців та поляків, домагатися рівноправ'я обох народів у Галичині. Вважаємо, що програма вищезгаданої партії відповідала «консервативному

¹ Вістник Станіславівської Єпархії. Станіславів, 1911, ч. 12, с. 201–202; Нива: Місячник посвячений церковним і суспільним справам. Львів, 1911, ч. 230.

² Звіт з віча сьвящеників станіславівської Єпархії, яке відбуло ся дня 10-го жовтня 1911 р. в Станіславі. *Руслан*. Ч. 230. 17 жовтня 1911. С. 1–2.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 18.

духу» єпископа Г. Хомишина¹. Натомість часопис «Руслан» намагався усіляко захищати станіславівського єпископа перед нападками поляків², українських націонал-демократів³, радикалів⁴ та москвофілів⁵.

26 грудня 1911 р. відбулися другі довірочні збори партії. Головував на них о. С. Глібовицький, у почесній президії перебували о. Туркевич та о. Гордієвський. На цих зборах піднімалося кілька важливих питань, зокрема щодо становища українського шкільництва, створення міцної організації із залученням учителів та священників, а також заявлено про «розумну» опозицію до влади. На цих зборах також зазначалося, що «... по містах і місточках населене руске в порівнянню з польським становить навіть більшість, а члени громадських рад звичайно майоризовані більшистю польсько-жидівською, або є польсько-жидівські...»⁶. Таке трактування, на думку І. Монолатія, додатково підсилював непривітний для українців силует «чужого» – двоякого польсько-єврейського фігуранта міжетнічної взаємодії в Галичині¹.

О. Маковей доповів про політичну ситуацію в Галичині. Він, зокрема, став на захист новоутвореної партії, яку інші українські політичні сили звинувачували у недостатній опозиційності. Критику ХСС доповідач вважав загальним наступом лібералізму на Церкву. Натомість О. Маковей критикував радикалів та соціал-демократів за антирелігійну пропаганду, а націонал-демократів за «монополізацію патріотизму» та малодіяльність. Оцінюючи результати виборів 1911 р. до Державної Ради, він засудив діяльність українських партій за брак єдності та взаємну критику, що призвело до втрати значної кількості голосів виборців. О. Маковей констатував факт збільшення чисельності ХСС та заснування низки осередків

¹ Єстрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного... С. 30.

² Нагінка на руского владуку. *Руслан*. Ч. 96. 30 квітня (12 травня) 1905. С. 1.

³ Відкрили вже зовсім шолом! *Руслан*. Ч. 286. 23 грудня (5 січня) 1907 (1908). С. 1.

⁴ Напасти «Галичанина». *Руслан*. Ч. 143. 27 червня (10 липня) 1907. С. 1.

⁵ Testimonium paupertatis... *Руслан*. Ч. 8. 11 (24) січня 1907. С. 1; Testimonium paupertatis... *Руслан*. Ч. 9. 12 (25) січня 1907. С. 1; Testimonium paupertatis... *Руслан*. Ч. 10. 13 (26) січня 1907. С. 1.

⁶ Християнсько-суспільний Союз. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові 26 грудня 1911 р. Львів, 1912. С. 30.

у провінційних містах, зокрема Перемишлі, Тернополі, Яворові, що свідчило про проходження «дитячого віку» у становленні партії. Партія, на думку О. Маковей, буде сильною лише тоді, коли укріпиться у провінції, коли кожен член ХСС приведе кілька нових.

Окрім того, він виступив із думкою щодо заснування регіональних партійних часописів: «одно число на тиждень, але добре зредаговане і розкинене у кождий куток повіта, може більше зробити, ніж щоденна часопись зі столиці»². Свій виступ О. Маковей завершив словами: «Уже нас благословили на різні способи: і по доброму, зі щирого серця на многая літа, і по злomu, на куцу годину. Прикро то, без сумніву прикро, за добрі наміри і роботу слухати клевет, обмови і підлих зневаг. Але нам не вільно упадати духом, наші ідеї не хвилеві, а вічні, ми мусимо їх боронити, бо вони гідні того»¹.

Важливе значення на цих зборах приділялося освітньому питанню. Зокрема, Я. Гординський підняв питання учительських семінарій, відкинувши ідею утравізму у будь-якому прояві. Він запропонував удосконалити законодавство щодо діяльності учительських семінарій, а замість утравістичних гімназій засновувати національні.

Управитель школи М. Галан зазначив, що у школах галицьких міст та містечок процвітала польська нетерпимість. У сокальському та жовківському повітах, де українці подекуди становили більшість та мали отримати школи з українською мовою викладання. Доповідач пропонував, що якщо сорок батьків дітей, які навчаються у школі хочуть української мови викладання, то КШР має ввести її. Він додав, що учительські організації Галичини ведуть боротьбу за те, щоб вчителів прирівняли до державних службовців четвертого рангу.

Його підтримав о. Коцюба, який на прикладі Тисмениці показав, що там усе у єврейських руках, а школа польська, хоча більшість становлять

¹ Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів... С. 252.

² ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 21.

українці².

На других довірочних зборах прийнято низку резолюцій, що свідчили про основні напрямки діяльності партії: захист прав українського народу в Галичині, необхідність проведення виборчої реформи Галицького сейму на засадах рівноправності та одномандатності, протест проти діяльності москвофілів, якомога швидшого відкриття українського університету у Львові, модернізація крайового освітнього законодавства, заснування достатньої кількості українських шкіл і гімназій, підвищення рівня життя вчителів та молодшого духовенства. Окрім того, у резолюціях зборів були конкретні вимоги щодо покращення освітнього рівня українців, зокрема заснування нових середніх, а у найближчій перспективі українських гімназій у Самборі та Бродах, заміни утраквістичних класів у Бережанах та Стрию на самостійні українські гімназії, заміни філії Академічної гімназії у Львові на самостійну гімназію, заснування української реальної школи у Львові, удержавлення української гімназії у Рогатині. Також пропонувалося поділити народну школу ім. М. Шашкевича у Львові на дві окремі – хлопчачу та дівочу та заснування українські господарські, промислові та торгівельні школи у Галичині. На законодавчому рівні пропонувалося замінити утраквістичні учительські семінарії та заснувати семінарії з українською мовою викладання, а також визнати «права прилюдності»^{*} українським приватним гімназіям у Львові, Коломиї, Яворові та Станіславові³.

Слід зазначити, що ХСС підтримав ідею створення організації, що об'єднувала б усі суспільно-християнські партії Австрії. Такою організацією мав стати «Всеавстрійський Католицький Союз», до «Осереднього комітету» якого обрано активного діяча ХСС та дописувача часопису «Руслан» О. Кулачковського. Метою цього утворення було об'єднання усіх народів

¹ Про політичне положення. Реферат Осипа Маковця. *Руслан*. Ч. 292. 28(15) грудня 1912. С. 3.

² ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 14.

^{*} Державну ліцензію на право надавати освітні послуги.

³ Там само. Арк. 24.

Австрії для спільної діяльності на католицьких засадах¹.

26 грудня 1912 р. відбулися III довірочні збори, на яких О. Барвінський, як голова партії, констатував поступове збільшення чисельності партії за рахунок залучення сільської інтелігенції. Окрім того він звернув увагу два основні напрями діяльності партії: виборча реформа Галицького сейму та відкриття українського університету у Львові.

На зборах оновлено керівництво партії, до якого увійшли О.Барвінський (голова), радник суду Й. Романович (заступник голови), Р. Цеглинський, о. Ф. Щепкович, о. Ю.Дзерович, Я.Гординський, М.Коць, о. С.Карпирга, о. І.Туркевич. також обрано контрольну комісію, до складу якої увійшли І. Кокорудз, О. Макарушка, В. Тисовський. Слід зазначити, що К. Студинський зняв свою кандидатуру на посаду голови партії, аргументуючи значним навантаженням на посаді професора Львівського університету².

Політичний світогляд християнських суспільників можна проаналізувати крізь призму доповіді Р. Ковальова, який зазначив, що значною небезпекою для народу та держави стало поширення москвофільства та соціалістичних ідей, які руйнували національні основи і традиції та деморалізували суспільство. Розрізненість українських політичних партій, на його думку, була корисною лише для ворогів. Тому ХСС закликав відкинути суперечності та співпрацювати усі національно свідомі сили. Доповідач звернув увагу, що економічні товариства були заполітизованими та малоефективними³.

Важливе значення Р. Ковальов приділяв проблемі національної освіти, вимагаючи надання законних прав українській мові у школах Галичини, а питання університету виводилося у площину виключно українсько-

¹ «Всеавстрийський Католицкий Союз». *Руслан*. Ч. 150. 5 липця (21 червця) 1912. С. 2.

² Християнсько-Суспільний Союз. Лист III. – Довірочні збори членів ХСС у Львові дня 26 грудня 1912. Львів, 1913.

³ Реферат проф. Романа Ковальова на довірочних зборах «Хр.-сусп. Союза» дня 26. грудня 1912 р. *Руслан*. Ч. 291 27(14) грудня. С. 1–2.

польського порозуміння. Р. Ковальов наголошував на тому, що такий університет мав існувати виключно у столиці Галичини.

Аналізуючи становище українців у Російській імперії, доповідач зазначав, що навернення старої української шляхти до своїх коренів мало стати прикладом для українців Галичини. У доповіді наголошувалося на шкідливості модерного раціоналізму та соціалізму, оскільки вони руйнують християнські устрої нації та родини. Поступ вбачався у впровадженні реформ у політичному, суспільному та господарському житті, проти зловживань влади щодо українців. ХСС проголошував себе консервативною партією, а під консерватизмом розумілося збереження те давнє для народу, що було корисним, передусім Церква та її морально-духовні устрої.

У політичній сфері ХСС вважав корисним підтримувати нормальні взаємини з поміркованими польськими політиками та добиватися рівноправності з іншими українськими політичними партіями, щоб спільно активізувати суспільну діяльність та боротися за належні права для українців.

Представники ХСС вбачали галичан частиною великого українського народу. Єдину різницю між галичанами та наддніпрянцями вони бачили у конфесійності. Оскільки ГКЦ зберегла національну ідентичність, а православна церква у Росії виступала інструментом русифікації, ХСС пропонував перехід усіх українців у греко-католицизм.

З огляду на те, що поляки виступили рішуче проти заснування українського університету у Львові, а на чолі цього ворожого ставлення стали викладачі Львівського університету, збори висловили протест проти того, щоб Львівський університет став польським у столиці української частини Галичини. Також на зборах прийнято вимоги щодо збільшення заробітної плати церковним деканам, поділу Новосандецького повіту на дві політичні частини: Мушинський із староством у Мушині та Новосандецький із староством у Новому Сончі та удержавлення української приватної гімназії

у Яворові¹.

ХСС підтримав проєкт сеймової реформи 1913 р., що передбачала розширення виборчих прав населення, заявивши, що це «крок вперед», оскільки відкриває перед ширшими верствами народу шлях до законодавчого органу². Окрім того, партія вимагала надання українцям такої кількості сеймових депутатських мандатів, яка б пропорційно відповідала їх кількості у Галичині, для українців у містах та в західній частині провінції мали утворюватися національні виборчі округи. За українцями мало бути закріплено посаду віцемаршалка сейму, дотримуватися їх національних прав у шкільництві, адміністрації³.

2 лютого 1914 р. відбулися IV довірочні збори партії, на яких піднесено питання українського шкільництва, зокрема пропонувалося поділити КШР на дві національні секції, змінити закон про утравістичні учительські семінарії тощо.

Головою партії одноголосно переобрано О. Барвінського, до складу старшини увійшли Й. Романович, Р. Цеглинський, о. Ф. Щепкович, о. Ю. Дзерович, Я. Гординський, о. І. Туркевич, М. Балаким, М. Коць⁴. Християнські суспільники вважали, що держава трималася на таких засадах як родина, релігія, школа та товариства. Відповідно, важливу роль вони приділяли родинному вихованню, від якого залежали передусім релігійно-моральні підвалини молоді.

Школа мала базуватися на християнських та національних засадах. Проте християнські суспільники застерігали від шовіністичних закликів: «Любити своє, але шанувати і поважати чуже, отсе повинно бути провідною гадкою здорового народного і народолюбного виховання»¹. Окрім того шкільна освіта мала мати практичне значення та надавати знання, які можна

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 32.

² Історична хвиля. *Руслан*. Ч. 78. 9 цвітня (27 марця) 1913 С. 1.

³ Становище «Христ.-сусп. союза» в справі соймової виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 78. 9 цвітня (27 марця) 1913 С. 1.

⁴ Загальні збори Христ.-сусп. Союза (дальше). *Руслан*. 6 лютого (24 січня) 1914. Ч. 27. С. 1–2.

використати у повсякденному житті.

Важливим є і те, що на сторінках часопису «Руслан» публікувалися не лише очільники ХСС, але й рядові члени – прості учителі та священники, які намагалися показати шляхи розвитку новоутвореної партії². Зокрема, учитель Посипанко з Лопушан вказав на потребу, щоби поневолені всюди учителі знайшли в новій організації захист. Та щоб учителі та священники у селах йшли разом³.

Розуміючи важливість вирішення аграрного питання, християнські суспільники намагалися допомогти селянам. Зокрема, вони вимагали державних дотацій для селянських господарств, а лихварську та посередницьку торгівлю замінити безпосередньою виробниками. Окрім того, представники ХСС неодноразово ставили вимогу державного відшкодування для селян наслідків військових навчань або природних катаклізмів⁴.

У публікаціях «Руслана» значну увагу приділено еміграції галицьких селян⁵. У них проаналізовано причини та наслідки цього явища, описано життя українців за кордоном, зокрема у Європі, США, Канаді, Бразилії.

Оцінивши негативний вплив радикальної та соціалістичної пропаганди, ХСС поставив за мету заснувати християнську молодіжну організацію, щоб «скріпити в ній добрі засади і підвалини віри і моральності і забезпечити також тих, що приневолені виходити за зарібками в чужину, щоби наш руский нарід не відчужував ся від своєї Церкви і віри, де б він не опинив ся»⁶.

Покращення життя селян представники ХСС вбачав у наданні їм

¹Основи, задачі і змагання «Християнсько-суспільного сторонництва». Становище супроти держави. *Руслан*. Ч. 53. 8 марця (24 лютого) 1912. С. 2.

²Стельмах І. Християнсько-суспільному Союзови під розвагу (Письмо з народу). *Руслан*. Ч. 190. 27 (14) серпня 1911. С. 2.

³Голос провінціала. *Руслан*. Ч. 145. 2 липця (19 червця) 1911. С. 2–3.

⁴Основи, задачі і змагання «Християнсько-суспільного сторонництва». Організація хліборобського стану. *Руслан*. Ч. 56. 12 марця (28 лютого) 1912. С. 2.

⁵Бразилійська Україна над пропастью. *Руслан*. Ч. 170. 3 серпня (20 липця) 1913. С. 1; Рефлексії на тему еміграції до Америки. *Руслан*. Ч. 208. 19(6) вересня 1913. С. 2; 3 країни нужди і горя. *Руслан*. Ч. 213. 25 (12) вересня 1913. С. 1; 3 країни нужди і горя. *Руслан*. Ч. 214. 26 (13) вересня 1913. С. 1; Головний еміграційний винувник. *Руслан*. Ч. 214. 26 (13) вересня 1913. С. 1–2; Дванадцятий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 285. 25 (12) грудня 1913. С. 1–2.

⁶Основи, задачі і змагання «Християнсько-суспільного сторонництва». Організація хліборобського стану. *Руслан*. Ч. 57. 13 марця (29 лютого) 1912. С. 2.

якісної освіти, що у поєднанні з практичним досвідом «може двигнути до поступу, добробуту і гаразду наше хліборобске селянство і міщанство»¹.

Публікації у часописі «Руслан» дають можливість прослідкувати ставлення християнських суспільників до інших українських політичних середовищ, зокрема соціал-демократів та москвофілів.

ХСС негативно ставився до соціалістичної агітації, вважаючи, що діяльність соціал-демократів «...чисто розкладова, так як їх цілю є – все бурити і руйнувати, навіть лад, навіть порядок, навіть родинне житє. А найстрашніше із всего те, що соціялізм нищить віру. Нема одної заповіді, якої би соціялізм не нарушив»².

Питання національної самоідентифікації зумовлювало глибоке несприйняття християнськими суспільниками москвофілів: «Ся чорна пляма на народнім організмі єствує лише завдяки пособіям із внї і щирим хоч також не безінтересовним симпатіям чужих і наших противників. Москвофільство у инших народів не є таке вельми шкідливе як у нас; у нас слово: москвофіл є рівнозначним що Москаль. У нас старають ся наші домородні Москалі вводити православє, щоб з ним ввести і цареславє, гравітуючи туди, де нашому українському народови не дозволяють розвинути свою рідну народну українську ідею»³. ХСС виступив проти спроб польсько-москвофільського зближення. На думку прихильників О. Барвінського, цим порозумінням з москвофілами поляки хотіли «виторгувати» собі прихильне ставлення Росії⁴.

Цікавим, на нашу думку, є ставлення християнських суспільників до вирішення національного питання у Галичині. Вони доволі скептично оцінювали перспективу швидкого порозуміння, оскільки польські позиції в Галичині визначали «вшехполяки» та «подоляки», що проводили політику

¹Основи, задачі і змаганя «Християнсько-суспільного сторонництва». Організація хліборобського стану. *Руслан*. Ч. 59. 15 (2) марця 1912. С. 2.

²Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 52. 8 марця (23 лютого) 1913. С. 2.

³Кілька заміток про організаційну роботу між народом. *Руслан*. Ч. 29. 7 лютого (25 січня) 1913. С. 2.

⁴Наше становище супроти польского кола. *Руслан*. Ч. 250. 5 листопада (23 жовтня) 1912. С. 1–2.

асиміляції й не були зацікавлені в пошуках компромісу¹. Окрім того, не сприяло міжнаціональному порозумінню зростання популярності націоналізму серед українців та поляків, тому вони запропонували, щоб для користі обох народів, «провід в народній політиці» здійснювало духовенство².

На думку націонал-демократів лояльне ставлення ХСС до поляків, дискредитувало український рух як угодовський³. Можемо погодитися з думкою І. Чорновола, що група Барвінського радше заслуговує на характеристику просто неполюнофобської, ніж полюнофільської⁴. Християнські суспільники чітко розмежовували два поняття «жиди» (євреї як народ) та «жидівство» (світогляд, заснований єврейськими вченими, філософами та вплив євреїв на європейську політику, культуру, соціально-економічне життя)⁵.

Представники ХСС відкидали звинувачення опонентів у антисемітизмі: «Ми, що правда, ставили ся завжди критично до жидів між нашим народом в Галичині, але се не був якийсь принципіальний витисемітизм – війна зі всіма жидами за те лише, що они жиди, – се були оправдані і на гіркім досвіді оперті жалі, що жиди, хоч з нашого народу живуть, в політиці наступають ворожо против него і шкодять єму»⁶.

Причини антисемітизму християнські суспільники бачили у економічній площині: «Сей рух дістав ся також до нашої Галичини тай найшов для себе в деяких кругах суспільности податний ґрунт. Причина сего протижидівського руху лежить в тім, що християнські народи, видячи зростаючу силу жидів на всіх царинах економічного житя, побоюють ся,

¹ Там само.

² Є. Е Митрополит на учительсьім вічу. *Руслан*. Ч. 29. 7 (20) лютого 1907. С. 1.

³ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904–1939). Івано-Франківськ, 2001. С. 9.

⁴ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи ... С. 32–44; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. 247 с.

⁵ Одинайцятий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 284. 24 (11) грудня 1913. С. 1.

⁶ З повиборчих мірковань. *Руслан*. Ч. 165. 29 (15) липця 1913. С. 1.

щоби сі володїтелї гроша не загорнули у свої руки панованя над сьвітом. З тих то причин повстав антисемітизм по всїх майже краях Європи»¹.

Основною причиною єврейських погромів вони вважали «[...] безвихідне, сумне і дуже сумне економічне положенє стану селянського в цілім краю»². На їх думку, говорити про антисемітизм недоречно, оскільки єврейські погроми забезпечив семітизм у Галичині. Єврейське питання займало чільне місце в програмах та діяльності християнсько-суспільної течії в Галичині кінця XIX – початку XX ст. Позиція партії була сталою та незмінною впродовж 1896–1914 рр. Християнські суспільники прагнули мирним шляхом вирішити єврейське питання, забезпечивши тим самим безперешкодний шлях розвитку українського населення Галичини³.

Представники ХСС намагалися «українізувати» тих українців, найчастіше міщан, які в силу історичних обставин полонізувалися. Зокрема, М. Галан у доповіді «Наше, а однак не наше міщаньство»⁴ зазначав, що це є одним із першочергових завдань. Це стосувалося тих міщан, котрі залишилися греко-католиками, проте спілкувалися польською мовою.

У часописі «Руслан» наголошувалося на взаємній національній нетерпимості українців та поляків у Галичині, яка негативно впливала на культурно-освітній та соціально-економічний поступ краю. Автор замітки не бачить шляхів подолання такої ситуації: «І годї якогось навіть проміння надії діждати ся, щоби ося національна нетерпимість злагідніла і оба зі собою сплетені народи успокоїла»¹.

Підтримуючи українців, представники ХСС виступали проти шовіністичних та націоналістичних закликів деяких політичних сил: «Берегти і боронити свою народність се обовязок кожного Русина, але буває часто, що в тім доводить ся до загорїлості і засліплення, а крім того нинї, в

¹ Антисемітизм в Арабії. *Руслан*. Ч. 190. 28 (15) серпня 1913. С. 2.

² Одинайцятий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 284. 24 (11) грудня 1913. С. 1.

³ Васьків Н. А. Українсько-єврейські відносини у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами часопису «Руслан»). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 91 (12). С. 42.

⁴ Християнсько-суспільний союз. 5 лист. Львів, 1914. С. 41–62.

часах ворожих Церкві, де проти неї треба двигнути як найбільшу силу, зворушити і запалити цілий нарід – надуживають яко оружя – націоналізм»².

Християнські суспільники гостро критикували польську єрархію в Галичині у тому, що вона незмогла уникнути впливу національного шовінізму. Польські єпископи виступили проти сеймової реформи, що дало можливість ворогам Церкви аргументованіше вести боротьбу з духовенством та поглибило суперечності між двома народами³.

Основу національного відродження представники ХСС бачили у ГКЦ: «За відступством від Церкви іде відступство від свого народу, а за сим роздор і ворожнеча серед людей одної громади, серед народу, що веде за собою ослабленє сил. Такий роздор виходить тільки на потїху ворогів нашого народу, бо лекше єго знищити, винародовити»⁴.

Подекуди складні міжетнічні взаємини в Галичині призводили до кровопролиття. Аналізуючи вбивство українським учнем учителя-поляка у львівській семінарії, часопис «Руслан» намагався пояснити причини такого кроку несправедливою системою навчання та виховання: «Ті явища можна уважати наслідком нездорової, несправедливої, може несвідомої системи виховання. Нема в утраквістичних середніх школах Галичини взаїмного довіря і любови учеників до учителів. В тих школах багато є учителів Поляків, що раді би повірених їм учеників переробити як не на Поляків, то бодай на польонофілів. В тій ціли уживають ріжних способів. Поляків у школі і в ріжних інтернатах і бурсах протегують на кождім кроці перед Русинами. Вишукують крім того також таких Русинів, котрі схотіли би почувати ся Поляками і тих рівнож скрізь попирають чи при розділі стипендій (в семінариях), чи при приймаю до бурс і інтернатів, чи при розжичуваню шкільних книжок, призначених для убогої молодежи

¹ Національна нетерпимість. *Руслан*. Ч. 237. 24 (11) жовтня 1913. С. 1.

² Дурделла Г. Ще кілька заміток про націоналізм і Церкву. *Руслан*. Ч. 57. 14 (1) марця 1913. С. 1.

³ Виборча реформа а польській єпископат. *Нива*. 1913. С. 271.

⁴ Лист до руского народа. URL: <http://zbruc.eu/node/11502>

шкільної»¹

Завдяки часопису «Руслан» можемо прослідкувати ставлення представників ХСС щодо важливих міжнародних проблем напередодні Першої світової війни. Зокрема, на його шпальтах активно обговорювалося вбивство у Сараєво ерцгерцога Фердинанда. 1 липня 1914 р. очільники ХСС О. Барвінський та К. Студинський у складі делегації представників провідних українських політичних партій «зложили кондоленції з приводу трагічної смерті престолонаслідника» наміснику Галичини Вітольду Коритовському².

ХСС не лише засудив вбивство престолонаслідника, але й гостро критикував його імовірного організатора – великосербські націоналістичні організації, метою яких було відродити Велику Сербію часів Стефана Душана – наймогутнішого середньовічного правителя Сербії.

Християнські суспільники зазначали, що в основу ідеї Великої Сербії поставлено прагнення Російської імперії поширити сферу свого впливу на південь – на Балканський півострів – та на захід – на українські землі у складі Австро-Угорщини. Вони небезпідставно порівнювали великосербський рух з москвофільством³. Ці течії трактувалися як штучний витвір вже згаданої всеслов'янської ідеї, скеровувалися на порушення територіальної цілісності Австро-Угорської монархії. Представники ХСС закликали владу звернути увагу на поширення москвофільства в Галичині, оскільки воно могло перерости у загрозу для Австро-Угорщини, не меншу від небезпеки, яку становила великосербська пропаганда⁴.

Під час першої світової війни ХСС фактично припинив діяльність, а активізувався у 1918 р., підтримавши українські національно-визвольні змагання. Зокрема, у 1919–1923 рр. він увійшов у «Міжпартійну Раду» під керівництвом Є. Петрушевичем. Припинив діяльність на початку 1920-х, імовірно – після рішення Ліги Націй про анексію Східної Галичини

¹ Шовінізм причиною радикалізму. *Руслан*. Ч. 135. 21 (8) червця 1913. С. 2.

² По трагедії в Сараєво. *Руслан*. Ч. 144. 1 липня 1914. С. 1.

³ Великосербство і русофільство. *Руслан*. Ч. 162. 23 липня 1914. С. 1.

⁴ Спільна Рада міністрів і послухає гр. Берхтольда в Ішлю. *Руслан*. Ч. 154. 14 липня 1914. С. 1.

Польщею. Частина її діячів на початку 30-х рр. увійшла в Українське національно-демократичне об'єднання, а інші створили у 1930 р. Українську Католицьку Народну Партію під патронатом Станіславського єпископа Г. Хомишина.

Таким чином, ХСС, будучи малочисельною організацією, не відігравав значної ролі в політичному житті Галичини. Він виступав за проведення змін у політичному, суспільному, культурному та економічному житті шляхом реформ та закликав українські політичні об'єднання підтримувати Австро-Угорську монархію як гаранта всебічного національного розвитку українців. Також ХСС виступав за українсько-польське порозуміння, як рівноправних народів. Такі помірковані погляди, а також постать його очільника, О. Барвінського, зробили партію малопопулярною серед широкого загалу.

РОЗДІЛ 4

СВІТОГЛЯДНИЙ ВИМІР ХРИСТИЯНСЬКИХ СУСПІЛЬНИКІВ

4.1 Національне питання у діяльності партій суспільно-християнського скерування

Специфікою українських партій Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. було те, що вони функціонували у політичній системі не своєї, а Австро-Угорської держави. Усі партії, незалежно від ідеологічного скерування до найпріоритетніших завдань відносили національне питання, складовими якого можна визначити: ставлення до політики Австро-Угорщини та оцінка становища галицьких українців; можливість його розв’язання у межах Австро-Угорської монархії; ставлення до Наддніпрянської України та процесів, що там відбувалися; розв’язання складних міжетнічних взаємин у Галичині.

У програмах і діяльності партій суспільно-християнського скерування вагоме місце посідала національна ідея, вважаючи її «головною підоймою і запорукою для розросту, сили і добра руского народу» християнські суспільники зазначали, що лише вона зможе «всіх нас одушевити, заіграти і злучити до позитивного труду культурного і економічного в користь всіх верств руского народу»¹. У відозві «До Руского народу» зазначалося, що «... коли в народі є згода, коли дбає о своє добро, о свої права, шанує свою мову, держить ся своєї сьвятої Церкви і віри і гуртує ся коло неї, як поли коло матки, тоді нарід є сильний і ніхто не відважить ся наставати на его права і добро, бо весь нарід повстане як оден муж і оборонить ся»².

Українці за чисельністю населення займали четверте місце у Австро-Угорщині після німців, чехів та угорців. Попри те християнські суспільники звертали увагу на слабкість національного руху. Однією з причин вони

¹ Кульчицька Л. Руслан. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*: [у 2 т.]. Т. 2: 1891–1905 рр. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко, Л. В. Сніцарчук; відп. ред. Л. В. Сніцарчук. Львів: [ЛННБУ ім. В. Стефаника], 2009. С. 150–159.

² ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 51.

вважали розпорошеність українців у двох частинах монархії – австрійській та угорській¹.

Своїм завданням християнські суспільники вбачали в досягненні рівноправності обох народів Галичини, освітньо-культурного, політичного та економічного розвитку українського суспільства: «Головна наша радість – се поступ нашого народу, єго материяльний і духовний розвиток, підйом національної свідомости»².

Національна ідея на зламі століть безумовно була пріоритетною у діяльності християнських суспільників. О. Барвінський зазначав: «Руский нарід, втративши давно свою державну самостійність, розбитий на частини, веде тяжке житє, спотикаючись повсюду, в своїх змаганнях до націоально-політичного і культурного розвою, з всякими супротивностями і трудностями, має чимало ворогів. Однак не треба нам попадати в розпуку, тратити надію на красшу долю, бо і для руского народу мусить блиснути зірниця повної свободи і рівноправности. Мусить побідити свѣтло темноту і стане день!»³.

Окрім того він, наголошуючи на необхідності розвитку й утвердження «народної ідеї українсько-рускої в Галичині», наголошував на свідомому виборі українства – «становищі національної окремішности і самостійности українсько-руского народу поміж славянськими племенами (окремішности від польского і московского народу)»⁴.

¹ Теперішня пора а Русини. *Руслан*. Ч. 28. 6 лютого (24 січня 1913). С. 1–2.

² До суспільности. *Руслан*. Ч. 19. 26 (13) січня. 1913. С. 1.

³ Слава въ вишнихъ Богу, на земли миръ, въ чловецехъ благоволеніе! *Руслан*. Ч. 291. 25 грудня 1897 (6 січня 1898). С. 1.

⁴ Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 207. 14 (27) вересня 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 208. 16 (29) вересня 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 209. 17 (30) вересня 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 210. 18 вересня (1 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 211. 19 вересня (2 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 213. 22 вересня (5 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 214. 23 вересня (6 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 215. 24 вересня (7 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 216. 25 вересня (8 жовтня) 1904. С. 1–2; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 217. 26 вересня (9 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 218. 28 вересня (11 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 219. 29 вересня (12 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 220. 30 вересня (13 жовтня) 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 221. 1 (14) жовтня 1904. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 222. 2 (15) жовтня 1904. С. 1.

Виступаючи у сеймі в січні 1898 р., О. Барвінський зазначав, що крайова адміністрація не дотримується «строгого і безстороннього виконання законів, пошанування прав і свобод горожанських», що, у свою чергу, не сприяє мирному вирішенню проблем між обома народами: «Та частина рівноправности, яку повинні ми (українці. – А. Б.) мати, остає в значній частині на папері, а ще прикрійше враження на Русина робить се, що висші влади видають нераз користні для нас розпорядження, а підвладні органи або їх не виконують, або поступають зовсім противно»¹.

Прихильники О. Барвінського приділяли значну увагу популяризації національної ідеї серед широкого загалу. Зокрема, у 1897 р. на шпальтах часопису «Руслан» опубліковано низку публікацій під назвою «Наша ідея національна в Галичині, перепони її розвою», у яких відображено становлення та розвиток національної думки та вплив періодичних видань на її формування. Також у цій статті зазначалося: «При всіх перепонах в розвою наша ідея національна не вмере, не загине, а скорше чи пізнійше дійде до повної побіди. Всяке нехтування національної ідеї завсїгди викликувало у нас протести, повстала серед рускої суспільности більша або менша громада людей, що наново підносила понеханий і подоптаний прапор національний»².

У іншій публікації «Наші наміри» Д. Лепкий (під псевдонімом «Священник») негативно оцінив пасивну роль народу у національному житті: «У нашім національнім житю залягла тьма кромішна. Русини не здобули ся ні на один-однісінький крок, що свідчив би про нашу самосвідомість»³. Таку невтішну ситуацію прихильники О. Барвінського пояснювали відсутністю національно скерованої еліти, передусім, інтелігенції. У «Листах до рускої інтелігенції» зазначалося, що саме інтелігенція «не прийшла ще до повної сьвідомости ідеї національної, русини зраджують ідеї національній...

¹ Промова пос. Барвінського в розправі над адресою до Н. Трону на 11. засіданю кр. сойму дня 26. січня 1898. *Правда*. 1898. Ч. 4. С. 50.

² Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1897. С. 1.

³ Наші наміри. *Руслан*. Ч. 6. 6 (18) січня 1897. С. 1.

Чужина – се для інтелігентного Русина така принада, що сьвітло для нетлі...»¹. Рушієм національного відродження християнські суспільки вважали простих людей: «Хлоп, мужик, хахол – отсї елементи спасали народність руску тоді, коли шляхта переходила в чужі табори, они і нині не тільки бережуть але і двигают народність руску з більшим успіхом як би кому здавалося»².

Пріоритетним питанням у становленні національної ідеї прихильники суспільно-християнської течії вважали мовне. Зокрема, вони зазначали, що «хто не плекає ідею національну, той дбає поперед все за мову. Тому і всі народи домагають ся іменно як найширших прав для своєї мови. Они дбають, щоби мова їх уживала ся не лише в житю родиннім, але і в житю прилюднім: в школі, церкви, урядї, науці, в законодавстві і у всяких зносінах з властями»³.

О. Барвінський зауважував, що самовизнання беззаперечного права українців на функціонування рідної мови, підтримував такі ж мотивації й сусіднього народу: «Язык єсть першим й найголовнішим засобом духового і морального розвитку национальности, позаяк виходить з душі народу і найліпше виявляє і виражає єго думки і чувства. Справа языкова належить отже до найважніших але неперечно і найтрудніших питань»⁴.

Християнські суспільники підтримали фонетичний правопис, а суперечки щодо окремих форм написання вважали несуттєвими та деструктивними, тоді як набагато актуальнішим було питання очищення мови від русизмів та полонізмів⁵.

Українська мова галичан, буковинців та наддніпрянців вважалася однією попри існування місцевих особливостей: «При всіх одначе ріжницях

¹ Листи до рускої інтелігенції. *Руслан*. Ч. 31. 8 (20) лютого 1897. С. 1–2.

² Принципи національності. *Руслан*. Ч. 21. 26 січня (2 лютого) 1897. С. 1.

³ Там само.

⁴ Бесіда п. Барвінського при мотивованю 1. внесеня 23. січня 1896. *Правда*. 1896. Ч. 3. С. 41.

⁵ Верхратский І. Не віднинішня заморока. *Руслан*. Ч. 65. 23 (10) марця 1913. С. 1–2.

була повсюди свідомість одноцілості й єдності українсько-руської мови й літератури»¹.

Окрім того, О. Барвінський заперечив твердження, що українська мова – «простонародний діалект, прибраний на скору руку сфабрикованою науковою термінологією»² та вимагав у влади запровадити викладання обов'язкових предметів, зокрема всесвітньої історії, українською мовою.

Християнські суспільники закликали відмовитися від тактики польських політиків щодо мовного питання. О. Барвінський закликав вивчати не лише українську, польську, але й німецьку мову, без знання якої депутатам було важко виступати у Державній Раді³.

Християнські суспільники усвідомлювали важливість школи, як виховного моменту, проте зазначали низький рівень викладання рідної мови. У одній із публікацій зазначалося: «В міру того як мова руска обійме ширші круги життя публічного, відповідно до того зросте і сила національна народу руского»⁴. Ця проблема набувала особливої гостроти у зв'язку з проголошенням поляками ідеї «*unarodowienia szkoły ludowej*». Оскільки подекуди українські діти навчалися у польськомовних школах, що могло призвести до тотальної полонізації. М. Галан закликав політиків, незалежно від партійної приналежності, підтримувати українську мову викладання у школах Галичини⁵.

А. Вахнянин у виступі в Галицькому сеймі наголошував на утопічності ідеї викладання в школі двома мовами, що було негативним щодо освітніх прагнень як з педагогічного аспекту і не вирішувало національного питання українців у Галичині⁶. 16 січня 1898 р. Руський сеймовий клуб підтримав проєкт А.Вахнянина щодо врегулювання мовних взаємин в Галичині. Він

¹ Україна а Галичина й Буковина. *Руслан*. Ч. 2. 3 (16) січня 1907. С. 1–2.

² 3 нагоди рускої рускої гімназії в Тернополи. *Руслан*. Ч. 51. 5(17) марця 1898. С. 1; 3 нагоди рускої рускої гімназії в Тернополи. *Руслан*. Ч. 52. 6(18) марця 1898. С. 1–2.

³ Холодний розум одоліває національну загорілість. *Руслан*. Ч. 204. 17 (30) вересня 1906. С. 1.

⁴ Значіне рідної мови. *Руслан*. Ч. 28. 5 (17) лютого 1897. С. 1.

⁵ Загальні збори Христ.-сусп. Союзу у Львові. *Руслан*. 1914. Ч. 36. 25 (12) лютого. С. 1.

⁶ Річ пос. Вахнянина виголошена в Галицкім Сеймі з нагоди справоздання про середні школи. *Руслан*. Ч. 145. 28 червня (11 липня) 1901. С. 1–2.

передбачав усі аспекти використання української мови в судах та адміністрації¹. Слід зазначити, що до А. Вахнянина ніхто з українських депутатів аналогічного законопроєкту не виносив на розгляд сейму. Характерною рисою цього законопроєкту стало дотримання національної рівності та справедливості². Йшлося про кардинальну реформу функціонування обох мов в адміністрації краю, притому на випадок схвалення законопроєкту урядники мали б здавати екзамен з української мови³. Це стало ще одним прикладом відстоювання А. Вахнянином національних прав галицьких українців. Для розгляду проєкту створено адміністративну комісію, яка 20 січня 1998 р. прозвітувала, зазначивши доцільним вирішувати українсько-польські мовні взаємини у сеймі, без залучення Державної Ради. Комісія вважала за доцільне користуватися законами, прийнятими у 1867 і 1869 рр. і визнала обидві мови урядовими. Окрім того, вона не бачила причин особливого ставлення до мовного питання, оскільки українська і польська мови схожі настільки, що першу не потрібно вивчати спеціально⁴.

Будучи переконаним, що суспільно-політична ситуація в краї вимагає рівноправного функціонування обох мов унаслідок історичних причин, які неможливо змінити, О. Барвінський подав у Галицький сейм внесення щодо можливості запровадження в усіх школах обов'язкового вивчення української та польської мов⁵. Він аргументував це тим, що таке нововведення стане передумовою позитивного розв'язання українсько-польського конфлікту. Зокрема, він зазначав: «Найпростішу дорогу до обопільного пізнання» не можна дозволити оминати, адже «суспільність руска як і польска не забезпечені перед потрясеннями, які можуть тяжко діткнути обидві народности; нехай же скуплять свої сили і полагожденем

¹ З Сойму. *Руслан*. Ч. 6. 9 (21) січня 1898. С. 2.

² ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 18. 156 арк.

³ Stenograficzne sprawozdanie Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1896/97 od 28 grunia 1895 do 8 lutego 1896. S. 191–193.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 8–10.

⁵ Бесіда п. Барвіньского при мотивованю 1. внесеня 23. січня 1896. *Правда*. 1896. Ч. 3. С. 40.

межнародних відносин зміцнять ся на чорну годину грози, яка може нас заскочити»¹.

Це, на нашу думку, свідчить про те, що християнські суспільники виступали проти національного шовінізму. Зокрема, на думку О. Барвінського молодь потрібно учить «своє любити а чуже шанувати»².

У взаєминах із поляками християнські суспільники дотримувалися ідеї т. зв. позитивної роботи – пошуку компромісів із польською адміністрацією та уникання протистоянь із центральною владою³. Вони вважали dokonаним факт співжиття двох народів – польського та українського – на території Галичини.

Християнські суспільники на законодавчому рівні намагалися добитися рівноправності українців та поляків у Галичині. Зокрема, О. Барвінський підкреслював, що народи Австро-Угорської держави, «покривджені в своїх національних і політичних правах» боролися за узаконення національної рівноправності і проти «верховодства і привілеїв» одного народу над іншим. Він зазначав, що потрібно «вимірить рускому народови ту справедливість, яку доси лише в часті йому признавано, а законодатче тіло возьме ся до справедливого переведення національної рівноправности»⁴.

Суспільно-християнська ідеологія передбачала формування основ для побудови високорозвинутого українського суспільства у Галичині у національно-політичному, економічному, культурно-духовному та науково-просвітньому напрямках. Це передбачало значної роботи щодо залучення усього суспільства. Християнські суспільники зазначали, що до цього необхідно підходити із розумінням справи та терпінням. Вони вважали, що українське суспільство потребувало різнопланових реформ, а не революційно-радикальної пропаганди, націленої на руйнацію суспільних

¹ Там само. С. 44.

² Занедбування і нехтованє наших народних прав. *Руслан*. Ч. 164. 22 липня (3 серпня) 1897. С. 2.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. 62 арк.

⁴ Заява пос. Барвінського на засіданю краєвого сойму 28. Н. Ст. грудня 1897 в справі адреси до Вис. Трону. *Правда*. 1897. Ч. 51. С. 830–831.

устроїв¹. Дописувач «Руслана», доволі скептично ставився до спроб деяких українських політиків досягнути «все та одразу»: «Руский нарід зібрав уже останними роками сумні досьвіди тих високопарних обіцянок і далекосяглих домагань, вивішених сими демагогами, манив ся надіями, що сецесія рускої молодіжи відразу доведе до цілого, самостійного українсько-русого університету, що рільні страйки доведуть до повного гаразду наше пригноблене селянство, а тепер відчуваємо і на університеті і в цілій східній Галичині сумні наслідки сих високопарних розмахів, коли тимчасом ті, що заповідали триумфи з університетом, голосять, що з соціально-демократичного погляду нема що добивати ся українсько-русого університету, бо се справа національна»².

Першочергового значення у формуванні суспільної свідомості християнські суспільники надавали релігії. Зокрема, О. Маковей у доповіді «Про політичне положення» зазначав, що для Галичини національна ідея взаємопов'язана з «русько-католицькою» ідеєю. Він зазначив, що «люди зрозуміли, що кому у нас дорога національна ідея, тому мусить бути дорога і рус.-кат. релігія, бо сі два поняття в Галичині не розлучні»³.

Вони намагалися поширити принципи християнської етики і католицької соціальної доктрини на суспільно-політичне, економічне, культурно-освітнє життя галичан. У релігії християнські суспільники бачили рушійну силу національно відродження. Зокрема, порівнюючи становище українців у Галичині та Наддніпрянщині, вони промовисто зазначали на релігійному чиннику: «Сто міліонів православних і сто міліонів «русских». От в чім саме причини нашої тяжкої недолі. Страшне поневолення церковне – яке потягає за собою поневолення національне!»⁴.

На зборах членів ХСС від 26 грудня 1912 р. Р.Ковальов зазначав: «Наш народ, котрий під могучим скіпетром Габсбургської династії найшов певний

¹ Агітація, чи реальна робота? *Руслан*. Ч. 139. 21 червня (3 липня) 1897. С. 1–2.

² Чи політика улиці – чи політика розваги і праці? *Руслан*. Ч. 188. 21 серпня (3 вересня) 1904. С. 1.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 16–17.

⁴ Там само. Арк. 47.

захист для свободного розвитку і поступу своєї Церкви, народності і культури, дорожить також могутістю і силою сеї монархії... Та й одною з провідних ідей і засад нашого ХСС є засада, що се не лише державна, але й також наша народна конечність вимагає, дбати про могутість і силу сеї монархії»¹.

Християнські суспільники позитивно поставилися до першої російської революції, у якій вбачали закономірне прагнення народних мас «зірвати в Росії з самовладою і завести конституційний лад». У «Руслані» висловлювалися сподівання, що «закордонні брати здобудуть очікувані конституційні свободи, для того щоб щасливо перемогти москвофільську лихорадку»².

Одним з основних завдань була національно-політична просвіта народу. Жодна парламентська діяльність, на їх думку, не могла бути успішною без народної підтримки в народі. Тому партії суспільно-християнського скерування ставили за мету працювати над піднесенням рівня цієї свідомості³.

Цікавими є погляди християнських суспільників на міжетнічні взаємини в Галичині. У програмних документах християнських суспільників знаходимо вже традиційне для того часу трактування етнічною більшістю переваг «чужих» у досліджуваному хронотопі: «...по містах і місточках населенеруске в порівнянню з польським становить навіть більшість, а члени громадських рад звичайно майоризовані більшістю польсько-жидівською, або є польсько-жидівські...»⁴. Таке виразне трактування, на думку І. Монолатія, додатково підсилював непривітний для українців силует

¹ Там само. Арк. 38.

² Павко А.І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900–1907 рр. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 72.

³ Наша теперішня діяльність чи бездіяльність? *Руслан*. Ч. 85. 17 (29) цвітня 1897. С. 1–2.

⁴ Християнсько-суспільний Союз. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові 26 грудня 1911 р. Львів, 1912. С. 30.

«чужого» – двоякого польсько-єврейського фігуранта міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях¹.

Однією із причин економічного домінування євреїв у Галичині християнські суспільники вважали ріст їх освіченості. Цьому сприяло навчання дітей у хедерах, публічних школах, а де їх не вистачало євреї засновували власні освітні заклади².

Це призводило до збільшення кількості євреїв у гімназіях та університетах. Зокрема, станом на 1899 р. у Бродівській гімназії навчалося 213 учнів³. У Львівському університеті єврейських студентів упродовж 1890–1910 рр. збільшилося з 8,3 % до 26,8 %⁴. У 1911 р. третину євреїв Чернівецького університету складали євреї⁵. Внаслідок, цих процесів євреї зуміли конкурувати з українцями та поляками у різних сферах – освітній, правничій, медичній тощо⁶.

Християнські суспільники хотіли «відгородити» від єврейського впливу українську молодь та захистити селян від єврейської експлуатації. Натомість вони не мали наміру боротися з євреями у релігійній та національній сферах⁷.

О. Барвінський, аналізуючи єврейське питання у світі, зазначав, що: «...жиди нарід вельми трудящий, невтомимий, при тім вже з самої природи талановитий, а крім того так zorganizований і солідарний, що подібного прикладу в світі не легко найти. Працею, ощадністю, запобігливістю і спритом нагромадили они величезні капітали і своїми способами захопили материяльно весь світ в свої руки та опанували впливове дневникарство і цілім світі»⁸

¹ Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів... С. 252.

² Жидівські ісповідні школи в Галичині. *Руслан*. Ч. 279. 14 (26) грудня 1899. С. 1–2.

³ Гімназії Галичини. *Руслан*. 20 січня (1 лютого) 1899. Ч. 15. С. 3.

⁴ Жиди на галицьких університетах. *Руслан*. Ч. 242. 30 (17 жовтня) 1913. С. 3.

⁵ Як жидки горнутья до науки. *Руслан*. Ч. 192. 31 (18) серпня 1911. С. 3.

⁶ Там само.

⁷ Нашим «приятелям». *Руслан*. 1911. Ч. 19. 27 (14) січня. С. 1.

⁸ Барвінський О. Високий рівень українства а Нова ера (Відповідь д. М. П. Павликови). *Руслан*. Ч. 76. 3 (16) цвітня 1903. С. 1.

Неодноразово християнські суспільники намагалися поладити українсько-польські взаємини. Зокрема, на засіданні сейму, О. Барвінський зазначав, що у міжнаціональному конфлікті українці лише відповідають на провокації поляків та доводив значний внесок українців у міць польської держави¹.

Попри те, християнські суспільники не ідеалізували поляків та подекуди застерігали, що «...несовісні підозрівання цілого народу руского, передовсім ж руского духовенства, без огляду на партії, о тенденції антидержавні і антирелігійні – показали на жаль наглядно, що переважна часть польської суспільности не позбулася своїх гегемоністичних змагань, і що не відноситься до народу руского як до рівного собі...»².

О. Барвінський гостро реагував на закиди поляків щодо меншовартості української культури: «Не від нині се видить ся у нас, що наші сусіди висловлюють ся згідно про нашу мову яко хлопску, невироблену і простацку, вважають наше письменство маловартним і недостойним уваги, нашу руску суспільність яко недорослу до культури»³.

На початку ХХ ст., під час загострення українсько-польських взаємин, польська інтелігенція зробила спробу їх поладити. Зокрема, у 1901 р. в Кракові засновано «Слов'янський клуб», який одним із своїх основних завдань бачив вирішення польсько-українських протиріч. Його метою було інформувати польське суспільство про культурне життя всіх слов'янських народів, а в широкому аспекті – об'єднати їх до боротьби з великодержавним російським шовінізмом. Актуальним тоді стало питання порозуміння з українцями, оскільки Україну почали розглядати як можливий терен війни Австро-Угорщини та Німеччини з Росією. Враховуючи злободенність українсько-польських взаємин, перед засновниками клубу постало «подвійне

¹ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1901/1902. S. 611–617.

² Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів... С. 252.

³ Наші культурники. *Руслан*. Ч. 150. 7 (20) липня 1902. С. 1.

завдання: перемогти опортуністичні тенденції власного суспільства і донести ідею співпраці на українське середовище»¹.

Клуб об'єднав багатьох представників польської інтелектуальної еліти. Серед активних членів товариства були Ф. Конечний, Т. Грабовський, А. Гжимала-Седлецький, Л. Василевський, Ф. Моравський, Я. Лось, Ф. Равіта-Гавронський, С. Грабовський, К. Ніч та ін. До нього належали відомі вчені з-за кордону Ж. Бодуен-де-Куртене, О. Бальцер, Ф. Буяк, Ф. Чермак¹. У роботі «Слов'янського клубу» українців представляли О. Барвінський, К. Студинський, Б. Лепкий та О. Колесса.

Переломною подією в діяльності товариства стало видання місячника «Świat Słowiański» («Слов'янський світ») від січня 1905 р., що став пресовим органом клубу. Часопис, редактором котрого був Ф. Конечний, вирізнявся на тлі тогочасних польських видань тим, що висловлював найбільше зацікавлення українською проблематикою.

Українська тематика подавалася у двох рубриках: «Świat Słowiański» і «Kolumna Ukraińska» («Українська сторінка»), постійно публікувалися польські переклади української поезії, нариси, статті та повідомлення про український літературний процес і події культурного життя на еміграції та в Радянській Україні, публіцистика щодо проблеми польсько-український взаємин та української проблеми у контексті загальнослов'янської.

Редактор цього журналу Ф. Конечни зазначав: «Ми думали, що до нас приєднається хоча б декілька відомих русинів та утвориться польсько-русинське гроно, яке займеться зв'язуванням та узгодженням точок зору на умови полюбовного вирішення суперечок. Наш місячник з академічним підходом до справи мав виконати попередню роботу для досягнення порозуміння. Нас попереджали деякі поважні особи, що це ні до чого доброго не приведе, а лише викличе засмучення. За їх словами, русини не хочуть порозуміння і на Русі нема з ким домовлятися. Нас також поінформували

¹ Сивіцький М. Богдан Лепкий: життя і творчість. К.: Дніпро, 1993. С. 49.

про те, як безплідно закінчилися попередні намагання»². Серед тих хто підтримав ці починання були українські християнські суспільники. О. Барвінський, Б. Лепкий та К. Студинський. Зокрема, опубліковано працю «Z dziejow moskalofilstwa w Galiciji» («З джерел москвофільства в Галичині»), де вказано на шкідливому впливі М. Погодіна на українське суспільство³. Проте зрадикалізованому українському суспільству ці ідеї виявилися недоречними.

Ф. Конечни у 1906 р. виступив за заснування у Львові українського університету, проте закликав домагатися цього легальними методами, що викликало різку критику серед українського загалу: «... відношення русинської преси до нас змінилося з байдужо-ігноруючого на відверту ненависть. Русинів не зачіпило те, що я захищаю їх право на власний університет, а обурило, коли я засудив університетську боротьбу, яка приймала навіть риси бандитизму»⁴.

Слід зазначити, що поміркована позиція християнських суспільників щодо взаємин з поляками часто викликала незадоволення серед решти галицького політикуму та українського суспільства загалом.

Найчастіше їх звинувачували в угодовстві до польської крайової влади. Я. Гординський, доповідаючи про суспільно-політичну ситуацію в Галичині на загальних зборах ХСС, відповів на такі звинувачення: «Миж угодовці, хиба о стілько, що стремимо так само як і тамті до винайденя способу спільного пожитя між обома народами, що замешкують Галичину, на основі: рівний з рівним, а де діє ся кривда нашому народови, там ми упоминаємо ся о неї»⁵.

¹ Sołak Z. Marian Zdziechowski i Klub Słowiański. *Studia historyczne*. W., Kraków. 1987. Z.2 (117). R.XXX. S.221.

² Цит.: Ткачов С. Польський акцент тематики політичного тероризму в українській літературі. *Acta Polono-Ruthenica*. 1997 № 2. С. 393–401.

³ Gawor L. «Świat Słowiański» (1905–1914). *ΣΟΦΙΑ: Журнал Філософів Слов'янських Країн*. № 4. Rzeszów: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. Р. 342–347.

⁴ Цит.: Ткачов С. Польський акцент тематики політичного тероризму в українській літературі. *Acta Polono-Ruthenica*. 1997 № 2. С. 393–401.

⁵ Загальні збори Христ.-суп. Союза (дальше). *Руслан*. Ч. 27. 6 лютого (24 січня) 1914. С. 1.

На відміну від аналогічних рухів Австро-Угорської монархії, зокрема польського, чеського, хорватського, словенського, українському суспільно-християнському руху не був притаманний яскраво виражений антисемітизм.

Назагал християнські суспільники розуміли вагу єврейського питання в Галичині та відкидали будь-які спроби його насильницького вирішення. Натомість закликали українців спільним зусиллями протидіяти економічній перевазі євреїв.

Цікавою є еволюція поглядів християнських суспільників щодо питання української національної автономії. На початку своєї діяльності вони виступали проти цієї ідеї, не бажаючи загострювати взаємини з поляками. Прихильники О. Барвінського вважали, що поділ Галичини не принесе зразу бажаного результату, оскільки в українців відсутня дієва еліта. Внаслідок цього влада в Галичині і надалі залишатиметься в руках поляків¹. Назагал, зазначалося, що поділ – не більше ніж романтична ідея, яка відвертає увагу суспільства від «позитивної роботи»².

О. Барвінський тривалий час актуалізував точку зору щодо недоцільності переходу українців, як політично слабкого елементу, до тактики жорсткої опозиції, однак, допускав її застосування у майбутньому («досвід інших народів в Австрії учить, що справді опозицією можна добитися своїх прав, але тоді коли та опозиція має силу, коли опозиція має за собою численні маси незалежних і свідомих верств народу»³).

Проте на початку ХХ ст. християнські суспільники почали загострювати увагу на ідеї створення національних громад у Галичині, що могли б автономно вирішувати певні питання, зокрема ті, що стосувалися

¹ Поділ Галичини. *Руслан*. Ч.116. 24 травня (5 червня) 1897. С. 1; Поділ Галичини. *Руслан*. Ч.117. 25 травня (6 червня) 1897. С. 1.

² Поділ Галичини. *Руслан*. Ч.116. 24 травня (5 червня) 1897. С. 1.

³ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. Вип. 38. С. 135.

шкільництва. Окрім того вони виступали з пропозицією вирішувати міжнаціональні конфлікти місцевими національними радами¹.

Так, О. Барвінський у промові 25 листопада 1903 р., виступаючи у Державній Раді, зазначав: «Національно-політичні відносини в Галичині можуть стати доказом, що краєва автономія в нинішній формі не дає ніякої поруки, щоби міг настати лад. Крайня пора дійти до пересвідчення, що національного і мовного питання не можна ані усунути ані відсунути, лише треба з цілою повагою забрати ся до його поладу, наколи справді має настати лад в австрійських краях, щоби в блуканні по лабіринті національних спорів найти нитку Аріадни, яка має вказати дорогу до світла»².

Така еволюція у поглядах християнських суспільників зумовлена антиукраїнськими, шовіністичними закликами з боку поляків.

Серед усіх українських партій Галичини християнські суспільники вирізнялися найбільшою соборністю. Це зумовлено тим, що їх лідери, передусім О. Барвінський та К. Студинський підтримували тісні взаємини з наддніпрянськими українцями. На думку І. Сохоцького, політичною позицією О. Барвінського, а отже і всієї суспільно-християнської течії, була її проавстрійська скерованість³. Ця позиція полягала у тому, що за допомогою використання легальних методів, відстоювання національно-політичних, соціально-економічних і духовно-культурних інтересів народу, налагодження нормальних умов для його повноцінного розвитку. Це можна було досягти за допомогою декларування вірнопідданості Австро-Угорській монархії, лояльності до влади, захисту інтересів держави як гаранта розвитку народів, що входили до її складу. Це можемо прослідкувати у праці О. Барвінського «Значінє українсько-руського народу для Австро-Угорщини», де він зазначає: «Пособлюванє народному і культурному розвитку руского народу в

¹ Національна автономія яко основа до національного порозуміння. *Руслан*. Ч. 108. 15 (28) травня 1904. С. 1.

² Промова посла Олександра Барвінського в розправі над програмовою заявою президента міністрів д-ра Кербера в державній раді дня 25 листопада 1903 р. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1903. 14 с.

³ Сохоцький І. Будівничі новітньої української державності в Галичині: Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1961. С. 112.

Австрії, є не лише з засади рівноправности конечне, але також зі становища державного розуму». Далі він вказує, що «кожда держава, котра хоче придбати для своєї могучости так потрібну прихильність своїх народів, повинна упорядкувати відносини і змагання тих народів в повнім їх задоволенню; бо в противнім случаю прихильність тих народностей зверне ся в ту сторону, де они відчують свободнійше жите»¹.

Таким чином, християнські суспільники на всіх рівнях намагалися відстоювати права українців, не розділяючи їх на наддніпрянців, галичан, буковинців. Попри те вони виступали за мирне та рівноправне співжиття двох народів у Галичині – українців та поляків, не підтримуючи шовіністичних закидів з різних боків.

¹ Барвіньский О. Значіне українсько-руского народу для Австро-Угорщини. Львів: Накладом автора, 1912. С. 20.

4.2. Зацікавлення соціально-економічними проблемами українців

Одним з основних напрямків діяльності представників суспільно-християнського руху було вирішення соціально-економічних проблем. Зокрема, їх метою проголошувалося вирішення релігійно-моральних, політичних, економічних проблем українців Галичини, спираючись на католицькі засади. Зокрема, ставилися завдання: формувати правосвідомість східногалицького населення, спонукаючи його до легітимних форм вирішення соціальних проблем; сприяти зміні чинного законодавства на користь зменшення податків; впроваджувати етичні норми поведінки у приватне та громадське життя, пояснюючи необхідність «ширити почуте справедливості, взаємної помочи і потреби стоваришень яко найважливіших способів до піднесення добробуту і усунення взиску»; сприяти розвитку селянських, міщанських господарств, ремесел та промислу¹.

Проблему селян і робітників – визначав О. Барвінський «ядром пекучого суспільного питання», тому вважав, що «нічо дивного, коли інтересовані круги у великій частині вірили, що уладженем робітничих відносин можна буде удержати суспільний лад»².

Слабкий розвиток галицької промисловості негативно впливав на сільське господарство. Внаслідок реформ 1848 р. селянина звільнили від особистої залежності, проте не від економічної. За отриману свободу він був змушений заплатити викуп, сума якого у Галичині становила майже 46,5 млн ринських³. Це стримувало розвиток сільського господарства⁴. Поміщики отримали право на сервітути*, внаслідок чого селяни втратили право

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 170. Арк. 1.

² Природне право і хліборобська політика. *Руслан*. Ч. 41. 22 лютого (6 марта) 1897. С. 1–2.

³ Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. Київ, 1981. С. 18.

⁴ Качараба Ст., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. С. 7.

* обмежене право користування землею, яке забезпечує іншому землекористувачеві можливість користування нею з певними обмеженнями, встановленими законом або договором.

користуватися лісами і пасовищами. Внаслідок цього в Галичині тривали судові процеси щодо сервітутів, які зазвичай вигравали поміщики¹.

Соціально-економічна програма суспільно-християнського руху проголошувала міщанство й селянство підвалинами суспільного ладу². Це пояснювали прив'язаністю українського селянина до традиції, спираючись на яку він «двигав народність руску з більшим успіхом як би кому здавало си»³.

Східногалицьке село потребувало термінової аграрної реформи. І це християнські суспільники чудово усвідомлювали.

Вони реально оцінювали причини такого становища, виділяючи внутрішні й зовнішні чинники. До зовнішніх вони відносили податковий тиск, відсутність дешевого кредиту для селян, малоземельність, планову колонізацію польськими селянами Галичини, несправедливу державну політику щодо утисків більш розвинутими районами менш розвинутих, до яких відносилася Галичина, відсутність можливості у селян впливати на ринкову ціну зерна тощо.

Внутрішніми чинниками християнські суспільники вважали недостатню зацікавленість інтелігенції проблемами українського села, зростанням заборгованості селянських господарств, діяльністю псевдозахисників селянських інтересів агітаторами-радикалами⁴. Доведені до відчаю селяни часто повставали. Зокрема, страйк у липні 1902 р. охопив близько 500 громад у 24 повітах. У ньому взяло участь понад 100 тис. селян. Страйкарі підпалювали поміщицькі фільварки, маєтки, ліси. Лише за допомогою жандармів та військових виступ селян придушили. За участь у ньому заарештовано понад 4 тис. осіб. Внаслідок страйку польські поміщики

¹ Субтельний О. Україна. Історія. С. 274.

² Вибори до Ради державної. *Руслан*. Ч. 24. 30 січня (11 лютого) 1897. С. 1.

³ Принцип національності. *Руслан*. Ч. 21. 26 січня (7 лютого) 1897. С. 1.

⁴ Політичні і національні недовіри і хиби серед рускої суспільности. *Руслан*. Ч. 73. 1(13) цвітня 1898. С. 1–2.

підвищили заробітну плату та розпочали парцеляцію власних земель між польськими та частково українськими селянами¹.

В. Фельдман, подаючи інформацію про цей страйк, зазначав, що «такий потужний вибух вже довгі роки відчувався у повітрі... Офіційні статистичні дані наводили шокуючо низькі ціни зарплатні для сільськогосподарських робітників, які були за відсутності промисловості, приречені вічно працювати на поміщика. У Галичині під кінець XIX століття існували повіти, де, наприклад, ліси на 100 % (Скалат, Станіславів), або 95 % (Теребовля, Буськ, Перемишляни) належали поміщикам. Такий стан був й з пасовиськами. Селянин був позбавлений не тільки опалювати свій дім або його збудувати, але і ріллі»².

Слід зазначити, що методи страйкової боротьби допускалися християнськими суспільниками як крайній засіб, що не можна використовувати як самоціль. Так, у 1902 р. вони підтримали страйк українських селян, проте розкритикували спроби радикалів й націонал-демократів використати його для власних партійних цілей³. Як одну з можливостей додаткового заробітку вони пропонували допомагати селянам у працевлаштуванні у Німеччині⁴.

Християнські суспільники висували певні вимоги покращення соціально-економічного становища українських селян Галичини. Серед них варто виокремити такі, як: пропаганда різноманітних селянських спілок, відстоювання інтересів українського сільського виробника у Державній Раді та Галицькому сеймі за допомогою зниження податків, розпарцелювання великих землеволодінь, проведення меліорації ґрунтів та регуляції рік, створення нових робочих місць у сільській місцевості, зменшення і повної ліквідації іпотечних боргів селянських господарств, надання дешевих

¹ Павко А.І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900–1907 рр. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 64.

² Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi... S. 54.

³ Рільні страйки в Галичині. *Руслан*. Ч. 157. 16 (29) липня 1902. С. 1.

⁴ Християнський консерватизм. Соціально-економічні постулати. URL: <http://sd.net.ua/2017/03/27/hristiynskiy-konservatizm-socarno-ekonomchn-postulati.html>

кредитів для селян та боротьба з лихварством, негативне ставлення до масової еміграції українських селян і підтримка сезонної заробіткової еміграції.

Значною проблемою Галичини було лихварство, викликане відсутністю дешевих кредитів для дрібних селянських господарств. Християнські суспільники намагалися вирішувати проблему і в органах влади, і в самому суспільстві.

Вони регулярно підносили на різних представницьких рівнях питання лихварства у Галичині. 18 січня 1897 р. А. Вахнянин у парламенті назвав лихварство причиною масової еміграції з краю. «... робота лихварська – як зазначав депутат, – єсть така сама як паука з комарем. Селянина замотують поволи, він відтак не може бороти ся, висисують з него найліпші соки, а трупа висилають до Бразилії»¹. Щоб запобігти цій проблемі приймалися закони, проте вони були малоефективними. Законом від 1877 р. воно заборонялося, проте фактично існувало й надалі, подекуди – відкрито². Галичина поділялася на округи між найбільшими лихварськими родами³. Окрім лихви грошима популярною також була лихва зерном, худобою, роботою. О. Барвінський назвав лихварство одною з основних причин економічного занепаду Галичини⁴.

Д. Гладишовський звернувся до уряду з пропозицією створити «Селянський банк», який надавав би довготермінові низьковідсоткові кредити селянам, контролював існуючі кредитні установи та боровся з лихварством¹.

Найбільші проблеми, пов'язані з лихварством були на Гуцульщині, де в останні десятиліття XIX ст. відбувся моральний і господарський занепад, періодично виникали різноманітні епідемії, панувало свавілля лихварів.

¹ Бесіда пос. Нат.Вахнянина в справі лихви в Галичині. Виголошена в радї державній д. 18 січня 1897. *Руслан*. Ч. 10. 14 (26 січня) 1897. С. 1–2.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Упродовж 1882–1894 рр. у цілій Австрії за лихварство засуджено 1735 осіб, з них 899 (51,8%) у Галичині.

Наприкінці XIX ст. лихварство було надзвичайно поширено серед гуцулів. 2 березня 1900 р. О. Барвінський вніс запит до кабінету міністрів щодо намірів уряду у зв'язку з численними незаконними діями, що здійснювалися на Гуцульщині². Значну допомогу у підготовці матеріалів для укладення цього подання йому надав о. І. Попель із с. Довгополя. Часопис «Руслан» упродовж кількох років публікував статті цього священника під назвою «З країни нужди і здирства», в яких детально викладено становище Гуцульщини, хід судових процесів щодо лихварства тощо. На початку XX ст. у часописі «Руслан» опубліковано низку матеріалів під назвою «Жиди між Гуцулами»³, у яких наголошувалося на незаконному привласненні євреями селянських угідь.

Християнські суспільники небезпідставно вважали, що без державного втручання, можливі стихійні національно-соціальні конфлікти⁴. Зокрема, О. Барвінський під час зустрічі з міністром судочинства Австрії Спенсом наголошував на пасивності судів щодо незаконної лихварської діяльності. На його думку, що судові чиновники не перешкоджали лихварям, тому, що були їх боржниками. Натомість міністр пообіцяв притягнути винних до відповідальності⁵.

Слід зазначити, що були випадки, коли судовим урядникам вдавалося фактично ліквідувати лихварство у своїх повітах. Зокрема, суддя і депутат Галицького сейму М. Кульчицький практично знищив лихварство у Богородчанському повіті⁶.

¹ Промова пос. Гладишовского в державній раді. *Руслан*. Ч. 109. 16 (29) травня 1902. С. 1.

² Селянські п'явки. *Руслан*. Ч. 91. 24 цвітня (6 мая) 1897. С. 3.

³ Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 8. 12 (24) січня 1900. С. 2; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 9. 13 (25) січня 1900. С. 2; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1900. С. 2–3; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 12. 16 (28) січня 1900. С. 3; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 13. 18 (30) січня 1900. С. 2; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 14. 19 (31) січня 1900. С. 2–3; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 17. 22 січня (3 лютого) 1900. С. 2; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1900. С. 2; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 2. 4 (16) січня 1900. С. 1–2; Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 6. 9 (21) січня 1900. С. 1–2.

⁴ Інтерпеляция посла Барвіньского і товаришів внесена на засіданню дня 2.марця 1900 до міністра-президента як управителя міністерства внутрішніх справ і до міністерства судівництва. *Руслан*. Ч. 46. 26 лютого (10 марця) 1900. С. 1–2.

⁵ Новинки. *Руслан*. Ч. 57. 10(23) марця 1900. С. 2–3.

⁶ Християнський консерватизм. Соціально-економічні постулати. URL: <http://sd.net.ua/2017/03/27/hristiynskiy-konservatizm-socalno-ekonomchn-postulati.html>

Ще однією проблемою галицького селянства було пияцтво. В 1901 р. у Галичині функціонувало більше 21 тис. корчм та щорічно сплачувалося 25,5 млн корон алкогольного податку. Для порівняння на шкільництво витрачалося у середньому 8 млн корон, а на алкоголь – 36–40 млн¹.

Згідно з даними Б. Савчука, десята частина усієї продуктивної праці чи зароблених коштів йшла на його виробництво або споживання алкоголю. Якби величезні суми пропитих грошей скерувати в інше русло, то можна було б вирішити багато гострих соціальних проблем, що стояли перед галицькими українцями. Згідно з офіційною австрійською та українською статистикою, яку наводить автор, у кінці XIX ст. – на початку XX ст. середня галицька громада (2,4 тис. мешканців) щороку пропивала близько 24 тис. кр., а все населення краю – 430–440 млн кр. У той же час за ці гроші можна було б придбати 1 млрд 82 млн буханців хліба (по 40 крц.; тобто 227 штук на одну особу), або 2 млн 160 тис. корів (по 200 кр.; тобто по корові на кожну родину), чи 500 тис. моргів землі (по 800 кр.). Якби збіжжя і картоплю, яку «переганяли» на горілку, використовували для харчового споживання, можна було б вирішити проблему продовольчих запасів і запобігти поширенню таких хвороб, як тиф, «куряча сліпота» тощо².

Християнські суспільники зазначали, що: «Акція против п'янства має високі моральні і економічні підстави. Хто її піднімає ся, той не виступає против когось, що тягне користи з виробу, чи з продажу горівки, але вступає ся за кимсь, що через алкоголь нищить своє жите і цілої своєї родини»³. Провідну роль у боротьбі з цією проблемою вони відводили духовенству, яке закликали залучати віруючих до парафіяльних братств тверезості. На ці братства зверталася особлива увага, оскільки, прихильники О. Барвінського

¹ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки... С. 83; 91.

² Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. С. 69.

³ Св'ята корчма. *Руслан*. Ч. 191. 27 серпня (8 вересня) 1898. С. 1–2.

вважали, що священники відігравали визначальну роль у знищенні пияцтва у селі, як соціальної хвороби¹.

Значну надію християнські суспільники у боротьбі з лихварством та пияцтвом покладали на організацію у Галичині спілок системи Райфайзена, що мали б надати селянам можливість використовувати дешеві кредити. Діяльність цих спілок полягала у тому, щоб покращити матеріальні та моральні взаємини у сільських громадах, знищити лихварство, навчити селян ощадливості та зацікавлення вкладати кошти у розвиток сільського господарства.

Можна виділити декілька чинників, що суттєво відрізняли спілки Райфайзена від інших кредитних спілок. Передусім, це обмеженість діяльності спілки у межах двох сільських громад. Найчастіше членами спілки могли бути жителі одного села, що гарантувало обізнаність з матеріальним становищем кожного із членів спілки, а головне – їх моральні принципи та вміння вести господарство. Ця умова дозволяла контролювати використання кредитів у випадку необхідності їх повернення. Тому і вступ у спілку пов'язувався зі значною відповідальністю й проходив на умовах довіри.

Іншою причиною успіху спілок Райфайзена була заборона вести будь-які махінації з капіталами, що захищало його від можливих зловживань та фінансових втрат. Тривала діяльність спілок викликала до них довіру й склала їм хорошу репутацію, що було важливою причиною їх успіху².

У часописі «Руслан» ознайомлювали з передовим досвідом аналогічних спілок у Європі. Зокрема, зазначалося, що засновник кредитних установ Вільгельм Райфайзен був релігійною та ініціативною людиною. Спостерігаючи за німецькими селянами він прийшов до висновку, що моральний занепад селянства відбивався і на його матеріальному становищі. Йому прийшло на думку створити економічні селянські спілки, засновані на християнських моральних цінностях, солідарності, любові до ближнього,

¹ Там само. С. 1–2.

² О сільских касах системы Райфайзена. *Руслан*. Ч. 57. 12 (24) березня) 1899. С. 1.

християнському обов'язку багатих щодо бідних. Такі спілки виникли у 1849 р. у надрейнських районах Німеччини, пізніше поширилися в Австрії, Франції та Італії. Внаслідок австро-пруської (1866 р.) та франко-пруської (1870–1871 рр.) воєн збереглися лише спілки Райфайзена, оскільки інші кредитні установи були знищені інфляцією¹.

Християнські суспільники вбачали саме у спілках Райфайзена захист для східногалицьких селян від лихварства. А. Вахнянин неодноразово наводив у Галицькому сеймі приклади успішної боротьби спілок з лихварством у Німеччині та Західній Австрії, де вони, до того ж, робили селянські громади більш згуртованішими й стійкішими. Він звертався до української інтелігенції з проханням допомогти селянам. Без підтримки сільської інтелігенції, на його думку, заснування цих спілок було б малоперспективним. А. Вахнянин наголошував на тому, що спілки Райфайзена були в стані морально оздоровити сільські громади².

28 грудня 1897 р. А. Вахнянин під час виступу у сеймі закликав за допомогою спілок системи Райфайзена створити для селян доступні умови дешевого кредиту, а 29 грудня він запропонував прийняти рішення щодо заснування позичкових кас. Ця справа, на його думку, не могла зволікатися, позаяк значно зросла заборгованість селян, що гальмувало їх господарський розвиток³. У 1898 р. А. Вахнянин вніс пропозицію у Галицький сейм виділити з крайового фонду 200 тис. корон на організацію «райфайзенек» у Галичині⁴.

З метою ознайомлення з роботою аналогічних спілок крайове управління відправило депутата Д. Савчака у Західну Австрію. Пізніше підготовлено проєкт, ухвалений сеймом, а у повіті надіслано листи, у яких

¹ Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 58. 13 (25) марця 1899. С. 1–2.

² Річ пос. Вахнянина виголошена в соймі 16. Марця в справі кредиту для селян. *Руслан*. Ч. 53. 7(19) марця 1899. С. 1.

³ Заява п. Барвіньского на засіданню краєвого сойму 28. грудня 1897 в справі адреси до трону. *Руслан*. Ч. 285. 16 (30) грудня 1897. С. 1; Буде робота реальна! *Руслан*. Ч. 286. 17 (31) грудня 1897. С. 1.

⁴ Річ пос. Вахнянина над пропозицією банкової комісії, виголошена в соймі краєвим дня 18. Лютого. *Руслан*. Ч. 32. 11(23) лютого 1898. С. 2.

пояснювалася мета, методи та правила діяльності спілок. Управління заснувало у Львові бюро для контролю над регіональними осередками з метою надання необхідної інформації та полегшення правових відносин новостворених спілок з місцевою владою. Окремим юридично зареєстрованим спілкам виділялася разова допомога у розмірі 400 корон та необхідний інвентар для організації її роботи. Створено позичковий фонд з початковим капіталом 2 млн корон, до якого сейм щорічно вносив ще 40 тис. корон. Управління звернуло увагу місцевої влади, що успіх спілок багато в чому залежить від зацікавленості селян, яких потрібно переконати у ефективності спілок. З цією метою за державний кошт на українській та польській мовах видавалися різноманітні брошури та статuti, на основі яких укладалися статутні документи кожної спілки¹.

Внутрішній устрій спілок Райфайзена був доволі простим. Загальні збори учасників спілки щорічно обирали управу для ведення справ у складі трьох осіб – голови, секретаря та скарбника. Також обиралася Надзирна рада, що контролювала роботу спілки. Кожні три місяці скарбник звітував перед нею. Члени спілки регулярно сплачували незначні внески, з яких формувався резервний фонд спілки та оплачувалася робота членів управи. Касир не отримував прибутку від фінансових операцій спілки, а тому не був зацікавлений у фінансових операціях коштами організації. Легкість контролю дозволяло управі і Надзирній раді впливати на отримувача кредиту, а в разі порушення або нераціонального використання – повернути вкладені кошти².

На жаль, спілки Райфайзена не стали популярними у Галичині. У Галичині виникла невелика сітка «райфайзенок» (близько 70 осередків на

¹ Засади і організація сільських кас шадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 58. 13 (25) марця 1899. С. 1–2; Засади і організація сільських кас шадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 59. 14 (26) марця 1899. С. 1–2; Засади і організація сільських кас шадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 63. 19 (31) марця 1899. С. 1–2; Засади і організація сільських кас шадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 62. 18 (30) марця 1899. С. 2; Засади і організація сільських кас шадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 65. 21 марця (2 цвітня) 1899. С. 2–3; Засади і організація сільських кас шадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 66. 23 марця (4 цвітня) 1899. С. 1–2.

² В справі Райфайзенівських кас. *Руслан*. Ч. 154. 13 (25) липня 1899. С. 1.

1900 р.). Потребу таких спілок відчували і заможніші селяни, зокрема у спілку в Крилосі поблизу Галича увійшло 95 осіб зі значним початковим капіталом¹. Християнські суспільники усіляко намагалися зорганізувати українське суспільство щодо заснування «райфайзенок»².

«Діло» розпочало агітаційну компанію проти «райфайзенок». К. Левицький переконував у непотрібності їх створення, оскільки вже існували сільські ощадні каси й господарські товариства, об'єднані у Кредитовий Союз. На ці зауваження «Руслан» відповідав, що існуючі кредитні каси, спілки, товариства ще занадто слабкі та не у змозі чинити опір лихварям. До того ж, спілки системи В. Райфайзена мали значні переваги, оскільки вони були новими для селянина і враховуючи його психологію, часопис зауважив, що без допомоги інтелігенції, селянам буде важко розібратись.

По суті, українські селяни Галичини втратили можливість покращити своє економічне становище за рахунок створення спілок системи Райфайзена. «Руслан» наводив численні приклади, як польські селяни при підтримці інтелігенції створювали аналогічні спілки та висловлювали занепокоєння з того приводу, що українська інтелігенція пасивно і без розуміння ставиться до проблем селянина³.

Слід зазначити, що москвофільські діячі з Товариства ім. М. Качковського позитивно сприйняли ідею створення спілок В. Райфайзена, простежуючи у них відчутну користь для селян⁴.

У свою чергу Львівська архиєпархіальна консисторія звернулася до духовенства з розпорядженням підтримати спілки, вважаючи, що це зміцнить віру селян у спілки. Деканам й деканатам доручили ознайомитися з цим

¹ Спілка Райфайзена. *Руслан*. Ч. 82. 13(26) цвітня 1900. С. 3.

² Потреба охорони селянства. *Руслан*. Ч. 47. 27 лютого (11 марця) 1900. С. 1.

³ Райфайзенівські каси позичкові. *Руслан*. Ч. 155. 14(26) липня 1899. С. 1.

⁴ Новинки. *Руслан*. Ч. 20. 26 січня (7 лютого) 1900. С. 2–3.

питанням й на деканальних зібраннях, а потім уже отцям-парохам пояснити основні засади функціонування спілок системи Райфайзена¹.

Отже, християнські суспільники, зокрема А. Вахнянин, розгорнули широку пропаганду спілок Райфайзена, які, за їх переконанням, могли значно покращити матеріальний і культурний стан українського селянства у Галичині. Ідею підтримала греко-католицька ієрархія, і там, де дієвий клір мав значний вплив на своїх селян, виникали спілки Райфайзена. Для таких громад «Руслан» регулярно друкував статті з роз'ясненнями, як уникати проблем з реєстрацією, отримувати кредити, раціонально вести господарство тощо².

У березні 1899 р. А. Вахнянин знову обґрунтував необхідність урядової підтримки «райфайзенів», як засобу боротьби з лихварством та соціалістичною пропагандою. У часописі «Руслан» опубліковано низку статей, де роз'яснювалися засади, принципи організації та їх значення для селянського господарства. На прикладі західноєвропейського досвіду зазначалися позитивні впливи кас на сільські громади³.

У парламенті християнські суспільники відстоювали необхідність проведення промислової та торгівельної реформи в Галичині, щоб перетворити її з аграрного придатку імперії на високорозвинутий регіон. Вони піднімали питання щодо покращення матеріального забезпечення учителів, особливо сільських⁴.

¹ В справі закладання райфайзенівських сполок ощадности. *Львовско-Архиепархіяльні Відомости*. 6 листопада 1899.

² В справі засновання «Райфайзенів». *Руслан*. Ч. 117. 25 мая (7 червня) 1900. С. 1–2.

³ Річ пос. Вахнянина виголошена в соймі 16. Марця в справі кредиту для селян. *Руслан*. Ч. 53. 7(19) марця 1899. С. 1; О сільських касах системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 57. 12 (24) березня) 1899; Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 58. 13 (25) марця 1899. С. 1–2; Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 59. 14 (26) марця 1899. С. 1–2; Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 63. 19 (31) марця 1899. С. 1–2; Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 62. 18 (30) марця 1899. С. 2; Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 65. 21 марця (2 цвітня) 1899. С. 2–3; Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 66. 23 марця (4 цвітня) 1899. С. 1–2.

⁴ Річ пос. Вахнянина в урядовій комісії, держана 24-го жовтня. *Руслан*. Ч. 236. 21 жовтня (2 падолиста) 1898. С. 1–2; Річ пос. Вахнянина в урядовій комісії, держана 24-го жовтня. *Руслан*. Ч. 237. 22 жовтня (3 падолиста) 1898. С. 1–2.

Ще однією з форм покращення економічного становища селян християнські суспільники в утворенні обов'язкових хліборобських спілок, ініціатором заснування яких був О. Барвінський¹.

Питання обов'язкових хліборобських спілок підіймалося на загальнодержавному рівні. Зокрема, у 1896 р. уряд розробив та вніс до парламенту законопроект про професійні спілки як автономні корпорації. Пропагували утворення цих спілок у Галичині переважно українські депутати, у той час, як польські шляхта та політичні партії їх відкрито критикували.

Перед початком сесії Державної Ради 1897 р. часопис «Руслан» поставив перед новообраними українськими депутатами завдання на законодавчому рівні сприяти підняттю економічного стану українського селянства у Галичині за допомогою запровадження хліборобських профспілок, що мали вирішувати господарські та правові питання селян². Упродовж 1897–1898 рр. у «Руслані» опубліковано низку статей про хліборобські спілки.

Якщо спілки системи Райфайзена не зустріли протесту в Галицькому сеймі, то обов'язкові хліборобські спілки були відкинуті через спротив польських дідичів, для яких вони були суттєвою загрозою у Галичині.

Вирішальним чинником був не економічний, а політичний: не допустити українського селянина до створення загальної організації селянства. На підтвердження цього факту варто навести такий приклад: у Західній Галичині, у якій більшість складали польські селяни, досить успішно діяли хліборобські спілки, натомість у Галичині польська більшість Галицького сейму виступила проти їх заснування³. Проти заснування

¹ Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 186. 19 (31) серпня 1897. С. 1; Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 187. 20 серпня (1 вересня) 1897. С. 1; Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 207. 13 (26) вересня 1897. С. 1; Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 212. 19 вересня (1 жовтня) 1897. С. 1; Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 213. 20 вересня (2 жовтня) 1897. С. 1.

² Дві задачі послів руских. *Руслан*. Ч. 59. 13(25) марта 1897. С. 1–2.

³ Промова пос. Барвіньского в розправі над справозданем комісії краєвого господарства о спілках рілньничих на вечірнім засіданню крайового сейму д. 18-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 36. 15(27) лютого 1898.

хліборобських спілок виступали й українські соціалісти, оскільки нові господарські структури виводили селянство з-під їх впливу.

12 січня 1898 р. українські депутати внесли на розгляд комісії крайового господарства проєкт закону про обов'язкові хліборобські спілки. Проте через місяць комісія дала негативну відповідь на цей проєкт, стверджуючи, що нові спілки будуть ще одним тягарем для селянства, яке не було готовим до створення загальної організації. О. Барвінський, взяв участь у обговоренні звіту комісії, заперечив усі ці обґрунтування. Він зазначав, що передбачуваний внесок на потреби спілки у розмірі 1 крейцера не міг зробити хлібороба біднішим, а приклади організації селян у Тернопільському і Скалатському повітах доводили їх ефективність. О. Барвінський наголошував на тому, що схвалення проєкту закону про обов'язкові хліборобські спілки якраз допоможе розширити повноваження сейму, чого домагалися поляки¹.

Обов'язкові хліборобські спілки планувалися як селянські професійні спілки, і подібно, як спілки системи Райфайзена, мали у своїй основі християнську моральну доктрину. Вони могли реально змінити розподіл сил на аграрному ринку Галичини, на якому польська шляхта мала монополію. Ліберальна ринкова економіка відчужувала селянина від ринку цін, а тому він був змушений продавати зерно, худобу за заниженими цінами, що диктувалися дідичами. Варто зазначити, що хліборобські спілки передбачали входження до них лише власників земельних наділів, хліборобів-господарів, які жили з коштів, отриманих від реалізації результатів своєї праці, при можливому залученні найманих робітників. Водночас, виключалася участь у них сільського пролетаріату.

С. 2; Промова пос. Барвіньського в розправі над справозданем комісії краєвого господарства о спілках рілньничих на вечірнім засіданю крайового сейму д. 18-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 37. 17 лютого (2 марця) 1898. С. 2; Промова пос. Барвіньського виголошена в розправі над справозданем комісії краєвого господарства о спілках рілньничих на вечірнім засіданю кр. Сойму д. 18-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 38. 18 лютого (3 марця) 1898. С. 2.

¹ Там само.

Також спілки мали допомагати селянину в правових питаннях, могли репрезентувати його інтереси на урядовому рівні. А для цього вони мали об'єднати усі прошарки селян-хліборобів на професійній основі.

Поляки звинувачували О. Барвінського у намаганні виокремити національну проблематику під час обговорень економічних проблем Галичини. Натомість, О. Барвінський наполягав на тому, що зазначені спілки повинні носити національний характер, оскільки як у освіті, культурі та побуті, так і у політиці та економіці галицькі українці мали зберігати свою національну ідентичність: «Так само, як в судівництві, чи в шкільництві, так само і на економічному полі хочемо бути Русинами»¹.

Обов'язкові хліборобські спілки гарантували членам надійність, захищеність та впевненість, навчали їх відстоювати власні інтереси. Окрім того, О. Барвінський, виступаючи у сеймі, при обґрунтуванні внесеного проєкту закону про обов'язкові хліборобські спілки, зазначив, що витрати на них мінімальні, виключно на організацію їх роботи, тоді як користь від них відчутна².

Важливу роль християнські суспільники приділяли розвитку товариства «Сільський Господар». О. Барвінський активно підтримував діяльність товариства, за що у 1903 р. його визнано Почесним членом³. У 1905 р. він розробив новий проєкт статуту «Сільського Господаря», на основі документів аналогічних німецьких та чеських товариств⁴. 1 квітня 1905 р. збори «Сільського Господаря» прийняли у цілому цей проєкт, а очолив його близький знайомий О. Барвінського, український магнат і відомий меценат Володислав Федорович⁵.

Однією із найзначніших проблем галицького селянства була

¹ Промова пос. Барвінського, виголошена в розправі над справозданем комісії краєвого господарства о спілках рілньничих на вечірнім засіданню краєвого Сойму дня 18 лютого 1898 р. *Правда*. 1898. Ч. 12. С. 172.

² Промова пос. Барвінського при мотивованню внесеного в крайовому соймі начерку о обовязкових спілках рілньничих на засіданню дня 14. Січня 1898. *Руслан*. Ч. 3. 4(16) січня 1898. С. 2.

³ У посла Ол. Барвінського ... *Руслан*. Ч. 37. 15 (28) лютого 1903. С. 2.

⁴ Потреба ширшої організації хліборобско-економічної. *Руслан*. Ч. 50. 3 (16) березня 1905. С. 1.

⁵ Християнський консерватизм. Соціально-економічні постулати URL: <http://sd.net.ua/2017/03/27/hristiyanskiy-konservatizm-socalno-ekonomchn-postulati.html>

малоземельність. Густота населення Галичини (93 особи на 1 км²) була найвищою серед аграрних районів Європи¹. Великі землевласники володіли на 1892 р. 43 % оброблюваної землі краю, 89,57 % лісів і більшістю пасовищ. Натомість 25–30 % селян взагалі не мали земельного наділу (т.зв. халупники, комірники, загородники), 46 % селянських господарств мали менше 1 га землі, а майже 80 % усіх господарств склалися з кількох гектарів². Прожити на такому невеликому клаптику селянин не міг й змушений був звертатися до лихварів за позичками, відсотки з яких інколи сягали до 400–500 %³. Зазвичай, у сільському господарстві використовувалися застарілі феодальні методи, а земельні ділянки були невідповідно розміщені і нагадували довгі смуги землі. Тому розорення селянських господарств у Галичині було звичним явищем.

Сприяла цьому урядова політика крайової влади. Зокрема, із західної частини Галичини у східну переселялися польські колоністи та отримували тут земельні ділянки, при тому, що 2/3 українських селян через малоземелля не мали засобів для існування. Наплив поляків із Західної Галичини в Східну розпочався у 80-х рр. XVIII ст., але в останні десятиліття XIX ст. він значно зріс. Упродовж 1880–1912 рр. у Східну Галичину прибуло 318 589 поляків, які отримали 199 тис. із 237 тис. га землі, що потрапила під парцеляцію.

Християнські суспільники намагалися заблокувати законопроекти, не вигідні для українських селян. Українські депутати Галицького сейму зупинили проєкт закону про поділ між нащадками малоземельного наділу. Вони вимагали, щоб спочатку були створені нові робочі місця у сільській місцевості, проведено індустріалізацію Галичини, а вже тоді можна було приймати закони щодо неподільності малих селянських господарств. Також ставалося питання про створення мережі професійних шкіл⁴.

¹ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. С.88–89.

² Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. С. 71–72.

³ Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змагання. *Народ*. 1 жовтня 1894. С. 209.

⁴ Промова пос. Барвіньського в краєвій соймі на засіданню з дня 2. Мая 1900. *Руслан*. Ч. 92. 25 цвітня (8 мая) 1900. С. 1–2.

О. Барвінському вдалося отримати дозвіл на відкриття у деяких селах ткацьких майстерень¹.

На початку 1901 р. християнські суспільники звернулися до крайової влади з пропозицією підтримки східногалицьких селян, віддавши їм у користування необроблювані земельні угіддя. Для успішного проведення парцеляції запропоновано створити при сеймі спеціальну комісію, що мала б проводити парцеляцію з максимальним урахуванням інтересів місцевих селян².

Для запобігання важких наслідків малоземелля та безземельня християнські суспільники закликали селян займатися ремеслами. З цією метою, вони піднімали питання щодо заснування та підтримку промислових шкіл в Галичині³.

Вони неодноразово підіймали питання заборгованості селянських господарств, що сягала ще часів скасування панщини, відбулося без урахування інтересів українських селян на користь польської шляхти. О. Барвінський зазначав, що немає сенсу чекати вирішення проблеми за бюджетні кошти, оскільки це призведе до його невиконання бюджету та проводитиметься за селянські кошти. Також проєкт О. Барвінського був націлений проти рентових осель⁴.

Натомість, у полі зору представників суспільно-християнської течії перебувала велика земельна власність Галичини. Значна її частина зосереджувалася у єврейських руках. Земельні маєтки таких єврейських депутатів Галицького сейму, як А. Раппапорта і Г. Колішера складали 7 491 моргів у Ліському та 6 529 морги у Дрогобицькому повітах відповідно⁵.

Несправедливою була податкова система, адже український селянин у Східній Галичині сплачував більший податок ніж польський у західній.

¹ Новинки. *Руслан*. Ч. 28. 6 (19) лютого 1901. С. 3.

² Парцеляція. *Руслан*. Ч. 24. 30 січня (12 лютого) 1901. С. 2.

³ Промислові школи Галичини. *Руслан*. Ч. 42. 22 лютого (7 марця) 1905. С. 2.

⁴ Християнський консерватизм. Соціально-економічні постулати. URL: <http://sd.net.ua/2017/03/27/hristiyanskiy-konservatizm-socalno-ekonomchn-postulati.html>

⁵ Велика власність в Галичині. *Руслан*. Ч. 281. 18 (31) грудня 1905. С. 2.

Селяни, маючи у власності 57 % землі, сплачували 69 % земельного податку, а великі землевласники – лише 31 %¹. Окрім того селяни сплачували податок за будинок, численні непрямі податки, різноманітні додатки, кількість яких перевищувала десять позицій. За несвоєчасну сплату податків на селянина накладалася пеня. Часто, місцеві податкові чиновники, користуючись неосвіченістю селян, збирали з них більші суми, ніж вони повинні були сплачувати.

Християнські суспільники у парламенті та сеймі неодноразово наголошували на тому, що непосильні податки не дозволяють розвиватися сільськогосподарському виробництву. А. Вахнянин розробив проєкт нової податкової системи щодо селянського господарства, проте він не був прийнятий. Окрім того вдалося досягти зниження деяких видів податків на землю, спадщину тощо. За ініціативи українських депутатів у парламенті прийнято низку податкових знижень для селян у випадках руйнації господарств внаслідок різноманітних стихійних лих. О. Барвінський неодноразово ставив питання про збільшення надходження коштів з державного бюджету для відновлення таких господарств².

О. Барвінський вимагав вжити необхідні заходи щодо забезпечення селянських угідь від стихійних бід, у тому числі, укріпити русла гірських річок, що приносили найбільше шкоди частими повеннями. З іншого боку, депутати А. Вахнянин і О. Барвінський вимагали включення Галичини до числа країв, у яких мало б проводитися загальнодержавне будівництво судохідних каналів з регуляцією річок й меліорацією земельних угідь³, а також наполягали на розширенні мережі залізничних шляхів й шосейних доріг, що було в інтересах держави.

Християнські суспільники неодноразово публікували статті на економічну тематику. Зокрема, О. Барвінський піднімав питання селянської

¹ Там само.

² Промова пос. Барвінського в бюджетовій комісії д. 25-го жовтня 1897 в розправі над законах о підмогах з фондів державних наслідком елементарних шкід. *Руслан*. Ч. 235. 16 (28) жовтня 1897. С. 1–2.

³ Річ пос. Вахнянина при дебаті в соймі над мелірацією ґрунтів. *Руслан*. 13 травня 1900. С. 1–2.

заборгованості і аграрної реформи, зазначаючи, що влада безпідставно відтерміновувала вирішення важливих економічних питань, зокрема, селянської заборгованості. Натомість, у Галицькому сеймі приймалися закони, що шкодили українським селянам. Наприклад, закон про рентові оселі та селянські майорати¹.

О. Барвінський закликав українців запозичати позитивний досвід провідних європейських країн у сфері економіки².

Ознайомившись із досвідом та науковими розробками австрійських учених³ О. Барвінський уклав орієнтовний проєкт відтермінування селянської земельної посілості, що ґрунтувався на переведення боргів за викуп землі, які тягнулися ще від 1848 р., на амортизаційний рахунок, тобто, відкладалося їх сплатення до певного часу, коли вони обов'язково мали бути сплачені. Якщо заборгована сума з процентами не перевищувала вартості земельної власності селянина, він міг за рахунок цієї різниці утримувати іпотечні рахунки. Основним джерелом кредиту для селянина мали стати особисті кредити, які найлегше отримати через спілки Райфайзена. Для забезпечення амортизації селянських заборгованостей планувалося створення іпотечних банків, що могли кредитувати під невисокі відсотки під заставу землі. З іншого боку мала провадитися політика, що не дозволяла б селянину мати значну заборгованість. Спеціальні комісії мали описувати та оцінювати селянські земельні ділянки, що могло зменшити прямі податки, оскільки селяни через неправильно складені кадастри сплачували завищені земельні податки.

¹ Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 230. 12 (25) жовтня 1904. С. 1–2; Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 231. 13 (26) жовтня 1904. С. 1; Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 232. 14 (27) жовтня 1904. С. 1–2; Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 233. 25 (28) жовтня 1904. С. 1–2.

² Барвінський О. Недомагання і хиби наших економічних заходів. *Руслан*. Ч. 62. 17 (30) марця 1905. С. 1–2.

³ Розвиток господарських спілок в Австрії. *Руслан*. Ч. 63. 18 (31) марця 1904. С. 1; Розвиток господарських спілок в Австрії. *Руслан*. Ч. 64. 19 марця (1 цвітня) 1904. С. 1; Розвиток господарських спілок в Австрії. *Руслан*. Ч. 65. 20 марця (2 цвітня) 1904. С. 1.

Ще одна проблема, яка піднімалася представниками суспільно-християнської течії була еміграція галицьких селян до країн Європи, Північної і Південної Америки.

Наприкінці ХІХ ст. еміграція галицьких селян набула загрозливих форм. Важливу роль у цьому процесі відігравали т.зв. еміграційні агенти. Зокрема, у 1895 р. практично в усіх повітах Галичини діяла агентура тих чи інших компаній. Лише агентство «Гамбург-Амерікани» «Лауді і Вайнштайн» мало агентів у Буцацькому, Тернопільському, Тереховлянському, Збаразькому, Станіславівському, Жидачівському повітах. За кожного емігранта агентство сплачувало 16 крон¹. Згідно зі звітом крайового віділу до Бразилії у 1895 р. з Галичини емігрувало 11 тис. осіб².

А. Чайковський зазначав, що «селяни, немов у лихоманці продають хто що має та й кому трафиться, і не дожидаючи ні паспорта, ні карти корабельної виїжджають з рідного села цілими громадами. Очевидно, що міра хлопської терпеливості переповнилася і ніхто не в силі тої катастрофи повздержати»³.

Християнські суспільники зазначали не лише на економічні причини масової еміграції, виділяючи значну роль еміграційних агентів і агентств. У часописі «Руслан» неодноразово застерігалось українців від недобросовісних агентів⁴. Також заявлялося щодо захисту українських емігрантів, створення умов для повноцінного життя на поселеннях і налагодження національно-релігійного життя⁵. Депутати декілька раз зверталися до міністерства

¹Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896 (Розвідка посла Н. Вахнянина). *Руслан*. Ч. 216. 23 вересня (5 жовтня) 1897. С. 2.

² Качараба С., Рожик М. Українська еміграція... С. 73.

³Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896 (Розвідка посла Н. Вахнянина). *Руслан*. Ч. 220. 27 вересня (9 жовтня) 1897. С. 2.

⁴З бразилійського пекла. *Руслан*. Ч. 14. 19 (31 січня) 1899. С. 1; З бразилійського пекла. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1899. С. 1–2; Гавайські невільники. *Руслан*. Ч. 55. 8 (21) березня 1900. С. 1–2; Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 184 18 (31) серпня 1902. С. 1; Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 185. 20 серпня (2 вересня) 1902. С. 1; Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 186. 21 серпня (3 вересня) 1902. С. 1; Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 190. 25 серпня (7 вересня) 1902. С. 1.

⁵ Качараба С., Рожик М. Українська еміграція... С. 46.

закордонних справ Австрії з проханням підтримки галицьких селян, які емігрували за океан¹.

Окрім того християнські суспільники пропагували зарібкову еміграцію до Німеччини, критикуючи польську владу, що чинила перешкоди українським селянам у виїзді². Вони вважали сезонну еміграцію галицьких селян до Німеччини можливістю отримати нові знання в галузі агрокультури та суспільних відносин. Окрім того, сезонна еміграція давала змогу акумулювати більші кошти, ніж праця на місці³.

Слід зазначити, що зарібкова еміграція до Німеччини була доволі популярною. Згідно з підрахунками російського торгового агента К. Лейтеса, в 1909–1913 рр. до Німеччини прибуло 188504 українця для роботи в аграрному секторі та 145476 – у промисловому⁴. В. Кабузан зазначав, що «українці абсолютно переважали серед сезонних емігрантів, які виїжджали на початку ХХ ст. з Галичини до Німеччини. За даними за 1908–1913 рр. українці склали майже 60 %, а поляки – лише 40 % осіб, які вирушили у весняно-осінній період на сезонні роботи до Німеччини»¹.

Напередодні Першої світової війни у низці публікацій християнські суспільники виклали власну позицію щодо еміграції. На той час у суспільстві побутувала думка, що сезонна еміграція до Німеччини позитивно впливала на економіку Галичини, натомість виїзд на постійне місце проживання за океан відривав українців від Батьківщини та призводить до їх культурної асиміляції. На думку християнських суспільників, жоден вид еміграції не був корисним для народу, проте це був єдиний спосіб покращити його економічне становище. Тому вони пропонували засновувати державні

¹ Еміграція. *Руслан*. Ч. 92. 27 цвітня (9 травня) 1899. С. 1; Промова пос. Ол.Барвіньського на 2-ім засіданню австрійської делегації в Пешті дня 27. Мая 1902 при міністерстві заграничних справ. Львів: Накладом редакції «Руслана», 1902.

² Заробкова еміграція до Німеччини. *Руслан*. 4 березня (20 лютого). Ч. 40. 1904. С. 1–2; Лицеміри. *Руслан*. Ч. 48. 13 березня (29 лютого) 1904. С. 1.

³ Галицькі робітники за границею. *Руслан*. Ч. 32. 10 (22) лютого 1900. С. 1–2.

⁴Тудоряну Н.Л. Очерки российской трудовой эмиграции пери ода империализма (в Германию, Скандинавские страны и США). Кишинев: Штиница, 1986. С. 66.

консультаційні центри праці, у яких робітникам пропонувалася б також морально-релігійна опіка².

Економічні проблеми селян неодмінно негативно позначалися й на житті духовенства, шкільництва, судівництва тощо. Пропонуючи своє бачення покращання ситуації в Галичині загалом, О. Барвінський вкотре намагався звернути увагу панівних кіл на українське «селянство, котре летить в пропасть», аргументуючи прислів'ям: «Wenn der Bauer hat Geld, so hat auch die Welt. – Якщо селянин має гроші, їх має весь світ»³.

У 1897 р. О. Барвінський вніс подання про необхідність розвивати домашні ремесла в Галичині. Килимарські вироби галичан, які користувалися попитом, скажімо, в Англії, Боснії, Франції; атлас ткацьких узорів, виданий зусиллями київських археологів, узори української орнаментистики, зібрані у промисловому музеї Л. Вербицьким, свідчили про те, що ткацький промисел міг би приносити значні доходи населенню. На думку О. Барвінського, потрібно лише» забезпечити сей промисел від фіскалізму наших податкових інспекторів, котрі мимо виразних розпоряджень і приписів накладають свою важку руку на домашній промисел і тим его убивають або бодай здержують его розвій»⁴.

Християнські суспільники, на відміну від інших політичних сил, скеровували свою діяльність не на агітаційно-пропагандистське завоювання робочої аудиторії, а на пошук шляхів покращання умов їх праці, засобів виробництва, а також їх захист на законодавчому рівні.

У «Руслані» неодноразово аналізувалася ситуація у різних сферах життя переселенців, зокрема питання міжконфесійної конкуренції та

¹ Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / Ин-т рос. истории РАН. М.: Наука, 2006. С. 252.

² Дванадцятий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 285. 25 (12) грудня 1913. С. 1–2.

³ Промова пос. Барвінського, виголошена в розправі над справозданем комісії краєвого господарства о спілках рілньничих на вечірнім засіданню краєвого Союму дня 18 лютого 1898 р. *Правда*. 1898. Ч. 12. С. 171.

⁴ Промова п. Барвінського на засіданню кр. союму дня 19. січня 1897. при мотивованю внесеня на засноване ткацко-килимарского варстату взірцевого в Залізцях. *Правда*. 1898. Ч. 3. С. 36.

недостатньої кількості греко-католицьких священників¹. Зокрема, опубліковано пастирське послання митрополита А. Шептицького до українців у Північній і Південній Америці², інформацію щодо здійснення о. Василем Жолдаком візитацію українських поселень у Канаді³ та висвячення А. Шептицьким Микити Будки – першого єпископа для українців Канади⁴.

Отже, християнським суспільникам вдалося досить багато зробити для покращення соціально-економічного стану українського селянства у Галичині кінця XIX – початку XX ст. Проте кардинально змінити ситуацію на користь українського селянства вони не змогли, оскільки у цьому процесі не були зацікавлені місцева польська влада.

¹ Руська церков в Америці. *Руслан*. Ч. 67. 22 березня (4 квітня) 1902. С. 1; Схизма. *Руслан*. Додаток до Ч. 88. 21 квітня (4 травня) 1902. С. 1; Ч. 96. 1 (13) травня 1902. С. 1; Ч. 112. 19 травня (1 червня) 1902. С. 1.

² Наша церков в Америці. *Руслан*. Ч. 187. 22 серпня (4 вересня) 1902. С. 1; Ч. 188. 23 серпня (5 вересня) 1902. С. 1.

³ О. Василь Жолдак. *Руслан*. Ч. 156. 14 (27) липня 1902. С. 2.

⁴ Єпископське съвяченє. *Руслан*. Ч. 232. 15 (2) жовтня 1912. С. 1.

4.3. Українська освіта у політичній та публіцистичній діяльності християнських суспільників

Значна частина діячів суспільно-християнської течії, зокрема О. Барвінський, А. Вахнянин, були фаховими учителями. Відповідно, питання освіти займали одне з найголовніших місць у їх діяльності. І в цьому напрямку їх праця була найпліднішою.

Національна освіта стала важливою складовою програми діяльності суспільно-християнської течії. О. Барвінський наголошував на тому, що народ, який має рідну школу, має перспективи національного розвитку. У виступах в Державній Раді він неодноразово підкреслював важливість для Австро-Угорщини надання українцям права і створення умов для навчання рідною мовою¹.

Наприкінці XIX ст. питання розвитку українського шкільництва у Галичині було доволі проблемним. Як зазначав О. Барвінський, у 1893 р. 74 % українців були анальфабетами, 800 громад не мали школи, натомість 256 шкіл та 224 класи не мали учителів, 40 % дітей шкільного віку не відвідували навчальних закладів². Більшість шкіл були або польськими, або утравістичними (змішаними), а мовою діловодства у них виступала польська. Таку складну ситуацію намагалися покращити християнські суспільники у своїй політичній та публіцистичній діяльності.

Християнські суспільники вважали, що перехід українців до опозиційної політики унеможлиблював співпрацю з крайовою владою та гальмував розвиток українського шкільництва: «Від року 1893, коли частина руских послів уважала потрібним перейти в опозицію і яко ціль своїх змагань поклала «зазначуване невдоволення», відколи стали розтягати ся серед т. зв. загалу глумливі окрики: «Овва! Що там паралелька! Що там якась шкілька!»

¹ Промова посла Олександра Барвінського виголошена в раді державній в загальній розправі бюджетовій при бюджеті міністерства просвіти дня 17. Марця 1902. *Руслан*. Ч. 56. 10(23) березня 1902. С. 1–2; Промова пос. Барвінського. *Руслан*. Ч. 236. 19 жовтня (1 листопада) 1902. С. 2–3.

² Гречин Б. Г. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського... С. 160.

спинила ся дальша акція щодо руского шкільництва. Міродайні сфери, почувши такі глумливі окрики з табору руских опозиційників, подумали собі мабуть, що нема чого квапити ся із засновуванєм дальших руских шкіл в Галичині, коли они не мають нібито вартости для руского загалу і тимто сеймове внесенє п. Вахнянина о заснуванє рускої гімназії в Коломиї відложено...»¹.

Однією із форм боротьби за українську школу в Галичині християнські суспільники обрали роботу у КШР*, за що неодноразово критикувалися опонентами. Тут особливо варто відзначити К. Студинського, який у 1905 р. став членом цієї інституції, ставлячи собі за завдання «боронити права нашої мови і берегти інтереси нашого шкільництва». У цій сфері він виступав у ролі опікуна, учителя, і навіть мецената талановитої молоді, в тому числі своїх колишніх студентів, сприяв їм у виїздах на навчання за кордон, допомагав матеріально, багатьох учителів (часто своїх учнів) та священників з різних міст залучав до наукової роботи, підказував тематику досліджень, допомагав літературою, сприяв переїзду до сприятливіших місць для наукової роботи. Він упродовж 1905–1914 рр. відвідав 1564 засідання КШР, але оскільки належав до християнських суспільників, депутати Кивелюк і Є. Олесницький подбали про те, щоб на його місце обрано С. Томашівського². Як зазначав К. Студинський про своє «звільнення» у щоденнику: «Видно, що не вмів я плисти за струєю, а на скільки ті щасливі, для яких кожна струя була добра. Sit sibi! Дай Боже, щоби той копняк, який я дістав, вийшов на добре українській справі і шкільництву! Про мене байдуже»¹. Часто до членів КШР зверталися молоді українські педагоги з проханням щодо допомоги у працевлаштуванні. Зокрема, К. Студинський допоміг А. Крушельницькому отримати постійне місце праці в українській

¹ Рускі школи в Галичині. *Руслан*. Ч. 158. 15 (27) липня 1897. С. 1.

* КШР – вищий орган для контролю й управління школами в Галичині, підпорядковувався Міністерству віросповідань і освіти. Її функції полягали в адміністративному управлінні початковими, середніми та фаховими школами, вирішенні кадрових питань, призначенні директорів та педагогічного персоналу, розробці навчальних планів, складанні річного бюджету навчальних закладів тощо.

² ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7.

гімназії в Станіславові², а ще раніше, у 1902 р., обійняти посаду суплента в Коломийській гімназії³.

Християнські суспільники визнавали, що українці приділяли мало уваги розвитку власного шкільництва. Дуже часто в українських громадах відкривалися школи з польською мовою викладання⁴. Відкриття української гімназії було доволі проблематичною справою, вимагало зусиль та праці депутатів у комісіях, сеймі та парламенті, згоди сеймової більшості, що тривало декілька років, у той час, як щороку лише за ухвалою КШР відкривалося декілька польських гімназій. Здійснювався тиск на учителів та батьків школярів. Особливо це відчувалося у селах, де українців змушували віддавати своїх дітей на навчання у польські школи. Тому позиція християнських суспільників у справі освіти була особливо рішучою і конкретною. Неодноразово піднімалося питання проведення реформи законодавства щодо питань освіти, зокрема прав української мови у шкільній документації й адміністрації.

Християнські суспільники неодноразово ставили питання про необхідність збільшення кількості навчальних закладів, які давали б професійну освіту. Особлива увага приділялася учительським семінаріям. О. Барвінський та його однодумці були викладачами учительських семінарій, а тому добре знали систему викладання у них.

Розуміючи невідрадне економічне становище переважної більшості українців Галичини, християнські суспільники виступали за відкриття та підтримку навчальних закладів для незаможних⁵. З метою покращення освітнього рівня українців, вони закликали створювати публічні бібліотеки та забезпечувати їх різноманітною літературою⁶.

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 4.

² Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини / Укл. О.В.Канчалаба; автор передмови М.І.Гнатюк. Львів, 2002. С. 239.

³ У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського... С. 86–87.

⁴ Руска суспільність а школа. *Руслан*. Ч. 280. 12 (25) грудня 1903. С. 1–2.

⁵ Рускі бурси й інститути для незаможної молодіжи шкільної. *Руслан*. Ч. 128. 9 (22) червня 1904. С. 1.

⁶ Основуймо прилюдні бібліотеки. *Руслан*. Ч. 237. 24 (11) жовтня 1913. С. 1.

Натомість вони не підтримали ідеї М. Грушевського щодо відмови від відкриття державних українських гімназій та створення мережі приватних навчальних закладів, зазначивши, що українцям буде важко профінансувати їх існування. О. Барвінський з цього приводу згадував: «Перепони, з якими з боку соймової польської більшості а вчасі і правительства стрічалися наші змагання до заснування українських шкіл, спонукали проф. М. Грушевського виступити в Л. Н. Вістнику з покликом до засновування приватних укр[аїнських] гімназій. Гадка сама про себе теоретично добра і популярна і наша суспільність прийняла її дуже радо, не розібравши всіх з такими змаганнями звязаних тягарів, які через те спадали на наше незасібне громадянство [...]»¹. Підтверджуючи цю тезу, на шпальтах часопису «Руслан» О. Барвінський зазначав: «Лекше робити проекти, але не так легко їх виконати і поставити на тривкі підвалини та забезпечити їм розвиток і будуччину»².

Християнські суспільники основною метою шкільного виховання бачили у якісному збільшенні української інтелігенції. Зокрема, у 1904 р. наводилися дані, згідно з якими кількість учнів-поляків вшестеро перевищувала кількість учнів-українців³. На шпальтах часопису «Руслан» постійно піднімалися питання щодо ролі української молоді у національному поступі. Дописувачі закликали батьків відводити дітей до школи, що дасть змогу у майбутньому сформувати національно свідому українську інтелігенцію⁴.

Вони неодноразово піднімали питання полагодження українсько-польських взаємин у краї, в т.ч. на ниві шкільництва. О. Барвінський піднімав

¹ Тельвак В. Школа чи театр? Культурна політика на східногалицьких землях на початку XX ст. у дискусіях української інтелігенції... С. 27.

² Справа приватних Гімназій. *Руслан*. Ч. 261. 24 падолиста (6 грудня) 1905. С. 2.

³ Дбаймо про приріст рускої інтелігенції. *Руслан*. Ч. 115. 25 мая (7 червня) 1904. С. 1.

⁴ Рускі учителі а шкільна молодіж. *Руслан*. Ч. 164. 29 липня (11 серпня) 1906. С. 1; Русскій шкільний молодіжи. *Руслан*. Ч. 144. 28 червня (11 липня) 1907. С. 1; Руска суспільність а шкільна молодіж. *Руслан*. Ч. 162. 27 липня (9 серпня) 1906. С. 1; Памятаймо про руску молодіж шкільну! *Руслан*. Ч. 160. 19 липня (1 серпня) 1905. С. 1–2; Вихованє до ідеалізму (3 нагоди нового року шкільного в середних школах і університеті). *Руслан*. Ч. 210. 17 (30) вересня 1900. С. 1; Вихованє до ідеалізму (3 нагоди нового року

питання функціонування «Крайової шкільної інспектури», що, окрім різних завдань, мала стежити за виконання міністерських приписів. Переважна більшість у цій інституції належала полякам (співвідношення інспекторів – 5 до 1), що негативно впливало на діяльність українських вчителів¹.

Слід зауважити, що християнські суспільники у своїх публікаціях неодноразово зазначали на нерівномірному співвідношенні кількості українських та польських шкіл. Зокрема, на початку XX ст., у т.зв. «народних школах» була лише третина класів з українською мовою викладання

Заснування української гімназії у Тернополі було однієї з основних вимог Руського сеймового клубу, активними учасниками якого були О. Барвінський та А. Вахнянин.

Зокрема, О. Барвінський, виступаючи у Галицькому сеймі 30 грудня 1897 р., аргументував заснування української гімназії в Тернополі її відсутністю у краї взагалі, оскільки у місцевій польській гімназії навчалося 166 українців¹.

13 січня 1898 р. на засіданні сеймової шкільної комісії одноголосно підтримано її створення. 5 лютого того ж року сейм підтримав рішення комісії та запропонував уряду з нового навчального року відкрити український клас при польській гімназії та вирішити питання щодо окремого приміщення. Це рішення позитивно сприйняв тогочасний політикум за винятком польських депутатів.

Е. Торосевич виступив на захист рішення Тернопільської повітової ради проти відкриття української гімназії у місті, аргументуючи нерозвиненістю та меншовартістю української культури у порівнянні з польською. Християнські суспільники гостро критикували польську аристократію, яка виступала проти заснування української гімназії в Тернополі. Зокрема, це стосується виступу «подоляка» Е. Торосевича: «Коли

шкільного в середніх школах і університеті). *Руслан*. Ч. 211. 19 вересня (2 жовтня) 1900. С. 1; Взаємини між учителями а шкільною молодіжю. *Руслан*. Ч. 183. 22 серпня (4 вересня) 1906. С. 1.

¹ Краєва інспектура шкільна. *Руслан*. Ч. 185. 17 (30) серпня 1903. С.1.

він взиває польських послів, щоби оцінювали внесенє п. Барвіньського *nie samem sercem ale i rozumem* – то ми додамо, щоби оцінювали ті внесення не скрізь шовіністичні окуляри, а станули на становищі народної рівноправности і на становищі християнської справедливости... а не оцінювали річий з тісного становища і виднокруга подільської політики, що вже тільки накоїла лиха в нашім краю»².

А. Вахнянин 5 лютого 1898 р. у виступі в Галицькому сеймі, піддав критиці шовіністичні погляди Е. Торосевича, наголосив на значенні державної підтримки української освіти, зазначивши, що неосвічений народ може піддатися москвофільській агітації. Він висловив надію, що Галицький сейм зуміє оцінити потребу українців у рідній освіті: «А школа повинна бути, як звісно, продовженєм сего, що подає дитині рідна хата. І для того, сли діти образують ся в школі в тім дусі, яким переняли ся в рідній хаті, то з сего не вийде ніяка небезпечність для суспільности. Держави упадають наколи стоять в суперечности з інтересами своїх народів. А я не всилі ворожити добра і нашому краєви, наколи він станув би в суперечности з інтересами одного чи другого народу. (...) Побіч ідеї народности проявляє ся всюди стремліне до образованости. Однакож сеї образованости не присвоїть собі жаден нарід в иньший спосіб, як лише через національне вихованє»³. О. Барвінський вважав національне виховання «тим сполучником, який з'єднує індивідуума в різко визначні народні індивідуальности, кладе основи до їх окремішного існування і дає зародок до самостійного, питомого життя»⁴.

Він, аргументуючи право українців на власну культуру та освіту зазначав: «Так не було анї в дуже недавній минувшости, анї в давнійших віках. Ніхто не може заперечити інованя окремішного руского народу.

¹ Stenograficzne sprawozdanie Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1901. Lwów, 1901. S. 452.

² Вистріли з двох противних таборів. *Руслан*. Ч. 1. 1 (13) січня 1898. С. 1.

³ Річ посла Вахнянина виголошена в галицькім Соймі при нагоді заснованя рускої гімназії в Тернополи на 19. Засіданю сойму 5. Лютого. *Руслан*. Ч. 23. 29 січня (10 лютого) 1898. С. 2.

⁴ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 4185. Арк. 102.

Руский нарід істнував здавен давна і від більше як 1000 літ має свою минувшість історичну, свою літературу і розвивав ся на зовсім окремішних основах. Що був у нас час такий, коли люди говорили, що не можна розрізнити, хто Русин а хто Поляк, то здає ся мені, що ми за тими часами не повинні вздихати, так Русини як і Поляки. Був се час того духового пригноблення і угніту, що не вільно було нікому бути ані Русином ані Поляком і здає ся мені, що за тими часами не будемо тужити і не хотіли-б ми, щоб они знов вернули. (...)»¹.

Віденський уряд не поспішав включати до державного бюджету кошти на відкриття української гімназії в Тернополі. Зокрема, через відсутність коштів паралельні українські класи планували відкрити лише у 1900–1901 навчальному році². О. Барвінський намагався допомогти тернопільській громаді у питанні відкриття української гімназії. Зокрема, він у складі делегації побував у намісника Галичини та керівника КШР. Намісник пообіцяв допомогти у справі фінансування та радив самостійно шукати приміщення для гімназії³.

У жовтні 1898 р. О. Барвінський звернувся до міністра освіти Білянда з вимогою заснування української гімназії у Тернополі⁴. Він також звернувся до Руського педагогічного товариства у Тернополі з проханням оприлюднити оголошення щодо набору учнів до першого україномовного класу. За короткий час бажання навчатися у цьому класі виявило понад 60 дітей. У зв'язку з цим уряд дав доручення Тернопільській раді заснувати при польській гімназії україномовний клас¹.

14 жовтня 1898 р. відбулося урочисте відкриття української гімназії у Тернополі. Слід сказати, що тернопільська громада високо оцінила внесок О. Барвінського та суспільно-християнської течії у відкритті гімназії.

¹ Промова п. Барвінського на 3-ім засіданню кр.сойму 30 грудня 1897 для умотивовання о заснуванє рускої гімназії ім. Франца-Йосифа в Тернополи. *Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі 1898–1998: До сторіччя заснування* / За ред. С.Яреми. Тернопіль; Львів, 1998. С. 31.

² Коли буде руска гімназія въ Тернополи? *Діло*. 11 липня 1898.

³ Новинки. *Руслан*. Ч. 146. 3(15) липня 1898. С. 3.

⁴ Нова руска гімназія. *Руслан*. Ч. 215. 26 вересня (8 жовтня) 1898. С. 1.

Зокрема, йому надіслано подяку, підписану міським головою В. Лучаковським, тернопільським деканом о.С.Навроцьким, головами місцевих українських товариств². У 1899 р. українська гімназія в Тернополі отримала ім'я Франца-Йосифа³.

30 грудня 1898 р. О. Барвінський на сесії Галицького сейму підняв питання відкриття 4-класової української школи у Микулинцях поблизу Тернополя. 2 березня 1899 р. він вніс проєкт заснування у Львові жіночої виділової школи з українською мовою викладання⁴. 3 травня 1900 р. він вимагав збільшення фінансування української виділової школи. 18 червня він вніс та обґрунтував проєкт щодо заснування української гімназії у Станіславі.

Ще одним нагальним питанням для українців стало відкриття гімназії у Станіславі. У 1896 р. вони піднімали це питання у сеймі, проте крайова шкільна комісія припустила, що українці не забезпечать необхідної кількості учнів та учителів. Місцеві українці спочатку пропонували відкрити при існуючій гімназії паралельні українські класи⁵.

Підставою для відкриття гімназії українці вбачали у збільшенні кількості учнів-українців у польських гімназіях. Зокрема, у Бережанах із 727 учнів українців було 272 (34 %), у Бучачі із 560 – 147 (32 %), Самборі з 696 – 221 (31 %), у Станіславі з 981 – 255 (26 %) ⁶. У 1900 р. українці звернулися до КШР щодо заснування гімназії у Станіславі. Проте, КШР 14 квітня 1901 р. відмовила у цьому проханні, мотивуючи це тим, що серед українців була мала кількість кваліфікованих педагогів⁷.

18 червня 1901 р. О. Барвінський, доповідаючи у сеймі, зазначав, що у Галичині функціонувало лише 4 українські гімназії, що було дуже мало у

¹ Письмо изъ Вѣдня. *Галичанинъ*. 16 жовтня 1898.

² Отворене тернопільської гімназії. *Руслан*. 18 жовтня 1898.

³ Левицький І. Александер Барвінській в історії культурного... С. 47.

⁴ Промова посла Барвінського на 7-ім засіданню кр.сойму дня 2.марця 1899 при мотивованю его внесеня на засноване рускої школи виділової женскої. *Руслан*. Ч. 40. 20 лютого (4 марця) 1899. С. 1–2.

⁵ Руска гімназія в Станіславі. *Руслан*. Ч. 88. 20 цвітня (3 мая) 1900. С. 1.

⁶ Гречин Б. Г. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського ... С. 175.

⁷ Там само.

порівнянні з іншими краями Австро-Угорської монархії та не відповідало кількості та потребам української молоді. Він вимагав відкриття української гімназії у Станіславові з 1901/1902 навчального року¹.

О. Барвінський у промові від 29 жовтня 1903 р. від імені українського народу висловив протест проти цього рішення. Він аргументовано довів, що українці відповідно до конституції мають право на навчання дітей рідною мовою та відкинув думку щодо браку кваліфікованих українських педагогів. Окрім того, О. Барвінський заперечив побоювання деяких польських політиків, що вивчення української мови та творів Т. Шевченка призведе до загострення міжнаціональних взаємин у краї. Він критикував поляків за політизацію цього рішення: «Але, мої панове, наколи думаєте, що тим способом усуне ся ширенє ненависти, коли народови цілому відмовляєте права до научування молодіжи в рідній мові, то дуже милите ся. Якраз се є спосіб до розбуджування дальшої ненависти, се метода пропагована сторонництвом всепольским, котре хоче русинів попхнути до тої боротьби і відказує рускому народови всіх прав, навіть прав до єствованя і уважає творенє руских гімназій jako swego rodzaju zbytek...»².

Врешті-реш, крайовий маршалок у листі від 29 жовтня 1903 р. повідомив про те, що не вважає за необхідне відкривати українську гімназію у Станіславові³. В знак протесту українські депутати сейму склали свої мандати. Дещо пом'якшити протистояння крайового шкільництва намагався В. Дідушицький, який запропонував вивчати вивчення польську мову в українських школах та українську – у польських навчальних закладах. Проте, це спричинило подекуди неадекватну поведінку польських педагогів, які вважали, що не потрібно «учити ся мови народу, котра польській культурі західній може лише шкоду принести, ... що заведенє науки рускої мови є

¹ Там само.

² Промова посла Олександра Барвіньського в краєвім соймі дня 29 жовтня 1903 в справі рускої гімназії в Станіславові. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1903. С. 13.

³ Гречин Б. Г. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвіньського ... С. 176.

прямошкідне з педагогічного і народного погляду»¹. Натомість, християнські суспільники в цілому позитивно відреагували на пропозицію В. Дідушицького. Попри те, вони піддали критиці певні думки польського політика щодо радикального сюжету певних творів української літератури, зокрема «Гайдамаків» та «Марії» Т. Шевченка².

Часто на захист українського шкільництва від нападок польської преси виступав К. Студинський. Як приклад можемо назвати його статті на шпальтах «Руслану» «Провокація вшехпольської преси», «Триумф на всіх точках». Християнські суспільники гостро реагували на шовіністичні дії поляків щодо українського шкільництва. Зокрема, це стосується публікації у часописі «Słowo Polskie» щодо відкриття паралельних утравістичних класів у Бережанах та філії української гімназії у Львові. Дописувач «Руслана» зазначав, що поляки так як і галицькі українці боролися за свої права у Російській імперії та німецькомовній Познанщині³. Позитивним прикладом польсько-чеського порозуміння наводилася гімназія у Цешинській області⁴. На початку XX ст. християнські суспільники наводили приклад німецько-чеського порозуміння, зазначивши, що конфлікти шкодили не лише обом народам, але й державі загалом⁵.

Слід зауважити, що до очільників християнських суспільників часто зверталися вчителі з проханням у протидії москвофільській агітації. Зокрема, директор української гімназії у Перемишлі А. Алиськевич звертався до О. Барвінського позбутися «небезпечного москвофіла» суплента Менцинського,

¹ Новітні польські педагоги про руску мову і літературу. *Руслан*. 1904. Ч. 241. 24 жовтня (6 падолиста) 1904. С. 1–2; Новітні польські педагоги про руску мову і літературу. *Руслан*. Ч. 242. 26 жовтня (8 падолиста) 1904. С. 1–2.

² Гр. Войтіх Дідушицький про середні школи. *Руслан*. Ч. 5. 8 (21) січня 1904. С. 1; Гр. Войтіх Дідушицький про середні школи. *Руслан*. Ч. 6. 9 (22) січня 1904. С. 1; Гр. Войтіх Дідушицький про середні школи. *Руслан*. Ч. 7. 10 (23) січня 1904. С. 1; Гр. Войтіх Дідушицький про середні школи. *Руслан*. Ч. 8. 11 (24) січня 1904. С. 1; Гр. Войтіх Дідушицький про середні школи. *Руслан*. Ч. 9. 13 (26) січня 1904. С. 1; Гр. Войтіх Дідушицький про середні школи. *Руслан*. Ч. 10. 14 (27) січня 1904. С. 1.

³ Засліплене. *Руслан*. Ч. 210. 24 вересня (7 жовтня) 1906. С. 1.

⁴ Чого можуть Поляки і Русини навчити ся із справи цешинської гімназії. *Руслан*. Ч. 69. 25 березня (7 квітня) 1901. С. 1.

⁵ Чи справді нема виходу з невідрадного положення польско-руських відносин. *Руслан*. Ч. 243. 11 листопада (29) жовтня) 1910. С. 1–2.

що підбурював учнів до москвофільства¹.

Часопис «Руслан» започаткував на своїх шпальтах постійну рубрику – «Занедбування і нехтованє наших народних прав», де викривалися проблеми ставлення до української мови у Галичині та Відні. Зазначалося, що не виконувалися положення, які регламентували мовні взаємини. Також наголошувалося, що й самі українці, зокрема й депутати та інтелігенція «топчуть свої права мовні»².

Варто зауважити, що християнські суспільники, попри свій консервативний характер, визнавали важливість жіночої освіти³. Вони розуміли, що від того у якому дусі будуть виховані дівчата залежатиме майбутнє української молоді. Тому, християнські суспільники намагалися протидіяти москвофільській пропаганді у жіночих гімназіях⁴. На шпальтах часопису «Руслан» неодноразово піднімалося це питання. Зокрема, О. Барвінський виступив за відкриття української приватної жіночої гімназії⁵. До навчальних дисциплін для дівчат він пропонував релігію, мови (українську, польську, німецьку, французьку, англійську), світову літературу, історію, географію («з особливим нахилом до економіки»), фізкультуру, музику, трудове навчання тощо.

На початку 1902 р. О. Барвінський знову підняв це питання, наголошуючи на тому, що рівень знань, отримуваних у цих педагогічних закладах, бажав би бути кращим, пропонував ввести до програми викладання в учительських семінаріях більше практичних предметів. Він наголошував на відкритті жіночих учительських семінарій, оскільки для молодих дівчат семінарія була єдиним місцем, де вони могли б здобути професійну освіту. Звичайно, що О. Барвінський відстоював права української мови як

¹ Домбровська Є. Епістолярна спадщина Олександра Барвінського як джерело дослідження історії української освіти і професійних учительських товариств. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2013. №5. С. 406–421.

² Занедбування і нехтованє наших народних прав. *Руслан*. Ч. 164. 22 липня (3 серпня) 1897. С. 2.

³ Жіноча освіта. *Руслан*. Ч. 100. 4(17) мая 1900. С. 1.

⁴ Кілька слів про вихованє руских дівчат. *Руслан*. Ч. 164. 24 липня (5 серпня) 1899. С. 1.

⁵ Лад в наших народних починах (Замітки з нагоди наміреного відкриття рускої прив. гімназії женьської). *Руслан*. Ч. 159. 18 (31) липня 1902. С. 1.

викладової в педагогічних інституціях. У відповідь українські депутати Державної Ради отримали запевнення міністерства освіти про відкриття нових семінарій¹.

Християнські суспільники виступали за впровадження додаткових рільничих курсів для молоді, що закінчила народну школу. На цих курсах мала надаватися теоретична та практична підготовка для ефективного ведення невеликого селянського господарства². Гострим стояло питання відкриття українського університету у Львові. У цьому питанні християнські суспільники були найбільш послідовними й поміркованими. На їх думку, безумовно такий університет потрібен, однак наголошувалося на тому, що його утворення пов'язувалося з декількома етапами. Вони не поділяли тактики деяких лідерів тогочасних партій щодо швидкого утворення університету. О. Барвінський і К. Студинський були переконані у тому, що питання утворення українського університету не повинно вирішуватися на народних вічах й студентських зборах, а мало бути зваженою дією, починаючи від підготовки національних кадрів й утворення українських кафедр. На шпальтах часопису «Руслан» неодноразово публікувалися матеріали з історії боротьби за український університет у Львові, учасниками якої були О. Барвінський, К. Студинський, А. Вахнянин та інші представники суспільно-християнського руху³.

Власне О. Барвінський запропонував три основних етапи утворення українського університету у Львові. По-перше, відповідна кількість доцентів-українців; по-друге, систематична наукова праця в основному у сфері

¹ Учительські семінарії в бюджетовій комісії. *Руслан*. Ч. 17. 20 січня (2 лютого) 1902. С.1–2.

² Шкільництво народне і доповнюючі курси рільничі. *Руслан*. Ч. 281. 16(28) грудня 1898. С. 2; Шкільництво народне і доповнюючі курси рільничі. *Руслан*. Ч. 282. 17(29) грудня 1898. С. 2; Шкільництво народне і доповнюючі курси рільничі. *Руслан*. Ч. 283. 18(30) грудня 1898. С. 2.

³ Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 48. 1 (14) марця 1907. С. 1–2; Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 49. 2 (15) марця 1907. С. 1; Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 50. 3 (16) марця 1907. С. 1; Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 51. 4 (17) марця 1907. С. 1–2; Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 52. 6 (19) марця 1907. С. 1–2; Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 53. 7 (20) марця 1907. С. 1–2; Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 63. 18 (31) марця 1907. С. 1; Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 64. 20 марця (2 цвітня) 1907. С. 1; Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 65. 21 марця (3 цвітня) 1907. С. 1; Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 66. 22 марця (4 цвітня) 1907. С. 1.

технічних та природничих наук, підготовка та видання необхідної літератури та укладення наукової україномовної термінології; по-третє, чисельна кількість українських студентів на українських викладах, щоб довести, що українські доценти й професори читають лекції на відповідному рівні, а українські студенти проявляють інтерес до національної освіти, та й до освіти взагалі. Він застерігав перед неприпустимістю силових та непродуманих методів, що можуть призвести до розчарування та зневіри, натомість закликав дотримуватися тактики поступових, органічних кроків¹.

У 70-х роках XIX ст., внаслідок слабкого розвитку національної інтелігенції, українці не змогли висунути кандидатів на українські кафедри. Цим скористалися поляки, які, захопивши практично усі кафедри, прагнули юридично закріпити домінуючі позиції в університеті. Польські викладачі відмовлялися визнавати українську мову як рівноправну у вищій освіті Галичини та вимагали від уряду закріпити польський характер університету у Львові.

Наприкінці XIX ст. у Львівському університеті відмовлено у габілітації кільком відомим українським вченим, І. Франку, К. Студинському, І. Мільковичу, М. Зобкову. Окрім того загострювалися конфлікти між польськими та українськими вченими, про що писав М. Грушевський О. Барвінському: «громада [українська] колись повинна буде зарахувати [Грушевському] місяць за рік у сему вовчому гнізді, [тут] як на війні»².

Австрійська влада визнавала утравістичність Львівського університету. Зокрема, у спеціальному звіті з нагоди заснування кафедри всесвітньої історії з українською мовою викладання міністр віросповідань і освіти П. Гауч відзначив, що жодне міністерське розпорядження не призупинило дії імператорської постанови від 4 липня 1871 р., що проголошувала безперешкодне викладання української мови у Львівському

¹Християнський консерватизм. Культурно-освітні постулати (ч.2) URL: <http://sd.net.ua/2017/04/01/kulturno-osvtn-postulati-ch2.html>

² Цит.: Зашкільняк Л. Історична наука в Галичині на початку XX ст. та українсько-польські взаємини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Випуск 49. С. 101.

університеті¹. Його наступник В. Гартель, відповідаючи на парламентський запит українських депутатів від 10 грудня 1901 р., зазначав, що українці мають повне право на розширення власного «стану посідання» у Львівському університеті шляхом габілітації своїх науковців на професорів².

Заступник міністра віросповідань і культів Австрії Е. Гневош листовно звернувся до О. Барвінського, зазначивши, що оскільки українську мову допущено до викладання, то «не можна стверджувати, що у Львівському університеті польська мова має монополію, а устрій університету не є утраквістичний»³. Окрім того, він критикував поляків за розпалювання міжнаціональної ворожнечі та закликав допомогти українцям здобути власну вищу освіту шляхом утраквізації, габілітації українських доцентів та формування наукових кадрів.

Особливо гострим освітнє питання стало упродовж 1901–1905 рр. Основною метою українців стало відкриття власного університету, яка вперше висловлена у липні 1899 р. на вічі у Львові. Поляки виступали категорично проти, вбачаючи у цьому небезпеку ідеї «польського володіння»⁴. За свідченнями М. Бобжинського, поляки вимагали надати Львівському університету виключно польського характеру, а Польське коло у Державній Раді прийняло постанову, що блокувала відкриття двох нових українських кафедр та габілітації доцентів-українців⁵. Українські студенти були вимушені виходити на протести. У 1901 р. в знак протесту проти виключення організаторів студентських віче та демонстрацій відбулася сецесія 440 українських студентів Львівського університету⁶.

Ця подія знайшла відображення на шпальтах часопису «Руслан».

¹ Судин Ю. Українці – у владах Львівського університету. *Наше слово*. Варшава. № 34. 27 серпня 1995. С. 2.

² Kronika Uniwersytetu Lwowskiego / Zestawil W. Hahn. T. 2 (1898–1910). S. 284–304.

³ Gniwosz E. W sprawie uniwersytetu Lwowskiego. List do Alexandra Barwińskiego z 30.X.1902. Lwów, 1907. S. 3, 8, 15–16.

⁴ Грушевський М. Перші кроки. *М. Грушевський. Твори: у 50 т.*; [редкол: П. Сохань та ін.; голов. ред. П. Сохань]. Львів: Світ, 2002. Т 1. (Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)»). С. 337.

⁵ Bobrzynski M.. Z Moich pamietnikow. Wroclaw–Krakow, 1957. S. 308, 309.

⁶ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939). Івано-Франківськ, 1993. С. 104.

О. Барвінський та К. Студинський вважали сецесія необдуманим, проте вимушеним та доконаним кроком¹. З метою консолідації українських депутатів щодо заснування українського університету цим питанням опікувалися І. Пулюй та І. Горбачевський. У своїх листах до О. Барвінського і Ю. Романчука вони доводили важливість заснування університету у Львові для збереження наукових сил українців. У листі до О. Барвінського від 12 березня 1904 р. І. Пулюй та І. Горбачевський просили дозволу повторно надрукувати його ім'я на меморіалі, переданому Е. Керберові і Г. Гартльові двома роками раніше. Окрім того вони просили О. Барвінського підтримати справу заснування українського вищого навчального закладу в Державній Раді та запропонували «не чекати українцям свого університету з заложеними руками, а добиватись його усіма способами». На думку І. Пулюя, солідарність потрібна не лише у Галичині, але й між українськими представниками у Державній Раді: «Ти Друже, вибачай за отверте слово, тяжко согрішив, не приставши до руського клубу. Нічого тобі витирати чужі кути в славянському клубі. Там ти нічого не висидиш для руського народу а робиш йому кривду, що не стоїш солідарно з тими, що вірно боронять свій нарід. Я не розумію, чому Тобі не йти в купі з Романьчуком»².

15 березня 1904 р. О. Барвінський погодився на друк славнозвісного листа з його підписом у «Ділі» та у «Ruthenische Revue». Однак не погодився зі звинуваченнями його особи у зраді, вважаючи їх щонайменше невинуватими. Як підтвердження своєї поведінки, він посилається на промови у сеймі і Державній Раді, що зафіксовані у стенографічних протоколах, у яких йшлося лише про захист інтересів українського народу, зокрема щодо заснування українського університету.

У 1904 р. за ініціативи М. Грушевського створено «Товариство прихильників української літератури, науки і штуки». Основним своїм

¹ Народна жалоба. *Руслан*. Ч. 263. 21 листопада (4 грудня) 1901. С. 1; Барвінський О. Доси були слова – тепер потреба діл. *Руслан*. Ч. 275. 6 (19) грудня 1901. С. 1; ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2483 / п. 149. Арк. 54 зв., 56; Справа університетської сецесії. *Руслан*. Ч. 70. 27 березня (9 квітня) 1902. С. 1.

² ЦДІАЛ України. Ф. 382. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 4.

завданням товариство вважало сприяти розвитку української культури і науки, підтримувати інтелігенцію з усіх українських земель, випуск періодичних і неперіодичних видань, організацію виставок, конкурсів. Першою справою стало заснування у Львові у червні-липні 1904 р. наукових курсів, одним із лекторів на яких був К. Студинський. Заняття тривали один місяць і включали загалом 90 годин лекцій. Курси відвідували як галичани, так і наддніпрянці, зокрема В. Дорошенко, Д. Дорошенко, Є. Чикаленко, Д. Розов та інші, разом 135 осіб. К. Студинський знайомив слухачів з культурно-освітнім розвитком Галичини в першій половині XIX ст.¹. Ці університетські курси безперечно мали освітнє й політичне значення, оскільки сприяли зближенню галичан і наддніпрянців.

Таким чином, християнські суспільники активно підтримували ідею створення українського університету, проте вважали за потрібне спочатку вимагати відкриття нових українських кафедр на усіх факультетах існуючого польського університету, а з часом на їх основі утворити український вищий учбовий заклад. Ці питання вони неодноразово піднімали у сеймі й парламенті. О. Барвінський у Державній Раді звернувся до міністра освіти з пропозицією підтримати українські вимоги і через створення українських кафедр еволюційно дійти до створення окремого університету.

Християнські суспільники мали дещо інший підхід до питань національної освіти. У навчальному закладі вони бачили передусім освітню установу, а тому боротьба за українські учбові заклади не мала перетворюватися на політичні прокламації. Вони наголошували, що першим обов'язком молоді є здобуття професійних знань, а не використання молоді у політичних акціях для того, щоб бути добрим політиком, треба багато вчитися і набиратися досвіду².

¹Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2000. С. 47.

²Задачі рускої шкільної молодіжи. *Руслан*. Ч. 185. 19 серпня (1 вересня) 1905. С. С. 1; Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 215. 24 вересня (7 жовтня) 1904. С. 1.

Особливу увагу вони приділяли сільській молоді. Причиною цього була матеріальна скрута сільського населення. Тому християнські суспільники закликали закладати бурси для незаможних учнів і утримувати їх за кошти громади. У цьому питанні відстоювалася думка, що опіку над такими закладами має здійснювати також і церква¹.

Підносячи значення рідної мови, християнські суспільники не заперечували важливість вивчення у школі польської мови. У сеймі і КШР вони вимагали, щоб польська й українська мови були однаково трактовані й обов'язковими до вивчення у середніх школах. У цьому контексті вони вступали у суперечку з українськими націонал-радикалами, які заперечували необхідність вивчення українцями польської мови, бо польські кола не бажали вивчати українську. Християнські суспільники звертали увагу на те, що знання іноземних мов є ознакою висококультурності особи, а націонал-радикали такими заявами уподібнювалися до польських шовіністів.

Поряд з тим, відстоювалася думка щодо необхідності вдосконалення української наукової мови. Особливо на це питання зверталася увага, коли загострилося питання заснування українського університету, і тоді зайшла мова про відсутність української наукової термінології, без якої неможливий розвиток національної науки.

Слід сказати, що християнські суспільники активно співпрацювали з різноманітними українськими освітніми товариствами. Зокрема, вони брали активну участь у діяльності РТП, котре фактично перебувало під їх контролем. Це товариство ставило перед собою завдання: «а) промишляти над потребами руского народа на поли шкіл народних, середних і висших, займатися оснóвуванням рускіх шкіл, і піддержувати всякі справи виховання публічного і домашнього на основі матерного язика; б) подавати членами поміч, як моральну, так і матеріальну»¹. Для їх виконання передбачалося використання різних форм і засобів: подання меморіалів і петицій до влади у

¹ Задачі руских бурс і руских шкіл в справі приросту рускої інтелігенції. *Руслан*. Ч. 132. 13 (26) червня 1904. С. 1.

справі навчання в руських школах, проведення публічних конференцій та відчитів педагогічного і наукового змісту; видання часопису і навчальної літератури, використання досвіду діяльності австрійського, чеського, моравського, словенського та інших педагогічних товариств; надання членам матеріальної допомоги у їх наукових пошуках².

Розширення територіальної сфери діяльності РТП спонукало центральний віділ до структурного вдосконалення виконавчого органу. 18 березня 1898 р. при ньому створено три комісії: упорядкування справ членів і членських внесків; допомоги учительського фонду; розвитку філій на провінції. Упродовж 1904–1908 рр. утворилися секції центрального віділу: філій і педагогічних кружків; адміністративно-економічна; будова бурси; будова дому РТП; редакційна.

Загальні збори 2 червня 1900 р., прийняли відозву до української громадськості із закликом вступати в РТП, бо «в інших краях саме товариства педагогічні, котрі числять десятки тисяч членів, працювали спільно зі шкільною властю, довели до поступу зависті гідного і стремлять чим раз то вище»³. Поряд із чисто шкільними на чільному місці виступали загально-національні завдання: «освідомляти нарід національно, вчити його рускої історії, [...] найпотрібнішим відомостям з сільського господарства, законодавства, промислу і торгівлі, взагалі всього, що може принести [...] користь моральну або матеріальну»¹.

Слід сказати, що РТП відіграло важливу роль у розвитку українського шкільництва. Його стараннями в 1903 р. у Львові організована дівоча учительська семінарія, а в 1907 р. перший клас школи вправ при ній. У 1906 р. заснована перша українська приватна школа в Зарваниці біля Золочева. У 1908 р. створено українські приватні народні школи в Івашківцях і Щастівці Збаразького повіту і в Чорткові, відкрито гімназії в Копиченцях і Яворові. У

¹ Статут Руского Товариства Педагогічного. С. 1–2.

² Там само. С. 3–5.

³ Програма загальних зборів Руского Товариства педагогічного. *Учитель*. 1901. С. 161–163.

1909 р. відкрито гімназії у Рогатині, Городенці. У 1910 р. постають школи у Коломиї, Перемишлі, Княгинині біля Станіслава й Пістині, гімназії в Збаражі і Буську².

Християнські суспільники вважали, що вчителі зобов'язані працювати під егідою професійних товариств, що забезпечувало б їм певні права та можливості, давало б змогу вирішувати професійні проблеми тощо³. Вони вважали, що українські часописи приділяли мало уваги діяльності РТП⁴ й на шпальтах свого друкованого органу закликали підтримувати це товариство⁵ та не засновувати аналогічних¹.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. внаслідок поширення діяльності товариства на місцях рідношкільна ідея, яку активно пропагували християнські суспільники охопила переважну більшість повітів Галичини.

Християнські суспільники відстоювали ідею необхідності зближення й постійної співпраці з науково-культурними колами слов'янських народів Австро-Угорщини. На жаль, не всіма це розумілось, і бували випадки, коли О. Барвінський або К. Студинський були єдиними українськими представниками на національних торжествах чехів, словенців або хорватів.

Безумовно, у контексті дослідження ролі християнських суспільників у захисті українського шкільництва Галичини, варто проаналізувати їх ставлення до ролі Церкви та релігії у вихованні молоді. Вони виступали за провідну роль Церкви у розвитку школи та освіти, обґрунтовуючи це історичною традицією: «Церква виступає з правом до школи, покликуючи ся на переказане їй Ісусом Христом покликане учительське. Церква може також зовсім справедливо навести своє право, що она є властиво цивілізующею силою; церква розбудила гадку засновування шкіл, она є матерю школи, основателькою многих шкіл, она збирала дітей і висилала учителів. Дперва

¹ Устава шкільна краєва о «відносінах правних стану учительского», ухвалена через Сойм дня 3-го падолиста 1904. *Учитель*. 1905. С. 77.

² Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ, 1994. С. 103.

³ Вписуйте ся в члени Руского Товариства Педагогічного. *Руслан*. Ч. 40. 20 лютого (5 марця) 1909. С. 1–2.

⁴ Кілька наших домагань в справах шкільних. *Руслан*. 19 цвітня (1 мая) 1897. Ч. 87. С. 1–2.

⁵ Дбаймо про Руске Товариство педагогічне. *Руслан*. Ч. 164. 23 липня (5 серпня) 1904. С. 1.

коли показало ся, як важною річчю є не тільки відомости подавані в школі, але й вплив на доростаючі покоління, почала й держава дбати про школи і взяла їх в свої руки»².

О. Барвінський неодноразово наголошував, що позитивного результату можна досягнути лише коли постійно удосконалюватимуться усі учасники освітянського процесу – педагоги, учні та батьки. Особливо це стосувалося учителів, які мали знайти підхід до своїх підопічних³.

Християнські суспільники усіляко намагалися підтримувати учителів, в т.ч. на парламентському рівні. Зокрема, А. Вахнянин, від імені українських депутатів, підтримав підняття заробітної плати учителям народних шкіл. Окрім того, він виступив за те, щоб сільським учителям надавали земельні наділи для утримання їх сімей⁴.

Відповідним був образ «досконалого» вчителя, який мав включати релігійність і дотримання церковних обрядів, співпрацю в освітніх справах з духовенством. Наслідком його діяльності мало стати покоління моральних християн, що поважали суспільні устої⁵.

Тему виховання молодого піднімав О. Барвінський у доповіді «Відносини межі школою з домом родичів» на п'ятому всеавстрійському католицькому віче, у якій зазначав: «Школа є будучиною. Як буде вихована і обрзована молода генерація, так витворить ся і будучина народа. Але школа може сповнити свою важку і важну задачу лише при співділаню дому родичів, лише при згіднім поступованю тих обох чинників можуть діти виховати ся на людий культури і яко такі будуть они могли добре служити суспільности, Церкві, державі а змагати до такої високої мети є спільною

¹ Чи потреба творити якесь нове товариство шкільне? *Руслан*. Ч. 142. 25 червня (9 липня) 1905. С. 1–2.

² Школа, церква і держава. *Руслан*. Ч. 92. 25 квітня (7 травня) 1897. С. 1.

³ Задачі руских учителів супроти молодіжи й суспільности. *Руслан*. Ч. 165. 30 липня (12 серпня) 1906. С. 1; Задачі руского учительства супроти молодіжи і народа. *Руслан*. Ч. 183. 17 (30) серпня 1905. С. 1; Взаємини між учителями а шкільною молодіжю. *Руслан*. Ч. 183. 22 серпня (4 вересня) 1906. С. 1; Взаємини між учителями а шкільною молодіжю. *Руслан*. Ч. 183. 22 серпня (4 вересня) 1906. С. 1.

⁴ Річ посла Вахнянина виголошена в соймі 29-го грудня при нагоді внесеня пос. Малаховского в справі підвиснення плат учителів народних шкіл. *Руслан*. 1898. Ч. 284. 19(31) грудня. С. 1–2.

⁵ Лехнюк Р. Українські консервативні середовища в ідейному просторі Львова початку ХХ століття... С. 327.

задачею дому родичів і школи»¹. Нехтування національним вихованням призводило до морального зубожіння молоді, впливу на неї москвофільських, анархічних, соціалістичних, антиклерикальних ідей².

Значна частина у суспільно-християнському середовищі займали священники, які у своїх працях відстоювали важливість релігії у всіх сферах життя суспільства, зокрема у освіті. Можемо відзначити праці о. С. Білинського³ та о. М. Садовського⁴, у яких розкрито проблеми антирелігійних захоплень молоді та доводилася можливість співіснування християнства та новочасної науки.

Християнські суспільники полемізували з іншими українськими середовищами щодо ролі молоді у політиці. Зокрема, вони переклад статті Масарика під назвою «Чи має молодь займатися політикою?», що викликало жваву дискусію у галицькому політикумі. В. Гнатюк на шпальтах «ЛНВ» та «Молодої України» розкритикував «Руслан», зазначивши, що останній «під наукою розуміє виключно бубненє лекцій»⁵.

Вони вважали, що відокремлення церкви від школи призведе до національного занепаду. На їх думку, релігія оберігала українців від повної асиміляції⁶. Співпраця християнських суспільників з греко-католицькою ієрархией у сфері освіти та культури мала постійний та зростаючий характер. Митрополити С.Сембратович, А.Шептицький, єпископи К.Чехович, Г.Хомишин фактично провадили спільну політику у цій сфері. Під їх опікою перебували українські національно-просвітні та науково-культурні установи.

¹ З загально-австрійського католицького віча. *Руслан*. Ч. 253. 12 (24) падолиста 1905. С. 2.

² «Здичілість рускої молодіжї шкільної». *Руслан*. Ч. 90. 24 (11) цвітня 1911. С. 1–2.

³ Білинський С. Матеріялістичний сьвітогляд в кругах шкільної молодіжї, его причини і наслідки. Львів, 1912. 74 с.

⁴ Садовський М. Антірелігійна резолюція академічної молодіжї в сьвітлі науки. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1909. 29 с.; Садовський М. Дві науки та котрої з них держати ся нам? Львів: Накладом Редакції «Основи», 1910. 21 с.; Садовський М. Нинішня Молодіж або новітна культура а щастє людства. Львів, 1912. 32 с.

⁵ Чи має молодіж займатися політикою? *Руслан*. Ч. 6. 8 (21) січня 1906. С. 1.

⁶ Релігія і школа. *Руслан*. Ч. 230. 14 (27) жовтня 1909. С. 1; Школа а церков. *Руслан*. Ч. 70. 26 марця (8 цвітня) 1905. С. 1–2; Школа а церков. *Руслан*. Ч. 71. 29 марця (11 цвітня). 1905. С. 1–2.

У 1901 р. О.Барвінський на засіданні сейму зазначив, що на 3164 учнів-українців середніх шкіл лише 1374 мали можливість навчатися у своїх національних школах, а більша частина, тобто 1800 учнів – не мали такої змоги¹. Натомість А. Вахнянин наголошував на тому, що на відміну від поляків, українці ніколи не заперечували проти відкриття польських шкіл².

Ще одним проявом підтримки християнськими суспільниками українських інституцій став виступ на захист товариства «Просвіта», яке звинувачувалося поляками у публікації провокаційних матеріалів, зокрема праці «Про панщину». Поляки звинувачували товариство у підбурюванні народу. Натомість А. Вахнянин зазначив, що ця робота є історичною розповіддю про період панщини, висвітлює свавілля панів щодо селян. Також він заявляв, що книга написана у дусі вірнопідданості цісарю, хоча описує темні сторони минулого та є повчальною для майбутніх³.

Отже, освітні прагнення християнських суспільників мали різноплановий та глибинний характер. О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Студинський та інші діячі внесли посильний внесок до заснування багатьох початкових й середніх навчальних закладів з українською мовою викладання. У питанні заснування українського університету вони були більш помірковані, вказуючи на першочерговість відкриття нових українських кафедр та підготовку молодих українських науковців.

¹ Stenograficzne sprawozdanie Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1901. Lwów, 1901. s. 577–578.

² Ibid, s. 577.

³ Річ посла Вахнянина в обороні тов. «Просьвіта». *Руслан*. Ч. 63. 19 (31) марця 1899. С. 2.

4.4. Релігія та Церква у діяльності представників суспільно-християнського руху

Значну увагу християнські суспільники приділяли релігії та Церкві у житті галицького суспільства, що було цілком логічним якщо проаналізувати їх програмні постулати. Зрештою це відображено у назвах їх політичних утворень. Християнські суспільники відстоювали думку про важливість ролі Церкви та релігії у житті суспільства та засуджували спроби секуляризації галицьких українців, вбачаючи у християнстві силу, що «від віків хоронила Русь». Вони неодноразово наголошували на неможливості применшення значення та ролі релігії, заперечуючи постулати лібералів та соціалістів, котрі трактували релігію як приватну справу¹. У одному з дописів у часописі «Руслан» зазначалося: «Релігія не є з тим річю приватною, але справою публичною. Наколи соціялісти мали би дійсно на оці лиш поправу інтересів політично-економічних, то не потребували би ся виперати релігії. А сли они так роблять, то видно, що соціялізм з натури своєї – як се они на конгресі в Галі заявили – є безвіроісповідний і в основі своїй заперечує Бога особового, безсмертну душу, всяку об’явлену віру і за гробове жите, а чоловіка трактує так як кожде инше сотворіне. А хто руйнує основи на яких суспільність тільки віків росла, розвивала ся, вела народи до щораз більшої просьвіти, свободи і братерства, сей не може ніяк казати, що він хоче добра і лучшої долі народам під виглядом політично-економічним»². Одним із завдань духовенства, на думку християнських суспільників, було протистояти намірам соціалістів відірвати людей від Церкви з метою побудови утопічного соціалізму³.

¹ Борба о християнський світогляд. *Руслан*. Ч. 42. 24 (11) лютого 1912. С. 1.

² Релігія не є річю приватною. *Руслан*. Ч. 61. 15 (27) березня 1897. С. 2.

³ Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 183. 15 (28) серпня 1907. С. 1; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 185. 18 (31) серпня 1907. С. 1; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 186. 19 серпня (1 вересня) 1907. С. 1–2; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 187. 21 серпня (3 вересня) 1907. С. 1–2; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 190. 24 серпня (6 вересня) 1907. С. 1–2; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 191. 25 серпня (7 вересня) 1907. С. 1–2; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 192. 26 серпня (8 вересня) 1907. С. 2–3; Задачі рускої

Слід зазначити, що християнські суспільники наголошували саме на греко-католицизмі, як на консолідуючому чиннику українців: «Галицький обряд Русинів може назвати ся вповні католицким, бо в своїх церемоніях виражає віру католицку в особенний спосіб, однак грецким не є, лиш до грецького подібний, а в багатьох сходиться з ним. Проте чисто грецким не є, але греко-руським і католицким... Щодо віросповідання Русини галицькі є такого самого, як і християни латинського обряду. Русини галицькі є такими самими католиками, як і всі інші католики на цілій кулі земній. Різниця в догматах між віросповіданням католиків Русинів галицьких і яких будь правдивих католиків найменшою не має»¹.

Ідеологія християнських суспільників ґрунтувалася на двох основних засадах: національній та релігійній. На їх думку, українська національна ідентичність у Галичині була тісно пов'язана з ГКЦ², тому релігійні питання трактувалися як менш важливими у порівнянні з національними³.

У цьому контексті варто зауважити на полеміці між лідерами християнських суспільників та НДП – О. Барвінським та Ю. Романчуком. Перший з них заперечував думку опонента, що вірність релігії понад вірність народу може призвести до фанатизму та суперечитиме інтересам національної справи. Прикладом він вважав соціал-демократів, котрі під егідою класової ідеї, ігнорували національну. Окрім того, О. Барвінський зазначав, що людина при хрещенні стає членом церковної громади, а її національна свідомість формується упродовж життя⁴. Перевагу церковного обряду для національної ідентичності він обумовлював тим, що «численні відступники від руско-католического обряду в нижчих верствах на наших очах, а відтак і соціалісти, вичеркнувши віру з своєї програми, пропадають для рускої

інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 193. 28 серпня (10 вересня) 1907. С. 2; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 195. 30 серпня (12 вересня) 1907. С. 2–3; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 196. 31 серпня (13 вересня) 1907. С. 1–2; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 198. 2 (15) вересня 1907. С. 2.

¹ Блуд карає блудячих. *Руслан*. Ч. 58. 12 (25) березня 1903. С. 1.

² З новим роком. *Руслан*. Ч. 1. 1(13) січня 1900. С. 1–2.

³ Sine ira et studio. *Руслан*. Ч. 184. 21(8) серпня 1913. С. 1.

⁴ Барвінський О. Страх перед «клерикальною» партією. *Руслан*. Ч. 106. 16 (2) травня 1911. С. 1.

народної справи і ідеї, покинувши підвалини рускої Церкви. Не заперечивши і сему, що де вже погасла була зовсім національна свідомість, там руско-кат[олицька] Церква наново розбудила сю свідомість. Отже на мій погляд признанє первенства вірі не тільки не може довести до понехтування народної справи а навпаки причиняє ся до її скірплення і не може бути в тім ніякої суперечности»¹.

Попри те, не можемо погодитися з думкою, що для християнських суспільників «...визначальною була належність до католицького цивілізаційного простору, готові були пожертвувати єдністю української національної культури заради збереження «католицькості» Церкви, якщо б не вдалося зробити всіх українців католиками»². Християнські суспільники неодноразово зазначали на важливості національного питання та розглядали українців Галичини та Наддніпрянщини одним народом. Натомість ГКЦ розглядалася як консолідуючий фактор українців.

Християнські суспільники критикували соціалізм та його втілення у діяльності РУРП та УСДП. У статті «Соціалізм – антиклерикалізм» О. Барвінський показав ті виклики та загрози, які несла Церкві ця ідеологія³. Вони представляли радикалів ворогами Церкви й духовенства⁴.

Попри те, більшість суспільства не звертала уваги на антиклерикальні заклики соціалістів, а частина духовенства підтримувала їх на виборах⁵. На шпальтах часопису «Руслан» гостро критикувалася думка, що набувала у той час популярності, про релігію як справу приватну кожного¹. Очільники християнських суспільників бачили необхідність «християнізації» шкільної освіти. Зокрема, вони вважали за потрібне закріпити за Церквою викладання низки світських дисциплін, аргументуючи це історичною

¹ Барвінський О. Чи християнська основа може довести до понехування народної справи? *Руслан*. Ч. 111. 21 (8) травня 1911. С. 1.

² Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків... С. 29.

³ Соціалізм – антиклерикалізм. *Руслан*. Ч. 133. 14 (26) червня 1897. С. 1.

⁴ Рускі радикали. *Руслан*. Ч. 250. 7 (19) листопада 1898. С. 1; Принцип національності. *Руслан*. Ч. 21. 26 січня (7 лютого) 1897. С. 1.

⁵ Соціалізм – антиклерикалізм. *Руслан*. Ч. 133. 14 (26) червня 1897. С. 1.

традицією: «Церква виступає з правом до школи, покликуючи ся на переказане їй Ісусом Христом покликанє учительське. Церква може також зовсім справедливо навести своє право, що она є властиво цивілізуючою силою; церква розбудила гадку засновування шкіл, она є матерю школи, основательскою многих шкіл, она збирала дутий і висилала учителів. Доперва коли показало ся, як важною річчю є не тільки відомости подавані в школі, але й вплив на доростаючи покоління, почала й держава дбати про школи і взяла їх в свої руки»².

Попри підтримку релігії та Церкви КРНС, «Руську громаду» та ХСС важко назвати виключно клерикальними партіями. О. Терлецький зазначав, що КРНС налічував у своїх лавах незначний відсоток духовенства, щоб їх вважати клерикальними³.

В умовах секуляризації суспільної свідомості християнські суспільники закликали духовенство активізувати пастирську діяльність, не допускати соціалістичної антицерковної агітації у сільській місцевості. Священник мав стати суспільним лідером, започатковувати читальні, позичкові каси, дбати про національні інтереси⁴. Християнські суспільники вважали греко-католицьке духовенство рушієм національно-культурного та соціально-економічного поступу галицьких українців. Зокрема, перемишльський єпископ К. Чехович, закликав священників до активної праці над економічними та просвітніми питаннями⁵. Душпастирі мали стати еталоном не лише моральності, але й прикладом ефективного господарювання⁶. Окрім того християнські суспільники виступали за збереження за кліром активної

¹ Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 183. 15 (28) серпня 1907. С. 1; Релігія не є річчю приватною. *Руслан*. Ч. 61. 15 (27) березня 1897. С. 1.

² Школа, церква і держава. *Руслан*. Ч. 92. 25 квітня (7 травня) 1897. С. 1; Ч. 93. 26 квітня (8 травня) 1897. С. 1.

³ Терлецький О. Історія України від 1782 до 1917 р. Львів: «Просвіта», 1936. С. 59; 80.

⁴ Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 120. 29 травня (10 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 121. 30 травня (11 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 122. 31 травня (12 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 123. 1 (13) червня 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 124. 3 (16) червня 1897. С. 1.

⁵ Наша теперішня діяльність чи бездіяльність? *Руслан*. Ч. 85. 17 (29) квітня 1897. С. 1.

⁶ Наші наміри. *Руслан*. Ч. 6. 9 (21) січня 1897. С. 1; Наші наміри. *Руслан*. Ч. 16. 21 січня (2 лютого) 1897. С. 1.

політичної ролі¹.

На думку християнських суспільників, священники в цілому проводили активну громадську роботу у провінційних містах, містечках та селах. Проте вони були свідомі того, що частина духовенства усувалася від «народної праці»¹.

Слід зазначити, що прихильники суспільно-християнського руху виступали за впровадження «народної» мови для перекладу щоденних молитов. Зокрема, О. Маковей зазначав: «Ті священники, котрі гадають, що можуть маловажити народну мову в молитвах і що без їх згоди в сій справі не настане ніяка зміна, повинні пам'ятати одно, що пере толкувати молитви на народну мову можуть і без них наші світські фільольоги і що сей переклад ми, світські люди, можемо дуже радо приймати і для себе і для наших дітей, не чекаючи на духовну апробату, бо для самої мови нам такої апробати не потрібно. [...] Молитви для всіх – се є добро всіх – і про се добро ми, світські люди, маємо право так само рішати, як і священники, тим більше, коли справа йде лише про мову молитов. Ми занадто добре пам'ятаємо і бачимо, куди нас завела старословянщина, за котрою давніші священники побивалися, хоч самі небавом прийняли гладко російщину, і не можемо погодити ся з тим, щоби хтось признавав собі право приказувати нам, якою мовою ми маємо молити ся. Світська інтелігенція жде покищо спокійно на виготовлене перекладів священниками, вважаючи се їх ділом. Коли ж зауважить, що тут забагає ся консервувати щось таке, що на консервоване з чисто практичних, релігійних і національних причин не заслугує, то поступить по своєму, як зрештою уже й роблять не одні, навчаючи дітей молитов у своїх власних перекладах. – Ми бачимо, що із сеї справи москвофіли і навіть Поляки кують політичну зброю против нас і бачимо також, що дехто й з наших має сумніви. [...] нас, світських, дуже чудує як можна більше дорожити старословянськими словами і формами, ніж змістом і метою кожної

¹ У тому танці два кінці! *Руслан*. Ч. 191. 26 серпня (7 вересня) 1899. С. 1–2; Крути-верти!.. *Руслан*. Ч. 195. 31 серпня (12 вересня) 1899. С. 1–2.

молитви?!»².

Українці від початку масової еміграції зверталися до греко-католицької ієрархії з проханнями вислати священників для організації їх духовного життя в еміграції. Проте римо-католицька ієрархія чинила перешкоди із допущенням греко-католицького духовенства до вірних. Одруженим священникам заборонялося емігрувати. Під тиском американських римо-католицьких єпископів Папа римський довго відмовляв у висвяченні греко-католицького єпископа для українців у Америці.

Християнські суспільники вважали, що одним із основних завдань греко-католицьких священників було збереження національної ідентичності українців за кордоном³

З метою оптимізації роботи ГКЦ за кордоном та захисту українців від протестантських впливів емігрантів із Північної Європи та православного архиєпископства в Сан-Франциско християнські суспільники виступили із пропозицією заснування окремого єпископства в Америці.⁴ Окрім того, цим вони хотіли уникнути латинізації, полонізації та мадяризації українських емігрантів⁵.

Позитивно сприйняли християнські суспільники призначення греко-католицьким єпископом у США С. Ортинського, котрого вважали справжнім патріотом. ГКЦ, на їх думку, мала сприяти консолідації українців в Америці⁶.

Одним із основних завдань греко-католицького духовенства у контексті національного руху вважалася участь у формуванні майбутньої української інтелігенції. Священник мав виховати у християнському та національному дусі власних дітей¹.

У 1899 р. низка священників заснувала в Олеську товариство

¹ Наш боляк. *Руслан*. Ч. 133. 15 (27) червня 1907. С. 2.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 5470. Арк. 1–3.

³ З бразилійських кольоній. *Руслан*. Ч. 67. 23 марця (2 цвітня) 1907. С. 1.

⁴ Час подумати. *Руслан*. Ч. 115. 23 мая (5 червня) 1900. С. 1.

⁵ З Бразилії. *Руслан*. Ч. 156. 13(26) липня 1900. С. 2; Борба за церков. (Допись з Бразилії). *Руслан*. Ч. 157. 14 (27) липня 1900. С. 2; Справа гр.-кат. єпископств в Америці. *Руслан*. Ч. 279. 13 (26) грудня 1900. С. 1.

⁶ Руско-українське єпископство в Америці. *Руслан*. Ч. 59. 14 (27) марця 1907. С. 1.

«Сільський господар», діяльність якого широко висвітлювалася на шпальтах часопису «Руслан»². Товариство мало популяризувати різні галузі господарства (рільництво, тваринництво, садівництво, городництво, пасічництво), розповсюджувати сільськогосподарську літературу, надавати посередницькі послуги при закупівлі техніки і знарядь праці. Священники популяризували діяльність товариства через виступи у пресі й поїздки по селах із господарськими лекціями³.

Християнські суспільники намагалися покращити економічне становище греко-католицького духовенства. Вони неодноразово у Державній Раді та Галицькому сеймі піднімали питання збільшення заробітної плати священникам, надання їм пільг, які мали австрійські чиновники⁴.

У 1901 р. у часописі «Руслан» закликано українських священників та чиновників об'єднуватися у кредитному товаристві з метою захисту своїх економічних інтересів. 6 червня 1901 р. за підтримки митрополита А. Шептицького відбулися установчі збори крайового кредитного товариства чиновників та священників, до наглядової ради якого увійшли також представники суспільно-християнської течії Т. Ревакович та Заячківський⁵.

Християнські суспільники опікувалися українським духовенством у австрійській армії. Завдяки їх клопотанням збільшена кількість українських військових капеланів та покращено їх матеріальне забезпечення, досягнуто офіційної автономії греко-католицьких військових священників від римо-католицьких капеланів. Окрім того О. Барвінський неодноразово звертався до військового міністра Австрії з метою вшанування українських релігійних свят під час навчань армії⁶.

¹ Вісти з руских гімназий. *Руслан*. Ч. 151. 9 (21) липня 1898. С. 1; По рутенськи. *Руслан*. Ч. 250. 6(18) падолиста 1899. С. 2.

² Сільський Господар в Олеську. *Руслан*. Ч. 60. 16 (28) марця 1899. С. 2.

³ Господарске товариство. *Руслан*. Ч. 233. 17 (29) жовтня 1898. С. 1.

⁴ Три внесення. *Руслан*. Ч. 63. 18 (31) березня 1901. С. 1–2.

⁵ Перші загальні конституюючі збори красового товариства кредитового урядників і сьвящеників. *Руслан*. Ч. 119. 29 травня (11) червня) 1901. С. 3.

⁶ Офіцири і руске військове духовенство в ері всяких регуляций. *Руслан*. Ч. 272. 4(16) грудня 1898. С. 1; Промова делегата Барвіньського в бюджетовій комісії делегації в загальній розправі над бюджетом

Представники суспільно-християнської течії опікувалися над вдовами та сиротами сільських священників¹.

У Австро-Угорській імперії Церква не була відокремлена від держави, тому священники прирівнювалися до державних службовців та одержували певну фінансову допомогу з державного релігійного фонду (т. зв. конгруя). Рядове греко-католицьке духовенство мало три основних джерела доходів – конгруї, прибутки від церковного землеволодіння та плата парафіян за здійснення обрядових послуг – так звана «*jura stolae*»².

До 1898 року державна платня сільського священника, згідно із законом від 19 квітня 1885 р., складала 500 гульденів на рік, а міського пароха – в залежності від чисельності населення міста, коливалася від 600 до 1 тис. гульденів на рік³. До січня 1897 року греко-католицьке духовенство Галичини отримували на 100 гульденів нижчу платню ніж священники інших земель імперії⁴. Законами 1878 та 1905 років їм підвищили платню. У 1905 році платня сільського пароха склала 1.600 крон, а міського – від 1.800 до 2.400 крон річно⁵. Проте ні конгруя, ні прибутки з ґрунту, ні «*jura stolae*» не могли повністю забезпечити нормальне життя священникам та їх сім'ям.

Питання «Вдовичо-сирітського фонду» та встановлення сталих річних виплат дружинам і дітям померлих греко-католицьких священників піднімалися у листуванні між С. Сембратовичем та О. Барвінським. Зокрема, 23 березня 1898 р. митрополит запропонував установити субвенцію для «Вдовичо-сирітського фонду» в розмірі 150 тисяч злотих ринських¹. 1 квітня лідер християнських суспільників повідомляв С.Сембратовича щодо внесення цієї ініціативи на обговорення у Державній Раді та інформував про

міністерства війни. 28 мая 1901 р. *Руслан*. Ч. 111. 18 (31) мая 1901. С. 2; 3 кругів військового душпастирства. *Руслан*. Ч. 215. 7 жовтня (24 вересня) 1904. С. 2.

¹ Допись. *Руслан*. Ч. 214. 21 вересня (3 жовтня) 1897. С. 1–2; Справа вдів і сиріт священнических. *Руслан*. Ч. 224. 3 (15) жовтня 1897. С. 3.

² Прокіп А. В. Участь греко-католицької церкви в розбудові кооперативних інституцій Галичини наприкінці XIX – початку XX ст. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2010. Вип. 9. С. 122–129.

³ Regulacya plac urzedniczych. *Gazeta Lwowska*. 21 wrzesnia 1898. S. 2–3.

⁴ В справі регуляції Конгруї. *Руслан*. Ч. 5. 8(20) січня 1897. С. 2.

⁵ Ustawa o kongruї. *Gazeta Lwowska*. 16 kwietnia 1905. S. 1–2.

підтримку законопроекту міністром фінансів Австро-Угорщини Й. Кайцлем².

Окрім того, християнські суспільники ставали на захист греко-католицьких священників перед польською пресою, яка критикувала духовенство за ведення передвиборчої агітації. Вони вважали, що священники мали на це «право Боже і людське», а нападки поляків були нічим іншим як зведення рахунків з політичними конкурентами³. Прикладом такого ставлення стали вибори у Бережанському повіті, де кандидатував о. Є. Гузар. Польська преса звинуватила його у радикальних та антипольських поглядах тощо⁴. Врешті-решт це було однією з причин зняття його кандидатури напередодні виборів.

Цікавими були взаємини між представниками суспільно-християнського табору та вищої ієрархії ГКЦ. Митрополит Сильвестр Сембратович підтримав та благословив заснування нової політичної організації⁵.

Після смерті митрополита С. Сембратовича християнські суспільники відкрито підтримали кандидатуру на митрополичий престол перемиського єпископа Костянтина Чеховича⁶. Як зазначав О. Барвінський у своїх спогадах: «Тим-то, коли після смерті кардинала Сембратовича, я в згоді з парламентським клубом і з підмогою Слов'янського Союзу піддержував кандидатуру єпископа Чеховича на митрополичий престол, а нунцій Таліяні просив мене подати йому іншого кандидата з огляду на опір Риму проти кандидатури єп. Чеховича, я вказав на ігумена Шептицького»¹. Слід зазначити, що О. Барвінський, практично єдиний із української політичної еліти Галичини, публічно підтримав призначення К. Чеховича єпископом Перемишльським: «Іменоване се викликало загальну і щиру радістьпоміж

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 2323, п. 141. Арк. 1–2.

² ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Арк. 1.

³ Не переборщуйте. *Руслан*. Ч. 36. 14 (26) лютого 1897. С. 1.

⁴ Несовісність праси польської. *Руслан*. Ч. 44. 23 лютого (7 березня) 1897. С. 1.

⁵ Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. Ч. 41. 11 (23) жовтня 1896. С. 1.

⁶ Після події! *Руслан*. Ч. 9. 13 (25) січня 1899. С. 1.

всіма вірними синами Руско-католицької Церкви і прихильниками національної ідеї нашої, позаяк новоіменований влади́ка зуміє дійсно сповнити сю трудну і многоважну задачу, яка його дожидає в перемиській єпархії і направити ті відносини, які там десятками літ зложили ся»². О. Барвінський високо оцінював політичну діяльність К. Чеховича як депутата Галицького сейму, де єпископ очолював українську фракцію. Особливо це було помітно у порівнянні з політично не активним станіславівським єпископом Ю. Сас-Куїловським, який при першій можливості йшов у відпустку³.

Проте кандидатуру К. Чеховича не прийняли, оскільки він не був у celibatі, хоча на той час вже був удівцем. Митрополитом став станіславівський єпископ Ю. Куїловський, у єпархії якого процвітало москвофільство⁴. Християнські суспільники були прикро вражені цим призначенням. Є. Гузар у листі до О. Барвінського від 16 грудня 1898 р. зазначав: «Високоповажаний Пане После! Відомість подана нині в «Słowi polskim» о іменованю єпископа Куїл.[овського] митрополитою викликала серед нашої громади як найнекористнійше вражіє. Потішаємось тим, що може ще дещо змінитись, тай тим, що полуднево словянський клюб вельми з того невдоволений і готов перейти в опозицію. На злучай наколиб се дійсно сталось, так просимо повернувши скликати нашу громаду в цілі наради над дальшим поступованем і роботою. Дійсно сходимо з пантелику, хто се таку прислугу Русинам робить та до чого оно доведе?! Ми віримо в Вашу щирість і невинні заходи, щоби сему перешкодити – та мабуть інші впливи побідили. [...] Вже різних митрополитів мали Русини, але ще не було «польського повстанця»¹. Натомість часопис «Руслан» був не таким категоричним: «Супротив доконаного факту іменованя еп. Куїловського

¹Чорновол І. «Владика для всіх вірних» – Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського. URL: http://risu.org.ua/page.php?lang=ua&path=exclusive/&name=events_people&id=60632&alias=&#ftn16

²Перемиске єпископство. *Правда*. 1896. Ч. 46. С. 1.

³ІЛ. ВР. Ф. 135. Од. зб. 33. Арк. 581.

⁴Родина Литвиновичів. *Руслан*. Ч. 89. 21 квітня (3 травня) 1901. С. 1.

митрополитом галицької Руси, остає нам лише сказати: Дай Боже, щоби те не стало ся, чого ми побоювали ся перед єго іменованєм!»².

Назагал, Ю. Сас-Куїловський не втручався у суспільно-політичні процеси в Галичині та вимагав від священників відмовитися від громадської діяльності, зосередившись на душпастирській. О. Барвінський у своїх спогадах зазначав: «Я вказував гр. Шептицькому, що становище пок[ійного] Куїловського, як він сам передо мною висловлювався, що «ksiądz jest do ołtarza i brewiarza»³, є хибне і анахронічне супроти вельми розвинутого національно-політичного і суспільного руху, що в нас нема провідників з вищих верств, нема вироблених політичних керманців, не маємо представників, котрі мали б кожного часу доступ до Корони і могли їй представляти наші потреби й домагання, пояснювати наші справи церковні, культурні і політичні, отже задачу повинні приймати на себе владики»⁴. Подібні погляди суперечили переконанням християнських суспільників, які вважали, що в умовах секуляризації суспільної свідомості духовенство мало активізувати пастирську діяльність, не допускати соціалістичної антицерковної агітації у сільській місцевості, священник мав стати суспільним лідером, започатковувати читальні, позичкові каси, дбати про національні інтереси⁵.

Після смерті Ю. Сас-Куїловського, митрополитом обрано А. Шептицького, на якого християнські суспільники, на відміну від інших українських політичних сил, покладали значні надії. Зокрема, у часописі «Руслан» зазначалося: «Сіє надія, що небавом вже стане на чолі Руско католицької Церкви муж, що скріпить і обезпечить її підвалини, які старають

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Одзб. 1041. Арк. 64.

² Після події! *Руслан*. Ч. 9. 13 (25) січня 1899. С. 1.

³ Священник – для вітваря та часослова.

⁴ Цит.: Чорновол І. «Владика для всіх вірних» – Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського. URL: http://risu.org.ua/page.php?lang=ua&path=exclusive/&name=events/people&id=60632&alias=&#_ftn16

⁵ Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 120. 29 травня (10 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 121. 30 травня (11 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 122. 31 травня (12 червня) 1897. С. 1; Становище руского

ся підорвати з одного боку ті, що бажали би втрути Русь в темряву схизми, а другі, що бажують з серця нашого вирвати всяку віру. Серед темряви тої, яка нині залягає Галицку Русь, сходить сонце надії, що своїм світлом розжене темряву і теплотою огріє і покріпить серця руского народу...»¹.

Слід зауважити, що християнські суспільники підтримали новопризначеного митрополита. У своєму часописі вони всіляко намагалися захищали його від критичних випадів москвофілів², націонал-демократів³ та польських політичних середовищ⁴. Натомість митрополит Андрей нейтрально поставився до усіх українських партій, а у подальшому, на думку В. Расевича, він розпочав співпрацю з НДП⁵.

Напередодні початку Першої світової війни виникло питання щодо заснування патріархату для ГКЦ. Не стояли осторонь цього питання і християнські суспільники, які підтримали цю ініціативу, проте висловили сумнів щодо її реалістичності. Вони аргументували це апатичністю значної частини греко-католицьких священників та української інтелігенції⁶.

У часописі «Руслан» значну увагу приділено доброчинній діяльності духовенства. На думку християнських суспільників, священники були більшими жертводавцями у порівнянні зі світською інтелігенцією⁷. Зокрема, значні кошти жертвували митрополити С. Сембратович⁸ та А. Шептицький,

священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 123. 1 (13) червня 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 124. 3 (16) червня 1897. С. 1.

¹ 1700–1900. *Руслан*. Ч. 222. 1 (14) жовтня 1900. С. 1.

² Борба галицьких москвичів проти руско-католицького єпископату. *Руслан*. Ч. 79. 21 (8) квітня 1910. С. 1; В обороні Є. Е. Митрополита Шептицького. *Руслан*. Ч. 171. 14 (1) серпня 1910. С. 1; Напасть «Галичанина» на Ексцеленцію Митрополита. *Руслан*. Ч. 88. 21 (8) квітня 1912. С. 1.

³ Напастановане руско-католицького єпископату. *Руслан*. Ч. 180. 9 (22) серпня 1908. С. 1; Сушко О. Чи «Ad maiorem Poloniae gloriam»? *Руслан*. Ч. 179. 8 (21) серпня 1908. С. 1; 3 нагоди напасти «Діла» на Є. Е. Митрополита Шептицького. *Руслан*. Ч. 206. 11 (24) вересня 1908. С. 1; Ч. 213. 19 вересня (2 жовтня) 1908. С. 1.

⁴ Всепольска напасть на Впр. Митрополита. *Руслан*. Ч. 39. 18 лютого (3 березня) 1906. С. 1; Напасть на ВПреоосвященого Митрополита. *Руслан*. Ч. 6. 8 (21) січня 1902. С. 1; Шукають виновника. *Руслан*. Ч. 228. 8 (21) жовтня 1903. С. 1.

⁵ Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Львів, 2000. Число 2. С. 212–223.

⁶ Гроза заглади нашого обряду в Галичині. *Руслан*. Ч. 220. 4 жовтня (21 вересня) 1913. С. 1.

⁷ Радикальний гумор. *Руслан*. Ч. 15. 22 (9) січня 1913. С. 2.

⁸ Щедрий дар. *Руслан*. Ч. 115. 24 мая (5 червця) 1898. С. 3; Запомоги для бурс гр.-кат. львівської архидиєцезії. *Руслан*. Ч. 144. 27 серпня (10 липня) 1901. С. 3.

єпископ К. Чехович, священники І. Чапельський¹, І. Гробельський² та інші.

Слід зазначити, що у їх діяльності, депутатських виступах, публікаціях не простежується зловживання, спекуляції термінами «християнський», «католицький» тощо. Водночас їх діяльність базувалася на міцному християнському підґрунті та моральних цінностях. Тут відчувається близькість українських християнських суспільників з християнсько-соціальними та християнсько-демократичними рухами Західної Європи.

Таким чином, християнські суспільники наприкінці ХІХ ст. стали єдиною українською політичною силою Галичини, яка відкрито підтримала ГКЦ та християнські принципи у суспільно-політичному житті. Не будучи виключно клерикальними партіями, вони, тим не менше, ставив собі за мету підтримувати греко-католицьких священників, впроваджувати християнські засади у шкільництві, боротися з соціал-демократами за їх антиклерикальну діяльність. Окрім того представники суспільно-християнського табору активно боролися із москвофільством, до якого належала частина греко-католицького духовенства.

¹ Щедрий дарунок. *Руслан*. Ч. 260. 17(30) падолиста 1901. С. 3.

² З Порохника... *Руслан*. Ч. 278. 9(22) грудня 1903 . С. 3; Щедрий дарунок. *Руслан*. Ч. 270. 14(1) грудня 1910. С. 4; Щедрий дар. *Руслан*. Ч. 208. 18(30) вересня 1899. С. 3; Щедрий дарунок. *Руслан*. Ч. 60. 20 марця (3 цвітня) 1906. С. 4; На перенесенє мощів Маркіянового сина Володимира Шашкевича... *Руслан*. Ч. 225. 3(16) жовтня 1908. С. 3.

РОЗДІЛ 5

МІЖПАРТІЙНІ ВЗАЄМИНИ

5.1. Християнські суспільники та націонал-демократи: між співпрацею та конфліктами

На межі XIX–XX ст. відбувається структуризація українського політичного руху в Галичині. У цей час розгорнули свою діяльність партії та організації широкого політичного спектру – радикального, національно-демократичного, соціал-демократичного, москвофільського, суспільно-християнського. Ці політичні течії, зазвичай, критикували одна одну.

У 1899 р. утворилася НДП, яка стала провідною силою у галицькому політикумі. Біля її витоків стояли І. Франко, М. Грушевський, Ю. Романчук, К. і Єв. Левицькі, В. Охримович, Є. Олесницький, В. Будзиновський. За висловом І. Крип'якевича: «Це був гурт, що визначався політичною освітою, фаховим знанням у різних ділянках, практичним розумом, відвагою і рішучістю»¹.

У програмній декларації ця партія поставила за мету повну культурну, економічну й політичну самостійність українського народу та з'єднання в єдиній національній державі. В програмі-мінімум змагала до окремої національної провінції в рамках австрійської держави¹.

Коментуючи створення НДП, християнські суспільники характеризували нову партію як об'єднавчу, націоналістичну, що відстоює національну автономію, а у економічних питаннях була близькою до соціал-демократів. Щодо програми НДП, вони заявляли зауважував, що досі було прийнято значну кількість програм, проте вони переважно були «мертвими». Найбільшим досягненням вважався розрив консолідації з москвофілами. Врешті-решт, робився висновок, що не дивлячись на задекларовані принципи національної окремішності, консолідація з антиукраїнською партією не

¹ Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 291.

відкидалась на майбутнє, наприклад, перед виборами. Серед засновників НДП було багато відомих антиклерикалів, колишніх членів РУРП². Це звичайно визначало взаємини між християнськими суспільниками та НДП. Християнські суспільники доволі скептично ставилися до об'єднання в одну партію з радикалами, вбачаючи у них небезпеку для Церкви³.

Питання політичної співпраці НДП розглядала через призму двох принципів: національна платформа партії та її ставлення до уряду і адміністрації. На думку націонал-демократів, за цими критеріями унеможлиблювалася співпраця з КРНС⁴.

Аналізуючи політичні постулати НДП, християнські суспільники зазначали, що націонал-демократи не відкидали можливості співпраці з москвофілами, натомість відкидали співробітництво з прихильниками О. Барвінського⁵. Окрім того, у часописі «Руслан» критикувалася роль колишніх радикалів у створенні партії⁶. Окрім того, християнські суспільники виступали проти монополізації українського політикуму представниками НДП⁷.

На початку 1900 р. О. Барвінський опублікував у часописі «Руслан» статтю під назвою «Русини в ХІХ столітті», де проаналізував суспільно-політичний розвиток українців, зокрема утворення та діяльність москвофільського та народовського рухів, спроби «консолідації» між ними. Автор гостро критикував такі спроби та закликав об'єднати всі національні потуги, розвивати національні просвітні та соціально-економічні організації та не відмовлятися від державних фінансових субвенсій⁸.

¹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали, т. 1. Нью-Йорк: «Сучасність», 1983. С. 450

² Himka J. Sheptyts'kyi and Ukrainian National Movement before 1914. *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / Ed. Paul Robert Magocsi. Edmonton, 1989. P. 35.

³ Нова програма. *Руслан*. Ч. 286. 22 грудня 1899 (3 січня 1900). С. 1.

⁴ Народна тактика. *Діло*. 18 (31) січня 1900. С. 1.

⁵ Тактика руских національних демократів. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1900. С. 1–2.

⁶ Причинки до пояснення і цілі «національно-демократичної партії». *Руслан*. Ч. 23. 29 січня (10 лютого) 1900. С. 1.

⁷ Політичний монополізм. *Руслан*. 17 (30) марця 1901. Ч. 52. С. 1.

⁸ Русини в ХІХ столітті. *Руслан*. Ч. 2. 4(16) січня 1900. С. 1–2; Русини в ХІХ столітті. *Руслан*. Ч. 3. 5(17) січня 1900. С. 1–2; Русини в ХІХ столітті. *Руслан*. Ч. 4. 6(18) січня 1900. С. 1–2; Русини в ХІХ столітті. *Руслан*. Ч. 5. 8(20) січня 1900. С. 1–2; Русини в ХІХ столітті. *Руслан*. Ч. 6. 9(21) січня 1900. С. 1; Русини в

Християнські суспільники критикували національних демократів за опозиційну парламентську політику та періодичні контакти з москвофілами.

Прикладом недієвості опозиційної політики на думку християнських суспільників стала робота українських депутатів, обраних на засадах загального виборчого права у 1907 р. Вони зазначали, що національні демократи та радикали нічого не здобули для українців та закликали їх увійти до коаліції на чолі з австрійською християнсько-соціальною партією¹.

О. Барвінський гостро критикував діяльність націонал-демократів М. Лозинського, В. Охримовича, О. Назарука, М. Петрицького й Л. Цегельського, характеризуючи їх так: «Такі особняки, що тепер рвалися до діяльності на широкій і видній світовій арені, були похожі на молодих лошаків, запряжені і до воза і до упряжи підуть, і віз поломлять і себе покалічать, бо не вміють ще обертатися на зовсім новім становищі. В буйній уяві, в непогамовнім пориві, в переоцінюванні власних сил і здібностей, в недостатчі реального, позитивного й основного знання, в недостатчі не тільки парламентарного, але й взагалі політичного досвіду, гледіли вони з легковаженням, а навіть погордою на старших українських діячів»².

Схожі думки були у єпископа Г. Хомишина, які він озвучив у листі до О. Барвінського від 4 січня 1908 р.: «Мене жахом переймає нинішня ситуація. Бруди ллють ся з всіх боків, і дуже ся бою, щоби нарід руский не топив в тім багні. В темноті, яка залягла на цілім овиді нашого життя, навіть віруючі одиниці християнські сходять на манівці... На цілій лінії хаос, замішане, заострена борба, а пристрасти взяли верх над розвагою і тактикою розумною»³.

XIX століття. *Руслан*. Ч. 7. 11(23) січня 1900. С. 1–2; Русини в XIX столітті. *Руслан*. Ч. 8. 12(24) січня 1900. С. 1; Русини в XIX столітті. *Руслан*. Ч. 9. 13(25) січня 1900. С. 1; Русини в XIX столітті. *Руслан*. Ч. 10. 14(26) січня 1900. С. 1; Русини в XIX столітті. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1900. С. 1; Русини в XIX столітті. *Руслан*. Ч. 12. 16 (28) січня 1900. С. 1–2.

¹ Становище руских послів в державній раді а обективність «Діла». *Руслан*. Ч. 180. 11 (24) серпня 1907. С. 1.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 51. Арк. 939.

³ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2665 / п. 160. Арк. 22.

Натомість націонал-демократи часто звинувачували християнських суспільників в угодовстві та розпорошенні національних сил¹. Це, зокрема, можемо простежити з листа К. Устияновича до Ю. Романчука: «Як з листу Б-го побачити, він викручується, ховаючись за свої мнимі заслуги, тай вдає, що буцім він мене не розуміє. Я йому про образи а він мені про гарбузи. Я не закидую йому, що він, боронючи свій нарід, сидить в словянському клубі а не в руському і ломить солідарність що є жерелом деморалізації всієї руської інтелігенції»². Окрім того, націонал-демократи звертали увагу на непопулярності християнських суспільників у Галичині. На цьому, зокрема, зацентрував увагу А. Кос під час виступу у Державній Раді.

На початку XX ст. у східногалицькому політикумі проявилися дві тенденції, що по-різному трактувалися націонал-демократами та християнськими суспільниками – націоналізм та масова політика.

Християнські суспільники виступали проти «національно-політичної загорілості» – націоналізму, що межував з шовінізмом. Аналізуючи історичні події, вони зазначали, що у XIX ст. націоналізм передбачав відродження націй та їх звільнення, то у XX ст. йшлося про гноблення та асиміляцію сусідніх народів, загострення конфліктів та міжнаціональної боротьби. Найгіршими зразками націоналізму у Австро-Угорщині вони вважали «паннімецьку» («alldeutsche») партію Г. фон Шьонерера та польських націонал-демократів³.

Доволі скептично християнські суспільники ставилися до масової політики, небезпідставно вважаючи, що основна маса населення не була до неї готова. Якщо націонал-демократи використовували велелюдні народні віче для агітації та популізму, то християнські суспільники закликали на них виховувати у людей політичну культуру⁴.

¹ Наші християнські суспільники. Львів: Накладом редакції «Діла», 1910. 77 с.

² ЦДІАЛ України. Ф. 382. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 4.

³ Національно-політична загорілість. *Руслан*. Ч. 54. 8 (21) березня 1907. С. 1.

⁴ По вічу. *Руслан*. Ч. 243. 25 жовтня (6 листопада) 1897. С. 1.

Безумовно одним із важливих питань, що виникали у східногалицькому суспільстві, було питання ролі церкви у житті українців. Християнські суспільники, як уже зазначалося, всіляко підтримували ГКЦ, визнаючи, що вона відіграє визначальну роль у освітньому, культурному, соціально-економічному та політичному житті.

Натомість націонал-демократи не були такими послідовними. Незважаючи на те, що у їх лавах перебувала значна кількість священників, на шпальтах часопису «Діло» неодноразово публікувалися антиклерикальні матеріали¹. Окрім того, засуджувалася діяльність папи Пія Х, яка ототожнювалася з реакційною².

Міжпартійні суперечки часто призводили до конфліктів у культурно-освітній сфері: «Найбільше ся ворожнеча наступає там, де сьвященником є «поступовий» націонал-демократ, а учителем християнський суспільник»³.

Одним із проявів такої конфліктності стало заснування у 1899 р. у Львівському університеті кафедри церковнослов'янської мови та літератури на чолі з одним із очільників християнських суспільників К. Студинським. Проти цього виступали лише польські викладачі, але й деякі українські на чолі із завідувачем кафедри української філології О. Колесою.

Наприкінці 1898 – на початку 1899 рр. на шпальтах часописів «Діло» та «Руслан» точилася полеміка щодо можливості заснування нової кафедри. Націонал-демократи, не применшуючи наукових заслуг К. Студинського, зосереджували увагу на одній деталі цього призначення – науковець був зятем депутата Державної Ради та Галицького сейму А. Вахнянина. Окрім того, вони скептично ставилися щодо важливості створення кафедри церковнослов'янської мови для українського національно-культурного руху⁴. Натомість, К. Студинський вважав, що така кафедра сприятиме

¹ Голос з кругів духовенства о послїднїм посланїю владиків. *Діло*. Ч. 109. 18 (5 травня) 1908. С. 1; Цегельський Л. Ad maiore poloniae gloriam. *Діло*. Ч. 182. 14 (1) серпня 1908. С. 1; Наше становище. *Діло*. Ч. 255. 11 листопада (29 жовтня) 1908. С. 1.

² Енциклїка против модернїзму. *Діло*. Ч. 202. 20 вересня 1907. С. 1.

³ Камо грядете! *Руслан*. Ч. 83. 15 (2) цвѣтня 1913 С. 2.

⁴ Въ справѣ новой руской катедры. *Дѣло*. 1898. Ч 263. С. 2–3.

прищепленню українським студентам «фундаментального знання історії своєї, спеціально уніятської, церкви, знання тих обставин, в яких она розвивалася, свідомости, чим причинилася уніятська церква для духового відродження Руси, не говорячи вже про літературу, що розвивалася коло уніятської церкви в борбі з різними противниками»¹.

2 лютого 1900 р. на зборах «Просвіти» виник конфлікт між студентами та очільником товариства Ю. Романчуком, який намагався збільшити свої повноваження. Натомість М. Грушевський та О. Барвінський виступили проти пропонованих виділом змін до статуту, згідно з якими усувалося ширше представництво громадськості в управлінні товариством².

Яскравим прикладом конфлікту між націонал-демократами та християнськими суспільниками стало виключення О. Барвінського з НТШ наприкінці 1907 р., яке ініціював М. Грушевський. Причиною виключення стала гостра критика наукової та громадської діяльності історика на шпальтах часопису «Руслан». Внаслідок цього О. Барвінського несправедливо виключено з товариства з формулюванням: «Піднесено постійну шкідливу діяльність д. Ол. Барвінського для Товариства, якого він є дійсним членом, і ухвалено викреслити його з членів на підставі § 19 статута»³. Про нелегітимність такого рішення свідчить хоча б те, що воно не опубліковано в «Хроніці НТШ». Ця подія спричинила значний резонанс в українському суспільстві. На захист О. Барвінського стали О. Маковей⁴ та І. Горбачевський. Останній, зокрема, зазначав: «Ся подія не знайшла одобрення у всіх членів Товариства, і они задумали подати против виключення протест, до которого має прилучитися багато членів. Довідавшись о сій аффері, звернувся до інтересованих з зазивом, щоби не

¹ До історії нової рускої катедри. *Руслан*. Ч 256. 14(26) падолиста 1898. С. 1–2.

² Справозданє із загальних зборів товариства «Просьвіта» 2 лютого 1900. *Руслан*. Ч. 19. 25 січня (6 лютого) 1900. С. 2; Справозданє із загальних зборів товариства «Просьвіта» 2 лютого 1900. *Руслан*. Ч. 20. 26 січня (7 лютого) 1900. С. 2; Справозданє із загальних зборів товариства «Просьвіта» 2 лютого 1900. *Руслан*. Ч. 21. 27 січня (7 лютого) 1900. С. 1–2.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 98.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 23–24.

видвигали сеї справи публічно і старалися її полагодити мирно з виключенням публічності»¹.

18 жовтня 1908 р. низка українських науковців та громадсько-політичних діячів, зокрема, К. Студинський, Є. Олесницький, О. Степанович, С. Громницький, В. Левицький, В. Тисовський, П. Огоновський, К. Паньківський, В. Нагірний, І. Кокорудз, П. Сушкевич, Т. Ракович, М. Павлик, В. Охрімович, І. Чайковський, А. Хайнацький, Ю. Романчук, І. Верхратський, О. Маковей, о. Є. Гузар, С. Смаль-Стоцький, підписали лист до Виділу НТШ з проханням поновити О. Барвінського у членах товариства². Врешті-решт, під тиском громадськості, Виділ НТШ постановив не виконувати цієї ухвали³.

Слід зауважити, що християнські суспільники підтримали Є. Олесницького, котрий став на захист очільника товариства «Дністер» Я. Кулачковського. Вони вважали, що в українських товариствах велася широкомасштабна кампанія щодо їх дискредитації. До низки подій, які це підтверджували, дописувач «Руслана» відносив цькування О. Огоновського у НТШ, О. Барвінського у НТШ та «Просвіті», В. Шухевича у «Бояні», «Дністрі» та НТШ, К. Студинського у НТШ¹.

Вочевидь, християнські суспільники та «старше» покоління націонал-демократів були «старої австрійської школи» та доволі толерантно ставилися до опонентів. Зокрема, один із очільників НДП Є. Олесницький, характеризуючи діяльність О. Барвінського, зазначав: «Та безперечно найбільше заслуг для розбудження й оживлення українського духа, як також для організації українців у Тернополі й на Поділлі, поклав Олександр Барвінський. Він перейшов у своєму житті всячину, ходив ріжними дорогами. Були часи, в яких я був противником його політичної діяльності і висказував це явно й одверто... Та з усім тим, коли нині з ретроспективного

¹ Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських... С. 15.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 3, п. 1. Арк. 6.

³ Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських... С. 16. інтелектуалів наприкінці XIX – на початку XX ст. *Scriptorium nostrum*. 2016. № 2 (5). С. 7–25.

становища дивлюся на його життя і на діяльність як на цілість, то совість каже мені признати і ствердити, що він був і є одною з найзнатніших одиниць і діячів нашого національного відродження. З ним можна було часом не погодитися, а навіть полемізувати, але йому мусять признати, що з думкою в найліпшій вірі і в найщирішій охоті послужити своєму народові перевів свій вік серед невтомної муравлиної праці, яка на багатьох полях національного життя видала багаті й додатні висліди»².

Слід зауважити, що християнські суспільники неодноразово намагалися зблизитися з найбільшою українською партією Галичини. Найвідомішим прикладом такого зближення були події у Галицькому сеймі 1901 р., коли О. Барвінський не лише підтримав сецесію українських депутатів (більшість яких були представниками НДП), а навіть зачитав заяву про складання мандатів.

Християнські суспільники були учасниками першого загального з'їзду українських депутатів австрійського парламенту, Галицького та Буковинського сеймів, що відбувся у серпні 1903 р. У оприлюдненій заяві зазначалися актуальні проблеми, що постали перед українським населенням Галичини – запровадження загального виборчого права, трансформація державного організму Австрії «на основах автономії народів», що мало бути здійснене заходами парламенту та уряду. Окрім того, християнські суспільники були активними учасниками другого з'їзду парламентських та сеймових українських депутатів з Галичини та Буковини³.

Зауважимо, що НДП часто бачила у християнських суспільниках політичного конкурента. Це можемо простежити у випадку із висуненням кандидатів до Галицького сейму в 1913 р. Хоча християнські суспільники намір виставити своїх представників лише в округах, де не кандидували

¹ Нездорові відносини. *Руслан*. Ч. 144. 6 (19) липня 1906. С. 1.

² Павлишин С. Олександр Барвінський: «Я жив для свого народу...». С. 67–68.

³ Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.). К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 253–254.

націонал-демократи, останні виступили з гострою критикою цього рішення. Внаслідок цього представники ХСС не висунули своїх кандидатів¹.

Імовірно верхівка НДП намагалася поглинути суспільно-християнську течію. Це особливо проявилось наприкінці грудня 1914 р., коли Ю. Романчук звернувся до О. Барвінського з такою пропозицією². Очільник ХСС був категорично проти, звинувативши лідерів НДП у недемократичності. Він хотів співпрацювати на федеративних засадах³.

Упродовж усього існування суспільно-християнська течія потерпала від браку кадрів. Це, зокрема, проявлялося у переході її членів під знамена НДП. Найвідомішим прикладом таких процесів був перехід одного з давніх приятелів та однодумців О. Барвінського – Т. Реваковича. Цей перехід спричинив дискусію між ними щодо низки питань, передусім, українсько-польського порозуміння, методів політичної боротьби тощо.

Попри те, що ці процеси практично були односторонніми, існували приклади того, що колишні члени НДП переходили до лав християнських суспільників. Це, передусім, священники, які були невдоволені антиклерикальними заявами націонал-демократів. Зокрема, тут можемо назвати пароха с. Стецева на Снятинщині М. Лукашевича, який до цього був активним членом НДП⁴. Проте такі випадки не були масовими.

Таким чином, попри схожі ідейні та спільні витоки з народовської течії, між націонал-демократами та християнськими суспільниками точилися гострі дискусії навколо низки питань. Неспроможність їх вирішити спричинило до того, що вони не лише не об'єдналися в одну політичну організацію, але практично завжди критикували один одного.

¹ Старшина Християнсько-суспільного Союзу у Львові. *Руслан*. Ч. 139. 26 (13) червня 1913; Наше становище в справі соймових виборів. *Руслан*. Ч. 139. 26 (13) червня 1913.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 2242 / п. 137. Арк. 45 зв.

³ Там само. Од.зб. 5386 / п. 333. Арк. 2–3.

⁴ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 5134 / п. 323. 4 Арк.

5.2. Москвофіли у світоглядному вимірі представників суспільно-християнської течії

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у москвофільському середовищі виділялося два напрямки: русофільський (консервативний) та москвофільський (радикальний). До перших відносилося старше покоління, що асоціювали себе греко-католиками, сповідували етнічну єдність з росіянами, лояльно ставилися до австро-угорської влади. Москвофіли схилилися до православ'я, вважали себе росіянами, виступали проти українського політичного руху. За підтримки Російської імперії цей напрямок витіснив консервативне крило, очоливши москвофільський табір в Галичині.

Власне, однією із найвагоміших причин виокремлення суспільно-християнської течії з народовського табору була консолідація з москвофілами групи народовців на чолі з Ю.Романчуком і Є.Олесницьким. Християнські суспільники заперечували будь-які контакти з москвофільським табором. Християнські суспільники спиралися на ГКЦ, водночас наголошуючи на своїй східнохристиянській літургійній приналежності. Натомість, православну церкву в Російській імперії вони трактували як знаряддя русифікаторської політики та складовою самодержавної ідеології. У зв'язку з цим християнські суспільники називали москвофільське православ'я – «цареслав'єм»¹. Католицизм, як церковно-конфесійна ідентифікація, у програмних документах християнських суспільників протиставлявся москвофільству. Тому вони гостро критикували антикатолицьку діяльність москвофілів, викриваючи її політичну, а не релігійну складову.

Питання національної самоідентифікації зумовлювало глибоке несприйняття християнськими суспільниками москвофілів: «Ся чорна пляма

¹ Наша ідея національна в Галичині і перепони їй розвою. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1897. С. 1; Наші наміри. *Руслан*. Ч. 6. 6 (18) січня 1897. С. 1; Наші наміри. *Руслан*. Ч. 16. 21 січня (2 лютого) 1897. С. 1.

на народнім організмі єствує лише завдяки пособіям із внї і щирим хоч також не безінтересовним симпатіям чужих і наших противників. Москвофільство у інших народів не є таке вельми шкідливе як у нас; у нас слово: москвофіл є рівнозначним що Москаль. У нас старають ся наші домородні Москалі вводити православє, щоб з ним ввести і цареславє, гравітуючи туди, де нашому українському народови не дозволяють розвинути свою рідну народну українську ідею»¹. Християнські суспільники виступили проти спроб польсько-москвофільського зближення. На їх думку, цим порозумінням з москвофілами поляки хотіли «виторгувати» собі прихильне ставлення Росії².

Між християнськими суспільниками та москвофілами велася правописна дискусія. Представники суспільно-християнської течії виступали за якнайшвидше впровадження фонетики, вказуючи на погане розуміння етимології серед широкого загалу³. Окрім того, вони вважали, що етимологія була чужою для української мови та заперечували існування «общерусского языка»⁴.

У залежності від політичної ситуації москвофіли вступали в союз то з поляками, то з українськими народовцями. У часописі «Руслан» гостро критикувалася консолідація народовців з москвофілами, трактуючи це як «зраду старих позицій»⁵. У часописі звинувачувалася «Народна Рада» на чолі з Ю. Романчуком у капітуляції перед москвофілами та антиукраїнськими ідеями. Консолідації протиставлялося можливе об'єднання українських партій Галичини за національним принципом⁶. Окрім того, консолідація вважалася антидержавною. Польські влада у Галичині, виставляючи

¹ Кілька заміток про організаційну роботу між народом. *Руслан*. Ч. 29. 7 лютого (25 січня) 1913. С. 2.

² Наше становище супроти польського кола. *Руслан*. Ч. 250. 5 листопада (23 жовтня) 1912. С. 1–2.

³ Коцовський В. Етимольогія і фонетика. *Руслан*. Ч. 102. 7 (19) травня 1897. С. 2; Коцовський В. Етимольогія і фонетика. *Руслан*. Ч. 105. 10 (22) травня 1897. С. 2; Коцовський В. Етимольогія і фонетика. *Руслан*. Ч. 106. 11 (23) травня 1897. С. 2.

⁴ Наші ренегати. *Руслан*. Ч. 8. 12 (24) січня 1899. С. 2.

⁵ Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1897. С. 1; Наші наміри. *Руслан*. Ч. 6. 6 (18) січня 1897. С. 1; Наші наміри. *Руслан*. Ч. 16. 21 січня (2 лютого) 1897. С. 1.

⁶ Принципи національності. *Руслан*. Ч. 21. 26 січня (7 лютого) 1897. С. 1–2; Полїтика п. Романчука. *Руслан*. Ч. 27. 4 (16) лютого 1897. С. 1–2; Капітуляція. *Руслан*. Ч. 29. 6 (18) лютого 1897. С. 1.

контркандидатів консолідаторам на виборах до парламенту, у зв'язку із захистом державних інтересів. Водночас поляки отримували можливість звинуватити українців у москвофільстві перед центральною австрійською владою¹.

Християнські суспільники наголошували на небезпеці консолідації народовців та москвофілів, вбачаючи у ній зміцнення останніх. У часописі «Руслан» велася полеміка з «Ділом» про недоцільність цього союзу. Зокрема, у Самборі місцева філія «Общества імені М.Качковського» чинила спротив діяльності «Просвіти»². Християнські суспільники звинувачували у цьому лідерів народовців, які через консолідацію дозволили зміцнитися галицькому москвофільству і не робили перешкод його наступу на національні інституції. У часописі «Руслан» зазначалося, що якщо керівництво «Просвіти» (мається на увазі її очільник – Ю. Романчук) не дбає про її розвиток, то його необхідно замінити³.

1 листопада 1900 р. народовці вкотре порозумілися з москвофілами щодо погодження кандидатур на виборах. Натомість християнські суспільники заявили, що вони ніколи не погодяться на консолідацію з москвофілами і тому засудили НДП, яка «йде на руку національним ренегатам»⁴.

Християнські суспільники гостро критикували діяльність москвофільських часописів, зокрема «Галичанина», що скеровувалася проти української громадсько-політичної активності. У цьому часописі пропагувалася ідея «самостійного й окремішного національно-культурного розвитку руского народу»¹.

Натомість москвофільські часописи не цуралися відвертої дезінформації, що стосувалася О. Барвінського. Зокрема, у одному з номерів «Галичанина» опублікована завідомо неправдива інформація, щодо прохання

¹ Передвиборчий голос з польського табору. *Руслан*. Ч. 22. 28 січня (9 лютого) 1897. С. 1–2.

² Не туди дорога! *Дѣло*. 15 вересня 1898. С. 1.

³ Консолідаційно-опозиційна льогіка. *Руслан*. Ч. 211. 22 вересня (4 жовтня) 1898. С. 1.

⁴ Поражене москвофільства. *Руслан*. Ч. 191. 24 серпня (6 вересня) 1900. С. 1–2.

О. Барвінським коштів для заснування українського театру в Галичині у українського філантропа та мецената О. Терещенка². Натомість, очільник християнських суспільників навіть не був знайомим з О. Терещенком³.

«Галичанин» неодноразово закликав відмовитися від угодової політики та йти в опозицію до центральної влади. На шпальтах цього часопису з метою популярності серед широких верств суспільства наголошувалося на його антипольськості, натомість народівців часто звинувачували у служінні полякам. Ці звинувачення спростував О. Маковей, викриваючи антинародну сутність політики лідерів москвофілів в Галичині⁴.

Християнські суспільники звертали увагу на суперечки між москвофілами та народівцями щодо мовного питання. Останні закликали галицьких українців писати петиції до крайової та центральної влади, щодо порушень прав української мови у повітових адміністраціях, освіті тощо. Цю ідею підтримали і християнські суспільники, запропонувавши громадам звертатися до українських адвокатів, які надавали безоплатні консультації у громадських справах. Натомість, москвофіли виступили проти, оскільки українську мову вважали недорозвинutoю⁵. У зв'язку з таким ставленням москвофілів до української мови, християнські суспільники зверталися до лідерів народівців щодо неможливості консолідації.

Натомість вони негативно ставилися до російської мови, вбачаючи у ній небезпеку для української самоідентичності. Так, О. Барвінський зазначав, що знання російської мови потрібне кожній освіченій особі, проте «наші москалі домагаються зведення сеї науки задля ренегатства, щоб відцуратися своєї мови, а взятися до московської. На се відповімо

¹ Свідчив ся циган своїми дітьми. *Руслан*. Ч. 85. 16(29) цвітня 1908. С. 1.

² Объясненіе изъ-за рублей (Голосъ изъ провинціи). *Галичанинъ*. 1898. Ч. 206.

³ «Брехні «Галичаніна». *Руслан*. Ч. 210. 20 вересня (2 жовтня) 1898. С. 2.

⁴ Маковей О. Поляки а ми. Передрук з «Буковини». *Руслан*. Ч. 193. 27 серпня (8 вересня) 1897. С. 1; Маковей О. Поляки а ми. Передрук з «Буковини». *Руслан*. Ч. 194. 28 серпня (9 вересня) 1897. С. 1.

⁵ Хахлацкий язык. *Галичанинъ*. 9 января 1899.

референтові Мончаловському словами руского літописця: «Иди въ свой Суздаль»¹.

На початку 1899 р. у часописі «Руслан» вийшла низка статей під назвою «Шестиліте кацапско-народовської консолідації» у якій розкривалася суть москвофільства, критикувався Ю. Романчук за його хитання між національною ідеєю та співпрацею з москвофілами. Зазначалося, що консолідація розпочалася не від створення спільного передвиборного комітету в 1896 р., а від відходу Ю. Романчука від політики «нової ери» та відновлення діалогу з москвофілами у 1893 р. Автор статті наголошував, що консолідація укладалася не для практичної праці, а лише для «очищення від угодовства» Ю. Романчука серед широких мас. З іншого боку напередодні виборів 1895 р., усі опозиційні народовські кандидати шукали підтримки з боку крайової влади та митрополита С. Сембратовича, проти яких власне заключалася консолідація.

Окрім того, християнські суспільники зазначали, що у провінційних містечках та селах серед «твердих» є й такі, котрі готові працювати для народу, проте під впливом москвофільських газет, вони не здатні на позитивну роботу. Автор закликав об'єднуватися українські партії лише на національній основі, ігноруючи москвофілів².

Один із лідерів суспільно-християнського руху К. Студинський намагався показати всю сутність москвофілів у польській пресі, вочевидь, намагаючись застерегти від різноманітних союзів з ними³.

¹ Забаги галицких москалів. *Руслан*. Ч. 126. 6 (19) червня 1900. С. 1.

² Шестиліте кацапско-народовської консолідації. *Руслан*. Ч. 19. 25 січня (6 лютого) 1899. С. 2; Шестиліте кацапско-народовської консолідації. *Руслан*. Ч. 20. 26 січня (7 лютого) 1899. С. 2; Шестиліте кацапско-народовської консолідації. *Руслан*. Ч. 21. 27 січня (8 лютого) 1899. С. 1–2.

³ Pras rosyjska i Badeni. *Głos Narodu*. 1897. № 283. 12 grud. S. 7; Listy Rusina. (Lwow d. 15 grudnia). Hr. Badeni a moskalofile. Zjazd słowiański w Krakowie a ruska prasa. Dłazhego nie przybyli posłowie ruscy? Sprawozdanie z walnego zgromadzenia «Narodnej Rady» zwołanego na dzień 28 b.m. *Głos Narodu*. 1897. № 292. 23 grud. S. 2–3; Moskalofilska młodzież we Wiedniu. *Głos Narodu*. 1898. № 41. 20 lut. S. 7; Listy Rusina. Lwów d. 15 marca. Akcja przeciw konsolidacji p. Romańczuka z moskalofilami. Do charakterystyki moskalofilów. Czego nauczyło się a czego nie nauczyło się «Diło» od «Hałyczanina». Sprawy polsko-ruskie. *Głos Narodu*. 1898. № 71. 29 marca. S. 1–3; Rusin. Moskalofilem zwie się. *Głos Narodu*. 1898. № 116. 22 maja. S. 3–4; Rusin. Moskiewski rubel w Galicji. Lwów 21 września. *Głos Narodu*. 1898. № 218. 25 września. S. 2; Rusin. Ruble «Hałyczanina» i ruble Mickiewicza. Lwów d. 28 września. *Głos Narodu*. 1898. № 223. 1 października. S. 3.

Однією з характерних рис галицького москвофільства було прагнення протиставити російську культуру, російських діячів українським. У червні 1899 р. редактор «Галичанина» О. Мончаловський перебував у Санкт-Петербурзі на святкуванні 100-літнього ювілею О. Пушкіна. Аналогічні святкування відбулися також у львівському «Народному Домі». «Руслан» назвав це «маніфестацією львівської погодинської колонії», пов'язавши це кінцем консолідації, оскільки серед народівства викликала обурення відверта антиукраїнська пропаганда ідей російського панславізму¹.

Християнські суспільники виступили проти підтримки будівництва будинку для «Общества імені М. Качковського», яке 12 жовтня 1897 р. ініціювали т.зв. «опозиційних депутатів». У часописі «Руслан» зазначалося, що ця інституція завжди діяла, як противага «Просвіті» та займалася лише москвофільською пропагандою у Галичині².

Християнські суспільники засудили спроби примирення між НДП та москвофілами з метою протидії польським впливам. Вони звинуватили москвофілів у проросійських настроях, а проросійська пропаганда спонукала частину москвофілів визнати «національну єдність з московським народом»³. Тому москвофіли не мали морального права називати себе «руськими», оскільки були «відступниками, ренегатами руского народу»⁴.

Б. Лепкий вважав боротьбу з москвофільством народною, зазначаючи, що хоча «погані часи кацапської нетерпимості минули», не слід забувати, як москвофіли «фонетикою друковані книжки і часописи викидали вікном, а наших людей позбувалися дверима»⁵. У його листі до К. Студинського відзначалося: «Ми ту політики не робимо, але народного духа беречи мусимо. І де б я не був і щоб не ходило, я тямити не перестану, хто я є і чого

¹ Маніфестация львівської Погодинської колонії. *Руслан*. Ч. 135. 18 (30) червня 1899. С. 1–2.

² Кацапські прислужники. *Руслан*. Ч. 226. 5 (17) жовтня 1897. С. 1.

³ Розпрощали ся! *Руслан*. Ч. 28. 5 (17) лютого 1900. С. 1–2.

⁴ Поражене москвофільства. *Руслан*. Ч. 191. 24 серпня (6 вересня) 1900. С. 1–2.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф.362. Оп.1. Спр.334. Арк. 32.

держатися мушу. З москофільським ренебацтвом до смерти боротися буду. Не зношу єго і примиритися з ним не можу»¹.

Особливо загострилися взаємини між москвофілами та християнськими суспільниками під час виборів до Галицького сейму 1904 р. У Бродівському повіті, де традиційно кандидату вав О. Барвінський, ситуація напередодні виборів була критичною. Москвофіли продовжували налагоджувати взаємини з поляками та намагалися «витіснити» О. Барвінського з галицької політики. Про посилення їх позицій дізнаємося із листів довіреної особи очільника християнських суспільників у Бродівському повіті о. М. Герасимовича². Аналогічною була ситуація у Кам'янко-Струмилівському повіті.

Москвофіли у цьому виборчому окрузі об'єдналися навколо кандидатури пароха с. Попівці о. Т. Еффиновича. Про важливість цих виборів для москвофілів свідчить участь у передвиборчій кампанії одного із їх провідних теоретиків О. Мончаловського³.

У часописі «Руслан» зазначалося, що «Галичанин» не міг вибачити О. Барвінському «ненависної фонетики», української школи та результатів усіх його дій, зокрема публіцистичних виступів, що «причинили ся до окремішного і самостійного національно-культурного розвитку рускои народности в Галичині». При цьому, польські пресові працівники, зокрема уже названого «Dziennik-a polsk-ого», передруковуючи статті з москвофільськи налаштованих українських видань, лише «потирають руки на вид межиусобиць»⁴.

Християнські суспільники засуджували позицію москвофілів, які часто критикували страйковий рух українських селян Галичини⁵. Натомість, вони позитивно сприйняли події першої російської революції, надіючись, що

¹ Там само. Арк. 33.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 887 / п. 70. Арк. 20зв.

³ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух... С.94.

⁴ «Разом руки си подаймо, Барвіньского поборім» – «З дуету Dziennik polski – Галічанін». *Руслан*. Ч. 83. 15 (28) цвітня 1904. С. 1.

⁵ Кацапи про страйки. *Руслан*. Ч. 159. 18 (31) серпня 1902. С. 1.

«закордонні брати здобудуть очікувані конституційні свободи, для того щоб щасливо перемогти москвофільську лихорадку»¹.

Напередодні Першої світової війни вони закликали усі політичні та громадські кола українців протидіяти москвофільству та російській агітації: «Наша світська інтелігенція, а також всі сторонництва, організації і товариства повинні тямити, що поборюючи православну пропаганду, ломлять силу москвофільства. Іто силу чинну, бо лише в сім напрямі може москвофільство виказати успіхи. Нині хіба розпоряджаємо вже конечними засобами в людях, в справній організаційній машині і виробило ся в нашій суспільности почутє безпроводного усуваня всякого лиха, яке робить шкоди нашому національному організмови»².

Християнські суспільники звертали увагу на радикалізацію політичних поглядів москвофілів упродовж XIX – початку XX ст.: «Давне москвофільство, яке ще часами мало трохи почутя особистої чести, з дня на день гине, а єго місце займає брудне русофільство, годоване російськими рублями. Тут вже не ходить о справу фонетики чи етимології, се вже не ті «proczsiwi Starorusini», що все таки не зривали лучности із своїми рідним – в них дістаємо противників в червоних тульських рубашках і в російських національних лентах, для яких справа рідного народу се незрозуміла ідея»³.

У взаєминах між цими політичними силами деколи бачимо підтримку раціональних починань. Зокрема, москвофіли позитивно сприйняли ідею християнських суспільників створення спілок Райфайзена, вбачаючи у них значну користь для селян¹. Проте це можна трактувати швидше як виняток з правил.

Таким чином, між християнськими суспільниками та москвофілами загострювалися ідеологічні протиріччя. Це, передусім, стосувалося ставлення щодо греко-католицької церкви та православ'я. Ці дві течії, хоча і вважалися

¹ Павко А.І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900–1907 рр. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 72.

² Слідами православ'я. *Руслан*. Ч. 152. 11 липця (28 червця) 1914. С. 1.

³ Моральний упадок русофільства. *Руслан*. 22 (9) січня 1911. Ч. 15. С.1.

консервативними, обрали для себе протилежні ідеологічні вектори. Якщо представники суспільно-християнської течії були яскравими представниками «західного» напрямку, бажаючи будувати майбутнє українського народу під егідою австро-угорської корони, то москвофіли цей самий народ бачили частиною «руського» етносу. Зрозуміло, що про будь-яку співпрацю, навіть ситуативну, між цими політичними силами не могло бути й мови.

¹ Новинки. *Руслан*. Ч. 20. 26 січня (7 лютого) 1900. С. 2–3.

5.3. Критика соціалістичних та радикальних ідей

Християнські суспільники принципів християнської демократії, основи якої закладені в енцикліці «*Graves de Communi Re*» («Про небезпеки для суспільства»), виданій Папою Левом XIII 18 січня 1901 р. У ній показано різницю між соціальними доктринами християнства та лівих рухів: «Межи соціалізмом а християнською демокрацією треба робити докладну та знатну різницю. Соціалізм займає ся виключно материяльним добром і єго остаточною цілію є осягнене цілковитої рівности і спільности власности. Натомість християнська демокрація шанує основи божих законів та, попри старанє о поліпшене материяльної долі, дбає також про духовне добро народів»¹.

Слід зазначити, що християнські суспільники чітко притримувалися рішень Церкви. Зокрема, вони поклали за основу діяльності архиєрейське послання католицького єпископату Австро-Угорщини напередодні виборів до Державної Ради², у якому акцентувалося на небезпеці соціалістичної агітації, ворожої не лише Церкві, а й самим виборцям. Підкреслювався і популістський та демагогічний характер лівих партій³.

Християнські суспільники підтримували папський престол у боротьбі із соціалістичними ідеями. Зокрема, у публікації, присвяченій 25-й річниці перебування Папи Лева XIII на престолі, зазначалося: «Цілою серією енциклік, які є вельми основними в переважній части самим Сьв. Отцем класичною латиною написаними розвідками: про соціалізм, комунізм, нїгілізм, про значінь св. Томи з Аквіну в філософії, про християнське подружє, про державну владу, про вольномулярство, про християнську державну конституцію, про робітниче питанє, про біблійну студию, про

¹ Нова енцикліка Папи Лева XIII. *Руслан*. Ч. 13. 17 (30) січня 1901. С.1.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 34. Арк.705.

³ Архиепископи і єпископи австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусї Господї нашім. *Руслан*. Ч. 12. 16 (28) січня 1897. С. 1; Архиепископи і єпископи австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусї Господї нашім. *Руслан*. Ч. 13. 17 (29) січня 1897. С. 1; Архиепископи і єпископи

первенство папи, про християнську демокрацію і т.д., вславився Лев XIII не лише яко керманіч Церкви, але й яко філософ і реформатор суспільно-політичних відносин»¹.

Християнські суспільники, будучи консерваторами, негативно ставилися до модерних ідей, зокрема і соціал-демократії. Зокрема, вони схвально поставилися до енцикліки Пія X «*Pascendi dominici gregis*» («Годування стада Господнього») від 8 вересня 1907 р., де зазначалося, що термін «модернізм» – це «синтез усіх єретичних думок» та «слизька дорога до атеїзму»². У цій енцикліці критикувалися модерні ідеї, оскільки модерністи відкидали абсолютний авторитет Святого Письма, зовнішні вияви релігійності вважали не таїнствами, а такими, що виникли внаслідок еволюції культу. Окрім того, вони для вивчення Євангелія використовували історико-критичний метод, відокремлюючи Христа-Бога, від Христа – історичної особи³.

На відміну від націонал-демократів та радикалів, християнські суспільники трактували цю енцикліку як конструктивну та підкріплену догматом про непомильність Папи, а її критиків, зокрема і редактора часопису «Діло» Л. Цегельського, звинуватили у масонстві⁴.

Соціалістичні, соціал-демократичні та радикальні партії виступали із антиклерикальними гаслами. Не стала винятком і Галичина. РУРП та УСДП гостро критикували Церкву та релігію. У низці українських часописів, зокрема «Громадському голосі», «Ділі», «Літературно-науковому віснику», «Свободі» публікувалися антиклерикальні статті. Під цю критику попадали християнські суспільники, яких вважали клерикалами.

австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусї Господї нашїм. *Руслан*. Ч. 14. 18 (30) січня 1897. С. 1.

¹ XXV літ на апостольськїм престолї. *Руслан*. Ч. 39. 18 лютого (3 марця) 1903. С. 1.

² Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика Папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923 рр.). Львів, 2006. С. 64.

³ Кісь Н. Ставлення католицьких церков до поширення соціалістичних ідей... С. 304.

⁴ Святїйшого Отця Пія X енциклїка проти модернізму. *Руслан*. Ч. 208. 16 (29) вересня 1907. С. 1; Ще про енциклїку проти модернізму. *Руслан*. Ч. 211. 20 вересня (3 жовтня) 1907 С. 2.

Окрім того, християнські суспільники звинувачували радикалів в усуненні духовенства з «Січей», створенні антиклерикальних громадських організацій, до діяльності яких не бажали долучатися священники¹.

Ставлення до соціалістів можна проаналізувати за публікацією у часописі «Руслан»: «Хоч они обіцяють золоту волю, то в дійсности відбирають нам особисту, тілесну і душевну свободу. Соціальна демократія домагає ся не лише, щоб ми всі наші думки і погляди в політичних справах уложили відповідно до їх приказів, але щоб ми і наші релігійні переконання при норovali до їх бажань. Спитає хто, яку звязь має релігія з політикою, з соціалізмом? Дуже тісну, бо як довго в серці чоловіка є іскра релігії, то він вистерігає ся всякого зла, а скоро вже позбув ся релігії як чогось непотрібного, тоді можна з ним все робити. Тимто соціал-демократи бажали-б підорвати у людей всяку віру»².

Наприкінці 1900 р. у цьому ж часописі опубліковано низку матеріалів під назвою «Чи може християнин бути соціал-демократом?». Приводом для цих публікацій стало рішення віча у м. Самбір підтримати на виборах кандидатуру соціал-демократа М. Ганкевича, якщо він у парламенті не буде виступати проти Церкви та релігії, а, навпаки, сприятиме священникам. Християнські суспільники зазначали, що декларування соціал-демократами патріотизму та підтримку християнських цінностей відбувалося лише напередодні виборів, щоб не втратити консервативно налаштований селянський електорат.

Християнські суспільники критикували ідеологічні засади соціалістів. Якщо соціал-демократи апелювали до соціальної справедливості, то прихильники О. Барвінського запропонували християнство як кращу суспільну ідею, що захищала робітників, а зменшення зарплати трактувалося гріхом. На противагу механічному зрівнянню, пропонувалася християнська справедливість. Вони наголошували на конструктивній діяльності Церкви,

¹ Наш боляк. *Руслан*. Ч. 133. 15 (27) червня 1907. С. 2.

² Чи може християнин бути соціал-демократом? *Руслан*. Ч. 250. 17 падолиста 1900. С. 1.

що базувалася на почутті християнської любові, а не класової ненависті, яку пропагували ліві партії¹.

Соціалістичний світогляд вважався антагоністичним християнству, а їх поєднання християнські суспільники не бачили можливим. Неприйнятною, на їх думку, була ідея колективної власності, оскільки переважна більшість галицьких українців були селянами, для яких «...соціалізм зовсім а зовсім приступу не має, так як наш простолюдин відгорожує і обгорожує свою власність межами, плотами, насадженими та повбиваними в межу колами». Ідеї соціалізму, запозичені із-за кордону, вважалися прийнятними лише для частини інтелігенції. Тому інтелігенція та селянство існували як два різних світи². Окрім того, вважалося неприпустимим відкидання національних інтересів задля класових³.

На думку християнських суспільників, соціалістичні ідеї були шкідливими для українців: «Соціальна демократія вимагає знехтовання релігії, родини, батьківської і дитинної любові і родинних зв'язів, знесення приватної власності, особистої свободи у виборі роботи, знехтовання любові вітчизни і народності. Всего того малиб ми позбути ся, щоб розплисти ся в якімсь всесвітнім мрячно-поступовім і рівнім людстві. І що ж дає нам за втрату тих дібр, за втрату релігії, родини, батьківської і дитинної любові соціальна демократія? – нічого! А за втрату особистої свободи і любові вітчизни, народності – дає нам кайдани будучої соціальної держави»⁴.

Християнські суспільники зазначали, що діяльність соціал-демократів була «...чисто розкладова, так як їх цілю є – все бурити і руйнувати, навіть

¹ Чи може християнин бути соціал-демократом? *Руслан*. Ч. 250. 17 падолиста 1900. С. 1; Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 251. 18 падолиста 1900. С. 1; Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 252. 20 падолиста 1900. С. 1; Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 253. 21 падолиста 1900. С. 1; Чи може християнин бути соціал-демократом? *Руслан*. Ч. 250. 17 падолиста 1900. С. 1.

² Християнство а соціалізм. *Руслан*. Ч. 46. 1 марця (16 лютого) 1913. С. 1–2; Християнство а соціалізм. *Руслан*. Ч. 47. 2 марця (17 лютого) 1913. С. 1–2; Християнство а соціалізм. *Руслан*. Ч. 52. 8 марця (23 лютого) 1913. С. 1–2.

³ Скинули маску. *Руслан*. 1900. 24 жовтня (6 падолиста). Ч. 241. С. 1–2.

⁴ Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 251. 18 падолиста 1900. С. 1.

лад, навіть порядок, навіть родинне житє. А найстрашніше із всего те, що соціялізм нищить віру. Нема одної заповіді, якої би соціялізм не нарушив»¹.

У часописі «Руслан» неодноразово наголошувалося на шкідливості соціалістичної пропаганди серед української молоді. Зокрема, соціалістів звинувачували у впровадженні «системи організованої нетерпимості» щодо політичних опонентів².

Християнські суспільники критикували соціал-демократів та радикалів за нехтування національним питанням та космополітизм. Вони зазначали, що радикали наголошували на своїй українськості лише задля привернення до свої лав української інтелігенції³.

Слід зазначити, що, не будучи антисемітами, християнські суспільники, звинувачували соціал-демократів у залежності від єврейського капіталу, євреїв⁴. У часописі «Руслан» зазначалося: «Видячи свою зависимість від жидів, соціялісти кидають нині на своїх конгресах найбільші гроши на антисемітів і найсвятішою їх заповідю, як показує ся, є поборювати сю, противожидівську струю»⁵.

Християнські суспільники закликали відмовитися від соціал-демократичних суспільних експериментів, натомість «двигнути вперед свою Церкву і народність на християнських основах»⁶. Вони не робили різниці між радикалами й соціал-демократами, називаючи їх атеїстами⁷. Незважаючи на відверту антиклерикальну скерованість діяльності соціалістів та радикалів, на виборах їх підтримувала значна кількість духовенства¹.

В умовах поширення соціалістичних ідей, християнські суспільники закликали священників активізувати свою пастирську діяльність, не допускати до соціалістичної антицерковної агітації у селах. Вони

¹ Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 52. 8 марця (23 лютого) 1913. С. 1–2.

² Соціялісти між молодіжню. *Руслан*. 15(28) мая 1903. С. 1–2.

³ «Що тепер діяти?». *Руслан*. Ч. 95. 29 цвітня (12 мая) 1903. С. 1–2.

⁴ Жидівська соціальна демократія. *Руслан*. Ч. 160. 19 (31) липня 1898. С. 3; В службі жидів. *Руслан*. Ч. 89. 22 цвітня (4 мая) 1897. С. 1–2.

⁵ З жидами чи з народом? *Руслан*. Ч. 212. 19 вересня (1 жовтня) 1897. С. 1–2.

⁶ Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 253. 21 падолиста 1900. С. 1.

⁷ Рускі радикали а соціялісти. *Руслан*. Ч. 126. 6 (18) червня 1897. С.1–2.

наголошували на важливості суспільної праці священника, який мав стати громадським лідером, створювати читальні, позичкові каси, дбати про національні інтереси, захищати громаду перед небезпечними впливами². Священник мав «поборювати» прояви соціалізму серед широкого загалу³. Варто зауважити, що важливість ролі священника у національно-культурному відродженні українців Галичини відзначали радикали та соціалісти. Один із дописувачів часопису «Руслан» зазначав, що соціаліст І. Франко у праці «Панські жарти» показав священника, який не лише повчає, але й часто зі своїми парафіянами зазнає переслідувань. А один із засновників РУРП, у розвідці «Про українські читальні», визнав важливу роль духовенства для просвіти народу.

У 1910 р. вийшла книга одного із активних діячів суспільно-християнського руху о. Ю. Дзеровича «Ціла правда про радикалів», у якій розглянуто програму РУРП, її походження, критично проаналізовано антиклерикальну її діяльність. Автор основними причинами малочисельності зазначеної партії вважав мізерну кількість робітничого класу у Галичині та антиклерикальну діяльність радикалів, що негативно сприймалася галицькими селянами: «Боротьба з вірою, релігією, духовенством в'їлася так у мозок і кров радикальної партії, що заступила і програму, і нині слово радикал стало синонімом слова «ворог віри», «ворог релігії», прямо «безбожник»⁴. Автор доводив, що українці Галичини не уявляли свого життя без християнської віри, релігійних обрядів та народних звичаїв. Життя українського селянина настільки органічно пов'язувалося із церквою, що при визначенні часу, періоду року домінантним у них був релігійний календар:

¹ Соціалізм – антиклерикалізм. *Руслан*. Ч. 133. 14 (26) червня 1897. С. 1.

² Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 120. 29 травня (10 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 121. 30 травня (11 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 122. 31 травня (12 червня) 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 123. 1 (13) червня 1897. С. 1; Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 124. 3 (16) червня 1897. С. 1.

³ Наше становище супроти соціальної демократії. *Руслан*. Ч. 158. 15 (28) липня 1907. С. 1; Наше становище супроти соціальної демократії. *Руслан*. Ч. 159. 17 (30) липня 1907. С. 1.

⁴ Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів. Львів, 1910. С. 18.

«По першій Матці», «на Спаса», «у Петрівку»¹. Притому, Ю. Дзерович доволі позитивно оцінив економічну програму РУРП.

Попри ідеологічні протиріччя, християнські суспільники заради національної ідеї намагалися порозумітися навіть із радикалами. Зокрема, у одному із дописів в часописі «Руслан», характеризуючи діяльність одного із очільників радикалів Т. Окуневського, зазначалося: «Пос. Окуневский міг би добре служити своєму народови. Він симпатичний і для соймової більшості. Він має і досить численну аудиторію, коли промовляє. Тільки жаль, що пос. Окуневский в своїх річах більше злягає ся з широкою улицею і з редакціями деяких дневників, як з тими чинниками, що рішають в соймі і радї державній. Німець називає се «Popularita et shaseherei». Ми назвемо таку політичну акцію пос. Окуневского – нещасливою, а для Руси безхосенною»². Ще одним прикладом конструктивності діяльності християнських суспільників стала їх підтримка радикала І. Франка, який, незважаючи на розбіжності у політичних поглядах, звернувся із проханням опублікувати його статтю, надіслану спочатку в редакцію «Діла». У часописі «Руслан» опубліковано його розгорнутий коментар під назвою «Деж властиво безголове?», де спростовувалася сфальсифікована інформація, подана у статті «Радикальна партія rediviva» («Діло», 1904, ч. 253)³. Ще один із лідерів радикалів М. Павлик зазначав: «Я ніколи не думав відмовляти д. О. Барвінському заслуг коло розвою української ідеї в Галичині. Тій ідеї служив він навіть за « нової ери », і взагалі був тут далеко консеквентніший від інших народовців, котрі мняли українську ідею, мов швець шкіру. Я не похваляю й тих, котрі послуговуються д. О. Барвінським, коли треба піти та випросити що на культурні цілі, або й так собі, на приватну чиюсь користь, але, як прийде до говірки про політику О. Барвінського, то або ховаються, або й кричать, що О.

¹ Там само. С. 36.

² Політичний радикалізм. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1898. С. 1.

³ Сніцарчук Л. Газета «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.): змістово-тематична модель видання. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. Випуск 31. Львів, 2008. С. 244.

Барвінський зрадник»¹. Власне, на думку В. Будзиновського, О. Барвінський «безпосередній товчок до засновання радикальної, фанатично протишляхетської партії, партії української, дав політик, правда, українець, але ділаючий в порозумінні з провідниками партії польських магнатів»².

Таким чином, між християнськими суспільниками та представниками лівих партій загострювалися ідеологічні протиріччя, зокрема щодо ставлення до релігії та визначення її ролі у суспільному житті. Значною мірою вони відтворювали ті процеси, що відбувалися у Західній Європі, де відбувалося утвердження християнсько-демократичного руху на противагу соціал-демократії. Соціалістичні й радикальні ідеї в українському середовищі несли в собі тенденцію секуляризації політичного простору Галичини. Християнські суспільники відстоювали провідну роль Церкви в суспільстві, вихованні молоді та вирішенні соціальних проблем. У Церкві вони хотіли знайти соціальну опору, щоб мати можливість зміцнити власне становище у Галичині.

¹ Цит.: Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи. *Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського*. Львів. 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 36.

² Цит.: Шкраб'юк П. Ми, українські радикали... С. 46.

5.4. Польські політичні середовища та християнські суспільники: діалектика взаємин

У взаєминах із поляками християнські суспільники дотримувалися ідеї т. зв. позитивної роботи – пошуку компромісів та уникання протистоянь із центральною владою¹. Вони виступали проти виключно ворожого ставлення до поляків, визнаючи їх значний вплив у Галичині², вважали доконаним факт співжиття польського та українського народів на її території. Завданням українських політиків було досягнення рівноправності між обома народами, тобто розвою українців в освітньо-культурній, політичній та економічній сферах. Попри те, християнські суспільники доволі скептично оцінювали найближчу перспективу порозуміння, оскільки поляки були представлені «вшехполяками» та «подоляками», що проповідували політику асиміляції та не були зацікавлені у пошуках компромісу³.

Загостренню міжетнічних протиріч сприяв розвиток національних рухів, що зміцнювали позиції у багатонаціональній Галичині. Конфлікти на етнічному ґрунті були характерними передусім для її східної частини та зумовлювалися соціально-економічними причинами. Зазвичай, великими землевласниками у краї були польські поміщики. Тому рух українського селянства за перерозподіл власності набував рис етнічного конфлікту. Польсько-українське протистояння охопило не лише національні еліти, а й широкі верстви населення, нагадуючи «неоголошену війну»⁴.

На думку християнських суспільників націоналізм, що набував популярності у польському та українському політикумах не сприяв міжнаціональному порозумінню, тому пропонували, щоб керівництво у «народній політиці» здійснювало духовенство для користі обох народів⁵. Християнські суспільники закликали представників обох народів «відкинути

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 319. 62 арк.

² Зденервованс. *Руслан*. Ч. 276. 11 (24) грудня 1902. С. 1.

³ Шестий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 279. 16 (3) грудня 1913. С. 1–2.

⁴ Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К., 1996. С. 80.

⁵ Є. Е Митрополит на учительськiм вічу. *Руслан*. Ч. 29. 7 (20) лютого 1907. С. 1.

хоч на час теорію і побачити правдиве життя», яке отруювала взаємна ненависть від початкової школи до судів, церков та товариств¹.

Християнські суспільники заявляли, що польсько-москвофільський союз не сприятиме українсько-польському порозумінню². Зокрема, О. Барвінський звинувачував поляків, які не визнавали існування української нації, у потуранні розвитку москвофільства: «Власне ті, що не признавали Руси, а її заперечували, що не признавали їй прав до народного і культурного розвитку на рівні з польским народом, ті виплекали таких, що дивлять ся на північ»³. Християнські суспільники звинувачували поляків у тому, що ті привели до парламенту та сейму москвофілів М. Глібовицького, Д. Маркова та В. Дудикевича з метою, з одного боку – зупинити культурний та національний поступ галцьких українців, а з іншого – завоювати преференції для поляків з боку уряду Російської імперії⁴.

Варто зауважити на ставленні християнських суспільників до польських політичних середовищ. Ідеологічно найближчими до групи О. Барвінського були так звані «станьчики» – краківські консерватори. І одні і інші виступали за українсько-польсько-австрійське порозуміння, за що неодноразово критикувалися політичними опонентами: «Згадаємо лише, що одна частина праси давно наклеювала станьчиків краківських зрадниками ідеї польської, хоч вони виключно придбали Полякам галицьким не то найширші конституційні права, але і визначне становисько політичне в Австрії»⁵. Для краківських консерваторів важливо було зберегти міжнаціональний мир у Галичині. Попри те, «станьчики» трактували поступки українцям як вияв великої доброти польської влади, натомість розвиток української національної освіти вони вважали малопотрібною

¹ Національна нетерпимість. *Руслан*. Ч. 237. 24 (11) жовтня 1913. С. 1.

² Чи се дорога до поправи межинародних відносин в Галичині. *Руслан*. Ч. 157. 14 (27) липня 1907. С. 1.

³ Промова посла Барвінського в краєвім Соймі на засіданню з дня 2 мая 1900 р. в загальній розправі бюджетовій. Львів, 1900. С. 21.

⁴ Наші москвичі при роботі. *Руслан*. Ч. 36. 15 (28) лютого 1909. С. 1.

⁵ Лож і клевета горою! *Руслан*. Ч. 223. 2 (14) жовтня 1897. С. 1.

справою¹. Християнські суспільники, полемізуючи з станьчиками, відстоювали ідею багаторівневої національної освіти та відкидали закиди поляків у небажанні українцями вчитися та наявність незначної кількості кваліфікованих педагогічних кадрів².

О. Барвінський у своїх спогадах зазначав: «Одначе при всіх тих своїх верховладних змаганнях вони з оглядом як раз на Корону, що бажала спокою в краю і державі, були приневолені в дусі за порученої австр.основними державними законами робити від часу до часу уступки змаганням до рівноправности представникам нашого народу»³.

Натомість значно гірше ставилися християнські суспільники до так званих «подоляків» – східногалицьких консерваторів, критикуючи їх за шовіністичні настрої та зближення з москвофілами⁴.

Християнські суспільники вважали, що лише нормальні добросусідські взаємини сприятимуть подальшому поступу обох народів. Окрім того вони застерігали поляків від можливого українсько-російського порозуміння: «Поляки без порозуміння і згоди з Русинами також не будуть сильнішими, як суть. Поляки при своїх політичних обчисленнях завсїгди забувають, чим ми є для них на границі з Росією, а вже зовсім не хочуть подумати над тим, що колись же може змінити ся політика Росії супротив Українців, а тоді готові настати і в Галичині зовсім інші відносини між Русинами, як є тепер. І польско-руські відносини можуть тоді змінити ся, і то неконче так, щоб Русини мусїли притім програти справу. Красше не плювати в керницю, з котрої може прийде ся і пізнїйше спільно воду пити»¹.

Часопис «Руслан» передрукував статтю О. Маковея у «Буковині» «Поляки а ми», у якій може прослідкувати їх ставлення до співжиття українців та поляків у Галичині: «Долю нашого народу в Австрії звязала історія з долею польского народу. Теперішні відносини між сими двома

¹ Sprawy ruskie. *Czas*. 24 Lutego 1898.

² «Czas» про рускі справи. *Руслан*. Ч. 36. 15 (27) лютого 1898. С. 1–2.

³ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од. зб. 41. Арк. 762.

⁴ Лехнюк Р. Газета «Руслан» як джерело до вивчення... С. 156–157.

народами невідраді. З одної сторонни є сліпа невирозумілість польска, наслідок почуття сили, а з другої сторонни німічна ненависть руска, не менше сліпа як польска зарозумілість»².

У часописі «Руслан» неодноразово велася полеміка з пресою польських націонал-демократів (ендеків). Зокрема, «*Słowo Polskie*», порівнюючи становище українців у Росії та Австро-Угорщині, зазначало, що в Галичині діяло кілька тисяч народних шкіл, три гімназії, кілька університетських кафедр, фінансувалися наукові та культурно-просвітницькі товариства, тому їм не варто вимагати більшого від польської крайової влади³. Натомість християнські суспільники, апелюючи до цієї публікації, зазначали на тому, що полякам не варто уподібнюватися «москалям» обмежувати права українців⁴.

Християнські суспільники, оцінюючи програму польських демократів, констатували неприязне ставлення останніх до українців: «В рускій справі «демократи» стоять на тій самій становищі, що і найконсервативніші польські сторонництва, котрі виступають з гаслом «*niema Rusi!*». З найбезличнішим цинізмом демократи заявляють, що «попремо ті їх (Русинів) змаганя, котрі зможуть утривалити спільність наших краєвих і національних (!) інтересів». Прихильники О. Барвінського закликали боротися із цією течією польського політичного руху»⁵.

Для ендеків діяльність християнських суспільників була такою ж небезпечною як українське самостійництво, радикалізм чи москвофільство. Зокрема, Е. Торосевич, виступаючи у 1898 р. у Галицькому сеймі, закликав польську більшість визнати, що, добившись заснування ряду українських інституцій, О. Барвінський став для неї «найдорожчим послом»⁶.

¹ Поляк о Русиnah. *Руслан*. Ч. 169. 30 липня (11 серпня) 1898. С. 1.

² Маковей О. Поляки а ми. Передрук з «Буковини». *Руслан*. Ч. 193. 27 серпня (8 вересня) 1897. С. 1.

³ *Rusinom pro memoria. Słowo Polskie*. 8 sierpnia 1899.

⁴ «Слову Польскому» на розум. *Руслан*. Ч. 167. 28 липня (9 серпня) 1899. С. 1.

⁵ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 41. Арк. 775

⁶ Аркуша О. Документи «Гуртка українофілів» як джерело до вивчення модернізації... С. 73–74.

О. Барвінський критично ставився до ендеків: «т.зв. демократичні польські послы зовсім не з прихильности для руської справи і руських змагань гляділи помочи руських послів, а лише з політичного самолюбства, щоби скріпити свою опозицію в боротьбі проти консерватистів і здобути собі впливове становище в соймі і держ.раді. Руські послы мали служити топорищем для польсько-демократичної сокири»¹.

Християнські суспільники усвідомлювали негативне ставлення інших польських політичних середовищ до українського національного руху. Зокрема, О. Барвінський у своїх спогадах зазначав: «... не тільки польські людовці (мазурські селяни) на котрих поміч пос. Романчук покладав свої політичні надії, не тільки міщанські псевдодемократи відносилися неприхильно до українських змагань, але витворене під впливом зайців з Когресівки (всеполяків) з русофільською ідеологією стануло супроти наших народних змагань на становищі цілковитого перечення нашого єствовання, яко окремого і самостійного українського народу і всяких прав до такого розвитку. Навіть польські соціялісти під проводом Дашинського, котрі мали деколи доволі милозвучних фраз для руської опозиції, ішли рука в руку з противниками нашого народу і станули на становищі історичної Польщі...»²

На зламі XIX та XX ст. в Галичині змінилася політична ситуація, яка зумовила перегляд християнськими суспільниками ставлення до польського питання. «Станьчики» втрачали свої домінуючі позиції. Свідченням цьому є втрата ними посад намісника (Євстахій Сангушко, 1898 р.), віцепрезидента Крайової шкільної ради (Міхал Бобжинський, 1901 р.) та маршалка сейму (Станіслав Бадені, 1901 р.)¹. На провідні позиції у галицькій політиці вийшли «подоляки» (намісником у 1898 р. став Леон Пінінський) та ендеки, котрі не так охоче йшли на поступки українцям.

Християнські суспільники помічали ці зміни у польському політикумі та суспільстві щодо ставлення до українців на початку XX ст. З одного боку

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 41. Арк. 765.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 42. Арк. 164–165.

польська преса змальовувала українство як радикальне, «гайдамацьке», небезпечне для суспільства, а з іншого – москвофільство вважалося консервативним, безпечним та «благонадёжним»².

Усе це спонукало до пошуку радикальніших методів відстоювання своїх інтересів: «Нині вже в Галичині чують ся Поляки, як у себе дома. І справді, она лише номінально лежить в Австрії і належить до країв єї корони. Фактично она вже вилучена, заким той постулят буде переведений правно і формально. Не лише уряди і власти є наскрізь спольонізовані і пересяклі польським духом, не лише ціла автономічна, коштовна але і успішна машина у їх руках і вплив поваги латинського костела, але навіть і втискає ся польський шовінізм, де він повинен бути рішучо виключеним»³.

Попри те, християнські суспільники засудили вбивство М. Січинським галицького намісника А. Потоцького. Це можемо прослідкувати із листа їх лідера О. Барвінського до Андрея Шептицького від 30 квітня 1908 р., у якому зазначалося на трагічності становища галицьких українців, засуджувалася діяльність деяких депутатів та заклиалося митрополита очолити боротьбу з радикалізмом⁴. Натомість, К. Студинський у листі до одного із очільників польських консерваторів В. Коритовського від 19 квітня 1908 р.¹ зазначав, що політика А. Потоцького, скерована на підтримку москвофілів, була не вигідною як для українців, так і для поляків. Підтримка москвофілів польською владою призвела до радикалізації українського руху, виявом чого вбивство галицького намісника М. Січинським. Продовження К. Студинський закликав В. Коритовського підтримувати взаємини з українськими поміркованими консервативними середовищами (очевидно, маючи на увазі християнських суспільників). Також він висловив прагнення до пошуку компромісів у польсько-українських взаєминах, неприйняття радикалізму в політиці тощо.

¹ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух... С. 69.

² «Поклонъ Сѣверу!» *Руслан*. Ч. 262. 28 падолиста (11 грудня) 1906. С. 1.

³ Не Австрія а Польща! *Руслан*. Ч. 32. 9 (22) лютого 1903. С. 1.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 214. Арк. 26.

Об'єктом критики польських політичних середовищ став митрополит Андрей Шептицький. Вони не могли вибачити представнику шляхетського роду переходу до греко-католицизму. Усі заходи митрополита, скеровані на підтримку української освіти та культури гостро критикувалися польськими часописами. Зокрема, його звинувачували українських студентів Львівського університету під час сецесії наприкінці 1901 р.², українізації учнів львівської гімназії імені Франца Йосифа³ тощо. Натомість християнські суспільники активно захищали митрополита від цих закидів, наголошуючи на його українському походженні⁴.

Незважаючи на реноме пропольської та клерикальної політичної групи, християнські суспільники відкрито звинувачували польське вище духовенство у національному шовінізмі. Його позиція у справі сеймової реформи поглибила прірву між поляками та українцями. Як наслідок у 1913 р. серед польських депутатів стало більше націоналістів, натомість українська група стала лівішою. Українсько-польські суперечки у сеймі стали гострішими, тому справа порозуміння – малоймовірною⁵.

О. Барвінський гостро критикував галицького намісника графа Пінінського, котрий «пособлюваннем москвофілам для ослаблення народовців, а тим способом спинити здійсненне дальших національно-політичних і культурних домагань...»⁶. Назагал позицію прихильників О. Барвінського щодо поляків можна простежити у «Шостому листі до людей доброї волі», де зазначається: «... наше відношень до Поляків основує ся на бажанню рівноправности обох народів і звертає ся остро проти тих польских груп, які раді би насильством, чи асиміляційною тактикою здержати наш нарід на дорозі його змагань до красної долі»⁷.

¹ Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. II. K. 508–511.

² Напасть на ВПреосвященного Митрополита. *Руслан*. 1902. Ч. 6. 8 (21) січня.

³ Всепольска напасть на Впр. Митрополита. *Руслан*. 1906. Ч. 39. 18 лютого (3 березня). С. 1.

⁴ Шляхта а люд. *Руслан*. Ч. 220. 28 вересня (11 жовтня) 1903. С. 1; Мурина мораль. *Руслан*. Ч. 211. 19 вересня (2 жовтня) 1904. С. 1.

⁵ Повиборчі замітки і соймові вигляди. *Руслан*. Ч. 153. 15 (липця) 1913. С. 1–2.

⁶ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 41. Арк. 759.

⁷ Шестий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 279. 16 (3) грудня 1913. С. 2.

Всередині суспільно-християнського табору точилися дискусії щодо українсько-польського порозуміння. Яскравим прикладом цього свідчить конфлікт О. Барвінського з його багаторічним прихильником, заступником у «Руській громаді» Т. Реваковичем. Останній вважав за необхідне досягнення широкої коаліції українських національних сил та відмови від «угодової» політики. Врешті-решт, не знайшовши підтримки у О. Барвінського, Т. Ревакович 25 вересня 1905 р. звернувся до правління «Руської громади» із повідомленням про вихід з товариства та продовженням роботи у Ширшому Народному комітеті НДП. Це він пояснював втратою надії на можливість українсько-польсько-австрійського порозуміння та переходом до «рішучої опозиції»¹.

Незважаючи на те, що противники виборчої реформи серед польського політикуму здобули перемогу на виборах, християнські суспільники продовжували пропагувати ідею реальної політики. Доказом цього були спільні наради щодо становища Галичини з огляду на два неврожайні роки та період конфронтації з Росією. На їх думку, польсько-українська співпраця у сеймі могла бути основою щодо проведення у майбутньому виборчої реформи та нормалізувати міжнаціональні взаємини².

Таким чином, християнські суспільники у порівнянні з іншими українськими політичними партіями не відкидали співпраці з поляками. Через цю співпрацю вони намагалися добитися певних преференцій для українців. Представники суспільно-християнського руху критикували прояви шовінізму як з українського так і з польського боків. Події початку ХХ ст., зокрема ріст антиукраїнських тенденцій у польському політичному середовищі, змусили християнських суспільників переглянути погляди на українсько-польські взаємини. Поміркована позиція християнських суспільників щодо взаємин з поляками часто викликала незадоволення серед решти галицького політикуму та українського суспільства загалом.

¹Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: спогади Тита Реваковича... С. 735–736.

²Більше реальної політики. *Руслан*. Ч. 241. 29(16) жовтня 1913. С. 1.

РОЗДІЛ 6 ПАРЛАМЕНТСЬКА ПРАЦЯ

6.1 Участь християнських суспільників у виборчих кампаніях

Кінець XIX – початок XX ст. – час значної політизації галицького суспільства. Вибори до Державної Ради та Галицького сейму часто переростали не лише у боротьбу ідеологій, але й міжнаціональну. Дуже часто вони супроводжувалися значними зловживаннями та сутичками з правоохоронцями. У цей час виникали перманентні союзи між різними політичними силами – народовцями, москвофілами, поляками. У цій політичній конфігурації вагоме місце займали представники суспільно-християнського руху. Вони намагалися лавірувати між «опозиційними народовцями» та кураєвою адміністрацією, відкидаючи будь-які можливості порозуміння з москвофілами.

«Руслан» висвітлював передвиборчу програму КРНС, що ґрунтувалася на ідеях неможливості співпраці з москвофілами, відкидання демагогії й популізму. Наголошувалося на християнсько-католицькій позиції КРНС, співзвучній з передвиборчим посланням греко-католицьких владик. У посланні йшлося про загрозу для церкви з боку соціалізму, а тому вони рекомендували обирати справжніх патріотів.

Розвиток передвиборчого руху призвів до загострення політичних взаємин у Галичині й, одночасно, до політичного піднесення населення і недовіри та спротиву політичній пропаганді. Оцінивши ситуацію і розуміючи невігідність своєї позиції у суспільстві, КРНС змушений відмовитися від участі у виборах як політична партія. 24 лютого 1897 р. на зборах політичного комітету союзу вирішено самоусунутися від виборчої боротьби через неможливість її нормального ведення. КРНС не висловлював солідарності з іншими українськими політичними угрупованнями і вважав ідею порозуміння не на часі.

Остаточна позиція КРНС висловлювалася у заяві від 8 березня 1897 р., у якій наголошувалося на тому, що приступаючи до виборчої боротьби,

КРНС мав намір працювати над примиренням поляків і українців у Галичині. Проте відверті зловживання польської крайової влади і радикалізм певних українських кіл не дозволили їм реалізувати цього. Християнські суспільники відстоювали необхідність дотримання конституції Австро-Угорщини, гарантованих нею національних прав і закликав виборців підтримати лише тих українців, які визнавали свою національність та признавали себе католиками. У цьому ж заклику йшлося про те, що священники мали агітувати вірян голосувати лише за українців, а часопис «Руслан» у подальших випусках висловлювала підтримку кандидатам від Крайового виборчого руського комітету.

Відмовившись від участі у виборах як партія, КРНС продовжував підтримувати кандидатури окремих своїх діячів або інших поміркованих народовців. Зокрема, КРНС підтримав своїх кандидатів на виборах, зокрема о. Є. Гузара (Бережанщина), Т. Заячківського (Коломийщина) (обидва зняли свої кандидатури напередодні голосування), О. Барвінського (Броди-Камінка), А. Вахнянина (Сокаль-Жовква-Рава), К. Мандичевського (Надвірна-Станіславів-Богородичани-Товмач), К. Охримовича (Дрогобич-Стрий-Жидачів), М. Каратницького (Калуш-Долина-Бібрка) та І. Гробельського (Коломия-Надвірна-Богородичани-Снятин)¹.

З наближенням виборів у 1897 р., політична ситуація у Галичині загострювалася. Складність цієї виборчої кампанії полягала також у тому, що вона була короткотривалою. Хоч агітація фактично й розпочалася ще з осені 1896 р., офіційно вибори були оголошені 22 січня 1897 р., а в березні вже відбувалося голосування.

Влада вдалася до репресій, застосування силових методів, арештів. Це значно ускладнювало позицію християнських суспільників, погіршувало ставлення до них з боку інших українських партій і народних мас загалом; проповідувані ними мирні, легальні методи політичної боротьби явно не відповідали характеру суспільних відносин. Водночас зростала популярність

радикальних методів, а прихильникам консолідації вдалося повернути на свій бік народні маси і значно їх активізувати². Під час масових заворушень і зіткнень населення з поліцією та армією в Галичині вбито 9, поранено 29, заарештовано 800 осіб, організовано 24 політичні судові процеси³. Зокрема, у результаті були вбиті та поранені – в с. Чернів (Станіславський округ) та с. Давидів (Львівський округ). У першому випадку проведені властями арешти виборців-українців призвели до ще більших заворушень, в результаті яких вбито людину, в другому випадку виборчий комісар, призначений владою, – убитий натовпом селян, після чого поліція застрелила двох із них. Через декілька днів після того заарештовані селяни постали перед судом у Львові і заворушення почалися в самому місті Львів⁴.

Як зазначив, М. Демкович-Добрянський «Вибори провів граф Бадені з нечуваним тероризмом. Впали стріли, полилася селянська кров, задзвеніли кайдани, тюрми наповнились сотками людей, яких уся вина була в тому, що хотіли виконати свій громадянський обов'язок. Найзухвалішими фальшуваннями, хабарництвом і надужиттями вдалося зламати руську опозицію і провести урядових послів у більшості округів загальної і селянської курії»⁵.

Вибори проходили у березні 1897 р. упродовж 12 днів. Вибори в окремих куріях відбувалися у різні дні (11 березня – загальна курія, 16 березня – сільська, 18 березня – міська, 19 березня – торговельно-промислова палата і 22 березня – великі землевласники). Газети змогли повідомити офіційні результати виборів лише в останній тиждень березня.

Внаслідок виборів депутатські мандати отримали дев'ять галицьких українців та два українці з Буковини. Серед них: представники суспільно-

¹ ІЛ. ВР. Спр. 33. Арк. 645.

² Кліш А. Б. Участь суспільно-християнської течії у парламентських виборах наприкінці XIX ст. *Rozwój nauk humanistycznych* (Poznań, 27.02.2012 – 29.02.2012). Poznań, 2012. S. 77–80.

³ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. С. 92.

⁴ Binder H. Galizienin Wien: Parteien, Wahlen... S. 227.

⁵ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в XIX ст.: передмови В. Янева. Мюнхен: Логос, 1969. С. 72–73.

християнської течії О. Барвінський, А. Вахнянин, І. Гробельський, М. Каратницький, К. Мандичевський, К. Охримович; «опозиційні» народовці Т. Окуневський, Д. Танячкевич; соціал-демократ Р. Ярославич. Замість семи депутатських мандатів українці мали вже дев'ять. Проте лідери консолідаційного блоку народовців і москвофілів були невдоволені цими результатами. Їх лідер Ю. Романчук не переміг у жодному з п'яти округів, а москвофіли не отримали жодного мандата. Репресії виборами не закінчились. Одразу після них розпочалися судові процеси над найактивнішими громадськими діячами, у тому числі – духовенством.

Наслідки виборів викликали занепокоєння у галицькому політикумі. Зокрема, М. Грушевський у листі до О. Кониського 18 лютого 1897 р. зазначав: «Польський шовінізм дійшов до крайніх границь і дуже правдоподібна поголоска, що лише Бадені (президент) вплинув на них, що відступають кілька мандатів сторонництву Барвинського. Я ж знов скажу Вам щиро, що по всім, що сталося, волів би не мати ні одного Русина посла, як мати сторонників Барвинського. Чому? – Приїдьте самі і роздивіться, а то всього і на воловій шкурі не спишеш»¹.

На думку Є. Олесницького, представники суспільно-християнського руху встановили контроль над парламентською політикою галицьких українців, однак їх діяльність не користувалася підтримкою української громадськості та не приносила результатів через опір польських політиків будь-яким поступкам на користь українців².

О. Маковей, оцінюючи українське представництво у парламенті, сміливо, у сатиричній формі змалював депутатів, зазначивши, що Барвінський і Каратницький – це «віра», бо вірили в можливість одностайної боротьби українців у парламенті; посли Танячкевич, Охримович і Вахнянин були «керинею», бо вносили розбрат і безлад у середовище українських парламентарів; Мандичевський, Окуневський, Винницький вели себе, як

¹ Лист до О. Кониського. *Листування Михайла Грушевського*. К.: 1997. Т. 1. С. 61–62.

² Олесницький Є. *Сторінки з мого життя*. II частина (1890–1897). Львів, 1935. 124 с.

«парламентерські дикуни»; а «себе поборювали» Яросевич і Гробельський¹.

Газета «Буковина» саркастично охарактеризувала повиборчі думки новообраних депутатів, зокрема і християнських суспільників: «Посол Каратницький, коли єго вибрали ще й до ради державної, здивував ся дуже, вдарив себе по чолі і каже: Я сам не знав, що з мене такий геніяльний політик!

Посол Барвіньський заспіває:

Рости – рости, барвіночку,
Низенько стели ся,
Хоч тебе і скоти допчуть,
До землі тули ся!...

Вахнянин: Парлямент – то білярд, політика – карамболі. Вся річ в тім, аби не за сильно бити, бо готова куля вилетіти з білярду, а тоді треба зложити патик.

Гробельський: Вийду зпоміж кацапів, прийду поміж цапів. Радше не рушати ся»². Результати й умови проведення виборів викликали хвилю критики щодо КРНС і його лідерів. Поширювалася думка, що перемога його кандидатів була досягнута не так голосами виборців, як за допомогою урядової підтримки. Звинувачення в запродавстві за мандати утруднювало діяльність КРНС, його організаційний розвиток¹.

Часопис «Руслан» пропонував відмовитися від взаємних звинувачень та судових розбирань, а перейти до конкретної праці для народу. Часопис звертав увагу новообраних депутатів на основне завдання їх парламентської діяльності: відстоювання національно-культурних та економічно-господарських інтересів галицьких і буковинських українців. Християнські суспільники зверталися і до австро-угорської влади, наголошував на тому, що національно-культурне та економічно-господарське піднесення українців Галичини і Буковини зміцнить й саму імперію. Для виконання поставленої

¹Маковей О. Фальшиве пророцтво. *Буковина*. 9 (21) березня 1897. С. 3.

²Гумористика повиборча. *Народна часопись*. Ч. 56. 11 (23) марта) 1897. С. 1.

програми часопис радив українським депутатам співпрацювати з депутатами, які стояли на позиціях національної та економічної справедливості².

Внаслідок політичних обставин КРНС не брав участі у виборах до парламенту як партія, а лише підтримував своїх представників. У результаті виборів шість з дев'яти обраних галицьких українських депутатів належали до КРНС. В цілому вибори пройшли із значним зловживанням влади. Незадоволення результатами виборів, методами їх проведення призвело до загострення політичних відносин у Галичині та критику християнських суспільників.

Напередодні виборів 1900 р. «опозиційні» народовці та частина радикалів об'єдналися у лавах НДП. У передвиборчому зверненні НДП зазначалася необхідність державного реформування та захист національних, політичних, економічних та культурних інтересів українців³. Союзниками у майбутньому парламенті народовці бачили ліві партії, зокрема австрійських соціал-демократів, польських людовців та прихильників о. С. Стояловського. Окрім того вони виступали за якісний вибір кандидатів у депутати⁴.

Представники суспільно-християнської течії позитивно сприйняли задекларовані НДП наміри щодо якісного підбору кандидатів, проте закликали не керуватися вузькопартійними інтересами і не об'єднуватися з москвофілами «на шкоду чистоті національної ідеї»⁵. Вони вважали, що ці вибори «прокотяться критичною хвилею, коли вирішується подальша доля Австро-Угорської монархії: чи дійде до поглиблення конституційного ладу і покращення міжнаціональних відносин, а чи запанує німецька гегемонія і повернеться абсолютизм»⁶.

У передвиборчій риториці наголошувалося на християнсько-соціальній ідеології, як противазі радикалізму та соціал-демократії. У той час, як

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 7.

² Дві задачі послів руских. *Руслан*. Ч. 59. 13(25) марта 1897. С. 1–2.

³ До всіх русинів галицької землі! *Дѣло*. 24 вересня 1900. С. 1.

⁴ Посольски кандидатуры. *Дѣло*. 9 жовтня 1900. С. 1.

⁵ Слова під розвагу нашому загалови. *Руслан*. Ч. 237. 19 жовтня (1 падолиста) 1900. С. 1.

⁶ Критична хвиля. *Руслан*. Ч. 199. 2(15) вересня 1900. С. 1.

радикали та соціал-демократи, намагаючись отримати прихильність виборців, почали ототожнювати себе з віруючими людьми, називали релігію приватною справою. Представники ж суспільно-християнської течії намагалися викрити антирелігійну скерованість соціал-демократів та радикалів, а також сумнівалися, що ті взагалі були віруючими людьми та здатні покращити суспільні взаємини.

Християнські суспільники передбачали важку боротьбу у порівнянні з виборами 1897 р.¹. Виборча кампанія 1900 р. показала збільшення протиріч в українському політикумі. Окрім того християнські суспільники втратили підтримку польської адміністрації. Поляки заявляли, що від 1890 р. угодовці здобули безліч урядових преференцій, проте постійно критикували владу. Як зазначала «Gazeta narodowa», внаслідок критичних заміток в українській опозиційній пресі, на будь-якому виборчому окрузі Галичини легше «провести» польського кандидата, ніж представника «групи Барвінського»². Окрім того польський часопис, не відкидаючи значних досягнень угодовців, для зміцнення їх позицій радив шукати спільну мову з «польським колом», а не хорватами та словенцями (мається на увазі утворення спільної фракції українців, словенців та хорватів СХНС у парламенті попереднього скликання)³

Натомість, християнські суспільники зазначали, завдяки союзу з хорватами та словенцями українські депутати отримали доступ до парламентських комісій, зокрема бюджетної, чого не мали, співпрацюючи з «польським колом». У часописі «Руслан» зазначалося, що польські політики мали передусім у собі подолати упереджене ставлення до українців та прислухатись до єпископа Феліньського, який закликав «щиро, справедливо і по-християнськи ставитись до українців»⁴.

¹ Народовцям на розум. *Руслан*. Ч. 223. 3(16) жовтня 1900. С. 1.

² Rusiny ugodowcy. *Gazeta narodowa*. 14 października 1900. S. 1.

³ Ugodowi i opozycyjni Rusini. *Gazeta narodowa*. 5 grudnia 1900. S. 1.

⁴ Слівце правди «Gazet-і narodow-ій». *Руслан*. Ч. 265. 24 падолиста (7 грудня) 1900. С. 1.

1 листопада 1900 р. народовці порозумілися з москвофілами щодо погодження кандидатур на виборах. Натомість християнські суспільники заявили, що вони ніколи не погодяться на консолідацію з москвофілами і тому засудили НДП, яка «йде на руку національним ренегатам»¹. Погіршив становище християнських суспільників і «Польський виборчий комітет», що заявив, що не виставив своїх кандидатів у округах, де балотувалися прихильники О. Барвінського.

Християнські суспільники не утворили напередодні виборів міцної партійної організації чи єдиного виборчого комітету. Окрім того, на відміну від 1897 р., їх не підтримала Церква. З усіх кандидатів, лише О. Барвінський та М. Каратницький чітко дотримувалися позиції течії, а Е. Гладишовський. К. Охримович та о. К. Мандичевський не виявляли чіткої політичної позиції, хоча й підтримували християнських суспільників. У IV курії балотувалися також близькі до суспільно-християнського табору отці А. Захаріяsevич, А. Олесницький. Проте, вони не мали реальних шансів для перемоги на виборах.

Натомість один із засновників та ідейних натхненників течії А. Вахнянин відмовився від повторного балотування. Зокрема, він зазначав, що «Тяжка серцева недуга не дозволяє мені стати передь виборцями округу виборчого Жовковъ – Рава – Сокаль и здати имъ справу устно справу з посольскою моею діяльності вь державній раді, тым менше убігати ся о посольській мандат до державной рады»². Проте основною причиною від балотування, на нашу думку, була різка критика з боку опозиційної преси «угодової політики» А. Вахнянина.

11 жовтня 1900 р. на зборах представників духовенства Бродівського деканату запропоновано О. Барвінському балотуватися у депутати від IV

¹Горбатого і могила не виправить. *Руслан*. Ч. 243. 26 жовтня (8 падолиста) 1900. С. 1.

²Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908)... С. 122–123.

курії, а через декілька днів його кандидатуру підтримали збори виборців у Бродах та Щуровичах¹.

Основним його суперником був голова «селянської ради» із Кам'янки-Струмилової москвофіл о. І. Зельський, який поширював агітаційні листівки, звинувачуючи О. Барвінського у зраді та підтримці лише поляків та євреїв. Очільник християнських суспільників спростував звинувачення свого опонента. Зокрема, він зазначив, що в окрузі налічувалося 144 польських та єврейських виборців, а він на виборах 1897 р. отримав 380 голосів².

Свідченням успішності парламентської О. Барвінського стала підтримка його повторного кандидатування у різних містах та містечках. Зокрема, збори виборців підтримали його у Заложцях та Радехові³.

Незадовго до виборів «Бродівсько-Камянецький руський виборчий комітет», до якого входили передусім духовенство та сільська інтелігенція, звернувся до виборців із закликом підтримати О. Барвінського, який довів свою порядність працею для національної освіти, культури, науки та захистом селянських інтересів¹.

Результати виборів були неоднозначними для українців. У виборчому окрузі з центром у Бродах О. Барвінський здобув перемогу, отримавши 304 голоси. Його найближчий суперник о. С. Зельський здобув 214 голоси. У окрузі з центром у Станіславові перемогу здобув о. К. Мандичевський, отримавши 385 голосів, а його найближчий суперник Й. Каранович – 249. У тернопільському виборчому окрузі Є. Гладишевський здобув 324 голосів, а його суперник, радикал В. Будзиновський – 210. У виборчому окрузі з центром у Коломиї у боротьбі з Т. Окуневським переміг представник суспільно-християнської течії І. Длужанський, отримавши 384 голосів. У жовківському виборчому окрузі, де до цього депутатський мандат

¹Допись з Бродщини. *Руслан*. Ч. 233. 14(27) жовтня 1900. С. 1–2.

²Відповідь на відповідь о.Зельського, голови камянецької «Селянської Ради». *Руслан*. Ч. 268. 28 падолиста (11 грудня) 1900. С. 2.

³Посольське спрвозданє п. Барвіньского. *Народна Часопись*. 21 жовтня (3 падолиста) 1900. С. 1–2; Посольське спрвозданє п. Барвіньского. *Народна Часопись*. 31 жовтня (13 падолиста) 1900. С. 1–2; Посольське спрвозданє п. Барвіньского. *Народна Часопись*. 1 (14) падолиста 1900. С. 1–2.

отримував один із лідерів християнських суспільників А. Вахнянин, перемогу здобув москвофіл М. Король².

Слід зазначити, що 8 українських послів становили лише 10,2 % від усієї кількості депутатів від Галичини³.

Опозиційна преса, аналізуючи результати виборів, зазначала що українцям вдалося власними силами здобути чотири мандати (Ю. Романчук, А. Кос, В. Яворський, М. Король), а решту чотири депутати перемогли за урядового сприяння та проти волі народу⁴. Часопис «Руслан», аналізуючи результати виборів, зазначав, що кандидати, висунені консолідаційним блоком, були не здатними до ефективної роботи у парламенті. Такі вибори, на думку християнських суспільників, поширювали зневіру в народі, оскільки розпалювали нездійснені надії.

Втрата панівного становища християнських суспільників у парламенті зумовила поступову їх відмову від проурядового курсу. Наслідки виборів викликали резонанс в галицькому суспільстві. Зокрема, це можемо прослідкувати з листа В. Левицького до О. Барвінського від 21 грудня 1900 р., де зазначалося: «Вислід виборів так мене збентежив, що я й доси прийти до себе не можу. Показав він, як не можна вже ліпше, що відносини правління до нас змінили ся. Окрім Вас пустили ще 3 таких, з котрими Вам, як самосвідомому Русинові-народовцеві, засідати ніяк не яло ся. [...] Супроти сего, що зайшло, випадає й нам урегулювати інтереси з правлінням краєвим, що з нас собі порядно закило. [...] Та зміна нашої тактики потрібна тепер тим більше, що ми стоїмо зовсім відособлені: поминувши наших ренегатів – кацапів – маєм тепер проти себе опозиційників, радикалів, соціальних демократів, поляків, правління краєве, а й на митрополита [...] не можемо зовсім числити. Та й з «наших» дехто сидить на двох стільцях... [...] Серед

¹Руский комітет виборчий Брідско-Каменецький. *Руслан*. Ч. 266. 25 падолиста (8 грудня) 1900. С. 1–2.

²Результат виборів в IV курії. *Народна Часопись*. 6 (19) грудня 1900. С. 1.

³Staruch B. Der Kampf der Galizischen Ukrainer um ihr Selbstbestimmungsrecht im alten Österreich, 1772–1918: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der rechts – und staatswissenschaftlichen Fakultät der Leopold-Franzens-Universität zu Innsbruck. Innsbruck: s.n., 1948. S. 79.

⁴Наша нова репрезентація. *Дѣло*. 20 грудня 1900. С. 1.

таких обставин як тепер, годі, здає ся, буде дістати хоч би дрібницю, а в такому случаю нема що панькати ся з Поляками у Відни. [...] В звязи з тим стоїть і видаване «Руслана». Я розумію добре, що без газети тяжко, однак, здає ся, ліпше нехай мара бере газету, ніж попираючи враз з нею угодову політику залізти в таке багно, з якого вже тяжко буде видістатись. Лучше берегти своє чесне і поважане ім'я, над чим Ви працювали ціле своє житє»¹.

Вибори до Державної Ради 1900 р. виявилися неоднозначними для представників суспільно-християнської течії. З одного боку, вони отримали менше депутатських мандатів ніж у 1897 р. З іншого, незважаючи на нищівну критику з боку опозиційних партій та ігнорування їх політичної сили польською владою, вони зуміли перемогти на чотирьох виборчих округах.

Слід зауважити, що перехід християнських суспільників до політики поміркованої опозиції не слід вважати передвиборчою технологією. Це була відповідь на подекуди шовіністичні дії поляків у Галичині. Попри те, християнські суспільники залишали за собою право у подальшому співпрацювати з тими польськими політичними силами, що йтимуть на зустріч українцям².

Спільні дії українських депутатів у Галицькому сеймі дали надію на їх об'єднання напередодні перевиборів 1901 р. Проте до згоди християнських суспільників із націонал-демократами не дійшло. Останні уклали консолідацію із москвофілами³, що для О. Барвінського і його прихильників було неприйнятним. Водночас підтримка О. Барвінським «сецесії» налаштувала проти нього більшість польських політиків та унеможливила його урядовою підтримкою.

Передвиборна кампанія О. Барвінського не відрізнялася ні революційністю програми, ні новаторством методів пропаганди. Вона велася в основному за допомогою публікацій у часописі «Руслан» і на зустрічах з

¹ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 1626/п. 108.

² Причинок до початкової історії випадку виходу руских послів з галицького сойму. *Руслан*. Ч. 165. 22 липня (4 серпня) 1901. С. 1–2.

³ Відозва до всіх Русинів галицької землі! *Дѣло*. 13 липня 1901. С. 1.

виборцями. На початку ХХ ст. у галицькій політиці на перший план виступала робота з широким загалом. Практично усі політичні сили збирали велелюдні віча, на яких за допомогою популізму та красномовства намагалися переконати електорат. Натомість, християнські суспільники були прихильниками «органічної праці», а масові мітинги та всеохопна агітація, на їх думку, сприяли зниженню рівня політичної культури.

Політичне значення виборів до сейму для «Руської громади» було в тому, щоб задекларувати зміну своєї тактики. Упродовж передвиборчої кампанії прихильники О. Барвінського неодноразово зазначали на підтримці «сецесії» українських парламентарів¹.

Християнські суспільники, передбачаючи невтішні результати виборів для українців, оскільки поляки вели небувалу агресивну пропагандистську політику на шпальтах своїх часописів. Тому часопис «Руслан» закликав усіх українців взяти участь у виборах та віддати свій голос за справжніх патріотів².

Напередодні виборів 1901 р. прихильниками О. Барвінського у цих повітах засновано виборчий комітет, який об'єднував незначну кількість священників Бродівського і Кам'янка-Струмилівського повітів. Серед найактивніших діячів слід назвати отців М. Левицького та М. Герасимовича. Ширший комітет складався з 46 членів, а тісніший – із 17, серед яких переважну більшість складали заможні селяни, сільська інтелігенція та духовенство. Комітет підтримав О. Барвінського, характеризуючи його як заслуженого політика, що не зійшов на рівень «дрібної боротьби», а завжди відстоював інтереси селян³.

Прихильники О. Барвінського стикнулися з низкою організаційних перепон щодо діяльності осередків, оскільки через різні причини багато хто

¹ Новинки. *Руслан*. Ч. 144. 27 червня (10 липня) 1901. С. 1.

² В рішачій хвилі. *Руслан*. Ч. 189. 22 серпня (4 вересня) 1901. С. 1.

³ Відозва. *Руслан*. Ч. 171. 29 липня (11 серпня) 1901. С. 1.

«з священників було дуже мало по нашій стороні, а декотрі навіть в посьлідній хвили нас опустили»¹.

На це було кілька причин. По-перше, у цих повітах дедалі більшої популярності набували москвофіли, що зорганізувалися у «Селянській раді»; по-друге, націонал-демократи розширювали власну організаційну мережу, подекуди залучаючи до неї колишніх прихильників О. Барвінського.

Опонентом О. Барвінського у його виборчому окрузі був о. С. Зельський, парох Милятина. Він хоча й був членом НДП, проте з самого початку виборчої кампанії залучився підтримкою москвофілів². О. Барвінський висунення проти себе кандидата пояснював так: «Москвофіли не могли простити мені фонетики, накладу шкільних книжок, виєданого для Н.[аукового] Товариства ім. Шевченка, заходів моїх для визволення «Народного Дому» з москвофільських рук, змагань до помноження шкіл з укр.[аїнською] викл.[адовою] мовою і взагалі систематичного поборювання москвофілів та консолідації з ними»³.

Внаслідок виборів до Галицького сейму обрано лише 13 українських депутатів, серед яких суспільно-християнський табір представляв лише О. Барвінський. Така незначна кількість народних обранців не давала змоги самотійно вносити подання до сейму (для чого потрібно було 15 голосів). Аналізуючи склад нового українського представництва, часопис «Руслан» зазначав, що лише 7 з 13 новообраних депутатів були здатні до парламентської роботи⁴.

Попри поразку на парламентських виборах, християнські суспільники течії не відступили від ідеї створення політичної партії. Так, 4 жовтня 1901 р., на чергових зборах керівництва «Руської громади» ставилося питання про

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 885 / п. 70. Арк. 47.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 41. Арк. 828.

³ Там само. Арк. 815.

⁴ 13. *Руслан*. Ч. 192. 25 серпня (7 вересня) 1901. С. 1–2.

намір створення такої партії, яка мала б за мету об'єднання українських національних політичних сил та рішуче виступати проти москвофілів¹.

Внаслідок несприйняття польською більшістю Галицького сейму потреби відкриття української гімназії у Станіславові, а також у зв'язку з т.зв. «акцією В. Козловського», українські депутати вдалися до чергової «сецесії», участь у якій взяв і О. Барвінський. Тому для заміщення звільнених мандатів були оголошені додаткові вибори. Усі українські партії домовилися про повну підтримку депутатів-«сецеоністів» у їх виборчих округах².

Особливо гостро стало питання переобрання О. Барвінського. У Бродівському повіті, де традиційно він кандидатував, ситуація напередодні виборів була критичною. Москвофіли продовжували налагоджувати взаємини з поляками й таким чином хотіли витіснити О. Барвінського з галицької політики. Про посилення їх позицій дізнаємося із листів довіреної особи очільника християнських суспільників у Бродівському повіті о. М. Герасимовича³. Аналогічною була ситуація у Кам'янко-Струmilівському повіті.

О. Барвінський так оцінював ситуацію напередодні виборів: «Положенє було труднїйше, як попередних літ, бо консолідаційна робота Нар.[одного] Комітету заподіяла чимало лиха на шкоду народовцїв»⁴.

НДП офіційно зайняла позицію усіх колишніх депутатів, які підтримали сецесію. Її лідер, Є. Олесницький висловлював повну підтримку кандидатури О. Барвінського: «Москвофіли за всяку ціну не хочуть допустити Вашого поновного вибору, а треба нам всіх сил доложити, щоби Ви вийшли»⁵. Хоча у самостійний вибір очільника «Руської громади» Є.

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 74.

² Оголошене. *Діло*. Ч. 12. 16 (29) січня 1904. С.; Заява бувшого кляубу руских послів соймових. *Діло*. 15 (28) січня 1904. С. 1.

³ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 885 / п. 70. Арк. 20зв.

⁴ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 47. Арк. 247(1)

⁵ Там само.

Олесницький не вельми вірив, тому закликав його шукати підтримки у Відні¹.

Москвофіли у цьому виборчому окрузі об'єдналися навколо кандидатури пароха с. Попівці о. Т. Еффиновича. Про важливість цих виборів для москвофілів свідчить участь у передвиборчій кампанії одного із їх провідних теоретиків О. Мончаловського². Не підтримала кандидатуру О. Барвінського і польська влада на чолі з А. Потоцьким, яка оголосила про свій нейтралітет. Натомість польська шляхта повіту, об'єднана навколо братів Ценських підтримала москвофілів.

Християнські суспільники зіткнулися з фінансовими проблемами. Видання агітаційних матеріалів, праця агітаторів, найм приміщень вимагали значних коштів, яких у О. Барвінського та його політичної сили не було: «В касі «Р.[уської] Гром.[ади] вже нема нічо. Відозву видруковано 100 прим.[ірників]. Нас 9 люда заплатилисьмо за друк і висилку 52 кор. 35 с. – і крім того висилаєм завтра 100 корон. (Б.[арвінський] казав міні, що вже видав з свого 400 злр. Конечне є, щоби Н.[ародний] комітет післав не сдані ще 500 корон (бо 100 кор. ми висилаєм)»³. Натомість у їх опонентів не спостерігалось фінансових проблем і вони доволі часто купували голоси виборців. Загальну вартість виборчої кампанії Т. Еффиновича оцінювали в 10 тисяч злр.⁴.

Внаслідок агресивної виборчої агітації москвофілів, їх фінансових зловживань, О. Барвінський, єдиний із депутатів-«сецеоністів», програв вибори до Галицького сейму, а депутатський мандат здобув Т. Еффинович.

Вибори 1904 р. показали, що ера домінування християнських суспільників у галицькій політиці підійшла до свого логічного завершення. Цьому сприяла низка факторів. Передусім, перехід до поміркованої опозиції призвела до втрати союзників серед польської адміністрації. Натомість, така

¹ Там само

² Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух.. С. 94.

³ ЦДАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 43в.

⁴ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 885 / п. 70. Арк. 65.

політика не знайшла підтримки серед широкого загалу доволі зрадикалізованого галицького суспільства.

Провал О. Барвінського на виборах до Галицького сейму став тим лакмусовим папірцем життєдіяльності «Руської громади». Це політичне утворення де-факто перестало існувати практично зразу після цієї поразки. Хоча де-юре «Руська громада» існувала ще декілька років. Не вбачаючи перспективи у подальшій «поміркоvanій опозиції» її представники переходили до лав націонал-демократів. Найвідоміший приклад такого переходу – багаторічний соратник О. Барвінського, один з лідерів та ідеологів «Руської громади» Т. Ревакович. У їх листуванні цього періоду можемо прослідкувати ідейні протиріччя у суспільно-християнському середовищі. Зокрема, Т. Ревакович у одному з листів зазначав на безперспективності порозуміння з поляками: «Але не дасть ся заперечити, що політика утилітарна нинька і вже довший час жадного хісна Русинам-Українцям не приносить. [...] Поляки не змінять того свого поступованя по доброму. Тільки силою може руськоукраїнський нарід ліпшу долю собі вибороти. [...] то є обовязком нашої інтелігенції, отвирати очи народови, що чужинці є наші вороги й треба все остерегти перед ними, щоби від шкоди хоронив ся»¹.

Попри політичну поразку О. Барвінський залишався одним із найбільших українських патріотів. Безумовно можемо підтримати О. Аркушу, яка зазначала: «Його наміри були чистими, дії логічними, а часто – й бездоганними, працездатність – фантастичною, але – якби тягар усіх звинувачень на його адресу мав ще й фізичну вагу, О. Барвінський, без сумніву, став би рекордсменом серед тогочасних українських політиків. Його політична кар'єра, попри найвищі злети, нагадувала радше суцільну покуту за невчинені гріхи...»².

Упродовж кінця 1903 – початку 1904 рр. увага громадськості була

¹ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Спр. 2201 / п. 135. Арк. 46–48зв.

² Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997. С. 4.

прикута до подій у Галицькому сеймі у зв'язку із посиленням антиукраїнського курсу польської парламентської більшості та т.зв. акції В. Козловського. У жовтні 1903 р. українські депутати Галицького сейму вдалися до чергової «сецесії», участь у якій взяв О. Барвінський.

Внаслідок цього у 1904 р. призначено додаткові вибори до Галицького сейму. Найпотужніша українська політична сила Галичини, НДП, виступила за переобрання усіх депутатів, котрі підтримали сецесію, що мало продемонструвати солідарність українського загалу, зазначали на неприпустимості використання «сецесії» для розпалювання міжпартійної ворожнечі в українському таборі¹.

Для «Руської громади» основним завданням на цих виборах було повторне обрання О. Барвінського, що довело б спроможність товариства залишитися на політичній карті Галичини. Кандидатуру очільника «Руської громади» у виборчому окрузі Лопатин – Броди – Радехів підтримала і НДП. Зокрема, про це повідомляв її лідер Є. Олесницький у листі до О. Барвінського від 14 жовтня 1904 р.² Окрім того, у листі від 27 лютого 1904 р. він пропонував допомогу своєї політичної сили у веденні передвиборчої кампанії О. Барвінського³.

Слід зауважити, що у Бродівському повіті, де кандидатував О. Барвінський, ситуація напередодні виборів була критичною для народовців. Москвофіли об'єднали свої зусилля навколо кандидатури греко-католицького священника, пароха села Попівці о. Т. Еффиновича, одного з перших фундаторів та жертводавців «Народного дому». Про важливість цих виборів для москвофілів свідчить участь у передвиборчій агітації одного із провідних їх теоретиків Осипа Мончаловського⁴.

Не підтримала кандидатуру О. Барвінського і польська адміністрація на чолі з А. Потоцьким, оголосивши про свій нейтралітет. Натомість польська

¹ Заява бувшого клубу руских послів соймових. *Діло*. 1904. Ч. 11. 15 (28) січня. С. 1.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 2012 / п. 127. Арк. 44.

³ Там само. Арк. 38–38 зв.

⁴ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух.. С. 94.

шляхта повіту, що гуртувалася навколо братів Ценських та повітової ради підтримала москвофілів.

Слід зауважити, що тодішній електорат не відзначався політичною грамотністю. Прихильники О. Барвінського зіткнулися і з фінансовими проблемами. Видання агітаційних матеріалів, найм агітаторів та приміщень для частувань вимагали чималих коштів, яких практично не було: «В касі «Р.[уської] Гром.[ади] вже нема нічо. Відозву видруковано 100 прим.[ірників]. Нас 9 люда заплатилисьмо за друк і висилку 52 кор. 35 с. – і крім того висилаєм завтра 100 корон. (Б.[арвінський] казав міні, що вже видав з свого 400 злр. Конечне є, щоби Щародний] комітет післав не сдані ще 500 корон (бо 100 кор. ми висилаєм)»¹.

Внаслідок потужної передвиборчої кампанії москвофілів (яка базувалася на змалюванні О. Барвінського як зрадника) та подекуди підкупу виборців очільник «Руської громади» єдиний з усіх українських депутатів – «сецесіоністів» – програв вибори. Є. Олесницький після виборів листовно виправдовувався перед О. Барвінським: «Результат брідського вибору був для мене дуже болючим – ручу вам словом, що волів я був мій мандат утратити!.. Я и нині щиро болію, що вас нема між нами и видчуваю брак вашого досвіду и знаня – та суть се річи від моєї волі зовсім независимі. Я радів щиро, що в послідніх літах затерто давні непорозуміння між нами и що можемо іти разом, а ви бачили и відчували самі, що я з вами у всіх майже головних точках... політичних годився...»².

Однією із найважливіших питань для українців на початку XX ст. стало проведення нової виборчої реформи і запровадження справедливого, загального виборчого права. 26 вересня 1905 р. молодочехи, соціал-демократи та інші прихильники повної демократизації виборчого права внесли на розгляд парламенту чотири пропозиції з вимогою введення загального виборчого права. Таку ж пропозицію внесли й українські

¹ Цит.: Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух.. С. 95.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 2012, п. 127. Арк. 43–46.

депутати, яку підписали Ю. Романчук, О. Барвінський, Є. Пігуляк, А. Гладишовський, В. Яворський, А. Кос, М. Король, М. Василько, один чеський та шість польських депутатів. У ній зазначалося, що діючі виборчі правила не відповідали умовам часу, а парламент «не може вважатися за дійсний вираз загальної волі народу»¹. Проте, 6 жовтня 1905 р. зазначені пропозиції відхилено на засіданні парламенту.

На думку Франца Йосифа I, поширення загального виборчого права призведе до зміцнення конфесійних та соціальних масових партій, послабить націоналістичні групи та пом'якшить міжнаціональні конфлікти, що перешкоджали нормальній роботі парламенту².

Упродовж 1906 р. тривали складні переговори щодо виборчої реформи, в ході яких урядовий законопроект здобув запевнення щодо підтримки більшості депутатів.

Згідно, із законопроектом, до складу парламенту входило 516 депутатів, у т. ч. 109 – представляло Галичину та 14 – Буковину. Активним виборчим правом наділялися чоловіки, які досягли 24 років, були громадянами Австро-Угорщини, мали не менше річний ценз осілості. Натомість пасивним виборчим правом наділялися чоловіки, які досягли 30 років та були щонайменше 3 роки австрійськими громадянами.

У виборчих округах обирали, як правило, одного депутата, лише в Галичині утворено 34 округи одномандатних (міста) та 36 двомандатних округів (містечка та села). У цих округах для обрання першого депутата потрібно отримати 50 % від усіх голосуючих плюс один голос, а для другого – лише 25 %.

¹ Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. С. 132.

² Там само. С. 133.

Українські депутати не підтримали цей законопроект. Проте, у листопаді 1906 р. зазначений законопроект внесено на розгляд парламенту¹.

Упродовж кінця 1906 – початку 1907 рр. цей законопроект схвалено обома палатами парламенту та затверджено цісарем². Слід зазначити, що християнські суспільники, як і решта українських партій, підтримали впровадження загального виборчого права, вбачаючи у цьому можливість для збільшення українського парламентського представництва³. На шпальтах їх часопису неодглагозово з'являлися публікації щодо подій, пов'язаних із впровадженням реформи. Зокрема, значну увагу приділено ставленню поляків щодо виборчої реформи⁴. О. Барвінський зазначав, що Польське коло було основним опонентом суспільних змін у Австро-Угорській монархії, намагаючись не допустити розширення національно-політичних прав українців⁵.

¹Цюцюра Т. Б. Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907). *Український історик*. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. 1980. Вип. 1–4 (65–68), рік XVII. С. 35–36.

²Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження... С. 135.

³О виборчу реформу в Австрії. *Руслан*. Ч. 242. 28 жовтня (10 листопада) 1905; Що дальше робити? *Руслан*. Ч. 261. 26 листопада (9 грудня) 1906

⁴Виборча реформа а польське коло. *Руслан*. Ч. 257. 18 (30) падолиста 1905. С. 1; Виборча реформа а русини. *Руслан*. Ч. 251. 9 (21) падолиста 1905. С. 1; Виборча реформа т. зв. демократів польских. *Руслан*. Ч. 231. 14 (27) жовтня 1905. С. 1–2; Вигляди виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 263. 26 падолиста (8 грудня) 1905. С. 1–2; Відгомін заяви бар. Гавча про виборчу реформу. *Руслан*. Ч. 259. 20 падолиста (2 грудня) 1905. С. 1; Міністер-президент Гавч про виборчу реформу. *Руслан*. 1905. Ч. 246; Парламентарний опір проти загального права виборчого. *Руслан*. Ч. 262. 25 падолиста (7 грудня) 1905. С. 1; Півурядовий голос в справі виборчої реформи. *Руслан*. 1905. Ч. 278; Виборча реформа а палата вельмож. *Руслан*. Ч. 255. 18 падолиста (1 грудня) 1906. С. 1; Виборча реформа в комісії. *Руслан*. Ч. 99. 19 (23) мая 1906. С. 1; Виборча реформа і парламентаризация. *Руслан*. Ч. 78. 15 (28) цвітня 1906. С. 1; Виборча реформа zagrożена. *Руслан*. Ч. 267. 3 (16) грудня 1906. С. 1; Вісти про пересилене задля виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 220. 6 (19) жовтня 1906. С. 1; Друге читане закона про виборчу реформу. *Руслан*. Ч. 236. 25 жовтня (7 падолиста) 1906. С. 1; Замітки про виборчу предлогу правительственну. *Руслан*. Ч. 36. 15 (28) лютого 1906. С. 1; Замітки про виборчу предлогу правительственну. *Руслан*. Ч. 37. 16 лютого (1 марця) 1906. С. 1–2; Колоди під ноги виборчій реформі. *Руслан*. Ч. 197. 7 (20) вересня 1906. С. 1; Компроміси в справі виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 62. 22 марця (5 цвітня) 1906. С. 1; Начерк закона про свободу виборчу, зміну регуляміну і про нерушимість посольску. *Руслан*. Ч. 40. 19 лютого (4 марця) 1906. С. 1; Нові змаганя до зміни виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 160. 25 липня (7 серпня) 1906. С. 1–2; Нові змаганя противників виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 251. 14 (27) падолиста 1906. С. 1; Парляментарна сесия для виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 17. 21 січня (3 лютого) 1906. С. 1; Парляментарні сторонництва супроти виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 38. 17 лютого (2 марця) 1906. С. 1–2; Польські послы більшої власности про виборчу реформу і про руску справу. *Руслан*. Ч. 77. 14 (27) цвітня 1906. С. 1–2; Трудности виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 208. 22 вересня (5 жовтня) 1906. С. 1–2; Безконечна розправа виборча. *Руслан*. Ч. 52. 11 (24) марця 1906. С. 1; Виборчі програми і поклики. *Руслан*. 10 (23) січня 1907. Ч. 7. С. 1–2.

⁵Виборча реформа а польське коло. *Руслан*. Ч. 257. 18 (30) падолиста 1905. С. 1.

Взагалі християнські суспільники зазначали на доволі шовіністичних поглядах більшості польських політиків, які на український народ дивилися як на «меншевартний»¹. Польське коло виступало за те, щоб із розширенням виборчих прав паралельно зміцнювалося місцеве самоврядування та збільшувалися повноваження Галицького сейму. Натомість, О. Барвінський зазначав, що таке зміцнення автономії неможливе до тих пір, поки у Галицький сейм «не стане на становищі повної рівноправності і признання національних і мовних прав руского народу»².

У часописі «Руслан» О. Барвінський проаналізував ставлення до виборчої реформи та українсько-польських взаємин гр. К. Шептицького та В. Козловського. Зокрема, очільник християнських суспільників зазначив, що гр. К. Шептицький, вказуючи на українсько-польське порозуміння, т.зв. *Modus vivendi*^{*}, не наводить шляхів його досягнення. Автор допису відмітив, що поляки не розуміли та не визнавали того, що галицькі українці вимагають рівноправності та національно-культурного поступу. Натомість, польські політики вважали, що заснуванням кількох гімназій чи інших інституцій можна «раз на все вдоволити потребам руского народу»³.

У відповідь В. Козловському, О. Барвінський зазначав, що офіційної домовленості між поляками та українцями ніколи не існувало, а т.зв. «нова ера» була ініційована Віднем⁴. О. Барвінський зазначав, що новим виборчим законом австрійська влада намагалася послабити міжнаціональні суперечки, зосередившись на соціально-економічних питаннях. Натомість, це спровокувало розквіт націоналізму, нетерпимості та ненависті між народами і політичними партіями. Поляки, як зазначав О. Барвінський, «змагалися до відокремлення Галичини та повної верховлади над українським народом.

¹ Відгомін заяви бар. Гавча про виборчу реформу. *Руслан*. Ч. 259. 20 падолиста (2 грудня) 1905. С. 1.

² Парляментарні сторонництва супроти виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 38. 17 лютого (2 марця) 1906. С. 1–2.

^{*} *Modus vivendi* (від лат. *modus* – спосіб і лат. *vivendi* – жити) – латинська фраза, що означає згоду сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди.

³ Польські посли більшої власности про виборчу реформу і про руску справу. *Руслан*. Ч. 77. 14 (27) цвітня 1906. С. 1–2.

⁴ Там само.

Загорілість і нетерпимість усього українського вважалася у Поляків основою патріотизму»¹.

Попри те, християнські суспільники застерігали від зловживань на виборах щодо неграмотних громадян. Вони закликали «Просвіту» та РПТ у найстисліші терміни zorganizувати роботу щодо роз'яснення правил поведінки на виборчих діяльностях для такої верстви населення².

Християнські суспільники звертали увагу на пасивність українських депутатів щодо відстоювання власних вимог у справі виборчої реформи. У той час коли німецькі, польські, чеські представники проводили переговори у Відні, щодо кількості та поділу виборчих округів, українці обмежувалися лише маніфестаціями на користь загального, безпосереднього, рівного та таємного голосування³.

Окрім того, християнські суспільники критикували українських депутатів, які не зверталися зі своїми пропозиціями щодо виборчої реформи до галицького намісника, знаючи, що «Відень опирає ся головню на предлогах краєвих начальників»⁴. Окрім того, О. Барвінський дорікав українським депутатам нездатністю шукати союзників у стінах парламенту для вирішення нагальних проблем власного народу, в т.ч. внесення змін до виборчого законодавства⁵.

О. Барвінський мав намір балотуватися у виборчому окрузі, що охоплював Бродівщину, Радехівщину, Сокальщину та Зборівщину. Традиційно він намагався залучитися підтримкою духовенства, однак безуспішно. Окрім того, частина священників, котра підтримувала О. Барвінського, вважала запізнілим висунення його кандидатури, у зв'язку із тим, що перед цим висунено кандидатуру представника НДП Є. Петрушевича.

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 52. Арк. 9.

² Загальне право виборче а неграмотність між руским народом. *Руслан*. Ч. 30. 8 (21) лютого 1906. С. 1.

³ Виборча реформа а русини. *Руслан*. Ч. 251. 9 (21) падолиста 1905. С. 1.

⁴ Розправа над виборчою реформою. *Руслан*. Ч. 42. 12 лютого (7 марця) 1906. С. 1–2.

⁵ Друге читане закона про виборчу реформу. *Руслан*. Ч. 236. 25 жовтня (7 падолиста) 1906. С. 1.

Напередодні виборів О. Барвінський відмітив деструктивну роль москвофілів та радикалів в українському політичному русі. Зокрема, він відзначав, що москвофіли висували кандидатів, не здатних до парламентської роботи, з однією метою – щоб мандат не отримав представник НДП. Натомість, радикали без погодження з «Народним комітетом» виставляли кандидатами, за висловом О. Барвінського, «пусто мельників і ревунів»¹.

Такі дії москвофілів та радикалів викликали осуд у середовищі націонал-демократів. Напередодні виборів один з очільників НДП Ю. Романчук на шпальтах часопису «Діло» виступив із заявою, які завдання стоять перед новообраними депутатами та які задатки повинен мати народний обранець. Також він зазначав, що з колишніх депутатів Д. Кулачковський та О. Барвінський «були б добрим набутком у новій раді»².

Християнські суспільники позитивно сприйняли таку заяву. Зокрема, О. Барвінський робив висновок, що лідери НДП Ю. Романчук та Т. Окуневський зрозуміли, що «не демагогічними окликами, бундучністю, якою визначалися о.посол Яворський з Самбірщини, котрий думав, що простаковатистю, або редактор «Гайдамаків» Мих. Петрицький, що пустомельством і лепетанням язиків, зуміємо досягнути якісь успіх, але поважною роботою в комісіях, до чого треба позитивного досвіду і знання, можемо довести до поправки нашого народного положення»¹.

Внаслідок виборів 1907 р. до австрійського парламенту галицькі українці здобули 27 мандатів. Зокрема, депутатами стали націонал-демократи Ю. Романчук, Є. Олесницький, К. Левицький, Т. Окуневський, Г. Цеглинський, Є. Петрушевич, О. Колесса, С. Дністрянський, В.Охримович, Є. Левицький, Т. Войнаровський, Д. Стахура, С. Онишкевич, В. Будзиновський, Й. Фолис, М. Петрицький, Т. Старух, радикали К. Трильовський, Л. Бачинський, М. Лагодинський, москвофіли М. Король, В. Давидяк, В. Курилович, Д. Марков, М. Глібовицький соціал-демократи

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 52. Арк. 11.

² Там само. Арк. 13.

С. Вітик і Я. Остапчук. Окрім того, обрано ще п'ятьох українців з Буковини – М. Василько, Є. Пігуляк, І. Семака, А. Лукасевич та М. Спину².

Аналізуючи результати виборів, О. Барвінський констатував факт, що значна частина новообраних депутатів не була здатна до парламентської діяльності³. У тому, що нова виборча реформа не принесла для українців значних здобутків, він покладав вину на «вузькоглядну» політику «Руського парламентського клубу»⁴.

Найкращим зразком ставлення і християнських суспільників і їх лідера до падіння професійного рівня української політики є «Допис з Брідщини» в часописі «Руслан» під час виборчої кампанії до Державної Ради в 1907 р. Ці вибори вперше відбувалися згідно засади загального, рівного і прямого голосування, що лише збільшувало роль сучасних методів здобуття популярності. Автор допису зазначав, що: «Деякі... закидують п. Барвінському, що не робить за собою жадних кроків, не журить ся про вибори і навіть не покаже ся в свій округ. Та на се я відповідаю тим панам, що п. Барвінський тому сорок літ робив тоту саму роботу, що они тепер, «розрухував нарід», ба але далеко краще, бо не горлав за власним мандатом по вічах, але закладав читальні, їздив з вітчитами і рефератами по цілій Тернопільщині, а навіть заглядав і в брідський повіт. Нехай наші кандидати хоть половину сего часу, хоть яких двайцять рочків «порухають» нарід, то справді будуть могли мати оправдані претенсії до мандату. Колиб такі піоніри нашої народної справи, як пп. Романчук або Барвінський... мусіли еще товчи ся по селах та місточках, по страшних, розмоклих дорогах, серед стужі і вохкості промовляти до зборів, нарушуючи своє здоров'є та виставляючи часто свої сиві голови на очайдушні атаки і поруганє молоденькими агітаторами... то було би соромом не тільки для них, але і для

¹ Там само. Арк. 14.

² Баран А. В. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати. *Часопис Академії адвокатури України*. № 16. 2012. С. 4–5

³ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 52. Арк. 14.

⁴ ІЛ. ВР. Ф. 135. Спр. 51. Арк. 976.

нас, виборців, що ми єще потребуємо агітації, щоби нас осьвідомити: хто є Барвіньський або Романчук»¹.

Отже, упродовж кінця XIX – початку XX ст. відбувалися певні зміни щодо ведення політичної боротьби у суспільно-християнському середовищі. Християнські суспільники розуміли свою політичну слабкість та намагалися шукати союзників. І якщо наприкінці XIX ст. таким союзником була польська влада, яка не висувала своїх кандидатів у округах, де намагалися здобути депутатський мандат представники суспільно-християнського табору. Окрім того, польська адміністрація підтримувала їх як протизагу більш радикально налаштованим українським політикам. На початку XX ст. ситуація кардинально змінилася. Поляки намагалися заручитися підтримкою москвофілів. Натомість християнські суспільники намагалися (правда безуспішно) співпрацювати з найчисельнішою українською партією – НДП. Звичайно це відбилося і на представництві християнських суспільників у Галицькому сеймі та Державній Раді. Якщо наприкінці XIX ст. вони мали найбільшу репрезентацію серед усіх українських партій, то на початку XX ст. їх репрезентував лише О. Барвіньський. Слід зауважити, що християнські суспільники позитивно поставилися до впровадження загального виборчого права, що безумовно сприяло формуванню українського громадянського суспільства в Галичині. Але вони виявилися не готовими до масовості політики і не змогли пристосуватися до нових політичних реалій.

¹Допись. З Брідщини. *Руслан*. Ч. 78. 5 (18) квітня 1907. С. 1.

6.2. Діяльність представників суспільно-християнського руху в Державній Раді

Внаслідок виборів до Державної Ради 1897 р. депутатами стали шестеро представників, яких підтримав КРНС: О. Барвінський, А. Вахнянин, І. Гробельський, М. Каратницький, Є. Мандичевський та К. Охримович. Окрім того, депутатами стали народовець Т. Окуневський, радикал Р. Яроевич і о. Д. Танячкевич. О. Барвінський з метою вироблення спільних дій у Державній Раді щодо ставлення до влади й інших фракцій скликав усіх новообраних українських депутатів на довірочну нараду. Проте на зустріч не прийшли Д. Танячкевич, Т. Окуневський та Р. Яроевич. Останній із них згодом примкнув до польських соціалістів під проводом І. Дашинського¹. Т. Окуневський також симпатизував лівим партіям, але солідаризувався частіше із німецькими депутатами лівиці. Натомість о. Танячкевич, хоч і був погодженим митрополитом С. Сембратовичем кандидатом, також пішов шляхом опозиції, хоча і не приєднався до жодної парламентської фракції.

На противагу зближенню народовців з москвофілами О. Барвінський та його прихильники намагалися налагодити співпрацю з національними партіями інших слов'янських народів, що проживали у монархії Габсбургів. Слід зазначити, що ідея об'єднання словянських парламентарів не була новою. Ще у 1891 р. у О. Барвінського виникла думка приєднатися до фракції графа Гогенварта. Це була консервативно-клерикальна група, що об'єднувала німецьких консерваторів, словенських, хорватських та румунських парламентарів і була один із найбільших, а отже і найвпливовіших об'єднань у Державній Раді. Втім, тоді ця ідея не знайшла підтримки серед українських депутатів, які вирішили створити окрему фракцію – «Руський клуб»².

Спорідненим із попереднім мотивом українських християнських суспільників було використання і запозичення досвіду південних слов'ян,

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 696.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 701.

набутого ними завдяки членству в клубі Гогенварта: «А що Словінці і Хорвати попередньо під кермом гр. Гогенварта були політично добре вишколені в парламентарних справах, тимто й руські послы чимало при їх участі скористали з їх політичного і парляментарного досьвіду»¹. Натомість, українці виступили основними посередниками у переговорах словенців та хорватів, завдяки чому вони об'єдналися у СХНС².

Обмін досвідом мав призвести і до підвищення рівня політичної і парламентарної культури українських послів. Як зазначав О. Барвінський у своїх спогадах: «Руський клюб» мав ще й той хосен із злуки з «Слов[']янським] Хр[истиянським] Н[ародним] Союзом», що руські послы, котрі в давнійшій окремі і самостійній клюбі лише в ряди-годи сходилися на наради і хиба прихватком застановлялися над дневним порядком та поставленими на нім предлогами законів, тепер збиралися правильно з вишколеними в давнійшій клюбі Гогенварта південно-слов. послами, обговорювали основно поставлені на дневну чергу предлоги і тим способом втягнули ся до систематичної парляментарної праці...»³. Водночас утворення достатньо численної групи могло дати шанс українським депутатам відігравати більшу, ніж дотепер, роль у розподілі важливих державних посад⁴.

Він зазначав, що Державна Рада нормально функціонуватиме лише тоді, коли буде створена більшість «оперта на основах автономічних, консервативно поступових і національної рівноправности». Отримавши депутатські мандати у 1897 р., вони стали співзасновниками фракції «Слов'янський християнсько-народний союз», до якої також увійшли хорватські, словенські та чеський представники¹.

Слід зазначити, що більшість населення Австро-Угорщини становили саме слов'яни. Тому християнські суспільники часто піднімали на

¹ Там само. Арк. 708.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 35. Арк. 739.

³ Там само. Спр. 35. Арк. 856

⁴ Там само. Спр. 34. Арк. 737–738.

парламентському і урядовому рівнях необхідність їх державної підтримки, насамперед впровадження рівноправності усіх народів імперії. Зокрема, О. Барвінський зазначав, що: «Наша монархія повинна отже свої внутрішні відносини так уложити, щоби слов'янські народности в ній так могли жити, як у своїй власній хаті»². Натомість він застерігав від розвитку так званого «панславізму», що за російської фінансової підтримки негативно впливав на слов'янські народи. О. Барвінський бачив вирішення українського питання у контексті східноєвропейської політики: «Як довго відносини австро-угорських і балканських Слов'ян не є управильнені і питанє угруповання слов'янських народностей у двох сусідніх державах в Австро-Угорщині і Росії ще непорішене, так довго буде область заселена Русинами ... тою підоймою в питаню міжнародного перетворення східної Європи, і могучим оружем у руках того державника, котрий зрозуміє значіне рускої народности для цілої Слов'янщини, і використає се оруже для поладнання відносин і до розв'язки питаня в міжнародних відносинах східної Європи»³.

Важливо зазначити, що співпраця українських, словенських і хорватських політиків не ґрунтувалася на т. зв. «слов'янській ідеї», а була результатом прагматичної співпраці внаслідок збігу широких консервативних засад середовищ-учасників і конкретних прагнень щодо зміни національної і соціально-економічної ситуації в державі. Цю тезу підтверджують протоколи спільних підготовчих нарад напередодні створення СХНС. Співзасновники СХНС на установчих засіданнях дуже чітко зазначили, що дана співпраця не ґрунтується на «слов'янській спільності», а має на меті лише спільними зусиллями відстоювати національні інтереси кожного з окремих народів. У випадку українських політиків це мало бути різким протиставленням «неославізму» москвофілів⁴.

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 64–70зв.

² Барвінський О. Значіне українсько-русского народу для Австро-Угорщини. С. 21.

³ Барвінський О. Значіне українсько-русского народу для Австро-Угорщини. С. 21–22.

⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 68.

27 березня 1897 р. у Державній Раді офіційно засновано фракцію «Руський клуб» на чолі з найстаршим із українських депутатів о.К.Мандичевським. Його діяльність базувалася на ідейних засадах КРНС, згідно з якими українці шукали союзників у парламенті – депутатів суспільно-християнського скерування від хорватів, словенців, чехів, сербів, австрійців.

Попри те, О. Барвінський скептично ставився щодо коаліції з антисемітами під керівництвом К. Люегера, «дарма, що тепер вони назвали себе «християнськими суспільниками»¹. В них, на його думку «... було ще чимало тевтонських живел, що опинилися там задля антисемітизму і там для деяких протестантська віра була так само сьвятою, як католицька для католика»².

28 березня поточного року «Руський клуб» уповноважив О. Барвінського, А. Вахнянина і о. І. Гробельського провести переговори зі слов'янськими депутатами щодо утворення спільної фракції³. 30 березня 1897 р. відбулися перші спільні збори українських і словенських депутатів, на яких також був присутній о.Д. Танякевич. Українці запропонували не утворювати католицьку фракцію, як спочатку планувалося, а назвати її «християнською», щоб уможливити участь у ній православних сербів⁴. Попри те, серби так і не увійшли до складу фракції. Як зазначив О. Барвінський у своїх спогадах, це зумовлювалося сербо-хорватськими непорозуміннями: «Але коли Русини, Словінці, Хорвати і Сербі зібралися на необов'язуючу нараду, виринула між Хорватами й Сербами така завзята буча, що показалася спілка з Сербами неможливою. Хорвати обстоювали своє історичне державне право, з котрим Сербі не могли погодитися»¹.

На цих зборах утворено спільний комітет для підготовки статуту нової фракції, до якого увійшли І. Шуштеріч, А. Ферянчіч, К. Булат,

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 714.

² Там само. Арк. 715–716.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 64..

⁴ Там само. Арк. 67.

О. Барвінський, М. Лагінья, Й. Жичкар, Л. Грегорец, А. К. Стоян, А. Трумбіч².

1 квітня 1897 р. створено парламентську фракцію СХНС, до якої увійшло 35 депутатів. Зокрема, до складу фракції увійшло 11 хорватів (К. Булат, Л. Борчіч, П. Клаіч, А. Шупук, А. Вуковіч, Л. Зоре, Ю. Бянкіні, Й. В. Періч, А. Трумбіч, М. Лагінья, В. Спінчіч), 16 словенців (А. Короніні, А. Грегорчіч, Ф. Робіч, Й. Жичкар, Л. Ейнсплер, Х. Беркс, Л. Грегорец, І. Шуштеріч, І. Житнік, А. Ферянчіч, Я. Крек, Й. Кушар, Ю. Пфейфер, Й. Погачнік, Ф. Повше, Ф. Шукле), 7 українців (О. Барвінський, А. Вахнянин, І. Гробельський, М. Каратницький, Є. Мандичевський, К. Охримович та І. Винницький, який представляв Буковину) та 1 чех (А. К. Стоян)³. Серед цих депутатів 12 були священниками⁴ (А. К. Стоян у 1921–1923 рр. був навіть єпископом Оломоуца). О. Барвінський взяв участь у підготовці статуту фракції. Основою програми СХНС стало архиєрейське послання католицького єпископату (у тому числі і греко-католицького) Австро-Угорщини напередодні виборів до Державної Ради⁵.

В основу цього послання архиєреїв покладено ряд вимог до виборців, а також накреслено програму необхідних реформ у державі. Перш за все, від виборців вимагалось голосувати за тих кандидатів, що є щирими католиками і у своїй програмі і діяльності не підважували авторитет Церкви і релігії загалом⁶. Лише такі кандидати, у разі вибору, могли змінити незадовільну, на думку кліру, освітню ситуацію, що склалася після прийняття ліберальною більшістю Державної Ради у 1869 році закону про відокремлення Церкви і школи. Адже, як стверджувалося у пастирському листі: «Теперішня школа народна не дає запоруки, що ваших дітей будуть виховувати і учити по

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 702.

² ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 67зв.

³ Radosavljevič B. Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897–1903. *Zgodovinski časopis*. Leto 1994. Letnik 48, št. 3. S. 336.

⁴ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 703.

⁵ Там само. Арк. 705.

⁶ Архиєпископи і єпископи австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусї Господї нашїм. *Руслан*. Ч. 13. 17 (29) січня 1897. С. 1.

католицки, її наука і її вихованє не мають на собі цій віри католицкої і життя католицького»¹. Окрім цього, єпископи закликали до національного рівноправ'я і взаємної поваги між народами монархії. Важливим аспектом пастирського послання стало звернення до соціально-економічних проблем: архиєреї закликали, у дусі енцикліки Папи Лева XIII *Rerum Novarum*, приділяти значну увагу соціальній квестії, захисту робітників і селян шляхом прийняття розумних законів, опіки над убогими і доброчинності². Водночас, зверталася увага на небезпеку соціалістичної агітації, ворожої не лише Церкві, а й самим виборцям. Підкреслювався і популістський та демагогічний характер лівих партій³.

Програма СХНС так окреслювала його завдання: «Змагати до уладження публичного життя в релігійнім, культурнім, соціальнім і економічним взгляді на позитивно-християнській основі і буде встоювати з всякою рішучістю за безусловно рівноправністю славянських народів на основі національних прав і християнської справедливости, як і за повну свободу Церкви»⁴. На зборах обрано 3 співголів СХНС – О. Барвінського, К. Булат, І. Шуштершіча. Виступаючи на зборах, А. Вахнянин зазначав, що СХНС мав стати першим кроком до перетворення монархії Габсбургів на слов'янську федерацію⁵. Окрім того, обрано чотирьох представників до парламентської комісії, а саме Л. Грегореца, А. Ферянчіча, Ю. Бянкіні, М. Лагінью⁶. Члени СХНС могли самостійно вносити внесення та запити (після ухвалення фракцією), підписувати внесення та запити інших депутатів з інших фракцій з дозволу управи Союзу. Очолював управу один з трьох «предсідників», які щомісяця чергувалися. Вони та четверо «мужів довіря»

¹ Там само.

² Там само.

³ Архиепископи і єпископи австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусї Господї нашім. *Руслан*. Ч. 14. 18 (30) січня 1897.

⁴ Клюб руских послів в парламентї. *Руслан*. Ч. 68. 23 марта (4 цвѣтня) 1897. С. 2; 3 Ради державної. *Народна Часопись*. 25 марта (6 цвѣтня) 1897. С. 1.

⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 68.

⁶ 3 Ради державної. *Народна Часопись*. 25 марта (6 цвѣтня) 1897. С. 1.

утворювали парламентську комісію¹.

Слід зазначити, що на засідання фракції 4 квітня 1897 р. були присутні сербські представники Боляк та Р. Квекіч, які висловили жаль, що з різних причин не можуть приєднатися до неї.

Усі члени СХНС власноручно підписали статут, який складався із 12 параграфів та зобов'язалися голосувати, відповідно до рішень фракції (при тому дозволялося утримувати при голосуванні)². Словенський депутат Х. Беркс, зазначав, що основним завданням СХНС було соціально-економічне. У новому парламенті буде значно більше захисників бідних прошарків населення внаслідок заснування V курії³. Варто зауважити, що спочатку мовою спілкування на засіданнях фракції була німецька, але згодом словянські депутати спілкувалися переважно своєю рідною мовою⁴.

СХНС був чи не єдиною фракцією австрійського парламенту упродовж 1897–1900 рр., що перебувала на позиціях національної рівноправності та захищала інтереси слов'ян. Натомість українські опозиційні сили скептично ставилися до участі депутатів від КРНС у СХНС, вважаючи це фікцією, оскільки ті, підтримуючи «Польське Коло», не відстоювали жодних національних вимог, на відміну від інших слов'янських депутатів, зокрема словенців⁵. Представники опозиції скептично віднеслися до новоутвореного об'єднання. Зокрема, «Діло» називало часопис «Руслан» «правительственно-рептільним органом» та насміхалося над висвітленням ним діяльності СХНС і українських депутатів¹.

У результаті виборів до Державної Ради у 1897 р. не сформовано парламентської більшості, через що різні політичні сили об'єднувалися та утворили правоцентристську коаліцію. СХНС увійшов до неї, зазначивши власні позиції, що подекуди відрізнялися від позицій інших фракцій

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 705.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 35. Арк. 707.

³ Пос. Беркс о ситуації і «Руслан» о Славянським союзі. *Народна Часотись*. 29 червня (11 липня) 1898. С. 1.

⁴ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 704.

⁵ Добили торгу. *Дѣло*. 4 вересня 1897. С.1.

більшості, зокрема «Польського Кола». При підготовці звернення до імператора, у зв'язку з початком роботи парламенту, в більшості проявилися ідейні розбіжності.

6 травня 1897 р. відбулася нарада СХНС щодо цього питання, на якій обговорені та висунуті доповнення до проєкту звернення, що стосувалися питань національної рівноправності, економічного стану селянства, балканської політики Австро-Угорщини. Також вирішено, що у випадку, якщо ці пропозиції не будуть підтримані, скерувати від СХНС власне звернення до монарха². О. Барвінський від імені СХНС подав ці пропозиції у редакційний комітет і вони були враховані³. Зокрема, СХНС вимагав, щоб у зверненні наголошувалося на введенні національної рівноправності у суспільному житті, школі та владі, зменшення видатків на владні інституції, підтримку галицького селянства. Наголошувалося також на тому, щоб школа будувалася за релігійним та національним принципами⁴.

СХНС заявив, що підтримуватиме більшість, за умови, що вона відстоюватиме національну рівноправність¹. Також фракція вимагала проведення соціально-економічних реформ для покращення життя малозабезпечених прошарків населення, що послабило б позиції соціалістів та радикалів. Особлива увага зверталася на складне економічне становище Галичини та Далмації.

Уряд на чолі з К. Бадені не завжди знаходив спільну мову з більшістю, періодично між ними виникали конфлікти, що унеможливлювало нормальний законодавчий процес. Після того як СХНС не підтримав урядового проєкту угоди з Угорщиною, К. Бадені змушений 11 листопада 1897 р. зустрітися із лідерами цієї фракції. Він заявив про свою лояльність щодо ідейних засад СХНС, а мовна рівноправність визнавалася як одна з

¹ Мантґф. Дѣло. 14 вересня 1897. С. 1.

² В справі адреси до трону. *Руслан*. 27 цвітня (9 мая) 1897. С. 1.

³ Що зробив Славянський Союз при зредагованню адреси. *Руслан*. Ч. 100. 4(16) мая 1897. С. 2.

⁴ Адреса більшості парламентарної. *Народна Часопись*. 25 марта (6 цвітня) 1897. С. 1.

пріоритетних². У результаті цієї зустрічі вдалося зберегти єдність парламентської більшості, проте уряд К. Бадені у зв'язку із нездатністю сформувати реальної програми подолання міжнаціональних конфліктів у державі незабаром подав у відставку.

За висловом О. Барвінського «такого маршалка Русини небудуть мати, на колиб він опустил се становище»³. Схожу думку мав й інший представник суспільно-християнської течії К. Студинський⁴. Про значення С. Бадені для розвитку українського національно-культурного руху зазначалося і у некролозі, опублікованому у часописі «Руслан» у 1912 р.: «Гр. Бадені, обертаючись посеред руского народу, пізнав і зрозумів его побит, его змаганя і був рішучим прихильником его самостійного народного, культурного і господарского розвитку і не тільки яко посол, але й яко кр[аєвий] маршалок пособляв змаганям руского народу в тім напрямі і належав до тих немногих визначних політиків польских, котрі мали основне розумінє рускої справи. Своїм знанєм і своєю вдачею міг він довести до розв'язки сего трудного питання польско-руского, а его втрату з того огляду відчує болючо і край, і держава, а також обидва тут поселені народи»⁵.

10 грудня 1897 р. парламентська більшість, до якої входив СХНС, видала маніфест, у якому закликалося до об'єднання сил та відмови від міжнаціональних конфліктів⁶. Таким чином, СХНС, у тому числі «Руський клуб», відігравав значну роль у австрійському парламенті.

У цей час на роботу парламенту негативно впливало чесько-німецьке протистояння. Часопис «Руслан», аналізуючи ситуацію у Державній Раді, зазначав, що парламентська більшість, особливо Польське коло, нівелювала

¹ Яка парламентська більшість може остоятись? *Руслан*. Ч. 128. 8 (20) червня 1897. С. 1–2; Становище «Славянського християнсько-народного Союзу» в Раді державній. *Руслан*. Ч. 141. 24 червня (6 липня) 1897. С. 1–2.

² Постуляти «Союзу». *Руслан*. Ч. 250. 2 (14) падолиста 1897. С. 1; Два моменти. *Руслан*. Ч. 252. 5(17) падолиста 1897. С. 1.

³ ЦДІАЛ України. Ф. 214. Оп. 1. Спр. 214. Арк. 5.

⁴ Ostatni rycerz: Z czasów urzędowania namiestnika hr. Kazimierza Badeniego. *Chwila*. 1938. N 6940. 17 lipca. S. 7.

⁵ Станіслав гр. Бадені. *Руслан*. Ч. 232. 15(2) жовтня 1912. С. 1–2.

⁶ Вісти політичні. *Руслан*. Ч. 266. 23 падолиста (5 грудня) 1897. С. 2.

засадничі принципи СХНС, а тому слов'янському союзу слід задуматися щодо доцільності подальшого перебування у коаліції. «Пора вижидання минула, – зазначалося у часописі, – треба рішучо домагатися діл!»¹.

Парламентська більшість, у тому числі СХНС, підтримали новий кабінет міністрів на чолі з бароном П. фон Франкентурном Гаучем. Лідери цієї фракції провели нараду з новим очільником уряду та узгодили з ним свої вимоги. Проте на засіданні фракції, що відбулося після цієї зустрічі, прийнято рішення зайняти щодо уряду очікувальну позицію².

За підтримки СХНС, українські депутати намагалися покращити культурно-освітнє становище українців Галичини. Зокрема, О. Барвінський за підтримки коаліції вимагав у міністра освіти заснування української гімназії у Тернополі. Завдяки чому 14 жовтня 1898 р. її урочисто відкрито³.

На початку березня 1898 р., несподівано для багатьох, очільником уряду призначено Ф. А. Туна⁴. На початку нової сесії наприкінці березня 1898 р. під час обговорення урядової програми від імені СХНС виступив його співголова, словенський депутат І. Шуштершіч. Він зазначав, що ця програма занадто «безсторонна» та може по-різному трактуватися. У ній не подано позицію уряду щодо національного, селянського та релігійного питань. Проте СХНС вважав важливішим не текст програми, а конкретну роботу. І. Шуштершіч від імені СХНС висловив довіру уряду на чолі з Ф. А. Туном⁵.

СХНС ставив питання щодо обов'язковості вирішення національного питання. Очільник уряду заявив про бажання співпрацювати з парламентською коаліцією та створив спеціальну комісію для підготовки

¹Чи правиця існує? *Руслан*. Ч. 166. 26 липня (7 серпня) 1898. С. 2.

²Дальша діяльність Славянського христ.-народного Союзу. *Руслан*. Ч. 278. 9(21) грудня 1897. С. 1; Вісти політичні. *Народна Часопись*. 12 (24) грудня 1897. С. 1.

³Кліш А. Вплив представників суспільно-християнської течії на відкриття української гімназії в Тернополі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»* / [За заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 77–78.

⁴Вісти політичні. *Народна Часопись*. 24 лютого (8 марта) 1898. С. 1–2.

⁵Річ п. Дра Шуштершіча, виголошена 29. Марця 1898 р. в раді державній в імені Слав. христ.-нар. Союзу в розправі над заявою міністра-президента гр. Туна. *Руслан*. Ч. 64. 20 марця (1 цвітня) 1898. С. 1–2.

проекту закону щодо міжнаціональних взаємин в імперії. Українські депутати висловили сумнів щодо ефективності її роботи, проте підтримали урядову ініціативу¹.

СХНС був незадоволений діяльністю парламентської коаліції, котра розглядала питання лише чесько-німецького конфлікту. У той же час уряд Ф. А. Туна не приступив до вирішення національного питання в цілому. Тому СХНС знову поставив питання щодо подальшого перебування у парламентській більшості. «Руслан» пояснював це, як небажання більше очікувати милість від уряду та коаліції. Вся провина за розпад коаліції покладалася на «Польське Коло», чеських депутатів і австрійський клерикальний клуб².

Значно вплинуло на подальшу роботу СХНС складання мандату одного із його лідерів І. Шуштеріча у зв'язку з неможливістю поєднувати депутатську та адвокатську діяльність¹. Зважаючи на важку суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію у Галичині, «Руський клуб» вирішив скликати з'їзд усіх українських депутатів Державної Ради та сейму для вироблення спільної позиції наступних дій.

На з'їзді, що відбувся 23 вересня 1898 р. у Станіславові, прийняло участь 8 українських депутатів: Т. Заячківський, К. Гаморак, Е. Гладишовський, В. Небиловець, М. Каратницький, О. Барвінський, К. Охримович, А. Вахнянин. На ньому О. Барвінський повідомив, що СХНС не запрошено на зустріч коаліції з прем'єр-міністром Ф. А. Туном. 22 вересня 1898 р. словенці вирішили вийти з коаліції, аналогічно мали намір вчинити хорвати. Т. Заячківський висловив думку, що у сеймі важко говорити про зміни на краще щодо українського питання, проте передчасним було і зложення мандатів. О. Барвінський зазначив, що уряд не розглядав пропозиції українських депутатів. А. Вахнянин висловив думку, яку підтримав К. Охримович, востаннє поставити перед урядом вимоги від

¹Наше языкове внесене. *Руслан*. Ч. 80. 12 (24 цвітня) 1898. С. 2.

²Чи правиця існує? *Руслан*. Ч. 166. 26 липня (7 серпня) 1898. С. 2.

СХНС. Натомість Е. Гладішовський заявив, що не вважає себе членом «Руського клубу», проте підтримує його рішення. На з'їзді підтримано подання М. Каратницького, згідно з яким українські депутати спільно з іншими представниками СХНС призупинили членство у коаліції, до того часу поки їх вимоги не будуть виконані урядом².

Блокували можливості конструктивної роботи і вирішення соціальних і національних проблем та регулярні зміни урядових кабінетів – упродовж досліджуваної каденції їх встигло проіснувати аж шість. Нестабільність урядів, а отже і політичної ситуації зумовлювалася гострою кризою, викликаною мовними розпорядженнями для Чеських земель президента міністрів К. Бадені, виданими 6 квітня 1897 р. Згідно них, німецька і чеська мови здобували рівні права у діловодстві адміністративних і судових установ. Розпорядження призвели до різко негативної реакції фактично усіх німецьких політичних середовищ монархії, масових протестів, радикалізації, зростання німецького націоналізму, паннімецьких – і як наслідок, антислов'янських настроїв серед німецькомовного населення. Паралельно у Державній Раді напружені дискусії переростали навіть у масові побоїща депутатів, а німецька обструкція змінювалась чеською¹.

З огляду на вкрай заплутану ситуацію всередині більшості, яка не влаштовувала жодного з її учасників, не викликає здивування, що питання доцільності перебування у коаліції стало дискусійним не лише для чехів (наслідком чого стала обструкція), але й усередині КРНС. Зокрема, о. І. Гробельський у листі до О. Барвінського від 30 жовтня 1898 р. зазначав на неефективності перебування у коаліції: «Так поважного клубу як «Союз» після теперішнього стану річи в нашим парляменті буде потребувало кожде правительство... «Союз» повинен зважити на се, що на тепер з пекучими потребами народів в ним заступлених а не ломати собі голови о правицю. Чехи не журять ся о правицю але о свої народні інтереси і не кажуть, що по

¹Вісти політичні. *Народна Часотись*. 27 марта (8 цвѣтня) 1898. С. 1–2.

²ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 58–59зв.

оживленій дебаті рішили держати ся правиці. Не Тун бо противний бажанням Русинів але поляки з правиці, – чиж се не сьміх держати ся безвзглядно правиці. Чого обавляти ся виступити рішучо або перейти до опозиції. До безглуздної опозиції опозиції ніхто не жене, але жадати того, що правиця три уже рази приняла до відомости а попередні правительства також, єсть обовязком чести Клюбю. Одна є лишень поважна обава що може не всі члени Клубу пійдуть за ухвалою більшости, то добре най виступлять з Клубу а тоді народи в нїм заступлені будуть знати хто їм – колом в бік, тоді прапор під котрим стоїте не буде осьміваний та зневажений. Тоді Каратніцкий або Мандичевский може перейти до польського Клубу «Кола», як схоче а на 2, 3 «Союз» не стратить богато»².

Опозиційна українська преса скептично віднеслася до цієї акції СХНС, зазначаючи, що його депутати спочатку пішли в опозицію задля симпатій серед населення, а потім повернулися до коаліції³. Друкований орган народовців часопис «Діло» саркастично поставився до наради у Станіславові та поставлених вимог українських депутатів, які, на його думку, були дрібними та маловартісними⁴.

26–29 вересня 1898 р. відбулося засідання СХНС, на якому вирішено звернутися до коаліції з вимогою підтримки його вимог. 28 вересня коаліція, за винятком клерикальної фракції на чолі з Діпавлі, підтримала їх. 31 жовтня 1898 р. у Львові О. Барвінський та А. Вахнянин провели збори своїх прихильників, на яких було присутніми близько 40 осіб. Головував на них о. Білінський. Лідери партії прозвітували за період їх депутатства, проаналізували становище у Державній Раді та позиції СХНС у ній. А. Вахнянин пояснив ставлення до інших партій і виклав плани течії на майбутнє. У ході дискусії осуджено розкол у стані народовців та їх

¹ Łazuga W. Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii. Poznań, 2013. S. 208–246.

² ЛННБ. ВР. Ф. 11. Оп. 1. Од.зб. 1015 / п. 76. Арк. 92–93зв.

³ Зъ рады державной. Дѣло. 1 жовтня 1898. С. 1.

⁴ Там само.

зближення з москвофілами¹. Депутати Д. Савчак і Т. Окуневський розглянули «тактичні справи» діяльності у сеймі та Державній Раді. Е. Гладишовський зазначив, що СХНС підтримав українські вимоги, у тому числі щодо амністії засуджених після виборів 1897 р. у Галичині. М. Каратницький наголосив, що новий намісник Л. Пінінський проводив активну антиукраїнську політику в Галичині, не звертаючи уваги на українське питання².

6 червня 1899 р. відбулося засідання комітету парламентської коаліції за участю прем'єр-міністра Туна. О. Барвінський спільно з СХНС відстоював необхідність вирішення мовної проблеми одночасно в усіх краях. Його підтримали чеські депутати. Спільно вони запропонували зазначити це питання у програмі коаліції, проте цю ідею не підтримали «Польське Коло», австрійський «Католицький Центр» та прем'єр-міністр, для якого пріоритетним було розв'язання німецько-чеського конфлікту. Фактично коаліція розпадалася, а німецька лівиця намагалася утримати гегемонію над слов'янськими народами імперії, для чого виношувала ідею союзу з поляками³.

Ефективній роботі українських парламентарів не сприяла міжпартійна боротьба у галицькому політикумі. На закиди опозиційних політичних сил у пропольській позиції О. Барвінський відповідав, що СХНС утворювався на перекір тодішньому очільнику уряду К. Бадені, який прагнув, щоб українські депутати увійшли до польської фракції⁴.

Новопризначений уряд на чолі з М. Кларі також не намагався вирішити національне питання у державі. 5 жовтня 1899 р. на зібранні правлячої коаліції прийняли рішення якомога швидшої підготовки законопроекту щодо врегулювання мовних взаємин у монархії та вимоги призначення нового уряду, який рахувався б із парламентською більшістю. Українські депутати

¹Довірочні збори руских народовців. *Руслан*. Ч. 238. 23 жовтня (4 падолиста) 1898. С. 1.

²ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 69зв.–70зв.

³Криза правителів. *Руслан*. Ч. 120. 30 мая (11 червня 1899). С. 1–2.

⁴Спростоване посла Барвіньського. *Руслан*. Ч. 221. 2(14) жовтня 1899. С. 1.

позитивно сприйняли цю позицію коаліції¹. 7 жовтня 1899 р. аналогічну резолюцію щодо мовного питання прийняли збори СХНС. Натомість «Діло» назвало представників суспільно-християнської течії «блаженними і наївними», оскільки ті вважали, що польські депутати допустять зміцнення українських позицій у Галичині².

Мовне питання стало однією із причин протиріч у стані коаліції. Польський депутат М. Білінський підготував достатньо прогресивний законопроект щодо застосування мов, проте «Польське коло» не дозволило внести його на розгляд парламенту. Це спричинило протест та обурення представників СХНС. Цією ситуацією намагалися скористатися німецькі радикали, які піднімали питання у Державній Раді щодо автономії Галичини, скасування розпоряджень щодо рівності польської та української мов у краї. Часопис «Руслан» передбачав нову кризу парламентської більшості³.

На загал у Державній Раді точилася боротьба між прихильниками та противниками федералізації й децентралізації влади у монархії Габсбургів. А. Вахнянин, виступаючи 27 жовтня 1899 р. у парламенті під час дискусії над урядовою програмою, наголошував на важливості вирішення національного питання. Він підкреслював недопустимість одностороннього вирішення мовного питання для одних народів імперії за рахунок інших й пропонував надати усім народам рівні права та можливості. Відтермінування вирішення цієї проблеми загрожувало глибокою кризою для країни. Уряд М. Кларі, на думку А. Вахнянина, не був у змозі її вирішити. Він запропонував ідею перетворення Австро-Угорщини на національну федерацію під проводом династій Габсбургів¹.

Криза була невід'ємним елементом існування парламентської більшості (і Державної Ради каденції 1897–1900 рр. загалом). Регулярно поставало питання про цілісність і узгодження дій, вихід окремих фракцій

¹ Заява правих. *Руслан*. Ч. 216. 26 вересня (8 жовтня) 1899. С. 1.

² Въ справѣ заявы правихъ. *Дѣло*. 4 жовтня 1899. С. 1.

³ Письмо з Відня. *Руслан*. Ч. 227. 9(21) жовтня 1899. С. 1.

через внутрішні суперечності. 27 листопада 1899 р. молодочеські депутати, фактично руйнуючи коаліцію, оголосили обструкцію і паралізували роботу парламенту. Українці звинувачували у загостренні ситуації «Польське Коло», що заблокувало проєкт М. Білінського². Прийнято рішення щодо скликання тимчасової парламентської комісії для розробки мовного законопроєкту, проте чехи не підтримали цю пропозицію та продовжували блокувати роботу парламенту. 16 грудня 1899 р. СХНС вніс до парламенту законопроєкт про народності, що передбачав вирішення проблеми національної рівноправності в монархії, втім безрезультатно³. Друкований орган краківських консерваторів «Czas» обурювався українськими ініціативами, зазначаючи, що українське питання не варто піднімати у парламенті. Натомість чеський консервативний часопис «Politik» застерігав поляків від конфліктів з СХНС, особливо у період кризи парламентської коаліції⁴. «Руслан» зазначав, що байдужість центральної і місцевої влад до українських вимог спонукала українських депутатів з СХНС змінювати тактику. Проте все це не принесло позитивного результату, а уряд М. Кларі подав у відставку.

Після короткого перебування на чолі уряду Г. Вітека, його очолив Е. Кербер. На початку чергової сесії парламенту в лютому 1900 р. молодочеські депутати знову блокували його роботу. Проте парламентська більшість, членами якої вони були, не підтримала їх. 24 лютого 1900 р. «Польське Коло» вийшло з коаліції. СХНС, у тому числі й українські депутати, звернувся до чехів з пропозицією призупинити блокування та розпочати переговори з урядом. Проте ці спроби виявилися марними. Коаліція фактично розпалася, а СХНС залишалося перейти до політики

¹Річ посла Вахнянина, виголошена в державній Раді, дня 27. жовтня, при розправі над заявою правительства. *Руслан*. Ч. 236. 20 жовтня (1 падолиста 1899). С. 1–2.

²Обструкція. *Руслан*. Ч. 259. 18 (30) падолиста 1899. С. 1.

³Значущі події. *Руслан*. Ч. 275. 8 (20) грудня 1899. С. 1.

⁴Вісті політичні. *Народна Часопись*. 18 (30) вересня 1898.

«вільної руки». Часопис «Руслан» передбачав можливий розпуск парламенту¹.

Незважаючи на це, українські парламентарі продовжували відстоювати інтереси народу. Зокрема, О. Барвінський, при підтримці СХНС, вніс звернення до Е. Кербера щодо захисту жителів гірських карпатських повітів від свавілля євреїв-лихварів. Жителі цих повітів, не маючи належної освіти, потрапляли у кабалу до лихварів та не надіялися на допомогу місцевої влади, яка була підкуплена цими ж лихварями². О. Барвінський також зустрічався з міністром судівництва Спенсом, який пообіцяв боротися з лихварством у Галичині та Буковині³.

Переговори Е. Кербера з керівництвом фракцій коаліції завершилися успішно і у березні 1900 р. відновлено єдність парламентської більшості. Проте вимоги чеських депутатів знову не виконали і вони продовжили блокування роботи парламенту. СХНС вирішив боротися за збереження коаліції. А. Вахнянин вину за парламентську кризу покладав на австрійську владу та висловив жаль, що уряд не прислухався до програми парламентської більшості від 1897 р., що базувалася на ідеях національної рівноправності⁴. Слід зазначити, що він неодноразово відстоював ідею самостійності українського народу та вимагав, щоб уряд захистив галицьких емігрантів. А. Вахнянин наводив приклад, як у Бразилії австрійський консул ув'язнив декількох українців, які відмовилися виконувати рабську працю на плантаціях¹.

7 червня 1900 р. коаліція остаточно розпалася. Молодочехи вирішили продовжити блокування парламенту, а «Польське Коло» і австрійські клерикали вели переговори з лівицею для його розблокування. Представники СХНС, старочехів і Центру вирішили зберегти міжфракційну солідарність та

¹Письма з Відня. *Руслан*. Ч. 15(27) лютого 1900. С. 1–2; До ситуації. *Руслан*. Ч. 44. 24 лютого (8 марця) 1900. С. 1.

²Левицький І. Александер Барвінський в історії культурного движенья... С. 54–55.

³Новинки. *Руслан*. Ч. 57. 10(23) марця 1900. С. 2–3.

⁴Правиця. *Руслан*. Ч. 96. 29 цвітня (12 мая) 1900. С. 1.

вимагати від уряду конкретних дій щодо запровадження національної рівноправності. «Нова правиця», як її охрестили у пресі, налічувала усього 57 членів, єдина висловила бажання захищати інтереси усіх слов'янських народів монархії Габсбургів.

«Нова правиця» дотримувалася двох принципів: вірність монархії та християнськість, а її основною метою був захист національних та релігійних інтересів репрезентованих народів. «Руслан» наголошував на тому, що новий блок не був клерикальним, проте мав намір використовувати християнський світогляд щодо суспільних та державних справ².

Для відновлення роботи Державної Ради Е. Кербер у другій половині серпня 1900 р. провів низку нарад з представниками усіх фракцій. СХНС представляв О. Барвінський, який підтримав намір відновити роботу парламенту для вирішення нагальних національно-політичних і соціально-економічних питань. Проте переговори Е. Кербера з лідерами фракцій не увінчалися успіхом, оскільки чеські депутати висували ультимативні вимоги, які уряд не міг виконати, побоюючись загострення взаємин з німецькомовною лівицею. Часопис «Руслан», висловлюючи думку СХНС, робив припущення, що дійде до розпуску Державної Ради, але в її новому складі національне питання знову відіграватиме першорядну роль. СХНС висловлював протест щодо його штучного відтермінування та вимагав уведення національної рівноправності³.

Об'єднання слов'янських депутатів була важливою і тому, що вперше від них залежало існування парламентської більшості та з ними змушений був рахуватися уряд⁴. Втім, через недієздатність Державної Ради, 8 вересня 1900 р. цісар Австро-Угорщини Франц-Йосиф I видав декрет про розпуск

¹Річ посла Вахнянина виголошена в австрійській делегації при бюджеті міністерства заграничних справ 26. Мая. *Руслан*. Ч. 113. 20 мая (2 червня) 1900. С. 1–2.

²Перед катастрофою. *Руслан*. Ч. 121. 31 мая (13 червня) 1900. С. 1–2; «Der Süder» о «Новій правиці». *Руслан*. Ч. 140. 22 червня (5 липня 1900). С. 1.

³На розпутті. *Руслан*. Ч. 192. 25 серпня (7 вересня) 1900. С. 1.

⁴Там само. Арк. 885.

нижньої палати парламенту та оголосив про проведення нових виборів¹. На думку О. Барвінського «тим способом обопільним опізнаванням затіснялися взаємини між руськими і південно-славянськими та Чехами (передусім моравськими, типом і вдачею значно відмінними від властивих чеських), будила ся і поглиблювалася справжня словянська взаємність. Вони почали розуміти наші справи і змагання, а ми навпаки їхні, так що вони вважали наші справи своїми, а ми їхні нашими»².

Слід зазначити, що співпраця зі слов'янськими та українськими депутатами відбувалася не лише у стінах парламенту. Зокрема, у вересні 1897 р. О. Барвінський здійснив подорож до столиці Словенії – м. Любляни, де відбувся словенський конгрес за участі депутатів сейму і Державної Ради. О. Барвінського обрано членом президії. Як почесний голова на конгресі він проголошував учасникам зібрання ідеї слов'янської єдності, розпочавши свою промову словенською, а завершивши українською мовою. Зокрема, О. Барвінський зазначив, що створення СХНС стало визначальною подією для слов'ян у Австро-Угорщині, оскільки це призвело до консолідації слов'янських депутатів у коаліції³ та «став зв'язую поміж двома найсильнішими групами парламентарними славянського народу – Чехами і Поляками»⁴.

28 квітня 1897 р. під час зустрічі у «Чеському народному домі» у Відні, на якій були присутніми 91 чеських, польських, українських та словенських депутати, О. Барвінський наголосив на потребі консолідації слов'янських парламентарів, процитувавши слова Т. Шевченка: «Щоб усі Слов'яни стали братами»¹.

У 1898 р. як делегат СХНС О. Барвінський був єдиним представником від українських партій на святкуванні столітнього ювілею великого чеського

¹Баран А. В. Виборча реформа в Австро-Угорській монархії 1907 р. і роль українських депутатів у її проведенні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць*. 2012. № 3. С. 4.

²ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 35. Арк. 825.

³Промова пос. Барвінського на словінськiм в Люблянi. *Народна Часопись*. 18 (30) вересня 1898. С. 1.

⁴Всесловенські і істрийсько-хорватські збори в Люблянi. *Руслан*. Ч. 202. 6 (18) вересня 1897. С. 1–2.

науковця Ф. Палацького у Празі². Це безумовно покращувало взаємини між українцями та представниками інших слов'янських народів на культурній ниві. Зокрема, зав'язались тривалі відносини між О. Барвінським та А.К. Стояном, свідченням чого є їх листування, що хронологічно сягає аж 1921 року³.

Діяльність О. Барвінського щодо слов'янського зближення не залишилася незаміченою. Зокрема, Словенське католицьке політичне товариство в Люблянї висловило щире захоплення й низку подяк О. Барвінському за політичну публіцистику (надруковану в німецькомовних часописах держави, зокрема «Neue freie Presse», «Österreichische Rundschau», «Reichpost», «Neue Wiener Tagblatt», «Deutsches Volksblatt», «Vaterland», «Österreichische – Ungarische Vereins Zeitung», «Die Information», «Die Zeit», «Der Militärblatt», «Die Reichswehr», «Conservatiwe Korrespondenz») й за активну позицію на ниві «солідарного поступовання з иньшими славянськими і католицько-німецькими послами в бою за рівноправність народів в Австрії»⁴.

За наступної парламентської каденції 1901–1906 рр. група поміркованих українських депутатів увійшли до фракції «Слов'янський центр», що продовжував вести політику СХНС. О. Барвінський від імені своїх однопартійців відмовився увійти до складу «Русько-українського клубу» на чолі з Ю. Романчуком, оскільки вважав, що опозиційна діяльність щодо уряду клубу не принесе жодної користі для українців. Ще однією причиною відмови входження до цієї фракції була участь у ній москвофіла М. Короля. У подальшому О. Барвінський неодноразово відмовлявся від пропозицій утворення спільного українського парламентського клубу, наголошуючи на користі перебування у Слов'янському Центрі (наприклад –

¹ ІЛ. ВР. Ф. 135. Од.зб. 35. Арк. 792–793.

² Кравець О. Хорватські дописувачі Олександра Барвінського. *Проблеми слов'янознавства*. 2004. Вип. 54. С. 223.

³ ЛННБ. ВР. Ф. 11. Од.зб. 2460 /п. 148. 15 арк.

⁴ Телеграми. *Руслан*. Ч. 279. 11(23) грудня 1897. С. 3.

можливість зібрати кількість підписів, необхідну для внесення інтерпеляцій чи доступ до парламентських комісій)¹.

До складу «Слов'янського центру» окрім 5 українських представників увійшли 9 словенців, 2 чехів (Стоян та Грубан), 5 поляків-стояловчиків. На першому засідланні фракції її головою обрали словенця І. Шуштершіча та визначено прибічну раду у складі О. Барвінського, Беркса, Грубана та Шаєра. Проте належність стояловчиків до фракції була короткотривалою, незабаром вони утворили власне об'єднання. Натомість співпрацювати з «Слов'янським центром» виявив бажання хорвато-словенський клуб на чолі з Івчевичем, який налічував 16 депутатів².

Слід зазначити, що об'єднання у «Слов'янському центрі» була взаємовигідною для всіх його учасників. Попри те, що представники «Русько-народного клубу» мали лише 5 мандатів, вони могли подавати внесення та запити (інтерпретації). При цьому вони залишали за собою незалежність у Державній Раді та право на «свобідну руку». Завдяки співпраці з слов'янськими депутатами українські представники мали змогу реально відстоювати інтереси власних виборців. Зокрема, О. Барвінський був членом бюджетної, науковій комісії та комісії австро-угорської угоди. Він вносив пропозиції щодо державної допомоги погорільцям на Кам'янецьчині та Брідщині, будівництва залізниці зі Львова на Кам'янку-Струмілову та Радехів. Окрім того, О. Барвінський вносив запити: до міністра оборони щодо нехтування греко-католицького обряду у війську; до міністра внутрішніх справ щодо визискування населення у Галичині та Буковині еміграційними агентами; до міністра садівництва про визискування лихварями; до міністра просвіти щодо мовних розпоряджень в університетських індексах³.

Окрім того, активну парламентську роботу проводили й інші представники «Руського клубу». Зокрема, І. Длужанського обрано до трьох

¹ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 75–77.

² ІЛ. ВР. Ф. 135. Оп. 1. Одзб. 42. Арк. 80.

³ ІЛ. ВР. Ф. 135. Оп. 1. Одзб. 42. Арк. 81.

парламентських комісій, Е. Гладішовського – до двох, Є. Пігуляка – до п'яти.

Після завершення своєї парламентської діяльності діячі суспільно-християнської течії і надалі продовжували підтримувати тісні взаємини зі слов'янськими науковими і політичними діячами, вели з ними постійну переписку, інформували про українські справи тощо.

Дослідження співпраці слов'янських депутатів Державної Ради християнсько-суспільного ідеологічного спрямування демонструє ті досягнення, яких вдалося досягнути всім учасникам СХНС, зокрема українським послам. Чи не вперше не польській чи чеській слов'янській фракції вдалося відігравати важливу роль у Відні, бути активним гравцем як на безпосередньо парламентарній, так і закулісній сцені. Можна припустити, що лише глибока криза парламенту внаслідок німецько-чеського протистояння і, як наслідок, паралізація його діяльності спочатку німецькою лівицею і націоналістами, а згодом чехами, не дозволила збільшити здобутки представників СХНС. Втім, навіть здобутого було достатньо, щоб продемонструвати успішність «реальної політики», гостро критикованої у той час українськими опозиційними народовцями, радикалами і москвофілами. З одного боку, консолідувавшись із іншими слов'янськими депутатами, українці увійшли до правлячої парламентської коаліції, що дало змогу вирішувати нагальні проблеми Галичини. З іншого – непорозуміння з урядом та деякими іншими представниками коаліції, передусім поляками, робило їх роботу малоефективною, що й призвело до розпаду коаліції та розпуску парламенту.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження подано у висновках, які зводяться до наступних положень.

1. Аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії з теми наукового дослідження дозволяє стверджувати, що більшість наукових публікацій розкриває деякий із аспектів проблематики, винесеної у заголовок дисертації, а відсутність комплексного дослідження вплинуло на вибір предмету пропонованого дослідження. Історіографічні праці досліджуваної проблематики умовно можна структурувати за чотирма хронологічно-тематичними блоками (праці авторів кінця XIX – першої половини XX ст., радянські дослідження, праці істориків української діаспори, роботи сучасних українських істориків, закордонні публікації). Праці учасників та сучасників суспільно-християнського руху є важливим джерелом інформації про певні особливості процесів, які відбувалися у політичному житті Галичини означеного періоду, проте вони є не науковими, а публіцистичними, суб'єктивними, оскільки автори брали безпосередню участь у тих процесах, які висвітлювали. У публікаціях радянського періоду попри ідеологічну заангажованість знаходимо статистичні відомості та спроби аналізу соціально-економічного та політичного становища досліджуваних територій зазначеного періоду. Особливістю діаспорних публікацій є наявність ретроспективи у цих виданнях, оскільки деякі з них публікувалися через багато років після описаних подій. Праці сучасних українських істориків, опираючись на нові архівні документи та теоретико-методологічні засади, розширили наукову палітру проблем політичної історії Галичини. Різноманітні аспекти політичної історії Австро-Угорщини та Галичини означеного привертають увагу сучасних польських, австрійських, словенських, хорватських, російських дослідників. У цих працях можемо простежити певні аспекти досліджуваної проблеми у контексті вивчення іноземними вченими подій, що пов'язані з історією Австро-Угорщини та

національних суспільно-християнських рухів. Аналіз попередніх напрацювань істориків дозволив виокремити коло аспектів, які не отримали належного висвітлення і лягли в основу завдань дисертаційного дослідження.

2. Реконструкція історії українського суспільно-християнського руху в Галичині потребує залучення широкого кола джерел різноманітного походження. Щоб розкрити повну картину діяльності зазначеного руху, здійснено порівняльну роботу документів офіційного походження, публікацій у пресі, спогадів, епістолярію. На основі проведеного аналізу джерельного комплексу, простежено вплив тих чи інших подій на діяльність християнських суспільників, розкрито механізми їх боротьби за покращення соціально-економічного та культурно-освітнього становища українців, описано особливості ведення парламентської роботи тощо. Підбір відповідних методологічних принципів у поєднанні з аналізом історіографії та джерельної бази дослідження обумовили вибір оптимальних шляхів вирішення проблеми предмету дослідження, досягнення поставленої мети, а, відтак, і реалізації зумовлених нею завдань, усестороннього вивчення теми, формуванню авторської інтерпретації досліджуваних явищ, що привело до об'єктивного висвітлення історії українського суспільно-християнського руху в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст.

3. Український суспільно-християнський рух у Галичині формувався у складних соціально-економічних та політичних умовах. Зубожіння населення, його політична неграмотність не сприяли розвитку поміркованих політичних доктрин. Складні міжнаціональні та міжконфесійні взаємини сприяли популярності радикальних методів політичної боротьби. Натомість християнські суспільники виступали за мирне співіснування українців та поляків, використовували легальні методи політичної боротьби, підтримували австро-угорську владу, не знаходили підтримки не лише серед селян та робітників, але й серед більшості духовенства.

Упродовж кінця XIX – початку XX ст. внаслідок видання низки папських енциклік в Австро-Угорщині виникли партії з вираженим

суспільно-християнським скеруванням. Не стали винятком і українці Галичини. У дисертації зазначається, що найбільш вплинула на виокремлення християнських суспільників з народовського табору т.зв. «нова ера» – спроба українсько-польського порозуміння 1890–1894 рр. за участі австрійського уряду та українських громадських діячів Наддніпрянщини.

Організаційне становлення суспільно-християнського руху в Галичині. У партіях суспільно-християнського скерування домінувало духовенство, яке складно назвати клерикальним, оскільки його ідеологію створювали, переважно представники світської інтелігенції – О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Студинський. У дисертації зроблено спробу охарактеризувати регіональні особливості суспільно-християнського руху, зокрема діяльність Християнсько-політичного союзу, який виник наприкінці 1897 р. у Станиславові. Друкованим органом якого виступав часопис «Związek Chrześcijański / Християнський союз» за редакцією А. Дещаківського.

4. Суспільно-християнські ідеї були розповсюджені у Європі, зокрема і у слов'янських народів Австро-Угорської монархії. Такі політичні угруповання існували у поляків, словенців, хорватів, чехів. Найбільш плідно українські християнські суспільники співпрацювали з депутатами, що представляли словенські, хорватські та чеські землі. У Державній Раді вони утворили спільну фракцію – СХНС. Завдяки цій співпраці українці зуміли добитися певних преференцій для власного народу, зокрема відкриття гімназії у Тернополі.

5. Опозиційну політику християнські суспільники вважала неефективною для українського суспільства в Австро-Угорській монархії. Це можемо прослідкувати у їх підтримці крайовою адміністрацією під час виборчих кампаній. Проте на початку XX ст. різко загострилися польсько-українські взаємини, що спричинило до пошуку шляхів вирішення важливих питань в умовах знецінення політики « нової ери ». Християнські суспільники

перейшли до політики поміркованої опозиції щодо поляків, з одного боку, засуджуючи їх шовіністичні погляди, а з іншого – виступали за мирне співжиття обох народів у Галичині.

6. Християнські суспільники притримувалися концепції «органічної праці», що передбачала комплекс заходів у економічній, освітній та культурній сферах.

Національна освіта мала надзвичайно важливе значення для представників суспільно-християнського руху, оскільки економічне й культурне піднесення українців залежало від якісної освіти. Їх завдання полягало у тому, щоб розвивати національні школи й основну увагу у процесі навчання приділити саме молоді. Для залучення якомога більшої кількості українців до навчання християнські суспільники вимагали від влади відкриття якомога більшої кількості навчальних закладів з українською мовою викладання. Навчання мало бути обов'язковим, охоплювати усіх дітей та здійснюватися українською мовою.

Важливе місце у діяльності християнських посідала боротьба за поширення української мови. Для більш ефективного розв'язання цієї досить складної проблеми вони постійно піднімали мовне питання на загальнодержавному рівні – у виступах з парламентської трибуни, використовували пресу, греко-католицьке духовенство. Християнські суспільники виступали за ґрунтовну реформу приватного життя, системи виховання молоді.

Комплекс соціально-економічних питань був надзвичайно важливим елементом програми християнських суспільників. Вони виступали за економічну самоорганізацію селянства через створення спілок «Райфайзена», порушували питання боротьби з лихварством та пияцтвом серед галицьких селян, розглядали причини та наслідки еміграційних процесів.

Проте постулати християнських суспільників не завжди знаходили розуміння в реальному житті. Їм не вдалося успішно повторити шлях краківських консерваторів. Серед причин цього, варто зауважити на

посиленню польсько-українських протиріч, що стояли на заваді втіленню концепції «органічної праці». Окрім того, О. Барвінський діяли на зламі XIX та XX ст., т.зв. епосі *fin de siècle*, коли у суспільстві набувають поширення індивідуалізм, популізм.

Запропоновані християнськими суспільниками проекти поступових реформ не знайшли повного схвалення серед широкого загалу. Відкриття нових навчальних закладів, створення спіло Райфайзена мали покращити культурно-освітнє та соціально-економічне становище галицьких українців. Натомість намагання знайти міжнаціональне порозуміння у доволі зрадикалізованому суспільстві, робило їх «угодовцями» в очах українців та «гайдамаками» – у польському середовищі. Відповідно, переважна більшість позитивних починань християнських суспільників не була зреалізована.

7. Здобутки українського суспільно-християнського руху в Галичині стали можливими завдяки тому, що він висував на перший план ідею формування національної самобутності, демонструючи тим самим, що українці є повноправною нацією. Зрозуміло, що у його діяльності були хиби й упущення, зокрема відсутність достатньої структури, пасивність і низький рівень організаційної активності, недостатній зв'язок керівництва з місцевими філіями тощо. Незважаючи на неоднорідність і суперечності у своєму розвитку, суспільно-християнський рух у досліджуваний період, спираючись на ґрунтовно розроблену ідейно-теоретичну основу, вніс значний вклад у формування національної свідомості українців, пропагуючи й втілюючи у життя ідеї «органічної праці».

8. Упродовж кінця XIX – початку XX ст. християнські суспільники залишалися консерваторами у веденні політичної боротьби. Це проявилось невизнанні ними народних віч і маніфестацій, що здобували тоді популярність серед широкого загалу українства. Представники суспільно-християнського середовища обмежувалися зустрічами з виборцями та публікаціями у партійному часописі. Окрім того, вони, на відміну від своїх

конкурентів, не спромоглися та не намагалися створити масової політичної організації.

9. У зв'язку із інституційною слабкістю політичних утворень, їх асоціювали з певними особистостями. Безумовно тут варто зазначити на їхньому лідері – О. Барвінському. Недаремно у тогочасній пресі християнських суспільників називали «барвінчуками». Серед активних діячів цього середовища варто виокремити А. Вахнянина, Т. Реваковича, К. Студинського, О. Маковця, Б. Лепкого, Я. Гординського. Серед членів суспільно-християнського руху були відомі у діячі українського суспільно-політичного та наукового життя – Б. Барвінський, І. Бартошевський, І. Верхратський, С. Горук, Т. Грушкевич, Є. Гузар, Є. Геринович, Ю. Дзерович, Т. Заячківський, С. Кархут, К. Кахникевич, І. Кокорудз, Й. Коциловський, В. Коцовський, Л. Туркевич та інші. Проте їх роль у діяльності зазначеного середовища була мінімальною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані джерела

Центральний державний архів вищих органів України (м. Київ)

Ф. 442. Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора. Оп. 842.

1. ГЖУ о запрещении везда в Россию редактору газеты «Народ», издаваемой в г. Львове, Франко И., профессору Львовского университета Барвинскому А., служащему библиотеки Научного общества имени Т. Г. Шевченко Павлику М. и др., занимающимися агитацией против царского самодержавия (1 февраля 1892 г. – 5 июля 1899 г.), 29 л.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Відділ рукописних фондів і текстології

Ф. 3 (Франко)

2. Спр. 2060. Лист К. Студинського до І. Франка від 9.V. 1905 р. 2 арк.
3. Спр. 1634. Лист К. Студинського до І. Франка від 23.II. 1901 р. 2 арк.

Ф. 59 (Маковей).

4. Од. зб. 10. Автобіографія (1923 р.). 16 арк.
5. Од. зб. 2141. К. Студинський. Лист до Маковей Осипа від 6. III 1896 р. 2 арк.
6. Од. зб. 2144. К. Студинський. Лист до Маковей Осипа від 25. I 1900 р. 2 арк.
7. Од. зб. 2146. К. Студинський. Лист до Маковей Осипа від 10. I 1901 р. 1 арк.
8. Од. зб. 2149. К. Студинський. Лист до Маковей Осипа від 2. II 1901 р. 2 арк.
9. Од. зб. 2150. К. Студинський. Лист до Маковей Осипа від 20. II 1901 р. 2 арк.
10. Од. зб. 2155. К. Студинський. Лист до Маковей Осипа від 22. VI 1901 р. 2 арк.

11. Од. зб. 2156. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 23. VII 1901 р.
2 арк.
12. Од. зб. 2157. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 7. VII 1901 р. 2
арк.
13. Од. зб. 2158. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 10. XI 1901 р.
2 арк.
14. Од. зб. 2159. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 19. XII 1901 р.
2 арк.
15. Од. зб. 2160. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 7. II 1902 р. 2
арк.
16. Од. зб. 2161. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 11. I 1903 р. 2
арк.
17. Од. зб. 2162. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 28. II 1903 р. 2
арк.
18. Од. зб. 2163. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 2. III 1903 р. 1
арк.
19. Од. зб. 2164. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 12. III 1903 р. 2
арк.
20. Од. зб. 2165. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 15. VII 1903 р.
2 арк.
21. Од. зб. 2173. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 29. II 1904 р. 1
арк.
22. Од. зб. 2177. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 25. IX 1904 р.
2 арк.
23. Од. зб. 2179. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 21. XII 1904 р.
2 арк.
24. Од. зб. 2181. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 23. II 1905 р. 2
арк.
25. Од. зб. 2184. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 1. VI 1905 р. 2
арк.

26. Од. зб. 2188. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 22. X 1906 р. 2 арк.
27. Од. зб. 2191. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 24. I 1908 р. 2 арк.
28. Од. зб. 2198. К. Студинський. Лист-вірш до Маковея Осипа від 1. III 1911 р. 2 арк.
29. Од. зб. 2202. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 29. VII 1912 р. 2 арк.
30. Од. зб. 2203. К. Студинський. Лист до Маковея Осипа від 2. III 1914 р. 2 арк.

Ф. 120 (Єфремов).

31. Од. зб. 418. К. Студинський. Лист до Єфремова С.О. від 26. VI 1903 р. 2 арк.

Ф. 135 (Барвінський Олександр Григорович (1847–1926) – український історик літератури, педагог, громадський діяч)

32. Од. зб. 30 «Спомини з мого життя».
33. Од. зб. 31 «Спомини з мого життя».
34. Од. зб. 32 «Спомини з мого життя».
35. Од. зб. 33 «Спомини з мого життя».
36. Од. зб. 34 «Спомини з мого життя».
37. Од. зб. 35 «Спомини з мого життя».
38. Од. зб. 36 «Спомини з мого життя».
39. Од. зб. 37 «Спомини з мого життя».
40. Од. зб. 38 «Спомини з мого життя».
41. Од. зб. 39 «Спомини з мого життя».
42. Од. зб. 40 «Спомини з мого життя».
43. Од. зб. 41 «Спомини з мого життя».
44. Од. зб. 42 «Спомини з мого життя».
45. Од. зб. 43 «Спомини з мого життя».
46. Од. зб. 44 «Спомини з мого життя».

47. Од. зб. 45 «Спомини з мого життя».
48. Од. зб. 46 «Спомини з мого життя».
49. Од. зб. 47 «Спомини з мого життя».
50. Од. зб. 48 «Спомини з мого життя».
51. Од. зб. 49 «Спомини з мого життя».
52. Од. зб. 50 «Спомини з мого життя».
53. Од. зб. 51 «Спомини з мого життя».
54. Од. зб. 3017 К. Студинський «Спогади». 123 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка). Оп. 1.

55. Спр. 34. Протоколи засідання членів правління 1902–1912 рр. 151 арк.
56. Спр. 208. Листування з членами товариства, вчителями та приваними особами про видання наукових праць, пересилку літератури, випату гонорарів та інше. Том III. 1902–1908 рр. 107 арк.
57. Спр. 2526. Протоколи засідань членів «Слов'янського союзу» (правиці) австрійського парламенту за 1897 р., том I. 38 арк.
58. Спр. 2527. Протоколи засідань членів «Слов'янського союзу» (правиці) австрійського парламенту за 1897 р., том II. 136 арк.
59. Спр. 2528. Протоколи засідань членів «Слов'янського союзу», том I. 1898–1900. 73 арк.
60. Спр. 2529. Протоколи засідань членів «Слов'янського союзу», том II. 1900–1909. 77 арк.

Оп. 2.

61. Спр. 172 «Статут політичного товариства «Руська громада». 4 арк.
62. Спр. 170 «Статут політичного товариства під назвою Католицький Руско-народний союз». 4 арк.

Ф. 358 (Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр, 1865–1944), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ). Оп. 1.

- 63. Спр. 74. Пастирське послання Шептицького А., Чеховича К., Хомишина Г. до духовенства з приводу виборів до парламенту. 2 арк.
- 64. Спр. 163. Листування Шептицького А. з станіславівським єпископом Хомишиним Г. Том I. 184 арк.
- 65. Спр. 166. Листування Шептицького А. з римо-католицьким єпископом Більчевським Ю. 127 арк.
- 66. Спр. 214. Листи кореспондентів з прізвищами на літери «Барв–Бат» до Шептицького А. 254 арк.

Оп. 2.

- 67. Спр. 291. Листи Станіславівського єпископа Хомишина Г. до Шептицького А. Том I. 69 арк.
- 68. Спр. 292. Листи Станіславівського єпископа Хомишина Г. до Шептицького А. Том II. 76 арк.
- 69. Спр. 300. Листи Перемиського єпископа Чеховича К. до Шептицького А. Том I. 91 арк.
- 70. Спр. 301. Листи Перемиського єпископа Чеховича К. до Шептицького А. Том I. 133 арк.
- 71. Спр. 419. Листи кореспондентів з прізвищами на літери «Бал – Бі» до особистого секретаря Шептицького А. Жолдака В. 119 арк.

Ф. 362 (Студинський Кирило (1868–1941), історик мови і літератури, голова НТШ, академік ВУАН). Оп. 1.

- 72. Спр. 3. Автобіографія та список наукових праць з 1886–1940 рр. 96 арк.
- 73. Спр. 87. Праця «Зв'язки А.Вахнянина з П.Кулішем (1869–1870 рр.)». Біографія Вахнянина А. 79 арк.
- 74. Спр. 112. Повість «Поєма молодості» (спогади з життя останніх десятиліть XIX ст.), Т. III. 172 арк.
- 75. Спр. 130. Список оповідань, наукових розвідок, промов, монографій і статей К. Студинського, Н. Вахнянина та інших, поміщених в г. «Руслан» за 1897–1898, 1900–1902 рр. 84 арк.
- 76. Спр. 143. Записки і замітки Студинського К. 42 арк.

77. Спр. 145 Записки, спогади і замітки Студинського К. Кн. III. 29 арк.
78. Спр. 229. Листи Абрисовського Е., Авдиковича О., Адомовича Є. та інших кореспондентів з прізвищами на букви «Ай». 18 арк.
79. Спр. 236. Листи Барвінського Олександра. 71 арк.
80. Спр. 307. Листи Катренка О. 34 арк.
81. Спр. 334. Листи Лепкого Богдана, том I. 89 арк.
- Ф. 368 (Томашівський Степан (1875–1930), історик, публіцист, політичний діяч, дійсний член НТШ). Оп. 1*
82. Спр. 146. Листування з інститутом по вивченню культури та іншими науковими установами у Відні про свою діяльність. 26 арк.
- Ф. 382 (Романчук Юліан (1842–1932), політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст). Оп. 1*
83. Спр. 3. Лист від Грушевського М., Франка І. та Студинського К. про розходження діяльності національно-демократичної партії з їхніми політичними поглядами. 1 арк.
84. Спр. 41. Листи Пулюя Івана до Романчука Ю. 34 арк.
85. Спр. 52. Листи К. Устияновича до Ю. Романчука. 24 арк.
- Ф. 384 (Гординський Ярослав (1882–1939), історик літератури, філолог, письменник, педагог). Оп. 1.*
86. Спр. 52. Листи Студинського К. 59 арк.
- Ф. 408 (Греко-католицький митропо-личий ординаріат). Оп. 1.*
87. Спр. 319. Статут, протокол зборів та інші документи про заснування та діяльність товариства «Християнсько-суспільний союз» у Львові. 62 арк.
88. Спр. 383. Фінансові звіти, листи та інші документи про клопотання перед урядом виділити дотації на фонд вдів і сиріт по священниках (1898–1921 рр.). 19 арк.
- Ф. 410 (Тисовський Олександр (1886–1968), професор біології, педагог, письменник, засновник «Пласту», суспільно-політичний діяч). Оп. 1.*
89. Спр. 110. Записна книжка Студинського Кирила. 104 арк.

Ф. 664 (Ревакович Тит (1846–1919), суддя, радник Крайового суду, громадський діяч, член-засновник НТШ у Львові). Оп. 1.

90. Спр. 1. Звернення, запрошення товариств, комітетів, політичних партій на збори, засідання та концерти. 25 арк.
91. Спр. 2. Листи товариств, видавництв, політичних партій про співпрацю. 21 арк.
92. Спр. 3. Програма заходів для поліпшення громадсько-політичного та економічного становища українців у Галичині, складена Реваковичем Т. 36 арк.
93. Спр. 7. Листи до осіб з прізвищами на букву «Б-Я». Копії. 55 арк.
94. Спр. 9. Листи Барвінських: Богдана і Олександра, Біленького і Боберських: Івана і Миколи. 21 арк.
95. Спр. 13. Листи Герасимовича, Гладилевича Д., Гловицького А. і Гнатюка В. 11 арк.

Ф. 818 (Анатоль Вахнянин (1841–1908), композитор, педагог, громадський діяч). Оп. 1.

96. Спр. 9. Резолюція, звернення, українські та польські газети та інші документи, зв'язані з діяльністю Вахнянином А. як депутата до Галицького сейму. 89 арк.
97. Спр. 10. Протоколи засідань «Руського клубу» державної ради, писані А. Вахнянином. 89 арк.
98. Спр. 13. Протоколи, звіти листи та інші документи, зв'язані з діяльністю Вахнянином А. як депутата до Галицького сейму. 130 арк.
99. Спр. 14. Протоколи, проект статуту, списки та інші документи, зв'язані з діяльністю Вахнянином А. як депутата до Галицького сейму. 120 арк.
100. Спр. 32. Листи кореспондентів з прізвищами на літери «А–М». 106 арк.
101. Спр. 36. Візитні карточки осіб на літери «Б–Ч». 23 арк.
102. Спр. 33. Листи кореспондентів з прізвищами на «Н–Я». 104 арк.
103. Спр. 18. Статті Вахнянина на соціально-політичну та історичну тематику. 156 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. 350 Дирекція поліції у Львові (1802–1918 рр.). Оп. 1

104. Спр. 2808. Листування з Дирекцією поліції у Кракові і комітетом Мріяцького конгресу у Львові про католицький рух в Галичині, скликанням католицького конгресу у Львові і антиклеріканських настроях польських студентів променістих. 20 арк.
105. Спр. 3260. Повідомлення Міністерству внутрішніх справ про хід з'їздів Української радикальної партії і конференції Української християнської соціальної партії. 14 арк.
106. Спр. 3271. Газетна стаття про діяльність «Католицько-народової партії. 1 арк.
107. Спр. 2941. Характеристика на професора Львівського університету Студинського Кирила та членів українських і русофільських організацій. 21 арк.

ВР ЛННБ ім. В.Стефаника

Ф. 11 «Барвінські»

108. Од. зб. 3 / п. 1. Матеріали (доповідні записки, протоколи засідань НТШ, листи) в справі виключення Олександра Григоровича Барвінського із числа членів НТШ. Львів, 1906–1909. 27 арк.
109. Од. зб. 885 / п. 70. Герасимович Микола. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1898–1900 рр. 57 арк.
110. Од. зб. 886 / п. 70. Герасимович Микола. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1901, 53 арк.
111. Од. зб. 887 / п. 70. Герасимович Микола. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1902–1904. 71 арк.
112. Од. зб. 888 / п. 70. Герасимович Микола. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1905, 1912, 1913, 1914. 49 арк.
113. Од. зб. 973 / п. 77. Гординський Ярослав. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1911–1926. 22 арк.
114. Од. зб. 1015. п. 76. Листи Івана Гробельського, 46 листів, 99 арк.

115. Од. зб. 1026 / п. 77. Грушевський М. С. Листи до Барвінського О. Г. 94 арк.
116. Спр. 1041 / п. 78. Гузар Євгеній. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1885–1918ю 117 арк.
117. Од. зб. 1619 / п. 108. Левицький Василь. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1895, 1896, 1900–1903, 1906–1908, 1916–1918ю 48 арк.
118. Од. зб. 1626 / п. 108. Лист В. Левицького до О. Барвінського, Винники, 21 грудня 1900 р.
119. Од. зб. 1667 / п. 323. Лепкий Богдан, письма, листи до Барвінського Олександра Григоровича. 72 арк.
120. Од. зб. 1801 / п. 118. Маковей Осип. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1893–1907. 69 арк.
121. Од. зб. 1802 / п. 118. Маковей Осип. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1908–1910. 58 арк.
122. Од. зб. 1803 / п. 118. Маковей Осип. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1911–1922. 39 арк.
123. Од. зб. 2012, п. 127. Листи Є. Олесницького до О. Барвінського, 1879–1915, Львів, Стрий, Відень, б. м. 77 арк.
124. Од. зб. 2201 / п. 135. Ревакович Тит. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1901–1914. 51 арк.
125. Од. зб. 2242 / п. 137. Романчук Юліан. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1875–1926. 52 арк.
126. Од. зб. 2323 / п. 141. Листи Сильвестра Сембратовича до Олександра Барвінського. 3 арк.
127. Од. зб. 2460 / п. 148. Стоян (Антоній) Кирило архієпископ листи до Барвінського Олександра Григоровича. 1897–1921 рр. 15 арк.
128. Од. зб. 2483 / п. 149. Студинський Кирило. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1891–1905. 99 арк.

129. Од. зб. 2484 / п. 149. Студинський Кирило. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1906–1913. 80 арк.
130. Од. зб. 2665 / п. 160. Хомишин Григорій, єпископ. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1904–1923. 107 арк.
131. Од. зб. 2720 / п. 163. Чапельський Іван. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1889–1906. 65 арк.
132. Од. зб. 2736 / п. 160. Чехович Константин, єпископ. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1893–1914. 107 арк.
133. Од. зб. 2785 / п. 166. Шептицький Андрей, митр. Листи до Барвінського О. Г., 1906–1913. 80 арк.
134. Од.зб. 4083 / п. 232, Барвінський Олександр Григорович «Записна книжка» 1901 р. 78 арк.
135. Од.зб. 4185. Педагогічні статті і розвідки. 106 арк.
136. Од.зб. 4411 / п. 289. Барвінський Олександр Григорович. Меморіали закритих зборів «Католицького Русько-народного Союзу», 1896. 4 арк.
137. Од. зб. 4616. Програма «Християнсько-суспільної партії». Начерк О. Маковея, редакційні правки та коментарі зроблені О. Барвінським. (1911 р.). 4 арк.
138. Од. зб. 5132. п. 323 «Лист до українського (руського) народу» – стаття неустановленого автора про завдання «Християнсько-суспільного союзу». Б.д. 8 арк.
139. Од. зб. 5134 / п. 323. Лукашевич Модест, священник. Лист до управління партії «Християнсько-Суспільний Союз», 1991, 1912. 4 арк.
140. Од. зб. 5140. п. 323 «Поліція, дирекція у Львові. Листи до президії «Християнсько-суспільного союзу». 6 арк.
141. Од. зб. 5143. п. 323 «Протокол [фрагмент] перших загальних зборів засновників «Християнсько-суспільного союзу». 3 арк.
142. Од. зб. 5148. п. 324 «Статут «Християнсько-суспільного союзу». 6 арк.
143. Од. зб. 5153 / п. 324 «Відозва із закликом вступати до партії «Християнсько-суспільного союзу». 6 арк.

144. Од. зб. 5154 / п. 324 «Вказівки і список членів для відпоручника Михайла Вербицького. Б.д. 8 арк.
145. Од. зб. 5159 / п. 324 «Поазбучний список членів «Християнсько-суспільного союзу». 8 арк.
146. Од. зб. 5160 / п.324. Чорнові записи членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові. 13 арк.
147. Од. зб. 5161 / п. 324. Касова книга «Християнсько-суспільного союзу» за 1911–1914 рр. 16 арк.
148. Од. зб. 5208 / п. 326. Гробельський Іван, священник. Листи до редакції «Руслана», 1912. 6 арк.
149. Од. зб. 5386 / п. 333. Барвінський Олександр Григорович. Лист до Романчука Юліана (чернетка), 1915. 4 арк.
150. Од. зб. 5387 / п. 332. Барвінський Олександр Григорович. Промова на зборах товариства «Руська Громада», 1903. 13 арк.
151. Од. зб. 5470. Маковей Осип, письменник «До справи народної мови у щоденних молитвах» – стаття б.д. 3 арк.

Ф. 93. Тит Ревакович

152. Спр. 10 / п. 1. Барвінський Олександр. Листи до Реваковича Тита, 1888–1904. 62 арк.

Ф. 167 Біографічний словник Івана Левицького. Оп. 2

153. Од. зб. 2851 / п. 85. Сембратович Сильвестр Самуїл, український церковний діяч, професор догматики в Львівському університеті, з 1885 – греко-католицький митрополит, з 1895 – кардинал, заснував католицький часопис «Рускій Сіон». 80 арк.

Ф. 59 (Teki Kozłowskiego).

154. Тека 388.
155. Тека 426.

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy. Dział Starych Druków i Rękopisów

156. № 2470 (Zbior Iwana Ogijenki (Ohijenki, arcybiskupa Ilariona)).

Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów.

157. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. II. K. 508–511.
158. 10383 III. Bruliony i kopie listów Eugeniusza Romera z lat 1905–1954. T. 18: 1927. k. 25.
159. 10341 III. Korespondencja Eugeniusza Romera z lat 1901–1954. T. 62: 1924. k. 119.
160. 8084 III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego. k. 302–303.
161. 8090 III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego. k. 508–513.
162. 7570 IV. Materiały dotyczące komisji organizacyjnej Uniwersytetu o j. wykładowym ruskim (ukraińskim) Listy do J. Łosia: k. 53, 65–66, 69–72, 82–85; Bruliony listów J. Łosia. k. 81.

Archiwum Państwowe w Przemyślu

Zespół 142. Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu

163. Sygn. 488. Jubileusz papieża Leona XIII (1892–1897 rr.). 121 s.
164. Sygn. 489. Jubileusz 300-lecia unii z Rzymem (1895–1896 rr.). 22 s.

Опубліковані джерела

Документи і матеріали законодавчого та нормативного характеру

165. Graves de communi re encyclical of Pope Leo XIII on christian democracy.
URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18011901_graves-de-communi-re.html
166. Leo XIII. Rerum Novarum. 15.05.1891. *Vatican: the Holy See*. URL: http://www.vati-can.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum-_en.html
167. Ioannes Paulus II. Centesimus Annus. 5. 01.05.1991. *Vatican: the Holy See*.
URL: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-an-nus_en.html .
168. Енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (Rerum Novarum). URL: http://sd.net.ua/2010/01/11/rerum_novarum.html
169. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861–1918 <http://alex.onb.ac.at/spa.htm>

170. Stenograficzne Sprawozdania z Szóstej Sesji Siódmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. URL:
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10157/edition/28011#info>
171. Stenograficzne sprawozdanie Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1901. Lwów, 1901. S. 452.
172. Sejm Krajowy we Lwowie – sprawozdania stenograficzne, protokoły, alegata, uchwały, regulaminy, wykazy członków. URL:
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/6196?language=en>
173. Промова посла Олександра Барвіньського в краєвім соймі дня 29 жовтня 1903 в справі рускої гімназії в Станиславові. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1903. 19 с.
174. Промова пос. Ол. Барвіньського, виголошена в радї державній в загальній розправі бюджетовій при бюджеті міністерства просьвіти д. 17 марця 1902 (Після стенографічних записок). Львів: Накладом Редакції «Руслана», 1902. 19 с.
175. Промова посла Олександра Барвіньського на 2-ім засіданю австрійської делегації в Пешті дня 27 мая 1902 при міністерстві заграничних справ. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1902. 12 с.
176. Промова посла Олександра Барвіньського на засіданю австрійської делегації в Пешті дня 6 червня 1902 р. в розправі над бюджетом міністерства війни. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1902. 16 с.
177. Промова п. Барвіньського виголошена в соймі дня 5-го лютого 1896 р. в генеральній дебаті над бюджетом. Львів: Накладом автора, 1896. 10 с.
178. Промова посла Барвіньського в загальній розправі бюджетовій на 22-ім засіданю краєвого сойму дня 24 марця 1899. Львів: 3 друкарні В. А. Шийковського, 1899. 15 с.

179. Промова посла Барвіньського в загальній розправі над бюджетом в краєвій соймі на засіданню дня 12 лютого 1897 р. Львів: Накладом Олександра Барвіньського. З друкарні В. А. Шийковського, [1897]. 7 с.
180. Промова посла Барвіньського в краєвій соймі в розправі над бюджетовою провізориєю дня 30 грудня 1898 р. Львів: Накладом редакції «Руслана». З друкарні В. А. Шийковського, 1899. 16 с.
181. Промова посла Барвіньського в краєвій Соймі на засіданню з дня 2 мая 1900 р. в загальній розправі бюджетовій. Львів: З друкарні В. А. Шийковського, 1900. 25 с.
182. Промова посла Олександра Барвіньського виголошена дня 19 грудня 1906 на 466-ім засіданню посольської палати в розправі при першій читанню бюджетової провізорії. Львів, 1906. 15 с.
183. Промова посла Олександра Барвіньського в краєвій соймі дня 29 жовтня 1903 в справі рускої гімназії в Станиславові. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1903. 19 с.
184. Промова посла Олександра Барвіньського в краєвій соймі при загальній розправі над бюджетом дня 8 липня 1902. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1902. 21 с.
185. Промова посла Олександра Барвіньського в раді державній в розправі над наглим внесенем о заснуванє руского університету дня 21 жовтня 1902. Львів, накл. ред. «Руслана», 1902. 14 с.
186. Промова посла Олександра Барвіньського в розправі над програмовою заявою президента міністрів д-ра Кербера в державній раді дня 25 листопада 1903 р. Львів: Накл. ред. «Руслана», 1903. 14 с.
187. Промова пос. Ол. Барвіньського на 2-ім засіданню австрійської делегації в Пешті дня 27. Мая 1902 при міністерстві заграничних справ. Львів: Накладом редакції «Руслана», 1902.
188. Промова посла Ол. Барвіньського в державній раді в розправі над нашим внесенням о заснування руського університету дня 21 жовтня 1902 р. Львів. С. 12–14.

189. Промова п. Барвіньського на 3-ім засіданню кр.сойму 30 грудня 1897 для умотивовання о заснуванє рускої гімназії ім. Франца-Йосифа в Тернополі. *Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі 1898–1998: До сторіччя заснування* / За ред. С.Яреми. Тернопіль; Львів, 1998. С. 31.
190. Österreichische Statistik, Band 75, Heft 11, Wien, 1905. 500 s.
191. Podręcznik statystyki Galicji, tom IX, cz.1. Lwów, 1913. 300 s.
192. Statistisches monatsschrift, herausgegeben von der K.K. Statistischen Zentralkommision, Wien, 1911. 300 s.
193. Stan ekonomiczny Galicyi. Cyfry i fakta zestawione przez Wilhelma Feldmana. Lwów, 1900. 40 s.
194. Kronika Uniwersytetu Lwowskiego / Zestawil W. Hahn. T. 2 (1898–1910). 560 s.
195. Статут Руского Товариства Педагогічного. Львів, б.р. 14 с.
196. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1911. Християнсько-суспільний Союз. 2 лист. Львів. б. д. 32 с.
197. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1912. Християнсько-суспільний Союз. 3 лист. Львів. б. д. 48 с.
198. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу». Львів, 1914. 62 с.
199. До Руского Народу. Християнсько-суспільний Союз. 4 лист. Львів, [1913]. 15 с.

Збірники документів і матеріалів

200. Конференції Архиєреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937). Львів, 1997. 106 с.
201. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Т.2: Церква і суспільне питання. Кн.1: Пастирське вчення та діяльність / За. ред. А.Кравчука. Львів: Місіонер, 1998. 572 с.
202. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II: Церква і суспільне питання; Кн.2: Листування / За ред. А. Кравчук. Львів: Місіонер, 1999. 525 с.

203. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: док. і матеріали / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. [Б.м.]: Сучасність, 1983. Т. 1. 1983. 510 с.
204. Шептицький А. О квестії соціальній. Жовква, 1904. 69 с.
205. Bilczewski J. W sprawie społecznej – list pasterski do duchowieństwa i wiernych. URL: <http://www.dystrybucjonizm.pl/sw-jozef-bilczewski-w-sprawie-spoecznej-list-pasterski-do-duchowieństwa-i-wiernych/>
206. Bilczewski J. O potrzebie ofiarności. List pasterski do Duchowieństwa i wiernych – 2 lutego 1906. *Listy pasterskie i Mowy okolicznosciowe*. Mikołów-Warszawa: Nakładem Księgarni Karola Miarki, 1908. S. 343–368.
207. Bilczewski J. Instrukcja dla PW. Duchowieństwa w sprawie organizacji Związków katolicko-spoecznych. *Listy pasterskie i Mowy okolicznosciowe*. Mikołów-Warszawa: Nakładem Księgarni Karola Miarki, 1908. S. 368–375.
208. Pelczar J. S. List pasterski na Wielki Post R. 1906. O obowiązkach katolików w naszych czasach i o potrzebie organizacji katolickiej (Do odczytania z ambon w niedzielę Starozapustną 11 lutego 1906) / bp Józef Sebastian Pelczar. – Przemyśl, 1906. URL: http://www.ultramontes.pl/pelczar_na_wielki_post_1906.htm.
209. Listy ks. Stanisława Stojalskiego do Jana Stapińskiego z lat 1894–1896. *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*. Nr 4. 1962. S. 215–240.
210. Gniewosz E. W sprawie uniwersytetu Lwowskiego. List do Alexandra Barwińskiego z 30.X.1902. Lwów, 1907. S.3, 8, 15–16.

Періодичні видання та публіцистика

211. Агітатор др. В. Козловский. *Руслан*. Ч. 3. 4 (17) січня 1903. С. 1.
212. Агітаційна поїздка д-ра Козловского. *Руслан*. Ч. 48. 28 лютого (13 березня) 1903. С. 1.
213. Агітація, чи реальна робота? *Руслан*. Ч. 139. 21 червня (3 липня) 1897. С. 1–2.
214. Адреса більшости парламентарної. *Народна Часопись*. 25 марта (6 цвѣтня) 1897. С. 1.

215. Антисемітизм в Арабії. *Руслан*. Ч. 190. 28 (15) серпня 1913. С. 2.
216. Антисемітизм в Галичині. *Руслан*. Ч. 155. 11 (23) липня 1897. С. 1–2.
217. Архиепископи і єпископи австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусі Господі нашім. *Руслан*. Ч. 12. 16 (28) січня 1897. С. 1.
218. Архиепископи і єпископи австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусі Господі нашім. *Руслан*. Ч. 13. 17 (29) січня 1897. С. 1.
219. Архиепископи і єпископи австрійські вірним своїх єпархій мир, привіт і благословенє і Ісусі Господі нашім. *Руслан*. Ч. 14. 18 (30) січня 1897. С. 1.
220. Барвінський О. Високий рівень українства а Нова ера (Відповідь д. М. П. Павликови). *Руслан*. Ч. 76. 3 (16) цвѣтня 1903. С. 1.
221. Барвінський О. Доси були слова – тепер потреба діл. *Руслан*. Ч. 275. 6 (19) грудня 1901. С. 1.
222. Барвінський О. Проєкт віддовження селянської посїлости земельної. *Руслан*. Ч. 205. 13 (26) вересня 1905. С. 1.
223. Барвінський О. Проєкт віддовження селянської посїлости земельної. *Руслан*. Ч. 206. 14 (27) вересня 1905. С. 1.
224. Барвінський О. Проєкт віддовження селянської посїлости земельної. *Руслан*. Ч. 207. 16 (29) вересня 1905. С. 1.
225. Барвінський О. Проєкт віддовження селянської посїлости земельної. *Руслан*. Ч. 208. 17 (30) вересня 1905. С. 1.
226. Барвінський О. Проєкт віддовження селянської посїлости земельної. *Руслан*. Ч. 209. 18 вересня (1 жовтня) 1905. С. 1.
227. Барвінський О., Маковей О. Студинський К. В обороні правди і чести. Львів, 1911. 99 с.
228. Барвінський О. Страх перед «клерикальною» партією. *Руслан*. Ч. 106. 16 (2) травня 1911. С. 1.

229. Барвінський О. Чи християнська основа може довести до понехування народної справи? *Руслан*. Ч. 111. 21 (8) травня 1911. С. 1.
230. Барвінський О. Значінє українсько-руского народу для Австро-Угорщини. Львів: Накладом автора, 1912. 24 с.
231. Барвінський О. Недомагання і хиби наших економічних заходів. *Руслан*. Ч. 62. 17 (30) марця 1905. С. 1–2.
232. Барвінський О. Чи в інтересі Австрії лежить розвиток руского народа? *Руслан*. Ч. 88. 27 цвѣтня (10 мая) 1906. С. 1–2.
233. Барвінський О. Чи в інтересі Австрії лежить розвиток руского народа? *Руслан*. Ч. 89. 29 цвѣтня (11 мая) 1906. С. 1.
234. Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 230. 12 (25) жовтня 1904. С. 1–2.
235. Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 231. 13 (26) жовтня 1904. С. 1.
236. Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 232. 14 (27) жовтня 1904. С. 1–2.
237. Барвінський Ол. Обдовження хліборобів і аграрна реформа. Передрук з «Економіста». *Руслан*. Ч. 233. 25 (28) жовтня 1904. С. 1–2.
238. Безконечна розправа виборча. *Руслан*. Ч. 52. 11 (24) марця 1906. С. 1.
239. Безмежна захланність всепольска. *Руслан*. Ч. 4. 4 січня 1913 (22 грудня 1912). С. 1–2.
240. Бельгійські католики і нові вибори. *Руслан*. Ч. 109. 16 (3) травня 1912.
241. Берім ся спільно до економічної роботи! *Руслан*. Ч. 54. 9 (21) березня 1899. С. 1.
242. Бєсїда Єго Еминенції Кардинала Сембратовича на першому засіданні кат. Віча у Львові дня 7 липня 1896. *Душпастир*. 1896. Ч. 14–15. С. 341–350.
243. Бєсїда п. Барвіньского при мотивованю 1. внесеня 23. січня 1896. *Правда*. 1896. Ч. 3. С. 40–45.

244. Бесіда пос. Романчука, виголошена при генеральній дебаті бюджетової дня 25 н. ст. падолиста 1890 р. *Дѣло*. 30 листопада 1890.
245. Бесіда пос. Нат.Вахнянина в справі лихви в Галичині. Виголошена в радї державній д. 18 січня 1897. *Руслан*. Ч. 10. 14 (26 січня) 1897. С. 1–2.
246. Бесіда пос. Нат.Вахнянина в справі лихви в Галичині. Виголошена в радї державній д. 18 січня 1897. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27 січня) 1897. С. 1–2.
247. Білінський С. Материялістичний сьвітогляд в кругах шкільної молодези, єго причини і наслідки. Львів, 1912. 74 с.
248. Більше реальної політики. *Руслан*. Ч. 241. 29(16) жовтня 1913. С. 1.
249. Блуд карає блудячих. *Руслан*. Ч. 58. 12 (25) березня 1903. С. 1.
250. Борба галицких москвичів проти руско-католицького Епископату. *Руслан*. Ч. 79. 21 (8) цвѣтня 1910. С. 1.
251. Борба за церков. (Допись з Бразилії). *Руслан*. Ч. 157. 14 (27) липня 1900. С. 2.
252. Борба о християнський сьвітогляд. *Руслан*. Ч. 42. 24 (11) лютого 1912. С. 1.
253. Бразилійська Україна над пропастью. *Руслан*. Ч. 170. 3 серпня (20 липця) 1913. С. 1.
254. «Брехні «Галічаніна». *Руслан*. Ч. 210. 20 вересня (2 жовтня) 1898. С. 2.
255. Буде робота реальна! *Руслан*. Ч. 286. 17 (31) грудня 1897. С. 1.
256. Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змагання. *Народ*. 1 жовтня 1894.
257. В єдности сила! *Руслан*. Ч. 27. 12 (25) січня 1906. С. 1.
258. В обороні Є. Е. Митрополита Шептицького. *Руслан*. Ч. 171. 14 (1) серпня 1910. С. 1.
259. В обороні правди і чести. *Руслан*. Ч. 208 19 (6) вересня 1911. С. 2–3.
260. В обороні правди і чести. *Руслан*. Ч. 209 20 (7) вересня 1911. С. 1–2.
261. В обороні правди і чести. *Руслан*. Ч. 211 23 (10) вересня 1911. С. 1–3.
262. В рішаючій хвилі. *Руслан*. Ч. 189. 22 серпня (4 вересня) 1901. С. 1.
263. В службі жидів. *Руслан*. Ч. 89. 22 цвѣтня (4 мая) 1897. С. 1–2.

264. В справі адреси до трону. *Руслан*. Ч. 94. 27 цвітня (9 мая) 1897. С. 1.
265. В справі закладання райфайзенівських сполок ощадности. *Львовско-Архиепархіальни Відомости*. 6 листопада 1899.
266. В справі заснованя «Райфайзенок». *Руслан*. Ч. 117. 25 мая (7 червня) 1900. С. 1–2.
267. В справі Райфайзенівських кас. *Руслан*. Ч. 154. 13 (25) липня 1899. С. 1.
268. В справі регуляції Конгруї. *Руслан*. Ч. 5. 8(20) січня 1897. С. 2.
269. Вахнянин А. Материяли до Політики русинів під час так званої «нової ери». *Руслан*. Ч. 178. 2 (15) серпня 1908. С. 1.
270. Вахнянин Н. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896. *Руслан*. Ч. 213. 20 вересня (2 жовтня) 1897. С. 1.
271. Вахнянин Н. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896. *Руслан*. Ч. 215. 23 вересня (5 жовтня) 1897. С. 1.
272. Вахнянин Н. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896. *Руслан*. Ч. 218. 26 вересня (8 жовтня) 1897. С. 1–2.
273. Вахнянин Н. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896. *Руслан*. Ч. 222. 1 (13) жовтня 1897. С. 1.
274. Вахнянин Н. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896. *Руслан*. Ч. 229. 9 (21) жовтня 1897. С. 1–2.
275. Вахнянин Н. Русини і руска справа в рокахъ 1891–1894. Львів, 1894. 190 с.
276. Велика власність в Галичині. *Руслан*. Ч. 281. 18 (31) грудня 1905. С. 2.
277. Великосербство і русофільство. *Руслан*. Ч. 162. 23 липня 1914. С. 1.
278. Верхратский І. Не віднинішня заморока. *Руслан*. Ч. 64. 22 (9) марця 1913. С. 1.
279. Верхратский І. Не віднинішня заморока. *Руслан*. Ч. 65. 23 (10) марця 1913. С. 1–2.
280. Взаємини між учителями а шкільною молодіжю. *Руслан*. Ч. 183. 22 серпня (4 вересня) 1906. С. 1.

281. Вибори до Ради державної. *Руслан*. Ч. 24. 30 січня (11 лютого) 1897. С. 1–2.
282. Виборча реформа а палата вельмож. *Руслан*. Ч. 255. 18 падолиста (1 грудня) 1906. С. 1.
283. Виборча реформа а польське коло. *Руслан*. Ч. 257. 18 (30) падолиста 1905. С. 1.
284. Виборча реформа а польській єпископат. *Нива*. 1913. С. 271.
285. Виборча реформа а русини. *Руслан*. Ч. 251. 9 (21) падолиста 1905. С. 1.
286. Виборча реформа в комісії. *Руслан*. Ч. 99. 19 (23) мая 1906. С. 1.
287. Виборча реформа загрожена. *Руслан*. Ч. 267. 3 (16) грудня 1906. С. 1.
288. Виборча реформа і парляментаризация. *Руслан*. Ч. 78. 15 (28) цьвітня 1906. С. 1.
289. Виборча реформа т. зв. демократів польских. *Руслан*. Ч. 231. 14 (27) жовтня 1905. С. 1–2.
290. Виборчі програми і поклики. *Руслан*. 10 (23) січня 1907. Ч. 7. С. 1–2.
291. Вигляди виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 263. 26 падолиста (8 грудня) 1905. С. 1–2.
292. Вистріли з двох противних таборів. *Руслан*. Ч. 1. 1 (13) січня 1898.
293. Вихованє до ідеалїзму (3 нагоди нового року шкільного в середних школах і університетї). *Руслан*. Ч. 210. 17 (30) вересня 1900. С. 1.
294. Вихованє до ідеалїзму (3 нагоди нового року шкільного в середних школах і університетї). *Руслан*. Ч. 211. 19 вересня (2 жовтня) 1900. С. 1.
295. Відважні москвичі галицькі. *Руслан*. Ч. 279. 26 (13) грудня 1909. С. 1.
296. Відгомін заяви бар. Гавча про виборчу реформу. *Руслан*. Ч. 259. 20 падолиста (2 грудня) 1905. С. 1.
297. Відкрили вже зовсім шелом! *Руслан*. Ч. 286. 23 грудня (5 січня) 1907 (1908). С. 1.
298. Відозва. *Вісник Станіславівської єпархії*. 1896. Ч. VI. С. 42–43.
299. Відозва. *Руслан*. Ч. 171. 29 липня (11 серпня) 1901. С. 1.

300. Відозва Головного руського комітету виборчого. *Народна часопись*. 24 вересня 1895.
301. Відозва до всіх Русинів галицької землі! *Дѣло*. 13 липня 1901. С. 1.
302. Відокремішненє Галичини. *Руслан*. 31 жовтня 1899. С. 1.
303. Відповідь на відповідь о.Зельского, голови каменецкої «Селянської Ради». *Руслан*. Ч. 268. 28 падолиста (11 грудня) 1900. С. 2.
304. Відправа галицким москвичам. *Руслан*. Ч. 111. 16 (29) мая 1908. С. 1.
305. Війна Франції з Католицкою Церквою. *Руслан*. Ч. 268. 5 (18) грудня 1906. С. 2.
306. Вільна наука, вільна школа! *Руслан*. Ч. 43. 25 (12) лютого 1912. С. 1.
307. Вісти з руских гімназий. *Руслан*. Ч. 151. 9 (21) липня 1898. С. 1.
308. Вісти політичні. *Народна Часопись*. 12 (24) грудня 1897. С. 1.
309. Вісти політичні. *Народна Часопись*. 18 (30) вересня 1898.
310. Вісти політичні. *Народна Часопись*. 24 лютого (8 марта) 1898. С. 1–2.
311. Вісти політичні. *Народна Часопись*. 27 марта (8 цвѣтня) 1898. С. 1–2.
312. Вісти політичні. *Руслан*. Ч. 266. 23 падолиста (5 грудня) 1897. С. 2.
313. Вісти про пересиленє задля виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 220. 6 (19) жовтня 1906. С. 1.
314. Вістник Станиславівської Епархії. Станиславів, 1911, ч. 12. С. 201–202.
315. Віче католиків у Львові. *Дѣло*. 1896. Ч. 143.
316. Віче католицке. *Народна часопись*. Ч. 145. 29 червня (11 липня) 1896. С. 1–2.
317. Віче католицке. *Народна часопись*. Ч. 146. 2 (14) липня 1896. С. 1–2.
318. Вѣче католицке въ Краковѣ. *Дѣло*. 1893. Ч. 140. С. 1–2.
319. Віче католицьке у Львові. *Душпастир*. 1896. Ч. 19. С. 106–108.
320. Внутрішня сила французских католиків. *Руслан*. Ч. 188. 22 серпня (4 вересня) 1907. С. 2.
321. Вѣче католицке въ Краковѣ. *Народна часопись*. Ч. 142. 27 червня (9 липня) 1893. С. 1–2.

322. Вѣче католицке въ Краковѣ. *Народна часопись*. Ч. 143. 29 червня (11 липня) 1893. С. 1–2.
323. Вписуйте ся в члени Руского Товариства Педагогічного. *Руслан*. Ч. 40. 20 лютого (5 марця) 1909. С. 1–2.
324. Вплив Русинів на шкільництво краю. *Руслан*. Ч. 185. 17 (30) серпня 1903. С. 1–2.
325. «Всеавстрийський Католицкий Союз». *Руслан*. Ч. 150 5 липця (21 червця) 1912. С. 2.
326. Всепольска «висша» культура. *Руслан*. Ч. 84. 16 (3) цвітня 1913 С. 1.
327. Всепольска загорілість причиною межинародної боротьби в краю. *Руслан*. 1909. Ч. 248.
328. Всепольска захланність. *Руслан*. Ч. 225. 6 (19) жовтня 1904. С. 1.
329. Всепольска напасть на Впр. Митрополита. *Руслан*. Ч. 39. 18 лютого (3 березня) 1906. С. 1.
330. Всесловенські і істрийсько-хорватські збори в Люблянї. *Руслан*. Ч. 202. 6 (18) вересня 1897. С. 1–2.
331. Въ справѣ заявы правицѣ. *Дѣло*. 4 жовтня 1899. С. 1.
332. Въ справѣ новои руской катедры. *Дѣло*. 1898. Ч 263. С. 2–3.
333. Гавайскі невільники. *Руслан*. Ч. 55. 8 (21) березня 1900. С. 1–2.
334. Галицькі робітники за границею. *Руслан*. Ч. 32. 10 (22) лютого 1900. С. 1–2.
335. Гімназії Галичини. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1899. С. 3.
336. Головний еміграційний виновник. *Руслан*. Ч. 214. 26 (13) вересня 1913. С. 1–2.
337. Голос з кругів духовенства о послїднім посланію владиків. *Діло*. Ч. 109. 18 (5 травня) 1908. С. 1.
338. Голос провінціала. *Руслан*. Ч. 145. 2 липця (19 червця) 1911. С. 2–3.
339. Голоси праси о руской справѣ. *Дѣло*. 29 листопада 1890.
340. Голоси преси. *Руслан*. Ч. 193. 26 серпня (8 вересня) 1901. С. 2.

341. Горбатого і могила не виправить. *Руслан*. Ч. 243. 26 жовтня (8 падолиста) 1900. С. 1.
342. Господарске товариство. *Руслан*. Ч. 233. 17 (29) жовтня 1898. С. 1
343. Гр. Войтіх Дідушицкий про середні школи. *Руслан*. Ч. 5. 8 (21) січня 1904. С. 1.
344. Гр. Войтіх Дідушицкий про середні школи. *Руслан*. Ч. 6. 9 (22) січня 1904. С. 1.
345. Гр. Войтіх Дідушицкий про середні школи. *Руслан*. Ч. 7. 10 (23) січня 1904. С. 1.
346. Гр. Войтіх Дідушицкий про середні школи. *Руслан*. Ч. 8. 11 (24) січня 1904. С. 1.
347. Гр. Войтіх Дідушицкий про середні школи. *Руслан*. Ч. 9. 13 (26) січня 1904. С. 1.
348. Гр. Войтіх Дідушицкий про середні школи. *Руслан*. Ч. 10. 14 (27) січня 1904. С. 1.
349. Гроза заглади нашого обряду в Галичині. *Руслан*. Ч. 220. 4 жовтня (21 вересня) 1913. С. 1.
350. Грушевський М. Перші кроки. М. Грушевський. *Твори: у 50 т.*; [редкол: П. Сохань та ін.; голов. ред. П. Сохань]. Львів: Світ, 2002. Т. 1. (Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)»). С. 337.
351. Гумористика по виборча. *Народна часопись*. Ч. 56. 11 (23) марта) 1897. С. 1.
352. Дальша діяльність Славянського христ.-народного Союзу. *Руслан*. Ч. 278. 9(21) грудня 1897. С. 1.
353. Дальши резолюції вѣча католицького. *Народна часопись*. 30 червня (12 липня) 1893. Ч. 144. С. 1–2.
354. Дбаймо про приріст рускої інтелігенції. *Руслан*. Ч. 115. 25 мая (7 червня) 1904. С. 1.
355. Дбаймо про Руске Товариство педагогічне. *Руслан*. Ч. 164. 23 липня (5 серпня) 1904. С. 1.

356. Два моменти. *Руслан*. Ч. 252. 5(17) падолиста 1897. С. 1.
357. Дванайцятий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 285. 25 (12) грудня 1913. С. 1–2.
358. Дві задачі послів руских. *Руслан*. Ч. 59. 13(25) марта 1897. С. 1–2.
359. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 257. 14 (27) падолиста. 1900. С. 1–2.
360. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 258. 15 (28) падолиста. 1900. С. 1.
361. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 259. 16 (29) падолиста. 1900. С. 1–2.
362. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 260. 17 (30) падолиста. 1900. С. 1.
363. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 261. 18 падолиста (1 грудня). 1900. С. 1.
364. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 262. 19 падолиста (2 грудня). 1900. С. 1–2.
365. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 266. 25 падолиста (8 грудня). 1900. С. 1.
366. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 267. 26 падолиста (9 грудня). 1900. С. 1.
367. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 269. 29 падолиста (12 грудня). 1900. С. 1–2.
368. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 270. 30 падолиста (13 грудня). 1900. С. 1.
369. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 271. 1 (14) грудня. 1900. С. 1.
370. Десятилітє «нової ери». *Руслан*. Ч. 277. 9(22) грудня. 1900. С. 1.
371. До історії нової рускої катедри. *Руслан*. Ч. 256. 14(26) падолиста 1898. С. 1–2.
372. До всіх русинів галицької землі! *Дѣло*. 24 вересня 1900. С. 1.
373. До ситуації. *Руслан*. Ч. 44. 24 лютого (8 марця) 1900. С. 1.
374. До суспільности. *Руслан*. Ч. 19. 26 (13) січня. 1913. С. 1.
375. Добили торгу. *Дѣло*. 4 вересня 1897. С.1.
376. Довірочні збори руских народовців. *Руслан*. Ч. 238. 23 жовтня (4 падолиста) 1898. С. 1.

377. Довірочні збори руського духовенства. *Нива*. Ч. 24. 1911. С. 737.
378. Допись. *Руслан*. Ч. 214. 21 вересня (3 жовтня) 1897. С. 1–2.
379. Допись з Бродщини. *Руслан*. Ч. 233. 14(27) жовтня 1900. С. 1–2.
380. Допись. З Брідщини. *Руслан*. Ч. 78. 5 (18) квітня 1907.
381. Допись. Отворенє тернопільської гімназії. *Руслан*. Ч. 223. 6 (18) жовтня 1898. С. 1.
382. Друге читанє закона про виборчу реформу. *Руслан*. Ч. 236. 25 жовтня (7 падолиста) 1906. С. 1.
383. Другі загальні збори «Народної Ради» у Львові. *Правда*. 1891. Випуск 1. Січень. С. 54–63.
384. Дурделла Г. Ще кілька заміток про націоналізм і Церкву. *Руслан*. Ч. 57. 14 (1) марця 1913. С. 1–2.
385. «Дѣлови» і єго другам. *Руслан*. Ч. 20 мая (1 червня 1899). С. 2–3.
386. Економічна робота – підвалина красної будуччини. *Руслан*. Ч. 52. 5 (18) марця 1904. С. 1.
387. Еміграция. *Руслан*. Ч. 92. 27 цвѣтня (9 травня) 1899. С. 1.
388. Енцикліка против модернізму. *Діло*. Ч. 202. 20 вересня 1907. С. 1.
389. Є. Е Митрполит на учительськѣм вічу. *Руслан*. Ч. 29. 7 (20) лютого 1907. С. 1.
390. Єпископске съвяченє. *Руслан*. Ч. 232. 15 (2) жовтня 1912. С. 1.
391. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1900. С. 2–3.
392. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 12. 16 (28) січня 1900. С. 3.
393. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 13. 18 (30) січня 1900. С. 2.
394. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 14. 19 (31) січня 1900. С. 2–3.
395. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1900. С. 2.
396. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 17. 22 січня (3 лютого) 1900. С. 2.
397. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 2. 4 (16) січня 1900. С. 1–2.
398. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 6. 9 (21) січня 1900. С. 1–2.
399. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 8. 12 (24) січня 1900. С. 2.
400. Жиди між Гуцулами. *Руслан*. Ч. 9. 13 (25) січня 1900. С. 2.

401. Жиди на галицьких університетах. *Руслан*. Ч. 242. 30 (17 жовтня) 1913. С. 3.
402. Жидівська соціальна демократія. *Руслан*. Ч. 160. 19 (31) липня 1898. С. 3.
403. Жидівські ісповідні школи в Галичині. *Руслан*. Ч. 279. 14 (26) грудня 1899. С. 1–2.
404. Жіноча освіта. *Руслан*. Ч. 100. 4(17) мая 1900. С. 1.
405. З Бразилії. *Руслан*. Ч. 156. 13(26) липня 1900. С. 2.
406. З бразилійського пекла. *Руслан*. Ч. 14. 19 (31 січня) 1899. С. 1.
407. З бразилійського пекла. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1899. С. 1–2.
408. З жидами чи з народом? *Руслан*. Ч. 212. 19 вересня (1 жовтня) 1897. С. 1–2.
409. З загально-австрійського католицького віча. *Руслан*. Ч. 253. 12 (24) падолиста 1905. С. 1–2.
410. З країни нужди і горя. *Руслан*. Ч. 213. 25 (12) вересня 1913. С. 1.
411. З країни нужди і горя. *Руслан*. Ч. 214. 26 (13) вересня 1913. С. 1.
412. З кругів військового душпастирства. *Руслан*. Ч. 215. 7 жовтня (24 вересня) 1904. С. 2.
413. З нагоди напасти «Діла» на Є. Е. Митрополита Шептицького. *Руслан*. Ч. 206. 11 (24) вересня 1908. С. 1.
414. З нагоди напасти «Діла» на Є. Е. Митрополита Шептицького. *Руслан*. Ч. 213. 19 вересня (2 жовтня) 1908. С. 1.
415. З нагоди рускої рускої гімназії в Тернополи. *Руслан*. Ч. 51. 5(17) марця 1898. С. 1.
416. З нагоди рускої рускої гімназії в Тернополи. *Руслан*. Ч. 52. 6(18) марця 1898. С. 1–2.
417. З новим роком. *Руслан*. 1900. Ч. 1. 1(13) січня. С. 1–2.
418. З повиборчих мірковань. *Руслан*. Ч. 165. 29 (15) липця 1913. С. 1.
419. З Порохника... *Руслан*. Ч. 278. 9(22) грудня 1903. С. 3.
420. З Ради державної. *Народна Часопись*. 25 марта (6 цвѣтня) 1897. С. 1.

421. З Сойму. *Руслан*. Ч. 6. 9 (21) січня 1898. С. 2.
422. З християнсько-суспільного багна. *Діло*. 1911. Ч. 283. С. 3.
423. Забаги галицьких москалів. *Руслан*. Ч. 126. 6 (19) червня 1900. С. 1.
424. Забаги наших москвичів. *Руслан*. Ч. 91. 25 цвѣтня (8 мая) 1909. С. 1.
425. Загальне право виборче а неграмотність між руским народом. *Руслан*. Ч. 30. 8 (21) лютого 1906. С. 1.
426. Загальни зборы «Руской Громады»... *Дѣло*. Ч. 136. 19 червня (2 липня) 1901. С. 3.
427. Загальні збори Христ.-сусп. Союза. *Руслан*. Ч. 27. 6 лютня (24 січня) 1914. С. 1–2.
428. Загальні збори Христ.-сусп. Союза у Львові. *Руслан*. Ч. 36. 25 (12) лютня 1914. С. 1.
429. Загальні збори Христ.-сусп. Союза у Львові. Реферат проф. д-ра Ярослава Гординьского. *Руслан*. Ч. 26. 5 лютня (23 січня) 1914. С. 1–2.
430. Задачи рускої шкільної молодіжи. *Руслан*. Ч. 184. 18 (31) серпня 1905. С. 1.
431. Задачи рускої шкільної молодіжи. *Руслан*. Ч. 185. 19 серпня (1 вересня) 1905. С. 1.
432. Задачі руских бурс і руских шкіл в справі приросту рускої інтелігенції. *Руслан*. Ч. 132. 13 (26) червня 1904. С. 1.
433. Задачі руских учителів супроти молодіжи й суспільности. *Руслан*. Ч. 165. 30 липня (12 серпня) 1906. С. 1.
434. Задачі руского учительства супроти молодіжи і народа. *Руслан*. Ч. 183. 17 (30) серпня 1905. С. 1.
435. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 183. 15 (28) серпня 1907. С. 1.
436. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 183. 15 (28) серпня 1907. С. 1.
437. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 185. 18 (31) серпня 1907. С. 1.

438. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 186. 19 серпня (1 вересня) 1907. С. 1–2.
439. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 187. 21 серпня (3 вересня) 1907. С. 1–2.
440. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 190. 24 серпня (6 вересня) 1907. С. 1–2.
441. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 191. 25 серпня (7 вересня) 1907. С. 1–2.
442. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 192. 26 серпня (8 вересня) 1907. С. 2–3.
443. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 193. 28 серпня (10 вересня) 1907. С. 2.
444. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 195. 30 серпня (12 вересня) 1907. С. 2–3.
445. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 196. 31 серпня (13 вересня) 1907. С. 1–2.
446. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. Ч. 198. 2 (15) вересня 1907. С. 2.
447. Замітки про виборчу предлогу правительственну. *Руслан*. Ч. 37. 16 лютого (1 марця) 1906. С. 1–2.
448. Замітки про виборчу предлогу правительственну. *Руслан*. Ч. 36. 15 (28) лютого 1906. С. 1.
449. Занедбування і нехтованє наших народних прав. *Руслан*. Ч. 164. 22 липня (3 серпня) 1897. С. 2.
450. Запомоги для бурс гр.-кат. львівської архидиєцезії. *Руслан*. Ч. 144. 27 серпня (10 липня) 1901. С. 3.
451. Заробкова еміграция до Німеччини. *Руслан*. 4 березня (20 лютого). Ч. 40. 1904. С. 1–2.
452. Засада загального права виборчого. *Руслан*. Ч. 195. 5 (18) вересня 1906. С. 1.

453. Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 58. 13 (25) марця 1899. С. 1–2.
454. Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 59. 14 (26) марця 1899. С. 1–2.
455. Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 63. 19 (31) марця 1899. С. 1–2.
456. Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 62. 18 (30) марця 1899. С. 2.
457. Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 65. 21 марця (2 цвітня) 1899. С. 2–3.
458. Засади і організація сільських кас щадничих і позичок системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 66. 23 марця (4 цвітня) 1899. С. 1–2.
459. Засліпленє. *Руслан*. Ч. 210. 24 вересня (7 жовтня) 1906. С. 1.
460. Заява бувшого клубу руских послів соймових. *Діло*. Ч. 11. 15 (28) січня 1904. С. 1.
461. Заява п. Барвіньского на засіданню краєвого сойму 28. грудня 1897 в справі адреси до трону. *Руслан*. Ч. 285. 16 (30) грудня 1897. С. 1.
462. Заява пос. Барвіньского на засіданню краєвого сойму 28. Н. Ст. грудня 1897 в справі адреси до Вис. Трону. *Правда*. 1897. Ч. 51. С. 830–831.
463. Заява правиці. *Руслан*. Ч. 216. 26 вересня (8 жовтня) 1899. С. 1.
464. Збори мужів довіря політичного товариства «Руска громада». *Руслан*. Ч. 17. 22 січня (4 лютого) 1903. С. 1.
465. Звідки взяв ся і що означає «клерикалізм»? *Руслан*. Ч. 18. 26 (13) січня 1911. С. 1.
466. Звіт з віча съвящеників станіславівської Епархії, яке відбуло ся дня 10-го жовтня 1911 р. в Станіславові. *Руслан*. Ч. 230. 17 жовтня 1911. С. 1–2.
467. «Здичілість рускої молодезі шкільної». *Руслан*. Ч. 90. 24 (11) цвітня 1911. С. 1–2.
468. Зденервованє. *Руслан*. Ч. 276. 11 (24) грудня 1902. С. 1.
469. Значіне рідної мови. *Руслан*. Ч. 28. 5 (17) лютого 1897. С. 1.

470. Значінне Русинів для Австрії. *Правда*. 1889. Вересень. С. 169–172.
471. Значущі події. *Руслан*. Ч. 275. 8 (20) грудня 1899. С. 1.
472. З'їзд руского духовенства. *Дѣло*. 1896. Ч. 269. С. 2.
473. Зъ рады державной. *Дѣло*. 1 жовтня 1898. С. 1.
474. Ідім вперед. *Руслан*. Ч. 1. 1 січня (19 грудня) 1911 (1910). С. 1.
475. Інтерпеляция посла Барвіньского і товаришів внесена на засіданню дня 2.марця 1900 до міністра-президента як управителя міністерства внутрішніх справ і до міністерства судівництва. *Руслан*. Ч. 46. 26 лютого (10 марця) 1900. С. 1–2.
476. Історична хвиля. *Руслан*. Ч. 78. 9 цвітня (27 марця) 1913 С. 1.
477. Камо грядете! *Руслан*. Ч. 83. 15 (2) цвітня 1913 С. 2.
478. Капітуляція. *Руслан*. Ч. 29. 6 (18) лютого 1897. С. 1.
479. «Католицкій руско-народный союзъ». *Галичанинъ*. 1896. Ч. 224.
480. Кацапи про страйки. *Руслан*. Ч. 159. 18 (31) серпня 1902. С. 1.
481. Кацапські прислужники. *Руслан*. Ч. 226. 5 (17) жовтня 1897. С. 1.
482. Кілька заміток про організаційну роботу між народом. *Руслан*. Ч. 29. 7 лютого (25 січня) 1913. С. 1–2.
483. Кілька наших домагань в справах шкільних. *Руслан*. Ч. 87. 19 цвітня (1 мая) 1897. С. 1–2.
484. Кілька наших домагань в справах шкільних. *Руслан*. Ч. 88. 20 цвітня (2 мая) 1897. С. 1–2.
485. Кілька слів про вихованє руских дівчат. *Руслан*. Ч. 164. 24 липня (5 серпня) 1899. С. 1.
486. «Клерикал – клерикалізм». *Руслан*. Ч. 221. 3 (16) жовтня 1909. С. 1.
487. Клиръ – народови въ 1898 р. *Прапоръ*. 1898. Ч. 1. За сѣчень. С. 1–8.
488. Клюб руских послів в парляменті. *Руслан*. Ч. 68. 23 марта (4 цвітня) 1897. С. 2.
489. Коли буде руска гімназія въ Тернополи? *Дѣло*. 11 липня 1898.
490. Колоди під ноги виборчій реформі. *Руслан*. Ч. 197. 7 (20) вересня 1906. С. 1.

491. Компроміси в справі виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 62. 22 марця (5 цвітня) 1906. С. 1.
492. Консерватизм і уміркованє. *Руслан*. Ч. 173. 4 (17) серпня 1909. С. 1–2.
493. Консолідаційно-опозиційна льогіка. *Руслан*. Ч. 211. 22 вересня (4 жовтня) 1898. С. 1.
494. Коцовський В. Етимольогія і фонетика. *Руслан*. Ч. 102. 7 (19) травня 1897. С. 1.
495. Коцовський В. Етимольогія і фонетика. *Руслан*. Ч. 105. 10 (22) травня 1897. С. 1.
496. Коцовський В. Етимольогія і фонетика. *Руслан*. Ч. 106. 11 (23) травня 1897. С. 1.
497. Краєва інспектура шкільна. *Руслан*. Ч. 185. 17 (30) серпня 1903. С. 1.
498. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 207. 14 (27) вересня 1904. С. 1.
499. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 208. 16 (29) вересня 1904. С. 1.
500. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 209. 17 (30) вересня 1904. С. 1.
501. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 210. 18 вересня (1 жовтня) 1904. С. 1.
502. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 211. 19 вересня (2 жовтня) 1904. С. 1.
503. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 213. 22 вересня (5 жовтня) 1904. С. 1.
504. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 214. 23 вересня (6 жовтня) 1904. С. 1.
505. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 215. 24 вересня (7 жовтня) 1904. С. 1.
506. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 216. 25 вересня (8 жовтня) 1904. С. 1–2.
507. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 217. 26 вересня (9 жовтня) 1904. С. 1.
508. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 218. 28 вересня (11 жовтня) 1904. С. 1.
509. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 219. 29 вересня (12 жовтня) 1904. С. 1.
510. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 220. 30 вересня (13 жовтня) 1904. С. 1.
511. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 221. 1 (14) жовтня 1904. С. 1.

512. Крайна пора отямитись! *Руслан*. Ч. 222. 2 (15) жовтня 1904. С. 1.
513. Краківське католицьке віче. *Галичанин*. 1893. Ч. 141. С. 2.
514. Криза правиці. *Руслан*. Ч. 120. 30 мая (11 червня 1899). С. 1–2.
515. Критична хвиля. *Руслан*. Ч. 199. 2(15) вересня 1900. С. 1.
516. Крути-верти!.. *Руслан*. Ч. 195. 31 серпня (12 вересня) 1899. С. 1–2.
517. Кудасе іде? *Руслан*. Ч. 186. 18 (31) серпня 1901. С. 1–2.
518. Культурна боротьба на європейськiм Заходi. *Руслан*. Ч. 188. 27 серпня (9 вересня) 1906. С. 2.
519. Лад в наших народних починах (Замiтки з нагоди наміреного відкриття рускої прив. гімназії женьської). *Руслан*. Ч. 159. 18 (31) липня 1902. С. 1.
520. Лист до руского народа. URL: <http://zbruc.eu/node/11502>
521. Листи до рускої інтелігенції. *Руслан*. Ч. 31. 8 (20) лютого 1897. С. 1–2.
522. Лицеміри. *Руслан*. Ч. 48. 13 березня (29 лютого) 1904. С. 1.
523. Лицеміри. *Руслан*. Ч. 63. 17 (30) березня 1902.
524. Лож і клевета горою! *Руслан*. Ч. 223. 2 (14) жовтня 1897. С. 1.
525. Львівсько-Архієпархіальни Вѣдомости. 1891. Ч. 1. 56 с.
526. Маковей О. З життя і письменства. *Літературно-Науковий Вістник*. 1899. Т. 6. Кн. 4. С. 38–53.
527. Маковей О. Поляки а ми. Передрук з «Буковини». *Руслан*. Ч. 193. 27 серпня (8 вересня) 1897. С. 1.
528. Маковей О. Поляки а ми. Передрук з «Буковини». *Руслан*. Ч. 194. 28 серпня (9 вересня) 1897. С. 1.
529. Маковей О. Ревун. *Маковей О. Твори*: в 2 т. К.: Дніпро, 1990. Т. 1: поетичні твори. Повісті / Авт. передм. Ф. П. Погребенник; Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич. С. 268–330.
530. Маковей О. Фальшиве пророцтво. *Буковина*. 9 (21) березня 1897. С. 3.
531. Маніфестация львівської Погоди́ньської ко́льонії. *Руслан*. Ч. 135. 18 (30) червня 1899. С. 1–2.
532. Мантѣѣ. *Дѣло*. 14 вересня 1897. С. 1.
533. Міністер-президент Гавч про виборчу реформу. *Руслан*. 2 (15) падолиста

1905. Ч. 246. С.1.
534. Мобілізація галицьких Москалів. *Руслан*. Ч. 196. 31 серпня (13 вересня) 1907. С. 1.
535. Моральний упадок русофільства. *Руслан*. Ч. 15. 22 (9) січня 1911. С. 1.
536. Москалі в Галичині. *Руслан*. Ч. 181. 12 (25) серпня 1907. С. 1.
537. Москвофіли між собою. *Руслан*. Ч. 193. 27 серпня (9 вересня) 1904. С. 1.
538. Москвофільський посів. *Руслан*. Ч. 160. 2 серпня (20 липця) 1910. С. 1.
539. Москвофільство в Галичині і Австро-Угорщині. *Руслан*. Ч. 166. 26 липня (8 серпня) 1905. С. 1.
540. Муринська мораль. *Руслан*. Ч. 211. 19 вересня (2 жовтня) 1904. С. 1.
541. На перенесенє мощів Маркіянового сина Володимира Шашкевича...
Руслан. Ч. 225. 3(16) жовтня 1908. С. 3.
542. На розпутті. *Руслан*. Ч. 192. 25 серпня (7 вересня) 1900. С. 1.
543. Нагінка на руского владику. *Руслан*. Ч. 96. 30 квітня (12 травня) 1905. С. 1.
544. Нагле внесенє про відокремленє Галичини. *Руслан*. Ч. 58. 18 (31) марця 1906. С. 1.
545. Напасти на Є.Е. Митрополита. *Руслан*. Ч. 45. 26 лютого (10 марця) 1904. С. 1.
546. Напасти «Галичанина». *Руслан*. Ч. 143. 27 червня (10 липня) 1907. С. 1.
547. Напастанованє руско-католицького єпископату. *Руслан*. Ч. 180. 9 (22) серпня 1908. С. 1.
548. Напасть «Галичанина» на Ексцеленцію Митрополита. *Руслан*. Ч. 88. 21 (8) квітня 1912. С. 1.
549. Напасть на ВПреосвященого Митрополита. *Руслан*. Ч. 6. 8 (21) січня 1902. С. 1.
550. Народна економія. *Związek Chrześcijański / Християньський союз*. № 12. 3 października 1897. S. 2.
551. Народна жалоба. *Руслан*. Ч. 263. 21 листопада (4 грудня) 1901. С. 1.
552. Народна тактика. *Діло*. 18 (31) січня 1900.

553. Народно-господарська робота. *Руслан*. Ч. 275. 15 (28) грудня 1906. С. 1.
554. Народовцям на розум. *Руслан*. Ч. 223. 3(16) жовтня 1900. С. 1.
555. Національна нетерпимість. *Руслан*. Ч. 237. 24 (11) жовтня 1913. С. 1–2.
556. Національно-політична загорілість. *Руслан*. Ч. 54. 8 (21) березня 1907. С. 1.
557. Національна автономія яко основа до національного порозуміння. *Руслан*. Ч. 108. 15 (28) травня 1904. С. 1.
558. Начерк закона про свободу виборчу, зміну регуляміну і про нерушимість посольську. *Руслан*. Ч. 40. 19 лютого (4 марця) 1906. С. 1.
559. Наш боляк. *Руслан*. Ч. 133. 15 (27) червня 1907. С. 2.
560. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 1. 1 (13) січня 1897. С. 1–2.
561. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 3. 4 (16) січня 1897. С. 1–2.
562. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 4. 5 (17) січня 1897. С. 1–2.
563. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 5. 8 (20) січня 1897. С. 1–2.
564. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 8. 11 (23) січня 1897. С. 1.
565. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 9. 12 (24) січня 1897. С. 1.
566. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 10. 14 (26) січня 1897. С. 1.
567. Наша ідея національна в Галичині і перепони її розвою. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1897. С. 1.
568. Наша нова репрезентація. *Дѣло*. 20 грудня 1900. С. 1.
569. Наша теперішня діяльність чи бездіяльність? *Руслан*. Ч. 85. 17 (29) цвѣтня 1897. С. 1–2.
570. Наша церков в Америці. *Руслан*. Ч. 187. 22 серпня (4 вересня) 1902.

571. Наша церков в Америці. *Руслан*. Ч. 188. 23 серпня (5 вересня) 1902.
572. Наше становище. *Діло*. Ч. 255. 11 листопада (29 жовтня) 1908.
573. Наше становище в справі соймових виборів. *Руслан*. Ч. 139. 26 (13) червня 1913. С. 1.
574. Наше становище супроти польського кола. *Руслан*. Ч. 250. 5 листопада (23 жовтня) 1912. С. 1–2.
575. Наше становище супроти соціальної демократії. *Руслан*. Ч. 158. 15 (28) липня 1907. С. 1.
576. Наше становище супроти соціальної демократії. *Руслан*. Ч. 159. 17 (30) липня 1907. С. 1.
577. Наше язикове внесенє. *Руслан*. Ч. 80. 12 (24 цвітня) 1898. С. 2.
578. Нашим «приятелям». *Руслан*. Ч. 19. 27 (14) січня 1911. С. 1.
579. Наші домородні Москалі. *Руслан*. Ч. 118. 28 мая (10 червня) 1904. С. 1.
580. Наші культурники. *Руслан*. Ч. 150. 7 (20) липня 1902. С. 1.
581. Наші москвичі при роботі. *Руслан*. Ч. 36. 15 (28) лютого 1909. С. 1.
582. Наші наміри. *Руслан*. Ч. 6. 6 (18) січня 1897. С. 1.
583. Наші наміри. *Руслан*. Ч. 16. 21 січня (2 лютого) 1897. С. 1.
584. Наші ренегати. *Руслан*. Ч. 8. 12 (24) січня 1899. С. 1.
585. Наші християнські суспільники. Львів: Накладом редакції «Діла», 1910. 77 с.
586. Не Австрия а Польща! *Руслан*. Ч. 32. 9 (22) лютого 1903. С. 1.
587. Не переборщуйте. *Руслан*. Ч. 36. 14 (26) лютого 1897. С. 1.
588. Не туди дорога! *Дѣло*. 15 вересня 1898.
589. Нездорові відносини. *Руслан*. Ч. 144. 6 (19) липня 1906. С. 1.
590. Несовісність праси польської. *Руслан*. Ч. 44. 23 лютого (7 березня) 1897. С. 1.
591. Нива: Місячник посвячений церковним і суспільним справам. Львів, 1911, ч. 230.
592. Нова енцикліка Папи Лева XIII. *Руслан*. Ч. 13. 17 (30) січня 1901. С.1.
593. Нова програма. *Руслан*. Ч. 286. 22 грудня 1899 (3 січня 1900). С. 1.

594. Нова руска гімназія. *Руслан*. Ч. 215. 26 вересня (8 жовтня) 1898. С. 1.
595. Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. Ч. 41. 11 (23) жовтня 1896.
596. Новий влади́ка. *Руслан*. Ч. 252. 7(20 падолиста) 1900. С. 1–2.
597. Новий митрополит Галицький. *Руслан*. Ч. 248. 2(15) падолиста 1900. С. 1.
598. Новини. *Дѣло*. 14 (26) падолиста 1890. С. 4.
599. Новинки. *Руслан*. Ч. 144. 27 червня (10 липня) 1901. С. 2.
600. Новинки. *Руслан*. Ч. 146. 3(15) липня 1898. С. 3.
601. Новинки. *Руслан*. Ч. 20. 26 січня (7 лютого) 1900. С. 2–3.
602. Новинки. *Руслан*. Ч. 224. 7(19) жовтня 1898. С. 3.
603. Новинки. *Руслан*. Ч. 28. 6 (19) лютого 1901. С. 3.
604. Новинки. *Руслан*. Ч. 57. 10(23) марця 1900. С. 2–3.
605. Нові змагання до зміни виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 160. 25 липня (7 серпня) 1906. С. 1–2.
606. Нові змагання противників виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 251. 14 (27) падолиста 1906. С. 1.
607. Нові «патріоти». Малий фейлетон. *Руслан*. Ч. 27. 5 лю́тня (23 січня) 1913. С. 3–4.
608. Нові полегші для селян. *Руслан*. Ч. 217. 25 вересня (7 жовтня) 1897. С. 1–2.
609. Новітні польські педаго́ги про руску мову і літературу. *Руслан*. 1904. Ч. 241. 24 жовтня (6 падолиста) 1904. С. 1–2.
610. Новітні польські педаго́ги про руску мову і літературу. *Руслан*. Ч. 242. 26 жовтня (8 падолиста) 1904. С. 1–2.
611. О виборчу реформу в Австрії. *Руслан*. Ч. 242. 28 жовтня (10 листопада) 1905. С. 1.
612. О сільских касах системи Райфайзена. *Руслан*. Ч. 57. 12 (24) березня 1899. С. 1.
613. О. Василь Жолдак. *Руслан*. Ч. 156. 14 (27) липня 1902. С. 2.

614. Обдовженє нашого селянства. *Руслан*. Ч. 67. 25 марця (5 цвѣтня) 1904. С. 1.
615. Обличеніє разоблаченій. *Дѣло*. 4 грудня 1890.
616. Обструкція. *Руслан*. Ч. 259. 18 (30) падолиста 1899. С. 1.
617. Объясненіє изъ-за рублей (Голось изъ провинціи). *Галичанин*. 1898. Ч. 206.
618. Огляд політичний. *Правда*. 1895. 30 січня. С. 68.
619. Оголошене. *Діло*. Ч. 12. 16 (29) січня 1904.
620. Одинайцятий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 284. 24 (11) грудня 1913. С. 1.
621. Організація повѣтова Клиру. *Прапоръ*. 1898. Ч. 2 и 3. За лютый и мартъ. С. 57–66.
622. Основи, задачі і змаганя «Християньско-суспільного сторонництва». Становище супроти держави. *Руслан*. Ч. 53. 8 марця (24 лютя) 1912. С. 1–2.
623. Основи, задачі і змаганя «Християньско-суспільного сторонництва». Організація хліборобського стану. *Руслан*. Ч. 56. 12 марця (28 лютя) 1912. С. 1–2.
624. Основи, задачі і змаганя «Християньско-суспільного сторонництва». Організація хліборобського стану. *Руслан*. Ч. 57. 13 марця (29 лютя) 1912. С. 2.
625. Основи, задачі і змаганя «Християньско-суспільного сторонництва». Організація хліборобського стану. *Руслан*. Ч. 59. 15 (2) марця 1912. С. 1–2.
626. Основуймо прилюдні бібліотеки. *Руслан*. Ч. 237. 24 (11) жовтня 1913. С. 1.
627. Отголоски католицького віча. *Галичанин*. 1893. Ч. 144. С. 2.
628. Отъ редакціи. *Слово*. 18 листопада 1879.
629. Офіцери і руске військове духовенство в ері всяких регуляцій. *Руслан*. Ч. 272. 4(16) грудня 1898. С. 1.

630. Памятаймо про руску молодіж шкільну! *Руслан*. Ч. 160. 19 липня (1 серпня) 1905. С. 1–2.
631. Парламентарний опір проти загального права виборчого. *Руслан*. Ч. 262. 25 падосита (7 грудня) 1905. С. 1.
632. Парляментарна сесия для виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 17. 21 січня (3 лютого) 1906. С. 1.
633. Парляментарні сторонництва супроти виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 38. 17 лютого (2 марця) 1906. С. 1–2.
634. Парцеляция. *Руслан*. Ч. 24. 30 січня (12 лютого) 1901. С. 2–3.
635. Перед катастрофою. *Руслан*. Ч. 121. 31 мая (13 червня) 1900. С. 1–2.
636. Передвиборчий голос з польського табору. *Руслан*. Ч. 22. 28 січня (9 лютого) 1897. С. 1–2.
637. Перемиске єпископство. *Правда*. 1896. Ч. 46. С. 1.
638. Перші загальні збори «Християнсько-суспільного Союзу». *Руслан*. 2 липня (19 червня) 1911. С. 2.
639. Перші загальні конституюючі збори краєвого товариства кредитового урядників і сьвящеників. *Руслан*. Ч. 119. 29 травня (11) червня) 1901. С. 3.
640. Письма з Відня. *Руслан*. Ч. 15(27) лютого 1900. С. 1–2.
641. Письмо з Відня. *Руслан*. Ч. 227. 9(21) жовтня 1899. С. 1.
642. Письмо изъ Вѣдня. *Галичанинъ*. 16 жовтня 1898.
643. Півурядовий голос в справі виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 278. 15(28) грудня 1905. С. 1–2.
644. Після події! *Руслан*. Ч. 9. 13 (25) січня 1899. С. 1.
645. По виборах. *Правда*. 15 жовтня 1895. С. 597.
646. По виборах. *Руслан*. Ч. 272. 2 (15) грудня 1900. С. 2.
647. По виборахъ. *Дѣло*. 2 жовтня 1895. С. 1.
648. По виборахъ. *Дѣло*. 30 вересня 1895. С. 1.
649. По вічу. *Руслан*. Ч. 243. 25 жовтня (6 листопада) 1897. С. 1.

650. По зборахъ Делегатовъ Духовенства у Львовѣ 10. н. ст. грудня 1896.
Прапоръ. 1897. Ч. 1. С. 31–32.
651. По процесъ. *Дѣло*. 12 серпня 1882.
652. По процесъ. *Дѣло*. 2 вересня 1882.
653. По процесъ. *Дѣло*. 5 серпня 1882.
654. По процесъ. *Дѣло*. 9 серпня 1882.
655. По рутенськи. *Руслан*. Ч. 250. 6(18) падолиста 1899. С. 2.
656. По сеймі. *Дѣло*. 15 грудня 1892.
657. По трагедії в Сараєво. *Руслан*. Ч. 144. 1 липня 1914.
658. Повиборчі замітки і соймові вигляди. *Руслан*. Ч. 153. 15 (2) липця 1913.
С. 1–2.
659. Поділ Галичини. *Руслан*. Ч. 116. 24 травня (5 червня) 1897. С. 1.
660. Поділ Галичини. *Руслан*. Ч. 117. 25 травня (6 червня) 1897. С. 1.
661. «Поклонъ Сѣверу!». *Руслан*. Ч. 262. 28 падолиста (11 грудня) 1906. С. 1.
662. Політика п. Романчука. *Руслан*. Ч. 27. 4 (16) лютого 1897. С. 1–2.
663. Політика цькування. *Руслан*. Ч. 131. 12 (25) червня 1901. С. 1–2.
664. Політичний монополь. *Руслан*. Ч. 52. 17 (30) марця 1901. С. 1.
665. Політичний радикалізм. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1898. С. 1.
666. Політичні і національні недомагання і хиби серед рускої суспільности.
Руслан. Ч. 73. 1(13) цьвітня 1898. С. 1–2.
667. Польска дяка. *Руслан*. Ч. 105. 11 (24) квітня 1902. С. 1.
668. Польскі послы більшої власности про виборчу реформу і про руску справу. *Руслан*. Ч. 77. 14 (27) цьвітня 1906. С. 1–2.
669. Поляк о Русинах. *Руслан*. Ч. 169. 30 липня (11 серпня) 1898. С. 1.
670. Поляки а ми. *Руслан*. Ч. 193. 27 серпня (8 вересня) 1897. С. 1.
671. Помагачі наших москвичів. *Руслан*. Ч. 74. 15 (2) цьвітня 1910. С. 1.
672. Поражене москвофільства. *Руслан*. Ч. 191. 24 серпня (6 вересня) 1900.
С. 1–2.
673. Пос. Беркс о ситуації і «Руслан» о Славянськім союзї. *Народна Часопись*. 29 червня (11 липня) 1898. С. 1.

674. Послѣдны вѣсти. *Дѣло*. 1896 Ч. 268. 28 падолиста (10 грудня). С. 1.
675. Посольски кандидатуры. *Дѣло*. 9 жовтня 1900. С. 1.
676. Посольське спрвозданє п. Барвіньского. *Народна Часопись*. 1 (14) падолиста 1900. С. 1–2.
677. Посольське спрвозданє п. Барвіньского. *Народна Часопись*. 21 жовтня (3 падолиста) 1900. С. 1–2.
678. Посольське спрвозданє п. Барвіньского. *Народна Часопись*. 31 жовтня (13 падолиста) 1900. С. 1–2.
679. Постуляти «Союза». *Руслан*. Ч. 250. 2 (14) падолиста 1897. С. 1.
680. Потреба видатнійшої економічної і фінансової діяльності для руского народу в Галичині. *Руслан*. Ч. 194. 30 серпня (12 вересня) 1905. С. 1–2.
681. Потреба живійшої і ревнійшої роботи. *Руслан*. Ч. 37. 17 лютого (1 марця) 1904. С. 1–2.
682. Потреба живійшої і ревнійшої роботи. *Руслан*. Ч. 38. 18 лютого (2 марця) 1904. С. 1–2.
683. Потреба живійшої і ревнійшої роботи. *Руслан*. Ч. 39. 19 лютого (3 марця) 1904. С. 1–2.
684. Потреба живійшої і ревнійшої роботи. *Руслан*. Ч. 40. 20 лютого (4 марця) 1904. С. 1–2.
685. Потреба організації. *Руслан*. Ч. 47. 28 лютого (13 марця) 1906. С. 1–2.
686. Потреба охорони селянства. *Руслан*. Ч. 47. 27 лютого (11 марця) 1900. С. 1.
687. Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 186. 19 (31) серпня 1897. С. 1.
688. Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 187. 20 серпня (1 вересня) 1897. С. 1.
689. Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 207. 13 (26) вересня 1897. С. 1.
690. Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 212. 19 вересня (1 жовтня) 1897. С. 1.

691. Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Руслан*. Ч. 213. 20 вересня (2 жовтня) 1897. С. 1.
692. Потреба ширшої організації хліборобско-економічної. *Руслан*. Ч. 50. 3 (16) березня 1905. С. 1.
693. Починки до нової доби в національно-політичній життю галицьких русинів. *Правда*. 1890. Груд. С. 270–290.
694. Правиця. *Руслан*. Ч. 96. 29 цвітня (12 мая) 1900. С. 1.
695. Приїзд митроп. Куїловського. *Дїло*. Ч. 186. 20 серпня 1899. С. 18.
696. Принципи національності. *Руслан*. Ч. 21. 26 січня (7 лютого) 1897. С. 1–2.
697. Природне право і хліборобська політика. *Руслан*. 1897. Ч. 43. 24 лютого (8 марта) 1897. С. 1.
698. Природне право і хліборобська політика. *Руслан*. Ч. 40. 20 лютого (4 марта) 1897. С. 1–2.
699. Природне право і хліборобська політика. *Руслан*. Ч. 41. 22 лютого (6 марта) 1897. С. 1–2.
700. Природне право і хліборобська політика. *Руслан*. Ч. 42. 23 лютого (7 марта). С. 1.
701. Причинки до пояснення і цілі «національно-демократичної партії». *Руслан*. Ч. 23. 29 січня (10 лютого) 1900. С. 1.
702. Причинок до початкової історії випадку виходу руских послів з галицького сойму. *Руслан*. Ч. 165. 22 липня (4 серпня). С. 1–2.
703. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896 (Розвідка посла Н. Вахнянина). *Руслан*. Ч. 216. 23 вересня (5 жовтня) 1897. С. 1–2.
704. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894–1896 (Розвідка посла Н. Вахнянина). *Руслан*. Ч. 220. 27 вересня (9 жовтня) 1897. С. 1–2.
705. Про недавній зїзд відпоручників деканальних. *Руслан*. Ч. 5. 8 (20) січня 1897. С. 3.
706. Про політичне положенє. Реферат Осипа Маковея. *Руслан*. Ч. 292. 28(15) грудня 1912. С. 3.

707. Про релігійні переконання руских педагогів. *Руслан*. Ч. 203. 16 (29) вересня 1906. С. 1–2.
708. Про релігійні переконання руских педагогів. *Руслан*. Ч. 204. 17 (30) вересня 1906. С. 2.
709. Програма загальних зборів Руского Товариства педагогічного. *Учитель. Орган руского тов. педагогічного*. 1901. С. 161–176.
710. Програма Романчука. *Дѣло*. 5 грудня 1890. С. 1.
711. Промислові школи Галичини. *Руслан*. Ч. 42. 22 лютого (7 марця) 1905. С. 2.
712. Промова делегата Барвіньського в бюджетовій комісії делегації в загальній розправі над бюджетом міністерства війни. 28 мая 1901 р. *Руслан*. Ч. 111. 18 (31) мая 1901. С. 2.
713. Промова Єго Еміненції Кард. Митр. Дра Сильвестра Сембратовича виголошена дня 10-го гр. 1896 при відкриттю зборів відпоручників духовенства. *Руслан*. Ч. 1. 1 (13) січня 1897. С. 1.
714. Промова п. Барвіньського на засіданню кр. сойму дня 19. січня 1897. при мотивованю внесеня на заснованє ткацко-килимарского варстату взірцевого в Залізцях. *Правда*. 1898. Ч. 3. С. 36.
715. Промова пос. Барвіньського. *Руслан*. Ч. 236. 19 жовтня (1 листопада) 1902. С. 2–3.
716. Промова пос. Барвіньського в бюджетовій комісії д. 25-го жовтня 1897 в розправі над законах о підмогах з фондів державних наслідком елементарних шкід. *Руслан*. Ч. 235. 16 (28) жовтня 1897. С. 1–2.
717. Промова пос. Барвіньського в краєвім соймі на засіданню з дня 2. Мая 1900. *Руслан*. Ч. 92. 25 цвѣтня (8 мая) 1900. С. 1–2.
718. Промова пос. Барвіньського в розправі над адресою до Н. Трону на 11. засіданню кр. сойму дня 26. січня 1898. *Правда*. 1898. Ч. 4. С. 50.
719. Промова пос. Барвіньського в розправі над справозданєм комісії краєвого господарства о спілках рільничих на вечірнім засіданню

- крайового сейму д. 18-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 36. 15(27) лютого 1898. С. 2.
720. Промова пос. Барвіньского в розправі над справозданєм комісії краєвого господарства о спілках рільничих на вечірнім засіданю крайового сейму д. 18-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 37. 17 лютого (2 марця) 1898. С. 2.
721. Промова пос. Барвіньского виголошена в розправі над справозданєм комісії краєвого господарства о спілках рільничих на вечірнім засіданю кр. Сойму д. 18-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 38. 18 лютого (2 марця) 1898. С. 2.
722. Промова пос. Барвіньского на словінськім в Люблянї. *Народна Часопись*. 18 (30) вересня 1898. С. 1.
723. Промова пос. Барвіньского при мотивованю внесеного в крайовому соймі начерку о обовязкових спілках рільничих на засіданю дня 14. Січня 1898. *Руслан*. Ч. 3. 4(16) січня 1898. С. 2.
724. Промова пос. Барвіньского, виголошена в розправі над справозданєм комісії краєвого господарства о спілках рільничих на вечірнім засіданю краєвого Сойму дня 18 лютого 1898 р. *Правда*. 1898. Ч. 12. С. 171–172.
725. Промова пос. Гладишовского в державній радї. *Руслан*. Ч. 109. 16 (29) травня 1902. С. 1.
726. Промова посла Барвіньского в загальній розправі над бюджетом в краєвім соймі на засіданю дня 12 лютого 1897 р. *Правда*. 1897. Ч. 6. С. 94.
727. Промова посла Олександра Барвіньского виголошена в радї державній в загальній розправі бюджетовій при бюджеті міністерства просвіти дня 17. Марця 1902. *Руслан*. Ч. 56. 10(23) березня 1902. С. 1–2.
728. Промова посла Барвіньского на 7-ім засіданю кр.сойму дня 2.марця 1899 при мотивованю его внесеня на заснованє рускої школи виділової женської. *Руслан*. Ч. 40. 20 лютого (4 марця) 1899. С. 1–2.

729. Против реформи супружного закона. *Руслан*. Ч. 27. 4 (17) лютого 1906. С. 1–2.
730. Проч з паявками людю! *Związek Chrześcijański / Християньський союз*. № 18. 17 listopada 1897. S. 1–2.
731. Публіцистичне дїйствованє «Прапора». *Прапоръ*. 1900. Ч. 1. За сѣчень. С. 9–10.
732. Радикальний гумор. *Руслан*. Ч. 15. 22 (9) січня 1913. С. 2.
733. «Разом руки си подаймо, Барвіньського поборім» – «З дуету *Dziennik polski* – Галичанін». *Руслан*. Ч. 83. 15 (28) цвѣтня 1904. С.1.
734. Райфайзенівські каси позичкові. *Руслан*. Ч. 155. 14(26) липня 1899. С. 1.
735. Результат виборів в IV курії. *Народна Часопись*. 6 (19) грудня 1900. С. 1–2.
736. Релігія і школа. *Руслан*. 14 (27) жовтня 1909. Ч. 230. С. 1.
737. Релігія не є річю приватною. *Руслан*. Ч. 61. 15 (27) березня 1897. С. 2.
738. Рентові оселі і часова неподільність ґрунтів. *Руслан*. Ч. 142. 24 червня (7 липня) 1901. С. 1.
739. Реферат проф. Романа Ковальова на довірочних зборах «Хр.-сусп. Союза» дня 26. грудня 1912 р. *Руслан*. Ч. 291. 27(14) грудня. С. 1–2.
740. Рефлексії на тему еміграції до Америки. *Руслан*. Ч. 208. 19(6) вересня 1913. С. 2.
741. Рільні страйки в Галичині. *Руслан*. Ч. 157. 16 (29) липня 1902. С. 1.
742. Річ п. Дра Шустершіча, виголошена 29. Марця 1898 р. в радї державній в імени Слав. христ.-нар. Союза в розправі над заявою міністра-президента гр. Туна. *Руслан*. Ч. 64. 20 марця (1 цвѣтня) 1898. С. 1–2.
743. Річ пос. Вахнянина в урядовій комісії, держана 24-го жовтня. *Руслан*. Ч. 236. 21 жовтня (2 падолиста) 1898. С. 1–2.
744. Річ пос. Вахнянина в урядовій комісії, держана 24-го жовтня. *Руслан*. Ч. 237. 22 жовтня (3 падолиста) 1898. С. 1–2.
745. Річ пос. Вахнянина виголошена в Галицкім Соймі з нагоди справоздання про середні школи. *Руслан*. Ч. 145. 28 червня (11 липня) 1901. С. 1–2.

746. Річ пос. Вахнянина виголошена в соймі 16. Марця в справі кредиту для селян. *Руслан*. Ч. 53. 7(19) марця 1899. С. 1.
747. Річ пос. Вахнянина над пропозицією банкової комісії, виголошена в соймі краєвим дня 18. Лютого. *Руслан*. Ч. 32. 11(23) лютого 1898. С. 2.
748. Річ пос. Вахнянина над пропозицією банкової комісії, виголошена в соймі краєвим дня 18. Лютого. *Руслан*. Ч. 33. 12(24) лютого 1898. С. 1–2.
749. Річ посла Вахнянина в обороні тов. «Просвіта». *Руслан*. Ч. 63. 19 (31) марця 1899. С. 2.
750. Річ посла Вахнянина виголошена в австрійській делегації при бюджеті міністерства закордонних справ 26. Мая. *Руслан*. Ч. 113. 20 мая (2 червня) 1900. С. 1–2.
751. Річ посла Вахнянина виголошена в галицькій Соймі при нагоді заснування рускої гімназії в Тернополі на 19. Засіданню сойму 5. Лютого. *Руслан*. Ч. 23. 29 січня (10 лютого) 1898. С. 2.
752. Річ посла Вахнянина виголошена в соймі 29-го грудня при нагоді внесення пос. Малаховського в справі підвищення плат учителів народних шкіл. *Руслан*. Ч. 284. 19(31) грудня 1898. С. 1–2.
753. Річ посла Вахнянина, виголошена в державній Раді, дня 27. жовтня, при розправі над заявою правительства. *Руслан*. Ч. 236. 20 жовтня (1 листопада 1899). С. 1–2.
754. Річ пос. Вахнянина при дебаті в соймі над мелірацією ґрунтів. *Руслан*. Ч. 97. 30 цвітня (13 травня) 1900. С. 2.
755. Родимці! *Руслан*. Ч. 231. 18 (5) жовтня 1911. С. 1.
756. Родимці! Підпомагайте бурсу Руского Товариства педагогічного у Львові. *Руслан*. Ч. 195. 25 серпня (11 вересня) 1900. С. 1.
757. Родина Литвиновичів. *Руслан*. Ч. 89. 21 квітня (3 травня) 1901.
758. Розвиток господарських спілок в Австрії. *Руслан*. Ч. 63. 18 (31) марця 1904. С. 1.
759. Розвиток господарських спілок в Австрії. *Руслан*. Ч. 64. 19 марця (1 квітня) 1904. С. 1.

760. Розвиток господарских спілок в Австрії. *Руслан*. Ч. 65. 20 марця (2 цвѣтня) 1904. С. 1.
761. Розправа над виборчою реформою. *Руслан*. Ч. 42. 12 лютого (7 марця) 1906. С. 1–2.
762. Розпрощали ся! *Руслан*. Ч. 28. 5 (17) лютого 1900. С. 1–2.
763. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 10. 14(26) січня 1900. С. 1.
764. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 11. 15 (27) січня 1900. С. 1.
765. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 12. 16 (28) січня 1900. С. 1–2.
766. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 2. 4(16) січня 1900. С. 1–2.
767. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 3. 5(17) січня 1900. С. 1–2.
768. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 4. 6(18) січня 1900. С. 1–2.
769. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 5. 8(20) січня 1900. С. 1–2.
770. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 6. 9(21) січня 1900. С. 1.
771. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 7. 11(23) січня 1900. С. 1–2.
772. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 8. 12(24) січня 1900. С. 1.
773. Русини в ХІХ століттю. *Руслан*. Ч. 9. 13(25) січня 1900. С. 1.
774. Русини! *Народна часопись*. 26 лютого 1895.
775. Русини Галицкои Землі! *Дѣло*. 9 грудня 1890.
776. Руска гімназія в Станиславові. *Руслан*. Ч. 88. 20 цвѣтня (3 мая) 1900. С. 1.
777. «Руска Громада», нове політичне товариство... *Дѣло*. Ч. 134. 16 (29) червня 1901. С. 3.
778. Руска довго терпимість вичерпана. *Руслан*. Ч. 144. 27 червня (10 липня) 1901. С. 1.
779. Руска праса і партія «клерикальна» *Душпастир*. 11 лютого 1895.
780. Руска суспільність а шкільна молодіж. *Руслан*. Ч. 162. 27 липня (9 серпня) 1906. С. 1.
781. Руска суспільність а школа. *Руслан*. 12 (25) грудня 1903. Ч. 280. С. 1–2.
782. Руски послы соймови вѣ клубѣ и вѣ соймѣ. *Дѣло*. 2 грудня 1890.

783. Руский комітет виборчий Брідско-Каменецкий. *Руслан*. Ч. 266. 25 падолиста (8 грудня) 1900. С. 1–2.
784. Рускі бурси й інститути для незаможної молодіжи шкільної. *Руслан*. Ч. 128. 9 (22) червня 1904. С. 1.
785. Рускі радикали а социялісти. *Руслан*. Ч. 126. 6 (18) червня 1897. С.1–2.
786. Рускі радикали. *Руслан*. Ч. 250. 7 (19) листопада 1898. С.1.
787. Рускі учителі а шкільна молодіж. *Руслан*. Ч. 164. 29 липня (11 серпня) 1906. С. 1.
788. Рускі школи в Галичині. *Руслан*. Ч. 158. 15 (27) липня 1897. С. 1.
789. Руско-українське єпископство в Америці. *Руслан*. Ч. 59. 14 (27) марця 1907. С. 1.
790. Русский шкільний молодіжи. *Руслан*. Ч. 144. 28 червня (11 липня) 1907. С. 1.
791. Руська церков в Америці. *Руслан*. 1902. Ч. 67. 22 березня (4 квітня). С. 2.
792. Рух виборчий. *Дѣло*. Ч. 174. 4 (17) серпня 1901. С. 1.
793. Рух виборчий. *Руслан*. Ч. 25. 1 (13) лютого 1897. С. 2.
794. Садовський М. Антірелігійна резолюція академічної молодіжи в сьвітлі науки. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1909. 29 с.
795. Садовський М. Дві науки та котрої з них держати ся нам? Львів: Накладом Редакції «Основи», 1910. 21 с.
796. Садовський М. Нинішна Молодіж або новітна культура а щастє людства. Львів, 1912. 32 с.
797. Святійшого Отця Пія Х енцикліка проти модернізму. *Руслан*. Ч. 208. 16 (29) вересня 1907. С. 1–2.
798. Селянські пявки. *Руслан*. Ч. 91. 24 цьвітня (6 мая) 1897. С. 3.
799. Сецесія и абстїненція рускихъ послові. *Дѣло*. 9 липня 1901. С. 1.
800. Сивицький Д. Нескорений отець Ілля Кливак. *Золота пектораль*. 13 травня 2013.
801. Сільський Господар в Олеську. *Руслан*. Ч. 60. 16(28) марця 1899. С. 2.

802. Скажім собі раз цілу правду в очі! *Związek Chrześcijański / Християньський союз*. № 11. 26 września 1897. S. 2.
803. Скинули маску. *Руслан*. Ч. 241. 24 жовтня (6 падолиста) 1900. С. 1–2.
804. Слава въ вишнихъ Богу, на земли миръ, въ человецехъ благоволеніе! *Руслан*. Ч. 291. 25 грудня 1897 (6 січня 1898). С. 1.
805. Слівце правди «Gazet-і narodow-ій». *Руслан*. Ч. 265. 24 падолиста (7 грудня) 1900. С. 1.
806. Слідами православя. *Руслан*. Ч. 152. 11 липця (28 червця) 1914. С. 1.
807. Слова під розвагу нашому загалові. *Руслан*. Ч. 237. 19 жовтня (1 падолиста) 1900. С. 1.
808. «Слову Польському» на розум. *Руслан*. Ч. 167. 28 липня (9 серпня) 1899. С. 1.
809. Соціалістична вудка на селян. *Руслан*. Ч. 196. 30 серпня (12 вересня) 1900. С. 1.
810. Соціалїзм – антїклерикалізм. *Руслан*. Ч. 133. 14 (26) червня 1897. С. 1.
811. Соціалїсти між молодїжию. *Руслан*. 15(28) мая 1903. С. 1–2.
812. Спїлка Райфайзена. *Руслан*. Ч. 82. 13(26) цьвітня 1900. С. 3.
813. Спільна Рада міністрів і послухає гр. Берхтольда в Ішлю. *Руслан*. Ч. 154. 14 липня 1914.
814. Справа вдів і сиріт сьвященичих. *Руслан*. Ч. 224. 3 (15) жовтня 1897. С. 3.
815. Справа гр.-кат. єпископств в Америці. *Руслан*. Ч. 279. 13 (26) грудня 1900. С. 1.
816. Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 184. 18 (31) серпня 1902. С. 1.
817. Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 185. 20 серпня (2 вересня) 1902. С. 1.
818. Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 186. 21 серпня (3 вересня) 1902. С. 1.
819. Справа еміграції. *Руслан*. Ч. 190. 25 серпня (7 вересня) 1902. С. 1.
820. Справа приватних гімназий. *Руслан*. Ч. 261. 24 падолиста (6 грудня) 1905. С. 2.

821. Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 48. 1 (14) марця 1907. С. 1–2.
822. Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 49. 2 (15) марця 1907. С. 1.
823. Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 50. 3 (16) марця 1907. С. 1.
824. Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 51. 4 (17) марця 1907. С. 1–2.
825. Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 52. 6 (19) марця 1907. С. 1–2.
826. Справа українсько-руського університету у Львові. *Руслан*. Ч. 53. 7 (20) марця 1907. С. 1–2.
827. Справа університетської сецесії. *Руслан*. Ч. 70. 27 березня (9 квітня) 1902. С. 1.
828. Справи руского духовенства. *Руслан*. Ч. 282. 17(29) грудня 1898. С. 1.
829. Справозданє із загальних зборів товариства «Просьвіта» 2 лютого 1900. *Руслан*. Ч. 19. 25 січня (6 лютого) 1900. С. 2.
830. Справозданє із загальних зборів товариства «Просьвіта» 2 лютого 1900. *Руслан*. Ч. 20. 26 січня (7 лютого) 1900. С. 2.
831. Справозданє із загальних зборів товариства «Просьвіта» 2 лютого 1900. *Руслан*. Ч. 21. 27 січня (7 лютого) 1900. С. 1–2.
832. Спростованє посла Барвіньского. *Руслан*. Ч. 221. 2(14) жовтня 1899. С. 1.
833. Спростованє пос. Барвіньского (Чотири спростовання виголошені в краєвїм соймі дня 8 жовтня 1903 при розправі над звітом шкільної комісії про стан народних шкіл і учительских семинарій в 1900 і 1901/2 р. *Руслан*. Ч. 257. 12(25) падолиста 1903. С. 1–2.
834. Станіслав гр. Баденї. *Руслан*. Ч. 232. 15(2) жовтня 1912. С. 1–2.
835. Становище «Славянського християнсько-народного Союзу» в Радї державній. *Руслан*. Ч. 141. 24 червня (6 липня) 1897. С. 1–2.

836. Становище «Христ.-сусп. союза» в справі соймової виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 79. 10 цвітня (28 марця) 1913 С. 1.
837. Становище Поляків супроти сторонництв в рускім народі. *Руслан*. Ч. 241. 28 жовтня (10 листопада) 1909. С. 1.
838. Становище Поляків супроти сторонництв в рускім народі. *Руслан*. Ч. 242. 29 жовтня (11 листопада) 1909. С. 1.
839. Становище руских послів в державній радї а об'єктивність «Діла». *Руслан*. Ч. 180. 11 (24) серпня 1907. С. 1.
840. Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 120. 29 травня (10 червня) 1897. С. 1.
841. Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 121. 30 травня (11 червня) 1897. С. 1.
842. Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 122. 31 травня (12 червня) 1897. С. 1.
843. Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 123. 1 (13) червня 1897. С. 1.
844. Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. Ч. 124. 3 (16) червня 1897. С. 1.
845. Старий і новий шлях. *Руслан*. Ч. 159. 21 (8) липця 1911. С. 1–2.
846. Старшина Християнсько-суспільного Союзу у Львові. *Руслан*. Ч. 139. 26 (13) червня 1913. С. 1.
847. Статут політичного товариства під назвою «Католицкий руско-народний Союз». *Правда*. Ч. 41. 11 (23) жовтня 1896.
848. Стельмах І. Християнсько-суспільному Союзови під розвагу (Письмо з народу). *Руслан*. Ч. 190. 27 (14) серпня 1911. С. 2.
849. Сучасне становище Русинів і Поляків. *Правда*. 1890. Січень. С. 1–5.
850. Сушко О. Чи «Ad maiorem Poloniae gloriam»? *Руслан*. Ч. 179. 8 (21) серпня 1908. С. 2.
851. Схизма. *Руслан*. Додаток до Ч. 88. 21 квітня (4 травня) 1902. С. 1.
852. Схизма. *Руслан*. Ч. 112. 19 травня (1 червня) 1902. С. 1.

853. Схизма. *Руслан*. Ч. 96. 1 (13) травня 1902. С. 1.
854. Сьвідчив ся циган своїми дітьми. *Руслан*. Ч. 85. 16(29) цвѣтня 1908. С. 1.
855. Сьвята корчма. *Руслан*. Ч. 191. 27 серпня (8 вересня) 1898. С. 1–2.
856. Тактика руских національних демократів. *Руслан*. Ч. 15. 20 січня (1 лютого) 1900. С. 1–2.
857. Телеграми. *Руслан*. Ч. 279. 11(23) грудня 1897. С. 3.
858. Теофіль Барановский [некролог]. *Руслан*. Ч. 125. 8 (20) липня 1897. С. 1.
859. Теперішнє становище русинів-народовців. *Правда*. 1890. Жовтень. С. 135–136.
860. Теперішня пора а Русини. *Руслан*. Ч. 28. 6 лютого (24 січня 1913). С. 1–2.
861. Три внесеня. *Руслан*. Ч. 63. 18 (31) березня 1901. С. 1–2.
862. Трудности виборчої реформи. *Руслан*. Ч. 208. 22 вересня (5 жовтня) 1906. С. 1–2.
863. У посла Ол.Барвіньського ... *Руслан*. Ч. 37. 15 (28) лютого 1903. С. 2.
864. У тому танці два кінці! *Руслан*. Ч. 191. 26 серпня (7 вересня) 1899. С. 1–2.
865. Україна а Галичина й Буковина. *Руслан*. Ч. 2. 3 (16) січня 1907. С. 1–2.
866. Упадок лібералів. *Руслан*. Ч. 49. 1 (13) березня 1897. С. 1.
867. Устава шкільна краєва о «відносінах правних стану учительского», ухвалена через Сойм дня 3-го падолиста 1904. *Учитель*. 1905. С. 75–77.
868. Учительські семинарії в бюджетовій комісії. *Руслан*. Ч. 17. 20 січня (2 лютого) 1902. С.1–2.
869. Хахлацкий язык. *Галичанинъ*. 9 января 1899.
870. Холодний розум одоліває національну загорілість. *Руслан*. Ч. 204. 17 (30) вересня 1906. С. 1.
871. Християнство а соціалізм. *Руслан*. Ч. 46. 1 марця (16 лютого) 1913. С. 1–2.
872. Християнство а соціалізм. *Руслан*. Ч. 47. 2 марця (17 лютого) 1913. С. 1–2.

873. Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 48. 4 марця (19 лютого) 1913. С. 1–2.
874. Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 49. 5 марця (20 лютого) 1913. С. 1.
875. Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 50. 6 марця (21 лютого) 1913. С. 1–2.
876. Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 51. 7 марця (22 лютого) 1913. С. 1–2.
877. Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 52. 8 марця (23 лютого) 1913. С. 1–2.
878. Християнство а соціялізм. *Руслан*. Ч. 53. 9 марця (24 лютого) 1913. С. 1–2.
879. XXV літ на апостольскім престолі. *Руслан*. Ч. 39. 18 лютого (3 марця) 1903. С. 1.
880. Цегельский Л. Місяць зїздів та резолюцій. *Літературно-Науковий Вістник* (за лютець 1913. р.). С. 887–888
881. Цегельський Л. Ad maiore poloniae gloriam. *Діло*. Ч. 182. 14 (1) серпня 1908. С. 1.
882. Час подумати. *Руслан*. Ч. 115. 23 мая (5 червня) 1900. С. 1.
883. Чи богословський виділ не має справді культурного і наукового значіння. *Руслан*. Ч. 30. 8 лютого (26 січня) 1913. С. 1–2.
884. Чи годилося ся? *Руслан*. Ч. 284 24 (11) грудня 1911. С. 2.
885. Чи Клюб руский існує? *Дѣло*. 30 жовтня 1894. С. 1.
886. Чи має молодіж займати ся політикою? *Руслан*. Ч. 263. 26 падолиста (8 грудня) 1905. С. 1.
887. Чи має молодіж займати ся політикою? *Руслан*. Ч. 264. 27 падолиста (9 грудня) 1905. С. 1.
888. Чи має молодіж займати ся політикою? *Руслан*. Ч. 265. 28 падолиста (10 грудня) 1905. С. 1.
889. Чи має молодіж займатися політикою? *Руслан*. Ч. 6. 8 (21) січня 1906. С. 1.

890. Чи має молодіж займатися політикою? *Руслан*. Ч. 7. 10 (23) січня 1906. С. 1.
891. Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 251. 18 падолиста 1900. С. 1.
892. Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 252. 20 падолиста 1900. С. 1.
893. Чи може християнин бути соціал демократом? *Руслан*. Ч. 253. 21 падолиста 1900. С. 1.
894. Чи може християнин бути соціал-демократом? *Руслан*. Ч. 250. 17 падолиста 1900. С. 1.
895. Чи політика улиці – чи політика розваги і праці? *Руслан*. Ч. 188. 21 серпня (3 вересня) 1904. С. 1.
896. Чи потреба творити якесь нове товариство шкільне? *Руслан*. Ч. 142. 25 червня (9 липня) 1905. С. 1–2.
897. Чи правиця існує? *Руслан*. Ч. 166. 26 липня (7 серпня) 1898. С. 2.
898. Чи се дорога до поправи межинародних відносин в Галичині. *Руслан*. Ч. 157. 14 (27) липня 1907. С. 1.
899. Чи справді нема виходу з невідрадного положення польско-руських відносин. *Руслан*. Ч. 243. 11 листопада (29) жовтня) 1910. С. 1–2.
900. Чи справді що змінило ся? *Руслан*. Ч. 26. 4 (17) лютого 1909. С. 1–2.
901. Чи справді що змінило ся? *Руслан*. Ч. 27. 5 (18) лютого 1909. С. 1.
902. Чи справді що змінило ся? *Руслан*. Ч. 28. 6 (19) лютого 1909. С. 1–2.
903. Чого можуть Поляки і Русини навчити ся із справи цешинської гімназії. *Руслан*. Ч. 69. 25 березня (7 квітня) 1901. С. 1.
904. Шестий лист до людей доброї волі. *Руслан*. Ч. 279. 16 (3) грудня 1913. С. 1–2.
905. Шестиліте кацапско-народовської консолідації. *Руслан*. Ч. 19. 25 січня (6 лютого) 1899. С. 2.
906. Шестиліте кацапско-народовської консолідації. *Руслан*. Ч. 20. 26 січня (7 лютого) 1899. С. 2.

907. Шестилітє кацапско-народовскої консолідації. *Руслан*. Ч. 21. 27 січня (8 лютого) 1899. С. 1–2.
908. Шкільництво народне і доповнюючі курси рільничі. *Руслан*. Ч. 281. 16(28) грудня 1898. С. 2.
909. Шкільництво народне і доповнюючі курси рільничі. *Руслан*. Ч. 282. 17(29) грудня 1898. С. 2.
910. Шкільництво народне і доповнюючі курси рільничі. *Руслан*. Ч. 283. 18(30) грудня 1898. С. 2.
911. Школа а церков. *Руслан*. Ч. 70. 26 марця (8 цвітня) 1905. С. 1–2.
912. Школа а церков. *Руслан*. Ч. 71. 29 марця (11 цвітня). 1905. С. 1–2.
913. Школа, церква і держава. *Руслан*. Ч. 92. 25 квітня (7 травня) 1897. С. 1.
914. Школа, церква і держава. *Руслан*. Ч. 93. 26 квітня (8 травня) 1897. С. 1.
915. Шляхта а люд. *Руслан*. Ч. 220. 28 вересня (11 жовтня) 1903. С. 2.
916. Шовінізм причиною радикалізму. *Руслан*. Ч. 135. 21 (8) червця 1913. С. 2.
917. Шукають виновника. *Руслан*. Ч. 228. 8 (21) жовтня 1903.
918. Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 63. 18 (31) марця 1907. С. 1.
919. Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 64. 20 марця (2 цвітня) 1907. С. 1.
920. Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 65. 21 марця (3 цвітня) 1907. С. 1.
921. Ще деякі замітки до університетської справи! *Руслан*. Ч. 66. 22 марця (4 цвітня) 1907. С. 1.
922. Ще кілька заміток про організаційну роботу між народом. *Руслан*. Ч. 37. 12 лютого 1913. С. 1–2.
923. Ще одна замітка про «Християнсько-суспільний союз». *Руслан*. Ч. 162. 25 (12) липця 1911. С. 2.
924. Ще про енцикліку проти модернізму. *Руслан*. Ч. 211. 20 вересня (3 жовтня) 1907 С. 1–2.

925. Щедрий дар. *Руслан*. Ч. 115. 24 мая (5 червця) 1898. С. 3.
926. Щедрий дар. *Руслан*. Ч. 208. 18(30) вересня 1899. С. 3.
927. Щедрий дарунок. *Руслан*. Ч. 260. 17(30) падолиста 1901. С. 3.
928. Щедрий дарунок. *Руслан*. Ч. 270. 14(1) грудня 1910. С. 4.
929. Щедрий дарунок. *Руслан*. Ч. 60. 20 марця (3 цвітня) 1906. С. 4.
930. Що дальше робити? *Руслан*. Ч. 261. 26 листопада (9 грудня) 1906. С. 1.
931. Що зробив Славянський Союз при зрадагованю адреси. *Руслан*. Ч. 100. 4(16) мая 1897. С. 2.
932. Що писали про унію церковну уніятський священник Стефан Качала та посол Барвіньський ? (Написав З. А. Бор ... ский). *Громада*. 1896. Ч. 2. За липень. С. 25–26.
933. «Що тепер діяти?» *Руслан*. Ч. 95. 29 цвітня (12 мая) 1903. С. 1–2.
934. Ювілей москвофільської роботи. *Руслан*. Ч. 193. 28 серпня (9 вересня) 1899. С. 1.
935. Як жидки горнутья до науки. *Руслан*. 31 (18) серпня 1911. Ч. 192. С. 3.
936. Яка парламентска більшість може остоятись? *Руслан*. Ч. 128. 8 (20) червня 1897. С. 1–2.
937. Bankructwo liberalnej demokracji. *Głos Narodu*. Nr 13. 13. stycznia 1909. S. 1.
938. Centrum a reforma wyborcza. *Głos narodu*. Nr 130. 19 marca 1907. S. 1–2.
939. «Centrum ludowe». *Postęp*. Nr 30. 30 grudnia 1905. S. 1.
940. «Czas» про рускі справи. *Руслан*. Ч. 36. 15 (27) лютого 1898. С. 1–2.
941. Czego nam w Galicji najbardziej potrzeba. *Głos Narodu*. Nr 36. 5 luty 1909. S. 1–2.
942. Czy m jedla nas Żydzi? *Antysemita*. Nr 8. 4.XI.1897. S. 1.
943. Dawne i nowe kolo polskie. *Głos narodu*. Nr 246. 4 czerwca 1907. S. 1.
944. «Der Süder» о «Новій правици». *Руслан*. Ч. 140. 22 червня (5 липня 1900). С. 1.
945. Ferment w stronnictwach. *Głos Narodu*. Nr 6. 6 stycznia 1909. S. 1.

946. IV Konferencja księży dzikanów Przemyślu. *Kronika Diecezji Przemyskiej*. 18.IX. 1905. S. 306.
947. Księga pamiątkowa Wiecu Katolickiego w Krakowie: odbytego w dniach 4, 5 i 6 lipca 1893 r. Kraków 1893. 754 s.
948. Kursy społeczne we Lwowie. *Ruch Chrześcijańsko-Społeczny*. Nr. 18. 15.VI.1906. S. 410–412.
949. Listy Rusina. (Lwow d. 15 grudnia). Hr. Badeni a moskalofile. Zjazd słowiański w Krakowie a ruska prasa. Dłazhego nie przybyli posłowie ruscy? Sprawozdanie z walnego zgromadzenia «Narodnej Rady» zwołanego na dzień 28 b.m. *Głos Narodu*. 1897. № 292. 23 grud. S. 2–3.
950. Listy Rusina. Lwów d. 15 marca. Akcja przeciw konsolidacji p. Romańczuka z moskalofilami. Do charakterystyki moskalofilów. Czego nauczyło się a czego nie nauczyło się «Diło» od «Hałyczanina». Sprawy polsko-ruskie. *Głos Narodu*. 1898. № 71. 29 marca. S. 1–3.
951. Moskalofilska młodzież we Wiedniu. *Głos Narodu*. 1898. № 41. 20 lut. S. 7.
952. Na przełomie 1907/8. *Postęp*. 1908. R. 4. Nr 1. S. 1.
953. Nadochod... *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 11. 26 września 1897. S. 3.
954. Nowe stronnictwo. *Głos narodu*. Nr 281. 7 grudnia 1901. S. 1–2.
955. Nowe stronnictwo. *Przyjaciół Ludu*. № 22. 29.V.1904. S. 1–2.
956. Obłudnicy niedzielna. *Przyjaciół Ludu*. № 50. 11.XII.1904. S. 1–2.
957. Observator [Грушевський М.] Справа українського-руського університету у Львові. Львів: З друкарні НТШ, 1899. С. 635–666.
958. Od wydawnictwa. *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 12. 3 października 1897. S. 1.
959. Odezwa. *Grzmot*. 3.XII.1898. № 49. S. 1.
960. Odezwa do wyborców. *Głos narodu*. Nr 207. 11 kwietnia 1907. S. 11–12.
961. Ostatni rycerz: Z czasów urzędowania namiestnika hr. Kazimierza Badeniego. *Chwila*. 1938. N 6940. 17 lipca. S. 7.

962. Pechnik A. Praca społeczna w Galicji. *Ruch Chrześcijańsko-Społeczny*. № 9. 1.II.1905. S. 209.
963. Pierwsza mowa. *Głos Narodu*. 1898. Nr. 80. S. 1–2.
964. Pierwsze poufne sebranie Stronnictwa Katolicko-narodowego w Krakowie. *Prawda*. 1898. № 34–35, T. XII. S. 5–6.
965. Pierwsze występy pol. centum ludowego. *Gazeta Narodowa*. Nr 74. 6 kwietnia 1906. S. 1.
966. Polska. *Przyjaciel Ludu*. № 22. 29.V.1904. S. 9–10.
967. Polskie stronnictwo chrześcijańsko-socyalne. *Postęp*. 31 października 1908. S. 1.
968. Polskie «Centrum Ludowe» czyli Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji. Program. Biała: Nakł. Stronnictwa, 1906. 14 c.
969. Potrzeba nowego stronnictwa. *Głos Narodu*. Nr 459. 11 października 1908. S. 1.
970. Pras rosyjska i Badeni. *Głos Narodu*. 1897. № 283. 12 grud. S. 7.
971. Prawda i słusność – prędzej chy później zwycięża. *Postęp*. 11 lutego 1898. Nr. 33. S. 1.
972. Program «Związku chrześcijańskiego». *Zwizek Chrześcijański / Християньський союз*. № 13. 10 października 1897. S. 2–3.
973. Program «Związku chrześcijańskiego». *Zwizek Chrześcijański / Християньський союз*. № 14. 17 października 1897. S. 2–3.
974. Program «Związku chrześcijańskiego». *Zwizek Chrześcijański / Християньський союз*. № 18. 17 listopada 1897. S. 3.
975. Program «Związku chrześcijańskiego». *Zwizek Chrześcijański / Християньський союз*. № 19. 21 listopada 1897. S. 1.
976. Program centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr. 118. 9 marca 1906. S. 1–2.
977. Program Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socyalnego. *Postęp*. 14 listopada 1908. S. 1–2.

978. Program Polskiego Stronnictwa chrześcijańsko-socjalnego z siedzibą w Krakowie. Kraków: Nakł. Polsk. Stronnictwa chrześ.-socjalnego, 1908. 78 s.
979. Program stonnictwa katolicko-narodowego. *Głos Narodu*. 29 lipca 1898. № 172. S. 1–2.
980. Programa Stronnictwa Chrześcijańsko-ludowego. *Wieniec Polski*. Nr. 4. luty 1896; Nr. 5, 6. marzec 1896.
981. Projekt programu polityczno-społecznego organizującego się stronnictwa «katolicko-narodowego». *Grzmot*. 1898. № 26–25, T. VI. S. 1–2.
982. Przegląd Powszechny. 1906. T. XCII. S. 310–337.
983. Regulacya plac urzędniczych. *Gazeta Lwowska*. 1898. 21 września.
984. Rezolucya. *Związek Chrześcijański / Християнський союз*. № 13. 10 października 1897. S. 1.
985. Ruch Katolicki. *Czas*. 18.XII.1899. № 289. S. 1.
986. Rusin. Moskalofilem zwie się. *Głos Narodu*. 1898. № 116. 22 maja. S. 3–4.
987. Rusin. Moskiewski rubel w Galicji. Lwów 21 września. *Głos Narodu*. 1898. № 218. 25 września. S. 2.
988. Rusin. Ruble «Hałyczanina» i ruble Mickiewicza. Lwów d. 28 września. *Głos Narodu*. 1898. № 223. 1 października. S. 3.
989. Rusinom pro memoria. *Słowo Polskie*. 8 sierpnia 1899.
990. Rusiny ugodowcy. *Gazeta narodowa*. 14 października 1900. S. 1.
991. Sine ira et studio. *Руслан*. Ч. 184. 21(8) серпня 1913. С. 1.
992. Sprawy ruskie. *Czas*. 24 Lutego 1898.
993. Stronnictwo Katolicko-Narodowe. *Echo Przemyskie*. 28 lipca 1898. S. 2.
994. Stronnictwo Katolicko-narodowe. *Prawda*. 1898. № 33 25, T. XI. S. 3.
995. Testimonium paupertatis... *Руслан*. Ч. 10. 13 (26) січня 1907.
996. Testimonium paupertatis... *Руслан*. Ч. 8. 11 (24) січня 1907.
997. Testimonium paupertatis... *Руслан*. Ч. 9. 12 (25) січня 1907.
998. U progu nowej pracy. *Postęp*. 21 listopada 1908. S. 1.
999. Ugodowi i opozycyjni Rusini. *Gazeta narodowa*. 5 grudnia 1900. S. 1.

1000. Ustawa o kongrui. *Gazeta Lwowska*. 1905. 16 kwietnia.
1001. Wiec robotnikow katolickich. *Dodatek nadzwyczajny do Nru 147 «Głosu Narodu»*. 1 lipca 1898. S. 5.
1002. Więc słowiański. *Gazeta narodowa*. 1897. Nr 346. S. 2.
1003. Wybory. *Prawda*. 20.X. 1900. № 16. S. 1–2.
1004. Wyszło szydło. *Przyjaciel Ludu*. № 27. 3.VII.1904. S. 1.
1005. Z działalności Związku Katolicko-Społecznego w Przemysłu. *Echo Przemyskie*. Nr. 7. 22.I.1911. S. 1–2.
1006. Z katolickiego ruchu społecznego. *Przegląd powszechny*. 1905. T. LXXXV.
1007. Z Rady państwa. *Głos narodu*. Nr 286. 28 czerwca 1907. S. 5–6.
1008. Z ruchu ludowego. *Czas*. 11.I.1899. № 8. S. 1–2.
1009. Założenie stonnictwa katolickiego. *Głos Narodu*. 24 listopada 1898. № 269. S. 5.
1010. Zebranie poufne Polskiego Centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr 496. 22 listopada 1906. S. 1–2.
1011. Zebranie poufne Polskiego Centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr 497. 23 listopada 1906. S. 3.
1012. Zgromadzenie katolicko-narodowe. *Głos Narodu*. 28 marca 1898. № 72. S. 1.
1013. Zgromadzenie ludowe. *Czas*. 15.XII.1898. № 286. S. 1.
1014. Zjazd delegatów Polskiego Centrum ludowego. *Głos narodu*. Nr 154. 6 kwietnia 1907. S. 1–2.
1015. Zjazd Polskiego stronnictwa chrześcijańsko-socyalnego. *Postęp*. 21 maja 1910. Nr. 21. S. 1–2.
1016. Związek Katolicko-Społeczny. *Głos narodu*. Nr 146. 27.V.1904. S. 1–2.
1017. II. Wiec katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr 155. S. 1–3.
1018. II. Wiec katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr 156. S. 1–3.
1019. 13. Руслан. Ч. 192. 25 серпня (7 вересня) 1901. С. 1–2.
1020. 1700–1900. Руслан. Ч. 222. 1 (14) жовтня 1900.

1021. Лист до До О. Кониського. *Листування Михайла Грушевського*. К.: 1997. т. 1. С. 61–62.
1022. Журавлі повертаються...: З епістолірної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і коментарів В. Качкан. Львів, 2001. 920 с.
1023. У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О.В.Гайова, У.Я.Єдлиньська, Г.І.Сварник. К.: Наукова думка, 1993. 768 с.
1024. Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини / Укл. О.В.Канчалаба; автор передмови М.І.Гнатюк. Львів, 2002. 296 с.
1025. Барвінський О. Спомини з мого життя. Перша часть. (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів в 60-х рр. XIX ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша). Львів: З печатні В. А. Шийковського, 1912. 336 с.
1026. Барвінський О. Спомини з мого життя. Друга часть. (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1870–1888 р., з додатком споминів про М. Лисенка). Львів: З печатні В. А. Шийковського, 1913. 406 с.
1027. Барвінський О. Спомини з мого життя: у 2 т. / упоряд. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. К.: Стилос, 2004–2010. Т. 2. 1120 с.
1028. Барвінський О. Спомини з мого життя: у 2 т. / упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. Т. 1. 528 с.
1029. Вахнянин А. Спомини з життя. Львів, 1908. 138 с.
1030. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / упоряд.: Г. Сварник. Львів–Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1998. 268 с.
1031. Павлик М. Моя бродска Одісея. Спомини з виборів 1894 р. Коломия, 1894.

1032. Повне зібрання творів, архів, студії / В. К. Липинський; голов. ред. Я. Пеленський; Східноєвроп. дослід. ін-т ім. В. К. Липинського (США), Ін-т європ. дослідж. НАН України. К.: Смолоскип, 2003. Т. 1: Листування. (А–Ж) / ред. Р. Залуцький, Х. Пеленська. [Б. м.]: [б.в.], 2003. 959 с.: портр. (Серія «Архів»).
1033. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.: на підставі споминів. Львів: З друкарні оо. Василіян у Жовкві, 1926. 736 с.
1034. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: у 2 ч. Ч. II. (1890–1897). Львів: Накладом видавничоїспілки «Діло», 1935. 122 с.
1035. Єфремов С. О. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / [упор., вст. ст.: Ігор Гирич]. Київ: Темпора, 2011. 792 с.
1036. Daszyński I. Pamiętniki. Tom I. Warszawa: Książka i Wiedza, 1957.
1037. Барвінський О. Спомини з мого життя. Друга частина. Львів, 1913. 258 с.
1038. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. Стрий: «Щедрик», 2007. 381 с.
1039. Кедрин І. У межах зацікавлення. Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто: Бібліотека Українознавства НТШ, 1986. 622 с
1040. Bobrzynski M. Z Moich pamietnikow. Wroclaw–Krakow, 1957. 404 s.
1041. Perović B. Hrvatski katolički pokret. Moje uspomene. Roma, 1976. 301 s.

Монографії, статті та рецензії

1042. Алексієвець М. Українська історична біографістика у світлі сучасних викликів національно-державного будівництва. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. 2008. Вип. 2: Українська історична біографістика: забуте і невідоме*, ч. 2. С. 5–8.
1043. Алексієвець М., Зуляк І. Діяльність «Просвіти» в національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). Тернопіль, 1999. 184 с.

1044. Алексієвець М., Савенко В. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Тернопіль, 1999. 188 с.
1045. Алексієвець М. Українська історична біографістика: досягнення та перспективи її розвитку в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме*. 2005. Ч. 1. С. 6–10.
1046. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.). Львів, 1997. 36 с.
1047. Антошевський Т. Клерикалізм чи християнська демократія? URL: <http://tarasios.livejournal.com/2659.html>
1048. Антошевський Т. Олександр Барвінський і український християнсько-суспільний рух наприкінці XIX – початку XX століть. *Олександр Барвінський (1847–1927) / Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського*. Львів. 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 45–58.
1049. Аркуша О. Документи «Гуртка українофілів» як джерело до вивчення модернізації українського руху в 90-х рр. XIX ст. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 20–21 верес. 1996 р. / [упорядкув., заг. ред. текстів, допом. покажч. М. М. Трегуб; редкол.: О. О. Дзьобан (відп. ред.), М. М. Трегуб та ін.]. Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, 1999. С. 65–80.
1050. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997. 34 с.
1051. Аркуша О. Олександр Барвінський. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: До 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2009. С. 48–66.

1052. Аркуша О. Повсякденне життя українського інтелігента у Львові кінця XIX – початку XX століття (за матеріалами фонду родини Грушкевичів). *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów miasta* / Red. naukowa Kazimierz Karolczak i Łukasz T. Sroka. Kraków: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2014. T. IX: *Życie codzienne miasta*. S. 210–243.
1053. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х років XIX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1997. Вип. 3–4. С. 118–139.
1054. Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 2004. С. 63–99.
1055. Аркуша О. Щоденники Теофіла Грушкевича як джерело до вивчення світогляду української інтелігенції в Галичині кінця XIX – початку XX століття. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика* / НАН України, Інститут історії України; відп. ред. В. Даниленко. Вип. 20. Львів: Растр-7, 2015. С. 236–262.
1056. Баб'як А. о. Велеградські конгреси в 1907–1936 роках: контекст зародження, перебіг подій та участь в них Греко-католицької церкви. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/32933/.
1057. Баран А. В. Виборча реформа в Австро-Угорській монархії 1907 р. і роль українських депутатів у її проведенні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Збірник наукових праць. 2012. № 3. С. 1–6.
1058. Баран А.В. Структура (склад) українського представництва в австрійському парламенті (1897–1918 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. №2. 2014. С.11–14.

1059. Баран С. Наша програма і організація. Програма і організація української національно-демократичної (народної) партії. Львів: З друкарні «Діла», 1913. 24 с.
1060. Барвінський В. Досліди з поля статистики. Львів, 1901. 40 с.
1061. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження. Львів: Кальварія, Каменярь, 1998. 140 с.
1062. Батенко Т. До історії формувань виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ої половини ХІХ ст. Спроба аналізу. *Республіканець*. 1994. №3–4 (травень-серпень). С. 36.
1063. Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. Київ: Радянський письменник, 1956. 248 с.
1064. Биск И. Я. Методология истории: курс лекций. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2007. 236 с.
1065. Білас Я. Парламентська діяльність митрополита А.Шептицького. *Українське релігієзнавство*. 2002. № 23. С. 66–73.
1066. Білик-Лиса Н. Богдан Лепкий і «Християнсько-суспільний союз». *Високе небо Богдана Лепкого. Спроба антології у публіцистиці, поезії, музиці*. Бережани. Тернопіль: Джура, 2001. С. 97–106.
1067. Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині. URL: [http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um8/Statti/7-BINDER %20Harald.htm](http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um8/Statti/7-BINDER%20Harald.htm)
1068. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Том II. Духовенство і Релігійні Згромадження: англійською мовою. Львів–Київ: КМ Академія, 2004. 570 с.
1069. Будзиновський В. Австрія чи Польща. Львів. Накладом автора, 1903. 122 с. Хлопська політика. Том III.
1070. Будзиновський В. Москвофільство: його причини і теорії (Політична діяльність О. Барвінського). Львів: Накладом автора, /Б. р./ 23 с.
1071. Будзиновський В. Хлопська посілість. Львів, 1901. 194 с.

1072. Будзиновський В. Хлопська посілість. Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1901. 92 с.
1073. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. 225 с.
1074. Васьків А. Митрополит А.Шептицький про теоретичні засади політики. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня, 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 2015. С. 8–11.
1075. Васьків Н. А. Українсько-єврейські відносини у політиці християнських суспільників наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами часопису «Руслан»). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 91 (12). С. 40–47.
1076. Винник Н. Католицький русько-народний союз в українській історіографії. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Випуск 11. 2008. Серія: Історія. Одеса: Астропринт, 2008. С. 258–267.
1077. Воблый В. Производительные силы Галиции: Статистико-экономический очерк. К. 1915. 15 с.
1078. Вятр Е. Социология политических отношений. Москва: Наука, 1979. 486 с.
1079. Гаюк В. Галицькі митрополити. Львів, 1992. 186 с.
1080. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. 288 с.
1081. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. 124 с.
1082. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика Папи Бенедикта ХV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923 рр.). Львів, 2006. 456 с.

1083. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. К., Видавництво «Вища школа», 1970. 298 с.
1084. Горак Р. Цілком забутий Володимир Коцовський. *Українське літературознавство*. Львів, 2008. Вип. 70. С. 58–116.
1085. Гречин Б. Г. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського: монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 232 с.
1086. Гриб О. І. Внесок Олександра Барвінського в національно-культурне відродження західноукраїнських земель наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. *Українська культура: питання історії, теорії, методики*. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих учених: У 2 ч. Ч. 1. / Упоряд. І. М. Цуркан. Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. С. 6–9.
1087. Гриб О. І. Громадсько-просвітницька і політична діяльність Олександра Барвінського на Тернопільщині. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Історія*. Тернопіль: В-во ТНПУ, 2005. Вип. 1. С. 163–168.
1088. Гриб О. І. Олександр Барвінський в громадсько-просвітницькому русі Західноукраїнських земель кінця ХІХ століття. *Інтелекція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Вип. 4. Серія Історія. Одеса: Астропринт, 2006. С. 66–74.
1089. Гриб О.І. Громадсько-просвітницька діяльність та історична спадщина Олександра Барвінського: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. Черкаси, 2007. 20 с.
1090. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. *Записки НТШ* / Під ред. О. Купчинського. Львів, 1991. С. 87 (Том ССХХІІ, 128 с.)
1091. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925. 192 с.

1092. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288 с.
1093. Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейсько-українських відносин (XVI – початок XX ст.). *Сучасність*. 1992. Ч. 8. С. 49–50.
1094. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в XIX ст.: передмови В. Янева. Мюнхен: Логос, 1969. 114 с.
1095. Дерещук Т. Консервативно-клерикальні моделі державотворення українських християнських суспільників Галичини. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2014. Ч. 25–26: 1918–2013. До 95-річчя утворення Західно-Української Республіки. С. 164–171.
1096. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів. Львів, 1910. 100 с.
1097. Довганич В.А. Формування консервативної правової ідеології у Галичині кінця XIX ст. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 3–4 листопада 2017 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 10–12.
1098. Домбровська Є. Епістолярна спадщина Олександра Барвінського як джерело дослідження історії української освіти і професійних учительських товариств. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2013. №5. С. 406–421.
1099. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Прага, 1942. 192 с.
1100. Драгоманов М. Вибране. Київ, 1991. 440 с.
1101. Дуда І. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина І. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. 296 с.
1102. Дудикевич В. Як проходили вибори в Західній Україні за часів Австро-Угорщини та панської Польщі. Львів, Видавництво «Вільна Україна». 1950. 46 с.
1103. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині XX ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921 і

- 1931 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. Вип. 35–36. С.286–295.
1104. Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2002. 560 с. (Серия «Концепции»)
1105. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н. Шумило. К., 1998. 658 с.
1106. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 168 с.
1107. Єдлінська У. Кирило Студинський (1868–1941). Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 2006. 309 с.
1108. Єдлінська У. Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського / Наукове товариство імені Т.Шевченка і українське національне відродження: Збірник наукових праць і матеріалів першої наукової сесії НТШ. Львів, 1992. С. 90–97.
1109. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. 536 с.
1110. Жерноклеєв О.С. Формування партійної структури польського політикуму в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2012. № 1. С. 12–20.
1111. Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи*. Зб. наук. праць. Київ-Чернівці, 1997. С. 74–75.
1112. Зайцева З.І. Українських науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). К.: КНЕУ, 2006. 368 с.
1113. Заслужений перед українством: (Вчений Кирило Студинський). *Качкан В. Українське народознавство в іменах*. У 2 ч. К., 1995. Ч. 2. С. 144–151.

1114. Зашкільняк Л. Історична наука в Галичині на початку XX ст. та українсько-польські взаємини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Випуск 49. С. 93–113.
1115. Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 1999. 227 с.
1116. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 96 с.
1117. Зуляк І. Листування Богдана Лепкого з Олександром Барвінським. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2012. № 36. С. 61–65.
1118. Зуляк М. «Нова ера» як спроба виділення християнсько-консервативної течії у Східній Галичині. *«Перспективи та проблеми наук в умовах глобалізації»*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2010. С. 87–91.
1119. Исламов Т.М. Империя Габсбургов. Становление и развитие (XVI–XIX вв.). *Новая и новейшая история*. 2001. № 2. С. 145–149.
1120. История через личность: Историческая биография сегодня / под ред. Л. П. Репиной; 2-е изд. Москва: Квадрига, 2010 720 с.
1121. Ідеологічні засади християнсько-консервативної течії в Галичині кінця XIX – початку XX ст. URL: <http://sd.net.ua/2017/03/25/deologchn-zasadi-hristiyansko-konservativnoyi-techyi-v-galichin-kncy-xix-pochatku-xx-st.html>.
1122. Історичні передумови возз'єднання українських земель / Ф. І. Стеблій, Я. Д. Ісаєвич, С. А. Макарчук [et al.]; відп. ред. Ф. І. Стеблій. К.: Наукова думка, 1989. 400 с.
1123. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / Ин-т рос. истории РАН. М. : Наука, 2006. 658 с.

1124. Каковський К. Г. На шляху до Великого Жовтня: страйковий рух в Галичині кінця XIX – початку XX ст. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. 156 с.
1125. Каплистий М. Умови життя і праці українського хлібороба на західноукраїнських землях. *Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944*. Нью-Йорк, 1970. 600 с.
1126. Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. Львів, 1995. 124 с.
1127. Ким О. В. Модернизации историческая теорія. URL: <http://ponjatija.ru/node/13978>.
1128. Кісь Н. Західництво в Галичині початку XX століття: клерикальна група – політична доктрина – цивілізаційний вибір. *З історії західноукраїнських земель* / [гол. редколегії М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. Вип. 9. С. 25–38.
1129. Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. Львів. 184 с.
1130. Кісь Н. Поширення на початку XX ст. антиклерикальних ідей в Галичині та Греко-католицька церква. *Історія релігій в Україні*. / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів, 2012. С. 548–558.
1131. Кісь Н. Ставлення католицьких церков до поширення соціалістичних ідей в Галичині на початку XX ст.: еволюція церковної соціальної доктрини. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 23 / [гол. редколегії Микола Литвин]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. С. 301–309.

1132. Кліш А. Б. К. Студинський і проблема утворення українського університету у Львові. *Україна Соборна: Збірник наукових статей*. Вип. 4. Т. 2. К.: Інститут історії НАН України, 2006. С. 206–210.
1133. Кліш А. Б. Кирило Студинський: життя та діяльність. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Вип. 4. Серія Історія. Одеса: Астропринт, 2006. С. 74–83.
1134. Кліш А. Вплив греко-католицького клерикального оточення на формування Кирила Студинського як політика та громадського діяча. *Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Донецьк: ІПШ, 2006. С. 99–101.
1135. Кліш А. Вплив представників суспільно-християнської течії на відкриття української гімназії в Тернополі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»* / [За заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 77–78.
1136. Кліш А. Греко-католицька церква та суспільно-християнські організації у зміцненні кооперативного руху у Східній Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.): сучасна українська історіографія. *Вісник Львівської комерційної академії*. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. Вип. 11. С. 28–31.
1137. Кліш А. Громадсько-політична і наукова діяльність Кирила Студинського. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. Тернопіль, 2005. С. 155–167.
1138. Кліш А. Дослідження українського суспільно-християнського руху кінця XIX – початку XX ст. в сучасній вітчизняній історіографії. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини* / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 6–7:

20-й річниці Незалежності України присвячується. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 390–394.

1139. Кліш А. Заснування Католицького русько-народного союзу в «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 56–59.
1140. Кліш А. Католицький конгрес 1900 р. у Загребі – початковий етап суспільно-християнського руху в Хорватії. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 201–202.
1141. Кліш А. Кирило Студинський та християнсько-суспільний рух в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. Донецьк, 2006. №1. С. 30–36;
1142. Кліш А. Кирило Студинський: штрихи до політичного портрету. *Шевченківська весна: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 15-й річниці незалежності України*. Вип. IV: У 3-х част. Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В.Ф. Колесника. К.: Логос, 2006. С. 328–330.
1143. Кліш А. Осип Маковей та суспільно-християнський рух в Галичині на початку XX ст. (до 150-ї річниці від дня народження діяча). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С.13–17.
1144. Кліш А. Парламентська діяльність Анатолія Вахнянина (кін. XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 142–145.

1145. Кліш А. Реалізація О. Барвінським ідей українського суспільно-християнського руху наприкінці XIX – на початку XX ст. *Українознавчий альманах*. Випуск 18. К., 2015. С. 160–164.
1146. Кліш А. Суспільно-християнський рух в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. в сучасній українській історіографії: тенденції та напрямки дослідження. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Вип. 20. 2017. С. 53–62.
1147. Кліш А. Формування К. Студинського як особистості, науковця та громадського діяча. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця*. Тернопіль, 2004. Вип. 2. С. 36–44.
1148. Кліш А. Часопис «Руслан» як джерело до вивчення Християнсько-суспільного союзу (1911–1914 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 16. У 2 ч. Ч. 2. С. 196–202.
1149. Кліш А., Лехнюк Р. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного напрямку у Державній раді наприкінці XIX – на початку XX ст. (за українськими джерелами). *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 65. 2016. С. 167–177.
1150. Клопова М. Э. Русины, русские, украинцы: Национальные движения восточнославянского населения Галиции в XIX – начале XX века. М.: «Индрик», 2016. 280 с.
1151. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2001. 420 с.
1152. Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. 324 с. + іл.
1153. Колб Н. Митрополит Юліан Сас-Куїловський: шлях зі Станіслава до

- Львова. *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura: studia z dziejów Lwowa*. Т. 5, Ludzie Lwowa. 2005. С. 172–184.
1154. Колб Н. Матеріальне забезпечення вдів і сиріт греко-католицьких священників у Галичині наприкінці ХІХ ст. *Історія релігій в Україні*. Львів, 2006. Кн. І. С. 321–331.
1155. Колб Н. Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку ХХ століття (на прикладі львівської архієпархії). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 465–479.
1156. Колесник І. І. Українська історіографія (ХVІІІ – початок ХХ століття). Київ: Генеза, 2000. 256 с.
1157. Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.). К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 371 с.
1158. Кондратюк К. Галицький консерватизм: ідеологія і практика (1896–1939 рр.). *Мандрівець*. Київ: НУКМА, 2003. № 5. С. 3–6.
1159. Кордуба М. Розвій українського населення в Галичині за останні 100 літ. *Світ*. 1926. № 13–14. С. 5–6.
1160. Косачевская Е. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. Львов: ЛГУ, 1965. 152 с.
1161. Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. Львів: Видавництво Львівського університету. 242 с.
1162. Кравець О. Хорватські дописувачі Олександра Барвінського. *Проблеми слов'янознавства*. 2004. Вип. 54. С. 221–226.
1163. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблема польсько-українських стосунків. Львів, 2000. 416 с.
1164. Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. Львів: Світ, 1990. 520 с. («Пам'ятки історичної думки України»)

1165. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.). Івано-Франківськ: Чернівецька обласна друкарня, 1993. 199 с.
1166. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1. Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2002. 536 с.
1167. Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – заряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861–1914 рр.). *Львівський державний університет імені Івана Франка. Питання теорії і практики радянського права*. Випуск 4. Львів, 1958. С. 4–19.
1168. Купрій Т.Г. Особистість і держава: взаємовідносини з точки зору християнської демократії Німеччини. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / Гол. ред.: Мартинюк М.Т. Умань: РВЦ «Софія», 2008. Ч. 5. URL: <http://textarchive.ru/c-1365599-pall.html>
1169. Курилишин К. Часопис «Галичанин» (Львів, 1893–1913 рр.): матеріали до біобібліографістики / Нац. акад. наук України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, Ін-т франкознавства Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобич: Коло, 2013. 698, [1] с.
1170. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2015. Т. 1: 1880–1889 рр. 2015. 639 с.
1171. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2015. Т. 2: 1890–1894 рр. 2016. 607 с.
1172. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2015. Т. 3: 1895–1899 рр. 2017. 711 с.
1173. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2018. Т. 4: 1901–1904 рр. 2017. 824 с.

1174. Левицький І. Александер Барвінський в історії культурного движенья руского народа на Прикарпатю. Львів, 1901. 118 с.
1175. Ленчик В. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький патріот і державний діяч. *Метрополія Нью-Йорку слугі Божому Андреєві у п'ятидесятиріччя його смерті* / [Зредагував Микола Голів]. Нью-Йорк, 1996. С. 54–65.
1176. Лехнюк Р. На порозі модерного світу: українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ століття. Львів: Літопис, 2019. 392 с.
1177. Лехнюк Р. «Лише під проводом нашого ВПр. Епископату може нарід наш двигнути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку ХХ століття. *Історія релігій в Україні*. Львів: Логос, 2016. Кн. 1. С. 483–496.
1178. Лехнюк Р. Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка Тернопіль, 2015. Вип. 1. Ч. 1. С. 156–157.
1179. Лехнюк Р. Постать митрополита Андрея Шептицького у висвітленні газети «Руслан». *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2015. № 8. С. 62–70.
1180. Лехнюк Р. Українські консервативні середовища в ідейному просторі Львова початку ХХ століття. *Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. – Том 10: Львів / Lwów / Lemberg як міські простори: уявлення, досвіди, практики / За ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. Частина 1. (Вісник Львівського університету. Серія історична. – Спеціальний випуск'2016). С. 310–348.

1181. Лисенко Н. За рядками листування О. Олеся та О.Ольжича. *Наукові читання*. 1998: Праці молодих учених. К., 1999. С. 120–140.
1182. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Історичні есе. Київ: «Основи», 1994. Т. І. 560 с.
1183. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. [Відень]: [Укр. соціол. ін-т], 1922. 228 с. (Українська революція. Розвідки і матеріали; кн. 5).
1184. Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців. *Літературно-науковий вістник*. 1905. Т. 29. Кн. 1. С. 19–35.
1185. Мазурок О. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848–1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти. Том 1: Етносоціальний розвиток міст. Монографія. Ужгород: Карпатська Вежа, 2012. 685 с.: табл.
1186. Мазурок О.С. Про соціальну структуру та національний склад промислового населення міст на Західноукраїнських землях в епоху імперіалізму. *Український історичний журнал*. 1988. № 10. С. 94–104.
1187. Майка Ю. Социальное учение Католической Церкви. URL: http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/social_learn/page10.htm
1188. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища шк., 1983. 255 с.
1189. Малацай І.В. Католицько-клерикальна течія в словацькій національній політиці (кінець XIX – початок XX століть). *Вісник КНУ Шевченка: Сер. Історія*. 2004. Вип. 74–76. С. 19–23.
1190. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения*. 2-е изд. Т. 4. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 419–459.
1191. Мацежинський В.Л. Розвиток преси у Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Галичина*. 2004. № 10. С. 102.

1192. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. Луганськ: Альма-матер, 2003. 343 с.
1193. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914). Львів: Каменяр, 2002. 166 с.
1194. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.
1195. Морарь М. В. Партійне лідерство як об'єкт наукового пізнання. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка* / відп. ред. А. Є. Конверський. Київ: КНУ, 2011 Вип. 103: Філософія. Політологія. 2011. С. 35–38.
1196. Москалюк М. Ф. Український християнсько-суспільний рух у Галичині: ідеологія, інституалізація, діяльність (кін. XIX – 30-ті рр. XX ст.): монографія / [наук. ред. М. В. Кугутяк]. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника», 2018. 206 с.
1197. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України. Випуск 1. Львів, 1923. 130 с.
1198. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. Львів-Нью Йорк, Українознавча бібліотека НТШ, 1999. 194 с.
1199. Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. С. 421–440.
1200. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. Вип. 38. С. 115–147.
1201. Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2006. Т. ССЛІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 708–762.

1202. Мухин О. Н. Перспективы развития исторической биографии в свете применения междисциплинарного подхода. *«Стены и мосты» – II: междисциплинарные и полидисциплинарные исследования в истории: материалы Международной научной конференции*, Москва, Рос. гос. гум. ун-т, 13–14 июня 2013 г. / Г. Г. Ершова (отв. ред.), М. М. Кром, Б. Н. Миронов, И. М. Савельев, В. А. Шкуратов, Е. А. Долгова. Москва: Академический Проект, 2014. С. 193–200.
1203. Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Кн.-журн. вид-во, 1954. 186 с.
1204. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии / отв. ред., автор вступ. ст. и коментар. А. Н. Медушевский. Москва: РОССПЭН, 1997. 640 с. (История политической мысли)
1205. Павко А. До питання про формування партійно-політичної системи у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Пам'ять століть*. 2000. № 3. С. 136–144.
1206. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець ХІХ – початок ХХ століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. К.: Іван Федоров, 1999. 248 с.
1207. Павко А.І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900–1907 рр. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 63–79.
1208. Павлишин С. Олександр Барвінський: «Я жив для свого народу...». Львів: НВТ Академічний експрес, 1997. 148 с.
1209. Параняк П. Р. Проблеми політичної толерантності в ідеях митрополита Андрея Шептицького. URL: <https://int-konf.org/ru/2014/suchasna-nauka-v-merezhi-internet-27-02-1-03-2014-r/717-paranyak-p-r-problemi-politichnoji-tolerantnosti-v-ideyakh-mitropolita-andreya-sheptitskogo>
1210. Пастушенко Т. Греко-католицький парафіяльний священник кінця ХІХ ст.: між релігійним покликанням та політикою. *«Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку*

українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. С. 66–71.

1211. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів: [б.в.], 2000. 344, [1] с.
1212. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації / З німецької переклала Христина Николин. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.
1213. Перевезій В. Лібералізм, консерватизм та християнська демократія: взаємодія чи взаємопроникнення (теоретичний та практичний аспекти). *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2004. Вип. 5. С. 84–93.
1214. Побережников И. В. Модернизация: теоретико-методологические подходы. *Экономическая история. Обзорение* / Под ред. Л. И. Бородкина. Вып. 8. Москва, 2002. С. 146–168. URL: <http://www.hist.msu.ru/Labs/Ecohist/OB8/poberej.htm>
1215. Полонська-Василенко Н. Історія України, Т.2. К.: «Либідь», 1992. 606 с.
1216. Полтавский М. История Австрии. Пути государственного и национального развития: в 2 ч. Ч. 2. От революции 1848 г. до революции 1918–1919 гг. М.: РАН, Институт всеобщей истории, 1992. 369 с.
1217. Попик В. І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 122–136.
1218. Примуш М.В. Політичні партії: історія та теорія. Навч. Посібн. К., 2008. 416 с.

1219. Пристер Е. Краткая история Австрии / пер. с нем. Н.М. Соболевой. М.: Изд-во иностранной литературы, 1952. 509 с.
1220. Про Л. Двенадцать уроков по истории: Пер. с фр. М., 2000. 336 с.
1221. Програми народно-демократичної і радикальної партій / [представив і поясн. З. Скварко]. Коломия: Накладом автора, 1913. 91 с.
1222. Прокіп А. В. Участь греко-католицької церкви в розбудові кооперативних інституцій Галичини наприкінці XIX – початку XX ст. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2010. Вип. 9. С. 122–129.
1223. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2000. № 4. С. 33.
1224. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.
1225. Ракитов А. И. Историческое познание. Системно-гносеологический подход. Москва: Политиздат, 1982. 303 с.
1226. Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Львів, 2000. Число 2. С. 212–223.
1227. Ревера Б. Біографічна інформація в корпусі текстів часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2016. Вип. 6. С. 145–155.
1228. Ревера Б. Добродійна діяльність української інтелігенції у Галичині (За матеріалами часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4. С. 239–252.
1229. Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Изд-во ЛКИ, 2009. 320 с.

1230. Репина Л. П. «Персональная история»: биография как средство исторического познания. *Казус: индивидуальное и уникальное в истории*. 1999 (Вып. 2) / под ред. Ю. Л. Бессмертного и М. А. Бойцова. Москва: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999. С. 76–100.
1231. Репина Л. П., В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова История исторического знания. Москва: Дрофа, 2004. 288 с.
1232. Романюк А. Християнська демократія: стан та розвиток у ХХ столітті. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2003. Вип. 5. С. 324–333.
1233. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів: ЦПД «Астролябія», 2005. 366 с.
1234. Романюк А., Шведа Ю., Шумельда О. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій і світовий досвід та Україна. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 132 с.
1235. Романюк Р. Осип Маковей і газета «Руслан»: тематико-проблемні особливості публіцистики. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2010. Вип. 2. С. 550–560.
1236. Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (1897–1914 рр.) (за рукописною спадщиною О. Барвінського). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 50–57.
1237. Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (1897–1914 рр.) (за рукописною спадщиною О. Барвінського). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 50–57.
1238. Романюк С. Олександр Барвінський – публіцист, редактор, видавець / відп. ред. Л. В. Снісарчук. Л.: [ЛННБУ ім. В. Стефаника], 2009. 376 с.
1239. Рубинштейн Е. И. Крушение Австро-Венгерской монархии. М., 1963. 428 с.
1240. Рудянин І. П. Участь греко-католицьких священників у кооперативному русі на території Східної Галичини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Історичні студії Волинського національного*

університету імені Лесі Українки: *Збірник наукових праць*. 2010. № 4. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. С. 57–63.

1241. Савченко В. Н. Восточная Галиция накануне Первой мировой войны (этносоциальная ситуация по данным российского Министерства иностранных дел). *Отечественная история*. 2005. № 6. С. 32–41.
1242. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 245, [2] с.: іл.
1243. Санистебан Л.С. Основы политической науки. Перевод с испан. В.Л. Заболотного. М.: Наука, 1992. 122 с.
1244. Сарбей В. Принцип историзма в историографических исследованиях. *Историографический сборник. Межвузовский сборник*. Вып. 13. Некоторые вопросы истории исторической науки / Ред. кол.: Дербов Л. А. (отв. ред.) и др. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. С. 3–17.
1245. Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. 192 с.
1246. Сивіцький М. Богдан Лепкий: життя і творчість. К.: Дніпро, 1993. 354 с.
1247. Сніцарчук Л. Газета «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.): змістово-тематична модель видання. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. Випуск 31. Львів, 2008. С. 241–250.
1248. Сохоцький І. Будівничі новітньої української державності в Галичині: Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1961.
1249. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2006. С. 6–13.
URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2006_13_1_6

1250. Стемпень С. Польсько-українські культурні взаємини упродовж віків. *Ї: Незалежний культурологічний часопис*, 1998. Ч. 12. С. 148–177.
1251. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ, 1994. 143 с.
1252. Субтельний О. Україна Історія. Переклад з англійської: Юрій Шевчук). Київ: Либідь, 1991. 512 с.
1253. Судин Ю. Українці – у владах Львівського університету *Наше слово*. Варшава. № 34. 27 серпня 1995. С. 2.
1254. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів: Львівський національний університет імені І.Франка, 2003. 496 с.
1255. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Каменяр, 1998. 132 с.
1256. Тарабан В. М., Біла Н. М. Чинники формування національної свідомості та залучення українського селянства Галичини до визвольної боротьби (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 652: Держава та армія. С. 32–37.
1257. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918 рр.: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 260 с.
1258. Телешун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. К., 1996. 129 с.
1259. Гомза І. Суспільно-політичні рухи: посібник. Київ, 2007. 205 с.
1260. Зубар В. Роль сучасних суспільно-політичних рухів у розвитку української державності. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 26. 2014. С. 65–70.

1261. Тельвак В. Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця XIX – першої третини XX століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2017. Т. 270: Праці Історично-філософської секції. С. 82–102.
1262. Тельвак В. Школа чи театр? Культурна політика на східногалицьких землях на початку XX ст. у дискусіях української інтелігенції. *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 23–28.
1263. Тельвак Віт., Тельвак Вікт. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських інтелектуалів наприкінці XIX – на початку XX ст. *Scriptorium nostrum*. 2016. № 2 (5). С. 7–25.
1264. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / отв. ред. А. О. Чубарьян. Москва: Аквилон, 2014. 576 с. (Образы истории: изд с 2004 г. / отв. ред. серии Л. П. Репина)
1265. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»* / гол. ред. Ю. І. Терещенко. К.: КДЛУ, 2000. Вип. 4. С. 11–68.
1266. Терлецький О. Історія України від 1782 до 1917 р. Львів: «Просвіта», 1936.
1267. Тимошенко Л. Учитель Івана Франка, бургомістр Дрогобича Ксенофонт Охримович. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 21. Львів, 2012. С. 732–737.
1268. Ткачов С. Польський акцент тематики політичного тероризму в українській літературі. *Acta Polono-Ruthenica*. 1997 № 2. С. 393–401.
1269. Трайнин И. П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и её распад. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1947. 308 с.
1270. Тудоряну Н.Л. Очерки российской трудовой эмиграции пери ода империализма (в Германию, Скандинавские страны и США). Кишинев: Штиница, 1986. 309 с.

1271. Урбан В. Консервативные партии Германии в 1871–1890 гг.: пример разнообразия немецкого консерватизма. URL: <http://textarchive.ru/c-2600612.html>.
1272. Феденко П. Український рух у XX столітті. Лондон: В-во «Наше Слово», 1959. 267 с.
1273. Филимонова А. Первый общехорватский католический конгресс: формирование национально-политической программы хорватов клерикального толка и начало организованного католицизма. *Балканот и Русија: Општо и специфично во историскиот и културниот развојок*. Скопје: Институт за национална историја, 2009. С. 55–76.
1274. Филимонова А. Хорватское католическое движение и Католическая акция (1900–1941) в контексте геостратегических проектов Ватикана. URL: http://ruskline.ru/analitika/2010/12/10/horvatskoe_katolicheskoe_dvizhenie_i_katolicheskaya_aksiya_19001941_v_kontekste_geostrategicheskikh_proektov_vatikana/
1275. Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку. *Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка* / [упоряд. Д. Павличко]. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 337–400.
1276. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині *Зібр. творів: у 50 т.* Т. 47, кн.1 К., 1978. С. 7–123.
1277. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм *Літературно-науковий вісник*. 1904. Т. 28, кн. 10. С. 1–23.
1278. Франко І. Число русинів в Австрії. *Зібрання творів: У 50 т.* К., 1985. Т. 44. Кн. 2. С. 519–520.
1279. Хорнер Ф. Консервативные и христианско-демократические партии в Европе: история, програматика, структуры (пер. с нем.). *Политические партии и движения. Христианско-демократическое движение в Европе*. Реф. сб. М., 1994. С. 30.

1280. Християнський консерватизм. Національно-політичні постулати (частина 2). URL: <http://sd.net.ua/2017/03/25/hristiyanskiy-konservatizm-naconalno-poltichn-postulati-chastina-2.html>.
1281. Християнський консерватизм. Соціально-економічні постулати (ч. 3) URL: <http://sd.net.ua/2017/03/30/hristiyanskiy-konservatizm-socalno-ekonomchn-postulati-ch-3.html>.
1282. Цегельський Л. Довкола виборчої реформи до галицького сейму. *Літературно-науковий вісник*. К., 1911. Т. LVI. Кн. XII. С. 593–602.
1283. Цюцюра Т. Б. Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907). *Український історик*. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. 1980. Вип. 1–4 (65–68), рік XVII. С. 23–44.
1284. Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р. Дубасевич та ін. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
1285. Чернавский М. Ю. К проблеме возникновения идеологий либерализма и консерватизма. *Гуманитарные науки: проблемы и решения*. Вып. V. СПб.: Изд-во «Нестор», 2007. С. 67–78.
1286. Черній А. Клерикалізм. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/728.html>
1287. Чоповський В. Будителі національного духу: Діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта» та «Рідна школа» на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – 20–30-ті роки XX ст.). Л., 1993. 64 с.
1288. Чорновол І. «Владика для всіх вірних» – Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського. URL: http://risu.org.ua/page.php?_lang=ua&path=exclusive/&name=events_people&id=60632&alias=&#_ftn16
1289. Чорновол І. Видатні особистості австрійського райхсрату і галицького сейму у «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. *Молода нація*, 2000. №.3. С.224–239.

1290. Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи. *Олександр Барвінський (1847–1927). Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського*. Львів. 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 32–45.
1291. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. 247 с.
1292. Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності. *Олександр Барвінський. Спомини з мого життя*. Ч. 1 і 2. Київ, 2004. С. 17–35.
1293. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 288 с.
1294. Чубатий М. Історія Тернополя та Тернопільщини / Шляхами золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини. Том І. (2-е видання). Філадельфія, Па: НТШ в ЗСА, 1983. С. 17–86.
1295. Шайгородський Ю. Ж. Організація політична. *Соціологія політики: Енцикл. словник* / Авт.-упоряд.: В. А. Полторак, О. В. Петров, А. В. Толстоухов. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. С. 271.
1296. Шаповал Ю. Г. «Діло» (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки. Львів, 1999. 384 с.
1297. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів: Тріада плюс, 2004. 528 с.
1298. Шкраб'юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія). Львів, 2012. 192 с.
1299. Шляхов О. Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 244 с.
1300. Шологон Л. І. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848–1914 рр.). Монографія. Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2015. 460 с.

1301. Шологон Л. Програми політичних партій як джерело з історії українського національно-культурного руху Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2011. Вип. 20. С. 167–174.
1302. Шологон Л.І. Джерела про життєвий шлях, громадську та наукову діяльність академіка Кирила Студинського (1869–1941 рр.) у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. *Інтелекція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Вип. 15. Серія Історія. Одеса: Астропринт, 2009. С. 280–292.
1303. Юмашева Ю. Ю. Историография просопографии. *Известия Уральского государственного университета. Гуманитарные науки*. 2005. № 39. С. 95–127. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/24050/1/iurg-2005-39-09.pdf>
1304. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 376 с.
1305. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії. *Критика*. 2002. №12. С. 12–14.
1306. Янишин Б.М. Соціально-демографічні зміни у містах Східної Галичини (XIX – початок XX ст.): основні риси, стан та перспективи дослідження. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 2016. Випуск 25. С. 135–146.
1307. Яремчук В. Українці в політичній системі Австро-Угорщини (друга пол. XIX – поч. XX ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. К., 2002. Вип. 18. С. 28–50.
1308. Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.). К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.
1309. Balzer O. History austroju Austriyi w zarysie. Wyd. 2., popr. iskrócone. Lwów: Nakładem K.S. Jakubowskiego, 1908. 511 s.
1310. Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. Studien zur Geschichte der Österreichisch-

- Ungarischen Monarchie, 29. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 741 p.
1311. Boyer J. W. Culture and Political Crisis in Vienna. 1897–1918. Chicago; London. 1995. 702 pp.
1312. Boyer J. W. Karl Lueger (1844–1910): christlichsoziale Politik als Beruf. Wien, 2010. 595 s.
1313. Bozanić A. Biskup Mahnić. Pastir i javni djelatnik u Hrvata Zagreb-Krk, 1991. 189 s.
1314. Buchen T. Learning from Vienna Means Learning to Win: the Cracovian Christian Socials and the 'Antisemitic Turn' of 1896. *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*», n. 3 July 2012. URL: www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=302
1315. Buchheim K. Grundlagen und Anfänge des politischen Katholizismus. *Frankfurter*. Frankfurt a/M: Verlag Mauer, 1947. Hefte 2. 1356 s.
1316. Bujak F., Galicya. Lwów–Warszawa, 1908. T. 1. Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. 559 s.
1317. Buszko J. Austro-Węgry w latach 1870–1914. Warszawa: Państwowe wydawn. naukowe, 1957. 26 s.
1318. Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? Warszawa, 1989. 80 s.
1319. Buszko J. Historia Polski, 1864–1948. Warszawa: PWN, 1980. 550 s.
1320. Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji. 1905–1914. W-wa: PWN, 1956. 300 s.
1321. Buszko J. Zum Wandel der Gesellschaftsstruktur in Galizien und in der Bukowina. Wien, 1978. 39 s.
1322. Cvirn J. Celjski nemci in jugoslovansko vprašanje pred prvo vojno. *Zgodovinski casopis*. 1990, 44. 4. S. 553–564.
1323. Dębowska M. Akcja społeczna w archidiecezji lwowskiej za rządów arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (1901–1923). *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne: organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*. T. 61. Lublin, 1992. S. 227–374.

1324. Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza-Obywatel-Prawo. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001. 312 s.
1325. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi, 1846–1906. T. 2. Kraków: Książka, 1907. 371 s.
1326. Gestrin F., Melik, V. Slovenska zgodovina: od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966. 358 str.
1327. Głąbinski S. Wspomnienia polityczne. Pelplin, 1939. 559 s.
1328. Główny cel Polskiego Centrum ludowego. *Wieniec-Pszczółka*. 1906. Nr. 36. S. 584.
1329. Grdina I. Nekaj opazk o Šušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis*. № 53. 1999. S. 351–365.
1330. Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič *Zgodovinski časopis*. № 50. 1996. S. 369–382.
1331. Grodziski S. Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolinskih, 1998. 240 s.
1332. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. Źródła. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. 558 s.
1333. Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice, 1988. 148 s.
1334. Grzybek G. Zadania Związku Katolicko-Społecznego w nauczaniu pasterskim arcybiskupa Józefa Bilczewskiego. *Akcja: Pismo Akcji Katolickiej Diecezji Bielsko-Żywieckiej*. 2001. Nr 4 (54). S. 15–19.
1335. Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Kraków-Wrocław-Warszawa. 1959. 322 s.
1336. Jazuga W. Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. 280 s.
1337. Himka J-P. Sheptyts'kyi and the Ukrainian National Movement before 1914. *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / Ed. Paul Robert Magocsi. Edmonton, 1989. P. 29–46.

1338. Himka J.-P. The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918. *Harvard Ukrainian Studies*. # 7 (3–4). 1984. P. 426–452.
1339. Kieniewicz St. Adam Sapieha. Lwow, 1939. 420 s.
1340. Krejčí O. Novákniha o volbách. Praha: Professional Publishing, 2006.
1341. Krętosz J. Inicjatywy duszpasterskie arcybiskupów lwowskich obrządku łacińskiego (1900–1939). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 2003. T. 36. Z. 1. S. 196–216.
1342. Krišto J. Hrvatski katolički pokret: (1903. –1945.). Zagreb: Glas Koncila, 2004. 279 s.
1343. Krišto J. Prešućena povijest. Katolička Crkva u hrvatskoj politici 1850–1918. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994. 472 s.
1344. Kučera M. Český politický katolicismus před první světovou válkou. Martin Kučera. *Český časopis historický = The Czech Historical Review*. Praha: Historický ústav AV ČR 98, č. 1. 2000. S. 83–118.
1345. Kudłaszyk A. Katolicka myśl społeczno-polityczna w Galicji na przełomie XIX i XX wieku. Wrocław: Politechnika Wrocławskiej, 1980. S. 238.
1346. Kulczycki L. Ugoda polsko-ruska. Lwów, 1912. 80 s.
1347. Lamberts E. Political and Social Catholicism in Cisleithania, 1867–1889. *The Black International. 1870–1878: the Holy See and militant catholicism in Europe* / Lory, Jacques; Viaene, Vincent; Fiorentino, Carlo M.; ed. by Emiel Lamberts e.a. Leuben. 2002. P. 299–317.
1348. Lawson K. The Comparative Study of Political Parties. N. Y., 1976. 397 s.
1349. Łazuga W. Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchiii. Poznan, 2013. 460 + 48 s.
1350. Lechicki Cz. Z dziejow prasy galicyjskiej na przełomie dwóch wiekow: («Ruch Katolicki» – «Przedświt»). *Studia Historyczne*. 1971. № 14/2. S. 161–189.
1351. Marek P. Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století. Olomouc 2003. 649 s.
1352. Marek P. K problematice založení Katolicko-národní strany v Čechách. *Acta*

Universitatis Palacikianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica
30-2001, Sborník prací historických XVIII, Olomouc 2001. S. 107–121.

1353. Marek P. Die tschechischen katholischen politischen Parteien in Böhmen (1890–1914). *Acta UP, FP, Politologica* 2, Olomouc, UP 2003. S. 59–87.
1354. Matković S. Croatian-slovenian relations in politics, 1848–1914: examples of mutual ties. *Review of Croatian History*, Vol. VI. No.1 April 2011. Pp. 115–132.
1355. Morsey R., Matthias E. Die Deutsche Zentrumspartei. *Das Ende der Parteien 1933*. Düsseldorf: Droste, 1960. 460 s.
1356. Moszyński J. Chrześcijańskie odrodzenie a program Polskiego Centrum Ludowego założonego w Krakowie. Warszawa, 1907.
1357. Partacz Cz. Od Badeniego do Potoskiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1889–1908. Toruń, 1996. 280 s.
1358. Pieracki J. Kwestya językowa w sądach i prokuraturach wschoniogalicyskich. Lwów: Spółka wydawnicza i drukarnia «Polonia», 1911. 177 s.
1359. Pleterski J. Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taafejevi vlade (1879–1893). *Studije o slovenski zgodovini in narodnem vpraanju*. Maribor, 1981. S. 28–38.
1360. Pleterski J. Jugoslovanski problem pri Vseslovenski Ljudski stranki. *Naucni skup u povodu 50-godisnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranje Jugoslovenske drzave*. Zagreb, 1969. S. 121–130.
1361. Radić I. Doktor Antun Mahnić, biskup krčki. Zagreb, 1940.
1362. Radosavljevič B. Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897–1903. *Zgodovinski časopis*. Leto 1994. Letnik 48, št. 3. S. 335–351.
1363. Rahten A. «Slovenia docet»: politične vezi med slovenskim in hrvaškim katoliškim gibanjem pred prvo svetovno vojno. *Časopis za družboslovne in humanistične študije*. Maribor, 5 (2005). No. 1–2–3. Pp. 387–400.
1364. Rahten A. Savezništva i diobe: razvoj slovenskohrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848. – 1918. Zagreb: Golden marketing: Tehnička knjiga, 2008. 302 s.

1365. Rahten A. Geneza knezoškofove stranke na kranjskem. Vprašanje trojne kandidature na nadomestnih volitvah v državni zbor leta 1896. *Zgodovinski časopis. Historical review*. 2011. Št. 1–2 (143). S. 104–119;
1366. Rahten A. Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu: slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914. Slovensko panevropsko gibanje. Celje: Založba Panevropa, 2001. 156 s.;
1367. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. Vol. 1. N.Y., 1976. 368 s.
1368. Šidak J, Gross M., Karaman I., Šepić D. Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914. Zagreb: Školska knjiga, 1968. 352 s.
1369. Śliwa M. «Grzmot» i «Antysemita»: czasopisma antyżydowskie w Krakowie w latach 1896–1898. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. 1993. 32/2. S. 41–52.
1370. Staudacher A. L. Der Bauernagitator Stanisław Stojalowski. Priester, Journalist und Abgeordneter zum Österreichischen Reichsrat. *Römische Historische Mitteilungen*. 25 (1983). S. 165–202.
1371. Gawor L. «Świat Słowiański» (1905–1914). *ΣΟΦΙΑ: Журнал Філософів Слов'янських Країн*. № 4. Rzeszów: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. P. 342–347.
1372. Strecha M. «mi smo hrvati i katolici...»: prvi hrvatski katolički kongres 1900. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga-FF Press-Zavod za hrvatsku povijest, 2008. 431 s.;
1373. Strecha M. Od katoličkoga hrvatstva do katoličkoga pravaštva. *Radovi / Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest* (0353–295X) 34–36 (2003). S. 101–135.
1374. Strzeszewski C. Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865–1918. *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce*. Warszawa 1981. S. 135–200.
1375. Szydelski S. Chrześcijański ruch robotniczy w dawnym województwie lwowskim (1898–1939). *ChS*. № 16. 1984. Z. 12. S. 4–5.

1376. Tarnawski M. Arcybiskup Józef Bilczewski: Krótki rys życia i prac. Lwow: Nakł. Tow. «Bib-ka religijna», 1924. 212 s.
1377. Trapl M. Katolické strany do roku 1938. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc, 2000. S. 151–159.
1378. Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce. T. 1. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1989. 590 s.
1379. Ude L. Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903 1914. *Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat*. Beograd. 1967. S.890–934.
1380. Ukraińskie tradycje parlamentarne / pod red. Jarosława Moklaka. Kraków: Historia Iagellonica, 2006. 259 s.
1381. Unowsky D. Peasant Political Mobilization and the 1898 anti-Jewish Riots in Western Galicia. *European History Quarterly*. 2010. 40(3). S. 412–435.
1382. Vitković S. Crkva i kultura u Hrvata na prijelazu iz 19. u 20. Stoljeće. *Bogoslovska smotra*. 1985. Br. 1–2. S. 447–452.
1383. Vitković S. Nastanak i razvoj Hrvatskoga katoličkoga pokreta. URL: http://www.ivanmerz.hr/knjige_o/Simpozij_1996/simpozij-vitkovic.htm.
1384. W.Z.L. Stronnictwa Polityczne w Galicji w przededniu wyborow. Krakow, Anczyc, 1900. 83 s.
1385. Wereszycki H. Historia polityczna Polski 1864–1918. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk-Lodz: zakład Narodowy imienia Ossolinskiich Wydawnictwo, 1990. 310 s.
1386. Wereszycki H. Pod berlem Habsburgow. Zagadnienia narodowosciowe. Krakow: Wydawnictwo literackie, 1986. 354 s.;
1387. Wójcicki A. «Rerum Novarum» w Polsce. *Prqd.* 1921. Nr. 5. S. 98.
1388. Zaleski W. (Saryusz) Dzie je prze Wyslu w Galicij 1804–1929. Krakow, 1930. 338 s.
1389. Chmielinska A. Oświata i praca społeczna w Galicyi. Warszawa, 1914. 50 s.
1390. Sołak Z. Marian Zdziechowski i Klub Słowiański. *Studia historyczne*. W., Kraków. 1987. Z.2 (117). R.XXX. S.219–239.

Автореферати дисертацій і дисертації

1391. Адалкін С. Аграрні відносини на Західній Україні (1919–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1951. 18 с.
1392. Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 229 с.
1393. Бирюкова Е. В. Чешский политический католицизм перед Первой Мировой войной. идейно-организационное становление и парламентская деятельность: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Москва, 2012. 35 с.
1394. Благий В.Б. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Л., 2003. 19 с.
1395. Довганич В. А. Генеза правової ідеології в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. (історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Приват. ВНЗ Ун-т Короля Данила. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
1396. Козак Н.А. Український консерватизм: історія і сучасність: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2001. 18 с.
1397. Кошелева Н. В. Українське шкільництво і освітня політика крайової адміністрації та сейму в Галичині (1890–1914 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2002. 197 с.
1398. Кошетар У. П. Роль Української греко-католицької церкви у формуванні галицького консерватизму 1900–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2007. 20 с.

1399. Легенькова Е. А. Югославянская идея в контексте словенской национальной политики. Словенско-хорватское сближение (60-е годы XIX в – 1914 г.): диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Москва, 2003. 250 с.
1400. Лехнюк Р. О. Українські консервативні середовища в Галичині у першій чверті XX століття: національно-політичний аспект: автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2018. 20 с.
1401. Мишина А. И. Хорватские клерикалы в процессе создания югославянского государства в начале XX в.: автореферат диссертации... (07.00.03...). Москва, 2003. 32 с.
1402. Москалюк М. Ф. Український християнсько-суспільний рух у Галичині (1920–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02. «Політичні інститути та процеси». К., 1999. 18 с.
1403. Павко А.І. Становлення та діяльність політичних партій і організацій в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2001. 44 с.
1404. Проскурняк В. П. Суспільно-політична та наукова діяльність Осипа Маковея: автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці: Б.в., 2012 . 16 с.
1405. Стрельбицька С. М. Громадсько-політична та науково-публіцистична діяльність Миколи Ганкевича (1867–1931 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Львів, 2015. 221 с.
1406. Топильский А. Г. Формирование украинского национального самосознания на территории Галиции во второй половине XIX – начале XX в.: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.03. Тамбов, 2017. 198 с.
1407. Jaremkо M. Der Kampf der galizischen Ukrainer um ihre Vertretung im Wiener – Parlament seit 1848, insbesondere in den Jahren 1905–1907. Diss. Wien, 1944. 236 s.

1408. Staruch B. Der Kampf der Galizischen Ukrainer um ihr Selbstbestimmungsrecht im alten Österreich, 1772–1918: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der rechts – und staatswissenschaftlichen Fakultät der Leopold-Franzens-Universität zu Innsbruck. Innsbruck: s.n., 1948. 177 s.

Довідкова та енциклопедична література

1409. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.
1410. Енциклопедія Сучасної України . Т. 10: З–Зор / НАНУ; НТШ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. 712 с.: іл.
1411. Енциклопедія Сучасної України . Т. 11: Зор – Как / НАНУ; НТШ; гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2011. 712 с.
1412. Енциклопедія Сучасної України . Т. 12: Кал – Киї / НАНУ; НТШ; голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2012. 712 с.
1413. Енциклопедія Сучасної України . Т. 13: Киї – Кок / НАНУ; НТШ; голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2013. 712 с.
1414. Енциклопедія Сучасної України . Т. 2: Б – Біо / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2003. 872 с.: іл., карти.
1415. Енциклопедія Сучасної України . Т. 3: Біо – Бя / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2004. 696 с.: іл., карти.
1416. Енциклопедія Сучасної України . Т. 4: В – Вог / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2005. 700 с.: іл., карти.

1417. Енциклопедія Сучасної України . Т. 5: Вод – Гн / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2006. 728 с.: іл., карти.
1418. Енциклопедія Сучасної України . Т. 6: Го – Гю / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ: Поліграфкнига, 2006. 711 с.: іл., карти.
1419. Енциклопедія Сучасної України . Т. 7: Г – Ді / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. К.: Поліграфкнига, 2007. – 708 с.: іл., карти.
1420. Енциклопедія Сучасної України . Т. 8: Дл – Дя; додаток А – Г / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. К.: Поліграфкнига, 2008. 716 с.: іл., карти.
1421. Енциклопедія Сучасної України . Т. 9: Е – Ж / НАНУ; НТШ; гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2009. 712 с.: іл.
1422. Енциклопедія Сучасної України. Т. 1: А / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2001. 824 с.: іл., карти.
1423. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. Т. 6: Перемишль – Пряшівщина. С. 2000–2400.
1424. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Т. 10: Хмельницький – Ящуржинський. Париж; Нью Йорк, 1984. С. 3600–4016.
1425. Кульчицька Л. Руслан. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*: [у 2 т.]. Т. 2: 1891–1905 pp. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко, Л. В. Сніцарчук; відп. ред. Л. В. Сніцарчук. Львів: [ЛІННБУ ім. В. Стефаника], 2009. С. 150–159.
1426. Мазурак Я., Пиндус Б. Огоновський Іларій Михайлович. *Тернопільський енциклопедичний словник*: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський

та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2: К–О. С. 655.

1427. Панчук І. Тернопільщина в іменах: довідник. Т.: Підручники і посібники, 2006. 240 с.
1428. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.
1429. Українська Загальна Енциклопедія. Т. III. Львів, 1937. С. 955.
1430. Zięba A. Sembratowicz Sylwester. *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa-Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, 1995. Т. XXXVI/2, Zesz. 149. S. 212–217.

ДОДАТКИ*Додаток А***Суспільно-християнський рух у світлинах**

Олександр Барвінський (1847–1926 рр.)

Анатолий Вахнянин (1841–1908 гг.)

Кирило Студинський (1868–1941 рр.)

Митрополит Сильвестр Сембратович (1836–1898 гг.)

Портрет Т. Реваковича. 1868. Олія.

Тит Ревакович (1814–1904 рр.)

Єпископ Григорій Хомишин (1867–1945 рр.)

Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944 рр.)

Сень Горук (1873–1920 гг.)

Осип Маковей (1867–1925 рр.)

Українські депутати Державної ради на прогулянці поза Віднем: сидять (зліва направо): Олександр Барвінський, Длужанський; стоять (зліва направо): Єротеї Пігуляк, Еміліян Гладишовський

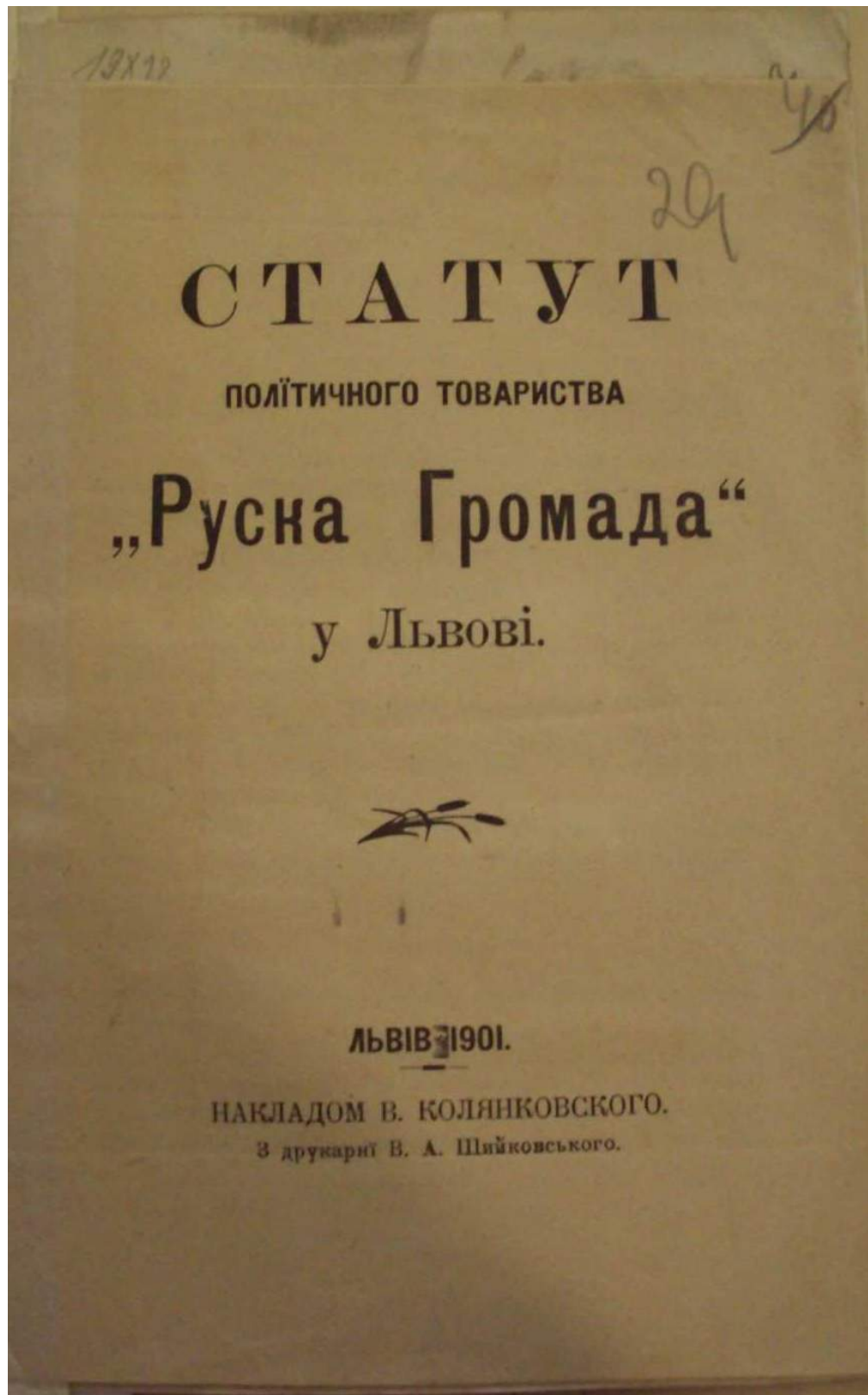
Іван Шуштершич (1863–1925 рр.)

Карл Люгер (1844–1910 гг.)

Станіслав Стояловський (1845–1911 рр.)

Статут «Руської громади»

Титульний аркуш часопису «Руслан»

Додаток Б

Поазбучний список членів «Християнсько-суспільного Союзу» у Львові

№ з/п	Прізвище й ім'я	Інше
1.	о. Андрейчик Петро	Крамарівка, парохник
2.	о. Антонович Вол.	Боднарів
3.	о. Абрисовський Омелян	Парох Москалівки
4.	о. Алексевич Ілярій	Нівра Германівка
5.	о. Адам Іван	парох в Рокитні
6.	о. Амброзяк Іван	Кобаки
7.	о. Др. Баран Вас.	проф.. Станиславів
8.	о. Др. Бартошевський Ів.	проф. унів. Львів
9.	п. Біляк Семен	учит. Поморяни
10.	п. Балицкий Леопольд	учит. Хуст
11.	о. Бутковський Николай	Шиднівці, Гусятин
12.	о. Біленький Симеон	кат. Львів
13.	Бурчак Іван	дир. школи, Бібрка
14.	Біленький Теодор	проф. семінарії, Самбір
15.	о. Бахталовський Данило	
16.	о. Білинський Стефан	кат., Самбір
17.	о. Бровко Мих.	Станиславів
18.	о. Бодревич Данило	парох, Порохник
19.	Барвінський Ол.	
20.	о. Бокланчук Никифор	катих. Заліщики
21.	о. Бахталовський Дмитро	парох, Волчківці
22.	Бережницький Вікентій	управ. школи в Новиці
23.	о. Базилевич Анатоль	завідатель парохії в Скалі над Збручем
24.	Бойко Гнатко	господар, Вербівчик
25.	Букай Ілько	господар, Вербівчик
26.	Балаким Михайло	проф. гімназії, Львів
27.	о. Волошин Іван	Худиківці, Мельниця
28.	о. Висович Олексій	Вільхівці
29.	Вербицький Михайло	Управ. школи, Поточиска
30.	о. Вальницький Михайло	крилош., Станиславів
31.	о. Вербенець Володимир	Стібно
32.	о. Велигорський Матей	Рошнів
33.	о. Величковський Нестор	
34.	Верхратський Іван	
35.	о. Вильчинський Ст.	Гарасимів
36.	п. Верхола Іван	упр. Школи
37.	Віндик Іван	учитель
38.	Верхола Володимир	учитель

39.	о. Глібовицький Василь	
40.	о. Горницький Модест	
41.	о. Др. Гробельський Іван	крилош. Станиславів
42.	о. Гарасовський Стан.	
43.	Др. Гординський Ярослав	
44.	о. Гадзевич Онуфрій	Новий Сонч
45.	о. Гриньовський Ник.	Коломия
46.	о. Глодзінський Ант.	Білі Ослави
47.	о. Гаврилюк Михайло	Ласіївка, Богородчани
48.	о. Гарасевич Ант.	Журавки
49.	о. Глібовицький Софрон	Броди
50.	о. Гелюх Ник.	Заболотів
51.	Др. Геринович Володимир	проф. семінарії, Самбір
52.	Горук Семен	
53.	Галань Мих.	упр. шк. Белз
54.	о. Гірняк	Станиславів
55.	о. Гордієвський І.	архіпресвітер, митрат, Станиславів
56.	о. Гоянюк Ник.	Буковина
57.	Горневич Дмитро	промисловець, Перемишль
58.	о. Гаврищак Андрій	сотрудник св. Юра, Львів
59.	Голейко Іван	директор канцелярії, Сянок
60.	Грицак Євген	професор гімназії, Перемишль
61.	о. Дженджера Йосиф	Цуцилів
62.	о. Дмитраш Ант.	Декан, Залуччя
63.	о. Дурбак Кипр.	Вербівчик
64.	о. Данилович Євг.	Коломия
65.	Др. Демянчук Ів.	професор, Станиславів
66.	о. Дороцкий Мих.	
67.	о. Добрянський Володислав	Чернелиця
68.	о. Дудинський Зенон	Галич
69.	Дозорский Николай	упр. школи в Пійлі, повіт Калуш
70.	о. Дзерович Юл.	директор семінарії, Львів
71.	Данів Лука	учитель, Бучач
72.	о. Данилевич Іван	Ясенів
73.	Добравський Киприян	управитель школи
74.	о. Дурделла Григорій	Печеніжин
75.	о. Зубрицький Олександр	крилошанин, Перемишль
76.	о. Залітач Олекс.	Яворів
77.	о. Збудовський Вячеслав	Зубрець, п. Бучач
78.	о. Заверуха Іван	
79.	о. Залуцький Василь	
80.	о. Захариясевич Лука	
81.	о. Ісаїв Іван	Ліски

82.	Ільків Константин	Учитель, Стебниця
83.	Др. Кокорудз І.	директор гімназії, Львів
84.	о. Др. Коциловський Йосафат.	віцеректор дух. семінарії, Станиславів
85.	о. Кордуба Теодор	крилошанин, Бережани
86.	о. Кучиньський Йос.	
87.	о. Коростіль Леонтій	
88.	о. Кравчук Йос.	Кутківці, п. Тернопіль
89.	о. Коцюба Іван	Тисьмениця
90.	Корибутяк Омелян	управитель школи
91.	о. Кливак Ілля	Ясенів пільн.
92.	о. Ковч Вас.	Капустинці
93.	о. Калитовський Василь	
94.	Кубійович Іван	управитель школи, Пядики, Коломия
95.	о. Кордуба Мих.	
96.	о. Кмить Полієвкт	Дрогобич
97.	о. Кузик Корн.	Радимно
98.	Костанкевич Омелян	Рудник
99.	о. Казновський Антін	
100.	о. Кречковський Макар	
101.	о. Карачевський Володимир	Городенка
102.	Коць Мик.	учитель, Львів, школа ім. Шашкевича
103.	Ковалів Роман	проф. гімназії, Сянок
104.	Кулинич Олександр	директор школи, Бібрка
105.	о. Кархут Спиридон	Львів
106.	о. Ковальський Володимир	
107.	о. Ковальський Іван	Ванів, Белз
108.	Кахникевич Кирило	цісарський радник, Львів
109.	Др. Кулачковський Олександр	Відень
110.	Др. Ковшевич Роман	Львів, радник судовий
111.	о. Коцюба Петро	
112.	о. Кочержук Іван	
113.	о. Ковальський	Новосілки
114.	о. Козенка Ол.	
115.	Кочій Онисим	управитель школи, Ліски
116.	о. Ковч Григорій	
117.	Курдидик Онуфрій	управитель школи в Калуші
118.	Кордуба Володимир	ц.к. суддя
119.	Кравчук Семен	учитель
120.	Ковалів Михайло	учитель
121.	Кучма Олекса	господар, Оріхівчик
122.	Кучма Михайло	господар, Оріхівчик

123.	о. Левицький Володимир	Декан
124.	о. Ляторовський Іван	Долина
125.	о. Лесак Іван	Ст. Самбір
126.	о. Луцик Іван	Станиславів
127.	о. Лабій Ілія	
128.	о. Ломницький Єрем.	ректор, Станиславів
129.	о. Ломницький Ніль Богдан	Гребенне
130.	Лалак Василь	сотрудник «Руслана»
131.	о. Лексійчук Конст.	
132.	о. Лициняк Василь	Львів, катехит
133.	о. Литвин Й.	кат. вид. Станиславів
134.	о. Лукашевич Модест	парох в Стецеві
135.	Личук Іван	господар в Стецеві
136.	Лепкий Богдан	професор гімназії, Краків
137.	Лепкий Володимир	професор гімназії, Коломия
138.	о. Др. Лятишевський Іван	професор богослов'я, Станиславів
139.	Монастир оо. Василян	Кристинопіль
140.	о. Мисевич Вас.	
141.	о. Медичний Клим	
142.	о. Маринович Йос.	Доброміль
143.	о. Матковський Іван	Гусятин
144.	о. Макогонський Ст.	
145.	о. Марчак Вол.	
146.	о. Марчак Василь	
147.	Майданюк Осип	
148.	Др. Маковей Осип	директор семінарії, Заліщики
149.	Др. Макарушка Євст.	
150.	о. Іван Мельник	парох в Берегах, п. Самбір
151.	о. Мосевич Корнило	
152.	Миколаєвич Адам	заст. гімн. учителя, Камінка Струмилова
153.	Мосціцький Федь	госп. у Вербівнику
154.	Музичка Дмитро	госп., Оріхівчик
155.	Мартинюк Олекса	госп., Вербівчик
156.	о. Матейко Теодор	
157.	о. Навроцький Вас.	інспектор шкільний, Станиславів
158.	Наняк Михайло, учитель	
159.	Олешкевич Йосиф	учитель, Львів
160.	Охримович Ксенофонт	радник намісництва, Львів
161.	Олексин Жигмонт	управитель школи
162.	Особа Петро	учитель
163.	о. Павлюк Петро	
164.	о. Павлусевич Кость	

165.	о. Др. Пинило Вас.	крилошанин, Перемишль
166.	о. Попель Василь	
167.	о. Попель Іван	Довгополе
168.	о. Проць Йосип	Снятин
169.	Проць Іван	сотр. «Руслана»
170.	о. Погорецький Ем.	
171.	о. Попович Ігнат	Городенка
172.	Породко Василь	учитель, Коломия
173.	о. Плавюк Іван	Товмач
174.	Посипанко Іван	учитель
175.	о. Пачовський Кир.	Ст. Богородчани
176.	Прокопович Клим	учитель
177.	о. Придаткевич Іван	
178.	о. Проскурницький Юліан	
179.	о. Павлусевич Кость	
180.	Попович Іван	господар, Оріхівчик
181.	Песаревич Василь	господар, Вербівчик
182.	Панькевич Руслан	господар, Вербівчик
183.	о. Притуляк Микола	Грабівка
184.	Посяцкий Мартин	управитель школи
185.	Париля Омелян	учитель, Долина
186.	о. Рогудицький Іван	Шешори
187.	Романов Василь	учитель, Чижиків
188.	о. Русин Олександр	Декан
189.	Романович Йосиф	радник судовий, Львів
190.	о. Росткович Йосиф	
191.	о. Рогошевський Маріян	
192.	Розтоцький Михайло	господар, Оріхівчик
193.	Др. Студинський Кирило	проф. універ., Львів
194.	о. Слюсарчук Олекс.	Печеніжин
195.	о. Сіминович Зенон	
196.	Стецура Семен	Учитель
197.	Сатурський Стефан	
198.	о. Сатурський Іван	професор гімназії, Станіславів
199.	о. Стефанів Вол.	Заліщики
200.	о. Салевич Венедикт	Галич
201.	о. Селецький Кир.	шамбелян, Белз
202.	о. Скалиш Льонгин	Декан
203.	о. Садовський Ник.	Бережани
204.	о. Стернюк Волод.	Пустомити
205.	о. Стефанчук Іван	Станіславів
206.	о. Смеречинський Йос.	Коломия
207.	о. Сливинський Євстахій	

208.	Скульський Яків	власитель реалън.
209.	Сандурський Іван	учитель в Калуші
210.	о.Савчинський Євген	
211.	Смолинський Іван	професор гімназії, Станиславів
212.	о. Смолинський Василь	
213.	Смаль Єремія	господар, Оріхівчик
214.	Саган Іван	господар, Оріхівчик
215.	о. Сікора Микола	
216.	о. Токар Іван	крилошанин, Підгайці
217.	о. Теодорович Ник.	
218.	Титор Іван	директор школи, Монастириська
219.	Тисовський Василь	професор, Львів
220.	о. Туркевич Лев	митрат, Львів
221.	о. Туркевич Іван	
222.	о. Тимків Атаназій	сотрудник в Заліщиках
223.	Промпетер Андрій	господар, Оріхівчик
224.	о. Ткачук Лаврентій	
225.	о. Др. Фіголь Іван	гімн. катехит в Станиславові
226.	о. Фациєвич Ос.	
227.	о. Фицалович Ромуальд	
228.	Филипук Іван	господар в Стецеві
229.	о. Харук Іван	
230.	Хаджай Ігнат	учитель
231.	Цеглинський Роман	директор гімназії, Тернопіль
232.	Ценцюрук Дмитро	господар, Вербівчик
233.	Ценцюрук Данило	господар, Вербівчик
234.	Цимбалістий Олекса	господар, Вербівчик
235.	о. Чайковський Василь	
236.	о. Чмола Іван	Улашківці
237.	о. Чернодоля Ілія	Заліщики
238.	о. Шмериковський Євст.	
239.	о. Шмериковський Іван	
240.	о. Шпіцер Семен	
241.	о. Шанковський Йосип	Топорів
242.	Штикало Йос.	Учитель
243.	Шмігельський Іван	суддя, Коломия
244.	о. Шкроміда Ілія	
245.	Штень Володимир	учитель, Калуш
246.	Шекірик Дмитро	нач. гром.
247.	Шостак Євген	учитель, Белз
248.	о. Др. Щеркович Фр.	крилошанин, Станиславів
249.	о. Щуровський Гнат	
250.	Юрчик Петро	учитель в Калуші

251.	о. Янкевич Петро	Ганусівці, Єзупіль
252.	Яблонський Петро	
253.	о. Яцишин Володимир	
254.	Яцишин Дмитро	господар, Оріхівчик

ВР ЛННБ ім.В.Стефіаника. Ф.11. Оп. 1. Од. зб. 5159 / п. 324: Християнсько-суспільний Союз у Львові. Поазбучний список членів «Християнсько-суспільного Союзу» у Львові (Записна книжка). Львів, 1912. 80 арк.

Додаток В

Суспільно-християнський рух: персональний вимір¹

Анатоль Базилевич (1887–1940 рр.) – священник ГКЦ, капелан. Служив військовим капеланом у армії Австро-Угорської імперії. У 1918 р. став капеланом Української Галицької Армії, служив у І Бригаді УСС, був одним з учасників Листопадового чину.

Теофіл Барановський (1840–1897 рр.) – український інженер-технік, громадсько-культурний діяч. Закінчив реальну школу у Львові, Львівську політехніку. Від 1869 працював у Крайовому відділі намісництва у Львові, де відповідав за стан ремонту державних доріг на території Галичини. Учасник національно-просвітницького руху українців Галичини. Один зі засновників “Просвіти” у Львові, НТШ. У 1897 р. був відповідальним редактором часопису «Руслан».

¹ Біографи складено на основі енциклопедичних даних: Енциклопедія історії України: Т. 2: Г – Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.; Енциклопедія Сучасної України . Т. 10: З – Зор / НАНУ; НТШ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. 712 с.: іл.; Енциклопедія Сучасної України . Т. 11: Зор – Как / НАНУ; НТШ; гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2011. 712 с.; Енциклопедія Сучасної України . Т. 12: Кал – Київ / НАНУ; НТШ; голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2012. 712 с.; Енциклопедія Сучасної України . Т. 13: Київ – Кок / НАНУ; НТШ; голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2013. 712 с.; Енциклопедія Сучасної України . Т. 2: Б – Біо / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2003. 872 с.: іл., карти; Енциклопедія Сучасної України . Т. 3: Біо – Бя / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2004. 696 с.: іл., карти; Енциклопедія Сучасної України . Т. 4: В – Вор / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2005. 700 с.: іл., карти; Енциклопедія Сучасної України . Т. 5: Вод – Гн / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2006. 728 с.: іл., карти; Енциклопедія Сучасної України . Т. 6: Го – Гю / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ: Поліграфкнига, 2006. 711 с.: іл., карти; Енциклопедія Сучасної України . Т. 7: Г – Ді / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. К.: Поліграфкнига, 2007. 708 с.: іл., карти; Енциклопедія Сучасної України . Т. 8: Дл – Дя; додаток А – Г / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. К.: Поліграфкнига, 2008. 716 с.: іл., карти; Енциклопедія Сучасної України . Т. 9: Е – Ж / НАНУ; НТШ; гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів [та ін.]. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2009. 712 с.: іл.; Енциклопедія Сучасної України. Т. 1: А / НАНУ; НТШ; Гол. редкол.: І.М.Дзюба, А.І.Жуковський, О.М.Романів та ін. К.: Поліграфкнига, 2001. 824 с.: іл., карти; Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. Т. 6: Перемишль – Пряшівщина. С. 2000–2400; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Т. 10: Хмельницький – Яшуржинський. Париж; Нью Йорк, 1984. С. 3600–4016; Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2: К–О. С. 655; Панчук І. Тернопільщина в іменах: довідник. Т.: Підручники і посібники, 2006. 240 с.; Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.; Polski Słownik Biograficzny. Warszawa-Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, 1995. Т. XXXVI/2, Zesz. 149.

Євгенія Барвінська (1854–1913 рр.) – піаністка, хоровий диригент, співачка (сопрано), громадська діячка. Дружина О. Барвінського. У 1874 р. закінчила Учительський інститут у Львові. Спільно з батьком С. Крушельницької організувала чоловічий та жіночий хори у Тернополі. Одна з організаторів товариства «Боян».

Богдан Барвінський (1880–1958 рр.) – історик, архівіст, археограф, бібліотекознавець, педагог. Дійсний член НТШ (1914 р.). Закінчив школу ім. М. Шашкевича, Академічну гімназію. Навчався на філософському факультеті Львівського університету (студіював історію під керівництвом М. Грушевського). Під час політичних виступів українських студентів був членом академічної депутації до ректора, внаслідок чого змушений перевестися у 1908 р. до Віденського університету. Від 1901 р. – службовець Краєвого архіву актів гродських і земських, від 1908 р. – практикант, 1913–1917 рр. – асистент бібліотеки Львівського університету. У вересні–листопаді 1919 р. – бібліотекар Інституту «Народний дім» у Львові. Упродовж 1919–1925 рр. – професор філософського факультету Українського таємного університету у Львові. У 1920-х рр. викладав у Львівській гімназії сестер Василянок, Львівському університеті. Упродовж 1924–1925 рр. – генеральний секретар НТШ. У 1944–1947 рр. працював старшим науковим співробітником Львівської філії бібліотеки АН УРСР. Досліджував історію шляхти в Польщі, Австрії та Росії, розвиток освіти та історію духовенства в Україні. Готував до видання збірник документів «До історії греко-католицького селянського духовенства і сільських парафій в Галичині 16–18 ст.», для якого копіював документи з Архіву гродських і земських актів у Львові. Збирав матеріали до генеалогії роду Барвінських. 3–4 червня 1921 р. представляв ХСС у першому міжпартійному з'їзді.

Олександр Барвінський (1847–1926 рр.) – український громадсько-політичний діяч Галичини, історик, педагог. Засновник, лідер та ідейний натхненник християнських суспільників. Народився у с. Шляхтинці (нині – Тернопільський район, Тернопільська область) у родині греко-католицького

священника о. Григорія Барвінського. Шляхетський рід Барвінських гербу Ястшембець, до якого належав батько Олександра Григорій, згадується на Червоній Русі з початку XVI ст. Упродовж 1857–1865 рр. навчався у Першій Тернопільській класичній гімназії з німецькою мовою навчання. У 1865–1869 рр. навчався у Львівському університеті на філософському факультеті. Вивчав історію та українську мову та літературу. У студентські роки очолював львівський осередок «Громади», співпрацював з українськими періодичними виданнями «Правда», «Мета», «Русь», «Русалка». З 1868 р. О. Барвінський мав педагогічну діяльність: викладав у гімназіях Бережан, Тернополя. З 1888 р. – професор державної учительської семінарії у Львові. 1878 року склав докторат у Віденському університеті. Упродовж 1889–1918 рр. – член КШР, у 1891–1896 рр. голова Українського Педагогічного Товариства, заступник голови товариства «Просвіта» (1889–1895 рр.). Спільно з О. Кониським та В. Антоновичем став одним із ініціаторів реорганізації Літературного Товариства ім. Т. Шевченка в Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, у 1892–1897 рр. – очолював його. О. Барвінський брав активну участь у громадсько-політичному житті Галичини. Намагався досягнути порозуміння з австрійським урядом та польськими політичними колами, впроваджуючи в життя політику т.зв. «нової ери». 24 листопада 1890 р. Спільно з О. Огоновським, К. Левицьким, К. Телішевським, К. Мандичевським, митрополитом С. Сембратовичем брав участь у конференції К. Бадені, на якій підведено підсумки попередніх переговорів. Депутат та маршалок Тернопільської повітової ради (1885–1888 рр.). Упродовж 1891–1907 рр. – депутат Державної Ради (з 1917 р. – довічний член Ради Панів), у 1894–1904 рр. – депутат Галицького сейму. У 1906 р. став урядовим радником, а у 1910 р. – радником двору. За сприяння О. Барвінського у 1894 р. створено у Львівському університеті кафедру всесвітньої історії на чолі з М. Грушевським. Упродовж 1918–1919 рр. – делегат Української Національної Ради ЗУНР, упродовж 9 листопада 1918 – 4 січня 1919 р. очолював Державний Секретаріат освіти і

віросповідань ЗУНР в уряді К. Левицького. Після окупації польськими військами Галичини відійшов від політичної діяльності.

Іван Бартошевський (1852–1920 рр.) – священник ГКЦ, богослов, педагог, заступник голови товариства Святого Павла, викладач Львівського університету, дійсний радник, референт та почесний канонік Митрополичої Капитули, радник Митрополичого трибуналу, редактор часопису «Руський Сіон». Навчався у Львівській гімназії. Богословську освіту здобував у Відні, де у 1879 р. отримав науковий ступінь доктора богослов'я. Викладав пастирське богослов'я і педагогіку на Богословському факультеті Львівського університету. Декілька разів обирався деканом та продеканом Богословського факультету. У 1918 р. покинув університет на знак протесту проти його полонізації. І. Бартошевський є автором низки праць та богословських статей.

Теодор Біленький (1858–1939 рр.) – педагог, громадський діяч. У 1882 р. закінчив філософський факультет Львівського університету. Працював учителем у промисловій школі м. Сокаль, Станіславівській учительській семінарії, директором, вчителем історії та української мови учительської семінарії Самбора. Один із засновників товариств «Сільський господар», «Шкільна поміч», упродовж 1898–1920 рр. – голова РПТ, член товариства «Бойківщина». Автор статей та розвідок з педагогіки.

Василь Білецький (1856–1931 р.) – український педагог-історик, просвітянин, культурно-освітній діяч. Викладав у народних і середніх школах Галичини. Редагував книги, календарі, періодичні видання «Просвіти». Редактор львівського ілюстрованого двотижневика для дітей і молоді «Дзвінок» (1896–1902 рр. і 1904–1908 рр.), на шпальтах якого публікувалися твори Л. Глібова, Ганни Барвінок, М. Коцюбинського, У. Кравченко, І. Липи, І. Франка, Гната Хоткевича, Лесі Українки. Автор книги «Дещо про народну карність».

Іван Бічай – викладач української мови та математики у Львівських чоловічій та жіночій учительських семінаріях.

Анатоль Вахнянин (1841–1908 рр.) – український громадсько-політичний діяч, композитор, педагог і журналіст. Народився 19 вересня 1841 року в місті Сеняві (нині – Переворський повіт, Підкарпатське воєводство, Польща) поблизу Перемишля у родині о. Климента Вахнянина та його дружини Кароліни Файт. Упродовж 1852–1859 рр. навчався у Перемишльській гімназії, у 1859–1863 рр. – вивчав теологію у Львівській духовній семінарії, займався літературною і музичною діяльністю. У 1865 р. організував перший Шевченківський концерт на західноукраїнських землях. Певний час викладав українську мову в гімназії у Перемишлі, згодом переїхав до Відня. Навчаючись на філософському факультеті Віденського університету, у 1867 р. організував студентське товариство «Січ» та став його першим головою. Співорганізатор і перший голова товариства «Просвіта» (1868–1869 рр.). Співпрацював з комісією з написання українських підручників для народних і середніх шкіл. Упродовж 1867–1870 рр. – редактор «Правди», «Письма з Просвіти» (1878–1879 рр.), співредактор «Діла», організатор і керівник музично-хорових товариств «Торбан» (1870 р.) і «Боян» (1891 р.). 24 жовтня 1885 р. спільно з Юліаном Романчуком організував народовську політичну організацію «Народна Рада», яка продовжила ідеї Головної Руської Ради. У 1890 р. разом з іншими лідерами народовців став ініціатором політики « нової ери », яка мала б сприяти унормуванню українсько-польських взаємин у Галичині. Упродовж 1894–1900 рр. – депутат Державної Ради.

Іван Верхратський (1846–1919 рр.) – природознавець, філолог. Дійсний член НТШ (1899 р.), засновник та голова Математично-природописно-лікарської секції НТШ, редактор її «Збірника» (1897–1919 рр.). Упродовж 1865–1868 рр. навчався у Львівському університеті, а у 1874 р. на природничих курсах у Кракові. Учителював у Дрогобичі, Львові, Станіславі та Ряшеві (нині – м. Жешув, Польща). Заснував природознавчий кабінет у Львівській гімназії та Етнографічний музей НТШ. Дослідник флори і фауни Східної Галичини, автор перших шкільних україномовних підручників з природознавства. Виступав у пресі з критикою галицьких москвофілів і

використовуваного ними язичія.

Кирило Гаморак (1837 р. або 1835 р. – 1909 р. (в деяких джерелах 1910 р.) – український релігійний, громадський діяч. Походив зі священничої родини. Закінчив Львівську духовну семінарію та богословський факультет Львівського університету. Окрім душпастирської діяльності о. К. Гаморак займався і громадсько-культурною, підтримував освітній рух. Контактуював з діячами науки і культури: Левом Бачинським, Олександром Барвінським, Лесем Мартовичем, Михайлом Павликом, Кирилом Трильовським, Іваном Франком. Двічі був депутатом Галицького сейму – у 1889 р. обраний від Снятинщини завдяки агітації Кирила Трильовського (обраний в IV курії, входив до «Руського клубу», вийшов 1892 р., вагався між москвофілами та народовцями, повернувся 1894 р.), у 1895 р. обраний в окрузі Снятин від IV курії та входив до «Клубу Руських послів соймових». Нагороджений Золотим Хрестом за заслуги перед Церквою і Папою.

Микола Герасимович – український громадський діяч, греко-католицький священник, активний діяч «Просвіти» (певний час очолював Бродівську філію). Парох с. Лешнева. Довірена особа О. Барвінського у Бродівському повіті і організатор його виборчих кампаній.

Юрій Геців – директор виділової школи у м. Тернополі.

Ярослав Гординський (1882–1939 рр.) – український літературознавець, історик літератури, перекладач, педагог. Дійсний член НТШ (1914 р.). Навчався у Львівському та Віденському університетах (1900–1904 рр.). Викладав українську та класичні мови у гімназіях Львова (1904–1905 рр., 1912–1938 рр.) та Коломиї (1905–1912 рр.). Викладав у Львівській гімназії, Українському таємному університеті (1922–1923 рр.), читав лекції на учительських курсах (1929–1930 рр.). У 20–30-х рр. XX ст. неодноразово приїжджав до Тернополя, де був головою комісії при складанні матури в українській гімназії. Автор праць «До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в.» (1917 р.), «Слідами старої української культури й зв'язків української літератури з ренесансом XVI–XVII ст.» (1924

р.), «З української драматичної літератури XVII–XVIII ст.: Тексти й замітки» (1930 р.), «Станіслав Виспянський і Україна» (1937 р.), «Жіноче питання в повісті радянської України» (1937 р.), «Літературна критика підсоветської України» (1939 р.), наукових розвідок з історії та історії української культури.

Сень Горук (1873–1920 рр.) – журналіст, отаман Легіону Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії. Народився в м. Снятині (тепер – Івано-Франківська область). Навчався у Коломийській гімназії та Львівському університеті. Був активним членом «Молодої України» та ХСП, редагував часопис «Руслан». Став одним з організаторів товариства «Сокіл» в Галичині. В роки першої світової війни – командир сотні та куреня Легіону УСС. Стрілецькі військові підрозділи під командуванням Горука відзначилися в боях на Маківці над Стрипою і на Лисоні. Поранений під Потуторами. У листопаді 1918 р. входив до складу Українського Генерального Військового Комісаріату, який очолив підготовку і проведення Листопадового повстання 1918 р. у Львові. Упродовж 5 листопада – 10 грудня 1918 р. – начальник штабу Начальної Команди УГА. Брав активну участь в польсько-українській війні 1918–1919 рр. та більшовицько-українській війні 1917–1921 рр. Заарештований більшовиками у Києві в квітні 1920 р. Загинув у таборі особливого призначення на Соловецьких островах.

Євген Грицак (1890–1944 рр.) – мовознавець, етнограф, публіцист, громадський діяч і педагог. Доктор філософії (1913 р.). Навчався у Львівському та Краківському університеті. Викладав в Українській чоловічій гімназії у Перемишлі. Автор наукових праць і статей з мовознавства, літератури, історії, педагогіки.

Іван Гробельський (1858–1926 рр.) – український громадсько-політичний діяч, греко-католицький священник, крилошанин. У 1897 р. обраний депутатом Державної Ради, де входив до фракції СХНС. Почесний член «Просвіти».

Теофіл Грушкевич (1846–1915 рр.) – український педагог та громадський діяч, активний учасник національно-культурного руху на Покутті. Працював помічником учителя у Дрогобицькій гімназії, згодом – у Жешівській гімназії та в гімназії св. Анни у Кракові. Упродовж 1879–1889 рр. працював професором класичної філології у Коломийській гімназії. У 1889 р. його переведено до Львів, де викладав класичні мови у Другій (німецькій) гімназії. Один із засновників «Гуцульської спілки». Перший директор гімназії Українського педагогічного товариства у м. Яворів. Упродовж 1890–1892 рр. – редактор педагогічного журналу «Учитель» – органу Руського товариства педагогічного, автор підручників та науково-популярних праць. Т. Грушкевич щоденників, які є оригінальним і цінним джерелом вивчення світогляду, поведінки та повсякдення української інтелігенції в Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Євген Гузар (1854–1918 рр.) – священник ГКЦ, крилошанин, громадський діяч, письменник, катехит в учительській чоловічій семінарії у Львові, з 1906 р. – професор катехитики і методики теологічного факультету Львівського університету.

Володимир Геринович (1883–1949 рр.) – географ, краєзнавець. Доктор географічних наук (1919 р.), професор (1922 р.). У 1909 р. закінчив філософський факультет Львівського університету. Учителював на Львівщині. У лавах австрійської армії брав участь у Першій світовій війні. Упродовж 1918–1919 рр. – референт президента Української національної ради Є. Петрушевича. Від 1919 р. працював у Державному українському університеті у Кам'янець-Подільському (від 1921 р. – завідувач науково-дослідницької кафедри економіки Поділля, від 1923 р. – ректор, упродовж 1928–1929 рр. – завідувач кафедри антропогеографії і заступник директора науково-дослідного інституту географії та картографії у Харкові. У 1932 р. його заарештовано за звинуваченням у контрреволюційній діяльності, у 1933–1944 рр. перебував у концтаборах. Упродовж 1946–1948 рр. – доцент, завідувач кафедри економічної географії Львівського торгівельно-

економічного інституту. Організатор краєзнавчого руху на Поділлі.

Юліан Дзерович (1871–1943 рр.) – священник ГКЦ, педагог, церковний і освітньо-культурний діяч, меценат, професор бродівської цісарсько-королівської гімназії ім. кронпринца Рудольфа та львівської Богословської академії, голова Товариства «Просвіта» у Львові. Освіту отримав у народній школі в Товмачі, «німецькій» гімназії у Львові, Греко-католицькій духовній семінарії, теологічному факультеті Львівського університету. Упродовж 1893–1895 рр. вивчав німецьку філологію у Віденському університеті. Викладав катехитику у жіночій школі у Бродах, гімназіях у Бережанах та Стрию, учительській чоловічій семінарії, 3-й державній українській жіночій учительській семінарії, на теологічному факультеті Львівського університету та Львівській богословській академії у Львові. Був професором Львівської греко-католицької духовної семінарії, Львівської богословської академії, директором Української жіночої учительської семінарії, членом головної управи, заступником голови товариства «Рідна школа», головою товариства «Просвіта», Товариства святого апостола Павла, членом наглядової ради товариства «Захист імені митрополита Шептицького Андрея для сиріт у Львові». Працював редактором журналів «Руський Амвон», «Наша праця», «Боже слово», «Парохіяльні вісті». Упродовж 1918–1919 рр. входив до складу Української національної ради ЗУНР.

Юліан Дуткевич (1857–1926) – фахівець у галузі бджільництва, церковний і громадський діяч. Закінчив польську гімназію, духовну семінарію. Призначений парохом у с. Дуб'є Золочівського повіту, започаткував читання Євангелія українською мовою. Займався бджільництвом, публікував матеріали у часописах «Українське бджільництво», «Господар», «Український пасічник», «Сільський світ», календарі «Просвіта», а також статті і фейлетони з актуальних проблем національного та суспільно-політичного життя у часописах «Діло», «Буковина», «Руслан», «Комар». Ініціатор і засновник першого українського хліборобського товариства «Сільський господар» (м. Олесько, 1898 р.; від

1903 р. – у Львові).

Тит Заячківський (1846–1926 рр.) – правознавець, громадсько-політичний діяч. Доктор права. Один із засновників товариства «Просвіта» у Львові (1868 р.). Навчався у Самбірській гімназії, Львівському університеті. Працював суддею у Будзанові і Коломиї, повітовим суддею у Галичі, управителем митниці у Львові. Співзасновник КРНС. Упродовж 1895–1901 рр. – депутат Галицького крайового сейму, де був заступником голови Клубу українських послів.

Модест Каратницький (1858–1940 рр.) – правознавець, громадський діяч. Працював суддею в Калуші та Коломиї, головою окружного суду у Бережанах. Упродовж 1895–1901 рр. – депутат Галицького крайового сейму від 4-ї (сільс.) курії в окрузі Калуш (у сеймі був секретарем правничої комісії). У 1897–1900 рр. – депутат парламенту Австро-Угорщини від округу Самбір–Старе місто–Турка–Рудки. Очолював Товариство охорони дітей і опіки над молоддю, Товариство українських правників, Українського католицького союзу. У 1933–1939 рр. – голова наглядової ради Земельного іпотечного банку в Львові.

Спиридон Кархут (1869–1931 рр.) – священник ГКЦ, педагог, мовознавець, доктор філософії. Навчався на теологічному та філософському факультетах Львівського університету. Упродовж 1892–1899 рр. був священником у Станіславівській єпархії. У 1903–1906 рр. викладав латинську, грецьку та українську мови в Перемишльській гімназії. Від 1906 р. викладав катехизм та класичні мови в Українській академічній гімназії. Упродовж 1906–1909 рр. – директор гімназії сестер василіянок. У 1930–1931 рр. – декан філософського факультету Греко-католицької богословської академії. Від 1908 р. – радник Митрополичої греко-католицької консисторії. Один із лідерів КРНС. У жовтні–листопаді 1918 р. – член Української Національної Ради ЗУНР.

Кирило Кахникевич (1850–1926 рр.) – громадський діяч, публіцист, журналіст і письменник. Закінчив Бережанську гімназію, Віденський

університет, студіював рільничу справу у Віденській вищій рільничій школі. Активно займався громадською діяльністю: член товариств «Просвіта», «Народна торгівля», голова ради «Сільського господаря». Упродовж 1884–1890 рр. – співредактор часопису «Діло». Редагував щоденник «Народна часопись», «Календар «Просвіти»», «Господарську бібліотеку», «Господарську часопись». Автор низки праць на економічні, політичні, педагогічні теми, зокрема «Богатства землі: і нафта і воск земний», «Як робити гроші?», «Наука о товарах: Підручник для читалень «Просвіти», крамарів та тих, хто хотять ними стати».

Ілля Кливак (1880–1941 рр.) – священник ГКЦ. Народився у 1880 р. у с. Перемилів (нині – Гусятинський район Тернопільської області) у селянській родині. Упродовж 1902–1906 рр. навчався у Львівській греко-католицькій духовній семінарії. Рукоположений 28 жовтня 1906 р.. У різні роки служив у різних парафіях Прикарпаття.

Григорій Ковч (1861–1919 рр.) – український греко-католицький священник, богослов, сповідник, громадський діяч, капелан УГА.

Роман Ковшевич (1873–1932 рр.) – правознавець. Дійсний член НТШ (1924 р.). Навчався у німецькій гімназії в Ярославі, Віденському та Львівському університетах. У 1898 здобув ступінь доктора права. Працював суддею у м. Солотвин, в окружному суді у Львові. У 1911 отримав державну стипендію та виїхав до Риму, де поглиблював знання з канонічного права. Воював у складі Легіону УСС, після проголошення ЗУНР – у складі УГА. У 1921 р. обраний членом першого сенату Українського (таємного) університету в Львові. Досліджував проблеми методології правознавства та канонічного права, зокрема історію розвитку українського канонічного права.

Ілля Кокорудз (1857–1933 рр.) – педагог, громадський діяч, меценат. Дійсний член НТШ (1899 р.). Закінчив Українську академічну гімназію (1879 р.), Львівський університет (1885 р.). Викладав у німецькій гімназії у Бродах, співзасновник товариств «Шкільна поміч» та вчителів вищих шкіл. Один із засновників та директор «Банку зв'язкового» (1895–1896 рр.), що

фінансував культурно-освітні заходи. Упродовж 1911–1927 рр. – директор Української академічної гімназії. Упродовж 1927–1933 рр. – Голова товариства «Рідна школа», якому передав значну частину свого майна. Співпрацював у часописах «Правда», «Діло», «Зоря», «Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка». Спільно з дружиною організував у с. Дора (нині – у складі м. Яремче Івано-Франківської області) 3-річну фахову школу кравецтва, шевства та кушнірства. Заступник голови філологічної секції, голова комісії з класичної філології НТШ. Автор публікацій з педагогіки, культури, історії української літератури.

Володимир Коновалець (1860–1941 рр.) – український громадський діяч, греко-католицький священник, активний діяч «Просвіти». Парох с. Мелехів.

Йосафат Коциловський (1876–1947 рр.) – церковний і громадський діяч, єпископ ГКЦ, доктор філософії і теології, професор. У 1886 р. закінчив 4-класну народну школу, 1895 р. – гімназію в м. Ясло та вступив на правничий факультет Львівського університету. Став активним учасником «Академічної громади» та «Сокола». Заснував національно орієнтоване товариство «Український сокіл». Добровільно вступив до однорічної офіцерської школи у Відні та отримав звання лейтенанта артилерії. Вступив до греко-католицької духовної семінарії в Перемишлі, звідки скерований на навчання до Риму. Упродовж 1901–1908 рр. навчався на філософському та теологічному факультетах колегіуму «Ruthenum» при Конгрегації поширення віри, захистив дві докторські дисертації, досконало оволодів латинською, італійською, французькою та німецькою мовами, працював бібліотекарем і редактором часопису цього навч. закладу. Обіймав посаду професора і віцеректора Станіславської греко-католицької духовної семінарії.

Володимир Коцовський (1860–1921 рр.) – український галицький літературознавець, філолог, письменник, перекладач, педагог. Дійсний член НТШ. У 1883 р. закінчив Львівський університет. Викладав у українській гімназії у Ряшеві (нині Жешув Підкарпатського воєводства, Польща),

Львівській академічній гімназії, учительській чоловічій семінарії у Сокалі. Друкувався у «Записках НТШ», «Ділі», «Буковині», «Руслані», «Зорі», «Зеркалі», «Новому зеркалі», «Шкільній часописі» тощо.

Олександр Кулачковський (1865–1929 рр.) – правник, довголітній редактор українського видання австрійського «Вісника державних законів», засновник українського товариства «Родина» у Відні.

Володимир Левицький (1856–1938 рр.) – публіцист, видавець, редактор, літературознавець, культурно-освітній діяч. Дійсний член НТШ. У 1879 р. закінчив юридичний факультет Львівського університету. Займався нотаріальними справами у Болехові, Стрию, Станіславі та Винниках. Значну увагу приділяв налагодженню літературних та культурних взаємин Галичини і Наддніпрянщини. У 1881 р. спільно з І. Франком та І. Белеєм упорядкував «Руську антологію». У 1885 р. спільно з Ю. Сельським видав довідник для селян «Руський правотар домовий». Упродовж 1890–1896 рр. Редагував часопис «Зоря». Активний діяч «Просвіти» Автор народознавчих розвідок «Як живеться українському народові в Австрії» (Відень, 1915 р.), «Релігія і наука: Великодні гадки» (Львів, 1938 р.)

Богдан Лепкий (1872–1941 рр.) – український поет, прозаїк, літературознавець, критик, перекладач, історик літератури, видавець, публіцист, громадсько-культурний діяч, художник. З 1878 р. навчався (відразу з другого класу) в «нормальній школі» з польською мовою навчання у Бережанах. Після закінчення школи вступив у 1883 р. до Бережанської класичної гімназії з польською мовою навчання. У 1891 р. закінчив гімназію і вступив до Віденської Академії мистецтв. Через три місяці за порадою Кирила Студинського перейшов на філософський факультет Віденського університету, де вивчав мовознавство та історію літератури. Тут брав участь у роботі студентського товариства «Січ», у дискусіях на суспільно-політичні та літературні теми, разом із Ф. Колессою займався етнографічними дослідженнями. З другого курсу студіював на філологічному відділі Львівського університету; українську історію та літературу вивчав під

керівництвом М. Грушевського, О. Огоновського, І. Шараневича. Брав участь у львівських молодіжних товариствах «Ватра» і «Сокіл», хорі «Боян». З 1895 р. почав працювати вчителем української, польської та німецької мов і літератур, історії та географії в Бережанській гімназії. Водночас інтенсивно займався громадською працею: започатковував читальні «Просвіти», бібліотеки і позичкові каси, виголошував реферати та промови на святкових академіях. 1899 р. після відкриття в Ягеллонському університеті (м. Краків) лекторату української мови та літератури запрошений сюди викладати ці предмети. Один із засновників (1901) і активний учасник «Слов'янського Клубу», що видавав часопис «*Swiat slowjanski*» (Краків, 1905–1914); у ньому Б. Лепкий упорядковував постійні рубрики «Руська хроніка» і «Огляд руської преси»; в 1907 р. припинив співпрацю з виданням через політичні незгоди з редакцією. Того ж року виступив з ініціативою збирання коштів на народні школи; написав з цією метою відозву-заклик. У 1912 р. Б. Лепкий вступив до ХСС.

Данило Лепкий (1858–1912 рр.) – письменник, етнограф. Член Етнографічної комісії НТШ. Закінчив Перемишльську духовну семінарію ГКЦ. Душпастирював у Галичині, зокрема від 1900 р. у Старому Самборі. Організував у місті українське кредитне товариство, очолював філію «Просвіти». Збирав етнографічні матеріали, публікувався у часописах «Зоря», «Дзвінок», «Діло», «Батьківщина», «Ватра», календарях «Просвіти» тощо.

Василь Лициняк (1873–1951 рр.) – релігійний діяч ГКЦ. Закінчив Ярославську гімназію, вивчав богослов'я у Відні, Львові та Перемишлі. Був катехитом народних шкіл та гімназій на Львівщині, упродовж 1899–1905 рр. – у Ярославі, у 1905–1929 рр. – у Львові. Упродовж 1907–1911 рр. – другий віцеректор греко-католицької духовної семінарії. За дорученням митрополита Андрея Шептицького опікувався дитячими притулками, багатьма доброчинними й економічними установами.

Лев Лопатинський (1868–1914 рр.) – актор, письменник, драматург,

перекладач. Навчався у Львівському університеті та драматичній школі Віденської консерваторії, згодом закінчив правничі студії. Упродовж 1892–1899 рр. працював актором, режисером та директором Театру товариства «Руська бесіда» у Львові. Упродовж 1898–1907 рр. – видавець і відповідальний редактор часопису «Руслан». Працював адвокатом у Самборі, Чорткові та Копичинцях. Мобілізований до австрійського війська, загинув у бою поблизу Янева.

Іван Лятишевський (1879–1957 рр.) – український церковний діяч, педагог, дійсний член Українського богословського наукового товариства, єпископ-помічник Станіславівської єпархії ГКЦ, в'язень радянських таборів, ісповідник віри. Закінчив цісарсько-королівську гімназію в Станіславові, факультет богослов'я Віденського університету. 24 листопада 1905 р. у Відні отримав ступінь доктора богослов'я 20 жовтня 1907 р. рукоположений Владикою Григорієм Хомишиним на священника. У 1911 р. став професором церковної історії в Духовній семінарії і ліцеї ім. св. Івана Золотоустого в Станіславові, а згодом отримав посаду катехита при реальній школі і польських гімназіях. Упродовж 1911–1912 рр. готував габілітаційну працю на катедру церковної історії у Львівському університеті. Працював над монографією про Константинопольського патріарха Івана XI Веккоса. У Фрайбурзі вивчав допоміжні історичні дисципліни, проте габілітації не завершив, оскільки був відкликаний до Станіслава. У 1913 р. видав працю «Іпатій Потій і его значіння для унії».

Осип Маковей (1867–1925 рр.) – український поет, прозаїк, публіцист, критик, літературознавець, перекладач, редактор багатьох періодичних видань, педагог, громадсько-політичний діяч. Народився 23 серпня 1867 р. в м. Яворові у сім'ї кушніра. Упродовж 1879–1887 рр. навчався у Львівській гімназії. Упродовж 1887–1893 рр. студіював філософію у Львівському університеті. Автор сатиричної поеми «Ревун» (1911 р.), спрямованої проти псевдопатріотичних галицьких політиків. Після закінчення університету О. Маковей присвятив себе журналістиці – упродовж 1895–1897 рр. був

співробітником «Зорі», працював головним редактором газети «Буковина». Наприкінці 1897 р. його запрошеного на посаду редактора «Літературно-наукового вістника», де співпрацював з І. Франком, М. Павликом, В. Гнатюком, М. Грушевським. У 1899 р. письменник повернувся на Буковину, де викладав україністику в учительській семінарії, в Чернівецькому університеті. З 1913 р. він обіймав посаду директора вчительської семінарії у Заліщиках. Під час Першої світової війни служив військовим кореспондентом, поштовим цензором у австрійському війську.

Корнило Мандичевський (1828–1914 рр.) – український священник ГКЦ, громадсько-політичний діяч. Закінчив Львівську духовну семінарію. Довголітній парох Надвірної, Надвірнянський декан. Почесний крилошанин Станіславівської єпархії. Упродовж 1885–1907 рр. – депутат Державної Ради. Депутат 3–8 скликань до Галицького сейму від IV курії округу Надвірна – Делятин, входив до складу «Руського клубу» у 3, 4, 5, 6-й каденціях, «Клубу руських послів соймових» 7-ї каденції, «Руського соймового клубу» 8-го скликання. Підтримав польсько-українське порозуміння, т.зв. «нову еру» (1890 р.).

Іларій Огоновський (1854–1929 рр.) – український філолог, перекладач, педагог. Закінчив Бережанську гімназію. Від 1884 р. – вчитель Львівської академічної гімназії. Автор «Словаря до Гомерової Одиссеї» і «Іліяди» (1900), «Методичної граматики руської мови» (1894, спільно з В. Коцовським) та статей із класичної філології, переклав твори давньогрецьких і римських письменників.

Ксенофонт Охримович (1848–1916 рр.) – діяч українського руху в Галичині, депутат Державної Ради, бурмістр Дрогобича, діяч багатьох українських товариств. Народився у Галичі в сім'ї греко-католицького священника. Навчався у Тернопільській та Станіславівській гімназіях, філософському факультеті Львівського університету. У Тернопільській гімназії належав до гуртка «Громади». Упродовж 1871–1876 викладав у Дрогобичі українську мову та географію. Активний учасник

москвофільського руху. Чотири рази перемагав на виборах до Галицького крайового сейму від округу Дрогобич–Підбуж. Упродовж 1885–1900 рр. був депутатом Державної Ради від округу Стрий–Жидачів–Дрогобич. У 1887 р. К. Охримович переміг на дрогобицьких міських виборах, випередивши чинного бургомистра поляка Віктора Блажовського. Цю посаду обіймав понад 10 років.

Теодор-Богдан П'юрко (1847–1906 рр.) – релігійний та культурно-освітній діяч, письменник і журналіст, греко-католицький крилошанин у Львові. Член товариства «Просвіта» і НТШ. Навчався у німецькій школі отців Василіян у Бучачі. Упродовж 1860–1868 рр. навчався у Бучацькій нижчій гімназії при василіянському монастирі та Бережанській гімназії. Разом із С. Лепким, Л. Джулинським, О. Огоновським та іншими брав активну участь у Бережанській «Громаді» та молодіжних культурно-освітніх заходах міста. Упродовж 1868–1872 рр. він навчався у Греко-Католицькій центральній семінарії у Відні і у Віденському університеті, де окрім богословського відвідував інші факультети, в т. ч. медичний. Після закінчення навчання у Відні повернувся до Львова, де йому доручено редагувати часопис «Правда». Листувався з М. Драгомановим, І. Нечуй-Левицьким, М. Бучинським та іншими відомими діячами. Від 1873 р. працював на посаді вчителя української мови у Львівській державній гімназії, а з 1874 р. – префектом Львівської духовної семінарії. Упродовж 1896–1897 рр. виконував обов'язки пароха Львівської Святоюрської парафії, отримавши титул греміального крилошанина Львівської капітули, посади радника і референта митрополичої консисторії, члена просинодальної іспитової комісії, радника єпископської Станіславівської консисторії. За політичними переконаннями о. П'юрко був українофілом, членом товариств «Просвіта», НТШ. Зі станових товариств належав до Товариства св. Ап. Павла. Редагував газету «Правда», дописував до часописів «Руський Сіон», «Мир», «Основа», «Душпастир», «Богословський вісник», «Записки НТШ», «Нива».

Тит Ревакович (1846–1919 рр.) – український галицький суддя, громадський діяч. Народився у сім'ї священника. Член-засновник НТШ, правний дорадник товариства «Просвіта» у Львові та його почесний член, організатор і голова філії товариства «Просвіта» м. Львова з 1914 р., голова Товариства опіки для емігрантів ім. св. Рафаїла, співредактор «Зорі». Автор праць про Осипа-Юрія Федьковича, Лук'яна Кобилицю. Друг та однодумець О. Барвінського.

Михайло Світенький (1858–1936 рр.) – український священник, публіцист, громадський діяч. Парох Ладичина.

Митрополит Сильвестр Сембратович (1836–1898 рр.) – єпископ ГКЦ, кардинал Католицької Церкви; з 5 травня 1885 року Митрополит Галицький, Архієпископ Львівський та Єпископ Кам'янецький – предстоятель ГКЦ. Один із натхненників створення політичних партій, які б у своїй діяльності підтримували церкву. Народився у родині пароха села Дошниця, що в Західній Лемківщині, отця Антона Сембратовича та Анни Вислоцької. Теологію закінчив у Римі, висвячений 1 листопада 1860 р. З 1863 р. – префект Львівської духовної семінарії, з 1868 р. – професор догматики у Львівському університеті, з 1878 архипресвітер митрополичої капітули. 28 лютого 1879 р. його іменовано єпископом-помічником львівським з титулярним престолом в Юліюполісі для митрополита Йосифа Сембратовича, 20 квітня 1879 р. відбулася єпископська хіротонія, з 1882 – львівським адміністратором. У 1885 р. С. Сембратовича іменовано митрополитом галицьким, архієпископом львівським та єпископом кам'янецьким ГКЦ. 29 листопада 1895 р. Папа Лев XIII іменував С. Сембратовича кардиналом з титулом Санто Стефано аль Монте Челіо (Санто Стефано Ротондо). У 1870 р. спільно з о. Ю. Пелешем заснував богословський журнал «Рускій Сіонь»; з о. Ю.Пелешем і о. О.Лепким склав для народу «Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ» (1870 р.) та видав перший молитовник народною мовою (1879 р.). С. Сембратович скликав у 1891 р. провінціальний синод у Львові, у 1884 р. заснував дівочий інститут під управою Сестер

Василіянок, збудував нову духовну семінарію у Львові, заснував священниче Товариство св. Павла, що провадило місії і видавало релігійні книги. Також Товариство святого апостола Петра, що допомагало бідним парафіям. Заходами С. Сембратовича у 1885 створено нову греко-католицьку єпархію у Станиславові; реформовано Василянський орден; у 1892 засновано нове згромадження Сестер Служebниць і у 1897 р. проведена реформа Сестер Василянок. Боровся з москвофілами та підтримував створення КРНС.

Кирило Студинський (1868–1941 рр.) – український філолог-славист, літературознавець, мовознавець, фольклорист, письменник, громадський діяч. Доктор філософії (1894), академік ВУАН (з 1924, з якої виключений 1934 «за контрреволюційну діяльність», 1939 відновлений у членстві). У 1923–1932 рр. голова НТШ у Львові. У жовтні 1939 р. був головою Народних зборів Західної України, а у 1940 р. – депутат Верховної Ради УРСР 1-го скликання. Примусово вивезений зі Львова більшовиками, загинув за невідомих обставин. Навчався у Львівському та Віденському університетах. Упродовж вересня 1894 – червня 1895 рр. здійснював наукові пошуки в бібліотеках університетів у Києві та Санкт-Петербурзі, повернувся до Львова, де вчителював у гімназії. Був одним з керівних членів КРНС, «Руської громади» та ХСС та співредактором їх органу «Руслан». Упродовж 1905–1914 рр. – член Крайової шкільної ради.

Василь Тисовський (1851–1919 рр.) – український галицький педагог, редактор. Учитель Академічної гімназії у Львові (1878–1884 рр.), згодом директор гімназії в Самборі; співредактор «Діла» і редактор «Зорі» (1890–1891). Був учасником руху народовців.

Лев Туркевич (1846–1920 рр.) – український церковний діяч, греко-католицький священник, крилошанин, ректор Львівської духовної семінарії (1893–1902 рр.), декан Львівського деканату. Народився у сім'ї священника. Після висвячення у 1872 р. став капеланом у селі Сухоріччя Львівського замиського деканату (1872–1881 рр.). Згодом переїхав до Львова, де упродовж 1881–1886 рр. виконував обов'язки пароха при карному закладі для

чоловіків. З вересня 1886 року обійняв посаду греміального крилошанина капітули новоствореної Станіславівської єпархії і став членом церковного суду. У 1890 р. обійняв посади греміального крилошанина, радника і референта митрополичої консисторії. У душпастирській діяльності брав участь як львівський декан і парох Свято-Юрської архикатедральної парафії, яким був включно до 1895 р. Упродовж 1893–1902 рр. виконував обов'язки ректора Львівської духовної семінарії, був членом просинодальної іспитової комісії, головою Товариства св. Апостола Павла. У 1894 р. він зайняв посаду прелата канцлера, а у 1895 – архідиякона і декана митрополичої капітули, отримав титул домашнього прелата Його Святості Папи Лева XIII, очолював Товариство дяків.

Іван Чапельський (1850–1919 рр.) – український галицький греко-католицький священник, громадський діяч і педагог, голова Руського, згодом Українського педагогічного товариства (1887–1891 рр. і 1902–1910 рр.), співредактор газет «Господарь и Промышленникъ» та «Учитель». Офіційно обраний головою КРНС.

Степан Юрик (1864–1937 рр.) – український політичний і громадський діяч, греко-католицький священник, папський шамбелян. Діяч КРНС, УНДП, УНДО. У 1918–1919 рр. – делегат Української Національної Ради ЗУНР. Доктор богослов'я. Крилошанин Митрополичої консисторії ГКЦ. Упродовж 1883–1888 рр. навчався в Папській Грецькій колегії святого Атанасія в Римі. У 1888 р. спільно з митрополитом С. Сембратовичем, який приїжджав на святкування ювілею 50-річчя священства Папи Льва XIII, виїхав до Галичини. Упродовж 1891–1902 рр. виконував обов'язки префекта у Львівській семінарії. У 1897–1910 рр. – катехит П'ятої Львівської польської гімназії, а упродовж 1901–1932 рр. – член митрополичої консисторії.

Єпископ Григорій Хомишин (1867–1945 рр.) – єпископ ГКЦ; з 19 червня 1904 р. – єпископ Станіславівський. Він відстоював прозахідну орієнтацію, сприяв латинізації обряду. У 1916 р. спробував увести григоріанський календар, чим викликав значний опір вірних. У 1921 р. запровадив

обов'язковий цілібат священників. Новомученик УГКЦ, репресований більшовиками в 1945 р. 27 червня 2001 р. зачислений папою Іваном Павлом II до лику блаженних. У 1911 р. активно підтримував створення ХСС.

Роман Цеглинський (1859–1914 рр.) – галицький педагог і освітній діяч. Класичний філолог, учитель Академічної гімназії у Львові (з 1887 р.), учитель грецької мови і управитель української гімназії в Тернополі (з 1913 року). Автор шкільних підручників латинської і грецької мов. Мав почесне звання «Радник митрополичої консисторії». Шкільний радник. Радник греко-католицького єпископа у Філадельфії.

Єпископ Костянтин Чехович (1847–1915 рр.) – український церковний і громадський діяч у Перемишлі. Навчався у нормальній школі, гімназії в Яворові та теологічний факультет у Львові. 17 листопада 1896 р. іменований єпископом Перемиським, Самбірським і Сяноцьким. Був таємним радником цісаря, член Палати Панів Райхсрату та депутатом Галицького Сейму. Був прихильником народовецької течії і противником русофільської. За його підтримки Перемиської єпархії створено фінансові установи: «Українська Щадниця», Український Банк «Віра» і «Міщанська Каса».

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Кліш А. Б. Між політикою та релігією: суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 468 с.

Рец.: Андрій Криськов. Кліш А. Б. Між політикою та релігією: суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 159–160.

Статті у фахових виданнях

2. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 63–68.

3. Кліш А. Формування суспільно-християнського руху в Східній Галичині наприкінці XIX ст. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць.* К.: ВІР УАН, 2011. Випуск 50. С. 37–42.

4. Кліш А. Дослідження українського суспільно-християнського руху кінця XIX – початку XX ст. в сучасній вітчизняній історіографії. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Вип. 6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 390–394.

5. Кліш А. Економічні та освітні аспекти діяльності християнсько-консервативного руху в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Випуск 4. С. 88–98.

6. Кліш А. Освітні аспекти діяльності суспільно-християнського руху в Східній Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. К., 2011. Т. XXVIII. С. 82–87.

7. Кліш А. Проблеми соціально-економічного розвитку Східної Галичини у діяльності Католицько-руського народного союзу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 2. С. 31–35.

8. Кліш А. Б. Роль представників суспільно-християнського руху в спробах заснування українського університету у Львові (кінець XIX – початок XX ст.). *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 58. С. 98–104.

9. Кліш А. Суспільно-християнський рух у Східній Галичині (20–30-ті рр. XX ст.): сучасна українська історіографія. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харків: Колегіум, 2012. Вип. 46. С. 236–241.

10. Кліш А. Українська християнська організація: структура, форми та методи діяльності (1925–1930 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується ЄВРО-2012. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 323–327.

11. Кліш А. Християнський молодіжний рух Східної Галичини міжвоєнного періоду: сучасна українська історіографія. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 1. С. 262–265.

12. Кліш А. Діяльність Української Католицької Народної Партії (Української Народної Обнови) в Східній Галичині в інтерпретації сучасних українських дослідників. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 10: Тернопіль:

Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 343–346.

13. Кліш А. Ідейні засади Українського католицького союзу в Східній Галичині (30-ті роки XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 2. С. 83–86.

14. Кліш А. Б. Роль Антона Махніча в становленні хорватського католицького руху. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 71. С. 335–339.

15. Кліш А. Деякі аспекти діяльності «Руської громади» в Східній Галичині на початку XX ст. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 1. С. 99–104.

16. Кліш А. Греко-католицька церква та суспільно-християнські організації у зміцненні кооперативного руху у Східній Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.): сучасна українська історіографія. *Вісник Львівської комерційної академії*. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. Вип. 11. (Серія – Гуманітарні науки). С. 28–31.

17. Кліш А. Станіслав Стояловський та його роль у становленні польського суспільно-християнського руху (кінець XIX – початок XX ст.). *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харків: Колегіум, 2013. Вип. 49. С. 80–87.

18. Кліш А. Програмні засади та ідейні принципи Християнсько-народної партії в Галичині наприкінці XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 1. С. 119–123.

19. Кліш А.Б. Ідейні засади діяльності Християнсько-політичного союзу в Станіславові (за матеріалами часопису «Związek Chrześcijański / Християнський союз», 1897–1898 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. Вип. XXXVII. С. 38–41.

20. Кліш А. Б. Програмні засади та ідейні принципи Католицько-

національної партії в Галичині наприкінці XIX ст. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 4 (56). С. 22–27.

21. Кліш А. Роль католицького віче у Львові (1896 р.) у формування суспільно-християнського руху в Галичині. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. У двох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 172–177.

22. Кліш А. Б. Програмні засади та політична діяльність Польської християнсько-соціальної партії в Галичині. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. XXXVIII. С. 70–74.

23. Кліш А. Організаційні засади та програмні орієнтири Католицько-суспільного союзу в Галичині на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 1. С. 141–146.

24. Кліш А. Польський суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна зарубіжна історіографія. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. Вип. 17. С. 234–243.

25. Кліш А. Фракція «Слов'янський християнсько-народний союз» у Державній раді (кінець XIX – початок XX ст.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 14: Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 123–132.

26. Кліш А. Участь представників суспільно-християнської течії Східної Галичини у парламентських виборах 1900 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч. 2. С. 30–33.

27. Кліш А. Польський суспільно-християнський рух у Галичині:

історіографія проблеми (1900–1980-ті рр.). *Український історичний збірник* Вип. 17. К.: Інститут історії України, 2014. С. 291–297.

28. Кліш А. Парламентська діяльність Анатолія Вахнянина (кін. XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 142–145.

29. Кліш А. Релігія та церква в ідеології та практичній діяльності християнських суспільників у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 97 (6). С. 30–34.

30. Кліш А. Б. Суспільно-політична діяльність вищого греко-католицького духовенства на початку XX ст. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 101 (10). С. 125–130.

31. Кліш А. Національне питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 2. Ч. 1. С. 93–97.

32. Кліш А. Християнсько-суспільний союз: інституалізація та діяльність. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Випуск 47. К., 2015. С. 55–62.

33. Кліш А. Часопис «Руслан» як джерело до вивчення Християнсько-суспільного союзу (1911–1914 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 16. У 2 ч. Ч. 2. С. 196–202.

34. Кліш А. Б. Селянське питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами газети «Руслан»). *Вісник аграрної історії. Науковий журнал*. Випуск 13–14. К., 2015. С. 54–68.

35. Кліш А. Реалізація О. Барвінським ідей українського суспільно-

християнського руху наприкінці XIX – на початку XX ст. *Українознавчий альманах*. Випуск 18. К., 2015. С. 160–164.

36. Кліш А. Християнсько-суспільний союз та міжнаціональні взаємини в Галичині. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2015, вип. 44, том 1. Запоріжжя, 2015. С. 111–114.

37. Кліш А. Мовне питання в діяльності християнських суспільників Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 1. С. 49–52.

38. Кліш А. Ставлення християнських суспільників до еміграційних процесів у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 46. Запоріжжя, 2016. С. 92–94.

39. Кліш А., Лехнюк Р. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного напрямку у Державній раді наприкінці XIX – на початку XX ст. (за українськими джерелами). *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 65. 2016. С. 167–177.

40. Кліш А. Заснування Католицького русько-народного союзу в «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 56–59.

41. Кліш А. Українсько-польські відносини в Галичині у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історико-культурні студії*. Випуск 3, Номер 1, Львів, 2016. С. 51–56.

42. Кліш А. Критика соціалістичних та радикальних ідей християнськими суспільниками Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 44–49.

43. Зуляк І., Кліш А. Парламентська діяльність Олександра Барвінського наприкінці XIX – на початку XX ст. (до 170-ї річниці від дня народження). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 19. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. С. 330–337.

44. Кліш А. Осип Маковей та суспільно-християнський рух в Галичині на початку XX ст. (до 150-ї річниці від дня народження діяча). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С.13–17.

45. Кліш А. Участь Олександра Барвінського у виборчих кампаніях до Галицького сейму 1901 та 1904 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 128–133.

46. Кліш А.Б. Християнські суспільники vs. москвофіли: до історії протистояння. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 127. С. 61–64.

47. Кліш А. Суспільно-християнський рух в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. в сучасній українській історіографії: тенденції та напрямки дослідження. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Вип. 20. 2017. С. 53–62.

48. Кліш А. Кирило Студинський в умовах суспільно-політичних трансформацій у Західній Україні 1939–1941 рр. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2017. Ч. 29. С. 140–147.

49. Кліш А.Б. Джерела особового походження з історії суспільно-християнського руху в Галичині. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 133. С. 18–21.

50. Кліш А. Діяльність Польського народного центру на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*

імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 2. С. 16–23.

51. Кліш А. Діалектика взаємин християнських суспільників та націонал-демократів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 38–43.

52. Zulyak, I. & Klish, A. (2019). Anton Krushelnytskyi's participation in the activity of Ukrainian civil institutions in Eastern Halychyna (the first third of the XXth century). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 10, 74–84. doi: 10.24919/2519-058x.10.159173

53. Zulyak I., Klish A. Social and political orientations of the galician greek catholic higher clergy at the beginning of 20th century. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 1. С. 67–73.

Публікації в іноземних виданнях

54. Кліш А. Б. Участь суспільно-християнської течії у парламентських виборах наприкінці XIX ст. *Rozwój nauk humanistycznych* (Poznań, 27.02.2012 – 29.02 2012). Poznań, 2012. S. 77–80.

55. Клиш А. Б. Особенности формирования общественно-христианского движения в Восточной Галиции в конце XIX в.: между народниками и москвофилами. *Perspektywy rozwoju nauki we współczesnym świecie* (Kraków, 29.03.2012 – 31.03 2012). Kraków, 2012. S. 63–68.

56. Клиш А. Деятельность Станислава Стояловского в становлении польского общественно-христианского и крестьянского движения (конец XIX – начало XX ст.). *Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы:* материалы VIII Междунар. науч. конф., Гомель, 23–24 мая 2013 г. Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого, 2013. С. 239–241.

57. Кліш А. Соціальні питання у діяльності польських клерикальних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Zagadnienia społeczno-*

ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach polskich, słowackich oraz ukraińskich. T. 2, Kultura-społeczeństwo / pod red. Wacława Wierzbieńca. Jarosław: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. ks. Bronisława Markiewicza, 2014. S. 75–84.

58. Кліш А. Між політикою та релігією: суспільно-політичні рухи в Галичині на початку XX ст. *Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie Euroregionu Karpackiego. Aspekt historyczny, prawny, socjologiczny, filozoficzny i etyczny*. Cz. 1. Jarosław: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. ks. Bronisława Markiewicza, 2015. S. 103–119.

59. Кліш А. Питання розвитку української освіти Галичини в інтерпретації християнських суспільників (кінець XIX – початок XX ст.). *Problemy nowoczesnej edukacji*. Tom V. Czestochowia, 2015. S. 99–109.

60. Klish A. Political activity of the Christian socials in Eastern Galychyna in the late XIX century. *Proceedings of young scientists*. № 14. Baku, 2016. Pp. 197–202.

61. Кліш А. Культурно-освітня діяльність українських християнських суспільників у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Kultura i samorządność lokalna. Historia – współczesność – perspektywy*. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2017. S. 27–35.

62. Klish A. Ukrainian-jewish relation ships in Galicia at the turn of the XIX–XX centuries in the coverage of the magazines «Ruslan» and «Związek Chrześcijański». *Proceedings of youngs cientists*. № 15. Baku, 2017. Pp. 128–134.

63. Klish A., Luchakivska I. The jewish question in the acivity of the Ukrainian Christian *Socials* in Galicia (the end of the 19th – the beginning of the 20th cen.). *Z dziejów i kultury Żydów w Galicji*. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018. S. 55–62.

64. Łuchakivska I., Klish A., Zulyak I. Українське szkolnictwo Galicji: przez pryzmat światopoglądowego wymiaru chrześcijańskich społeczników (koniec XIX – początek XX w.). *Historia Ecclesiastica*, X, 1. 2019. Č. 1. S. 118–128.

Статті в інших виданнях, матеріали конференцій:

65. Кліш А. Співпраця К. Студинського з діячами «Просвіти» (кін. XIX – поч. XX ст.). *Матеріали міжнародної конференції «Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування)*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 207–211.
66. Кліш А. Місце суспільно-християнської течії у суспільно-політичному житті Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 106–108.
67. Кліш А. Суспільно-політична діяльність Кирила Студинського (кінець XIX – початок XX ст.). *Місце і роль Волині та Галичини в соціально-економічних, політичних і культурних процесах України*. Зб.наук.праць викладачів. Вип.5. 2011/1012. Кременець, 2012. С. 251–258.
68. Кліш А. Вплив представників суспільно-християнської течії на відкриття української гімназії в Тернополі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 78–79.
69. Кліш А. Кирило Студинський і Тернопілля. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 2. С. 5–8.
70. Кліш А. Католицький конгрес 1900 р. у Загребі – початковий етап суспільно-християнського руху в Хорватії. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 201–202.
71. Кліш А. Лев XIII. *Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл.* Львів: Новий Світ-2000, 2014. С. 368–369.

72. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 141–151.

73. Кліш А., Лучаківська І. Парламентська діяльність Олександра Барвінського (1897–1900 рр.). *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль: «Вектор», 2014. С. 112–114.

74. Кліш А. Б. Поняття соціальної справедливості у папських енцикліках «*Reum Novarum*» та «*Graves de communi*». *«Дні науки філософського факультету – 2015»*, Міжн. наук. конф. (2015; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. Ч. 7. С. 109–111.

75. Кліш А. Енцикліка «*Reum Novarum*» та становлення суспільно-християнського руху в Галичині. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Видавничий відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2015. Книга I. С. 252–261.

76. Кліш А. Церковно-релігійні аспекти діяльності Католицького русько-народного союзу наприкінці XIX – на початку XX ст. *Українська Греко-католицька церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Галицького Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого) / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.)*. Тернопіль-Київ, 2015. С. 29–32.

77. Кліш А. Суспільно-християнський рух у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: архівна спадщина. *Шістнадцяті джерелознавчі читання «Архівна наука і освіта в незалежній Україні»*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 24 листопада 2015 р. КНУ /

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Спілка архівістів України. Київ, 2015. С. 115–117.

78. Кліш А. Суспільно-політичні орієнтації Митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ ст. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць*. Богослов'я. Вип. 8: до 150-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 18–28.

79. Кліш А. Питання захисту української мови в Галичині у діяльності християнських суспільників наприкінці ХІХ ст. *Сучасна українська нація: мова, історія, культура: Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 16 березня 2016 р. з нагоди 15-річчя заснування кафедри українознавства*. Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. С. 307–309.

80. Зуляк І., Кліш А. Взаємини християнських суспільників та греко-католицької ієрархії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.)*. Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. С. 126–129.

81. Кліш А. Б. Міжетнічні взаємини у політиці християнських суспільників Галичини (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Тези III-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти»*. Львів, 2016. С. 58–61.

82. Кліш А. Еміграція галицьких селян наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у інтерпретації християнських суспільників. *Еволюція національного світобачення українців на зламі тисячоліть: Матеріали Всеукраїнської*

науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 13 квітня 2017 року). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 22–27.

83. Кліш А. Роль християнських суспільників у відкритті українських шкіл в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації»*. Львів, 2017. С. 55–58.

84. Кліш А. Протистояння християнськими суспільниками Галичини соціалістичним ідеям (кінець XIX – початок XX ст.). *Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія та сучасність*: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 11–12 травня 2017 року). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. С. 96–100.

85. Кліш А. Питання українсько-польського порозуміння в Галичині у діяльності О. Барвінського. *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XII Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН, Київ, 19 трав. 2017 р.* / Нац. акад. аграр. наук України; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН; Рада молодих вчених НААН [та ін.]. К.: ТОВ «Центр поліграфії «Компринт», 2017. С. 278–281.

86. Кліш А. Політична діяльність К. Студинського наприкінці XIX – на початку XX ст. *Тернопіль і Тернопільщина в особах, подіях, документах*: Матеріали I-ї Регіональної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 25 квітня 2017 року). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 21–25.

87. Кліш А. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного скерування у Віденському парламенті упродовж 1901–1904 рр. *XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей*. Чернівці, 20–21 жовтня 2017 р. Чернівці: Технодрук, 2017. С. 99–100.

88. Кліш А. Олександр Барвінський і суспільно-християнський рух в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. (до 170-ліття від дня народження діяча). *Матеріали III Міжнародної науково-практичної*

конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до – сьогодення)». Тернопіль: «Вектор», 2017. С. 72–77.

89. Кліш А. Громадсько-політична діяльність Кирила Студинського в умовах суспільних трансформацій кінця XIX – початку XX ст. *Волинь у дослідженнях вчених та краєзнавців*. Кременець, 2017. С. 88–94.

90. Кліш А. Неопубліковані спогади Олександра Барвінського як джерело до вивчення суспільно-християнського руху в Галичині. *IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України) / НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського*. Київ, 2018. С. 83–91.

91. Кліш А. Християнські суспільники та виборча реформа 1907 р. *Проблеми і перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації*. Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 106–111.

92. Зуляк І.С., Кліш А. Б., Ятищук О.В. Селянське питання у політичній діяльності О. Барвінського наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграр. наук – основоположників с.-г. досл. справи в Україні за наук. напрямками, професорів – Богданова Сергія Михайловича (1859–1920), Шиндлера Камілла Гавриловича (1869–1940) та чл.-кор. АН УРСР Тюленєва Миколи Олександровича (1889–1969)*, Київ, 17 трав. 2019 р. / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН [та ін.]. Київ : КОМПРИНТ, 2019. С. 331–334.

93. Кліш А. Функціонування часопису «Руслан» у Львові наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна українська історіографія. *Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти: доп.та повідомл. Міжнар.наук.конф. (Львів, 24–25 жовт. 2019 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника*. Львів, 2019. С. 58–61.